

ISSN 2414-9594

Міністерство освіти і науки України
Запорізький національний університет

Заснований
у 1998 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 15436-4008 ПР від 22 червня 2009 р.

Адреса редакції:
вул. Жуковського, 66а, корп. 2, ауд. 237, 424
Запоріжжя, Україна, 69096

Телефон
для довідок:
+38 066 53 57 687

Вісник

Запорізького національного
університету

Філологічні науки

№ 1, 2021

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

DOI Вісник Запорізького національного університету:
Збірник наукових праць. Філологічні науки
DOI № 1/2021

<https://doi.org/10.26661/2414-9594>
<https://doi.org/10.26661/2414-9594-2021-1>

Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Філологічні науки. Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 2021. № 1. 286 с.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet вченою радою ЗНУ (протокол засідання № 11 від 23.06.2021 р.)

На підставі Наказу Міністерства освіти і науки України № 886 від 02.07.2020 р. (додаток 4) збірник включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі філологічних наук (035 – Філологія).

Збірник наукових праць індексується в міжнародній наукометричній базі даних Index Copernicus.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

РЕДАКЦІЙНА РАДА:

Головний редактор – Громик Юрій Васильович – кандидат філологічних наук, доцент,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки (м. Луцьк)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Аюпова Г.	– к. філол. наук, доц. (Республіка Казахстан)
Білоусенко П.І.	– д-р філол. наук, проф. (Україна)
Брацкі А.	– д-р габ. гуманіт. наук, проф. (Республіка Польща)
Гребенюк Т.В.	– д-р філол. наук, проф. (Україна)
Зацний Ю.А.	– д-р філол. наук, проф. (Україна)
Кобченко Н.В.	– д-р філол. наук, доц. (Україна)
Козлова Т.О.	– д-р філол. наук, доц. (Україна)
Косович О.В.	– д-р філол. наук, проф. (Україна)
Кузьменко А.О.	– к. філол. наук, доц. (Україна)
Меркулова О.В.	– к. філол. наук, ст. викл. (Україна)
Павленко І.Я.	– д-р філол. наук, проф. (Україна)
Панасенко Н.	– д-р філол. наук, проф. (Словацька Республіка)
Панова Н.Ю.	– д-р філол. наук, доц. (Україна)
Сташко Г.І.	– к. філол. н., доц. (Україна)
Степанов Є.М.	– д-р філол. наук, доц. (Україна)
Таценко Н.В.	– д-р філол. наук, доц. (Україна)
Торкут Н.М.	– д-р філол. наук, проф. (Україна)
Христіанінова Р.О.	– д-р філол. наук, проф. (Україна)
Чижмарова М.	– доктор філософії (PhD), проф. (Словацька Республіка)

ЗМІСТ

РОЗДІЛ І. МОВОЗНАВСТВО

Алексенко С. Ф., Приходько М. В. <i>СТРУКТУРНО-КОМПОЗИЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ДИСКУРСИВНОГО РОЗГОРТАННЯ НАРАТИВУ “CORONAVIRUS PANDEMIC” (НА МАТЕРІАЛІ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПОРТАЛУ BBC NEWS)</i>	9
Ахмад І. М., Семида О. В. <i>АСОЦІАТИ НАЗВ ЧАСТИН ДОБИ КВАЛІТАТИВНО-ПРЕДМЕТНОЇ СЕМАНТИКИ</i>	16
Berlinskyi Yu. V. <i>LINGUISTIC DIFFERENCE BETWEEN PROFESSIONAL AND NON-PROFESSIONAL DISCOURSE</i>	21
Білоусенко П. І., Бойко Л. П., Тернова А. І. <i>ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ ІМЕННИКІВ PLURALIA TANTUM ІЗ СУФІКСОМ -КИ</i>	27
Боговик О. А. <i>ПАРЦЕЛЯЦІЯ ЯК ОДИН З ЕЛЕМЕНТІВ ЕКСПРЕСИВНОСТІ В СИСТЕМІ ІДІОСТИЛЮ РЕЯ БРЕДБЕРІ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРУ «451 ГРАДУС ЗА ФАРЕНГЕЙТОМ»)</i>	38
Габідулліна А. Р. <i>МОВНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ХУДОЖНЬОГО КОНЦЕПТУ «МУЗИКА» В РОМАНІ Є. ВОДОЛАЗКІНА «БРІСБЕН»</i>	47
Городиловська Г. П. <i>«ФАНАТИЧНО ВІДДАНА УКРАЇНІ»: ЖИТТЄВИЙ І НАУКОВИЙ ШЛЯХ ГАННИ НАКОНЕЧНОЇ В НІМЕЧЧИНІ</i>	54
Громко Т. В. <i>КОЛОКАЦІЇ У СКЛАДІ МОНОГОВІРКОВОГО ТЕЗАУРУСА</i>	63
Демиденко Г. Г., Ковальова Г. М. <i>ФРАЗЕОЛОГІЗМИ З КОМПОНЕНТОМ «СИН» В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРНІЙ ТРАДИЦІЇ</i>	69
Zaitseva M. O. <i>STRATAGEM OF APPEAL TO LOGIC AS MEANS OF DISCURSIVE INFLUENCE (BASED ON PROSECUTORS' SPEECHES)</i>	75
Каліщук Д. М., Бондар Т. Г. <i>НОВІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ЛІНГВІСТИКИ: ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТА ПРОТИДІЯ ТЕРОРИСТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ</i>	81
Кичан Д. О. <i>ПІДЛЯСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МІКРОМОВА В ПОТРАКТУВАННІ ЯНА ТА ОЛЕКСАНДРА МАКСИМЮКІВ</i>	90
Кобринець О. С., Савицька Л. В., Безугла І. В. <i>ФРАНЦУЗЬКІ ЗАПОЗИЧЕННЯ В ТУРЕЦЬКІЙ МОВІ</i>	96
Кременева Т. В. <i>ОСОБЛИВОСТІ УТВОРЕННЯ СКОРОЧЕНЬ У НІМЕЦЬКІЙ ФАХОВІЙ МОВІ ВИКЛАДАЧА</i>	104
Лазебна Н. В. <i>АНГЛІЙСЬКОМОВНІ ТА СЕМІОТИЧНІ КОНСТИТУЕНТИ МОВИ ПРОГРАМУВАННЯ PYTHON</i>	111
Лисенко Н. О., Вялих І. Ю. <i>СИМВОЛІЧНО-МЕТАФОРИЧНИЙ ОБРАЗ «ЖИТТЯ» У ПОЕТИЧНОМУ ІДІОСТИЛІ ТОДОСЯ ОСЬМАЧКИ</i>	118

Литвинко О. А. <i>ОМОНІМІЯ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНІЙ ПІДСИСТЕМІ НАСОСОБУДУВАННЯ</i>	124
Любимова С. А. <i>РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ СТЕРЕОТИПУ АМЕРИКАНЦЯ АЗІАТСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ В МЕДІАДИСКУРСІ ХХ СТОЛІТТЯ</i>	129
Матович О. О., Онищук І. Ю. <i>ФУНКЦІОНУВАННЯ КОНСТИТУЕНТІВ МОВЛЕННЄВОГО ВАРІАНТА ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ “FACE” У ДЕТЕКТИВНИХ РОМАНАХ ХХ СТОЛІТТЯ</i>	136
Машкіна О. М. <i>КАТЕГОРИЧНІСТЬ ЯК ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ АВТОРИТЕТНОСТІ ІНТЕРНЕТ-АФОРИЗМУ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ</i>	145
Редько Є. О. <i>ДЕЯКІ ЗАУВАГИ ЩОДО ПРОТООФЕНСЬКОЇ ОСНОВИ УКРАЇНСЬКИХ АРГО</i>	151
Сірик С. В. <i>ЛІТЕРАТУРНА НОРМА Й МОВЛЕННЄВА ЕКСПРЕСІЯ В ПОЕТИЦІ В. А. ЧАБАНЕНКА</i>	159
Станіслав О. В. <i>ЗВ'ЯЗНІСТЬ ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ У СТРУКТУРІ РЕАЛІСТИЧНОЇ ПРОЗИ: ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПОГЛЯД НА ПРОБЛЕМУ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ Р. М. ДЮ ГАРА «СІМ'Я ТІБО»)</i>	165
Удовіченко Г. М., Куц М. О. <i>МОВА ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ ЯК ПРЕДМЕТ МОВНОСТИЛІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ</i>	170
Христіанінова Р. О., Омельковець Р. С. <i>МІЖТЕМАТИЧНІ МОТИВАЦІЙНІ ЗВ'ЯЗКИ ЯК ПРОЯВ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ</i>	176
Чорній А. Л., Чорній Р. П. <i>ХУДОЖНЯ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПРОМОВИ ПЕРШОДЖЕРЕЛА ТА ПЕРЕКЛАДУ (НА МАТЕРІАЛІ КАЗКИ-ПРИТЧІ ДЖОРДЖА ОРВЕЛЛА “ANIMAL FARM”)</i>	188
Шемякіна Н. В. <i>ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ТА ПРАГМАТИКО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДІЄСЛІВ, ЩО ВВОДЯТЬ ПРЯМУ МОВУ, У ФРАНЦУЗЬКІЙ ПРЕСІ</i>	195
Шульженко А. С., Ліпич В. М. <i>СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЗМІШАНИХ ВІДЧУТТІВ ЛЮДИНИ: ЗІСТАВНИЙ АСПЕКТ</i>	201
РОЗДІЛ ІІ. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО	
Безруков А. В. <i>ЕКСПЛІКАЦІЯ ХРИСТІЯНСЬКОЇ ДОГМАТИКИ В ХУДОЖНЬОМУ ПРОСТОРИ АНГЛІЙСЬКОЇ МЕТАФІЗИЧНОЇ ЛІРИКИ XVII СТ.</i>	207
Гладкова М. В. <i>РЕЦЕПЦІЯ РОМАНУ «ВОВКУЛАКА» В. ДРОЗДА В ОЦІНКАХ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЦІВ</i>	216
Гребенюк Т. В. <i>МЕХАНІЗМИ НАРАТИВІЗАЦІЇ СЕМІОТИЧНИХ КОДІВ ЖИТЛА В РОМАНІ СОФІЇ АНДРУХОВИЧ «СЬОМГА»</i>	224
Динниченко Т. А. <i>ДІАЛЕКТИКА РОЗВИТКУ ГРУПОВОЇ ТА ЕГО-ІДЕНТИЧНОСТІ В РОМАНІ А. ФРАНСА «БОГИ ЖАДАЮТЬ»</i>	231

Дроздовський Д. І.	
<i>АНТРОПОЦЕННА ПРОБЛЕМАТИКА В РОМАНІ «МІНІСТЕРСТВО ГРАНИЧНОГО ЩАСТЯ» А. РОЙ</i>	237
Ли Хайин	
<i>СОПОСТАВИТЕЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ТВОРЧЕСТВА Н.В. ГОГОЛЯ И ЛУ СИНЯ В КИТАЙСКОМ ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИИ: ПРОБЛЕМЫ ПЕРИОДИЗАЦИИ</i>	244
Осіпенко Н. С.	
<i>ОБРАЗ ЖІНКИ-РУКОДІЛЬНИЦІ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ХІХ СТОЛІТТЯ (ЗА ТВОРАМИ І. КОТЛЯРЕВСЬКОГО «НАТАЛКА ПОЛТАВКА», Т. ШЕВЧЕНКА «НАЗАР СТОДОЛЯ», О. КОБИЛЯНСЬКОЇ «ЗЕМЛЯ»)</i>	253
Шаповал О. Г.	
<i>СИМВОЛІКА ОБРАЗІВ ВОДНОЇ СТИХІЇ В РОМАНІ В. ГОЛДІНГА «СПАДКОЄМЦІ»</i>	259
Юферева О. В.	
<i>ТРЕВЕЛОГ ТОТАЛІТАРНОЇ ЕПОХИ: «ЛЮДИ МОРЯ» ІВАНА КОВТУНА</i>	267

РОЗДІЛ III. ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Мицюк М. В., Наумовська О. В.	
<i>МОРАЛЬНО-ЦІННІСНІ ІДЕАЛИ УКРАЇНЦІВ: ВІД ФОЛЬКЛОРУ ДО МАСМЕДІА</i>	275

РЕЦЕНЗІЇ

Dinesh Kumar	
<i>REVIEW OF THE MONOGRAPH BY NATALIYA LAZEBNA "ENGLISH LANGUAGE AS MEDIATOR OF HUMAN-MACHINE COMMUNICATION"</i>	282

CONTENTS

SECTION I. LINGUISTICS

Aleksenko S. F., Prykhodko M. V. <i>STRUCTURAL AND COMPOSITIONAL PECULIARITIES OF THE DISCURSIVE UNFOLDING OF THE NARRATIVE “CORONAVIRUS PANDEMIC” (ON THE BASIS OF THE INFORMATION PORTAL BBC NEWS)</i>	9
Akhmad I. M., Semyda O. V. <i>DAY PARTS’ ASSOCIATES OF QUALITATIVE-SUBJECT SEMANTICS</i>	16
Berlinskyi Yu. V. <i>LINGUISTIC DIFFERENCE BETWEEN PROFESSIONAL AND NON-PROFESSIONAL DISCOURSE</i>	21
Bilousenko P. I., Boiko L. P., Ternova A. I. <i>HISTORY OF FORMATION OF NOUNS PLURALIA TANTUM WITH SUFFIX -KH</i>	27
Bohovyk O. A. <i>SENTENCE FRAGMENTATION AS AN ELEMENT OF EXPRESSIVENESS IN THE SYSTEM OF RAY BRADBURY’S INDIVIDUAL STYLE (BASED ON THE NOVEL “FAHRENHEIT 451”)</i>	38
Gabidullina A. R. <i>LANGUAGE REPRESENTATION OF THE ARTISTIC CONCEPT “MUSIC” IN THE NOVEL “BRISBANE” BY E. VODOLAZKIN</i>	47
Horodylovska H. P. <i>“FANATICALLY DEVOTED TO UKRAINE”: LIFE AND RESEARCH WORK OF HANNA NAKONECHNA IN GERMANY</i>	54
Hromko T. V. <i>COLLOCATIONS IN THE MONOIDIOM THESAURUS</i>	63
Demydenko G. H., Kovaliova H. M. <i>PHRASEOLOGICAL UNITS WITH THE NOMINATIVE COMPONENT “SON” IN THE UKRAINIAN LINGUISTIC AND CULTURAL TRADITION</i>	69
Zaitseva M. O. <i>STRATAGEM OF APPEAL TO LOGIC AS MEANS OF DISCURSIVE INFLUENCE (BASED ON PROSECUTORS’ SPEECHES)</i>	75
Kalishchuk D. M., Bondar T. H. <i>NEW DIRECTIONS OF FORENSIC LINGUISTICS DEVELOPMENT: TERRORIST ACTIVITY PREVENTION AND COUNTERACTION</i>	81
Kychan D. O. <i>PODLASIAN LITERARY MICROLANGUAGE IN THE INTERPRETATION OF JAN AND OLEKSANDR MAKSYMUKS</i>	90
Kobrynets O. S., Savytska L. V., Bezugla I. V. <i>FRENCH BORROWINGS IN TURKISH</i>	96
Kremenieva T. V. <i>FEATURES OF FORMATION OF ABBREVIATIONS IN THE PROFESSIONAL LANGUAGE OF THE GERMAN TEACHER</i>	104
Lazebna N. V. <i>ENGLISH-LANGUAGE AND SEMIOTIC CONSTITUENTS OF PYTHON PROGRAMMING LANGUAGE</i>	111
Lysenko N. O., Vialykh I. Yu. <i>SYMBOLIC AND METAPHORICAL WAY OF “LIFE” IN THE POETIC IDIODYSTLE OF TODOS OSMACHKA</i>	118

Lytvynko O. A. <i>HOMONYMY IN MODERN ENGLISH PUMP ENGINEERING TERMINOLOGICAL SUBSYSTEM</i>	124
Lyubymova S. A. <i>STEREOTYPING OF ASIAN AMERICANS IN THE 20TH CENTURY MEDIA DISCOURSE</i> ...	129
Matovych O. O., Onyshchuk I. Yu. <i>FUNCTIONING OF THE SPEECH CONSTITUENTS OF THE LEXICAL SEMANTIC FIELD "FACE" IN DETECTIVE NOVELS OF THE 21ST CENTURY</i>	136
Mashkina O. M. <i>CATEGORICALNESS AS A MEANS OF REALIZATION OF THE INTERNET APHORISM AUTHORITATIVENESS: PROBLEM STATEMENT</i>	145
Redko Ye. O. <i>SOME NOTES ON THE PROTOOFENIAN BASIS OF THE UKRAINIAN ARGOTS</i>	151
Siryk S. V. <i>LITERARY NORM AND SPEECH EXPRESSION IN THE POETICS OF V. A. CHABANENKA</i>	159
Stanislav O. V. <i>COHESION OF DIALOGUE SPEECH IN THE STRUCTURE OF REALISTIC PROSE: LINGUISTIQUE AND CULTURAL VIEW ON THE PROBLEM (BASED ON THE NOVEL BY ROGER MARTIN DU GARD "THE THIBAUTS")</i>	165
Udovichenko H. M., Kuts M. O. <i>LANGUAGE OF LITERARY TEXT AS AN OBJECT OF LINGUISTIC RESEARCH</i>	170
Khrystianinova R. O., Omelkovets R. S. <i>CROSS-THEMATIC MOTIVATIONAL RELATIONS AS A MANIFESTATION OF THE LINGUISTIC PICTURE OF THE WORLD</i>	176
Chornii A. L., Chornii R. P. <i>ARTISTIC INTERPRETATION OF SPEECH IN THE ORIGIN AND TRANSLATION (ON THE MATERIAL OF GEORGE ORWELL'S "ANIMAL FARM")</i>	188
Shemiakina N. V. <i>LEXICO-SEMANTIC AND PRAGMATIC-STYLISTIC PECULIARITIES OF THE VERBS INTRODUCING DIRECT SPEECH IN THE FRENCH PRESS</i>	195
Shulzhenko A. S., Lipych V. M. <i>SEMANTIC PECULIARITIES OF PHRASEOLOGICAL UNITS DENOTING MIXED HUMAN FEELINGS: COMPARATIVE ASPECT</i>	201
SECTION II. LITERARY STUDIES	
Bezrukov A. V. <i>REPRESENTATION OF CHRISTIAN TENETS IN THE SEVENTEENTH-CENTURY ENGLISH METAPHYSICAL POETRY</i>	207
Hladkova M. V. <i>THE RECEPTION OF THE NOVEL "WEREWOLF" BY V. DROZD IN THE ASSESSMENTS OF LITERARY CRITICS</i>	216
Grebeniuk T. V. <i>MECHANISMS OF NARRATIVIZATION OF SEMIOTIC CODES OF HABITATION IN THE NOVEL "THE SALMON" BY SOFIA ANDRUKHOVYCH</i>	224
Dynnychenko T. A. <i>THE DIALECTICS OF THE DEVELOPMENT OF GROUP AND EGO-IDENTITY IN A. FRANCE'S NOVEL "THE GODS ARE ATHIRST"</i>	231
Drozdovskyi D. I. <i>ANTHROPOCENE ISSUES AS PART OF THE RANGE OF THEMES AND MOTIFS IN A. ROY'S "THE MINISTRY OF UTMOST HAPPINESS"</i>	237

Li Haiying

*COMPARATIVE ANALYSIS OF THE WORKS OF N.V. GOGOL AND LU XIN
IN CHINESE LITERATURE: PROBLEMS OF PERIODIZATION* 244

Osipenko N. S.

*REPRESENTATION OF A CRAFTSWOMAN IN THE UKRAINIAN LITERATURE
OF 19TH CENTURY (BASED ON THE WORKS "NATALKA POLTAVKA"
BY I. KOTLIAREVSKYI, "NAZAR STODOLIA" BY T. SHEVCHENKO,
AND "ZEMLIA" BY O. KOBLYANSKA)* 253

Shapoval O. H.

*THE SYMBOLIC MEANING OF THE WATER IMAGES
IN THE WILLIAM GOLDING'S "THE INHERITORS"* 259

Yufereva O. V.

*TRAVELOGUE OF THE TOTALITARIAN ERA: "PEOPLE OF THE SEA"
BY IVAN KOVTUN* 267

SECTION III. FOLKLORISTICS**Mytsiuk M. V., Naumovska O. V.**

MORAL VALUES OF UKRAINIANS: FROM FOLKLORE TO MASS MEDIA 275

REVIEWS**Dinesh Kumar**

*REVIEW OF THE MONOGRAPH BY NATALIYA LAZEBNA "ENGLISH LANGUAGE
AS MEDIATOR OF HUMAN-MACHINE COMMUNICATION"* 282

РОЗДІЛ I. МОВОЗНАВСТВО

УДК 811.111'344.22:004.738.5:004775

DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2021-1-1>

СТРУКТУРНО-КОМПОЗИЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ДИСКУРСИВНОГО РОЗГОРТАННЯ НАРАТИВУ “CORONAVIRUS PANDEMIC” (НА МАТЕРІАЛІ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПОРТАЛУ BBC NEWS)

Алексенко С. Ф.

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри германської філології*

Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка

вул. Роменська, 87, Суми, Україна

orcid.org/0000-0001-7187-8791

svaleksen@gmail.com

Приходько М. В.

студентка I курсу магістратури

факультету іноземної та слов'янської філології

Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка

вул. Роменська, 87, Суми, Україна

orcid.org/0000-0002-2261-7373

mprihodko04@gmail.com

Ключові слова: *новинний дискурс, новина, наратив, комунікативність, точка фокалізації, композиційна організація.*

У статті розглянуто структурно-композиційні особливості дискурсивного розгортання наративу “Coronavirus Pandemic” в електронному новинному дискурсі. Новинний дискурс, будучи здатним формувати сучасну інформаційну картину світу та образ подій, має потужний потенціал впливу на масову аудиторію через конструйовані ним наративи. Наратив трактується як історія з її тематичною єдністю, дійовими особами, тимчасовими й просторовими межами, канвою певних подій. Об'єктом дослідження послугував наратив “Coronavirus Pandemic” у формі його дискурсивного розгортання на порталі BBC News, а предметом – його архітектоніка. Новинний наратив у контексті електронного формату оприлюднення новин визначається як структурований та систематизований гіпертекст-розгортання певної історії про дії суб'єктів у їх причинно-наслідковій послідовності, що визначена наратором як актуальна для аудиторії, відкрита для її множинних інтерпретацій та резонує з її основними цінностями.

Окреслено структуру та композиційні характеристики побудови наративу пандемії коронавірусу з огляду на наукові категорії сучасної наратології, а саме суперструктурну схему дискурсу новин, спосіб організації новинної інформації, точку фокалізації, комунікативність. Проведений наративний аналіз дискурсу новин “Coronavirus Pandemic” на матеріалі статей у відповідній рубриці на інформаційному порталі BBC News уможливив з'ясування панівного принципу організації інформації як мережевого. Проаналізовано відповідність наративу встановленим стандартам комунікативності як можливості для читацької аудиторії реагувати на новинні повідомлення порталу через аккаунт BBC News у різних соціальних мережах та гіпертекстуальності як інструменту поширення, популяризації досліджуваного наративу. Встановлено такі композиційні компоненти цього наративу за суперструктурною схемою дискурсу новин, запропонованою Т.А. ван Дейком, як «короткий зміст», «головна подія», «фон», «вербальні реакції». Доведено більшу ефективність змішаного типу точки фокалізації досліджуваного наративу як ставлення наратора до оповіданого порівняно з внутрішнім та зовнішнім типами.

**STRUCTURAL AND COMPOSITIONAL PECULIARITIES OF THE DISCURSIVE
UNFOLDING OF THE NARRATIVE “CORONAVIRUS PANDEMIC”
(ON THE BASIS OF THE INFORMATION PORTAL BBC NEWS)**

Aleksenko S. F.

*PhD in Philology, Associate Professor,
Senior Lecturer at the Germanic Philology Department
Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko
Romenska str., 87, Sumy, Ukraine
orcid.org/0000-0001-7187-8791
svaleksen@gmail.com*

Prykhodko M. V.

*1st year Master’s Student at the Faculty of Foreign and Slavonic Languages
Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko
Romenska str., 87, Sumy, Ukraine
orcid.org/0000-0002-2261-7373
mprihodko04@gmail.com*

Key words: *news discourse, news, narrative, communicativity, the point of focalization, compositional organization.*

The article deals with the structural and compositional features of the discursive unfolding of the “Coronavirus Pandemic” narrative in the electronic news discourse. News discourse being able to form a modern informational picture of the world and the image of events has a powerful potential for the influence on the mass audience through the constructed narratives. The narrative is interpreted as a story with its thematic unity, characters, temporary and spatial boundaries, and the background. The object of the study is the “Coronavirus Pandemic” narrative in the form of its discursive unfolding on the BBC News portal, and the subject is its architectonics. News narrative in the context of the electronic format of the news publication is defined as a structured and systematized hypertext narration of a certain story about the subjects’ actions in their causal sequence. The narrator construes such a narration as relevant to the audience; open to the latter’s multiple interpretations and resonating with its fundamental values.

The structure and compositional characteristics of the coronavirus pandemic narrative construction have been determined drawing on the scientific categories of the modern narratology: the superstructural scheme of news discourse, the way of organizing news information, the point of focalization, and communicativity. A narrative analysis of the Coronavirus Pandemic news discourse based on articles posted in the corresponding column on the BBC News information portal has enabled us to define the dominant principle of organizing information there as a network one. The article analyzes the conformity of the narrative in question with the accepted standards of communicativity as an opportunity for the readership to react to the portal’s news messages through the BBC News account in various social media and hypertextuality as a tool for disseminating and popularizing the studied narrative. The following compositional components of this narrative have been established according to the superstructural scheme of news discourse proposed by Teun A. van Dijk: “the lead”, “the main event”, “the background”, “verbal reactions”. It has been proven that the mixed type of the point of focalization in the investigated narrative is more effective as the narrator’s attitude to stories in comparison with the internal and external types.

Постановка проблеми. Проблематика досліджень мас-медійного дискурсу посідає вагоме місце у сучасних лінгвістичних розвідках. Створений засобами масової інформації для зберігання й поширення суспільно важливої інформації, він усе більше оточує людство та формує соціально релевантні, ідеологічні, ціннісні смисли. Стрімкий розвиток новітніх технологій у XXI столітті сприяв сплеску поширення технічних засобів поширення інформації, що привело до появи електронного новинного дискурсу, який з огляду на свою гібридну природу досі не отримав всебічного вивчення. Важко переоцінити особливу значимість новинних текстів, здатних формувати інформаційну картину світу та конструювати образ події, послідовність її розгортання у часопросторі, отже, бути нарративними. Особливості категорії нарративності загалом та наратологічного розгортання новин зокрема вивчали І.В. Алещанова, В. Шмід, А.А. Кондрико, О.О. Кучерова, І.В. Лисичкіна. Наратив є фундаментальним компонентом соціальної взаємодії, універсальною характеристикою будь-якої культури, дослідження якого уможливує глибше розуміння формування ціннісних орієнтирів певного соціуму чи людства загалом.

Аналіз досліджень і публікацій. Новинний дискурс вивчався у когнітивно-комунікативному аспекті [1], досліджувався з точки зору композиційно-графічного моделювання новинних порталів [2], проаналізований за ціннісними [3] та структурно-композиційними характеристиками [4], розглядався у його жанровому розмаїтті [5]. Міркування загальноновизнаного класика досліджень новинних повідомлень Т.А. ван Дейка формують наратологічний погляд на новинний дискурс, адже спілкування посередництвом новинних текстів створює модель події, яка конструюється читачами і часто не збігається з тією її моделлю, що подана журналістами [4, с. 240–247], тому вивчення нарративів, що формуються в сучасному електронному новинному дискурсі, є вельми актуальним.

Мета статті полягає в дослідженні структурно-композиційних особливостей нарративу “Coronavirus Pandemic” в електронному новинному дискурсі. Матеріалом розвідки слугує вибірка журналістських статей рубрики “Coronavirus Pandemic” інформаційного порталу BBC News впродовж січня 2020 року – лютого 2021 року.

Виклад основного матеріалу. Будучи усною та письмовою взаємодією через медіаплатформи, масмедійний дискурс орієнтований на віддаленого читача, слухача або глядача [6, с. 441]. Новинний дискурс, або дискурс новин, як складова частина масмедійного дискурсу тлумачиться як лінгвістичний феномен, що характеризується інтерактивністю та протікає в режимі реального

часу, відображаючи усі зміни та події у суспільстві [7, с. 35]. Стрижневим компонентом новинного дискурсу є поняття «новина», зміст якого отримав розмаїття трактувань. Отже, це процес, завдяки якому «необроблена інформація» перетворюється на новий продукт [8, с. 46]; інформаційне повідомлення, через яке відбувається взаємодія автора зі споживачем інформації, що спричиняє обмін знаннями, думками, нормами [9, с. 48]; нова вість, повідомлення про різні, але важливі події у країні та світі [10, с. 231].

Структурна побудова дискурсу новин була детально вивчена та описана Т.А. ван Дейком, який виділив дві базові категорії, що формують його композиційну організацію, а саме «короткий зміст» та «власне новина». Перша категорія є коротким анонсом новинних матеріалів через заголовок і огляд, покликаних коротко представити статтю і привернути увагу читачів. Друга складається з епізоду та коментарів. Епізод формується стрижнем події – «головною подією», яка часто буває рекурсивною, та її соціально-політичним «фоном»; реакціями на цей епізод – дієвими або вербальними, причому останні є припущеннями чи оцінками читачів новини у формі цитат. Під фоном науковець розуміє обставини розгортання головної події, той контекст, що надає додаткову інформацію про події, створюючи «історію». Детальний опис подій приводить до появи таких категорій, як «попередні події» та «наслідки». Наприкінці новинного повідомлення, у коментарях, містяться висновки, прогнози та будь-яка інша інформація, що виходить від самого автора. Така послідовність не є жорстко визначеною і може варіюватися залежно від конкретно розглянутого тексту новини [4, с. 255–259].

Розширює поняття структури новинного дискурсу Ю.С. Воротнікова, виділяючи декілька способів організації новинної інформації, таких як осьовий, мережевий і комбінований. За осьового способу організації на першій сторінці знаходиться центральна стаття з гіперпосиланнями на різні додаткові матеріали, де в інформативній та лаконічній формі розповідається про певну подію. За мережевого принципу організації на першій сторінці розташований список заголовків, які не розкривають сутності головного питання нарративу, а лише пов'язані з обговорюваною подією, включаючи гіперпосилання на події, схожі з основною. Комбінований принцип, будучи поєднанням перших двох типів, реалізується за допомогою такої архітекtonіки: на першій сторінці пропонуються декілька публікацій за запропонованою темою (осьовий принцип) разом із посиланнями на статті зі схожими подіями, коментарями, міркуваннями тощо (мережевий принцип) [1, с. 32].

Значні зміни новинного дискурсу впливають на презентацію новини, адже вона все частіше подається у формі оповідання, як новинний нарратив. Нарратив є міждисциплінарним терміном, адже широко використовується у комунікативній лінгвістиці, лінгвістичній прагматиці, соціолінгвістиці, когнітивній лінгвістиці, медіалінгвістиці тощо. Поняття «нарратив» у вузькому сенсі трактується як словесний спосіб репрезентації подій оповідачем, історія послідовності подій, у широкому розумінні – як численні нарративні трансформації однієї і тієї самої події. Нарративи характеризуються структуризацією подій, являючи собою певний їх ланцюжок, і «формується з урахуванням культурного контексту адресата» [11, с. 230]. Події набувають окремого змісту для читачів та наратора. Саме наратор визначає актуальність події для аудиторії. Перш ніж стати новиною, подія має бути переформатована у форму розповіді, тобто необхідно створити «історію з її тематичною єдністю, дійовими особами, часовими й просторовими межами, канвою певних подій», а також дискурсом (точкою зору). Іншими словами, необхідне формування нарративу [12, с. 11–24]. Цінність нарративу полягає в прагматичному аспекті його розуміння та інтерпретації, адже в ході оповіді основна тема можна формувати інформаційні відгалуження у формі відступів наратора чи роздумів дійових осіб. Під новинним нарративом у пропонуваній розвідці розуміємо структурований та систематизований гіпертекст-розгоргання певної історії про дії суб'єктів у їх причинно-наслідковій послідовності, що визначена наратором як актуальна для аудиторії, відкрита для її множинних інтерпретацій та резонує з її основними цінностями.

Нарративність визначається «подійністю» (присутністю певної події як стрижня оповідання), умовами якої є релевантність змін, непередбачуваність, консекутивність (спричинені подією наслідки для мислення чи дій суб'єкту), незворотність, неповторюваність [13, с. 11–13]. Центральною категорією наратології є «точка зору», або «точка фокалізації» (англ. “focalization”), яка визначає ставлення наратора до оповіданого. Будь-яка історія оповідається крізь призму певної точки зору (фокусування), яка співвідноситься з одним із голосів у наративі, а саме наратора чи персонажа/персонажів. Зовнішній тип фокалізації представляє події з точки зору наратора (об'єктивного оповідача), за якого наратор унікає вираження власної думки; за внутрішнього типу події описуються через позицію персонажів, яка опосередковано виражає точку зору наратора; змішаний тип поєднує два щойно названих типи [13, с. 62–67].

Все більше видань незалежно від виду їх існування (друковане чи телевізійне ЗМІ) функціонують в інтернет-просторі, в результаті чого виникає

особливий вид новинного дискурсу – електронний новинний дискурс. Останньому притаманні, крім основних дистинктивних ознак дискурсу новин, декілька додаткових, а саме конвергентність та гібридизація, модифікація, плюралізація, композиційні особливості. Подібно до письмового новинного дискурсу електронний новинний дискурс використовує графічний спосіб передачі інформації, але є швидкоплинним з огляду на часту оновлюваність електронного новинного простору, який існує в межах численних інформаційних порталів (інтернет-порталів, вебпорталів). Інформаційний новинний портал – це композиційно та структурно складна технологічна платформа, що надає інтерактивні новинні сервіси, які працюють у межах єдиного ресурсу, є точкою доступу до новинної інформації та допомагають під час її пошуку в медіапросторі [2, с. 34].

Формат інформаційного порталу зумовлює таку основну структурну характеристику електронного новинного дискурсу, як гіпертекстуальність, тобто сукупність специфічних особливостей гіпертексту в структуризації та організації доступу до інформації [14, с. 32]. Вона допомагає новині зібрати більше переглядів, проте позбавляє її завершеності. Читаючи статтю, користувач переходить з одного посилання на інше, здійснюючи «перехресне» читання, яке в певний момент обривається.

Структурно-семантична складова частина новинного порталу BBC news представлена такими новинними блоками (рубриками), що формують макроструктуру порталу, як “Home”, “Coronavirus”, “Video”, “World”, “UK”, “Business”, “Tech”, “Science”, “Stories”, “Entertainment and Art”, “Health”, “World News TV”, “Reality Check”, “In Pictures”. Ця макроструктура займає горизонтальне положення на початку сторінки у вигляді рядку, поділеного на блоки, який час від часу оновлюється новими актуальними категоріями.

Наратив “Coronavirus Pandemic”, що розгортається в реальному часі у рубриці “Coronavirus” на інформаційному порталі BBC News, репрезентує події, пов'язані з медичними, соціально-економічними, політичними, культурологічними наслідками пандемії вірусної пневмонії, що спричинюється вірусом SARS-CoV-2, у британському національному та світовому контекстах, а саме спалах та глобальне поширення вірусної хвороби; статистику захворюваності та безпрецедентні карантинні обмеження; економічні, соціально-психологічні та культурні наслідки карантину; необхідність та темпи вакцинації; зміну людського світобачення за умов життя за «довгої пандемії». Стартова сторінка унаочнює семантичну складову частину цього нарративу, адже зміст коротких новинних повідомлень сформульований

у заголовках (“*What Europeans have learned from a year of pandemic*”, “*Oxford-AstraZeneca: EU regulator says ‘no indication’ vaccine linked to blood clots*”, “*Coronavirus: Europe in vaccine race to save summer*”) Заголовки є коротким резюме тексту, тому вони виділяються жирним шрифтом та є більшими за розміром. Пріоритетна новина займає центральну позицію новинного порталу та має короткий вступ до основного матеріалу.

За принципом організації інформації новинний наратив “Coronavirus Pandemic” є мережевим, адже у рубриці, присвяченій цій темі, наявний лише список заголовків, пов’язаних однією подією зі схожими гіперпосиланнями (“*Coronavirus: Three-week lockdown extension set to be approved*”, “*Coronavirus: Significant social distancing needed ‘until vaccine found’*”, “*The businesses adapting to life under lockdown*”, “*Covid: Is it time we learned to live with the virus?*”, “*Is Covid at risk of becoming a disease of the poor?*”).

Комунікативність як одна з характеристик новинного наративу проявляється у можливості для читачів виразити свою реакцією чи надати відповідь на певну новину. Ознайомившись із новинними повідомленнями, аудиторія може перейти за посиланням на аккаунт BBC news у таких соціальних мережах, як Facebook або Twitter, та відреагувати на нього, прокоментувати, поставити питання або навіть стати джерелом наступної новини про певну подію, бути першим, хто повідомив про неї, надавши фото, відео-, аудіоматеріали. Реакція аудиторії передає різну емоційну тональність залежно від тематики новинного повідомлення. Наприклад, більшість коментарів до статті з теми “*Coronavirus: Europe faces ‘six tough months’ of pandemic, WHO says*” передає обурення та критику читачів щодо дій влади та Всесвітньої Організації Охорони Здоров’я: “*WHO should have done their job properly back last year when they were aware of the virus need replacement with a new health and environmental protection agency who stand up to places like China*”, “*WHO didn’t even know when this started. How they can know when this will finish. It’s useless organisation!*”. У коментарях до іншого новинного повідомлення під заголовком “*Coronavirus: Is the world winning the pandemic fight?*” читачі розділились на декілька груп, у яких вони, з одного боку, намагаються підтримати один одного, шукаючи плюси в нових, часто жахливих, умовах існування за пандемії: “*It has not been a winnable fight since the beginning. How can we call this a win when millions have died? We can only try our best to minimize the losses and hope that everything is gonna be alright*”, а з іншого боку, виражають зневіру у найближчому майбутньому без коронавірусу: “*CoronaVirus will be a part & parcel of our Life for a very long period of time...*”.

Розглянемо композиційну структуру новинного наративу “Coronavirus Pandemic” за суперструктурною схемою дискурсу новин, запропонованою Т.А. ван Дейком та описаною нами вище, на прикладі статті “*Coronavirus: Significant social distancing needed ‘until vaccine found’*”. По-перше, перед ознайомленням із подією, що описується у статті (спалах нового коронавірусу Covid-19), аудиторія має можливість прочитати її **короткий зміст**, представлений у вигляді такого повідомлення: “*China and the US are in a tense war of words but what actually happened during the early outbreak? The US and other countries have raised questions about whether China was fully transparent when the virus first emerged there*”. По-друге, **головна подія** висвітлюється за допомогою двох компонентів, а саме **фону** та **вербальних реакцій**. Фоном цієї статті виступає представлений графік розгортання пандемії з описом основних подій: “*1 December – The first onset of symptoms are observed, according to the Lancet medical journal... 30 January – The WHO declares Covid-19 a Public Health Emergency of Global Concern—this follows 82 confirmed cases outside China... 15 February – there were a lot of people in hospital and steps taken to ease lockdown should be ‘cautious but irreversible’*”. Наприкінці статті автор надає власні коментарі щодо описаної інформації: “*We are unable to independently verify these posts and many were removed by Chinese authorities which heavily censor the Internet*”. Чітка структура побудови наративу допомагає читачам комплексно зрозуміти представлену у новині проблему та детальніше ознайомитись як із передумовами її виникнення, так і з її можливими наслідками.

Аналізуючи особливості дискурсивного розгортання досліджуваного наративу щодо панівного типу точки фокалізації в ньому, можемо стверджувати, що він характеризується змішаним типом. Так, у відповідній рубриці інформаційного порталу, крім авторських статей, розміщуються історії пересічних громадян, які зіткнулися з вірусною пневмонією, наводяться їх численні цитати (секція *Your Coronavirus Stories*). Так, опис подій з точки зору експертів у сфері медицини (стаття “*Coronavirus: Is the world winning the pandemic fight?*”): “*“We’re still in the midst of an accelerating, intense and very serious pandemic”, Dr Margaret Harris, from the WHO, told me*”, “*“There are people that have water to wash their hands and those that do not”, Dr Groppelli said*”, політичних діячів: “*Speaking at Monday’s Downing Street briefing, Mr Johnson hailed the “unprecedented national achievement” of hitting the target, but warned the threat from the virus remained “very real”*” тощо представляє фактуальну інформацію, наратор при цьому знаходиться на задньому плані, не надаючи

будь-якої прямої оцінки подіям: *“Restrictions in the rest of England are due to be eased at the weekend, with pubs, restaurants, hairdressers and hotels allowed to reopen”*. У секції *“Your Coronavirus Stories”* наратор, структуруючи історії та репліки читачів з досвідом хвороби на коронавірус, опосередковано виражає свою точку зору. Наприклад, у статті *“Long Covid: I can’t walk 10m without a rest”* викладена низка історій людей, які зіткнулися з хворобою, що формує в читачів чітке уявлення про важкі симптоми чи наслідки «довготривалого ковіду»: *“For Jo, 50, it has left her unable to work as a midwife since last June... “I hardly go out anymore because I just haven’t got the energy”, “Emma, a 32-year-old district nurse in Belfast, has tested positive for coronavirus twice but says long Covid is “far worse” than the virus itself... “I was really unwell, my breathing was really bad”, “This weekend I succumbed and got a wheelchair. I can’t walk more than 10 metres without needing a rest”, “Being a district nurse requires you to be fit, going to people’s houses, but I was suffering fatigue and heart palpitations, along with aches and pains”, “It’s exacerbated all the long Covid symptoms”*. Отже, поєднання внутрішнього і зовнішнього типів фокусування для представлення інформації викли-

кає більшу довіру у читачів, ніж використання одного типу, роблячи новини не тільки інформативними, але й плюралістичними, багатограними та більш драматичними.

Висновки і перспективи. Сучасний новинний дискурс як складова частина масмедійного дискурсу здатний, поширюючи суспільно важливу інформацію, формувати культурологічні та ціннісні смисли через певні наративи. Наратив *“Coronavirus Pandemic”*, що розгортається як складна та комплексна структура на інформаційному порталі BBC News, розставляє актуальні та релевантні акценти, пов’язані з коронавірусною пандемією у британському національному та світовому контекстах. Цьому сприяють такі особливості його композиційної організації, як мережевий принцип подачі інформації, гіпертекстуальність та комунікативність під час навігації у відповідній рубриці, змішаний тип точки фокалізації, впорядкування статей за такою схемою: короткий зміст (заголовки та огляд) – головна подія – фон події – коментарі. Подальші розвідки плануємо спрямувати на всебічний аналіз лексико-семантичних засобів актуалізації досліджуваного наративу у зв’язку з його ключовими концептами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Воротникова Ю.С. Реализация новостного дискурса в электронных англоязычных СМИ : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04. Санкт-Петербург, 2005. 212 с.
2. Ситник О.В. Комунікативна спрямованість композиційно-графічного моделювання як складних стратегій розвитку новинних порталів : дис. ... канд. наук із соц. комунікацій : спец. 27.00.01 ; Національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ, 2014. 270 с.
3. Добросклонская Т.Г. Медиалингвистика: теория, методы, направления. Москва : Ридеро, 2020. 180 с.
4. Дейк Т.А. ван Язык. Познание. Коммуникация : сборник работ. Москва : Прогресс, 1989. 312 с.
5. Ковальчукова М.А. Новостной анонс в сети Интернет как речевой жанр дискурса СМИ : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19. Ижевск, 2009. 25 с.
6. O’Keeffe A. The Routledge Handbook of Corpus Linguistics. England : Taylor & Francis Ltd, 2012. 684 p.
7. Иванов Л.Ю. Язык Интернета: заметки лингвиста. 2000. URL: <http://www.faq-www.ru/lingv.htm>.
8. Новини vs Новини. Виборча кампанія в новинних телепрограмах / ред. Н.В. Костенко, В.М. Іванова ; Інститут соціології НАН України, Інститут журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Академія української преси. Київ : ЦВП, 2005. 212 с.
9. Чічановський А.А. Новина в журналістиці: проблеми практичної політики. Київ : Грамота, 2003. 48 с.
10. Землянова Л.М. Коммуникативистика и средства информации : англо-русский толковый словарь концепций и терминов. Москва : изд-во Московского университета, 2004. 416 с.
11. Лисичкіна І.А. Масмедійні особливості побудови ефективного наративу як інструмента стратегічних комунікацій. *Psycholinguistics*. 2019. Vol. 26. No. 2. С. 224–242.
12. Halls S. Paper voices: The popular press and social change. London : Chatto and Windus, 1965. P. 11–24.
13. Шмид В. Нарратология. Москва : Языки славянской культуры, 2003. 312 с.
14. Дедова О.В. Лингвистическая концепция гипертекста: основные понятия и терминологическая парадигма. *Вестник Московского университета. Серия 9*. 2001. № 4. С. 22–36.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Trigg N. Coronavirus: Three-week lockdown extension set to be approved. 2020. URL: <https://www.bbc.com/news/uk-52304914>.
2. Coronavirus: Europe faces ‘six tough months’ of pandemic, WHO says. 2020. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-55008447#:~:text=A%20%22tough%22%20six%20months%20lies,Covid%2D19%20deaths%20last%20week>.

3. Triggles N. Coronavirus: Significant social distancing needed ‘until vaccine found’. 2020. URL: <https://www.bbc.com/news/uk-52308201>.
4. Gallagher J. Coronavirus: Is the world winning the pandemic fight? 2020. URL: <https://www.bbc.com/news/health-53694982>.
5. Coronavirus: Worst could be yet to come, WHO warns. 2020. URL: <https://www.bbc.com/news/world-53227219>.

REFERENCES

1. Vorotnikova, Yu.S. (2005). Realizatsiya novostnogo diskursa v elektronnykh angloyazichnykh SMI [Realization of news discourse in the electronic English-language media]. (Candidate’s thesis). Sankt-Peterburh [in Russian].
2. Sytnyk, O.V. (2014). Komunikativna spriamovanist kompozytsijno-hrafichnoho modeliuvannia yak skladnykh stratehii rozvytku novynykh portaliv [Communicative orientation of compositional-graphic modelling as complex strategies for the development of news portals]. (Candidate’s thesis). Taras Shevchenko National University of Kyiv. Kyiv [in Ukrainian].
3. Dobrosklonskaia, T.H. (2020). Medyalingvistika: teoriya, metody, napravleniya [Medialinguistics: theory, methods, directions]. Moskva: Ridero [in Russian].
4. Dijk, T.A. van (1989). Yazik. Poznanie. Kommunikatsiya [Language. Cognition. Communication]. Moskva: Progress [in Russian].
5. Kovalchukova, M.A. (2009). Novostnoi anons v sety internet kak rechevoi zhanr diskursa SMI [News announcement on the Internet as a speech genre of media discourse]. (Extended abstract of candidate’s thesis). Udmurt State University. Izhevsk [in Russian].
6. O’Keeffe, A. (2012). The Routledge Handbook of Corpus Linguistics. England: Taylor & Francis Ltd [in English].
7. Ivanov, L.Yu. (2000). Yazik interneta: Zametki lingvista [The language of the internet: Linguist’s notes]. Retrieved from: <http://www.faq-www.ru/lingv.htm> [in Russian].
8. Kostenko, N.V., Ivanova, V.M. (Ed.) (2005). Novyny vs Novyny. Vyborcha kampaniia v novynykh teleprohramakh [News vs news. Electioneering Campaign on TV News Programs]. Kyiv: TsVP [in Ukrainian].
9. Chichanovskiy, A.A. (2003). Novyna v zhurnalistytsi: Problemy praktychnoi polityky [News in journalism: Policy issues]. Kyiv: Hramota [in Ukrainian].
10. Zemlyanova, L.M. (2004) Kommunikativistika i sredstva informatsii: Anglo-russkiy tolkoviy slovar kontseptsii i terminov [Communication studies and the media: An English-Russian explanatory dictionary of concepts and terms]. Moscow: izd-vo Mosk. un-ta [in Russian].
11. Lysychnina, I.A. (2019). Mas-mediyni osoblyvosti pobudovy effektivnogo narativu yak instrumenta strategichnykh komunikatsiy [Mass media peculiarities of building an effective narrative as a tool of strategic communications]. *Psycholinguistics*, 2, 224–242 [in Ukrainian].
12. Halls, S. (1965). Paper voices: The popular press and social change. London: Chatto and Windus [in English].
13. Shmid, B. (2003). Narratolohiya [Narratology]. Moskva: Yazyki slavianskoy kultury [in Russian].
14. Dedova, O.V. Lingvisticheskaya kontseptsyia giperteksta: osnovnye poniatyia i terminologicheskaya paradigma [Linguistic concept of hypertext: basic concepts and terminological paradigm]. *Vestnik Moskovskoho universiteta*, 4, 22–36 [in Russian].

SOURCES

1. Triggles N. Coronavirus: Three-week lockdown extension set to be approved. 2020. URL: <https://www.bbc.com/news/uk-52304914>.
2. Coronavirus: Europe faces ‘six tough months’ of pandemic, WHO says. 2020. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-55008447#:~:text=A%20%22tough%22%20six%20months%20lies,Covid%2D19%20deaths%20last%20week>.
3. Triggles N. Coronavirus: Significant social distancing needed ‘until vaccine found’. 2020. URL: <https://www.bbc.com/news/uk-52308201>.
4. Gallagher J. Coronavirus: Is the world winning the pandemic fight?. 2020. URL: <https://www.bbc.com/news/health-53694982>.
5. Coronavirus: Worst could be yet to come, WHO warns. 2020. URL: <https://www.bbc.com/news/world-53227219>.

АСОЦІАТИ НАЗВ ЧАСТИН ДОБИ КВАЛІТАТИВНО-ПРЕДМЕТНОЇ СЕМАНТИКИ**Ахмад І. М.**

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри англійської мови технічного спрямування № 1
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
пр. Перемоги, 37, Київ, Україна
orcid.org/0000-0001-7673-4308
innakhmad737@gmail.com*

Семида О. В.

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри англійської мови технічного спрямування № 1
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
пр. Перемоги, 37, Київ, Україна
orcid.org/0000-0003-2042-5092
osemida@gmail.com*

Ключові слова: асоціативно-семантична група, каузема, рефлексема, сема, семантична ознака.

У статті проаналізовано асоціативно-семантичну кореляцію назв частин доби та лексем з якісно-об'єктивним значенням. Обґрунтовано принципи включення слів у склад асоціативно-семантичних груп, виділено смислові ознаки, за допомогою яких здійснюється зв'язок між рефлексемами та кауземами. Склад і структура асоціативно-семантичних груп з верхинними словами «ранок», «день», «вечір» і «ніч» визначено як смислові ознаки, завдяки яким реалізується смисловий зв'язок каузем з рефлексемами. Простежується реалізація асоціативно-смислових зв'язків вивчених лексем на рівні тексту.

Серед традиційно виділених лексичних парадигм асоціативно-семантична група посідає особливе місце. Вона формується як на основі причинно-наслідкових зв'язків реалій навколишнього світу, так і з урахуванням смислових взаємодій лексем у мові. Склад і структура цієї парадигми зумовлена смисловою структурою початкового слова. Виходячи з подібності номінованих реалій, рефлексии, які представляють загальний для каузем семантичний атрибут, у межах такої парадигми розподіляються по денотативних зонах. Кожен із членів АСГ може виступати як каузема стосовно інших слів формується асоціативно-семантична група другого рівня, рефлексии другого рівня виступають збудниками АСГ третього рівня тощо. Разом члени АСГ усіх рівнів, прямо або опосередковано семантично пов'язані з початковою кауземою, утворюють асоціативно-смислову структуру.

У результаті досліджень було визначено склад та архітектуру асоціативно-смислової структури з кауземою «ранок». Він поєднує у собі рефлексии двох рівнів, які семантично пов'язані з кауземою через часові, якісно-часові та якісно-об'єктивні ознаки. Асоціативний зв'язок лексеми зумовлюється співвідношеннями явищ об'єктивного світу. Оскільки назви частин дня належать до однієї і тієї ж лексико-семантичної групи і містять однакові смислові ознаки у смисловій структурі, логічно припустити існування стандартних парадигм з кауземами – назвами частин доби. Формування та опис таких парадигм формує майбутнє дослідження.

У статті також визначена роль контексту у виявленні асоціативно-смислових зв'язків, подано приклади спільного функціонування кауземів та рефлексем у контексті. Перспективою дослідження є опис складу та структури типової асоціативно-семантичної групи з причинною назвою частин дня.

DAY PARTS' ASSOCIATES OF QUALITATIVE-SUBJECT SEMANTICS

Akhmad I. M.

Ph.D. in Philology,

*Associate Professor at the Department of English for Engineering No. 1
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
Peremohy Avenue, 37, Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0001-7673-4308
innakhmad737@gmail.com*

Semyda O. V.

Ph.D. in Philology,

*Associate Professor at the Department of English for Engineering No. 1
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
Peremohy Avenue, 37, Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0003-2042-5092
osemida@gmail.com*

Key words: *associative-semantic group, kauzeme, reflexeme, seme, semantic feature.*

The article analyzes associative-semantic correlation of the names of parts of the day and lexemes with qualitative-objective meaning. The principles of the inclusion of words in the composition of associative-semantic groups are grounded, semantic features are distinguished, through which a connection is made between the reflex and the kauzemes. The composition and structure of the associative-semantic groups with the vertex words "morning", "day", "evening" and "night" are defined, and semantic features are distinguished, through which the semantic connection of the kauzem with reflexes is realized. The implementation of associative-semantic links of the studied lexemes at the level of the text is traced.

The associative-semantic group occupies a special place among traditionally distinguished lexical paradigms. It is formed both on the basis of cause-effect relations of the realities of the surrounding world, and taking into account the semantic interactions of lexemes in the language. The composition and structure of this paradigm is due to the semantic structure of the original word. Based on the similarity of the nominated realities, the reflexes that represent the semantic attribute common to the kauzemes, within the given paradigm, are distributed along the denotative zones. Each of the members of the ASG can appear as a kauzema in relation to other words. Thus, an associative-semantic group of the second level is formed, the second-level reflexes act as causative agents for the ASG of the third level and so on. Together, the members of ASGs of all levels, directly or indirectly semantically related to the original kauzema, form an associative-semantic structure. As a result of the research, the composition and architecture of the associative-semantic structure with the kauzema "morning" was determined. It combines reflexes of two levels that are semantically related to the kauzema through temporal, qualitative-temporal and qualitative-objective features. The associative connection of lexemes is conditioned by the relations of the phenomena of the objective world.

The prospect of the study is a description of the composition and structure of a typical associative-semantic group with the causal name of the day parts.

Постановка проблеми. Специфіка того чи іншого типу парадигматичних відносин у межах лексичної системи визначається або інтра-, або екстралінгвістичними факторами: на основі власне лінгвістичних взаємодій формуються, наприклад, синонімічні й антонімічні ряди, а з

урахуванням екстралінгвістичних зв'язків номінованих явищ – гіпер-, гіпонімічні та меронімічні групи. Традиційно серед лексичних парадигм особливе місце посідає асоціативно-семантична група (АСГ), яка формується як на основі причинно-наслідкових зв'язків реалій навколишнього

світу, так і з урахуванням семи взаємодій лексем у мові [6]. Т.В. Слива зазначає, що «кореляція членів асоціативно-семантичних груп здійснюється на рівні гіпер- і гіпосем. <...> гіперсема вихідного слова (кауземи) у семантичній структурі асоціативів (рефлексія) репрезентує диференційну семантичну ознаку, тобто виступає в ролі гіпосеми, і навпаки, родові семи рефлексії у складі кауземи є семами видовими» [7].

З вищесказаного випливає, що склад і структура такої парадигми зумовлені перш за все семантичною структурою вихідного слова. На основі подібності номінованих реалій рефлексеми, що репрезентують спільні з каузею семантичні ознаки, в межах АСГ розподіляються по денотативних зонах (наприклад, до однієї денотативної зони належать рефлексеми назв сезонів, дощ, град, сніг об'єднані семантичною ознакою «вид опадів» [8, с. 225]).

Мета нашого дослідження – визначення особливостей взаємодій членів АСГ з кауземами-назвами частин доби на матеріалі російської мови, виявлення компонентів значень, що визначають склад парадигми, а також розподіл її членів за денотативними зонами.

У дефініціях частин доби експлікуються насамперед темпоральні семантичні ознаки «частин доби» і «проходження в часі» (наприклад, ранок визначається як «частина доби від закінчення ночі до початку дня, час сходу сонця, світанку» [2, с. 1407]). Однак не менш значущими є квалітативно-темпоральні та квалітативно-предметні ознаки, які відображають стан навколишнього середовища або діяльність людини в той чи інший період часу. Основними квалітативно-темпоральними характеристиками будь-якої частини доби є ступінь освітленості та температура повітря; квалітативно-предметні ознаки характеризують стан природи і людини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для підтвердження наявності асоціативно-семантичного зв'язку рефлексії з каузею ми використовуємо приклади з художніх текстів, оскільки, згідно з А.П. Клименко, фундаментом асоціювання є можливість зустрічі стимулу і асоціації в межах одного обмеженого тексту [3, с. 5], а Т.М. Рогожникова зазначає, що «текст є багатим матеріалом <...> для формування і розвитку асоціативної структури значення слова» [4, с. 96].

Ранок для людини – час пробудження від нічного сну, початок дня, що зумовлює наявність серед асоціативів лексеми *ранок* таких слів і поєднань, як встати/вставати, кінець сну, підйом, пробудження, початок дня і под. [5; 9]. На мовному рівні в семантиці кауземи виявляється периферична семантична ознака «активізація життєдіяльності». Рефлексеми, для яких така семантична ознака є ядерною (пробу-

дження, підйом та ін.), утворюють окрему денотативну зону у складі відповідної АСГ.

День традиційно вважається періодом найбільшої активності. На мовному рівні у семантичній структурі лексеми день квалітативно-предметна ознака «стан людини» реалізується семою «найвищий ступінь активності»: *Было то время, когда утомленные дневными трудами и заботами парубки и девушки шумно собирались в кружок, в блеске чистого вечера...* /А. Чехов/; *Я не болел. Просто работа, днем и ночью* /Б. Акунин/; *Но вот однажды днем присела Пелагея за работу* /М. Зощенко/; *О, как пронзительны и дики, Как ненавистны для меня Сей шум, движение, говор, крики Младого, пламенного дня!..* /Ф. Тютчев/; *Здесь ночью нега и покой, А днем и шум и пированье* /О. Пушкин/. Не варто забувати, що в ранковий і денний час активізується життєдіяльність не тільки людини, але і більшості живих істот, отже, значення «активізація життєдіяльності» може репрезентувати у складі каузем як семантична ознака «стан людини», так і ознака «стан природи». *Будильник мирно тикал на тумбочке, показывая десять утра – время, недопустимое для пробуждения* /П. Астахов, Т. Устинова/; *День – сей блистательный покров, – День, земнородных оживление* /Ф. Тютчев/ (будильник – атрибут повсякденного життя людини, земноводні – представники живої природи).

Денна діяльність закінчується до вечора, який своєю чергою переходить у ніч – час сну. Згідно з даними асоціативних словників, з вечором зазвичай асоціуються тиша і спокій [5, с. 87]. Відповідно, лексеми, які експлікують ознаки «тиша» і «спокій» або містять їх в якості ядерних, можуть бути включені до складу АСГ вечір (у семантичній структурі кауземи ці ознаки представлені на периферії) і віднесені до денотативної зони позначень стану навколишнього середовища. Зв'язок рефлексії з каузею простежується в таких контекстах: *Помню – долгий зимний вечер, Полумрак и тишина* /Л. Бунін/; *Как я любил твои отзывы, Глухие звуки, бездны глас, И тишину в вечерний час, И своенравные порывы* /Ф. Тютчев/.

Ніч – період спокою, відпочинку: в нічний час життя затихає, діяльність людини припиняється. Такий екстралінгвальний факт знаходить відображення і на мовному рівні: у семантичній структурі лексеми *ніч* квалітативно-предметні ознаки «стан природи» і «стан людини» представлені семами «спокій» і «відпочинок». Рефлексеми, що репрезентують такі значення, розподіляються за двома денотативними зонами: позначення стану природи і позначення стану людини.

Стан природи у нічний період характеризують перш за все лексеми тиша і спокій (*Тишина холодной ночи Занимает дух* /А. Фет/; *Ночь морозная,*

тих покой перекрестка, Я один у окошка – ни врага, ни друга не жду /С. Есенин/), а також синоніми дрімота («|| Трад.-поэт. Покой, оцепенение, неподвижность (о природе)» [2, с. 284]) і сон («|| О состоянии полного покоя и тишины в природе (обычно ночью)» [2, с. 1234]): *Тиха украинская ночь. Прозрачно небо. Звезды блещут. Своей дремоты превозмочь не хочет воздух* /О. Пушкін/.

Для деяких людей через різні причини (особливості організму, стан здоров'я або спосіб життя) ніч (так само як і вечір, про що йшлося вище) є періодом активності. Лексеми, які називають таких людей, включені до складу АСГ з кауземою ніч, де вони утворюють окрему денотативну зону. Це такі рефлексми, як сова – «3. Психол. Організація психіки людини, період активності якої припадає на нічний час; людина такого типу» і нічник – «1. Людина, що виконує будь-який вид роботи в нічний час» [2, с. 658]: *Тих, хто встає рано і встигає зранку багато зробити, називають «жайворонками». А ось люди-«сови» діяльні все більше по ночах, а з ранку ходять, як сонні мухи* /З газети/. На підставі викладеного, так само, як і в описаному вище випадку, можна говорити про можливість виділення семи «активізація життєдіяльності» в межах ознаки «стан людини» у семантичній структурі слова ніч. Будь-який часовий період нашого життя заповнений певними подіями. Так, для ранку традиційними є сніданок – «Час ранкового прийняття їжі; ранкова їжа або їжа, що передує обіду» [2, с. 315] і утренья (утреня) – «Церковна служба християн, що здійснюється рано вранці, до обідні» [2, с. 354]. Виділені лексеми утворюють денотативну зону, корелюючи з кауземою за допомогою семантичної ознаки «час здійснення»: *Тем более, никому не удалось толком поспать и проснуться, я даже не помню, был ли в то утро завтрак* /М. Петросян/.

У словниках асоціативних норм серед асоціативів слова «ранок» представлена лексема *зарядка* («2. Сукупність оздоровчих фізичних вправ» [2, с. 343]). Така лексема амбівалентна, до складу АСГ ранок вона, скоріше, повинна входити в склад розчленованого найменування ранкова зарядка, але оскільки такий комплекс вправ виконується найчастіше вранці (у Вікіпедії знаходимо таке

визначення: «Зарядка – комплекс фізичних вправ, що виконуються, як правило, вранці з метою розминки м'язів і суглобів»), можна стверджувати, що сема «ранок» представлена у семантичній структурі рефлексми: вона репрезентує периферійну семантичну ознаку «час проведення». Отже, слово «зарядка» може бути включено до складу АСГ і без лексичного конкретизатора, що підтверджується такими прикладами: *Я с сорока лет, когда впервые почувствовал, что молодость уходит, взял себе за правило каждое утро делать часовую зарядку, и чтоб непременно сорок отжиганий* /Б. Акунін/.

У багатьох російськомовних респондентів, які брали участь в асоціативних експериментах, день асоціюється насамперед з обідом (обід – «1. Основний прийом їжі, їжа (звичай у середині дня)» [2, с. 664]). До групи слів, які репрезентують прийом їжі в денний час, належить також слово «полдник», яке визначається як «легка їжа між обідом і вечерею, час такого прийому їжі» [2, с. 898]. До денотативної зони «денних» подій слід віднести і рефлексії обідня – «1. Церк. Християнське богослужіння, що здійснюється вранці або в першій половині дня; літургія» [2, с. 664]. Усі згадані лексеми асоціюються зі словом «день» (про що свідчать дані асоціативних словників [5; 9]), а також семантично пов'язані з ним за допомогою значення «час проведення/здійснення».

Слід зазначити, що слово «обідня» має поліасоціативний характер, про що свідчить його дефініція, у якій експліковані диференціальні семи «ранок» і «день». Як бачимо, це слово може бути включене до складу двох АСГ (з кауземами ранок і день): *В самый Петров день, поутру, после обеда, когда все у нас были в полном сборе, стали приводить продажных лошадей* /Ф. Достоевский/.

Висновки. Вивчення семантичної близькості асоціативно пов'язаних слів є досить актуальним напрямом сучасної лінгвістики. У межах асоціативної семантики вивчаються принципи класифікації асоціативно пов'язаних мовних одиниць, їх типологія, смислові відносини між словом-стимулом і його асоціатами. У перспективі планується опис складу і структури типової асоціативно-семантичної групи з кауземою – назвою частини доби.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ахмад І.М. Квалитативно-предметные рефлексмы названий частей суток. *Система і структура східнослов'янських мов* : збірник наукових праць / редкол.: Ю.В. Кравцова. Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова. Київ : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2017. Вип. 12. С. 310.
2. Ахмад І.М. Ассоциативно-семантические корреляции лексем утро. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. Випуск 44. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2017. С. 378.
3. Ахмад І.М. Ассоциативно-семантические объединения слов: их специфика и сфера исследования. *Духоўная спадчына Усходняга Палесся* : зборнік навуковых артыкулаў / рэдкал.: А.М. Воінава (гал. рэд.) і інш. М-ва адукацыі Рэспублікі Беларусь, Гомельскі дзярж. ун-т імя Ф. Скарыны. Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2018. С. 274.

4. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. Москва : Иностранная литература, 1955. С. 416.
5. Большой толковый словарь русского языка / С.А. Кузнецов и др. Санкт-Петербург : Норинт, 2003. С. 1536.
6. Клименко А.П. Проблема лексической системности в психолингвистическом освещении : автореф. дис. на соискание уч. степени доктора филол. наук : спец. : 10.02.19 «Теория языка». Минск, 1980. С. 41.
7. Рогожникова Т.М. Ассоциативная структура значения слова и процесс понимания текста. Психолингвистические проблемы семантики. Калининский гос. ун-т, Тверь. 1990. С. 96–100.
8. Русский ассоциативный словарь. В 2 т. Т. 1. От стимула к реакции / Ю.Н. Караулов и др. Москва : ООО «Издательство Астрель» : ООО «Издательство АСТ», 2002. С. 784.
9. Слива Т.В. Ассоциативно-семантическая группа как форма парадигматической организации лексики (на материале названий сезонов в русском языке). Киев : Изд-во НПУ имени М.П. Драгоманова, 2011. С. 272.
10. Слива Т.В. Ассоциативно-семантическая группа: к вопросу о дефиниции парадигмы. *Вестник Самарского университета. История, педагогика, филология.* № 3.2. 2016. С. 101–107.
11. Словарь ассоциативных норм русского языка / А.А. Леонтьев и др. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1977. С. 192.

REFERENCES

1. Akhmad, I.M. (2017). *Kvalitativno-predmetnye refleksy nazvaniy chastey sutok* [Qualitative-subject reflexes of the names of the parts of the day] *Systema i struktura skhidnoslov'jansjkykh mov: zbirnyk naukovykh prac / redkol.: Yu.V. Kravtsova. Nats. ped. un-t imeni M.P. Dragomanova. Kyiv: Vid-vo NPU im. M.P. Dragomanova, Vip. 12. P. 310.*
2. Akhmad, I.M. (2017). *Assotsiativno-semanticheskie korrelyatsii leksem utro* [Associative-semantic correlations of lexemes morning]. *Naukovi praci Kam'janec-Podil'sjckogho nacional'nogho universytetu imeni Ivana Oghijenka. Filologhichni nauky. Vypusk 44. Kamianets-Podil'skiy. P. 378.*
3. Akhmad, I.M. (2018). *Assotsiativno-semanticheskie ob'edineniya slov: ikh spetsyfika i sfera issledovaniya* [Associative-semantic associations of words: their specificity of research]. *Dukhojnaja spadchyna Uskhodnjagha Palessja: zbornik navukovykh artykulaŭ / redkal.: A.M. Voinava (ghal. red.) i insh. M-va adukacyi Respubliki Belarusj, Gomel, P. 274.*
4. Balli, Sh. (1955). *Obshchaya lingvistika i voprosy frantsuzskogo yazyka* [General linguistics and questions of the French language]. Moscow: Inostr. l-ra [in Russian].
5. *Bol'shoy tolkovyy slovar' russkogo yazyka* (2003). [Comprehensive explanatory dictionary of the Russian language]. S.A. Kuznetsov i dr. Sankt-Peterburg: Norint [in Russian].
6. Klimenko, A.P. (1980). *Problema leksicheskoy sistemnosti v psikholingvisticheskom osveshchenii* [The problem of lexical consistency in psycholinguistic coverage] (PhD Thesis), Minsk [in Russian].
7. Rogozhnikova, T.M. (1990). *Assotsiativnaya struktura znacheniya slova i protsess ponimaniya teksta* [The associative structure of the meaning of a word and the process of understanding the text]. *Psikholingvisticheskie problemy semantiki. Kalininskiy gos. un-t, Tver* [in Russian].
8. *Russkiy assotsiativnyy slovar'* (2002). V 2 t. T. 1. Ot stimula k reaktsii [Russian associative dictionary] Yu.N. Karaulov i dr. Moskva: ООО «Издательство Астрель» [in Russian].
9. Sliva, T.V. (2011). *Assotsiativno-semanticheskaya gruppa kak forma paradigmaticheskoy organizatsii leksiki (na materiale nazvaniy sezonov v russkom yazyke)* [Associative-semantic group as a form of paradigmatic vocabulary organization]. Kyiv: Izd-vo NPU M.P. Dragomanova. P. 272.
10. Sliva, T.V. (2016). *Assotsiativno-semanticheskaya gruppa: k voprosu o defynitsii paradigmy* [Associative-semantic group: on the question of the definition of a paradigm]. *Vestnik Samarskogo universiteta. Istoriya, pedagogika, filologiya.* No. 3.2. Samara, pp. 101–107.
11. *Slovar' assotsiativnykh norm russkogo yazyka* (1977). [Dictionary of associative norms of the Russian language]. A.A. Leont'ev i dr. Moskva: Izd-vo Moscow un-t [in Russian].

UDC 81'42
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2021-1-3>

LINGUISTIC DIFFERENCE BETWEEN PROFESSIONAL AND NON-PROFESSIONAL DISCOURSE

Berlinskyi Yu. V.

*Postgraduate Student at the Department of English Philology
Izmail State University of Humanities
Repin str., 12, Izmail, Odesa region, Ukraine
orcid.org/0000-0002-9702-0774
yurii.berlinskyi@gmail.com*

Key words: *discourse,
institutional discourse,
professional discourse,
non-professional discourse,
professional communication.*

The article analyzes the current approaches to the definition of the concepts of “professional discourse” and “non-professional discourse” in modern linguistics. Discourse research in the article is carried out within the framework of the sociolinguistic approach. The problems of the article are in demand in modern linguistics, since the status of professional discourse today becomes the subject of many domestic and foreign studies, and the particular provisions of this topic, like the basic terminology, are still becoming the subject of active scientific discussions, which leads to the lack of unified definitions and standardized categories on this topic. The object of research is discourse; the subject of research is the definition of the concepts of “professional discourse” and “non-professional discourse”. The views of various scholars on the concept of professional discourse are investigated, its boundaries are determined. The structure of professional discourse and the requirements to it are put forward by different linguists are studied. The criteria of discourse, established by scientists, are considered, and the absence of the possibility to establish the uniform criteria for this phenomenon is studied. The approaches of linguists to classify discourse are analyzed. The correlation of professional and institutional discourse in modern linguistics is analyzed. On the basis of the presented analysis, the common in the interpretations of professional and non-professional discourses and the lines of difference in modern linguistics are established. The components that make it possible to consider the discourse as professional and obligatory for such a classification are highlighted. The definition of the notion “non-professional discourse” is given. The possibility of the transition of one type of professional discourse to another in the conditions of the transition of key elements of discourse is considered. The functions of non-professional discourse are analyzed and the main such functions are compared with the functions of professional discourse.

ЛІНГВІСТИЧНІ ВІДМІННОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО ТА НЕПРОФЕСІЙНОГО ДИСКУРУ

Берлінський Ю. В.

аспірант кафедри англійської філології

Ізмаїльського державного гуманітарного університету

вул. Репіна, 12, Ізмаїл, Одеська область, Україна

orcid.org/0000-0002-9702-0774

yurii.berlinskyi@gmail.com

Ключові слова: *дискурс, інституційний дискурс, професійний дискурс, непрофесійний дискурс, професійна комунікація.*

У статті аналізуються актуальні підходи до визначення понять «професійний дискурс» і «непрофесійний дискурс» в сучасній лінгвістиці. Дослідження дискурсу у статті проводиться в межах соціолінгвістичного підходу. Проблематика статті є затребуваною в сучасній лінгвістиці, оскільки сьогодні професійний дискурс стає предметом безлічі вітчизняних і зарубіжних досліджень, а приватні положення цієї теми, як і базова термінологія, все ще стають предметом активних наукових дискусій, що призводить до відсутності уніфікованих визначень і стандартизованих категорій в цій темі. Об'єктом дослідження є дискурс, предметом дослідження – визначення понять «професійний дискурс» і «непрофесійний дискурс». Досліджуються погляди різних учених на поняття професійного дискурсу, визначаються його межі. Вивчаються структура професійного дискурсу і вимоги до нього, висунуті різними лінгвістами. Розглядаються критерії дискурсу, встановлені вченими, і вивчається відсутність можливості висунути єдині критерії до цього феномена. Вивчаються підходи лінгвістів до класифікації дискурсу. Аналізується співвіднесеність професійного та інституційного дискурсу в сучасній лінгвістиці. На основі представленого аналізу встановлюється загальне та відмінне в тлумаченнях професійного і непрофесійного дискурсів в сучасній лінгвістиці. Виділяються компоненти, що дають змогу вважати дискурс професійним, та обов'язкові для такого віднесення. Надається визначення поняття «непрофесійний дискурс». Розглядається можливість переходу одного виду професійного дискурсу в інший в умовах переходу ключових елементів дискурсу. Аналізуються функції непрофесійного дискурсу і проводиться зіставлення основних таких функцій з функціями професійного дискурсу.

The development of the theory of discourses is one of the urgent areas of modern linguistics. A.V. Golodnov notes that “modern linguistics, focused on the study of the functioning of language in various spheres of human activity, refers to discourse as a basic category that integrates linguistic and social practices” [1, p. 312]. Today there are many studies of individual discourses – medical, journalistic, pedagogical, legal, military, sports and others, but the problem of professional discourse is far from exhausted and still remains in the center of attention of philologists. Discourse research is carried out in the framework of the sociolinguistic approach. The object of our research is discourse; the subject of research is the definition of the concepts of “professional discourse” and “non-professional discourse”.

The purpose of the research presented in the article is to clarify the essence of the concepts of “professional discourse” and “non-professional discourse”, for which to describe the general in the interpretations of professional and non-professional discourses and to establish the features of differences in them.

In modern linguistic literature, it is possible to find a fairly large number of definitions of the concept of “discourse”, but a single terminological definition, which would be fixed in all special dictionaries and reference books, has not yet been developed. In support of this, we are quoting N.V. Egorshina: “The definition of discourse, which could be considered exhaustive and which would be of a terminological nature, has not yet been developed, because this is an “interdisciplinary” phenomenon and it is not important what terminology the developer of the method uses,

on what theoretical positions he is, and the very result to which he comes is important. It should be noted that the discourse is understood by researchers very broadly: it is a manifestation, reflection, phenomenon of culture” [2, p. 121].

The ambiguity of approaches to the definition of the concept of “discourse” and the uncertainty of the boundaries of this concept is also evidenced by the fact that this term is identified with adjacent linguistic concepts, which was pointed out by T.M. Nikolaeva back in 1978: “Discourse is a polysemantic term of text linguistics, used by a number of authors in almost homonymous meanings. The most important of them are: 1) coherent text; 2) oral and spoken form of the text; 3) dialogue; 4) a group of statements related to each other in meaning; 5) a speech work as a given – written or oral” [3, p. 467].

Discourse is also understood in different ways. T.V. Yezhova notes that there are three approaches to understanding discourse: “1) discourse as a text, actualized under certain conditions, taking into account extralinguistic parameters (in linguistics); 2) discourse as communication, realized in the course of certain discursive practices (in sociology, social semiotics and political science); 3) discourse as a type of speech communication (in logic, philosophy, sociology, communication theory)” [4, p. 52]; and in pedagogy, in her opinion, it is possible to understand discourse as a context: “discourse is always interpreted within a certain context” [4, p. 52].

According to our observations, most researchers in defining the concept of “discourse” proceed from the definition of N.D. Arutyunova: “discourse is a coherent text in combination with extralinguistic (pragmatic, socio-cultural, psychological, etc.) factors” [5, p. 136–137]. Uniform criteria on the basis of which one or another type of discourse could be distinguished have not yet been established. Researcher M.A. Silanova points out this feature: “Discourses can be distinguished on the basis of many different grounds, for example, the relevance of one or another “narrow” type of communication (legal, pedagogical, medical discourse); chronotope (discourse of restructuring); way of communication (written and oral discourse); any social or ideological unity of the speakers (feminist, Marxist discourse), etc. It is not possible to form a closed taxonomy of discourses like a system of styles. The plurality of interpretations of the concept itself leaves room for the classification of discourses, since everyone is free to choose their own classification grounds for highlighting a particular discourse” [6, p. 30–31].

Despite the absence of a unified classification, most studies use the typology of discourses developed by V.I. Karasik from the standpoint of sociolinguistics, which “involves the analysis of communication participants as representatives of a particular

social group and analysis of the circumstances of communication in a wide socio-cultural context” [7, p. 5]. Taking into account these criteria, two types of discourse are distinguished: personal (personality-oriented) and institutional, which is defined by the scientist as follows: “Institutional discourse is communication within the given framework of status-role relations. Institutional discourse is distinguished on the basis of two system-forming characteristics: goals and participants in communication” [7, p. 5].

Further, on the basis of the components identified by V.I. Karasik, such as participants, chronotope, goals, strategies, genres, etc., it is possible to describe specific types of institutional discourse: military, business, diplomatic, medical, pedagogical, political, religious, legal and others [7, p. 5–20]. What is the relationship between institutional and professional discourses?

To answer this question, let us point out the following: “Institutional discourse is a discourse carried out in public institutions, communication in which is an integral part of their organization. A social institution outwardly is a collection of persons, institutions, supplied with certain material resources and carrying out a specific social function. Understanding a social institution allows us to outline the main parameters of institutional discourse: a set of communication situations (speech events) typical for a given sphere, an idea of typical models of speech behavior in the performance of certain social roles, a certain (limited) topic of communication, a specific set of intentions and arising from them “speech strategies” [8, p. 59–60].

Professional discourse means “verbally mediated communication as a process of controlled interaction of subjects of professional activity, characterized by a certain set of norms, stereotypes of thinking and behavior. Professional discourse is a kind of institutional or socially oriented discourse. The number of varieties of professional discourses corresponds to the number of identified professional spheres of activity” [9, p. 32–33].

As you can see, professional discourse is defined as a kind of institutional discourse. An attempt to theoretically distinguish between these two concepts – institutional discourse and professional discourse – was made by A.O. Stebletsova, who, based on an analysis of various approaches to the definition and interpretation of these concepts in domestic and foreign linguistics, came to the following conclusion: “in the domestic theory of discourse the conceptual/substantive scope of the concept of institutional discourse turns out to be as broad as possible and includes the concept of professional discourse, or rather, institutional discourse is the very stencil (the term belongs to V.I. Karasik) that structures any professional communication to varying degrees of rigidity / standardization” [10, p. 28].

Professional discourse is realized in the process of professional communication—a type of communication, “which is characterized by the presence of supra-situational goals, common knowledge and perception of communicants, stereotyped communication situations. The main difference between professional communication and other types of communication (everyday, family, folk, etc.) is that it is initially included in the context of professional activity” [9, p. 35].

The main task of professional communication, according to E.I. Golovanova, is “the creation, storage, processing and transmission of information, the optimal organization of interaction in the process of activity, the assessment of activities to improve its efficiency, maintenance of cooperative and corporate characteristics of activities” [9, p. 34]. For the discourse to be recognized as professional, the following components are necessary: the sphere of professional activity, the participants in communication – specialists or a specialist or another person, the community of knowledge of the communicants, the stereotype of the communication situation proceeding in accordance with the rules and standards adopted in this professional environment, the motive of which is to complete the task for a socially significant result [11, p. 34].

In the professional communication of specialists, special linguistic units of a given field of activity must necessarily be present: terms, speech clichés, stable syntactic constructions, etc. But our life is characterized by the fact that very often elements of professional discourse, for example, terms, speech clichés, are used in non-professional discourse. For example, legal terminology is often present in the media: in newspapers, magazines, television, radio, etc. The same can be said about the penetration of elements of sports, political, medical, pedagogical and other discourses into everyday discourse. What, then, is the difference between non-professional discourse and professional one?

Professional discourse is a type of institutional discourse that is understood as a “coherent text” in conjunction with those extralinguistic factors that are determined by the speaker’s professional activity: a set of oral and written texts generated by a linguistic person in professional communication. Consequently, non-professional discourse is a discourse that should also be understood as a “coherent text” in conjunction with those extralinguistic factors that are not related to the speaker’s professional activity. Thus, non-professional discourse lacks such mandatory components as “communication of specialists”, “professional activity”, “professional environment”, “standard of communication”, etc.

However, an important question remains: in the case of using, for example, legal terms characteristic of the discourse of the same name, in a different

environment (for example, in publicistic discourse), will the nature of professional discourse change?

We agree with the opinion of A.F. Kolyaseva, who states, that it seems impossible to talk about the boundaries between terminological and non-terminological vocabulary in a language without taking into account the characteristics of the speaker in accordance with the proposed model. The assignment of a lexical unit to a term or word of an everyday language is made depending on the speaker’s professional affiliation and his communicative intentions [12, p. 13].

Based on the definition of legal discourse (for example, this: “legal discourse as a kind of institutional discourse is a status-oriented interaction of its participants in accordance with the system of role prescriptions and norms of behavior in certain legal situations of institutional communication” [13, p. 535]), in the publicist text there are elements of legal discourse, but at the same time, there, most often, are no professional participants in legal discourse; secondly, the strategic positions of specialists – participants in status-oriented interaction are not indicated; and thirdly, there is no speech specialists in a professional legal language; fourthly, the elements of the legal language listed above are not used in the system of institutional relations in which speakers could be included. Therefore, in our opinion, in this case we can talk not about professional legal discourse and not even about the special use of the legal language, but about informing readers, about popularizing legal knowledge, about promoting legal culture, about explanatory work among the population on legal issues, etc.

Summing up, it can be noted that professional discourse is a type of institutional discourse, which is understood as a “coherent text” in combination with those extralinguistic factors that are due to the speaker’s professional activity: a set of oral and written texts generated by a linguistic personality in professional communication.

Consequently, non-professional discourse is a discourse that should also be understood as a “coherent text” in conjunction with those extralinguistic factors that are not related to the speaker’s professional activity. Thus, non-professional discourse lacks such mandatory components as “communication of specialists”, “professional activity”, “professional environment”, “standard of communication”, etc.

Non-professional discourse differs from professional discourse in that it lacks the structural components of institutional (= professional) discourse: an idea of the social mission of this institution, a normative model of typical event-based status-role communication, a system of basic values, strategies and genres of this type of discourse. In other words, non-professional discourse lacks

typical events, typical participants, chronotopes, status relations are not confirmed, and officially accepted norms of communication, or regulations, and traditional forms of communication are not observed. Nevertheless, non-professional discourse may contain special discursive formulas (professional

clichés, phraseology) and elements of a professional language – terms and terminological combinations. But the communication situation is not related to the professional activities of the communicants. Non-professional discourse also has its own audience, but in such cases it is accordingly unofficial.

BIBLIOGRAPHY

1. Голоднов А.В. Риторический метадискурс: основания прагмалингвистического моделирования и социокультурной реализации (на материале современного немецкого языка) : монография. Санкт-Петербург : Астерион, 2011. 344 с.
2. Егоршина Н.В. Нарративный дискурс: семиологический и лингвокультурологический аспекты интерпретации : дисс. ... канд. филол. наук. Тверь, 2012. 308 с.
3. Николаева Т.М. Краткий словарь терминов лингвистики текста. *Новое в зарубежной лингвистике*. Вып. 8 : Лингвистика текста. Москва : Прогресс, 2008. С. 467–472.
4. Ежова Т.В. К проблеме изучения педагогического дискурса. *Вестник ОГУ*. 2016. № 2. Т. 1 : Гуманитарные науки. С. 52–56.
5. Арутюнова Н. Д. Дискурс. Лингвистический энциклопедический словарь. 2010. С. 136–137.
6. Силанова М.А. Медиатизация юридических терминов в дискурсе современных СМИ : дисс. ... канд. филол. наук. Москва, 2016. 260 с.
7. Карасик В.И. О типах дискурса. Языковая личность: институциональный и персональный дискурс. Волгоград : Перемена, 2000. С. 5–20.
8. Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса : дисс. ... докт. филол. наук. Волгоград, 2000. 440 с.
9. Голованова Е.И. Профессиональный дискурс, субдискурс, жанр профессиональной коммуникации: соотношение понятий. *Вестник Челябинского государственного университета*. 2013. № 1 (292). С. 32–35.
10. Стеблецова А.О. Национальная специфика делового дискурса в сфере высшего образования (на материале англоязычной и русскоязычной письменной коммуникации) : дисс. ... докт. филол. наук. Воронеж, 2015. 500 с.
11. Шатурная Е.А. Профессионально-ориентированный дискурс как объект овладения в неязыковом вузе. URL: <https://psibook.com/linguistics/professionally-oriented-discourse-as-object-of-mastery-in-a-non-linguistic-university.html> (date of accessed: 01.04.2020).
12. Колясева А.Ф. Терминология в зеркале бытового и профессионального языкового сознания : дисс. ... канд. филол. наук. Москва, 2014. 327 с.
13. Палашевская И.В. Функции юридического дискурса и действия его участников. *Известия Самарского научного центра Российской академии наук*. 2010. Т. 12. № 5 (2). С. 535–540.
14. Русакова О.Ф. PR-Дискурс: теоретико-методологический анализ. Екатеринбург : УрО РАН, Институт международных связей, 2018. 340 с.
15. Чепкина Е.В. Русский журналистский дискурс: текстопорождающие практики и коды : автореф. дисс. ... докт. филол. наук. Екатеринбург, 2000. 38 с.

REFERENCES

1. Golodnov, A.V. (2011). Ritoricheskiy metadiskurs: osnovaniya pragmalingvisticheskogo modelirovaniya i sotsiokul'turnoy realizatsii (na materiale sovremennogo nemetskogo yazyka) [Rhetorical Metadiscourse: Foundations of Pragmalinguistic Modeling and Sociocultural Realization (Based on the Material of the Modern German Language)]. *Asterion*. 344 p.
2. Egorshina, N.V. (2012). Narrativnyy diskurs: Semiologicheskiy i lingvokul'turologicheskiy aspekty interpretatsii [Narrative discourse: Semiological and linguoculturological aspects of interpretation]. [Doctoral dissertation, *Tver University*]. 308 p.
3. Nikolaeva, T.M. (2008). Kratkiy slovar' terminov lingvistiki teksta. Novoye v zarubezhnoy lingvistike. [Brief dictionary of terms of text linguistics. New in foreign linguistics]. Issue 8. *Linguistics of the text. Progress*. P. 467–472.
4. Yezhova, T.V. (2016). K probleme izucheniya pedagogicheskogo diskursa [To the problem of studying pedagogical discourse]. *OSU Bulletin*. No. 2. Humanities. P. 52–56.
5. Arutyunova, N.D. (2010). Diskurs. Lingvisticheskiy entsiklopedicheskiy slovar'. [Discourse. Linguistic Encyclopedic Dictionary]. P. 136–137.

6. Silanova, M.A. (2016). Mediatizatsiya yuridicheskikh terminov v diskurse sovremennykh SMI. [Mediatization of legal terms in the discourse of modern media]. [PhD dissertation, *Moscow Humanitarian University*]. 260 p.
7. Karasik, V.I. (2000). O tipakh diskursa. YAzykovaya lichnost': institutsional'nyy i personal'nyy diskurs. [About the types of discourse. Linguistic personality: institutional and personal discourse]. *Change*. P. 5–20.
8. Sheigal, E.I. (2000). Semiotika politicheskogo diskursa. [Semiotics of political discourse]. [PhD dissertation, *Moscow Humanitarian University*]. 440 p.
9. Golovanova, E.I. (2013). Professional'nyy diskurs, subdiskurs, zhanr professional'noy kommunikatsii: sootnosheniye ponyatiy. [Professional discourse, subdiscourse, genre of professional communication: the relationship of concepts]. *Bulletin of the Chelyabinsk State University*. No. 1 (292). P. 32–35.
10. Stebletsova, A.O. (2015). Natsional'naya spetsifika delovogo diskursa v sfere vysshego obrazovaniya (na materiale angloyazychnoy i russkoyazychnoy pis'mennoy kommunikatsii). [National specificity of business discourse in the field of higher education (based on the material of English-language and Russian-language written communication)]. [PhD dissertation, *Voronezh State University*]. 500 p.
11. Shaturnaya, E.A. (2021). Professional'no-oriyentirovannyi diskurs kak ob'yekt ovladeniya v neyazykovom vuze. [Professionally oriented discourse as an object of mastery in a non-linguistic university]. <https://psibook.com/linguistics/professionalno-orientirovannyi-diskurs-kak-obekt-ovladieniya-v-neyazykovom-vuze.html>.
12. Kolyaseva, A.F. (2014). Terminologiya v zerkale obydennoy i professional'nogo yazykovogo soznaniya. [Terminology in the mirror of everyday and professional linguistic consciousness]. [PhD dissertation, *Moscow State University*]. 327 p.
13. Palashevskaya, I.V. (2010). Funktsii yuridicheskogo diskursa i deystviya yego uchastnikov. [Functions of legal discourse and actions of its participants]. *Bulletin of the Samara Scientific Center of the Russian Academy of Sciences*. No. 5 (2). P. 535–540.
14. Rusakova, O.F. (2018). PR-Diskurs: Teoretiko-metodologicheskii analiz. [PR-Discourse: Theoretical and Methodological Analysis]. *Ural Branch of the Russian Academy of Sciences, Institute of International Relations*. 340 p.
15. Chepkina, E.V. (200) Russkiy zhurnalistskiy diskurs: tekstoporozhdayushchiye praktiki i kody. [Russian journalistic discourse: text-generating practices and codes]. [PhD dissertation, *Moscow State University*]. 38 p.

УДК 811.161.2-112'367.622'373.611
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2021-1-4>

ІСТОРИЯ ФОРМУВАННЯ ІМЕННИКІВ PLURALIA TANTUM ІЗ СУФІКСОМ *-ки*

Білоусенко П. І.

доктор філологічних наук, професор,
провідний науковий співробітник відділу історії української мови та ономастики
Інститут української мови Національної академії наук України
вул. М. Грушевського, 4, Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-3794-1037
pbilousenko@gmail.com

Бойко Л. П.

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови
Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна
orcid.org/0000-0003-2321-8013
larysa.boyko.66@gmail.com

Тернова А. І.

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри журналістики
Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна
orcid.org/0000-0002-7084-0553
alla.ternova2008@gmail.com

Ключові слова: словотвірна структура іменників *pluralia tantum*, плуративи із суфіксом *-ку* в праслов'янській мові, лексикалізація граматичних форм множини, лексико-словотвірні типи множинних іменників.

Дослідження присвячено опису історії творення іменників *pluralia tantum* за допомогою суфікса *-ки* (*-ку*) від найдавніших часів до сучасності. Праслов'янські реконструкції дають підстави стверджувати, що творення плуративів розпочалося в найдавніші часи. Поштовхом до появи іменників *pluralia tantum* була лексикалізація граматичних форм множини, за якої утворюються або абсолютно дефектні в числовому аспекті імена (деривати, що не мають форм однини), або імена, у яких у множині спостерігаються регулярні або нерегулярні зрушення лексичного значення.

Плуративи із суфіксом *-ку* функціонували в праслов'янській мові: **obstatъky* 'залишки', *obžinъky* 'свято врожаю', **obtirъky* 'опилки' тощо. Словотворчі форманти в таких дериватах сприймалися як засоби їхнього творення, тому нові іменники *pluralia tantum* можуть виникати, оминаючи процес лексикалізації множинної форми.

Деривати з цим формантом у зв'язку зі специфікою давньорусько-українських пам'яток не документуються в обстежених текстах XI – XIII ст. Іменники *pluralia tantum* з абстрактним і конкретним значенням на *-ки* творилися в староукраїнській мові від дієслів, іменників, рідше – прикметників. Девербативи мали значення опредметненої дії та результатів дії, десубстантиви називали різні конкретні предмети.

У новій українській мові документується значне зростання дериватів, що продукуються за допомогою форманта *-ки*. Серед найменувань опредметненої дії виформувалася група множинних іменників, що позначають обрядові дії, а низка найменувань результатів дії значно поповнилась новотворами, які позначають залишки, рештки після дії та багато інших конкретних назв (інструменти, одяг, продукти харчування тощо). Серед десубстантивів сформувалася група імен з демінутивним чи гіпокористичним значенням.

Суфікс *-ки* займав вагомий простір у творенні іменників *pluralia tantum* упродовж усієї історії української мови, він збагатив словотворчі ресурси української мови.

HISTORY OF FORMATION OF NOUNS PLURALIA TANTUM WITH SUFFIX *-кн*

Bilousenko P. I.

*Doctor of Philology, Professor,
Leading Researcher at the Department of History of the Ukrainian Language and Onomastics
Institute of the Ukrainian Language of National Academy of Sciences of Ukraine
M. Hrushevskyyi str., 4, Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-3794-1037
pbilousenko@gmail.com*

Boiko L. P.

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Ukrainian Language
Zaporizhzhia National University
Zhukovskoho str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
orcid.org/0000-0003-2321-8013
larysa.boiko.66@gmail.com*

Ternova A. I.

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Journalism
Zaporizhzhia National University
Zhukovskoho str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
orcid.org/0000-0002-7084-0553
alla.ternova2008@gmail.com*

Key words: *word-forming structure of pluralia tantum nouns, pluratives with the suffix -ky in the Proto-Slavic language, lexicalization of grammatical plural forms, lexical-word-forming types of plural nouns.*

The study is devoted to the description of the history of the formation of nouns pluralia tantum with the suffixes *-кн* (*-кн*) from ancient times to the present. Proto-Slavic reconstructions give grounds to claim that the creation of pluratives began in ancient times. The impetus for the emergence of nouns pluralia tantum was the lexicalization of grammatical plural forms, which form either completely numerically defective nouns (derivatives that do not have singular forms), or names in which the plural has regular or irregular shifts in lexical meaning.

Pluratives with the suffix *-кн* functioned in the Proto-Slavic language: **obstatъky* 'leftovers', **obžinъky*, 'harvest festival', **obtirъky* 'sawdust' etc. Word-forming forms in such derivatives are perceived as a means of their creation, so new nouns pluralia tantum can arise, bypassing the process of lexicalization of the plural form.

Derivatives with this formant due to the specifics of ancient Russian monuments are not documented in the examined texts of the XI – XIII centuries. Nouns pluralia tantum with abstract and concrete meaning of *-кн* were created in the Old Ukrainian language from verbs, nouns, less often as adjectives. Deverbatives had the meaning of objectified action and results of action, desubstantives called various specific objects.

The new Ukrainian language documents a significant increase in derivatives produced using the *-кн* formant. Among the names of objective action, a group of multiple nouns denoting ritual actions was formed, and a number of names of action results were significantly supplemented with innovations denoting remnants, fragments after action and many other specific names (tools, clothing, food, etc.). Among desubstantives a group of names with diminutive or hypocoristic meaning was formed.

The suffix *-кн* occupied a significant space in the creation of pluralia tantum nouns throughout the history of the Ukrainian language, it enriched the word-forming resources of the Ukrainian language.

Постановка проблеми. Поясненню змін та їх причин у словотвірній системі мови впродовж усієї її історії має передувати виконання низки завдань, серед яких насамперед слід назвати виявлення та вивчення в історичному плані повної номенклатури словотворчих формантів. Сьогодні в цій царині українськими мовознавцями зроблено немало. Однак маємо констатувати, що деякі вагомні групи словотворчих засобів взагалі випадали з розгляду. Зокрема, тривалий час не приділяли належної уваги дослідженню словотвірної структури іменників *pluralia tantum*. Історія формування їхньої словотвірної структури донедавна перебувала в тіні граматичних форм множини, їх часом ототожнювали, а тому плюративи нерідко перебували за межами історико-дериватологічних досліджень. Тим часом творення плюративів, як показують праслов'янські реконструкції, розпочалося в найдавніші часи.

Мета статті полягає у здійсненні докладного опису історії творення іменників *pluralia tantum* за допомогою суфікса -ки від найдавніших часів до сучасності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поштовхом до появи іменників *pluralia tantum* була лексикалізація форм множини. Нині під лексикалізацією розуміють перетворення на окреме слово й семантичне виокремлення однієї з форм слова, наприклад, форми множини іменників [8, с. 295–296; 5, с. 277]. У результаті лексикалізації форм множини утворюються або абсолютно дефектні в числовому аспекті імена, або імена, у яких у множині спостерігаються регулярні або нерегулярні зрушення лексичного значення [6, с. 111]. Лінгвісти перш за все звернули увагу на плюративи типу *вода* і *води* ‘водні простори’, ‘мінеральні води’; *поля* (книги, капелюха), *верхи* (суспільства) [4, с. 606–628]. У статті йдеться про формування словотвірних і лексико-словотвірних типів із суфіксом -ки (*-ьку < *-ька) упродовж усієї історії української мови.

Як показують реконструкції, у праслов'янській мові функціонували плюративи із суфіксом *-ьку, які можна розцінювати як лексикалізовані форми множини іменників, а не відповідні граматичні форми.

Більшість праслов'янських плюративів на -ьку служить для найменування відходів, речовин, матеріалів, залишків чогось тощо: **občesъky* ‘відходи при чесанні волосся, льону тощо’, походить від зменшувальної форми із суфіксом -ьк- від **občesъ*, очевидно, через стадію **občesъkъ* (ЕССЯ 26 138) > **občesъky*; **občînky* ‘відходи, висівки; обрізки чогось’, пор. словен. *občînki*, *očînki* ‘відходи, висівки’, рос. діал. *очинки* ‘обрізки чогось’, певне, лексикалізована форма множини від **občînъkъ*, **občînъka* (139), які походять від дієслова **občîniti*; **obgrabъky* ‘полова, що зали-

шається після молотби’, похідне від дієслова **obgrabiti* або лексикалізована форма множини **obgrabъkъ* (27 27) тощо **obmyčky*, слвц. діал. *omiške* мн. ‘короткі вичесані волокна’ *omiški* чи ‘висмикнуті волокна з коноплі’, польське *omyczki* ‘відходи волокна, що утворюються під час тіпання льону’, похідне із суфіксом -ьку від дієслова **obmykati* ‘вичесувати, рвати, тріпати, очищати, обдирати, видаляти’ або лексикалізована форма множини **obmyčka* (28 98); **obpîlky* ‘стружка, опилки; опилки, що з’являються під час оброблення металу’, очевидно, лексикалізована форма множини **obpîlъkъ* / **obpîlъka*, що походять від **obpîliti* (194) тощо [1, с. 354–359]. Словотвірчі форманти в множинних іменниках створили прецеденти, внаслідок чого суфікси починають сприйматися як засоби творення плюративів, тому маємо окремі *віддієслівні* деривати з цим суфіксом, де іменники *pluralia tantum* творяться, оминаючи процес лексикалізації відповідної форми: **obmelъky* ‘відходи від помелу; жорсткі волокна, що залишилися під час оброблення льону; костра’ (**obmelti* ‘розмолоти, перемолоти, обточити, обдирати, провіяти’) (ЕССЯ 28 50); **obžînky* ‘свято врожаю, закінчення жнив, останній день жнив’, від дієслова **obžinati* ‘обкошувати, обжинати, зжати навколо чогось’ (31 250) тощо.

Цей формант у зв’язку зі специфікою давньоруськоукраїнських пам’яток не документується в обстежених текстах XI – XIII ст. Зате структури із суфіксом -ки беруть активну участь у творенні як абстрактних, так і конкретних іменників староукраїнської мови.

У пам’ятках староукраїнської мови плюративи творяться від дієслів та іменників, рідше прикметників. Значну частину девербативів складають найменування *опредметненої дії*, часом це *обрядодії*: *придатки* (XVII Жит 72) ‘сприйняття’; *похвалки* (XVII ЛСам 399) ‘нахваляння, погрози’ (*похвалятися*); *и для того отъ хана великие къ нему на всякой годъ доходятъ поминки* (1675–1676 АЮЗР 12 556) ‘згадки’; *Тимъ чаровникомъ не тилко діаволи ω(т)повѣдають, але в(ъ) злыхъ учинкахъ имъ в(ъ) чарахъ помогаю(т)* (1686 Гал 405) ‘певні дії’; *упоминки* (1720 УЛХVIII 493) ‘згадування про когось’; *зажинки, обжинки, закоски, обкоски, заорки, оборки* (поч. XVIII АрхЮЗР 6 41); *здогонки* (1732 ДДГ 87) ‘погоня, переслідування’ (*здоганяти*); *пошель съ нимъ для зароботковъ* (1759–1766 АрхЮЗР I 66); *нападки* (1764 УЛХVIII 196) ‘обвинувачення’; *спа(д)ки* (кін. XVIII ЛО 79) ‘падіння, нетримання на ногах’ (*спадати* ‘впасти’ – Гр IV 171); *розпитки* (XVIII ДНМ 129) ‘вивідування’; *вивѣдки* (1771 МатТимч I 132) ‘розвідка; попереднє обстеження’; *любкы* (1798 Ен 313) ‘кохання’; *дзвенки* (кін. XVIII ЛО 34) ‘шум у вухах’ (*дзвенити* ‘шуміти’).

Кілька похідних іменують *результати дії*: *покажу в(ъ) нынѣшней мовѣ моеї пожитки, котрыи намъ ялмужна приносить* (1665 Гал 88) ‘майно; домашнє добро’, пор.: *пожитки* (1856–1857 ЗапКуліш II 346) ‘те саме’ (*пожити* ‘жити; їсти; споживати, користуватися’ – див. Гр III 250); із збереженням інфінітивного суфікса *-т-*, тобто твірною базою стала інфінітивна форма цілком [7, с. 61]; *турки такожъ и датками и прищали, но не добули* (поч. XVIII ГрабЛіт 234) ‘подарунки’.

За допомогою форманта **-ки** творяться деякі іменники на позначення одягу, взуття (їх деталей) та речей, що використовуються в побуті; *прили(п)ки на чоботах* (XVII ЛексЛат 100) ‘зав’язки’; *пищики* (XVII Син 141) ‘музичний інструмент’.

Десубстантиви із суфіксом **-ки** називають *різні конкретні предмети*: *колодки* (XVI МатТимч I 372) ‘колодки, дерев’яні кайдани на ногах’; *дверки* (1577 СлXVI – п.п. XVII 7 198) ‘дверцята’; *вожки* (1598 4 163) ‘віжки’; *олійки* (1687 Гал 441) ‘парфуми’; *потебеньки* (поч. XVIII МатТимч II 191) ‘шкіряні лопасті по боках сідла’, зменшено-пестлива назва від *потебня* ‘шкіряна лопасть по боках сідла’, ‘дві чотирикутно вирізані й розписані шкіри у козачого сідла’ (ЕСУМ IV 540).

Трапляються *поодинокі локативи*, що є назвами *засобів пересування* та ін. похідні: *задки* (1568 СлXVI – п. п. XVII 10 25) ‘місце за дворами, позаду будинків’; *могилки* (1573 МатТимч I 432) ‘цвинтар’; *брожки* (1596 СлXVI – п. п. XVII 3 75) ‘вид візка’, фонетично видозмінена назва *дрожки*, співвідносно з *дроги* ‘віз без кузова’, *дрожки* – запозичення з російської мови або результат лексикалізації на українському ґрунті множинної форми *дроги*; *смішки* (1654 МатТимч II 337) ‘сміх, жарти’.

У писемних пам’ятках нової української мови документується значне зростання дериватів, що продукуються за допомогою форманта **-ки**. Мотивуються вони *дієслівними, іменниковими, рідше прикметниковими* основами.

Більшість виявлених *девербативів* позначає *опредметнену дію*.

Із середини XIX ст. уживаються такі плюративи на **-ки**: *повідки* (КвОсн III 34) ‘повідування’; *розпитки* (145) ‘розпитування’; *звірки* (Ж 289) (*звіряти* ‘перевіряти на відповідність чомусь’), *здівки* (295) (*здівати(ся) діал.* ‘знущатися’); *одрібки* (560) ‘одроблення’ (*одробляти*); *побридки* (666) ‘вештання без мети; жебракування’ (від *побродити* чи *бродити*); *поневірки* (700) ‘бідувати; терпіти труднощі, муки’); *присядки* (760) ‘присідання у танці’; *причитки* (764) (*причитати* ‘виконувати рухи у супроводі вигуків’); *розбитки* (812) ‘розбиття (корабля)’; *шкільки* (УмСп 164) ‘глузування’ (*шкилити(ся)* ‘насміхатися, глузувати’);

засідки (279) ‘пильнування’; *розвідки, довідки, розпитки* (856) ‘вивідування якоїсь інформації’; *витворки* (Гр I 191) ‘витівки; пустощі’ (*витворити* ‘вчинити’); *розговорки* (IV 39) ‘розмови’; *посідки* (Гр III 360) ‘те саме, що посиденьки’; *послушки* (364) ‘слухання’ (від *слухати* із зміною кінцевого приголосного основи [x] // [ш]); *витічки* (УкрКоз 68) ‘атака війська з фортеці чи табору; вилазка’ (*витікати* ‘хапати, діставати щось’ – Гр I 193); *витрішки їсти* (Гр I 194); *розпитки, перепитки* (333) ‘розпитування’.

З другої половини XX – початку XXI ст., окрім згаданих, зафіксовані інші девербативи із суфіксом **-ки** на позначення *опредметненої дії*: *витрішки* (СУМ I 519) ‘вигріщання очей, розглядання чого-небудь’; *витріцаки* (Спанатій 122) ‘іти на весілля без запрошення’; *перемовки* (СУМ VI 230) ‘обмінювання словами’; *підсмішки* (503) ‘підсміювання’; *скитки* (IX 267) ‘блукання’ (*скитати(ся)* ‘блукати, не маючи постійного місця проживання; поневіряння’ (НТСУМ VI 231); *розкопки* (РУС III 138) ‘археологічні роботи’; *зламани* (О I 311) ‘ламання кудель у м’ясниці’; *поправки* (Грицак 377) (*поправляти* ‘покращувати фізичний стан, здоров’я’); *оглашки* (ГуцГов 137) *церк.* ‘повідомлення про шлюб’ (*оглашати* ‘оголошувати’); *посиділки* (СхСл 172) ‘бесіда; посиденьки’ та ‘сходини, спільне прання жінок’; *сиділки* (189) ‘те саме’ (від *посидіти, сидіти*, де *-л-* є консонантним інтерфіксом, оскільки основа закінчується голосним звуком [2, с. 50]; *вигадки* (Саб 313) ‘витівки, пустощі’; *лестки* (Аркушин 159) ‘ульщення’; *прядки* (398) ‘зібрання жінок, щоб прясти’ (*прясти* < *псл.* * *pręditi*); *відсадки* (СУГО 41) ‘спосіб розмноження виноградної лози’.

Серед назв *опредметнених дій* є множинні іменники, що позначають *обрядові дії, традиції та заходи з нагоди свята*: *поступки* (1798 Ен 323) ‘піст, говіння’; *зливки* (1840 Б-Н 156) ‘обряд відходження повитухи від породіллі – зливанням води на руки’; *вбитки* (Писк 30) ‘розбиття крашанок на свято’; *перезівки* (Ж 615), *перезивки* (Гр III 118) ‘пригощання після весілля у четвер та п’ятницю’ (*перезвати* ‘перезапрошувати’); *поішки* (683) ‘елемент весільного обряду’ та *сватанки* (853) (у двох останніх похідних *-іш-* та *-н-* є консонантними інтерфіксами, оскільки вивідна основа закінчується голосним звуком); *колядки* (УмСп 364) ‘колядування’; *догробки* (Гр I 408) ‘кінець згрібання, заготівлі сіна’ (*догробати діал.* ‘догребти’ – Гр I 320); *перепитки* (131) ‘весільний обряд: випиваючи «перепиваючи» чарку, дарувати що-небудь молодим’.

У писемних джерелах другої половини XX – початку XXI ст. (головним чином у діалектних) фіксуються інші найменування *обрядів, свят, урочистих подій* тощо: *загребки* (СУМ III 92) ‘закін-

чення збирання врожаю' (*загребти*); *дожжинки*, *докоски* (ДзПрогр 261) зі значенням 'обжинки'; *абсієвки* (Лис 24) 'свято на відзначення сівби' (*обсієватися* 'закінчувати сівбу', з фонетичним говірковим варіантом вивідного дієслова); *скубки* (Чаб VI 78) 'етнічні зібрання жінок в одній хаті для скубання пір'я'; *випрядки* (Спанатій 120) 'сходина жінок зимовими вечорами розважатися'; *обгрібки* (ГуцГов 134) 'останній день косовиці, частування з цієї нагоди' (*обгрібати*); *обсапки* (136) 'останній день сапання і частування з цього приводу' (*обсапати*); *обчіски* (137) 'закінчення робіт під час збирання сіна, святкування з цієї нагоди' (*обчісувати* 'очищати від домішок, вирівнювати щось' – НТСУМ IV 818); *збірки* (СхСл 85) 'вечорниці' (*збиратися*).

У джерелах початку ХХІ ст. виявлені такі номени *pluralia tantum*: *зульки* (Магрицька 124) 'вечірнє зібрання молоді, яке влаштовує передвесільне гуляння'; *визнавки* (Бігусяк 264) 'попереднє розвідування представників нареченого про наміри батьків дівчини щодо шлюбу' (*діал. визнавати*); *запивки* (Арк I 173) 'заручини' (*запивати*); *запитки* (Арк I 173) 'попереднє домовляння про заручини'; *пиристойки* (Арк II 46) 'гра на вечорниціях, коли парубок і дівчина перестоювали один одного (хто довше)'; *засівки* (Аркушин 398) 'початок сільськогосподарських робіт'; *добирки* (Аркушин 398) 'святкування з нагоди закінчення збирання картоплі'; *докопки* (398); *докопкі, обмолоткі* (398) 'кінець молотьби'; *обженивки* (Сагаровський 280) 'обжинки'; *обкоски* (Спанатій 489) 'святкове відзначення кінця жнив'; *стришки* (СУГО 185) 'перше підстригання дитини'.

За допомогою форманта *-ки* в новій українській мові продукуються віддієслівні іменники, які позначають *залишки, рештки* після дії, на яку вказує вивідна основа: *высивки* (1798 Ен 298); *вышкварки* (1798 Ен 298), *вишкварки* (1843 КвОсн I 161). Більшість множинних іменників такого типу виявлено в пам'ятках української мови кінця ХІХ – ХХ ст.: *обривки* (1856–1857 ЗапКуліш I 2) 'рештки від свитки'; *вигрібки, вишкрібки* (1892 УмСп 132); *вичавки* (134); *вичіски* (151) 'клоччя'; *недопитки* (574); *лишки* (585); *витопки* (649); *вибовтки* (688); *витріпки* (Ж 88); *недопивки* (508) (*недопивати*), *переберки* (610); *сточки* (924) 'зшиті (*сточені*) разом рештки тканини'; *перетопки* (649) 'залишки після перетоплення (*переварення*) чогось'; *вимочки* (Гр I 172) 'рештки чаю'; *змітки* (II 166) 'зметені залишки борошна'; *відпрядки* (225) 'рештки при прядінні'; *перепрядки* (III 134) 'перебрана вовна'; *розливки* (IV 51) 'те саме, що зливки'; *скрушки* (*скружки*) (145) 'залишки після обробки зерна, дерну' (*скругляти* 'округляти, очищати в решеті' з морфологічними змінами в корені); *страпки* (213)

'пачоси' (пор.: *страптувати* 'тріпати, чистити' – 213); *стряски* (220) 'солом'яна потерть'; *шкремітки* (502) 'дрібні обрізки та уламки під час оброблення речей з міді' (можливо, від *шкроматити* 'шкребти' – Гр IV 502, з оглушенням приголосного [д] та чергуванням [а] // [і] в корені слова); *відривки* (ЛексФр 36) (*відривати*).

Назви залишків речовини, матеріалу, їжі й подібного документуються також у досліджених матеріалах другої половини ХХ – початку ХХІ ст.: *вижимки* (СУМ I 396) 'те, з чого видалено сік' (*вижимати*); *випарки* (448) 'рештки після випарювання рідини'; *висівки* (484) 'відходи борошномельного виробництва' (*висівати*); *вичіски* (539) *спец.* 'залишки після вичісування'; *вишкрібки, вискрібки, вискрібки* (542) *розм.* 'рештки чого-небудь, вишкрябані з дна або стінок якогось посуду'; *зливки* (II 590) 'рештки напоїв' (*зливати*); *недоїдки* (V 292) 'залишки їжі'; *обрубки* (572) *спец.* 'рештки після обрубання чого-небудь'; *покидьки* (VII 23) 'мотлох, старі речі'; *стряски* (IX 798) 'солом'яна потерть' (*стрясти* 'трясучи, звільняти щось від чогось'). Чимало номенив аналізованої семантики фіксуються в говорах української мови: *позадки* (ДзПрогр 34) 'рештки у вигляді побитих чи порожнистих зерен' (*позад* 'послід', 'залишки чогось' – ДзПрогр 3); *почіски* (Чаб III 256 СУГО 162) 'рештки конопель; відходи прядива, клоччя'; *урізки* (IV 171) 'залишені кінці основи, які не можна доткати' (*урізати* 'відрізати'); *вирізки* (СУГО 39) 'обрізки ниток під час ткання пілок'; *деружки* (67) 'покраяна на стрічки зношена тканина (клапті), що використовується для ткання пілок'; *згріпки* (85) 'солома, яку згребли після збору валків'; *пограбки* (О II 92) від *діал. пограбати* 'дія за значенням *позгрібати*'; *абдірки* (НикМЛА 263) 'недопрядена частина мички, що лишається на гребені після «обдирання», висмикування'; *недокіски* (СхСл 139) 'залишки нескошеного жита'; *недопрядки* (СхСл 139) *ткац.* 'залишки від недопряденого жмута'; *одвійки* (148) 'рештки після провіювання'; *зграбке* (Аркушин 398) 'залишки згромаджених стебел після збирання колоскових'. Зрідка фіксуються деривати, які не траплялися раніше в обстежених джерелах: *змилки* (СУМ III 619 СУГО 87) 'мильна, спінена вода, що лишається після прання'; *змивки* (Спанатій 261) 'мильна вода, що залишається після прання'; *обмілки* (СхСл 116) 'борошняний пил' (*обмолоти* 'подрібнити'); *підмьотки* (168) 'зметені залишки'; *стіпки* (199) 'отіпки; залишки кропив'яного волокна' (*стіпати* 'терти, трясти задля очищення'); *вижимки* (*вижимки*) (СУГО 38) 'залишки з винограду після того, як з нього вичавили сік'.

Номени на *-ки*, що позначають *ігри, розваги та забави*, трапилися в писемних джерелах кінця

XVIII ст.: **кітьки** (Котл I 164) ‘гра, у ході якої «катають» певні предмети’. Кілька плюральних назв розгляданого типу виявлено в писемних джерелах XIX ст.: **забавки** (1861 Куліш II 244) ‘розваги, дозвілля’; **порілки** (1892 Аф 67) (*пороти* ‘бити’); **піддавки** (УмСп 676). Разом зі згаданими в «Словарі української мови» за редакцією Б. Грінченка трапляються нові номені: **дрібущики** (Гр I 444) ‘рід гри з танцями та примовками’ (*діал. дрібушити* ‘швидко перебираючи ногами, йти дрібними частими кроками’ – НТСУМ I 849); **кулачки** (Гр II 322) ‘кулачний бій задля забави’ (*кулачити* ‘бити кулаками’ – Гр II 322); **шкандибки** (IV 498) ‘різновид дитячої гри’ (*шкандибати* ‘кульгати, дибати’).

У текстах української мови XX – початку XXI ст. новотворів розглядової семантики з формантом **-ки** не виявлено.

У писемних пам’ятках нової української мови фіксуються іменники, котрі позначають *результати дії*, зазначеною вивідною основою. Особливо багато плюративів на **-ки** виявлено в писемних джерелах XIX – першої половини XX ст.: **недобитки** (1856–1857 ЗапКуліш II 120) ‘люди, які лишилися після бійні на війні’; **витяжки** (1882 Писк 37) ‘екстракт’ (*витягати* ‘видаляти щось із чогось певним способом’ – НТСУМ I 370; з чергуванням [г] // [ж] у корені); **чинки** (Ж 1071) ‘чари’; **мережки** (УмСп 855) ‘візерунок’; **посадки** (Гр II 357) ‘дерева, посаджені край дороги’ (*посадити*); **шитки** (Гр IV 497) ‘шитво’; **гицаци** (СУГО 52) ‘вибоїни на дорозі’ (*гицати* ‘підстрибувати, підскакувати’); **протопки** (165) ‘доріжки, притопані пішоходами’.

Трапляється декілька назв *продуктів виробництва* та його побічних результатів: **вибірки** (Саб 26) ‘брак’ (*вибирати*, з чергуванням голосних [и] з [і]); **зламки** (Шел 6) *текст.* ‘брак (бій) під час виробництва’ (*зламати* ‘зіпсувати’); **начіски** (53) ‘начіс на тканині’ (*начісувати*); **дарки** (Магрицька 95) ‘назви сукупності весільних подарунків молодим’; **вішки** (124) ‘предмет перешкоди на шляху молодого; перев’язана дорога’ (*вішати*); **обрізки** (РУС II 209) ‘обрізані дерева’.

Серед дериватів аналізованої структури виокремлюються іменники, котрі позначають *знаряддя дії, інструменти* та допоміжні засоби для її здійснення: **ношилки** (1838 Котл I 268) ‘ноші’ (*носити*, де *-л-* є консонантним інтерфіксом; хоча не виключаємо мотивації від іменника *носили*, що позначає те саме); **набивки** (Ж 464) ‘кросна верстата’; **грабки** (УмСп 178) ‘граблі біля коси’. Разом із зазначеними іменниками в текстах української мови початку XX ст. виявлені інші номені *pluralia tantum*: **розпінки** (ГалЛем 462) ‘дошки для розпінання чогось’; **почіпки** (ЛексФр 188) ‘вервечки’ (*почепити* з чергуванням голосних [е] з [і]

у корені); **братки** (Гр I 95) ‘щипці для вугілля’ (*брати* ‘захоплювати’, із збереженням інфінітивного *-т-*); **заправки** (Гр II 85) ‘посуд, який повторно вижарюють, при цьому заліплюють тріщини, що виникли після випалювання’ (*заправляти* ‘вирівнювати’); **хватки** (Гр IV 391) ‘чаплія’ (*хватати*); **щимки, щемки** (Гр IV 525, Шел 104) ‘лещата’ (*щемити* ‘затискати’ – Ф IV 502); **важки** (Саб 323) ‘ваги’ (*важити*); **під’їздки** (УкрКоз 382) ‘невеликі козацькі човни для плавання по річках’.

Номені цього типу функціонують також в українській мові другої половини XX – початку XXI ст.: **сходки** (СУМ IX 897) ‘східці’ (*сходити*); **підтяжки** (РУС II 547) ‘шлейки’. Часто найменування розглядової семантики фіксуються в діалектах сучасної мови: **кленки** (Дорош 111) ‘паличка для гри’ (*кленати* ‘бити’ – Гр II 250); **почепки** (116) ‘мотузки, за допомогою яких чіпляється колиска до стелі’; **подкрутки** (Ліпк 226) ‘жмути соломи, які кріпляться до невода’ (*підкрутити* ‘закріпити’); **розпирки** (НикМЛА 260) ‘планочки для напруження полотна’ (*розпирати* ‘розширювати натиском’); **ритки** (ГорбачСт 500) ‘гребінка’ (*діал. ритися* ‘розпушувати, ворущити щось’); **ритки** (СУГО 170) спец. ‘пристрій у ткацькому верстаті в вигляді ручки для підготовки ниток основи для тканин шляхом їх розділення’; **окладки** (141) ‘звичайні дві дошки шириною 30–40 см, які накладають поверх шарабана (ящика) у возі для того, щоби більше можна було вмістити зерна’; **чипки** (ГуцГов 213) ‘приладдя для прикріплення (чіплення) до чогось’; **вудки** (СхСл 48) ‘залізні стрижні вуздечки’ (очевидно, від *діал. вудити* ‘водити, направляти’); **ношки** (Арк I 351) ‘дві жердини, за допомогою яких переносять сіно’ (*носити, ношу*); **совилки** (II 161) ‘пристосування у вигляді драбини, за допомогою якого з болота витягували скошену траву’ (*совати* ‘спосіб пересування’, у процесі деривації суфікс ускладняється *-ил-*; можливо, у результаті контамінації з *вила*); **вилки** (Спанатій 118) ‘рогач’; **виглядки** (Аркушин 398) ‘невелике дзеркало’.

Значною кількістю представлені назви *одягу, взуття* тощо. Кілька найменувань реєструються в словнику Б. Грінченка: **розпарки** (Гр IV 71) ‘непарні рукавиці’ (*розпарувати*); **шморшки** (506–507) ‘складки на одязі’ (*ш(з)морх(ну)тисся* ‘морщитися’). В українській мові XX ст. найменування такого типу вживаються головним чином у говірках: **виворотки** (СУМ I 369) *розм.* ‘взуття, виготовлене з виворітного боку шкіри’ (*вивертати* з чергуванням голосних [е] // [о] та [Ø] // [о] у корені; можливо, й від *виворіт*); **підтяжки** (VI 519) ‘помочі для підтримування штанів’; **плавки** (556) ‘труси для плавання’; **обрубки** (Гримашевич 35) ‘дерев’яне взуття’; **кришки** (Магрицька 131) ‘покривало на весільних конях’; **поворотки**

(Арк II 59) ‘полотно з візерунками’; **витяшки** (Аркушин 307) ‘чоботи, пошиті з суцільного куска шкіри’; **пришитки** (Аркушин 307) ‘чоботи з пришитими халявами до передка’; **выступкы** (307) ‘короткі халяви’; **битушки** (Спанатій 63) ‘биті валянки’; **лапки** (Грим 82) ‘шкарпетки’; **обмотки** (104) ‘взуття з цупкої тканини у вигляді черевиків, яке одягали в калоші’; **обувки** (106) ‘взуття’; **резиняшки** (136) ‘гумові чоботи’; **стукалки** (152) ‘вид взуття’; **кльоцалки** (69) ‘жіночі туфлі з високими підборами’; **стопки** (152) ‘стоптане взуття’; **недоноски** (102) ‘старі розтопане взуття’; **плетянки** (125) ‘літнє плетене взуття’; **повзунки** (126); **обтягушки** (105) ‘вузькі чоловічі штани’; **шльонки** (180) ‘кімнатне взуття без задників’; **утепльонки** (161) ‘утеплені вовняні штани’; **плетки** (122) ‘виплетені з вовни шкарпетки’; **ногавки** (103) ‘полотняні штани’; **прохідки** (134) ‘прямокутні клини, які вставляються з обох боків спідниці’; **вельветки** (30) ‘штани з вельвету’; **лежаки** (СУГО 116) ‘вбрання, що тривалий час лежить без використання’; **дранки** (Сагаровський 93) ‘лахміття, драпаний, потертий, зношений одяг’; **обрізки** (288) ‘чоботи з відрізними халявами, шкарбани’.

Деякі деривати мають модифікаційне гіпокористичне або демінутивне значення: **кайданки** (Гр II 208) ‘ручні ланцюги’ (*кайдани* ‘ланцюги, колодки’); **гирьки** (Саб 323) (*гир(я)і* ‘вантаж’); **тягарки** (Саб 323) (*тягар* ‘вантаж, ноша’); **грабельки** (Ж 156) ‘невеликі граблі’; **повідки** (ГалЛем 451) ‘маленькі поводи’; **козирки** (СУМ IV 212) ‘легкі виїзні сани’ (*козир* ‘навіс, який нагадує картуз: головний убір’); **ваганки** (Гр I 121) ‘маленькі вагони, ночви’; **ночовки** (ЛексФр 146) ‘малі ночви’; **важки** (РУС III 119) ‘набір гирьок’ (*важити*); **таганки** (СУГО 186) ‘триноги, на які може чіплятися чи решето, яким перечищають зерно, чи колиска з маленькою дитиною’; **грабильки** (57) здрібн.-пестл. ‘граблі’.

З початку XIX ст. у сучасній українській мові фіксуються віддієслівні похідні на **-ки**, що позначають *страви, напої* та деякі різновиди *продуктів харчування*: **наїдки** (1819–1897 Куліш I 311, СУМ V 94) ‘їстівні продукти’; **зайдки** (УмСп 195) ‘десерт; закуска’; ‘страва зі *смажених* грибів’; **лепки** (493) ‘те саме’ (*діал. лепіти* ‘ліпити’); **мантулки** (Гр II 405) ‘солодощі, які привозять із ярмарку’ (*мантулити* ‘випрошувати’ – Гр II 405); **смашки** (Аркушин 492); **завитушки** (Спанатій 231) ‘домашнє печиво, вергуни’.

Частина віддієслівних іменників, зафіксованих у писемних джерелах нової української мови, позначає *назви природних явищ* та їх наслідки. З кінця XIX – початку XX ст. у текстах фіксуються такі плюративи: **заморозки, приморозки** (УмСп 267) ‘перші або останні морози’; **сутінки** (1000) ‘легке смеркання’ (*сутеніти* ‘смеркатися’);

потемки (ЛексФр 185) ‘пітьма, темрява’ (*потемніти*); **наморозки** (Гр II 504) ‘намерзлий на вікні лід і сніг’.

Обмежена кількість номенів *pluralia tantum* позначає *хвороби, психічний, фізичний стан людини, рослини*. Більшість таких найменувань зафіксовано в текстах української мови другої половини XIX – початку XX ст.: **закрутки** (1856–1857 ЗапКуліш II 17) ‘хвороба у рослин, коли листя закручується’; **завалки** (Ж 232 СУГО 77) ‘ангіна’ (*завалити* ‘закласти’); **дрімки** (Ж 206, Гр I 445) ‘дрімота’. Сюди ж, мабуть, слід віднести **завидки** (Ж 234) ‘заздрість’; **ліньки** (Ж 234) ‘лінощі’; **обкладки** (Чаб III 11) ‘захворювання: свинка, паратит’ (*обкладати*). Дещо окремо стоїть іменник **задатки** (СУМ III 103) ‘природжені, успадковані або набуті зачатки рис’.

Деякі деривати іменують *споруди, будівельні матеріали*: **затулки** (Гр I 84) ‘віконниці, якими затуляють вікна’; **підліжки** (Гр III 170) ‘велике каміння, яке кладуть для вирівнювання місця (під будівлю)’; **садки** (187) ‘клітки, у які садовлять домашню птицю і везуть на продаж’.

Зрідка трапляються найменування різновидів тварин за виконуваною дією та кілька локативів: **грязки** (СЗН III 76) ‘загальна назва гризунів’; **прядки** (90) ‘шовкопряди’; **мойки** (УмСп 76) ‘місце на річці, де миють вовну’; **ломки** (Гр II 376) ‘місце, де б’ється (*ломиться*) лід’.

Частина іменників *pluralia tantum* на **-ки** з кінця XVIII ст. мотивується іменниковою основою.

У пам’ятках нової української мови зрідка трапляються найменування *свят, масових розваг*: **святки** (кін. XVIII Пр 115) ‘загальна назва заходів на Різдво, Великдень, Трійцю тощо’ (*свято*) та **обрядки** (XVIII УЛ 84) збірн. ‘певні традиційні дії’. В обстежених джерелах початку XX ст., крім зазначених, виявлено множинний іменник **вечірки** (ГалЛем 223) ‘вечорниці’.

За допомогою форманта **-ки** формуються назви *знарядь, допоміжних засобів, пристосувань* для певної дії: **віжки** (КвОсн I 412) ‘легкий віз’; **сошки** (1856–1857 ЗапКуліш (243)) ‘триніг’ (*соха* ‘стовп, підпора’ – Гр IV 170).

У досліджуваних текстах такі іменники масово фіксуються з другої половини XIX – початку XX ст.

Частина похідних має демінутивне або гіпокористичне значення: **тенетки** (1856–1857 ЗапКуліш I 11) ‘засіб для утримання’ (*тенета* ‘мисливська сітка’); **дибки** (1819–1897 Куліш I 82) ‘засіб для утримання’ (*диби* ‘ходулі; дерев’яні колодки, у які вкладають ноги арештанта’); **санки** (ЛексФр 215) ‘зимовий віз на полозах’; **терезки** (СУМ X 85) ‘невеликий за розмірами пристрій для зважування’.

Згадані плюративи продовжують функціонувати в українській мові другої половини XX – початку XXI ст., водночас зафіксовані такі, як

саківки, саковки (СУМ IX 17) ‘дві торби, з’єднані одним полотнищем, для перенесення чого-небудь через плече’; **трійчатки** (271) (*трійчата* ‘вила’).

Небагато похідних на **-ки**, котрі позначають різновиди рослин, мають демінутивне значення чи радше семантику подібності: **приворотки** (Гр III 410) ‘те саме, що приворот: рослина *Veronica Chamaedrys*’; **конопельки** (СУМ IV 262) ‘однорічна трав’яниста рослина’ (*коноплі*); **мехурки** (Тимко 1996 36) ‘сміла звичайна’ від імені *мехур* ‘міхур’; **шлички** (67) ‘косарики’, місцеве утворення, зумовлене формою листя.

Невелика група похідних на позначення побутових предметів, одягу, прикрас та їх деталей виявлена в джерелах української мови кінця XIX – другої половини XX ст.: **вовчинки** (Ж 114) ‘овчина’; **кросонки** (Гр II 311) ‘рама вікна’ від *кросно(а)* ‘полотно, яким затуляли вікна’; **пацьорки, пацьорки** (Гр III 103) ‘намисто’ від *пацьор/пацьор* ‘бусина’ і **пацьорки** (СУГО 148); **портки** (355) ‘штани з полотна’ (*порт* ‘пенькова або лляна нитка’); **росклинки** (IV 67) ‘прикрашені різьбою двері ганку’ (пор.: *росклинє* ‘рід візерунка у різьбі’ – IV 67); **фарбітки** (375) ‘ручне мереживо’ від *фарботи*; **гаткі** (ГуцГов 52) ‘штани’ (від *гати* ‘штани, переважно з домотканого полотна’); **вельветки** (Нелюба 18) ‘вельветове взуття’; **вибірки** (СУГО 38) ‘візерунки, зазвичай на рядні, витканому з різнокольорової вовни’.

В обстежених джерелах нової української мови функціують десубстантиви на **-ки**, які позначають складники страв, певні рідини. Творяться похідні такого типу за подібністю до того, що є характерним у значенні вивідного слова: **бурячки** (УмСп 972) ‘підлива з буряків’; **вершки** (СУМ I 338) ‘густий продукт на поверхні молока з великим вмістом жиру’ (у ході деривації відбувається чергування [x] // [ш]); **ріжки** (VIII 560) ‘солодка булочка, що має форму рога’; **островки** (Арк II 18) ‘длупах: буряк чи картоплина, у яких середину виїли миші’ (Арк I 135).

Інші десубстантиви на **-ки** нечисленні. Це такі поодинокі назви:

– групи осіб із семантикою зменшеності: **людки** (Гр II 338) ‘зменшене до люди’; **дітки** (ЛексФр 61) ‘зменшене до діти’;

– локативи: **могилки** (1840 Б-Н 227) ‘кладовище’; **гробки** (Писк 59 Сагаровський 76) ‘цвинтар’; **серединки** (Дрогомер 254) ‘закуток у селі’;

– звичаї, внутрішній стан людини, погодні умови тощо: **субітки** (Котл I 168) ‘звичай у феодальній школі, коли карають за провини по суботах’; **лїньки** (УмСп 417) ‘лїнь’; **соньки** (967) ‘сон’; **сходинки** (СхСл 202) ‘збори жінок для прядіння’ (*сходини*); **зимки** (Гр II 151) ‘сніги’; **жмурки** (УмСп 305, Саб 345) ‘невеликі хвили

на воді’ (*жмури*); **парки** (Ж 956) ‘попарно зв’язані снопи’; **братки** (Чаб I 102) ‘два дерева, що ростуть з одного кореня’; **ріжки** (ГуцГов 163) ‘грибковий паразит у колосках жита, що має форму рога’.

Зрідка іменники *pluralia tantum* на **-ки** творяться від *прикметників*. У досліджуваних джерелах XVIII ст. такі найменування поодинокі: **рижкі** (1798 Ен 326) ‘гриби’. У новій українській мові початку XX ст. знайдені також інші номени різної семантики: **іришанки** (Гр II 129) ‘шкіряні (іршані) або хутряні штани’; **марцівки** (407) ‘курчата, що вилупилися у березні’ (*марцівий* (мартовий) ‘той, що пов’язаний з березнем’); **рябки** (СЗН I 43) ‘різновид птахів за кольором пір’я’. Деякі плюративи виявлені наприкінці XX ст.: **дерев’янки** (Гриماشевич 35) ‘різновид взуття’.

Поодинокі номени мотивуються *дієприкметниками*. Хоча погляди щодо семантико-граматичного статусу цієї форми дієслова різні [3, с. 27], віднайдені утворення традиційно розглядаємо серед деад’єктивів. Виявлені похідні є нечисленими і належать до різних лексико-словотвірних груп: **жданки** (Гр I 477) ‘чекання’; **несплячки** (II 558) ‘безсоння у дітей’ (*несплячий*); **завертанки** (Грицак 377) ‘повторне пригощання на весіллі’ (від дієприкметникової основи *завертан-*); **кусачки** (ДзПрогр 209) ‘гострозубці’ (пор. активний дієприкметник від *кусати* ‘відокремлювати невеликі шматочки чогось’); **схованки** (СУМ IX 890); **хованки** (XI 100) ‘гра, під час якої ховаються, а один із учасників шукає’; **киданки** (Лис 95) ‘щипані галушки, які кидують у окріп’; **дранки** (Аркушин 493) ‘деруни’ (*драти* > *драний* ‘тертий на терці’) та ‘лахміття, старий і порваний (драний) одяг’ – Чаб I 296; **катанки** (II 155) ‘валянки’ (*катаний* ‘валяний, збитий’); **обгиналки** (III 5) ‘боки плоскодонного човна’ (пор. *обгинальний* < *обгинати* ‘охоплювати щось півколом’).

Висновки. Отже, суфікс **-ки** займав досить вагомий простір у творенні іменників *pluralia tantum* упродовж усієї історії української мови. Це новий словотворчий засіб, первинно він виник унаслідок лексикалізації граматичної форми множини внаслідок перетворення останньої на дериват із паралельним новим лексичним значенням. Цей формант збагатив словотворчі ресурси української мови. Упродовж століть він виявив активність у творенні десубстантивів, котрі позначають предмети, з якими щодня стикається людина в побуті. Девербативи на **-ки** називали опредметнені дії та її результати, окрім цього, вони іменують взуття, одяг, різні приладдя тощо, що оточує людину в побуті. Сфера використання розглянутих плюративів стилістично обмежена, вони функціують переважно в народному мовленні, у говірках української мови.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ДЖЕРЕЛ

- Арк** – Аркушин Г. Словник західнополіських говірок : у 2 т. Луцьк : Ред.-вид. відділ «Вежа» Волинського державного університету ім. Лесі Українки, 2000. Т. 354 с. Т. 2. 458 с.
- Аркушин** – Аркушин Г. Іменниковий словотвір західнополіського говору : монографія. Луцьк : РВВ «Вежа» Волинського державного інститута ім. Лесі Українки, 2004. 746 с.
- АрхЮЗР** – Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною Комиссиею по разбору древних актов : в 8 ч. Киев : Въ университетской типографии, 1859–1914.
- Аф** – Собрание сочинений Александра Степановича Афанасьева (Чужбинского) / под ред. П. В. Быкова. Санкт-Петербург : Книгоиздательство Германъ Гоппе, 1892. Т. 9 : Словарь малорусскаго нарѣчя, 1892. С. 288–464.
- АЮЗР** – Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологическою комиссиею : в 15 т. Санкт-Петербург : Въ типографии Эдуарда Праца, 1861–1892.
- БерЛекс** – Лексикон словеноруський Памви Беринди / підг. тексту і вст. ст. В.В. Німчука : (надр. з вид. 1627 р. фотомех. способом). Київ : вид-во АН УРСР, 1961. 272 с.
- Бігусяк** – Бігусяк М. Словотвірна характеристика весільної лексики гуцульського діалекту. *Актуальні проблеми українського словотвору*. Івано-Франківськ : Плай, 2002. С. 262–269.
- Б-Н** – Білецький-Носенко П. Словник української мови / підг. до вид. В.В. Німчук. Київ : Наукова думка, 1966. 423 с.
- Гал** – Галятовський І. Ключ розуміння / підг. до вид. І.П. Чепіга. Київ : Наукова думка, 1985. 444 с.
- ГалЛем** – Верхратський І. Про говор галицьких лемків. Львів : Печатня НТШ, 1902. 489 с.
- ГорбачСт** – Горбач О. Південноволинська говірка й діалектний словник с. Ступно, кол. повіту Здовбунів. *Діалектологія* : зібрані статті. Мюнхен : Український вільний університет, 1993. Т. 5. С. 405–524.
- Гримашевич** – Гримашевич Г. Із спостережень над поліськими назвами взуття. *Волинь – Житомир* : історико-філологічний збірник з регіональних проблем. Житомир, 1998. № 2. С. 35–40.
- Грим** – Гримашевич Г. Словник назв одягу та взуття середньополіських і суміжних говірок. Житомир, 2002. 184 с.
- Грицак** – Грицак М. Принципи пояснень значень реєстрових слів у «Словнику українських говорів Закарпатської області». *Праці XII республіканської діалектологічної наради*. Київ : Наукова думка, 1971. С. 374–381.
- Гр** – Словарь української мови : у 4 т. / збір. ред. журн. «Киев. старина» / упоряд., з дод. власн. матеріалу, Б. Грінченко. Київ : Лексикон, 1996. (Репринтне вид. 1907–1909 рр.).
- ГуцГов** – Гуцульські говірки : короткий словник / відп. ред. Я. Закревська. Львів, 1997. 232 с.
- ДДГ** – Ділова документація Гетьманщини XVIII ст. : збірник документів / упоряд., авт. передмови та комент. В. Горобець ; відп. ред. Л. Дубровіна. Київ : Наукова думка, 1993. 392 с.
- ДзПрогр** – Дзендзелівський Й. Програма для збирання матеріалів до лексичного атласу української мови. Київ : Наукова думка, 1987. 300 с.
- ДНМ** – Ділова і народнорозмовна мова XVIII ст. : матеріали сотенних канцелярій Лівобережної України / підгот. вид. В. Передрієнко ; відп. ред. В. Німчук. Київ : Наукова думка, 1976. 415 с.
- Дорош** – Дорошенко С. Матеріали до словника діалектної лексики Сумщини. *Діалектологічний бюлетень*. Київ : вид-во АН УРСР, 1962. Вип. 9. С. 101–122.
- Дрогомер** – Дрогомерецький П. Мікротопонімія Бережанського району Тернопільської області. *Студії з ономастики та етимології*. Київ : Кий, 2002. С. 251–255.
- Ен** – Словарь малороссійскихъ словъ, содержащихся въ Энеидѣ, съ русскимъ переводомъ. Виргилева Энеида на малороссійській языкъ переложенная И. Котляревскимъ. Кієвъ и Одесса : Издание книжныхъ и музыкальныхъ магазинов Болеслава Корейво, 1890. С. 293–338.
- ЕСУМ** – Етимологічний словник української мови : у 7 т. / ред. Л. Мельничук. Київ : Наукова думка, 1982–2012. Т. 1–6.
- ЭССЯ** – Этимологический словарь славянскихъ языков: праславянский лексический фонд. Вып. 1–38. Москва : Наука, 1974–2012.
- Ж** – Желехівський Є., Недільський С. Малорусько-німецький словник. Львів : Друкарня товариства ім. Т. Шевченка, 1886. 1117 с.
- Жит** – Житецький П. Словарь книжной малорусской рѣчи по рукописи XVII вѣка. Кієвъ : Типографія Г. Корчак-Новицкаго, 1888. 104 с.
- ЗапКуліш** – Записки о Южной Руси : в 2 т. Издал П. Кулиш (репринтне видання 1856 р.). Київ : Дніпро, 1994. 719 с.
- КвОсн** – Словник мови творів Г. Квітки-Основ'яненка : у 3 т. / відп. ред. М. Жовтобрюх. Харків : Харківський державний університет, 1978–1979.

- Котл** – Котляревський І. Повне зібрання творів : у 2 т. Київ : вид-во АН УРСР, 1952.
- Куліш** – Куліш П. Твори : у 2 т. Київ : Дніпро, 1989.
- Лексикон** – Лексикон словено-латинський. *Лексикони Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського* / підг. до вид. В. Німчук. Київ : Наукова думка, 1973. С. 423–540.
- ЛексЛат** – Лексикон латинський. *Лексикони Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського* / підг. до вид. В. Німчук. Київ : Наукова думка, 1973. С. 61–423.
- ЛексФр** – Лексика поетичних творів Івана Франка : методичні вказівки з розвитку лексики / упоряд. І. Ковалик та ін. Львів : ЛДУ, 1990. 264 с.
- Лис** – Лисенко П. Словник поліських говорів. Київ : Наукова думка, 1974. 260 с.
- Ліпк** – Словник рибальської лексики. *Рибальська лексика в українських говірках Нижньої Наддніпряниці* : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / І. Ліпкевич. Запоріжжя, 1993. С. 212–235.
- ЛЮ** – Лхкарства описаніє. *Лікарські та господарські порадики XVIII ст.* / підг. до вид. В. Передрієнко. Київ : Наукова думка, 1984. С. 17–91.
- ЛСам** – Летопись Самовидца по новооткрытым спискам с приложением трех малороссийских хроник. Київ, 1873. 469 с.
- Магрицька** – Магрицька І. Весільна лексика українських східнословобожанських говірок : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01. Київ, 2000. 622 с.
- МатТимч** – Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. / підг. до вид. В. Німчук, Г. Лиса : у 2 кн. Київ ; Нью-Йорк : Преса України, 2002. Кн. 1–2.
- Нелюба** – Нелюба А. Лексико-словотвірні інновації (1983–2003) : словник. Харків, 2004. 136 с.
- НикМЛА** – Никончук М. Матеріали до лексичного атласу української мови (Правобережне Полісся). Київ : Наукова думка, 1979. 316 с.
- НикСГЛ** – Никончук М. Сільськогосподарська лексика правобережного Полісся. Київ : Наукова думка, 1985. 312 с.
- НТСУМ** – Новий тлумачний словник української мови : 4 т. / укл. В. Яременко та ін. Київ : Аконті, 2000.
- О** – Онишкевич М. Словник бойківських говірок : у 2 ч. / відп. ред. І. Матвіяс. Київ : Наукова думка, 1984.
- Писк** – Словник живої народної, письмєнної і актової мови руських югівщан Російської і Австрійсько-Венгерської цесарії / сост. Фортунать Пискуновъ. Київ : Въ Типографіи Е. Федорова, 1875. 310 с.
- ПЛ** – Приватні листи XVIII ст. / підгот. до вид. В. Передрієнко. Київ : Наукова думка, 1987. 173 с.
- ПР** – Практика сі, или оувщєніє працюєтємъ господарємъ. *Лікарські та господарські порадики XVIII ст.* / підг. до вид. В. Передрієнко. Київ : Наукова думка, 1984. С. 114–120.
- РУС** – Русско-украинский словарь : в 3 т. / под. ред. С. Головащука и др. Киев : Наукова думка, 1969–1970.
- Саб** – Сабалдир Г. Практичний російсько-український словник. Київ : Час, 1926. 436 с.
- Сагаровський** – Сагаровський А. Матеріали до Діалектного словника Центральної Слобожанщини (Харківщина). Вип. 1. Харків : ОВВ НМЦ ХНУ ім. В. Карабіна, 2011. 296 с.
- СЗН I** – Шарлемань М. Словник зоологічної номенклатури : проект. Київ : Державне вид-во України, 1927. Ч. 1 : Назви птахів. 64 с.
- СЗН II** – Шарлемань М., Татарко К. Словник зоологічної номенклатури : проект. Київ : Державне вид-во України, 1927. Ч. 2 : Назви хребетних тварин. 124 с.
- СЕН III** – Щоголів І., Паночіні С. Словник зоологічної номенклатури : проект. Київ : Державне вид-во України, 1928. Ч. 3 : Назви безхребетних тварин. 186 с.
- Сизько** – Сизько А. Словник діалектної лексики говірок сіл південно-східної Полтавщини. Дніпропетровськ : ДДУ, 1990. 100 с.
- Син** – Синоніма славеноросска / підг. текстів пам'яток і вст. ст. В. Німчука. Київ : Наукова думка, 1964. С. 92–172.
- СлXVI–п.п.XVII** – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. Львів, 1994–2017. Вип. 1–17.
- СМН** – Українсько-латинсько-білоруський словник мікологічної номенклатури. *Формування української біологічної термінології* / Л. Симоненко ; відп. ред. М. Пещак. Київ : Наукова думка, 1991. С. 131–144.
- Спанатій** – Словник українських говірок Бузько-Ігульського межиріччя : близько 20 000 діалектизмів / укл. Л. Спанатій, А. Супрун, М. Тимченко, В. Токар. Миколаїв : Іліон, 2018. 876 с.
- Ставицька** – Ставицька Л. Український жаргон : словник. Київ : Критика, 2005. 496 с.
- СсУГ** – Східно степові українські говірки : науково-навчальний посібник / за заг. ред. А. Загнітка. Донецьк : ДонДУ, 1998. 114 с.

СУМ – Словник української мови : в 11 т. / ред. колегія: І. Білодід (гол.) та ін. Київ : Наукова думка, 1970–1980.

СУГО – Словник українських говорів Одещини / редкол.: О. Бондар (голов. ред.), Л. Хаценко (заст. голов. ред.) та ін. Одеса : ОНУ імені І. Мечникова, 2011. 222 с.

СхСл – Словник українських східнословобанських говірок / уклад. К. Глуховцева та ін. Луганськ, 2002. 234 с.

Тимко – Тимко О. Ботанічна і зоологічна номенклатура бачванських руснаків. Ужгород : Ужгородський державний університет, 1996. 169 с.

УкрКоз – Українське козацтво : мала енциклопедія / ред. Ф. Турченко та ін. Київ : Генеза ; Запоріжжя : Прем'єр, 2002. 568 с.

УЛХVIII – Українська література XVIII ст. Київ : Наукова думка, 1983. 694 с.

УмСп – Уманець М., Спілка А. Словарь російсько-український. Берлін : Українське слово, 1925. 1150 с. (Додаток до «Зорі» 1893 року. Львів, 1893).

Чаб – Чабаненко В. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини : у 4 т. Запоріжжя : ЗДУ, 1992.

Шел – Шелудько І. Практичний словник виробничої термінології. Харків : Державне вид-во України, 1931. 110 с.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоусенко П., Бойко Л. Словотвірна структура праслов'янських іменників pluralia tantum. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. 2015. № 1. С. 354–359.
2. Горпинич В. Українська словотвірна дериватологія : навчальний посібник (тексти лекцій). Дніпропетровськ : ДДУ, 1998. 189 с.
3. Грещук В. Український відприкметниковий словотвір. Івано-Франківськ : видавництво «Плай» Прикарпатського університету ім. В. Стефаника, 1995. 208 с.
4. Новиков Л. Лексикалізація форм числа сущестительных в русском языке. *Избранные труды*. Т. 2 : Эстетические аспекты языка. Москва, 2001. 842 с.
5. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 718 с.
6. Словник української ономастичної термінології / укл. Д. Бучко, Н. Ткачова. Харків : Ранок-НТ, 2012. 256 с.
7. Сцяцко П. Беларускае народнае словаутварэнне. (Афіксальныя назоунікі). Мінск : Навука і тэхніка, 1977. 320 с.
8. Тараненко О. Лексикалізація. *Українська мова : енциклопедія* / редкол.: В. Русанівський, О. Тараненко (співголови), М. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ : Українська енциклопедія, 2004. С. 295–296.

REFERENCES

1. Bilousenko P., Boiko L. (2015). Slovtvorna struktura praslavijskych imennykiv pluralia tantum [Word-forming structure of Proto-Slavic nouns]. *Bulletin of Zaporizhzhia National University. Philological Sciences*. No. 1. P. 354–359.
2. Gorpynych V. (1998). *Ukrainska slovtvorna deryvatologia : navchalnyi posibnyk (teksty lekcii)* [Ukrainian word-forming derivatology : textbook (lecture texts)]. Dnipropetrovsk : DDU. 189 p.
3. Greshchuk V. (1995). *Ukrainskyj vidprykmetykovyj slovtvir* [Ukrainian adjective word formation]. Ivano-Frankivsk : Vydavnytstvo "Plaj" Prykarpatskogo universytetu im. V. Stefanyka. 208 p.
4. Novikov L. (2001). *Leksikalizatsia form chysla sushchestvitelnykh v russkom iazyke* [Lexicalization of the forms of the number of nouns in the Russian language]. *Izbrannye trudy*. T.2 : Esteticheskie aspekty iazyka. Moskva. 842 p.
5. Selivanova O. (2006). *Suchasna lingvistyka : terminologichna entsyklopediia* [Modern linguistics: a terminological encyclopedia]. Poltava : Dovkillia-K. 718 p.
6. *Slovnnyk ukrainskoi onomastichnoi terminologii / ukl. Buchko D., Tkachova N. (2012)*. [Dictionary of Ukrainian onomastic terminology]. Kharkiv : Ranok NT. 256 p.
7. Stsiatsko P. (1971). *Belarускае народнае словаутварэнне. (Афіксальныя назоунікі)*. [Belarusian folk word formation. (Affixal nouns)]. Minsk : Navuka i tekhnika. 320 p.
8. Taranenko O. *Leksikalizatsiia (2004)*. [Lexicalization]. *Ukrainian language : encyclopedia / redcol. : V. Rusanivskiy, O. Taranenko (co-chair), M. Ziabluk etc. 2-nd type. corrected and ext. Kyiv : Ukrainian Encyclopedia*. P. 295–296.

**ПАРЦЕЛЯЦІЯ ЯК ОДИН З ЕЛЕМЕНТІВ ЕКСПРЕСИВНОСТІ
В СИСТЕМІ ІДЮСТИЛІЮ РЕЯ БРЕДБЕРІ
(НА МАТЕРІАЛІ ТВОРУ «451 ГРАДУС ЗА ФАРЕНГЕЙТОМ»)**

Боговик О. А.

*кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри філології та перекладу
Дніпровський національний університет залізничного транспорту
імені академіка Всеволода Лазаряна
вул. Лазаряна, 2, Дніпро, Україна
orcid.org/0000-0003-4315-2154
oksana.a.bogovik@gmail.com*

Ключові слова: *парцеляція,
стилістичні засоби,
експресивний синтаксис,
синтаксична конструкція,
художній текст, функція,
Рей Бредбері.*

У статті розглянуто теоретичні аспекти явища парцеляції як синтаксичного прийому організації тексту. Аналізуються точки зору вчених-лінгвістів на особливості функціонування у мові парцельованих конструкцій. Акцентовано увагу на тому, що парцеляція як багатоаспектне явище вивчається у лексико-семантичній, граматичній, структурній, стилістичній, текстовій та інших площинах. У наукових лінгвістичних розвідках парцеляція характеризується як явище експресивного синтаксису та знаходить вираження у різних стилях мови. Однією з основних характеристик художнього дискурсу визначають його здатність формувати емоційно-цілісне сприйняття літературного матеріалу. Аналіз прозового роману-антиутопії, який написано у жанрі наукової фантастики, американського письменника Рея Бредбері «451 градус за Фаренгейтом» засвідчує, що парцеляція є одним з елементів індивідуально-авторської манери письменника. Причина вживання парцельованих конструкцій зумовлена жанром твору. Так, у художньому дискурсі зазвичай автор не лише описує факти та події, які відбуваються у житті його героїв, але й дає емоційну оцінку того, про що повідомляється. Звернено увагу на різні види парцельованих конструкцій та детально проаналізовано ті, які використано як інструмент досягнення експресивності. Окреслено основні функції, які відіграє парцеляція в ідіостилі письменника, такі як емоційна, описова, логічна, смислова та функція конкретизації сенсу повідомлюваного. Вживання парцельованих конструкцій у тексті полегшує сприймання тексту читачем, акцентує увагу на найголовнішому, допомагає відобразити настрій героїв твору. З'ясовано, що у романі Рея Бредбері «451 градус за Фаренгейтом» парцеляція є функціонально навантаженим засобом експресивного синтаксису, що відзначається виразністю, структурною варіативністю, яскравістю та переконливістю створюваних письменником образів. Парцеляція посилює зміст приєднуваного компонента, що допомагає уточнити та конкретизувати тему. Встановлено, що проаналізована конструкція розчленованого син

**SENTENCE FRAGMENTATION AS AN ELEMENT OF EXPRESSIVENESS
IN THE SYSTEM OF RAY BRADBURY'S INDIVIDUAL STYLE
(BASED ON THE NOVEL "FAHRENHEIT 451")**

Bohovyk O. A.

PhD in Philology,

Senior Lecturer at Philology and Translation Department

Dnipro National University of Railway Transport named after Academician Vsevolod Lazarian

Lazarian str., 2, Dnipro, Ukraine

orcid.org/0000-0003-4315-2154

oksana.a.bogovik@gmail.com

Key words: *sentence fragmentation, syntactic construction, expressive syntax, syntactic construction, fiction, function, Ray Bradbury.*

The article deals with theoretical aspects of the sentence fragmentation as a syntactic text organization. Standpoints of linguists on the peculiarities of language sentence fragment patterns have been analyzed. Emphasis is placed on the fact that the abovementioned stylistic device as a multidimensional phenomenon is studied in lexical-semantic, grammatical, structural, stylistic, textual, and other areas. In linguistic researches, the sentence fragment is characterized as an expressive syntax phenomenon that functions actively in different language styles.

Analysis of Ray Bradbury's dystopian science fiction novel "Fahrenheit 451" testifies that the sentence fragmentation is one of the features of the individual author's writing. The reason for the use of such constructions is determined by the genre of the work: in a fiction discourse, the author not only describes the characters' reactions to facts or events but also gives an emotional assessment of what reported is.

Attention is paid to different types of fragmentary sentences and detailed analysis of those which are used as a tool for expressiveness is given. The main functions of the sentence fragmentation in the author's individual style are determined in this article, such as emotive, descriptive, logical, and sense-making, and the function of concretization of the plot. The use of such constructions in the novel makes readers perceive the text easier, emphasizes the most important information, and helps to reflect the characters' mood. It has been proved that in Ray Bradbury's novel "Fahrenheit 451" the sentence fragmentation is a functionally loaded means of expressive syntax marked by expressiveness, structural variability, brightness, and persuasiveness of images created by the writer. Sentence fragmentation increases the content of the attached component and helps to clarify and specify the topic. It is established that the analyzed stylistic device is one of the features of Ray Bradbury's individual style.

Постановка проблеми. Вживання синтаксичних мовних засобів авторами творів різних стилів зорієнтовано на незвичність слововживання, посилення емоційності та образності повідомленої або висловленої інформації, а також слугують відображенням індивідуального стилю письменника. Серед синтаксичних явищ, які сьогодні існують у мовах, парцеляція відзначається оригінальністю форми, що простежується навмисним розподілом слів, які зв'язані за змістом та граматично і виражають закінчену думку. Таке розчленування приводить до модифікаційної зміни структури простого або складного речення, що «є суттю парцеляції як особливого явища комунікативного аспекту, яке зв'я-

зане з актуальним членуванням і – ширше – взагалі з комунікативним аспектом мовлення» [1, с. 162]. Досліджувана стилістична фігура на письмі розрізняється за допомогою розділових знаків, таких як крапка, три крапки, знак оклику чи знак питання, які ставляться після семантично пов'язаних членів речення, завдяки чому синтаксична конструкція стає формально незалежною. У парцельованих конструкціях найуживаніший розділовий знак, який вказує на синтаксичний розподіл, – це крапка. Саме пунктуація дає змогу інтонувати текст під час його зорового сприйняття.

Вирішальну роль в атракції читачів до художнього твору відіграють два чинники, такі як

інтерпретація тексту та використання автором мовних засобів. Парцеляція належить до прийомів, які завдяки конструкції сприймаються як порушення мовних норм. Проте більшість письменників, вживаючи ті чи інші стилістичні засоби, покладаються на інтуїцію або визначають їх як можливі варіанти, враховуючи частотність уживання у творах різних жанрів [23].

Парцеляція як прийом стилістичного синтаксису привертала увагу багатьох дослідників, а також отримувала різні варіанти найменування. Першим звернув увагу на дослідження мовленнєвого членування речення чеський мовознавець В. Матезіус, який розмежував конструктивний та функціональний аспекти речення. Швейцарський науковець Ш. Баллі назвав відокремлення частини речення дислокацією, російські лінгвісти О. Пешковський та О. Шахматов вважали таке від'єднання неповними реченнями, О. Реферовська та Н. Шигаревська вживали термін «сегментація», а лінгвіст О. Андрієвська – термін «сепаратизація», мовознавці В. Гак і О. Реферовська описали зазначений прийом як приєднувальні конструкції, науковці Є. Ризель та Є. Шендельс використовували найменування «ізоляція», а мовознавиця Л. Чахоян, врахувавши характерну структурну особливість феномена, описала його як комунікативні структури з додатковою рематизацією семантико-синтаксичних конструкцій. Вивчаючи парцеляцію, дослідники Л. Щерба і В. Виноградов використовували термін «приєднання». Наприкінці ХХ століття науковці Л. Суровенкова та Е. Вильчицька довели, що парцеляція та приєднання – це різні синтаксичні явища, а сам термін у його сучасному розумінні вперше було використано лінгвістом О. Єфремовим [3]. В англійському мовознавстві парцеляція потрактується як ненормативне явище, яке отримало назву *minor sentence* [19], *fragmentary sentence* [21, с. 67] або *sentence fragmentation* [20].

Парцеляція досліджувалась як «представленість речення у вигляді двох або декількох фраз із експресивною метою» [9, с. 23–29], «спосіб мовного представлення єдиної синтаксичної структури – речення з кількома комунікативно-самостійними одиницями – фразами» [16], або це слова, фрази чи речення, які не можуть бути класифіковані як синтаксично повні речення, які графічно нагадують речення [19], де сенс парцельованої конструкції «полягає в тому, щоб надати мовленню динаміки, щоб спеціально порушити звичні синтагматичні моделі задля емоційного підкреслення, емпатичного виділення тих чи інших слів і словосполучень» [14, с. 174]. К. Уейлс резюмує, що такі конструкції на тлі унормованих уживань решти тексту призводять до їх «помітності» [24, с. 157]. Надаючи різні дефініції, науковці

одноставні у тлумаченні явища як синтаксичного процесу, «сутність якого полягає у розчленуванні на самостійні одиниці єдиного синтаксичного цілого; парцельована конструкція складається з парцелята та базової частини» [13, с. 118–129], де парцелята розширює інформаційну насиченість, інтенсифікує смислове значення неядерних компонентів речення, надає їм виразності [12, с. 70]. Серед дослідників переважає думка про те, що «винесення повторюваної лексичної одиниці у парцеляті підсилює його емоційну й логіко-емоційну наповненість, збільшуючи смислову виразність речення» [15, с. 121–122], тобто характерне для художнього дискурсу вживання експресивних синтаксичних конструкцій зумовлює актуальність дослідження вживання парцеляції як засобу експресивного синтаксису.

Незважаючи на значну кількість наукових розвідок, які порушують питання функціонування парцеляції в усному мовленні та на письмі, залишається перспективним дослідження зазначеного мовного явища на матеріалах текстів різних жанрів та використання його письменниками як синтаксичного засобу вираження експресивності.

Мета статті полягає у дослідженні вживання парцелятивів як синтаксичних експресем з урахуванням їхньої структури, семантики та текстотворювальних можливостей на матеріалі роману письменника Р. Бредбері «451 градус за Фаренгейтом», що досі не ставало предметом детального вивчення лінгвістів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Семантика художнього тексту складає концептуальну базу для висвітлення емотивного профілю тексту [17, с. 10]. Емоції допомагають відобразити об'єкти реальної картини світу та слугують формуванню мовної картини світу. Людина, емоційна за своєю природою, виступає активатором такого процесу, мова – засобом, а емоції – формою відображення об'єктивної дійсності [2, с. 196]. Описуючи ту чи іншу емотивну ситуацію, автор свідомо моделює емоційний відгук адресата, користуючись власним сприйняттям дійсності [17, с. 2].

Роман Рея Бредбері «451 градус за Фаренгейтом» вирізняється стилем оповіді: спочатку приваблює неспішною та роздумливою манерою, а потім, неначе вир, стрімко й потужно засмоктує читачів у перебіг подій.

Для відображення мовлення, думок, емоцій персонажів письменник використовує різноманітні стилістичні засоби: *with the brass nozzle in his fists, with this great python spitting its venomous kerosene upon the world* – перифраз і персоніфікація; *his eyes all orange flame* – епітет і порівняння; *while the flapping pigeon-winged books died on the porch* – порівняння; *the hidden book pound like a heart against his chest* – метафора; *the parlour was*

dead – епітет; *the subway fled past him, cream-tile, jet-black, cream-tile, jet-black* – повторення; *do you know the legend of Hercules and Antaeus* – алюзія; *to argue with a one-hundred-piece symphony orchestra* – перефрази; *the night looking at him* – персоніфікація; *their Cheshire Cat smiles burning through the walls of the house* – гіпербола; *the people sleepwalking in their hallways* – синекдоха. Окрім зазначених виражальних засобів, автор вживає парцельовані конструкції, які додають емоційності змісту висловлення та стають одним з експресивних засобів увиразнення тексту. Отже, розглянемо використання парцеляції у творі, використовуючи приклади прямої мови, опису думок та роздумів героїв роману.

На перших сторінках читач знайомиться з головним героєм твору пожежником Гаєм Монтегом, який живе у тоталітарній країні, а його робота полягає у спаленні книг. Він – член суспільства, яке вибрало для себе примітивні розваги, а саме Телесте, що є модернізованою версією телевізора й тривимірною проектором, комікси та еротичні журнали: *“But the public, knowing what it wanted, spinning happily, let the comic books survive. And the three-dimensional sex magazines, of course”* [18, с. 55]. Автор вживає парцеляцію як показник безпосереднього живого спілкування, адже в процесі спонтанного висловлювання виключається можливість продумати усі вживані лексеми для відображення думок наперед, тому виникає потреба наголосити на важливому, розширити або уточнити інформацію, яка адресується слухачам.

Здається, що професія наклала відбиток на поведінку та мислення головного героя: він спокійний, розсудливий, підкорюється встановленим правилам, не надто емоційний зовні. Рей Бредбері створює атмосферу присутності читача, коли реципієнт поринає у зображувану автором дійсність і сприймає усе, що відбувається, «рецепторами» Монтега. Парцеляція дає змогу зрозуміти емоційні сплески головного героя: *“His inner mind, reaching out to turn the corner for him, had heard the faintest whisper. **Breathing?**”* [18, с. 3], де парцелят виражено прямим додатком у формі риторичного питання та створює ілюзію існування читача в одному просторі з героєм твору.

Знайомство головного героя з Кларисою, яка відкриває йому очі на справжній стан речей, стає першим кроком до переосмислення світу, у якому він живе. Вона зазначає: *“You know, I’m not afraid of you at all.”... “So many people are. **Afraid of firemen, I mean**”* [18, с. 5]. Дівчина запинається, вагаючись чи довіритися головному персонажу, можливо, підсвідомо боїться його образити. Парцеляція спрямована на смислове поглиблення змісту базової структури та експресивне виділення тієї інформації, яку автор вважає стрижневою.

Стилістичний засіб уживається для передавання мовлення Клариси, за допомогою чого вимальовується образ дивакуватої дівчини, яка боїться залишитися незрозумілою, тому ретельно підбирає слова: *“The others would walk off and leave me talking. **Or threaten me**”* [18, с. 21]. В уривчастому ритмі, у спалахах стислих синтагм криється глибока сила переживань, а також страх героїні.

Парцелят часто спрямовує увагу на значущість висловлювання: *“It’s been a long time since anyone cared enough to ask. **A good question**”* [18, с. 26]. Парцельована синтаксема, що стосується інфінітива *to ask*, деталізує зміст попереднього речення та спрямовує увагу не лише на предмет – *question*, але й на якість отриманої інформації – *good*. Гай – держслужбовець, або, як він називає себе, *a minstrel man* [18, с. 2] – *міністрель вогню*. Він щиро вірить у правильність ідеологічного курсу, який впроваджується у країні, але поступово настає прозріння: *“I – I’ve been thinking. **About the fire last week. About the man whose library we fixed**”* [18, с. 31]. Парцелятом у прикладі виступає додаток, за допомогою якого привертається увага читача до об’єкта дії. Роздуми героя стають поживним ґрунтом усвідомлення неминучості вибору: конфлікт із собою, або боротьба з тоталітарним режимом. Автор уживає паралельні парцельовані конструкції *about the fire – about the man*, що підсилюють ритмізацію тексту та створюють антитезу. Щодо розуміння структури синтаксичного ритму вважаємо слушною думку науковця В. Жирмунського, який зазначає, що через відсутність у прозовому творі первинних метричних закономірностей, які характерні для поезії, визначальними стають повторення сполучників, види анафори, граматико-синтаксичний паралелізм, звукові повтори, тенденція до вирівнювання числа слів, складів або наголосів [4, с. 103–114].

Кульмінацією роману стає сцена суїциду жінки, яка вирішила загинути у вогні разом із книгами, свідком чого став Гай. Читач сприймає описану подію очима Монтега, який спостерігає як *“She opened the fingers of one hand slightly and in the palm of the hand was a single slender object. **An ordinary kitchen match**”* [18, с. 36]. У парцеляті вжито неозначений артикль *an* із прикметником *ordinary*, що підкреслює здатність дрібної і нічого не вартої речі знищити життя людини. Останні слова базової частини *a single slender object* і парцельована конструкція *an ordinary kitchen match* вміщують однорідні члени, які сприяють ритмізації мовлення та сприяють посиленню естетичного впливу на читача. Мовознавець В. Панфілов зазначає, що саме в атрибутивній лексиці виявляється така специфічна мисленнева діяльність людини, завдяки якій ознака, властивість, якість, що є складниками сутності того чи того предмета,

починають мислитися окремо від нього [11, с. 123]. Аби передати загальну атмосферу тривожності та страху усіх учасників події, письменник продовжує: *“The sight of it rushed the men out and down away from the house”* [18, с. 36].

Змістопідсилюючи та ритмомелодійну функції виконують у тексті парцельовані конструкції, які передають думки Гая: *“God, thought Montag, how true! Always at night the alarm comes. Never by day! Is it because the fire is prettier by night? More spectacle, a better show?”* [18, с. 36]. Для зображення емоцій відчаю і страху персонажа Рей Бредбері використовує простий вигук-звертання *God*, що має паремійний контекст. Внутрішній монолог представлено у формі однієї цілісної надфразової синтаксичної єдності, що сприймається читачем як роздум персонажа. Автор підсилює емоційність висловлювання за допомогою вживання знаків оклику та питання. Такі ж прийоми використовує письменник у наступному прикладі, який представлений в особливій формі – внутрішньому монолозі у наративній прозі: *“how many have you taken TONIGHT! the capsules! how many will you take later and not know? and so on, every hour! or maybe not tonight, tomorrow night!”* [18, с. 41]. Ця конструкція вирізняється характерним переривчастим ритмом, звучання кінцевого складу базової частини скорочується, а завершення тонального контуру продовжується на складах парцелята [12, с. 70–71]. Відбувається з’єднання парцельованих конструкцій за допомогою сурядних сполучників та безсполучникового зв’язку. Читач відчуває розпач та розгубленість героя, що графічно представлено почерговим вживанням знаків оклику й питання. Спогади про ніч, коли його дружина ледь не померла, прийнявши велику кількість пігулок, змушує його зрозуміти, що смерть Мілдред не змусить його страждати. Натомість він поринає у спогади про зустріч з Кларисою, що очевидно з емоційно неповного речення: *“And that awful flower the other day, the dandelion!”* [18, с. 41]. Герой згадує розмову з дівчиною і розуміє, що дружина не стала для нього тією спорідненою душею, якою за декілька бесід стала юнка. Важко дібрати більш влучну метафору, аби передати внутрішній стан персонажа, аніж *стіна, яка виросла між Мілдред і Гаєм*: *“Well, wasn’t there a wall between him and Mildred, when you came down to it? Literally not just one, wall but, so far, three! And expensive, too!”* [18, с. 41]. Автор вживає парцеляцію задля конкретизації базової частини вислову, а також передачі емоційного стану персонажа, про що свідчить знак оклику у кінці конструкцій.

Пізніше Гай Монтег дізнається від своєї дружини про трагічну смерть Клариси Макклеллан: *“The same girl. McClellan. McClellan. Run over*

by a car. Four days ago. I’m not sure. But I think she’s dead” [18, с. 44]. Для фрагментації тексту автор почергово вживає сегментацію і парцеляцію як виокремлення тематичної та рематичної структур речення. Сегментація протиставляється парцеляції щодо концентрації головної інформації: під час парцеляції семантично навантаженим є стрижневий компонент, а під час сегментації – відокремлена частина, що містить тему повідомлення [7, с. 318–322]. Таке членування ритмізує прозу і створює ефект присутності читача, активізацію його відчуттів. Складається враження, що адресат не чує і не сприймає усіх слів, а інформація долинає фрагментарно, що сприймається як прояв шоку.

Заглиблюючись у внутрішній світ головного героя, бачимо постать зануреного у свій внутрішній світ інтроверта, орієнтованого на власні переживання і думки. Зображення Клариси та жінки-самогубці знову й знову виринають у пам’яті Гая: *“That woman, the other night, Millie, you weren’t there. You didn’t see her face. And Clarisse”* [18, с. 64]. Спочатку спливає образ жінки, яка здійснила самоспалення, а потім приходиться згадка про дівчину, яка стала його провідником у світ, де можна захоплюватися природою, говорити про почуття й думки, просто жити. Послідовність подій передається автором за допомогою парцеляції, яка слугує засобом ілюстрації психологічного портрета героя.

Гай Монтег усвідомлює, що його світосприйняття змінюється і, бажаючи «достукатися» до дружини, запитує: *“How long is it since you were really bothered? About something important, about something real?”* [18, с. 49]. Емоційності висловлювання додають паралельні конструкції *something important – something real*, де парцелят, набуваючи комунікативної самостійності, привертає увагу читача, ніби «випадаючи» з рівного ритму [10, с. 143–145]. Окрім зазначеного, автор виділяє курсивом у тексті прислівник *really*, який і без того вживається з підсилювальним ефектом, підкреслюючи свого роду еталонну повноту повідомлюваного. Мотив здивування, який міститься у парцельованому питальному реченні, підкреслює творчу манеру письменника – словесну економність та експресивність повідомленого.

Гай Монтег повідомляє дружині про те, що він порушив закон, і вона мимоволі стає його співницею. Автор передає розгубленість і страх героїв, що може стати відомо про хованку з книгами у їхньому будинку, адже в описаному суспільстві – це найважчий злочин: *“Softly. They turned to stare at the door and the books toppled everywhere, everywhere in heaps”* [18, с. 64]. Парцеляція використана у менш вживаній для зазначеного явища постпозиції. Окрім того, прикметник-парцелят

softly і базове речення містяться у різних абзацах, що привертає ще більшу увагу читача до наступних подій.

Гай Монтег відчайдушно прагне зрозуміти сенс життя. Відчуваючи, що потребує допомоги, він звертається до Фабера – колишнього професора філології: “*You’re the only one I knew might help me. To see. To see*” [18, с. 77]. Автор вміщує у парцелят інфінітив у комбінації з повторенням. Очевидно, що парцеляція, вступаючи у конвергенцію з іншими стилістичними прийомами, посилює в такий спосіб їх прагматичний потенціал [8, с. 17]. Професор Фабер у розмові з Гаєм Монтегом, розмірковуючи про цінність і якість знань, справедливо зауважує: “*Well, there we have the first thing I said we needed. Quality, texture of information*” [18, с. 80]. Парцеляція вживається у сенсі конкретизації повідомлюваного, де неповна приєднувальна конструкція посилює напруженість думки і виступає засобом емоційного виділення парцельованого компонента. Читач розуміє, що головний герой повністю змінився, коли, усвідомлюючи про загрозу власному життю, повертається врятувати книги: “*He remembered the books and turned back. Just on the off chance*” [18, с. 115]. Не логічність задуму виконати замислене, а сподівання на таку можливість підкреслюється автором за допомогою парцельованої конструкції.

Дружина головного персонажа, примітивно мисляча мешканка мегаполісу, повністю підтримує принципи суспільства споживання. Вона не розуміє свого чоловіка, нажахана тим, що відбувається в її ще донедавна спокійному будинку, і тим, що Гай має намір покинути престижну професію: “*You want to give up everything? After all these years of working, because, one night, some woman and her books...*” [18, с. 48]. Темпоральний парцелят посідає у прикладі синтаксичну позицію детермінантного поширювача і використовується задля уточнення інформації. Емоційність повідомлюваному додають використані автором лексичні одиниці та пунктуаційні знаки.

Одним з персонажів, який викликає подвійні емоції, є брандмейстер Бітті – начитаний філософ-цинік, який відчайдушно прагне смерті. Йому властива неспішна і беземоційна манера мовлення зі вживанням здебільшого простих речень: “*People talked too much. And they had time to think. So they ran off with the porches. And the gardens, too*” [18, с. 60]. Бітті вказує на існування причинно-наслідкових зв'язків, а парцелят вміщує інформацію, яка сприймається як додаткова до основної. Складається враження, що хитрий і розумний капітан пожежної станції намагається або викрити, або наставити Гаю на шлях істини, але у свідомості героя він маніяк, який отримує задоволення від опису процесу спалювання книг:

“*Sit down, Montag. Watch. Delicately, like the petals of a flower. Light the first page, light the second page. Each becomes a black butterfly. Beautiful, eh?*” [18, с. 72]. У парцеляції акцентується тема і відображається етапна послідовність дій.

Свою начитаність і обізнаність щодо цитат з літературних джерел брандмейстер пояснює тим, що як керівник пожежного відділення він «має орієнтуватися у визначеній темі», а ще це має бути однією з умов, щоб посісти таку посаду, про що свідчить уживання квантора *most* та модального дієслова *have to* у такому прикладі: “*I’m full of bits and pieces,*” *said Beatty. “Most fire captains have to be*” [18, с. 38]. У парцельованій конструкції уточнюється сенс попереднього висловлювання персонажа.

Уся жорстокість Бітті відчувається у словах, які він промовляє до Гаю, коли примушує того спалити власний дім, називаючи це прибиранням: “*I want you to do this job all by your lonesome, Montag. Not with kerosene and a match, but piecework, with a flamethrower*” [18, с. 109]. Реченеву єдність із базовою структурою творять парцеляти-додатки, які конкретизують зміст повідомленого в основній частині. Парцельована конструкція починається із заперечної частки *not*, а парцелят відображає настрій осуду та сприймається з семантикою наказу. Синтаксична експресивність мови досягається завдяки сполучнику *but*, який вміщено у парцельованій конструкції, де на тлі протиставлення друга частина набуває нової змістової значущості.

Події набувають стрімкого розвитку, коли Гай Монтег вирішує втікати з міста. Автор використовує парцельовані конструкції і короткі номінативні речення, щоби передати напруженість ситуації під час пошуку головного персонажа: “*Police Alert. Wanted: Fugitive in city. Has committed murder and crimes against the State. Name: Guy Montag. Occupation: Fireman. Last seen*” [18, с. 117]. Інформація повідомляється фрагментарно, а зазначений фактичний матеріал сприймається як опис певної покрокової інструкції до виконання дій. Створюються ефект присутності читача, який полягає у відчутті реципієнтом реального спостереження за діями героїв на місці подій.

Після зустрічі з професором Фабером, зради дружини та вбивства Бітті головний герой змушений тікати. Він пливе у річці і прислуховується до спокійного биття свого серця: “*He listened to his heart slow. His thoughts stopped rushing with his blood*” [18, с. 134]. Монтег вперше відчуває єднання з природою, але спогади з минулого все ще переслідують його: “*The sun and time. The sun and time and burning. Burning. The river bobbed him along gently. Burning*” [18, с. 134]. Під впливом емоцій висловлювання стають короткими, виникає рубаний синтаксис, який графічно позна-

чається за допомогою крапок [22]. Явище повтору посідає особливе місце у мовній системі роману. У наведеному прикладі повторюваний герундій зазнає сильнішого акцентування, що впливає на розширення комунікативно-прагматичної бази парцелята. Водночас таке вживання реалізує функцію експресивізації мовлення і стає способом створення емоційного ефекту. Читач бачить метаморфози, які відбуваються з Гаєм, який починає відчувати себе дитям природи: *“There must have been a billion leaves on the land; he waded in them, a dry river smelling of hot cloves and warm dust. And the other smells!”* [18, с. 137], *“He walked in the shallow tide of leaves, stumbling. And in the middle of the strangeness, a familiarity”* [18, с. 138]. Парцеляція має лаконічно вивершену структуру, яка представлена додатковою приєднувальною конструкцією зі знаком оклику у першому випадку, що вказує на відчуття героя, сп’янілого від пахощів природи. Стилістичної ваги набувають парцельовані конструкції зі сполучником *and*, активність яких пов’язана з «придатністю цього сполучника відтворювати розчленований виклад, передавати його динамізм» [5, с. 303].

Нарешті Гай примикає до опозиціонерів – людей, які вирішили зберегти літературну спадщину для нащадків. У місті все ще тривають пошуки Монтега, але це не бентежить ані людей-книг, ані головного героя: *“Something funny there. The chase is still running. The other way, though”* [18, с. 141]. У прикладі використано обставинний парцелят способу дії, який доповнює зміст присудка. Синсемантичність парцелята підкреслює прислівник *though*, який контрастує з тим, що було сказано у базовій частині, підтримує структурний і граматичний зв’язок з нею та надає іронічного відтінку сказаному. Пояснюючи роль «живокниг», письменник Гренджер зазначає: *“Micro-filming didn’t pay off; we were always travelling, we didn’t want to bury the film and come back later. Always the chance of discovery”* [18, с. 145]. В основній частині вміщено прислівник частоти *always*, який повторюється на початку парцельованої конструкції і створює ефект експресивізації контексту, фокусує увагу на важливих деталях повідомлюваного. Парцеляти не тільки інформаційно насичені, але й стилістично значущі, оскільки концентрують інформаційно насичене тло і видозмінюють структуру тексту, посилюючи звучання окремих частин [6]. Наприкінці роману Монтег стає свідком закінчення війни, спостерігаючи здалеку за

руйнуванням міста у результаті атомного бомбардування. Він кидається долілиць на землю і «бачить» загибель рідних і знайомих, образи яких вириваються у його свідомості: *“Run!” he cried to Faber. To Clarisse, “Run!” To Mildred, “Run!” he cried to Faber. To Clarisse, “Run!” To Mildred, “Get out, get out of there!”* [18, с. 151]. За допомогою парцеляції досягається найвищий рівень експресивності повідомлюваного. Відбувається розчленування рівноправних частин, що пояснюється необхідністю виділення змісту кожного речення. Декілька синтаксично однорідних парцелятів не тільки впливають на ритм прозового тексту, але й увиразнюють кожне попереднє речення.

Висновки й перспективи подальших розробок. Художня література є продуктивним джерелом ілюстративного матеріалу з огляду на насиченість мовно-стилістичними засобами, отже, на широкі можливості їх аналізу. Твір Рея Бредбері «451 градус за Фаренгейтом» було вибрано, зокрема, через відому схильність автора до включення різноманітних стилістичних прийомів.

Аналіз роману засвідчує, що парцеляція, яка використовується автором для відображення мовлення, думок, емоцій персонажів разом з іншими стилістичними засобами задля досягнення максимального впливу на читача, є одним з елементів індивідуально-авторської манери письменника. Для дослідження було дібрано 31 текстовий фрагмент, що містить парцеляцію. Здебільшого парцельовані конструкції вжито як показник безпосереднього живого спілкування для виокремлення, розширення або уточнення важливої інформації, яка адресується читачам. Уживання стилістичного засобу у тексті виконує ритмомелодійну функцію, додає експресії кожному елементу висловлення, створює ефект присутності читача, а також увиразнює напруженість авторської думки.

У творі прослідковуються з’єднання парцельованих конструкцій за допомогою сурядних сполучників або безсполучникового зв’язку. Доведено, що самостійна форма парцельованої конструкції зумовлена функцією створення певного емоційного стилістичного ефекту на реципієнта. Окреслено основні функції, які відіграє парцеляція в ідіостилі письменника, такі як описова, емоційна, логічна, функція конкретизації сенсу повідомлюваного.

Перспективним вважаємо подальше дослідження парцеляції на матеріалі інших функціональних стилів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белошاپкова В. Современный русский язык: Синтаксис. Москва, 1977. 248 с.
2. Боговик О. Гендерна специфіка вербальної репрезентації емоційних станів (на матеріалі роману Сідні Шелдона “Nothing lasts forever”). *Закарпатські філологічні студії*. 2020. Вип. № 14. С. 196–200. DOI: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-2.36>.
3. Ефремов А. Язык Н.Г. Чернышевского. Саратов, 1951. 380 с.

4. Жирмунский В. О ритмической прозе. *Русская литература*. 1966. № 4. С. 103–114.
5. Завальнюк І. Синтаксичні одиниці в мові української преси початку ХХІ століття: функціональний і прагмалінгвістичний аспекти : монографія. Вінниця, 2009. 400 с.
6. Загнітко А. Теоретична граматики української мови: Синтаксис : монографія. Донецьк, 2001. 662 с.
7. Кондратенко Н. Дискурсивність текстової фрагментації як вияв категорії дискретності. *Вісник Львівського університету. Серія «Філологія»*. 2004. Вип. 34. Ч. I. С. 318–322.
8. Конохова Л. Явище парцеляції в мові сучасних засобів масової комунікації : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 ; Львівський державний університет ім. Івана Франка. Львів, 1999. 281 с.
9. Кузьмина Т. Парцелляция как средство достижения экспрессивности высказывания (на материале английской и американской литературы XX века). *Стилистика текста. Языковые средства экспрессивности текста*. Уфа, 1989. С. 23–29.
10. Мацько Л., Мацько О. Риторика : навчальний посібник. Київ, 2003. 311 с.
11. Панфилов В. Гносеологические аспекты философских проблем языкознания. Москва, 1982. 360 с.
12. Плющ Н. Парцеляція як засіб експресивного синтаксису. *Українська мова і література в школі*. 1981. № 1. С. 68–71.
13. Сковородников А. О соотношении понятий «парцелляция» и «присоединение» (на материале русского литературного языка). *Вопросы языкознания*. 1978. № 1. С. 118–129.
14. Сковородников А. О классификации парцеллированных предложений в современном русском литературном языке. *Филологические науки*. 1978. № 2. С. 174.
15. Чабаненко В. Стилїстика експресивних засобів української мови. Запоріжжя, 2002. 351 с.
16. Языкознание: большой энциклопедический словарь. 2-е изд. / под ред. В. Ярцевой. Москва, 1998. 685 с.
17. Bezrukov A., Bohovyk O. Creating Communicative Space and Textual Reality via Emotiogenic Means in Fictional Discourse. *Rupkatha Journal on Interdisciplinary Studies in Humanities*. 2021. Vol. 13. No. 1. P. 1–14. DOI: <https://dx.doi.org/10.21659/rupkatha.v13n1.21>.
18. Bradbury R. *Fahrenheit 451*. Simon & Schuster Paperbacks, 2012. 159 p.
19. Crystal D., Davy D. *Investigating English Style*. London, 1969. 264 p.
20. Emmott C., Sanford A.J., Morrow L.I. Capturing the attention of readers? Stylistic and psychological perspectives on the use and effect of text fragmentation in narratives. *Journal of Literary Semantics*. 2006. № 35(1). P. 1–30.
21. Lewis M.B. *Sentence Analysis in Modern Malay*. Cambridge University Press, 1969. P. 67.
22. Sechehaye A. *Essai sur la structure logique de la phrase*. Paris, 1950. 237 p.
23. Stubbs M. Conrad in the computer: Examples of quantitative stylistic method. *Language and Literature*. 2005. № 14 (1). P. 5–24.
24. Wales K. *A Dictionary of Stylistics*. Harlow, Longman, 2001. 429 p.

REFERENCES

1. Beloshapkova, V. (1977). *Sovremennyy russkiy yazyk : Sintaksis [Modern Russian Language : Syntax]*. Moskva. 248 p. [in Russian]
2. Bohovyk, O. (2020). Henderna spetsyfika verbalnoi reprezentatsii emotsiinykh staniv (na materialu romanu Sidni Sheldona “Nothing lasts forever”) [Gender Differences in Verbal Representation of Emotional States in the English Fiction (Based on the Material of Sidney Sheldon’s Novel “Nothing lasts forever”)]. *Transcarpathian philological studies*, issue 14. P. 196. [in Ukrainian]
3. Efremov, A. (1951). *Yazyk N. G. Chernyshevskogo [The Language of N. G. Chernyshevskiy]*. Saratov. 380 p. [in Russian]
4. Zhirmunskiy, V. (1966). O ritmicheskoy proze [About Rhythmic Prose]. *Russian Literature*, № 4. P. 103 – 114. [in Russian]
5. Zavalniuk, I. (2009). *Syntaksychni odynytsi v movi ukrainskoi presy pochatku XXI stolittia: funktsionalnyi i prahmalinhvistychnyi aspekty : monohrafiia [Syntactic units in the language of the Ukrainian press in the beginning of the XXI century: functional and pragma linguistic aspects: monograph]*. Vinnytsia. 400 p. [in Ukrainian]
6. Zahnitko, A. (2001). *Teoretychna hramatyka ukrainskoi movy: Syntaksys : Monografiia [Theoretical grammar of the Ukrainian language: Syntax: Monograph]*. Donetsk. 662 p. [in Ukrainian]
7. Kondratenko, N. (2004). *Dyskursyvnist tekstovoi frahmentatsii yak vyiv katehorii dyskretnosti [Discursivity of sentence fragment as a manifestation of the category of discreteness]*. *Bulletin of Lviv University. Philology series*, issue 34. Ch. I. P. 318–322. [in Russian]

8. Koniukhova, L. (1999). *Yavyshche partseliatsii v movi suchasnykh zasobiv masovoi komunikatsii* [*The phenomenon of parcelling in the language of modern media*]: avtoref. dis. ... d-ra. filol. nauk : 10.02.01 [in Ukrainian]
9. Kuzmina, T. (1989). *Partsellyatsiya kak sredstvo dostizheniya ekspressivnosti vyskazyvaniya (na materiale angliyskoy i amerikanskoy literatury XX veka)* [Parcellation as a Means of Achieving Expressiveness of Utterance (Based on the Material of English and American Literature of the 20th Century)]. *Stylistics of the text. Language means of expressiveness of the text*. Ufa. P. 23–29. [in Russian]
10. Matsko, L. and Matsko, O. (2003). *Rytoryka : navch. posib* [Rhetoric: a textbook]. Kyiv. 311 p. [in Ukrainian]
11. Panfilov, V. (1982). *Gnoseologicheskiye aspekty filosofskikh problem yazykoznaniya* [Epistemological aspects of philosophical problems of linguistics]. Moscow. 360 p. [in Russian]
12. Pliushch, N. (1981). *Partseliatsiia yak zasib ekspresyvnoho syntaksysu* [Parcelling as a means of expressive syntax]. *Ukrainian language and literature at school*. No. 1. P. 68–71. [in Ukrainian]
13. Skovorodnikov, A. (1978). *O sootnoshenii ponyatiy “partsellyatsiya” i “prisoyedineniye” (na materiale russkogo literaturnogo yazyka)* [On the relationship between the concepts of “parcelling” and “accession” (on the material of the Russian literary language)]. *Questions of linguistics*. No. 1. P. 118–129. [in Russian]
14. Skovorodnikov, A. (1978). *O klassifikatsii partsellirovannykh predlozheniy v sovremennom russkom literaturnom yazyke* [On the classification of parceled sentences in the modern Russian literary language]. *Philological sciences*. No. 2. P. 174. [in Russian]
15. Chabanenko, V. (2002). *Stylistyka ekspresyvnykh zasobiv ukrainskoi movy* [Stylistics of expressive means of the Ukrainian language]. Zaporizhzhia. 351 p. [in Ukrainian]
16. *Yazykoznaniye : Bolshoy entsiklopedicheskiy slovar* (1998). [Linguistics: Big Encyclopaedical Dictionary]. 2-nd ed. / edited by V. Yartsevov. Moscow. 685 p. [in Russian]
17. Bezrukov A., Bohovyk O. *Creating Communicative Space and Textual Reality via Emotiogenic Means in Fictional Discourse*. *Rupkatha Journal on Interdisciplinary Studies in Humanities*. 2021. Vol. 13. No. 1. P. 1–14. <https://dx.doi.org/10.21659/rupkatha.v13n1.21>. [in English]
18. Bradbury, R. (2012). *Fahrenheit 451*. Simon & Schuster Paperbacks. 159 p. [in English]
19. Crystal, D., Davy, D. (1969). *Investigating English Style*. London. 264 p. [in English]
20. Emmott, C., Sanford, A. J., Morrow, L. I. (2006) *Capturing the attention of readers? Stylistic and psychological perspectives on the use and effect of text fragmentation in narratives*. *Journal of Literary Semantics*. 35(1). P. 1–30. [in English]
21. Lewis, M. (1969). *Sentence Analysis in Modern Malay*. Cambridge University Press. P. 67. [in English]
22. Secheyay, A. (1950). *Essai sur la structure logique de la phrase*. Paris. 237 p. [in French]
23. Stubbs, M. (2005). *Conrad in the computer: Examples of quantitative stylistic method*. *Language and Literature*. 14 (1). P. 5–24 [in English]
24. Wales, K. (2001). *A Dictionary of Stylistics*. Harlow, Longman, 2001. 429 p. [in English]

УДК 811.161.1'42
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2021-1-6>

МОВНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ХУДОЖНЬОГО КОНЦЕПТУ «МУЗИКА» В РОМАНІ Є. ВОДОЛАЗКІНА «БРІСБЕН»

Габідулліна А. Р.

*доктор філологічних наук,
професор кафедри мовознавства та російської мови
Горлівський інститут іноземних мов
Донбаського державного педагогічного університету
вул. Василя Першину, 24, Бахмут, Донецька область, Україна
orcid.org/0000-0002-4271-4103
allagabidullina54@gmail.com*

Ключові слова: *поліфонія,
світова музика, людська
музика, інструментальна
музика, ідіостиль.*

Роман Є. Водолазкіна «Брісбен» про музику, її божественну природу, про ту силу, яка надає життю певний сенс і допомагає подолати негаразди. Метою дослідження є демонстрація мовних особливостей реалізації художнього концепту «музика» в романі Є. Водолазкіна «Брісбен» відповідно до творчого замислу митця. Основним методом дослідження є дискурс-аналіз. Роман має форму канону – музичної форми, що ґрунтується на послідовності однієї й тієї ж мелодії в усіх голосах поліфонічного твору. Він пронизаний музикою, а його структура визначається музичними законами.

Відповідно до законів сольфеджіо, розповідь розпадається на два голоси: Гліба (щоденник) і Нестора – особистого бібліографа музиканта.

Загальна концепція музики (гармонії) в романі має три полюси, такі як світова музика (*musica mundana*), людська (*musica humana*) та інструментальна (*musica instrumentalis*). Іншими словами, розрізняють музику, створену й не створену людиною. *Musica mundana* гармонійна, вона відображає Божественний порядок, установлений у світобудові. «Людська музика» – це гармонія душі і тіла. *Musica instrumentalis* – це вокальне чи інструментальне звучання, земне втілення того, що народжене зверху, адже воно має відтворювати чи моделювати «світову» та «людську» музику.

Ядро текстового концепту в романі «Брісбен» відображає таку ідею твору: головне для справжнього художника – безсмертна душа, що з'єднує його з Богом. Усе інше (успіх, кар'єра, матеріальне благополуччя тощо) вторинне, оскільки є результатом того, що приходить зверху. *Musica mundana* експлікується в романі через поняття часу, вічності та смерті/безсмертя. *Musica humana* – лише часткове втілення ідеальної музики на землі. Периферія художнього концепту включає лексеми, що відображають види мистецтва, пов'язані з музикою; роди й види музики; жанри й напрями музичних творів; музичні інструменти; метафоричне позначення дій, де музика є суб'єктом; номінацію нот. Іншими словами, периферія поля співвідноситься з *musica instrumentalis*.

Максимально багатий ідіостиль Є. Водолазкіна, представлений різноманітним способом вираження, може стати об'єктом подальших лінгвістичних досліджень.

LANGUAGE REPRESENTATION OF THE ARTISTIC CONCEPT “MUSIC” IN THE NOVEL “BRISBANE” BY E. VODOLAZKIN

Gabidullina A. R.

*Doctor of Sciences in Philology,
Professor at the Department of Linguistics and Russian Language
Gorlovka Institute of Foreign Languages
of Donbass State Pedagogical University
Vasil Pershyn str., 24, Bakhmut, Donetsk region, Ukraine
orcid.org/0000-0002-4271-4103
allagabidullina54@gmail.com*

Key words: *polyphony, world music, human music, instrumental music, idiostyle.*

E. Vodolazkin's novel "Brisbane" is about music, its divine nature, about the power that gives life a certain meaning and helps to overcome adversity. The purpose of the study is to show the linguistic features of the implementation of the artistic concept "music" in accordance with the creative intention of the writer. The main method is discourse analysis.

The novel is written in the canon style. It is saturated with music, and its structure is determined by musical laws. This is a polyphonic text that splits into two voices: Gleb (diary) and Nestor, the musician's personal bibliographer. The general concept of music (harmony) in the novel has three pillars. *Musica mundane* (world music) is harmonious; it reflects the Divine order established in the universe. "Human Music" is the harmony of body and soul. *Musica instrumentalis* is a vocal or instrumental sound, an earthly embodiment of what is born again: it should reproduce or simulate "world" and "human" music.

The core of the textual concept in the novel "Brisbane" reflects the main idea of the work: the main thing for a real artist is an immortal soul that connects him with God. The soul is associated with world music, which in the novel is called the prototype of music, heavenly eidos, and ideal music. *Musica mundana* is explicated in the novel through the concepts of time, eternity and death/immortality.

Musica humana is only a partial embodiment of ideal music on earth. Its nominations fill the near-nuclear zone of the artistic concept and include a) human actions that produce music (sing, play, perform, etc.); b) actions related to the manner of performing a piece of music, with elements and expressive means of music (three grace notes in a row, sixth chord, pizzicato and many others); the musical form used by composers and performers, c) with the effect produced by the music on the listener; d) nominations for the subject which is creating, performing or perceiving music.

The periphery of the artistic concept includes lexemes reflecting a) types of art associated with music; genera and types of music; b) genres and directions of musical works; c) musical instruments; d) metaphorical designation of actions, where music is the subject; e) the nomination of notes – in other words, the periphery of the field is related to *musica instrumentalis*.

Постановка проблеми. Євгеній Германович Водолазкін – сучасний письменник і вчений, випускник філологічного факультету Київського державного університету ім. Т. Шевченка (1986 рік). Його романи «Викрадення Європи», «Соловійов і Ларіонов», «Лавр», «Авіатор» тощо перекладені багатьма іноземними мовами. Роман «Брісбен» про музику, її божественну природу, про ту силу, що надає життю певного смислу й

допомагає перебороти перешкоди. Багата, насичена музичною лексикою мова цього твору допомагає читачеві проникнути у творчу лабораторію геніального музиканта Гліба Яновського.

Аналіз публікацій. Художній концепт «музика» не раз ставав предметом дослідження в лінгвістичній літературі останнього десятиліття. Можна назвати роботи Т. Білотас [1], О. Єпішевої [2], Л. Заболотської [3], Т. Загорської, В. Дружиніної

[4], Н. Зіховської, В. Матвейчук [5], Л. Коробко [6], А. Клокової [7], В. Саприкіної [8], у яких окреслено мовні особливості реалізації музичного концепту у творах письменників XIX – XX століть. Роман Є. Водолазкіна «Брісбен» теж став об'єктом дослідження в тезах О. Арязмової і М. Слин'юк «Концепт «музика» в романі Є. Водолазкіна «Брісбен»» [9]. Автори проаналізували структурну організацію концепту в романі, провели статистичний аналіз лексико-семантичного поля, скрупульозно підраховували кількість лексем, пов'язаних із музикою, але не показали взаємозв'язок між вибором слова та ідейним замислом письменника.

Мета дослідження полягає в демонстрації мовних особливостей реалізації художнього концепту «музика» в романі Є. Водолазкіна «Брісбен» відповідно до творчого замислу митця.

Виклад основного матеріалу. Головний герой твору, всевітньо відомий гітарист-віртуоз Гліб Яновський, на піку слави дізнається про смертельну недугу. Хвороба Паркінсона поступово позбавляє його можливості вести активну концертну діяльність. Гітарист-віртуоз, намагаючись повернути у своє існування гармонію, думає про сутність музики, розмірковує про смисл свого життя в трагічний період, коли зникає творча енергія. Для цього він занурюється в минуле, намагаючись зібрати воедино спогади про київське дитинство сімдесятих років, юність у Ленінграді, сьогодення в Мюнхені і знову в Києві вже у двохтисячних.

Роман має форму канону – музичної форми, що ґрунтується на послідовності однієї і тієї ж мелодії в усіх голосах поліфонічного твору. Він пронизаний музикою, а його структура визначається музичними законами.

Перед нами поліфонічний текст. Відповідно до законів сольфеджіо, розповідь розпадається на два голоси: Гліба (щоденник) і Нестора – особистого бібліографа музиканта. Вони утворюють «стилістичний діапазон у три октави – від піднесеного пафосу й героїки до м'якої іронії» [10]. Перший голос, як це прийнято в епістолярних жанрах, простий, сповідальний. Він говорить про теперішнє (2012–2014 роки, коли герой дізнається про свою невиліковну хворобу). Другий – це голос професійного письменника, «наспівувальний», ліричний та іронічний водночас. Він заглиблює читача в дитинство та юність Гліба. Минуле й теперішнє чергуються, утворюючи хронотоп, що протікає в романі з різною швидкістю. Гліб – музикант за покликом душі і філолог за освітою – вільно говорить слов'янськими й германськими мовами, що переплітаються в його свідомості і звучать як музика. Цю особливість він помічає, будучи тьютором у богословському колегіумі святого Фоми в Німеччині: *«Параллельные уроки музыки и языка*

поразили Глеба своим сходством <...> Главное же состояло в том, что музыка была языком, а язык – музыкой». Етимологічно слово «музике» означає «пов'язане з Музами» і стосується не тільки музики, але й словесної творчості (див. трактат Августина про віршування і віршовані стопи “De musica libri sex”). Музичне – це те, що облаштоване гармонійно. Манеру гри Гліба на гітарі з голосовим супроводом («гудінням») критики називають *надмелодією* і порівнюють її з *«надтекстом Джойса чи Пруста, маючи на увазі додатковий смисл, що формується при читанні їхніх текстів. Він не зводиться до суми слів і їх опису. Надтекст говорить про щось таке, що основному тексту було не під силу».*

Загальна концепція музики (гармонії) в романі має три полюси (за Боецієм) [11], такі як світова музика (*musica mundana*), людська (*musica humana*) та інструментальна (*musica instrumentalis*). Іншими словами, розрізняють музику, створену й не створену людиною. *Musica mundana* гармонійна, вона відображає Божественний порядок, установлений у світобудові. «Людська музика» – це гармонія душі і тіла. *Musica instrumentalis* – це вокальне чи інструментальне звучання, земне втілення того, що народжене зверху: воно має відтворювати чи моделювати «світову» та «людську» музику.

Отже, художній (авторський, текстовий) концепт «музика» в романі «Брісбен» виходить далеко за межі сучасних словникових значень та їх метонімічних варіацій: «1) мистецтво, що відображає дійсність у звукових художніх образах; інструментальний різновид такого мистецтва; сукупність таких творів; 2) *перен.* мелодійне звучання чого-небудь; 3) *розм.-зниж.* оркестр, музичний інструмент чи звуковідтворювальний прилад» [12]. Він складається з декількох зон, одна з яких включає об'єктивне, стійке уявлення соціуму про предмет чи явище (культурний концепт), а інші являють собою сукупність індивідуальних уподобань і асоціацій письменника. Результатом авторського бачення об'єкта стають численні смислові трансформації, як наслідок, культурний концепт розширюється і стає художнім. Іншими словами, у ньому «зливаються воедино індивідуально-авторське розуміння і традиція національного вживання» [13, с. 22]. Межі полів культурного та індивідуально-авторського концептів у романі не збігаються. Те, що є ядром поля культурного концепту, знаходиться в близькоядерній зоні чи на периферії художнього. Усе залежить від позиції письменника.

Ядро текстового концепту в романі «Брісбен» відображає таку ідею твору: головне для справжнього художника – безсмертна душа, щоз'єднує його з Богом. Усе інше (успіх, кар'єра, матеріальне благополуччя тощо) вторинне, оскільки є результатом

того, що приходить зверху. Дід Мефодій, який привів внука до Господа, турбується не про його пальці, а про безсмертну душу: «Грають не рукою – душою». Думка не нова, але вона отримує в романі цікаве втілення.

Душа пов'язана зі світовою музикою, що названа в романі *прообразом музики, небесним ейдосом, ідеальною музикою*, іншими словами, Божим промыслом про людину, яка може за певних умов перерости у творчу особистість чи залишитися нерозкритою. «Зрозуміло, що в кожного <...> існує відстань між цим промыслом і тим, що насправді вийшло. Є така відстань і в Гліба, але <...> він до цього промыслу достатньо близький» [14]. В останній період свого життя геніальний гітарист доходить висновку, що його хвороба – це не трагедія, а можливість наблизитися до Господа, пізнати те, що лежить за межею таланту.

Musica mundana експлікується в романі через поняття часу, вічності і смерті/безсмертя: «Музыка – это **вечность**, спросил Глеб. Отец Петр покачал головой: музыка – это не вечность. Но она напоминает о вечности – глубокая музыка. Что же такое вечность, спросил Глеб. Это **отсутствие времени**, предположил Мефодий, а значит, **отсутствие смерти**. В конечном счете, это **Бог**, сказал отец Петр». Роман закінчується парадоксальним, на перший погляд, висловлюванням знаменитого диригента, із яким відбувся (чи не відбувся) останній концерт Яновського: «**Идеальная музыка – это молчание**». Прекрасна антитеза! Схожу думку ми зустрічаємо у Стінга, який вважає, що ідеальна музика – «це тиша, а музиканти займаються створенням красивого обрамлення навколо цієї досконалості» [15].

Musica humana – лише часткове втілення ідеальної музики на землі. Її номінації заповнюють близькоядерну зону художнього концепту і включають назви дій людини зі створення музики (*петь, играть, исполнять* тощо: «**Играли не пальцы – вся сущность Глеба <...> Исполнитель без остатка растворялся в музыке**); найменування дій, пов'язаних із манерою виконання музичного твору, з елементами й засобами виразності в музиці (*три форшлага подряд, сектаккорд, пиццикато* тощо), з музичною формою, що її використовують композитори та виконавці; назви, що стосуються ефекту, який справляє музика на слухача. Сюди ж відносимо номінації суб'єкта, який створює, виконує і сприймає музику.

Секрет успіху Гліба полягає в тому, що під час кожного нового виконання він грає твір наче вперше, заново відкриваючи, здавалося б, знайому музику для себе і слухачів та наповнюючи її власною енергією.

Основна прикмета музичного стилю головного героя – «гудіння» під час гри на гітарі: «**Это гудение**

было как прообраз музыки, как ее небесный эйдос. Он не предшествовал музыке и не рождался ею, а точнее – и предшествовал, и рождался, поскольку совершенно не зависел от времени). Воно викликає асоціації з манерою Гленна Гульда – геніального канадського піаніста, органіста і композитора, який мав звичку щось мимрити або наспівувати собі під ніс під час виконання. Ще одна особливість гри Гліба – **тремоло** як «багатократне швидке повторювання одного звука чи швидке чергування двох несусідніх звуків, двох співзвучностей (інтервалів, акордів), окремого звука чи співзвуччя» [16].

Ефект, який справляє музика на слухача, зазвичай позначається емоційно-експресивною та оцінною лексикою. Так, у композиції Яновського, де «*на фоне шума воды звучит гитара*», слухачі вловлюють відчай. В іншому музичному творі висота «*звука переходит в высоту страдания. Утончается до полной неслышимости, потому что у горя нет выражения*». Основний засіб позначення емоцій – метонімія і метафтонімія: «*Не ожидая тишины, начинаю играть белорусскую Кувалинку. <...>. На последней ноте поднимаю глаза и смотрю в зал. Вижу, как в отраженном от сцены свете блестят мокрые щеки. <...>. Когда Липу вековую я исполняю с голосовым сопровождением, зал тоже встает. <...>. Играя Нич яка місячна, с болью сердечной наблюдаю, как босиком по холодной росе аудитория Карнеги-холла бредет в неизвестном направлении*». Нерідко використовуються метафора і гіпербола: «*Вспыхивающие в партере искры собираются в полноценную шаровую молнию <...> сияющий сгусток электричества проплывает над залом*».

Номінатами суб'єктів, які створюють, грають і слухають музику, постають композитори, виконавці та слухачі. Про останніх йшлося раніше. Так, вони позначаються метонімічно: «аудиторія – люди, які заповнили аудиторію» (цим підкреслюється суперпопулярність музиканта, який грає виключно на світових майданчиках типу Карнегі-холу). Композитори поділяються в романі на «інтелектуалів» і тих, хто «*испускает мощные волны, накрывающие с головой*». Серед других – Ремо Джадзотто, автор геніального твору («Адажіо»), який він приписав *Альбіоні*. Саме ці композитори, на думку Гліба, наближують «людську» музику до «світової, божественної». Виконавці – однокласники Гліба по музичній школі – *домристи*, його кохана *віолончелістка* Анна, Івасик-квартет (*акордеон, скрипка, гітара й контрабас*). Названі імена знаменитих гітаристів: *Таррега, Джуліані, Сора*.

Периферія художнього концепту включає лексеми, що відтворюють види мистецтва, пов'язані з музикою; роди та види музики; жанри й напрями музичних творів; музичні інструменти;

метафоричне позначення дій, де музика є суб'єктом (*Десять первых и самых знаменитых нот Токкаты взвиваются над оркестром, как тропический, вырастающий в течение ночи цветок*); номінацію нот. Іншими словами, периферія поля співвідноситься з *musica instrumentalis*.

Гліб Яновський – різноплановий виконавець, який грає на гітарі як світську (переважно), так і духовну музику. Вона метонімічно позначається через імена композиторів і/чи назви їх творів: *Дебюссі, Стравінський, Шнітке* (більше ніж 20 авторів), з одного боку, *“Ave Maria” Шуберта, фузи Баха*, з іншого боку. За засобами виконання музика Гліба є вокально-інструментальною: гра на гітарі супроводжується голосом. У романі описана театральна, симфонічна, камерна музика. Перша стає поштовою до майбутньої музичної кар'єри героя роману. Так, постановка «Євгенія Онєгіна» в Київському оперному театрі справляє на дитину незабутнє враження: після першого помаху диригентської палички хлопчик *«зарыдал – от этой гармонии, от неслыханной прежде полноты и силы звучания»*. Дорослий Гліб грає і соло, і у складі *Івасик-квартету*, і в *дуєті* з приємною донькою Вірою, і з оркестром.

Талановитому гітаристу підкорилися багато напрямів (народна, духовна, академічна, популярна музика) і жанрів: на концертах Гліба вони перемежуються і створюють єдиний емоційний простір. Українські народні пісні Яновський вважає *«казочно красивими»*. У романі названі лише деякі жанри, які (окрім численних пісень) любить виконувати на гітарі герой твору: *Концерт соль-мажор Вівальді, н'єса Сен-Санса «Лебідь»* із сюїти «Карнавал тварин», *Фуга ре мінор і Токката І. Баха, Реквієм Моцарта, Адажіо Альбіоні, Ноктюрн Шопена, хачатурянівський Вальс із «Маскараду», «Турецький марш» Моцарта*.

Велику групу утворюють найменування музичних інструментів: *фортепіано, рояль, клавесин, віолончель, арфа, контрабас, скрипка, акордеон, тарілки, барабан*. На них грають усі музиканти, хто складає оточення головного героя. Його ж улюбленими інструментами є *домра і гітара*. Їх зображення в романі супроводжується великою кількістю порівнянь. Так, домра нагадує Глібу *«улитку с вытянутой шеей»* чи *«широкобедрую красавицу, принесенную не из музыкальной школы, а с клад-*

бища». Така асоціація виникає через футляр, схожий на труну. У гітарі музикант-підліток теж знаходить жіночі форми. Медіатор Гліб сприймає як продовження своєї руки, щось *«вроде пластмассового ногтя, росшего из большого и указательного пальца одновременно»*. Гра на домрі зазвичай готує учнів музичної школи до освоєння гітари, і ця сходинка на шляху до іншого інструмента характеризується батьком Гліба, Федором, за допомогою біблійної алюзії: *«Зараз, синку, ты працюєси сім років за Лію, а потім працюватимєси сім років за Рахіль. Игре на народных инструментах обучали пять лет, но библейская параллель отца Глебу была понятна»*. Ця алюзія повториться в романі ще раз: дружина Гліба безплідна і мріє про те, щоб дитину їм народила інша жінка.

Музичними інструментами стають для Яновського побутові предмети і навіть власний організм. Скрипіння газети під час миття вікон викликає в нього асоціації з грою на струнних інструментах. Вхідні двері мають свій діапазон: *«от тихого щелканья язычка в замке <...> до ураганного удара с сотрясением обеих створок»*. Миттєвий дотик до кнопки дзвінка — *тявканье щенка*, два короткі дзвінки — *воздушное стаккато*, два довгі *«рождали мысль о бомбоубежище»*, звук інтенсивного дзвінка названо *скандальным*. Навіть викривлені зуби і пластини для вирівнювання прикусу стають музичними інструментами, адже за їх допомогою хлопчик виконує *«Повітряну кукурудзу»* Гершона Кінгслі. Звуки природи теж є джерелом натхнення. Це може бути скрекіт коників, який посилюють цикади, адже вони нагадують Глібу *«огромный, играющий в унисон оркестр. Апофеоз пиления, торжество смычковых. Предельная преданность музыке: инструментом является тело музыканта»*.

Висновки і перспективи дослідження. Ми (у зв'язку з обмеженим обсягом статті) назвали лише деякі лексико-стилістичні засоби мовної репрезентації концепту «музика» в романі Є. Водолазкіна «Брісбен». Усі вони спрямовані на вираження такої ідеї твору: головне для справжнього художника – безсмертна душа, яка з'єднає його з Богом. Максимально багатий ідіостиль Є. Водолазкіна, представлений різноманітним способом вираження, може стати об'єктом подальших лінгвістичних досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білотас Т. Концепт «музика» в романе Л. Улицкой. *Классика и современность* : сборник научных трудов молодых ученых-филологов. Брест : БГУ, 2011. С. 18–22.
2. Епишева О. Музыка и музыканты в лирике К.Д. Бальмонта. *Молодая наука в классическом университете*. 2006. Ч. 6 : Русская словесность: Текст и контекст. С. 4–5.
3. Заболотская Л. Отражение концепта «музыка» в повести Томаса Бернхарда «Племянник Витгенштейна». *Вестник Московского государственного университета культуры и искусств*. 2017. № 4 (78). С. 102–109.

4. Загорская Т., Дружинина В. Концепт «музыка» в художественном дискурсе К.Г. Паустовского: к вопросу изучения. *Филология и культурология: современные проблемы и перспективы развития* : сборник материалов XX Международной научно-практической конференции. Сочи, 2016. С. 14–15.
5. Зыховская Н., Матвейчук В. Концепт «музыка» в романе Ч. Айтматова «Когда падают горы (Вечная невеста)». *Челябинский гуманитарий*. 2016. № 3 (36). С. 34–42.
6. Коробко Л. Общее и специфическое в вербальной экспликации концепта «музыка» в русской художественной картине мира XIX – XX вв. *Современные лингвистические и методико-дидактические исследования*. 2017. № 4 (36). С. 78–94.
7. Клокова А. Анализ художественного концепта (на материале концепта «музыка» в лирике К.Д. Бальмонта). *Человек, текст, язык в системе социогуманитарного знания* : сборник материалов II Всероссийской конференции. Нижний Тагил, 2018. С. 151–159.
8. Сапрыкина В. Национальная специфика языкового отражения концепта в художественной картине мира (на материале вербализации концепта «музыка» в русской и немецкой поэзии XIX – XX вв.) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка». Воронеж, 2005. 23 с.
9. Арязмова О., Спинько М. Концепт «музыка» в романе Е.Г. Водолазкина «Брисбен». *Филологические открытия* : сборник научных статей VII Международной научно-методической конференции. Уссурийск, 2019. С. 5–8.
10. Роман в три октавы: Галина Юзефович – о том, как устроен «Брисбен», самая музыкальная книга Евгения Водолазкина. URL: <https://meduza.io/feature/2018/12/08/roman-v-tri-oktavu>.
11. Холопов Ю., Поспелова Р. Философия гармонии Боэция. *Гармония: проблемы науки и методологии*. 2005. Вып. 2. С. 38–66.
12. Ефремова Т. Новый словарь русского языка: толково-словообразовательный : в 2 т. Москва : Русский язык, 2001. Т. 1. 1084 с.
13. Красовская Н. Художественный концепт: методы и приемы исследования. *Известия Саратовского университета*. 2009. Т. 9. № 4. С. 21–25.
14. Каплан В. Жизнь как продолжение жизни: в чем смысл нового романа Водолазкина «Брисбен». *Фома*. URL: <https://foma.ru/zhizn-kak-prodolzhenie-zhizni-v-chem-smysl-novogo-romana-vodolazkina-brisben.html>.
15. Жемчужины мысли. URL: <https://www.inpearls.ru/221455>.
16. Тремоло. *Википедия*. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D1%80%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D0%BB%D0%BE>.

REFERENCES

1. Bilotas T. (2011) Koncept “muzyka” v romane L. Ulitskoj. [The Concept of “Music” in the Novel by L. Ulitskaya]. *Klassika i sovremennost’* [Classics and Modernity]: sb. nauch. trudov molodyh uchenykh-filologov. Brest : BGU, pp. 18–22. Collection of Research Papers of Young Philology-Scientists.
2. Episheva O. (2006) Muzyka i muzykanty v lirike K.D. Bal'monta. [Music and Musicians in the Lyrics of K.D. Balmont]. *Molodaya nauka v klassicheskom universitete*. Ivanovo, vol. 6. Russkaya slovesnost': Tekst i kontekst, pp. 4–5. [Young Science at a Classical University. Russian Philology. Text and Context].
3. Zabolotskaya L. (2017) Otrazhenie koncepta «muzyka» v povesti Tomasa Bernharda “Plemyannik Vitgenshtejna”. [Reflection of the Concept of “Music” in the story of Thomas Bernhard “Wittgenstein’s Nephew”]. *Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo universiteta kul'tury i iskusstv* [Bulletin of Moscow State University of Culture and Arts], no. 4 (78), pp. 102–109.
4. Zagorskaya T., Druzhinina V. (2016) Koncept “muzyka” v hudozhestvennom diskurse K.G. Paustovskogo : k voprosu izucheniya. [Concept “Music” in Artistic Discourse of K.G. Paustovsky: to the Question of Studying]. *Filologiya i kul'turologiya: sovremennye problemy i perspektivy razvitiya* [Philological and Cultural Studies: Modern Problems and Prospects of Development] : sb. materialov XX Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii (Sochi, 15.05.2016). Sochi, pp. 14–15 [Collection of Materials of the International Scientific and Practical Conference].
5. Zyhovskaya N., Matvejchuk V. (2016) Koncept “muzyka” v romane Ch. Ajtmatova “Kogda padayut gory (Vechnaya nevesta)”. [The Concept of “Music” in the Novel by Ch. Aitmatov “When the Mountains are Falling (The Eternal Bride)”]. *Chelyabinskij humanitarij*. Chelyabinsk, no. 3 (36), pp. 34–42.
6. Korobko L. (2017) Obshchee i specificheskoe v verbal'noj eksplikacii koncepta «muzyka» v russkoj hudozhestvennoj kartine mira XIX – XX vv. [General and Special in the Verbal Explication of the Concept “Music” in the Russian Artistic Picture of the World of the XIX – XX Centuries]. *Sovremennye lingvisticheskie i metodiko-didakticheskie issledovaniya*, no. 36, pp. 78–94.
7. Klokova A. (2018) Analiz hudozhestvennogo koncepta (na materiale koncepta “muzyka” v lirike K.D. Bal'monta). [Analysis of the Artistic Concept (Based on the Materials of the Concept “Music” in the

- Lyrics of K.D. Balmont)]. *Chelovek, tekst, yazyk v sisteme sociogumanitarnogo znaniya* [A Person, a Text, a Language in the System of Socio-Humanitarian Knowledge] : sb. materialov II Vserossijskoj konferencii (N. Tagil, 22.12.2018). N. Tagil, pp. 151–159. Collection of Materials of the II All-Russia Conference.
8. Saprykina V. (2005) Nacional'naya specifika yazykovogo otrazheniya koncepta v hudozhestvennoj kartine mira (na materiale verbalizacii koncepta "muzyka" v russkoj i nemeckoj poezii XIX – XX vv) [National Specifics of the Linguistic Representation of a Concept in the Artistic Picture of the World (Based on the Material of the Verbalization of the Concept "Music" in Russian and German Poetry of the XIX – XX centuries)]. (PhD Thesis). Voronezh, voronezhskiy gosudarstvennyy universitet, 23 p.
 9. Arzyamova O., Spin'ko M. (2019) Koncept "muzyka" v romane E.G. Vodolazkina "Brisben". [The Concept of "Music" in the Novel by E.G. Vodolazkin "Brisbane"]. *Filologicheskie otkrytiya* : sb. nauchnyh statej VII Mezhdunarodnoj nauchno-metodicheskoj konferencii. Ussurijsk, 2019, pp. 5–8. [Philological Discoveries: Collection of Scientific Articles of VII International Scientific and Methodological Conference].
 10. Roman v tri oktavy: Galina Yuzefovich o tom, kak ustroen "Brisben", samaya muzykal'naya kniga Evgeniya Vodolazkina. [A Novel in Three Octaves: Galina Yuzefovich about how "Brisbane" is arranged, the most musical book by Evgeny Vodolazkin]. URL: <https://meduza.io/feature/2018/12/08/roman-v-tri-oktavy>.
 11. Holopov Y., Pospelova R. (2005) Filosofiya garmonii Boeciya.) [Boethius' Philosophy of Harmony]. *Garmoniya: problemy nauki i metodiki*. 2005. Vyp. 2, pp. 38–66.
 12. Efremova T. (2001) Novyj slovar' russkogo yazyka : tolkovo-slovoobrazovatel'nyj. [The New Dictionary of the Russian Language: Explanatory and Word-Formation]. V 2 t. M. : Russkij yazyk, 2001. T. 1. 1084 p. Russian Language.
 13. Krasovskaya N. (2009) Hudozhestvennyj koncept : metody i priemy issledovaniya. [Artistic Concept: Methods and Techniques of Research]. *Izvestiya Saratovskogo universiteta*. Saratov: SGU, vol. 9, no. 4. pp. 21–25. News of the Saratov University.
 14. Kaplan V. Zhizn' kak prodolzhenie zhizni: v chem smysl novogo romana Vodolazkina "Brisben". [Life as a Continuation of Life: What is the Meaning of the Novel "Brisbane" by Roman Vodolazkin]. *Foma* . URL : <https://foma.ru/zhizn-kak-prodolzhenie-zhizni-v-chem-smysl-novogo-romana-vodolazkina-brisben.html> *Foma*: Orthodox Journal.
 15. Zhemchuzhiny mysli [Pearls of Thought]. URL: <https://www.inpearls.ru/221455>.
 16. Tremolo. *Vikipediya*. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D1%80%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D0%BB%D0%BE>.

«ФАНАТИЧНО ВІДДАНА УКРАЇНІ»: ЖИТТЄВИЙ І НАУКОВИЙ ШЛЯХ ГАННИ НАКОНЕЧНОЇ В НІМЕЧЧИНІ

Городиловська Г. П.

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови

Національний університет «Львівська політехніка»

вул. Карпінського, 2/4, Львів, Україна

orcid.org/0000-0002-4960-4599

hhorodylovska@gmail.com

Ключові слова: мовознавець
Ганна Наконечна, українська
еміграція, біографічні
відомості, наукова і культурна
діяльність, мовознавча
спадщина.

У статті висвітлено життєвий і науковий шлях української вченої Г. Наконечної, яка в міжвоєнний період емігрувала до Німеччини, де жила й творила до кінця своїх днів. На основі різних джерел (архівних документів, спогадів сучасників, публікацій про вчену) з'ясовано, що професор Г. Наконечна – талановитий науковець, педагог і перекладач, яка залишила після себе цікаву лінгвістичну спадщину в різних царинах мовознавчої науки.

Встановлено, що за хронологічним порядком життєвий шлях ученої можна поділити на такі три періоди: перемишльський (1896–1915 роки); берлінський (1916–1944 роки); мюнхенський (1945–1994 роки). Виявлено, що найбільш продуктивним і багатим у наукових дослідженнях був берлінський період, який дуже позитивно відобразився на її кар'єрі.

Окреслено мовознавчий доробок Г. Наконечної, який, на жаль, до цього часу є маловідомим для українців, оскільки з її працями здебільшого можна було ознайомитися лише в архівах. З'ясовано, що невелика, але дуже цінна частина документів зберігається в архіві Українського вільного університету в Мюнхені (Німеччина).

Зазначено, що багаторічна наукова діяльність лінгвістки присвячена дослідженням з лексикографії, діалектології, лінгвогеографії та лінгводидактики. Головними працями вченої є перекладні словники, зокрема “Deutsch-Ukrainisches Taschenwörterbuch” (1939 рік), “Polnisch-Deutsch und Deutsch-Polnisch: mit einem Anhang der wichtigeren Neubildungen des Polnischen und Deutschen und Erläuterungen zur polnischen Aussprache” (1943 рік), монографія “Ukrainische Mundarten. Südkarpatoukrainisch (Lemkisch, Wojkisch und Huzulisch)” (1940 рік) (у співавторстві з Я. Рудницьким), навчальний посібник “Kurze deutsche Grammatik für Ukrainer” (1941 рік), які є вагомим внеском вченої в українську лінгвістичну науку. Особливу увагу звернено на кропітку й сумлінну працю Г. Наконечної в царині української діалектології. Проаналізовано зразки діалектологічних анкет-питальників (квестіонарів), які мали велике значення для наукових розвідок авторки. Відзначено також активну громадянську позицію української вченої, яка була широкою патріоткою, «фанатично відданою Україні», служінню та розвитку якої вона віддала все своє життя.

“FANATICALLY DEVOTED TO UKRAINE”: LIFE AND RESEARCH WORK OF HANNA NAKONECHNA IN GERMANY

Horodylovska H. P.

*Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of the Ukrainian Language
Lviv Polytechnic National University
Karpinskyi str., 2/4, Lviv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-4960-4599
hhorodylovska@gmail.com*

Key words: *linguist Hanna Nakonechna, Ukrainian emigration, biographical information, scientific and cultural activities, linguistic heritage.*

The article outlines the life and research work of the Ukrainian scientist H. Nakonechna, who while the interwar period emigrated to Germany, where she lived and created until her very death. Based on various sources (archival documents, memories of contemporaries, publications about the scientist) it is found out that Professor H. Nakonechna is a talented scientist, teacher and translator who left an interesting linguistic heritage in various fields of linguistics. It is established that the life path of a scientist can be divided into three periods in chronological order: 1) Przemyśl (1896–1915); 2) Berlin (1916–1944); 3) Munich (1945–1994). It is found out that the most productive and the most important scientifically was the Berlin period that was very positive in her career. The linguistic work of H. Nakonechna is outlined, which, unfortunately, has been little known to Ukrainians before, because her works were mainly available only in the archives. It turned out that a small, but a very valuable part of some documents is stored in the archives of the Ukrainian Free University in Munich (Germany).

It is noticed that the long-term scientific activity of the linguist is devoted to the research in lexicography, dialectology, and linguistic geography and linguodidactics. It is indicated that the main works of the scientist are translated dictionaries, in particular “Deutsch-Ukrainisches Taschenwörterbuch” (1939), “Polnisch-Deutsch und Deutsch-Polnisch: mit einem Anhang der wichtigeren Neubildungen des Polnischen und Deutschen und Erläuterungen zur polnischen Aussprache” (1943), monography “Ukrainische Mundarten. Südkarpatoukrainisch (Lemkisch, Bojkisch und Huzulisch)” (1940) (co-authored with J. Rudnytsky), textbook “Kurze deutsche Grammatik für Ukrainer” (1941), which are significant contribution of the scientist to the Ukrainian linguistics. Special attention is paid to the conscientious work of H. Nakonechna in the field of Ukrainian dialectology. Samples of dialectological questionnaires were analyzed (questionnaires), which were important for the author’s scientific work.

The active civil position of the Ukrainian scientist is noted, who was a sincere patriot, “fanatically devoted to Ukraine”, she devoted her life to the service and development of Ukraine.

Постановка проблеми. Одним із найбільших осередків еміграційного життя українців міжвоєнного періоду та часів Другої світової війни була Західна Європа, зокрема Німеччина, де в різних таборах для біженців і «переміщених осіб» (так звані табори Ді-Пі) сконцентрувалися потужні інтелектуальні сили, а саме українські політики, науковці, вчені, діячі культури. Серед таких постатей були й відомі лінгвісти, такі як Василь Лев, Кость Кістяківський, Пантелеймон Ковалів, Зенон Кузеля, Ярослав Рудницький, Юрій Шевельов. Їхнє вимушене перебування в чужій країні було надто важким випробуванням. Кожен із них пройшов тернистий шлях, зіткнувся з різними життєвими обставинами, однак продовжував свою наукову діяльність. Будучи за межами батьківщини, ці інтелектуали не переставали служити українській ідеї, брали участь у міжнародних заходах, активно проявляли себе в науковій і культурній сферах.

У когорті згаданих учених є також імена талановитих жінок, що жили й творили в Німеччині, але їхні творчі здобутки, на жаль, залишаються маловідомими, а то й зовсім невідомими широкому загалу в Україні. Серед таких особистостей в українському науковому й культурному житті Німеччини надзвичайно цікавою є постать Ганни Наконечної – видатної української лінгвістки ХХ століття, яка за велінням долі опинилася в Німеччині під час першої потужної хвилі української еміграції. Без сумніву, ім'я вченої, її багаторічна наукова діяльність та активна громадянська позиція мають велике значення для історії українського мовознавства, тому заслуговують на особливу увагу сучасних авторів.

Окремі аспекти наукової діяльності Г. Наконечної досліджували лінгвісти М. Зимомря [4], О. Лазаренко [7], принагідно використовували у своїх працях І. Кочан [5], З. Кузеля [6], Т. Носко-Оборонів [8], описували в спогадах Я. Рудницький [9], Я. Стех [10; 11], Ю. Шерех [12], життєві дороги яких так чи інакше перетнулися з долею дослідниці. Проте узагальнюючої праці, яка б комплексно розглядала наукову спадщину вченої, в сучасній україністиці ще немає. З огляду на це її творчість потребує всебічного вивчення та ґрунтовного аналізу в наукових публікаціях.

Мета статті полягає у висвітленні основних віх життєвого та наукового шляху Г. Наконечної, окресленні її мовознавчої спадщини, демонстрації внеску вченої в українську лінгвістичну науку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ганна Наконечна (1896–1994) – видатна українська вчена, педагог, перекладач, громадсько-культурний діяч. В Україні мешкала лише в дитячі роки, проте була істинною українкою. Її активна громадянська позиція свідчить про справжній

патріотизм, а прагнення допомогти Україні та українцям викликає захоплення.

Життєвий шлях Г. Наконечної був непростим. Емігрантська доля приготувала їй строкату географію поневірянь, зміну країн, місць навчання і праці. З часу Першої світової війни вчена емігрувала до Німеччини, і більшу частину свого життя вона прожила за кордоном. Талант цієї дослідниці проявився в різних царинах мовознавства, вона підготувала кілька десятків наукових праць з лінгвістики, зокрема діалектології, лінгвогеографії, лексикографії та лінгводидактики, які вийшли друком за кордоном.

Оскільки її праці зберігалися переважно в архівах, то в радянські часи про неї не писали. Зазначимо, що невелика, але дуже цінна частина документів мовознавиці є в бібліотеці та в архіві Українського вільного університету в Мюнхені (Німеччина). В особовому фонді Г. Наконечної знаходимо, наприклад, перекладний словник “Deutsch-Ukrainisches Taschenwörterbuch” [15], навчальний посібник “Kurze deutsche Grammatik für Ukrainer” [16], цікаву й оригінальну наукову статтю “Aus der Wortgeographie der ukrainischen Umgangssprache: die Bezeichnungen für den “(Stiefel) Absatz” [14] про вживання форми «обцас» в українській розмовній мові, де через детальну географічну карту представлено поширення цієї лексеми в різних місцевостях України (розвідка опублікована в збірнику на пошану професора, доктора Юрія Шевельова). Окрім цього, в архіві УВУ можна ознайомитися зі зразком анкети-питальника (квестіонара), який уклала Г. Наконечна для своїх діалектологічних досліджень.

Вивчаючи матеріали про українську вчену, ми з'ясували, що в жодній радянській енциклопедії її прізвище не згадувалося. Короткі відомості про життєвий шлях та наукову діяльність Г. Наконечної дізнаємося з “Encyclopedia of Ukraine”, де зазначено таке: “**Nakonechna, Hanna** [Nakonečna] (Nakonetschna), b 5 May 1896 in Pluhiv, Zolochiv county, Galicia, d? Linguist. In the interwar period she was an associate of the Research Institute of Phonetics and the Ukrainian Scientific Institute in Berlin. After the Second World War she taught Ukrainian at Munich University” [13, с. 527–528]. У вітчизняному виданні інформація про неї з'являється вже в часи незалежності України, і вона фактично збігається з вищенаведеною: «**Наконечна** Ганна (*1896), мовознавець, співр. Досл.-Фонетичного Ін-ту в Берліні, після 1945 року лекторка української мови німецького університету в Мюнхені» [3, с. 1680].

Звертаємо увагу на те, що в електронній версії Енциклопедії сучасної України є стаття М. Зимомрі про Г. Наконечну, у якій чіткіше зазначено дату, місце народження та смерті вче-

ної: «**НАКОНЕЧНА** Ганна (05.05.1896, с. Плугів, нині Золочів. р-ну Львів. обл. – 17.10.1994, Мюнхен, похов. у м. Перемишль, нині Підкарп. воєводства, Польща)» [4].

Отже, завдяки цим унікальним виданням ми дізнаємося, що «науковка» Г. Наконечна (як вона любила себе називати) родом із Львівщини. Про те, де вона здобувала середню та вищу освіту, де жила в дитячі роки, де починала свою наукову діяльність, довідуємося з «Пропамятної книги українських діячів Перемищини XIX – XX століття», автором якої є відомий в Україні та діаспорі п. Ярослав Стех. За висловом самого автора, матеріал про визначну українку є «першою спробою подати творчо-педагогічний портрет Ганни Наконечної» [11, с. 312]. Дослідник зазначає, що «проф. Ганна Наконечна народилася у багатій українській сім'ї в княжому Перемишлі. Від дитячих років любилася мальовничою природою цього міста, тут вчилася в українських школах і закінчила з великим успіхом українську гімназію» [10, с. 312; 11, с. 4]. Стає очевидним, що Ганна, Ганнуся (як її зазвичай називали) з доброї української родини в Перемишлі, свої дитячі роки провела в рідному місті, там же здобула середню освіту в місцевій українській гімназії. Найімовірніше, що після закінчення гімназії студіювала слов'янську філологію у Віденському університеті.

У 1916 році українська дослідниця переїхала до Берліна. «У зовсім ще молодому віці, дівчач, – зазначає відомий славіст Ю. Шерех, – вона [Г. Наконечна – Г. Г.] в традиціях старої австро-угорської Галичини, ваблена німецькомовною культурою, подалася до Берліна» [12, с. 28], де й почала свою довголітню наукову діяльність у Фонетичному інституті при місцевому університеті Фрідріха Вільгельма і навіть згодом викладала там українську мову. «Як вона [Г. Наконечна – Г. Г.] стала лекторкою української мови в Берлінському університеті, – пише в спогадах Ю. Шерех, – я ніколи не міг собі добре уявити, але, мабуть, була потреба на таку посаду. Фасмер, провідний славіст міста й країни, завжди мав комплекси провини за те, що не знав української мови, Ганнуся була напихваті» [12, с. 28].

Про активну наукову діяльність Г. Наконечної берлінського періоду довідуємося також зі згаданої електронної версії енциклопедії: «У 1925–1927 роках здійснювала фонетичні записи діалектних текстів українських говірок, які зредагував і видав відомий славіст М. Фасмер. У 1930-х роках як співробітник Українського наукового інституту в Берліні досліджувала особливості українських і польських діалектів під керівництвом І. Мірчука» [3].

Саме в цьому науковому закладі Г. Наконечна знайомиться зі своїм земляком Я. Рудницьким, який у 1938 році прибув зі Львова до Берліна на запрошення цієї установи для співпраці над укла-

данням великого українсько-німецького словника, що його зініціював професор З. Кузеля. Ось як описує цю подію сам її учасник у спогаді «Мої берлінські роки (1938–1941)»: «Коли я прийшов до його Інституту [на той час очолював інститут професор Д. Вестерманн – Г. Г.], за секретарським столом сиділа русява пані з діловою міною, й, пізнавши по німецькій мові, що я не німець, запитала: «Ви українець?» «Так, пані». «То можемо говорити по-українському». Й так почалося моє знайомство з панею Ганною Наконечною, тоді секретаркою Фонетичного Інституту, фаворизованою професором Фасмером на цьому становищі» [9, с. 113].

Зі спогадів Я. Рудницького ми також дізнаємося про його тісну співпрацю з Г. Наконечною в царині діалектології: «За його [професора Вестерманна – Г. Г.] апробатою ми з п. Наконечною транскрибували в його Інституті (поза її і моїми «урядовими» годинами) три південно-карпатські тексти: лемківський із Камюнки, бойківський із Ужгорода й гуцульський із Вовчинець з відповідною передмовою й діалектологічними поясненнями. Разом з п. Наконечною ми піднаходили найрізніших мовлян чи співаків для запису на платівках для фонографічного архіву Вестерманнового Інституту» [9, с. 114]. У результаті цієї довголітньої співпраці їй вдалося у 1940 році видати збірник «Записи діалектних текстів з Прикарпаття».

Подальша праця вчених ще більше зміцнила їхні товариські взаємини, тому мала позитивний результат для розвитку й поширення україністики за кордоном у майбутньому. Вони разом брали участь у Першому міжнародному конгресі з ономастики, організованого проф. А. Доза в Парижі в червні 1938 року, у Комісії для складання словників при Українському науковому інституті в Берліні. Про лексикографічну співпрацю, спільні наукові проекти професор Я. Рудницький ділиться з нами в іншому уривку своїх спогадів: «Співпраця на терені університету з п. Наконечною – наша участь як єдиних українців у паризькому конгресі, пізніше, деякі дальші наукові проекти, як, наприклад, згадані вгорі мої праці, чи її мала німецька граматики для українців, короткий німецько-український словник для українців, нова редакція німецького і польського підручних словників <...> наблизило нас і затіснило товариські взаємини» [9, с. 114].

У 1942 році Г. Наконечна особисто знайомиться з українським лінгвістом Ю. Шерехом, який на той час перебував в Пляуені. Про цю несподівану зустріч читаємо в наступному фрагменті: «У Пляуені сталося моє знайомство з Ганною Наконечною. Вона їхала з Берліна до Праги й зупинилася в Пляуені, щоб познайомитися. Так вона казала. Я не виключив би іншої формули: їхала до Праги, щоб зупинитися в Пляуені. Я знав її прізвище з

укладеного нею словника – німецько-українського, кишенькового <...> Було їй тоді сорок дев'ять років, вона була на дванадцять років старша від мене <...> Спомин про ці несподівані відвідини лишився надовго в нашому одноманітному плян-енському житті» [12, с. 28]. Однак, як зізнається вчений, до свого берлінського помешкання Г. Наконечна ніколи його не запрошувала, але з цього часу вони почали листуватися, а вже пізніше відновили особисте знайомство в Мюнхені.

Уже під час тієї зустрічі вчений відчув, що «її [Г. Наконечної – Г. Г.] німецька мова стала куди краща від рідної української. Думала вона вже давно по-німецьки, до своєї мови домішувала раз по раз німецькі слова й звороти і була переконана, що кожному німецькому слову повинно відповідати українське, а коли нема, – треба штучно створити» [12, с. 28]. Фактично за таким принципом побудований її «Німецько-український кишеньковий словник». Щоправда, Ю. Шерех у 1942 році в журналі «Український засів» написав негативну рецензію на цей словник, назвавши його «дуже примітивним», «недолугим», «нікудишнім»: «Словник був, просто кажучи, нікудишній. Німецької частини я не рушив, а з української мені було ясно, що впорядниця української мови не знала, – так я більш-менш написав» [12, с. 28].

У Берліні вчена прожила майже тридцять років (аж до 1944 року). «Колись секретарка Макса Фасмера, – згадує Ю. Шерех, – вона вже давно оберталася серед німців і белькотіла німецькою мовою краще, ніж своєю рідною українською» [12, с. 261]. Отже, з Берліна разом з іншими українцями Г. Наконечна переїжджає до Мюнхена. Про цю подію в житті української емігрантки мовознавець О. Лазаренко зазначає так: «Ми не знаємо достеменно, яким чином і з ким долала цей шлях Ганна Наконечна до столиці Баварії, однак від наукової роботи вона не відмовилася і під час цієї подорожі. Існують згадки про те, що у 1944 році Г. Наконечна переїхала з Берліна до Відня до родичів, а пізніше на запрошення Міністерства освіти переїхала до Мюнхена викладати українську мову в місцевому університеті» [7, с. 194]. Від 1946 року «займалася методичною педагогічною працею як лекторка української мови в німецьких університетах» [10, с. 4]. Крім того, що науковець працювала в місцевому Людвіг-Максимиліан університеті, вона також «систематично викладала на УВУ в Мюнхені <...> і добре прислужилася в УВУ до поширення науково-освітньої й культурної праці» [11, с. 312].

Вже у 1951 році в Людвіг-Максимиліан університеті вчена захистила докторську дисертацію «Wortgeographie der ukrainischen Umgangssprache» («Лінгвогеографія української розмовної мови»), а в подальшому працювала на ниві українських

діалектологічних досліджень. У 1983 році була учасницею 9-го Міжнародного з'їзду славістів, що проходив у Києві. У межах цього з'їзду провела перекладознавчий семінар з участю українських науковців В. Німчука, В. Марка, Р. Зорівчак, М. Зимомрі.

У Мюнхені Г. Наконечна прожила до кінця своїх днів і померла 17 жовтня 1994 року. Похована в рідному Перемишлі.

Ці важливі відомості з біографії Г. Наконечної допомагають нам окреслити її життєвий шлях як визначної українки, талановитого педагога, «жінки-науковця, яка пройшла через багато історичних випробувань і яка спромоглася не загубитися у вирі епохальних подій, прислужившись своїми знаннями Україні й українській справі» [7, с. 199].

Окрім наукових зацікавлень вченої, вважаємо за потрібне згадати про неї як жінку-патріота, людину, яка щиро вболівала за долю України й українців. У своїх спогадах «Я – мене – мені... (і довкруги)» Ю. Шерех характеризує її як «непримиренну, завзяту українську патріотку й ентузіястку визволення України та її самостійности» [12, с. 264].

Про її «фанатичну відданість Україні» [12, с. 261] свідчить той факт, що вона з усіх сил завжди намагалася допомогти своїм співвітчизникам, які вимушено опинилися в Німеччині. Так, Ю. Шерех із приємністю згадує, що «добрий янгол» Г. Наконечна зробила для нього багато послуг і добра, вона дбала про нього, де могла, допомагала – порадою або ділом. Учена знайшла йому кімнату в Мюнхені, в тому самому будинку, де й сама мешкала, перекладала німецькою мовою його писання, постійно підштовхувала до участі в німецькому культурному житті, сприяла німецьким контактам, робила добру славу в німецьких славістичних колах і навіть просувала до німецького журналістичного дебюту [12, с. 261, 264].

Крім того, що Г. Наконечна була щирою патріоткою, їй були притаманні такі риси характеру, як надзвичайна працьовитість, наполегливість у досягненні поставленої мети, принциповість і водночас, як зазначає Ю. Шерех, «вроджена емоційність у стародівочому віці, яка переходила в гістерію, переконати її в чомусь ніхто ніколи не міг <...>, але серце в неї було добре» [12, с. 28].

До речі, зі спогаду Я. Стеха «Перемишлянка на тлі Українського Вільного Університету», присвяченого 100-літньому ювілею від дня народження вченої, ми дізнаємося про рідного брата Г. Наконечної – пана І. Наконечного, який «щиро і тепло розказував про свою сестричку Ганну, якою гордився як вченою, але часто підкреслював її жіночу красу. Часто коментував також національно-патріотичні листи, які одержував від неї» [10, с. 4].

Життєвий шлях професора Г. Наконечної за хронологічним порядком можна поділити на такі

три періоди: перемишльський (1896–1915 роки); берлінський (1916–1944 роки); мюнхенський (1945–1994 роки). Вважаємо, що найбільш продуктивним, корисним і багатим у наукових дослідженнях, науковій продукції для Г. Наконечної був берлінський період (1918–1944 роки), який дуже позитивно позначився на її кар'єрі. Саме в цей час вона написала і видала більшість своїх книг, сформувалась як майбутній вчений та громадсько-культурний діяч.

За цей період учена видала низку своїх праць, серед яких передусім виділяємо лексикографічні праці – перекладні словники. Так, у результаті довголітньої роботи їй вдалося у 1939 році видати в Лейпцигу у видавництві Отто Гаррасовіц “Deutsch-Ukrainisches Taschenwörterbuch”, який охоплював близько 10 тисяч слів і витримав декілька видань. У попередніх розвідках ми вже аналізували цю лексикографічну працю [2]. Услід за цим виданням вийшов друком словник “Polnisch-Deutsch und Deutsch-Polnisch: mit einem Anhang der wichtigeren Neubildungen des Polnischen und Deutschen und Erläuterungen zur polnischen Aussprache” [17].

У 1941 році в тому самому видавництві вийшов її посібник “Kurze deutsche Grammatik für Ukrainer”, який став корисною навчальною книгою насамперед для тих українців, які самостійно вивчали німецьку мову [16].

У співавторстві з професором Я. Рудницьким мовознавець Г. Наконечна опублікувала монографію “Ukrainische Mundarten. Südkarpatoukrainisch (Lemkisch, Wojkisch und Huzulisch)” [18], що була опрацьована на основі грамофонних платівок і надрукована в Ляйпцигу 1940 року. Також вона допомогла Я. Рудницькому записати і видати грамофонні платівки до «Підручника української мови (для німців)». Окрім вищеназваних праць, вчена опублікувала численну кількість методичних статей, написала десятки лінгвістичних розвідок, у яких багато уваги приділяла лінгвогеографічним дослідженням української лексики [11, с. 132]. Особливе враження справляє кропівка й відповідальна праця Г. Наконечної в царині української діалектології та лінгвогеографії. Цю широку діяльність ученої засвідчують архівні документи мюнхенського періоду, що зберігаються в особовому фонді вченої. Серед цих паперів є зразки сумлінно підготовлених мовознавчих анкет-питальників, за допомогою яких авторка досліджувала український діалектний матеріал. В одній із таких анкет Г. Наконечна звертається до респондентів і просить їх зазначити своє прізвище, вік, місце проживання (місто, село, повіт) та професію. У зверненні «Порівняйте з образками!» авторка пише: «Прошу ласкаво подати, як називали в щоденному мововжитку у Вашому

місті, чи околиці, зазначені в цій анкеті частини дому, предмети вжитку, частини одягу тощо, і подати їх вимову і наголос [підкреслення Г. Наконечної – Г. Г.]. Якщо вживали кілька термінів на одну й ту саму річ, то прошу найбільш поширене слово підкреслити і зазначити, хто вживав ці другі слова, село, чи старша генерація? Всі ваші пояснення і спостереження для цієї праці дуже цінні. Для прикладу: ч. 2 комин, димар /переважно село/, труба /ст. ген., мало/, бовдур/на селі це частина комина в хаті» [1]. Зрозуміло, що для дослідниці дуже важливими є правдиві відповіді респондентів, необхідні для її наукових розвідок.

У розглянутій діалектологічній анкеті подано 9 груп лексики з відповідною кількістю назв, що стосуються побутової сфери людського життя. Наприклад: I. Будинок, дім-осібняк; II. Мешкальна кімната, світлиця; III. Робоча кімната, кабінет; IV. Спальня, спальна кімната; V. Лазничка, лазня, ванна, баня; VI. Кльозет, виходок, уборна, вбиральня; VII. Кухня; VIII. Електричне приладдя; IX. Чоловіча і жіноча одяг, мужеський і жіночий одяг. Зазначимо, що кожна з таких груп ілюстрована картинкою (образком) і містить позначені цифрами регіональні лексеми, до яких поставлені запитання «Котре з них?», «Може, інакше?». Так, перша група «Будинок, дім-осібняк» містить 18 пунктів, поряд з якими розміщено по 2–4 регіональні лексеми, наприклад: 1. гребінь, хребет, коник; 2. комин, димар, бовдур, труба; 3. драбина, лісниця; 4. горище, горіще, стрих, підверх, чердак; 5. причілок, фронтон, передня стіна; 6. мансарда, горище, піддашся; 7. маркіза, зонт, навіс; 8. жалюзія, жалюзі, штори; 9. балкон, веранда, галерка; 10. жалюзія, віконниця, хвильонка; 11. еркерна кімната, веренда; 12. підвіконня, парапет, лутка, підвіконник; 13. сутерени, підвал, підвальне помешкання; 14. ринва, стік, дошова труба; 15. ганок, крильце; 16. смітник, мусорниця; 17. ліхтар, лихтар, фонар; 18. дах, крівля, криша, стріха [1]. На підставі цього зібраного матеріалу вчена-мовознавець досліджувала дійсний стан діалектного мовлення в різних місцевостях України.

В іншому зразку-квестіонарі з її ж підписом Г. Наконечна звертається до респондентів з проханням допомогти їй у збиранні діалектного матеріалу, у якому часто вживані слова слід підкреслювати двома лініями, а рідше вживані – однією. Ось як вона про це пише: «Високоповажний Пане! Прошу ласкаво подати докладно [усі підкреслення в цьому тексті Г. Наконечної – Г. Г.], як у Вашій околиці (в місті) українська інтелігенція нижче подані предмети в буденному житті означає (ла). Підходячі слова прошу підчеркнути (гл. вище). Оскільки Вам інші, тут не подані вирази й очеркнення на одну й ту саму річ відомі, прошу

їх виписати і подати, в якій околиці, сфері і в якій генерації вони стрічаються. Якщо мова старшої генерації різниться від мови молодшої, прошу подати обі форми. Має якийсь, тут подане, слово у Вас інше значення, прошу дуже це докладно пояснити (напр., у нас «котлетка» це є ..., а «биток» – це м'ясо..., а «беффіле» – це є у нас). Прошу дуже старатися бути об'єктивним і не подавати чисто українських слів і форм, коли Ви їх в дійсності в «поточній» мові не вживаєте. Прошу писати по-українськи і по змозі зазначати акценти» [1]. На думку вченої, метою збирання цього матеріалу є «дослідження географічного розположення певних слів на одно й то само поняття в українській інтелігентській мові, етимологія цих слів і їх походження (культурні впливи тощо)» [1]. За швидке заповнення цієї анкети Г. Наконечна наперед щиро дякує.

Як припускає О. Лазаренко, «найімовірніше, що «квестіонари» укладала і замовляла в друкарні у кількості 600 примірників сама Г. Наконечна, дбаючи про детальність і ґрунтовність відповідей, оскільки це дуже багато важило для правдивого результату наукових пошуків» [7, с. 199]. Запропонований зразок-квестіонар містить 110 німецьких лексем, поряд з якими подано від двох до декількох регіональних українських відповідей. **Absatz:** *обцас, каблук, закаблук, корок, підбор; Wad- Erdbeeren:* *позьомки, суниці, ягоди, клубника, лісові ягоди, земляника; Perlenkette:* *коралі, перли, буси, намисто, ожерелля, монисто; Schnupfen:* *катар, нежит, нежать, насмарк, бутуран, гушкір; Wäsche /reine/:* *білля, білизна, більо, шмате, хустки, платі; Zimmerdecke:* *суфіт, стеля, пляфонд, потолок, повала* [1].

Варто зазначити, що на підставі діалектних матеріалів про лексему “absatz” Г. Наконечна у 1971 році опублікувала статтю про позначення цієї назви в українській розмовній мові, у якій представила детальну географічну карту поширення і функціонування форм *обцас, каблук, закаблук, корок, підбор* на теренах України [14].

Висновки. Отже, різні джерела (архівні документи, спогади сучасників, публікації про вчену) засвідчують, що професор Г. Наконечна прожила довге та плідне життя. З юних літ і до останніх своїх днів вона постійно перебувала на чужині й серед чужого оточення, але не переставала працювати на користь української науки, вкладаючи в це всі свої сили і знання.

Вивчення біографічних відомостей вченої дало змогу поділити її життєвий шлях на такі три періоди: перемишльський (1896–1915 роки); берлінський (1916–1944 роки); мюнхенський (1945–1994 роки). Безперечно, найбільш продуктивним і багатим на наукові дослідження та культурні події був берлінський період, який позитивно вплинув на її кар'єру.

Як видатний український мовознавець, талановитий педагог і перекладач Г. Наконечна залишила після себе цікаву лінгвістичну спадщину, присвячену різноаспектним дослідженням з лексикографії, діалектології, лінгвогеографії та лінгводидактики. Вона, незважаючи на несприятливі умови для наукової праці, має значний науковий доробок у цих царинах мовознавства, адже уклала низку словників, зокрема “Deutsch-Ukrainisches Taschenwörterbuch” (1939 рік), “Polnisch-Deutsch und Deutsch-Polnisch: mit einem Anhang der wichtigeren Neubildungen des Polnischen und Deutschen und Erläuterungen zur polnischen Aussprache” (1943 рік), видала монографію “Ukrainische Mundarten. Südkarpatoukrainisch (Lemkisch, Bojkisch und Huzulisch)” (1940 рік) (у співавторстві з Я. Рудницьким), для якої дуже ретельно збирала діалектний матеріал, підготувала навчальний посібник “Kurze deutsche Grammatik für Ukrainer” (1941 рік), написала десятки наукових і методичних статей, які є помітним внеском в українську лінгвістичну науку.

Особливої уваги заслуговує кропітка й відповідальна праця Г. Наконечної як ученого-діалектолога, яка ретельно готувала анкети-питальники (квестіонари) для своїх наукових розвідок. Аналіз цих анкет засвідчує детальність і ґрунтовність відповідей респондентів, що було дуже важливим для правдивого результату лінгвістичних досліджень.

Г. Наконечна проявила себе не лише цікавим науковцем, але й щирим патріотом і людиною, яка дуже вболівала за долю України, вона з усіх сил завжди намагалася допомагати українцям, що вимушено опинилися за межами своєї батьківщини. Саме тому постать Г. Наконечної як жінки-науковця, жінки-патріота варта того, щоби було створене комплексне дослідження її наукового доробку, а сама вчена цілком заслуговує глибокої пам'яті та пошани від українського народу.

Перспективу наукових розвідок убачаємо в подальшому фаховому опрацюванні наукової спадщини Г. Наконечної та її популяризації в Україні і світі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Архів Українського Вільного Університету. Особовий фонд Ганни Наконечної.
2. Городиловська Г. Ганна Наконечна як лексикограф. *Актуальні питання гуманітарних наук* : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Вип. 31. Т. 1. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 302–308.
3. Енциклопедія українознавства : в 14 т. / гол. ред. В. Кубійович. Львів : Молоде життя, 1996. Т. 5 : Місто – Перемишлянинь. С. 1680.

4. Зимомря М., Зимомря І. Наконечна Ганна. Енциклопедія сучасної України / гол. редкол.: І. Дзюба, А. Жуковський, М. Железняк та ін. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2019. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=71757 (дата звернення: 08.04.2021).
5. Кочан І. Українське термінознавство 1940–1950-х років. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*. 2011. № 709. С. 74–78.
6. Кузеля З. Історичний розвиток і сучасний стан українського словництва. *Збірник на пошану Зенона Кузели* / за ред. В. Янева. Париж ; Нью-Йорк ; Мюнхен ; Торонто ; Сідней, 1962. С. 217–235.
7. Лазаренко О. «З України треба йти з Україною»: науковий шлях Ганни Наконечної в Німеччині. *Ucraina magna*. 2017. Vol. II. С. 193–201.
8. Носко-Оборонів Т. Ярослав Богдан Рудницький. Оттава, 1992. 48 с. URL: <http://diasporiana.org.ua/ukrainica/6522-nosko-oboroniv-t-yaroslav-bogdan-rudnitskiy> (дата звернення: 09.04.2021).
9. Рудницький Я. Мої берлінські роки (1938–1941). В. *Яриш, М. Сулима. Українці в Берліні 1918–1945* : пропам'ятний збірник доповідей і спогадів з життя і діяльності українців у Берліні з нагоди 3'їзду 5-го вересня 1981 року в Шератон-готелі в Торонті, Канада. Торонто, 1996. С. 111–120.
10. Стех Я. Перемишлянка на тлі Українського Вільного Університету. *Народна воля*. 1996. Ч. 20 (16 травня). С. 4.
11. Стех Я. Пропам'ятна книга українських діячів Перемищини XIX – XX століть. *Збірник есеїв*. 2006. Ч. 1. С. 312.
12. Шерех Ю. Я – мене – мені ... (і довкруги). Спогади. 2. В Європі. Харків : Фоліо, 2012. 316 с.
13. Encyclopedia of Ukraine / Danylo Husar Struk. Toronto, Buffalo, London : University of Toronto Press, 1993. Vol. III ed. P. 527–528.
14. Nakonetschna H. Aus der wortgeographie der ukrainischen umgangssprache: die Bezeichnungen für den “(Stiefel) Absatz”. *Symbolae in honorem Georgii Y. Shevelov*. München : Ukrainian Free University, 1971. Vol. 7. P. 321–328.
15. Nakonetschna H. Deutsch-Ukrainisches Taschenwörterbuch. Leipzig : Otto Harrassowitz, 1939. 176 p.
16. Nakonetschna H. Kurze deutsche Grammatik für Ukrainer. Leipzig : Otto Harrassowitz, 1941. 78 p.
17. Nakonetschna H. Polnisch-Deutsch und Deutsch-Polnisch: mit einem Anhang der wichtigeren Neubildungen des Polnischen und Deutschen und Erläuterungen zur polnischen Aussprache. Berlin, 1943.
18. Nakonetschna H., Rudnyćkyj J. Ukrainische Mundarten. Südkarpatoukrainisch (Lemkisch, Bojkisch und Huzulisch). Leipzig : Otto Harrassowitz, 1940.

REFERENCES

1. Arkhiv Ukrainiskoho Vilnoho Universytetu [Archive of the Ukrainian Vilnius University]. Osobovyi fond Hanny Nakonechnoi.
2. Horodylovska H. (2020) Hanna Nakonechna yak leksykohraf [Hanna Nakonechna as a lexicographer]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka*. Vol. 31. Tom 1. Drohobych: Vydavnychiy dim “Helvetyka”. P. 302–308.
3. Entsyklopediia ukrainoznavstva (1996) [Encyclopedia of Ukrainian Studies]. (T. 5: Misto – Peremysljanin, s. 1680); Lviv: Molode zhyttia.
4. Zymomria M., Zymomria I. (2020) Nakonechna Hanna. Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy [Encyclopedia of Modern Ukraine: electronic version] / hol. redkol.: I. Dziuba, A. Zhukovskiyi, M. Zhelezniak ta in. Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=71757.
5. Kochan I. (2011) Ukrainiske terminoznavstvo 1940–1950-kh rokiv [Ukrainian terminology of 1940–1950 s.]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu “Lvivska politekhnika”*. Ser. “Problemy ukrainskoi terminolohii”. № 709. P. 74–78.
6. Kuzelia Z. (1962) Istorychnyi rozvytok i suchasnyi stan ukrainskoho slovnytstva [Historical development and current of Ukrainian vocabulary]. *Zbirnyk na poshanu Zenona Kuzeli*. V. Yaneva (red.). Paris, New York, Munich, Toronto, Sydney. P. 217–235.
7. Lazarenko O. (2017) “Z Ukrainy treba yty z Ukrainoiu”: Naukovyi shliakh Hanny Nakonechnoi v Nimechchyni [“From Ukraine we must go with Ukraine”: Anna Nakonechna scientific path in Germani]. *Ucraina magna*. Kyiv. Vol. II. P. 193–201.
8. Nosko-Oboroniv T. (1992) Yaroslav Bohdan Rudnytskyi [Yaroslav Bohdan Rudnytsky]. Ottava. Vylucheno iz <http://diasporiana.org.ua/ukrainica/6522-nosko-oboroniv-t-yaroslav-bogdan-rudnitskiy>.
9. Rudnytskyi Ya. (1996) Moi berlinski roky (1938–1941) [My Berlin (1938 –1941)]. U kn.: *V. Yarish, M. Sulyma. Ukraintsi v Berlini 1918–1945*. Propamiatnyi zbirnyk dopovidei i spohadiv z zhyttia i dijalnosti

- ukraintsiv u Berlini z nahody Zizdu 5-ho veresnia 1981 r. v Sheraton hoteli v Toronti, Kanada. Toronto. P. 111–120.
10. Stekh Ya. (1996) Peremyslianka na tli Ukrainskoho Vilnoho Universytetu [Przemyśl on the background of the Ukrainian Free University]. *Narodna volia*. Ch. 20 (16 travnia). P. 4.
 11. Stekh Ya. (2006) Propamiatna knyha ukrainskykh diiachiv Peremyschyny XIX – XX stolit [Commemorative book of Ukrainian figures of Peremysl region of the XIX – XX centuries]. Zbirnyk eseiv. Chastyna persha. Lviv: Spolom. P. 312.
 12. Sherekh Yu. (2012) Ya – mene – meni ... (i dovkruhy) [I – me – me... (and around)]. Spohady. 2. V Evropi. Kharkiv: Folio. 316 p.
 13. Encyclopedia of Ukraine (1993) / Danylo Husar Struk. Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press. Vol. III ed. P. 527–528.
 14. Nakonetschna H. (1971) Aus der wortgeographie der ukrainischen umgangssprache: die Bezeichnungen für den “(Stiefel) Absatz” [From the geography of the colloquial Ukrainian language: the terms for the “(boot) heel”]. *Symbolae in honorem Georgii Y. Shevelov*. München: Ukrainian Free University. Vol. 7. P. 321–328.
 15. Nakonetschna H. (1939) Deutsch-Ukrainisches Taschenwörterbuch [German-Ukrainian pocket dictionary]. Leipzig: Otto Harrassowitz. 176 p.
 16. Nakonetschna H. (1941) Kurze deutsche Grammatik für Ukrainer [Short German grammar for Ukrainians]. Leipzig: Otto Harrassowitz. 78 p.
 17. Nakonetschna H. (1943) Polnisch-Deutsch und Deutsch-Polnisch: mit einem Anhang der wichtigeren Neubildungen des Polnischen und Deutschen und Erläuterungen zur polnischen Aussprache [Polish-German and German-Polish: with an appendix of the more important new forms of Polish and German and explanations of the Polish pronunciation]. Berlin.
 18. Nakonetschna H., Rudnyčkyj J. (1940) Ukrainische Mundarten. Südkarpatoukrainisch (Lemkisch, Bojkisch und Huzulisch) [Ukrainian dialects. South Carpatoukrainian (Lemkish, Boykish and Hutsul)]. Leipzig: Otto Harrassowitz.

УДК 811.161.2'282
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2021-1-8>

КОЛОКАЦІЇ У СКЛАДІ МОНОГОВІРКОВОГО ТЕЗАУРУСА

Громко Т. В.

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови*

*Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка
вул. Шевченка, 1, Кропивницький, Україна
orcid.org/0000-0002-4661-4302
hromkot@gmail.com*

Ключові слова: *говірка,
моноговіркова дескрипція,
тезаурус, говірколінгварій,
мовно-мовленнєві одиниці,
колокація, лексикографування.*

У статті теоретично обґрунтовується місце колокацій як мовно-мовленнєвих одиниць у говірковому дискурсі, що визначає їхній лексикографічний ранг у тезаурусі говірки. Колокація є неоднослівним, стійким і таким, що регулярно трапляється в мовленні, словосполученням, що позначає єдине поняття, і, ієрархічно знаходячись між словом і фразеологізмом як одиницями мовних виражень, є реалізацією полісемії слів. Такі конструкції важливі для описування мовних даних говірки, що вилучені з мовленнєвих текстів на основі врахування граматико-синтагматичних зв'язків. Звернено увагу на можливість корпусного підходу до відбору таких одиниць та подальшу наукову інтерпретацію колокаційної складової частини в системі говірки у складі монографічного опису. Вокабуляр тезауруса, фрагмент якого подається, базується на токенизації, своєрідній декомпозиції текстового матеріалу на ряд мовних одиниць – слів та колокацій тощо. За такого методу лексикографування застосовуються дистрибутивний і контекстологічний методи. Пропонований автором аналіз лексично-граматичного рівня емпіричного матеріалу говірки як системи мови є фрагментом її дескрипції, що в межах опису моноговіркової лінгварію передбачає укладання тезауруса. У межах вокабулярію тезауруса колокації кваліфікуються як семантичні графи або смислові одиниці тексту. Звернено увагу на особливості токенизації з текстів усного мовлення та лексикографування колокацій в тезаурусі говірки. Колокації в говірковому дискурсі відрізняються і яскраво вираженою граматичною природою, і стійким характером, і статистичною представленістю в усному колективному мовленні, що є показником таких активних процесів сучасної української мови, як граматикалізація й ідіоматизація. Лексикографування колокацій у моноговірковому тезаурусі може слугувати базою для укладання окремої колокаційної лексикографічної системи як одного з аспектів екстраполяції говірколінгварію.

COLLOCATIONS IN THE MONOIDIOM THESAURUS

Hromko T. V.

*Candidate of Philological Sciences,**Associate Professor at the Ukrainian Language Department**Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University**Shevchenko str., 1, Kropyvnytskyi, Ukraine**orcid.org/0000-0002-4661-4302**hromkot@gmail.com*

Key words: *idiom, monoidiom description, thesaurus, idiomolingual, lingual-speech units, collocation, lexicography.*

The article theoretically substantiates the place of collocations as language-speech units in speech discourse, which determines their lexicographic rank in the subdialect thesaurus. Collocation is an ambiguous, stable and regular occurrence in speech, a phrase that denotes a single concept, and, hierarchically between the word and phraseology as units of linguistic expressions, is the realization of the polysema of words. Such constructions are important in describing of the data of speech, which are extracted from subdialect texts on the basis of grammatical-syntagmatic connections. Attention is paid to the possibilities of the corpus approach to the selection of such units and the further scientific interpretation of the collocation component in the speech system as part of a monographic description. The vocabulary of the thesaurus, a fragment of which is presented, is based on tokenization, a kind of decomposition of textual material into a number of language units – words and collocations, etc. Distributive and contextual methods are used in this method of lexicography. The analysis of the lexical and grammatical level of the empirical material of subdialect as a system of language proposed by the author is a fragment of its description, which within the description of the monoidiom linguistics involves the conclusion of a thesaurus. Within the vocabulary of the thesaurus, collocations qualify as semantic graphs or semantic units of text. Attention is paid to the peculiarities of tokenization from oral texts and lexicography of collocations in the thesaurus of speech. Collocations in the speech discourse are distinguished by a pronounced grammatical nature, and a stable character, and statistical representation in oral collective speech, which is an indicator of such active processes of the modern Ukrainian language as grammaticalization and idiomatization. Lexicography of collocations in the monoidiom thesaurus can serve as a basis for concluding a separate collocation lexicographic system as one of the aspects of extrapolation of the speech language.

Постановка проблеми. Дослідження усного розмовного мовлення як багатоаспектний підхід до лінгвістичного осягнення сфери людської комунікації є актуальним щодо діалектних даних з погляду аналізу мовно-мовленнєвого матеріалу. Сучасна текстоцентрична орієнтованість українських діалектологічних студій не лише спрямована на фіксацію текстів чи типологічного аспекту граматичних особливостей, а й спроможна в результаті докладного вивчення особливостей усного діалектного мовлення претендувати на аналіз граматики текстів [11], наприклад, у плані колоквиалістики. Колоквиалістичні одиниці є виокремленими з текстів окремими конструкціями, що знаходяться на межі лексичного і граматичного рівнів системи мови, мовними виразами, у яких «аспект плану вираження або плану змісту, що

не виводиться зі значення або форми складових частин» [7, с. 19]. До них належать колокації та колігації, які в межах діалектологічного вивчення спроможні подати новий погляд на реалізацію певних слів у складі словосполучень на корпусному текстовому матеріалі, як-от окрему ідіому.

Колокація – це «неоднослівне, стійке і таке, що регулярно трапляється в мовленні» [10, с. 23], словосполучення, що позначає єдине поняття, і, ієрархічно знаходячись між словом і фразеологізмом як одиницями мовних виражень, є реалізацією полісемії слів. Сучасні теоретико-методологічні положення опису колокацій та вивчення їх як феномену, за спостереженнями Т.В. Бобкової, в українському мовознавстві в основному спрямовані на коло питань, які «стосуються системного вивчення лексико-синтаксичної сполучуваності,

взаємодії внутрішніх форм слів, а також сполучуваності в аспекті лексико-морфологічної та синтаксичної деривації (І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, В.О. Горпинич, Н.В. Гуйванюк, Н.П. Дарчук, А.П. Загнітко, Н.Ф. Клименко, М.П. Кочерган, О.С. Снітко)» [1, с. 15].

Мета статті. Лексикологічно колокації не представлені в мовній системі і дотепер мало відображені в академічній лексикографії української мови, оскільки вичленовуються в мовленні на матеріалі значних за обсягом текстових даних. Специфіка цих утворень полягає не тільки у відносній стійкості словосполучень, як перехідному етапі між вільними і фразеологічними словосполученнями, а й у постійній «зустрічальності» номінативних одиниць у межах певної системи мови, що забезпечується повторюваністю у вживанні, частотністю в мовленні, яка, за умови відсутності електронного корпусу текстів, детермінується дослідником текстового матеріалу.

Пропонований нами аналіз лексично-граматичного рівня емпіричного матеріалу говірки як системи мови є фрагментом її дескрипції, що в межах опису моноговіркового лінгварію передбачає укладання тезауруса. Цей особливий тип словника базується на текстовому корпусі говіркового мовлення і є повним (а не диференційним) за типологічними критеріями. Саме включення до тезауруса колокацій як мовно-мовленнєвих одиниць спонукає до визначення специфіки їх у говірковому мовленні та у відповідному лексикографічному їх представленні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Повнота дослідження мовних даних окремої говірки як системи мови (і відображення її лінгварію в тезаурусі) на контекстно-синтагматичній основі є визначним критерієм виявлення колокацій. Саме типові й постійні оточення слова як мовної одиниці у складі колокації є цілісною одиницею його смислу, незалежно від наповнення та формальної зв'язності цього характерного стійкого сполучення слів. Відомий у лінгвістиці фьорзіанський підхід виділяє: колокації – супровід слова в контексті, або матеріал, у якому воно найчастіше трапляється, і колігації – взаємозв'язані граматичні категорії у синтаксичній конструкції [12, с. 209]. Український дослідник В.В. Левицький віддає перевагу «частоті сумісної вживаності слів і ступеню їх синтагматичної зв'язності» [6, с. 191].

Важливість текстів усного мовлення, що репрезентує говірковий дискурс [4, с. 30], полягає не в перевірці таких аспектних характеристик колокацій, з одного боку, завдяки значному розширенню корпусу даних говірки (довготривале укладання корпусу з постійно еліцитованою програмою збирання матеріалу), а з іншого – як репрезентаційна база колективного мовного дос-

віду в говірковому мовленні. Отже, повнота емпіричного дослідження говірки «безпосередньо у функціонуванні: встановлення значення можливе саме через аналіз уживання форми» [8, с. 344] слів забезпечує виявлення та класифікацію колокацій як особливих конструкцій у їх діалектологічно-лінгвістичній інтерпретації.

Водночас не дескрипція говірки повинна стати за мету оцінювання і виведення всіх моделей ступеня зв'язності слів, представлених у мовленні. Така фундаментальна їх класифікація з погляду наукового жанру має належати монографічному опису говірки, що може бути реалізована в перспективі. Ця можливість визначається не лише моделлю опису, а й повнотою емпіричних даних на синхронічному та діахронічному рівнях тощо. Повний відбір колокацій за корпусним лінгвістичним аналізом спроможний до укладання всіх таких конструкцій як неідіоматичних одиниць, яким властиві семантична, синтаксична й дистрибутивна регулярність, за наявності (у перспективі) електронного корпусу говірки, що забезпечує квантитативними методами їх вилучення, статистичними вибірками колокацій, вивчення інтенсивності та селективності сполучуваності слів у мовленні тощо [6, с. 206].

Тезаурус як аспект лексикографічних технологій передбачає документування вилучених із мовленнєвих текстів колокацій як окремих мовних одиниць саме з урахуванням граматико-синтагматичних зв'язків, а також опис колокацій у лексичній системі мови, що становить оптимум «для синхронічного моноговіркового дослідження» [3, с. 13]. Дескрибування говірки як мовної системи передбачає токенізацію, фіксацію в тезаурусі й філіацію значень колокацій, що трапляються в говірковому мовленні. Глибше вивчення говірки – монографічний її опис – потребує укладання окремої колокаційної лексикографічної системи [9, с. 32], що, очевидно, є запорукою багатоаспектного підходу до такого типу утворень із використанням корпусного методу і єдино правильною методологічною основою дослідження колокацій [2, с. 40].

У складі тезауруса говірки натеper найбільшою мірою репрезентований лінгвістичний потенціал говіркового дискурсу через відповідний моніторинг мовлення носіїв одного населеного пункту – говірки села Піщаний Брід Добровеличківського району Центральної України – як перший досвід масштабного лексикографічного опису й оптимум укладання лінгварію окремої говірки. Вокабуляр тезауруса базується не на традиційному для діалектології диференційному виокремленні та тлумаченні мовних одиниць, відмінних від літературного узусу, або діалектнонормативних, а на токенізації, своєрідній декомпозиції текстового матеріалу (що включає весь словниковий його

склад – діалектного і літературного стратів мови в системі говірки; детальніше див. [5]) на ряд мовних одиниць, інакше кажучи, токенів – слів та колокацій, колігацій тощо – для генерування їх до тезауруса, проводиться автором дослідження вручну й оформляється у відповідні електронні картки. Токенізація колокацій – це сегментація їх як регулярних виразів, оптимізація якої можлива в разі виділення семантичних відношень у тексті.

Методологічно такий відбір колокацій можна кваліфікувати як так званий метод кейсу для лексикографічних даних, що слугує первісним корпусним відбором цих мовних одиниць за говірковими текстами і за цитатними картотеками. Під час лексикографування застосовуються дистрибутивний і контекстологічний методи, які забезпечують урахування лінгвістичних (а не статистичних) ознак сполук за відповідним рангом лексичних чи синтаксичних відношень. Розрізнення слова і колокації як значущих одиниць моноговіркових текстів відбувається не лише за граматичною (синтаксичною) організацією словосполук, а й за лінгвістичними й екстралінгвальними чинниками вербалізації. Якщо аналітично узагальнити, їх можна кваліфікувати як семантичні граfi, смислові одиниці тексту, що передаються вокабулою.

Як приклад лексикографування колокацій за даними усного моноговіркового мовлення наводимо фрагмент словникової статті тезауруса (за прийнятими умовними позначеннями, виділення колокації в межах вокабуляру передається знаком ▲).

АВТОБУС [аўтобус], а, ч. Багатомісний автомобіль для перевезення пасажирів. [приїхав на аўтобус'і]; [ми аўтобус на К'іровоград]; [Помош'ан'ан'с'кий аўтобус]; [ше Краснопол'ан'с'кий аўтобус їзди]; [аўтобуси і ўноч'і ходили]; [ди! / по наш'і до'роз'і / і та'кий комфор'табел'ний аўтобус пустили]; [а там їх посадили у сп'іч'іал'ний аўтобус // каже / двоетажн'ий]; [аўтобус не побитий / а во'д'ім'іл'у отв'іч'ат']; [поўнезний аўтобус / як кил'ки л'удей набито // ўс'ім т'реба їйхат']; [їде/ гет' порожн'ий аўтобус]; [та'кий неўдобний аўтобус]; [аўтобус полу'порожн'ий/ їд' со'б'і / с'к'іки 'хоч'іш]; [йа'кїс'а ескурс'іон:ий аўтобус стаў / шоб во'ди з кїр'ниц'і / л'уди з до'роги попили]; [аўтобус не побитий / а во'д'ім'іл'у отв'іч'ат']; [їїхала на посл'едн'і ступен'к'і аўтобуса // йел'і закрий]; [обйавили об'їлеч'ин'а паса'жир'ї в аўтобус'і].

▲ **Место в автобусі** [м'есто в аўтобус'і]. Місце в салоні автобуса за порядковою нумерацією або щодо чого-небудь [п'ім'нац':ате м'есто в аўтобус'і]; [ў мене м'есто в аўтобус'і / було на гал'орк'і / то так натрусило / нач'е ше ї'дос'і їйду]; [у мене м'есто в аўтобус'і на пе'редн'ом с'їд'ен'ї]; [пом'ін'алас' м'естом в аўтобус'і / шоб неда'леко од вод'їйа / бо ў'кач'їуєс'я]; [м'ест

в аўтобус'і нїма // жд'ім' дру'гого]; [с'тари'ї майут' право м'есто в аўтобус'і]; [во'д'ім'іл' м'есто в аўтобус'і ўкаже // транз'ім'ї]. ▲ **Автобус «Богдан»** [аўтобус «Богдан»]. ▲ **Жовтий автобус** [жоўтий аўтобус]. Маломісний автобус марки ПАЗ. [ро'ж:їуєс'а / сам аўтобус «Богдан» їз'аў / купїў со'б'ї / і їїзде на ви'ход'н'ї / ступ'дент'їў / возе]; [во'зили та'ким мален'ким аўтобусом / «Богданом»]; [ко'лис' шила ш'торки ў «Богдан» / з'м'ір'ала доўжїну // то / те'пера дала т'іл'їфон / і х'лопц'ї з'вон'ат' / кажут' // на аўтобус «Богдан» // можна заб'рат' / там / при'м'ером / пер'вого ч'їсла?]; [не великий / ото йак дал'но'реїсовї / а жоўтий аўтобус]; [по'хоже на жоўтий аўтобус // ну / марка // т'їки б'їлі / а то / так само і ўсі'ре'дин'ї]; [йа'кїс'а ото при'городн'ї аўтобус їїзде // жоўтий / бо велик'ї нї пу'скаїут']. ▲ **Ікарусний автобус** [їкарусний аўтобус]. ▲ **Ікаріусний автобус** [їкар'їусний аўтобус]. Багатомісний автобус «ікарус» угорського виробництва 1980–2000 рр. [ўже ї кийїуєс'кї / отої ікарусний аўтобус / тоже не їїзде]; [їкарусн'ї аўтобуси ходили / поўно]; [там ікар'їусний аўтобус не роз'вернец'а]; [в ікарусном аўтобус'і / мотор розм'їш'ч'їїїц'а п'їд'полом салону / при кол'есах]. ▲ **Пасажирський автобус** [паса'жир'с'кий аўтобус]. Автобус, призначений для перевезення людей. [запраўл'аўс' передо мною / паса'жир'с'кий аўтобус // то'д'ї Волод'їн «жїгул'»]; [паса'жир'с'кий аўтобус йак запраўл'аїут' газом / то / по прави'лам / паса'жир'їу ви'сад'їїут']; [на цирк д'їтеї во'зили / п'р'амо на паса'жир'с'кому аўтобус'і]. [у пра'вах / полу'ч'їў кате'гор'їїу на паса'жир'с'кий аўтобус]. ▲ **Рейсовий автобус** [реїсовї аўтобус]. Автобус, призначений для державних маршрутних перевезень населення з регламентованими рейсами. [на реїсовї аўтобус сп'їз'нилас']; [реїсов'ї аўтобуси ход'ат']; [їїздиў реїсовим / бо ц'ї ч'асники / то йе / то нї'ма]; [голо'ван'їуєс'кї / то реїсовї аўтобус / хот'ї марш'рутка]. ▲ **Робочий автобус** [ро'боч'їй аўтобус]. Автобус, призначений для перевезення працівників певного підприємства. [ў Шеўч'енка робїў на ро'боч'ому аўтобус'і]; [Кол'їс'ник ро'боч'им аўтобусом доїярок собїрайе]; [дл'а ро'ботник'їў / т'реба на ро'боч'їй аўтобус до поїти їти / на вос'їм'ранку]. ▲ **Шкільний автобус** [шк'їл'ний аўтобус]. Автобус, призначений для перевезення школярів. [з Л'убо'мирки воз'ат' їїх / на шк'їл'ному аўтобус'і]; [ў це ў'ремїа / шк'їл'ний т'їки ходе / з аўтобус'їу]; [зак'рили ш'коли / то д'їти їїхн'їо / те'пер до нас / на шк'їл'ному аўтобус'і їїзд'ат']. ▲ **Автобус гармошкою** [аўтобус гар'мошкою]. Об'єднаний двома салонами автобус фірми «Ikarus», що використовувався для перевезення пасажирів (в основному в містах). [аўтобусом з гар'мо-

шкою / доўгим та'ким / на вибори / їздили]; [дл'а по'їздки на море аўтобус гар'мошкою зака'заў]; [т'ікі ў 'город і аўтобуси гар'мошкою / бо там же ж'л'уду / т'ма]. ▲ **Права на автобус** [права на аўтобус]. ▲ **Категорія на автобус** [кате'гор'ію на аўтобус]. ▲ **Категорія на пасажирський автобус** [кате'гор'іа на паса'жир'с'кі аўтобус]. Категорія професійного рівня водія (категорія "D"), наявність якої дозволяє водієві керувати автобусом. [не пр'осто пра'ва / а пра'ва на аўтобус // це ж аўто'парк]; [те'пер ў 'Бурс'і / да'же пра'ва на аўтобус 'можна зда'т']; [ў 'Добр'і здаў на кате'гор'ію на аўтобус]; [т'реба кате'гор'іа на аўтобус / і то'д'і по'ноўл'ат' і'ї / 'кажд'і т'ри 'года]; [од'криў кате'гор'ію на аўтобус]; [у пра'вах / полу'ч'иў кате'гор'ію на паса'жир'с'кі аўтобус]; [кате'гор'ію на паса'жир'с'кі аўтобус зро'біў со'б'і / і і'йд' ў 'город / уст'роїс'а на марш'рутку]; [їак кате'гор'іа на паса'жир'с'кі аўтобус / то «ка'мази» не 'вод'ат' // це не та кате'гор'іа]; [те'пер і за гра'ниц'ой не про'па'деш / бо кате'гор'іа на паса'жир'с'кі аўтобус / це кру'гом 'нада]. ♦ **На одинацят[о] автобусі**, зі сл. їздить, добираться, жарт. Пішки, на протывагу будь-яким транспортом. [їа'кі там аўтобус? // ўсе од'їнили // т'ікі на о'динац'атом аўтобус'і л'уди їз'д'ат']; [студент же'ж / то на о'динац'атому аўтобус'і до'браўс'а с Пом'ош'нойі]; [на о'динац'атий аўтобус / у'же не рош'ч'ітуй]. ▲ **Три автобуса навхрест** [три аўтобуса наўхрест]. Незначна кількість або й відсутність транспорту, що курсує дорогами. [те'пер три аўтобуса наўхрест'їз'д'ат' / а була ж / та'ка с'танц'іа]. Незначна кількість автобусів (на балансі автопарку). [скоро'тили до тр'ох аўтобус'їў наўхрест // тендер / і ўсе!].

АВТОБУСНИЙ [аўтобусний], а, е, прикм. 1. Те, що є частиною автобуса. [аўтобусне 'колесо]; [т'р'існу'те аўтобусне ст'ікло]; [та то іа / аўтобуснойу д'веркойу при'бу' пал'ц'а]. 2. Той, що стос. системи автобусного руху. [ка'с'ір 'робе аўтобусну про'в'ірку]; [рух аўтобусний / бу'ў і ўно'ч'і]. ▲ **Автобусна аварія** [аўтобусна а'вар'іа]. [там аўтобус пере'вир'ну'с'а / аўтобусна а'вар'іа]; [в аўтобусн'і а'вар'іі по'гиб во'д'іт'іл']; [об'ї'жали аж ку'в'етом / бо аўтобусна а'вар'іа]. ▲ **Автобусний водій** [аўтобусний во'д'ій]. Водій автобуса. [ви аўтобусний во'д'ій чи пр'осто?]; [до'гово'р'аїтес' з аўтобусним во'д'ійом]; [а аўтобусний во'д'ій / сто'їт' вес' 'б'ілий]. ▲ **Автобусна зупинка** [аўтобусна зу'пинка]. ▲ **Автобусна остановка** [аўтобусна оста'ноўка]. 1. Спеціально відведене й обладнане місце, призначене для посадки чи висадки пасажирів автобуса. [с'ход'те а'бо 'коло 'пошти / а'бо на аўтобусн'і зу'пинк'і // іа ў 'центр'і / 'коло мос'та / не с'тану / бо там п'ід 'гору]; [аўтобусна оста'ноўка // і ўнізу

ш'кола]; [зро'били аўтобусну оста'ноўку]; [їа'к'іс' би'с'ов'існ'і аўтобусну оста'ноўку / ў се'р'еди'н'і оп'и'сали мат'у'ками]. 2. Місце колишньої автобусної станції (нині не функціонує), де за традицією зупиняються транзитні рейсові автобуси. [аўтобусна зу'пинка ў 'центр'і / під 'гору ту'ди]; [інте'р'нат з аўтобусни зу'пинки т'ікаў]; [це вам не гороц'кі аўтобус / шо / і 'коло 'пошти / і за мос'том // с'тану аж на аўтобусн'і оста'ноўк'і]. ▲ **Автобусна станція** [аўтобусна с'танц'іа]. Спеціально обладнане місце зупинки автобусів, призначене для посадки чи висадки, об'їлення пасажирів автобуса. [була аўтобусна с'танц'іа / а те'пер оста'ноўка]; [на аўтобусн'і с'танц'іі ска'зали / шо 'с'одн'і / аўтобус'їў гет'ни 'буде]; [год т'риц'ат' проро'била ка'с'іром / на аўтобусн'і с'танц'іі]. ▲ **Автобусний парк** [аўтобусний парк]. Експлуатаційне підприємство, що займається технічним обслуговуванням автобусів, забезпечує ними транспортні перевезення. [в аўтобусний парк і'їде аўтобус // виходим!]; [в аўтобусном 'парку 'гаїки к'руте]; [ўс'у ж'изн' проро'била бу'галтером в аўтобусном 'парку].

Висновки. Запропонований аспект укладання теоретичних уявлень про колокації в говірковому дискурсі спостерігається в разі дескрибування говірки у вигляді тезауруса – говірколінгварію вилучених із мовленнєвих текстів колокацій як окремих мовних одиниць саме з урахуванням граматико-синтагматичних зв'язків та опис колокаційної складової частини в лексичній системі говірки. Укладання окремої колокаційної лексикографічної системи можливе в монографічному описі говірки як мовної системи, з використанням корпусного методу як єдино правильної методологічної основи дослідження колокацій. Вокабуляр тезауруса, фрагмент якого подається, базується на токенизації, своєрідній декомпозиції текстового матеріалу на ряд мовних одиниць – слів та колокацій тощо. За такого методу лексикографування застосовуються дистрибутивний і контекстологічний методи. У вокабулярії тезауруса колокації кваліфікуються як семантичні граfi або смислові одиниці тексту.

Попередній аналіз говіркових даних виявляє значну кількість конструкцій-колокацій, що вирізняються і яскраво вираженою граматичною природою, і стійким характером, і статистичною представленістю в усному колективному мовленні, що є показником таких активних процесів сучасної української мови, як граматикалізація й ідіоматизація. Наш науковий оптимізм дозволяє прогнозувати використання тезауруса говірки як бази для укладання окремої колокаційної лексикографічної системи, що представить ще одну з подальших його аспектних екстраполяцій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бобкова Т.В. Теоретико-методологічні підходи до вивчення колокацій у сучасному мовознавстві. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Філологія»*. 2014. Т. 17. № 2. С. 14–22.
2. Бобкова Т.В. Корпусний словник колокацій : методика укладання. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2015. Вип. 52. С. 39–41.
3. Громко Т.В. Моноговірковий лексикографічний комплекс як сучасна лінгвістична технологія. *Мова*. 2020. № 34. С. 11–17.
4. Громко Т.В. Сучасна текстографія діалектоносіїв степової говірки. *Наукові записки. Серія «Філологічні науки»*. Кропивницький : КОД, 2019. Вип. 175. С. 29–33.
5. Громко Т.В. Тезаурус говірки як показник її онтологічного статусу. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації»*. Київ, 2020. Т. 31 (70). № 2. Ч. 1. С. 1–6.
6. Левицкий В.В. Семасиология. Винница : Новая книга, 2006. 508 с.
7. Рахилина Е.В., Кузнецова Ю.Л. Грамматика конструкций: теории, сторонники, близкие идеи. *Лингвистика конструкций* / отв. ред. Е.В. Рахилина. Москва : Азбуковник, 2010. С. 18–81.
8. Хохлова М.В. Экспериментальная проверка методов выделения коллокаций. *Slavica Helsingiensia 34. Инструментарий русистики: корпусные подходы*. 2008. С. 343–357.
9. Шкурко В.В. Лексикографічний агент екстракції колокацій у природномовному тексті. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Серія «Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика»*. 2012. № 28. С. 31–35.
10. Firth J.R. *Papers in Linguistics, 1934–1951*. Oxford University Press, 1957. 233 p.
11. Goldberg A.E. *Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago : University of Chicago Press, 1995. 265 p.
12. Teubert W. *Linguistique de Corpus: un Alternative*. Semen. Besarnon : PUFC, 2009. Vol. 27. P. 130–152.

REFERENCES

1. Bobkova T.V. (2015) Teoretyko-metodolohichni pidkhody do vyvchennia kolokatsii u suchasnomu movoznavstvi [Theoretical and methodological approaches to the study of collocations in modern linguistics]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho linhvistychnoho universytetu. Serii: Filolohiia*. Vol. 17(2). P. 14–22.
2. Bobkova T. (2015) Korpusnyi slovnyk kolokatsii: metodyka ukladannia [Corpus dictionary of collocations: methods of compiling]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia"*. Vol. 52. P. 39–41.
3. Hromko T.V. (2020) Monohovirkovyi leksykohrafichnyi kompleks yak suchasna linhvistychna tekhnolohiia [Monosubdialect lexicographic complex as a modern linguistic technology]. *Mova*. Vol. 34. P. 11–17.
4. Hromko T.V. (2019) Suchasna tekstohrafiia dialektonosiiiv stepovoi hovirky [Modern textography of idiom carriers of the steppe subdialect]. *Naukovi zapysky. Serii: Filolohichni nauky*. Vol. 175. Kropyvnytskyi. P. 29–33.
5. Hromko T.V. (2020) Tezaurus hovirky yak pokaznyk yiyi ontolohichnoho statusu [Thesaurus of subdialect as an indicator of its ontological status]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V.I. Vernadskoho. Serii: Filolohiia. Sotsialni komunikatsii*. Kyiv. Vol. 31 (70). № 2. Ch. 1. P. 1–6.
6. Levytskyi V.V. (2006) Semasyolohiia [Semasiology]. *Vynnytsa : Novaia Knyha*. 508 p.
7. Rakhylyna E.V. & Kuznetsova Yu.L. (2010) Hrammatika konstruksyy: teorii, storonniki, blizkiye idei [Grammar of constructions: theories, supporters, close ideas] [v:] *Linhvystyka konstruksyi / Otv. red. E.V. Rakhylyna*. Moskva. P. 18–81.
8. Khokhlova M.V. (2008) Eksperymentalnaia proverka metodov vydeleniya kollokatsyi [Experimental verification of collocation identification methods]. *Slavica Helsingiensia 34. Instrumentariy russistiki: korpusnyye podkhody*. P. 343–357.
9. Shkurko V.V. (2012) Leksykohrafichnyi ahent ekstraktsii kolokatsii u pryrodnomovnomu teksti [Lexicographic agent of collocation extraction in natural language text]. *Visnyk Kyivskoho nats. un-tu im. T. Shevchenka. Serii : Literaturoznavstvo. Movoznavstvo. Folklorystyka*. Vol. 28. P. 31–35.
10. Firth J.R. (1957) *Papers in Linguistics, 1934–1951*. Oxford University Press. 233 p.
11. Goldberg A.E. (1995) *Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago: University of Chicago Press. 265 p.
12. Teubert W. (2013) *Linguistique de Corpus: un Alternative*. Semen. Besarnon : PUFC. Vol. 27. P. 130–152.

УДК 811.161.2'373.7

DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2021-1-9>

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ З КОМПОНЕНТОМ «СИН» В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРНІЙ ТРАДИЦІЇ

Демиденко Г. Г.

*кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри української мови
Криворізький державний педагогічний університет
пр. Гагаріна, 54, Кривий Ріг, Дніпропетровська область, Україна
orcid.org/0000-0003-1494-2536
gannaglebivna@gmail.com*

Ковальова Г. М.

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри мовної підготовки
Донбаська державна машинобудівна академія
вул. Академічна, 72, Краматорськ, Донецька область, Україна
orcid.org/0000-0002-0857-4493
ganna-koval@i.ua*

Ключові слова: *фразеологізм, ареальна фразеологія, лінгвокультурологічний аналіз, експресивно-стилістичне забарвлення, етнокультурна семантика, лінгвоментальність.*

У статті проаналізовано лінгвокультурні параметри фразеологізмів української мови з компонентом «син». Досліджено семантичні особливості сталих висловів, пов'язаних із традиційними сімейними цінностями, у контексті їх соціальної рефлексії. Внутрішня форма дібраних для розгляду фразем постає як культурно детермінований образ, що виражає не тільки знання й уявлення представників мовного колективу про родинні зв'язки, стосунки між батьками і дітьми, але й демонструє їх оцінку. Звернено увагу на те, що такі узвичаєні, загальновідомі витлумачення поняття «син» продиктовані національно зумовленими уявленнями про роль чоловіка і жінки в родині й суспільстві. Символічне навантаження й емоційний зміст аналізованих виразів, їхня репрезентація життєвих реалій, буденних і філософсько-повчальних прототипових ситуацій дає підстави зробити висновок: батьки та родина є втіленням генетичного коріння людини, її зв'язку з різними поколіннями. Прикметною рисою дібраних для мовного аналізу фразем є виразні семантико-експресивні нашарування, яскраві оцінні характеристики, які демонструють засудження, схвалення або відсутність чітко виражених характеристик, зумовлених соціально закоріненою оцінкою особи, здебільшого її поведінки, інтелектуальних якостей, моральних рис, соціальних інтеракцій, зовнішності тощо. Помічено деяку амбівалентність у значенні виразів із компонентом «син», що полягає в різноплановості вживання фразеологізму (як у лайливому, фамільярному, загалом негативному контексті, так і для вираження доброзичливого, позитивного ставлення, захоплення). З'ясовано специфіку експресивно-стилістичного забарвлення фразеологізмів, зокрема через зіставлення загальномовних і регіональних лінгвоодиниць. Прокоментовано семантику, внутрішню форму й компонентний склад ареальних мовних зворотів, зважаючи на сферу побутування, ціннісні орієнтації, світоглядні уявлення, морально-виховні якості тощо. Розглянуті сталі вирази поєднують універсальне й ідіоетнічне відображення дійсності, фіксують територіальні лінгвоментальні риси українців.

PHRASEOLOGICAL UNITS WITH THE NOMINATIVE COMPONENT “SON” IN THE UKRAINIAN LINGUISTIC AND CULTURAL TRADITION

Demydenko G. H.

*Candidate of Philological Sciences,
Senior Lecturer at the Ukrainian Language Department
Kryvyi Rih State Pedagogical University
Gagarin avenue, 54, Kryvyi Rih, Dnipropetrovsk region, Ukraine
orcid.org/0000-0003-1494-2536
gannaglebivna@gmail.com*

Kovaliova H. M.

*Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Language Training
Donbas State Engineering Academy
Academichna str., 72, Kramatorsk, Donetsk region, Ukraine
orcid.org/0000-0002-0857-4493
ganna-koval@i.ua*

Key words: *phraseology, areal phraseology, linguistic and cultural analysis, expressive-stylistic coloring, ethnocultural semantics, linguomentality.*

The article analyzes the linguistic and cultural parameters of phraseology of the Ukrainian language with the nominative component “son”. The paper focuses on semantic features of permanent expressions related to traditional family values in the context of their social reflection. The internal form of the idioms selected for consideration represents a culturally determined image, which expresses not only the knowledge and ideas of the native speakers about family ties, relations between parents and children, but also demonstrates their evaluation.

The symbolic load and emotional content of the analyzed idioms, their representation of life realities, everyday and philosophically instructive prototype situations give grounds to conclude that parents and family are the embodiment of human genetic roots, its connection with different generations.

Among the notable peculiarities of the phraseological units selected for linguistic analysis are the following: expressive semantic-expressive layers, vivid evaluative characteristics that demonstrate condemnation, approval or lack of clear characteristics due to socially ingrained evaluation of the person, mostly his behavior, intellectual qualities, morals, moral traits, social, etc. There is certain ambivalence in the meaning of set expressions with the nominative component “son”, which consists in the diversity of the use of phraseology.

This research clarifies the specifics of expressive and stylistic coloring of phraseological units, in particular through the comparison of common language and regional linguistic units. The semantics, internal form and component composition of areal linguistic units are commented, taking into account the sphere of life, value orientations, worldviews, moral and educational qualities, etc. The analyzed constant inversions combine universal and idioethnic reflection of the reality, determine territorial linguistic features of Ukrainians. Areal phraseology in this case reflects not only the family and household fragments of life of Ukrainians, but also reveals the specifics of particular regions. Based on local traditions, cultural identity and national consciousness are formed in connection with the interpenetration of literary and colloquial language. The folk phraseology and dialectal speech practice, in particular preserve moral and aesthetic preferences and worldviews, which are important both for the perception of reality and own culture.

Постановка проблеми. Системне вивчення української фразеології не лише спирається на міцний фундамент лінгвістичної науки, але й пов'язане з культурою окремого етносу, його психологією, побутовими реаліями, соціальними інтеракціями тощо.

Активність наукового пошуку в царині лінгвокультурології із проєкціями на фразеологічний фонд мови, без сумніву, є виправданою, оскільки сталі звороти є потужним джерелом пізнання й осмислення світу. Вони побутують у мовленні як витончені, влучні, змістовні засоби для опису ментальних рис, характеру, способу освоєння світу певною етнічною спільнотою. Н. Шарманова слушно зазначає: «Особливості національного характеру знаходять вираження в мікрополі споконвічних утворень на позначення найбільш суттєвих, вічних, визначальних, архетипних для українців понять – *земля, мати, хата*. Кожне із цих слів-понять має розгалужену систему прямих і непрямих значень, характеризується широкими асоціативними зв'язками, здатністю до метафоризації, персоніфікації, винятковими можливостями включатися в різноманітні контексти, утворюючи стійкі звороти» [1, с. 74]. У зв'язку із цим можна стверджувати, що в такій системі понять окремої ваги набувають й дотичні до названих образи-архетипи: *батько, син, дочка* та інші. Така думка є закономірною, зважаючи на те, що однієї зі сфер первісного функціонування прототипів українських фразем є життя української родини, стосунки батьків і дітей, які в українській мовній свідомості набувають національно-культурних нашарувань.

Натепер у лінгвістичних розвідках найгрунтовніше досліджено концепти «батько», «мати», «материнство» (Н. Венжинович, Г. Демиденко, О. Завірющенко, Ж. Колоїз, А. Рижкіна, М. Сіренко, О. Трумко, А. Чернова й інші), «діти», «дитина» (В. Калько, О. Мороз), «родина», «сім'я» (А. Рижкіна, Ю. Макарець, О. Сліпчук), родинні зв'язки загалом розглянуто на матеріалі прислів'їв і приказок із порівняльним компонентом (Г. Добролюба [2]), фрагментарно вивчено і концепт «син» у міжмовних паралелях (В. Ярмач [3]).

Мета статті полягає в аналізі семантичних рис, експресивно-емоційного забарвлення фразеологізмів із компонентом *син* у контексті української лінгвокультури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сталі вислови з компонентом *син* характеризуються особливою внутрішньою організацією, образною основою, детермінованою передусім лексичним значенням слова *син*, а саме: «1) особа чоловічої статі стосовно своїх батьків; 2) нащадки, молоде покоління (у множині); 3) ласкаве звертання літньої або дорослої людини до молодого за віком чоловіка, юнака, хлопчика;

4) людина чоловічої статі щодо свого духівника або особи духовного сану; 5) людина як уродженець, житель якої-небудь країни, місцевості, представник якоїсь національності // Вихованець когось, чогось; людина, кровно, тісно зв'язана з ким-, чим-небудь. // Нащадки, послідовники, земляки. // Людина, на якій відбилися характерні, типові риси її часу, епохи, середовища і т. ін. // Поборник, служитель, представник чогось» [4, с. 1316]. Син у родині, за народними уявленнями, – більш бажана дитина, ніж донька, адже він – продовжувач батьківського роду [5, с. 538]. Звідси, відповідно, цілком вмотивованою є фразема *батьків (отецький) син* – «1) спадкоємець заможних батьків; 2) син від законного шлюбу» [6, с. 646], хоч у семантиці вислову констатуємо уточнення про майновий стан родини, походження дитини чоловічої статі, що, очевидно, свідчить про соціальний статус (на відміну від позашлюбних дітей).

Варто відзначити, що кількість зафіксованих лінгвоодиниць є досить обмеженою, однак семантика відібраних фразеологічних одиниць (далі – ФО) досить строката, подекуди конотація висловів втрачає зв'язок зі стрижневим компонентом *син*. Отже, стійке уявлення про традиційні родинні стосунки в українській етнокulturі набуває змін, акумулює знання про життя, побут, особливості професії, міжособистісне спілкування тощо, з якими пов'язаний набір імпліцитних сем, як-от: покаєння, незадоволення, схвалення, часовий вимір, виховання, мораль, риси характеру тощо.

З-поміж проаналізованих сталих зворотів звертаємо увагу на біблійний вислів *блудний син*, що означає «той, хто повертається з каяттям, визнанням своїх провин» [6, с. 646], адже блудний син – це прообраз грішника, якого кличе Бог до Свого Отчого дому [7, с. 11]. На Поліссі ця загальновідома біблійна фразема набуває інших семантичних відтінків, втрачає безпосередній зв'язок із біблійною притчею про сина, який залишив батьківський дім у пошуках розваг і самостійного безвідповідального життя, але повернувся до батька й отримав його прощення. У ареальному мовленні поліщуків ФО *блудний син* уживається стосовно людини, яка не підкоряється сімейним традиціям [8, с. 160]. У лемківських говірках фіксуємо фразеологізм *іти як блудний син* у значенні «безслідно пропасти» [9, с. 121].

Деякі вислови вирізняються зниженим стилістичним планом і вживаються в контексті лайки здебільшого для вираження незадоволення ким-небудь, подекуди з фамільярним звучанням, а саме: *бісів (дияволів, чортів) син* [6, с. 646], *сякий-[-не]-такий син* [6, с. 647]. У семантико-стилістичному плані можемо схарактеризувати амбівалентність виразу *вражий син* [6, с. 646], яким в одному зі значень мовець може послуговуватися,

демонструючи своє доброзичливе, позитивне ставлення до когось, захоплення кимось. У говірках Житомирщини цей сталий зворот використовуються мовцями для висловлення свого незадоволення кимось [8, с. 160].

Зниженого стилістичного забарвлення набуває і фразема *на якого (бісового) сина* [6, с. 46], де емоційно-експресивне забарвлення забезпечує означення *бісовий* ← *біс* – «уявна надприродна істота, що втілює зло і звичайно зображується у вигляді людини з козячими ногами, хвостом і ріжками, злий дух, чорт, диявол, сатана» [4, с. 85]. Не позбавлений стилістичного забарвлення й фразеологізм *страшків син*, який передає іронічне ставлення до боязкої, лякливої людини, що відчуває страх у будь-якій ситуації [6, с. 646]. Натомість на Буковині побутує антонімічний вираз *не (ни) страшків син*, що характеризує сміливу людину [10, с. 155], яка не перебуває у стані хвилювання, тривоги чи неспокою, не знає страху в якійсь справі, має сильну, відважну вдачу.

Дібраний фактичний матеріал ілюструє окремі соціально-побутові явища. Наприклад, віковий діапазон співрозмовників реалізований у вислові *в сини годиться* [6, с. 154]; недостатній рівень виховання, соціалізації, культурної грамотності репрезентує фразема *дитя (дитина, син) природи* [6, с. 200], що має у складі лексему *син* лише як варіативну частину. Фразеологізм сімейно-побутових реалій *мамин синок* [6, с. 467] дає вичерпну характеристику несамодостатньої особи, здебільшого хлопчика або юнака, розпеченого, позбавленого самостійності в діях і вчинках. У регіональному мовленні волинян побутує вираз *мамин синок* у значенні «сором'язливий хлопець» [11, с. 375], яке не зафіксовано в академічному фразеологічному словнику. Як бачимо, названа лінгвоодинація вживається з деминутивним суфіксом *-очок-*, що демонструє позитивну суб'єктивну, зменшено-емоційну оцінку дитини чоловічої статі.

Народні уявлення про риси характеру чи особливості зовнішності людини репрезентують окремі ареальні фраземи. Скажімо, у південно-східних регіонах вислів *причепилівський син*, що означає «причеплива людина» [12, с. 453], є цілком умотивованим у семантичному плані. Натомість можемо припустити, що певну деградацію в родині, пов'язану з порядком появи дітей на світ, репрезентує зневажливий вираз *ванька третій син* [12, с. 82], коли йдеться про дивакувату людину, дурня. У фразеології лемківських говірок на позначення відповідних низьких розумових та інтелектуальних можливостей людини побутує лайливий вислів *труманув син* [13, с. 211; 9, с. 121]. На Волині вживаним є ФО *скурвий син* [11, с. 147], що демонструє моральні якості людини, яка зневажила родинні цінності, шлюбні обітниця та є

невірною в подружньому житті. Зауважимо, що прикметник *скурвий* називає розпусну людину, а вислів *скурвий син* може вживатися у значенні «син розпусної жінки» [14, с. 2435]. На території Житомирської області використовують вислів *рости, сину, хоч дурний, але великий* [8, с. 160], коли мають на меті схарактеризувати розумові здібності нездібної до чогось людини. У буковинських говірках у зневажливому, згрубілому значенні побутує фразема *фулейський син*, яка іменує ледаря, неробу, негідника, де *фулейський* ← *фулей* запозичено з румунської мови (*falit* – «банкрот», «неспроможний боржник») [10, с. 217].

Деякі фізичні вади вербалізовано у вислові *кавалериста син* [12, с. 231], що називає кривоногого від народження людину (пор. *колесо між ніг* [12, с. 453]), і, припускаємо, вона отримала такі «особливості» від батька, прототипом якого для утворення цього фразеологізму став образ кавалериста, тобто того, хто служить у кавалерії, кіннотника. Відповідно, людина такої професії, повсякчас перебуваючи верхи на коні, мала вигляд кривоногої. Подекуди схожу прототипову ситуацію можна реконструювати й для витлумачення внутрішньої форми вислову *син футболіста* [12, с. 453], який також має стосунок до людини зі специфічними ногами (можливо, форма, рухи, травми, постава) і пов'язаний із професійною діяльністю футболістів.

Ареальна фразеологія почасти відображає не тільки родинно-побутові фрагменти життя українців, але й розкриває географічну, промислову специфіку окремих регіонів. Так, про вугільну галузь східних областей ідеться у вислові *шахтарський син*, яким називають дуже брудну людину [12, с. 453]. Як відомо, гірники працюють у важких умовах, отже, у процесі видобутку вугілля їх одяг і тіло покриваються чорним пилом.

На окреме коментування заслуговують фраземи, що вживаються для називання міри і ступеня, якості чогось, як-от зафіксований у східних говірках вислів у *синячий голос*, тобто «дуже пізно, несвоечасно» [12, с. 140], утворений, як нам видається, за зразком інших лінгвоодинацій аналогічної семантики (у *свинячий голос* [12, с. 140], у *псячі голоси* [12, с. 140]). В академічному словнику натрапляємо на вираз *до сина* [6, с. 467], який подається у словниковій статті з позначкою «застарілий» і позначає велику кількість чогось. Сучасному мовцю важко витлумачити етимологію цього сталого звороту, який перейшов до пасивного фразеологічного складу, можемо припустити, що смисловий діапазон зосереджений на вагомості сина в родині як бажаної, очікуваної дитини або пов'язаний із фінансовими витратами батьків після народження дитини. Влучним прикладом є ілюстрація, подана у словнику, із твору

Г. Квітки-Основ'яненка: *Нема того на світі, чого не було на тому ярмарку, і якби грошей до сина, то накупив би усього* [6, с. 467].

Висновки. Отже, аналіз мовних фактів дав змогу засвідчити культурно-національну інформацію фразем із компонентом *син*, в основу яких покладено уявлення не тільки про світ української

родини, а й про різні аспекти життя людини, її зовнішність, вдачу, розумові здібності тощо. Компонентний склад досліджуваного матеріалу створює особливе експресивно-стилістичне забарвлення лінгвоодиниць, надає їм різноманітних конотацій згрубілості, вульгарності, увиразнює народну фразеологію різних регіонів України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шарманова Н. Етнолінгвістика : навчальний посібник для студентів факультету української філології / за ред. Ж. Колоїз. Кривий Ріг : НПП «Астерікс», 2015. 192 с.
2. Добролюжа Г. Світ української родини у прислів'ях та приказках з порівняльним компонентом. *Волинь – Житомирщина*. 2002. № 9. С. 137–141.
3. Ярмак В. Семантико-експресивний потенціал концепту «син» у сербських, російських і українських фразеологізмах та пареміях. *Мова і культура*. Київ, 2011. Вип. 14. Т. 7. С. 47–56.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
5. Жайворонко В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.
6. Словник фразеологізмів української мови / уклад. В. Білоноженко та ін. Київ : Наукова думка, 2003. 1104 с.
7. Колоїз Ж., Бакум З. Слово Благовісті. Словник-довідник фразем біблійного походження. Кривий Ріг : І. В. І., 2002. 96 с.
8. Добролюжа Г. М. Фразеологічний словник говірок Житомирщини. Житомир : ПП Туловський, 2010. 404 с.
9. Вархол Н., Івченко А. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини. Братислава : Словацьке педагогічне вид-во. Відділ укр. літ-ри у Пряшеві, 1990. 160 с.
10. Словник фразеологізмів та паремій Чернівецької області : матеріали до словника фразеологізмів та паремій Чернівецької області / уклад. Г. Кузь та ін. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т імені Юрія Федьковича, 2017. 352 с.
11. Мацюк З. Що сільце, то нове слівце : словник фразеологізмів Західного Полісся. Луцьк : Вежа-Друк, 2013. 476 с.
12. Ужченко В., Ужченко Д. Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу. Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ ім. Тараса Шевченка», 2013. 552 с.
13. Ступінська Г., Битківська Я. Фразеологічний словник лемківських говірок / за ред. Г. Ступінської, В. Ступінського. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2013. 464 с.
14. Словарь української мови : у 4-х т. / збір. ред. журн. «Киевская Старина» ; упоряд. Б. Грінченко. Репр. відтворення вид. 1907–1909 рр. Київ : Вид-во АН УРСР, 1958–1959. Т. 4 : Р – Я. 1958. 564 с.

REFERENCES

1. Sharmanova N.M. (2015) *Etnolinguistyka: navchalnyi posibnyk dlia studentiv fakultetu ukrainskoi filologii* [Ethnolinguistics: a textbook for students of the Faculty of Ukrainian Philology]. Kryvyi Rih: NPP ASTERIKS. (in Ukrainian).
2. Dobrolozha H. (2002) *Svit ukrainskoi rodyny u prysliviah ta prykazkah z porivnialnym komponentom* [The world of the Ukrainian family in proverbs and sayings with a comparative component]. *Volyn – Zhytomyrshchyna*, vol. 9, pp. 137–141.
3. Yarmak V.I. (2011) *Semantyko-ekspresyvnyi potentsial kontseptu “syn” u serbskykh, rosiiskykh i ukrainskykh frazeolohizmah ta paremiiah* [Semantic and expressive potential of the concept of “son” in Serbian, Russian and Ukrainian phraseology and paremiias]. *Mova i kultura*, vol. 14, № 7. Pp. 47–56.
4. Busel V.T. (ed.) (2009) *Velykyi tлумачnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. Kyiv – Irpin: VTF Perun. (in Ukrainian).
5. Zhaivoronok V. (2006) *Znaky ukrainskoi etnokultury: slovnyk-dovidnyk* [Signs of Ukrainian ethnoculture: dictionary-reference book]. Kyiv: Dovira. (in Ukrainian).
6. Bilonozhenko V.M. (ed.) (2003) *Slovnyk frazeolohizmiv ukrainskoi movy* [Dictionary of phraseology of the Ukrainian language]. Kyiv: Naukova dumka. (in Ukrainian).
7. Koloiz Zh.V., Bakum Z.P. (2002) *Slovo Blahovisti. Slovnyk-dovidnyk frazem bibliinoho pohodzhennia* [The word of the Gospel. Dictionary of phrases of biblical origin]. Kryvyi Rih: I. V. I. (in Ukrainian).
8. Dobrolozha H.M. (2010) *Frazeolohichni slovnyk hovirok Zhytomyrshchyny* [Phraseological dictionary of dialects of Zhytomyr region]. Zhytomyr: P.P. Tulovskyi. (in Ukrainian).

9. Varhol N.D., Ivchenko A.I. (1990) *Frazeolohichni slovnyk lemkiivskykh hovirok Shidnoi Slovachchyny* [Phraseological dictionary of Lemko dialects of Eastern Slovakia]. Bratislava: Slovatske pedahohichne vyd-vo. (in Ukrainian).
10. Kuz H., Rusnak N., Skab M., Tomusiak L. (2017) *Slovnyk frazeolohizmiv ta paremii Chernivechchyny: materialy do slovnyka frazeolohizmiv ta paremii Chernivechchyny* [Dictionary of phraseology and paremas of Chernivtsi region: materials for the dictionary of phraseology and paremas of Chernivtsi region]. Chernivtsi: Chernivetskyi nats. un-t imeni Yurii Fedkovycha. (in Ukrainian).
11. Matsiuk Z. (2013) *Shcho siltse, to nove slivtse: slovnyk frazeolohizmiv Zakhidnoho Polissia* [What is a village is a new word: a dictionary of phraseological units of Western Polissya.]. Lutsk: Vezha-Druk. (in Ukrainian).
12. Uzhchenko V.D., Uzhchenko D.V. (2013) *Frazeolohichni slovnyk shidnoslobozhanskykh i stepovykh hovirok Donbasu* [Phraseological dictionary of East Slobozia and steppe dialects of Donbass]. Luhansk: DZ "LNU im. Tarasa Shevchenka". (in Ukrainian).
13. Stupinska H.F. Bytkivska Ya.V. (2013) *Frazeolohichni slovnyk lemkiivskykh hovirok* [Phraseological dictionary of Lemko dialects]. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan. (in Ukrainian).
14. Hrinchenko B. (ed.) *Slovar ukrainskoi movy: u 4 t.* [Dictionary of the Ukrainian language]. Repr. vidtvorennia vyd. 1907–1909 rr. Kyiv: AN URSSR. (in Ukrainian).

UDC 811.111'42
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2021-1-10>

STRATAGEM OF APPEAL TO LOGIC AS MEANS OF DISCURSIVE INFLUENCE (BASED ON PROSECUTORS' SPEECHES)

Zaitseva M. O.

*Ph. D. in Philology, Associate Professor,
Associate Professor at Foreign Languages № 2 Department
Yaroslav Mudryi National Law University
Pushkinska str., 77, Kharkiv, Ukraine
orcid.org/0000-0003-4304-3644
m.o.zaitseva@nlu.edu.ua*

Key words: *English court discourse, arguments of underlying level, arguments of superficial level, logical impact, emotional impact, thematic group, lexical means.*

The notion of the stratagem to logic from the point of its discursive influence on recipients is researched in the paper. This notion is directly related to the concept of strategy. Nevertheless, unlike it, the researched notion is just beginning to occupy their niche in scholars' writings. When interpreted in light of what is known about stratagems the relevance of the paper can be stated. The relevance of the article is due to the dearth of research and lack in-depth analysis done on the subject in the context of constant confrontation in the modern information space. Confrontation can be observed at all levels and in all spheres of human life, including judicial activities. The research is carried out at the intersection of several scientific and linguistic paradigms: communicative, cognitive, pragmatic and linguocultural. The logic of the development of these directions of modern linguistic science determined the novelty of this study.

In this article, the author in detail sets out the differences between such notions as strategy, tactic and stratagem. The views of leading scientists dealing with the phenomena are carefully analysed. Considerable attention is given to the applied nature of the research.

The primary purpose of the article is to investigate the stratagem of appeal to logic in English court discourse from the point of its influence on litigants. The following objectives have been set: to clarify the terminological apparatus involved in the article; to find out types of persuasive arguments and their impact on litigants; to establish the language means expressing stratagems of appeal to logic in the prosecution discourse. Mention should be made of the following methods that were used here to achieve the aim: linguistic observation and analysis, as well as cognitive method, critical discourse analysis method, pragmatic analysis method.

Thus, the above stratagem is proved to be expressed through arguments of underlying and superficial levels. It can be said that the arguments used by the prosecution constitute the deep level of the argumentation process and fulfil their essential function of the logical impact, that is, the function of proving the plaintiff's innocence. The proofs justify the veracity of judgments, which, in their turn, persuade the court and the jury, becoming one of the methods of influencing the opponents. The lexical means are combined by the common message "credibility of the arguments". So-called superficial arguments contribute to the positive image of the plaintiff and the negative image of the defendant, fulfilling a residual, auxiliary function of the emotional impact on recipients. The lexical means are represented by two thematic groups: a) lexical means with a positive connotation to create the image of the plaintiff and b) lexical means with a negative connotation to create the image of the defendant. Together, they form effective persuasive tactics that influence the recipients' consciousness, leading to a change in their behavior.

СТРАТАГЕМА АПЕЛЯЦІЇ ДО ЛОГІКИ ЯК ЗАСІБ ДИСКУРСИВНОГО ВПЛИВУ (ЗА ВИСТУПАМИ ПРОКУРОРІВ)

Зайцева М. О.

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов № 2*

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

вул. Пушкінська, 77, Харків, Україна

orcid.org/0000-0003-4304-3644

m.o.zaitseva@nlu.edu.ua

Ключові слова:

англійськомовний судовий дискурс, аргументи глибинного рівня, аргументи поверхневого рівня, логічний вплив, емоційний вплив, тематична група, лексичні засоби.

Розглянуто страгегему апеляції до логіки в англійськомовному судовому дискурсі з погляду її впливу на реципієнтів. Це поняття безпосередньо пов'язане з поняттям стратегії. Однак, на відміну від неї, це поняття тільки починає займати свою нішу у працях учених. Актуальність статті зумовлена нестачею досліджень із цієї теми та глибокого аналізу цього явища в контексті постійного протистояння в сучасному інформаційному просторі. Дослідження проводиться на перетині кількох наукових і лінгвістичних парадигм: комунікативної, когнітивної, прагматичної і лінгвокультурологічної. Логіка розвитку цих напрямів сучасної лінгвістичної науки зумовила новизну цієї розвідки. Значну увагу приділено прикладному характеру дослідження.

Основна мета цієї роботи – дослідити страгегему апеляції до логіки в англійськомовному судовому дискурсі з погляду її впливу на учасників судового процесу. Заявлено такі завдання: уточнити термінологічний апарат, задіяний у статті; з'ясувати типи переконливих аргументів, їхній вплив на учасників судового процесу; встановити мовні засоби, що виражають страгегему апеляції до логіки в дискурсі сторони звинувачення. У розвідці використано такі методи: лінгвістичне спостереження й аналіз, а також когнітивний метод, метод критичного аналізу дискурсу, метод прагматичного аналізу.

Доведено, що зазначена страгегема виражена за допомогою аргументів глибинного та поверхневого рівнів. Глибинні аргументи виконують основну функцію логічного впливу – доведення правоти позивача. Такі докази обґрунтовують правдивість суджень, які, у свою чергу, переконують суд і присяжних. Лексичні засоби, які вербалізують аргументи глибинного рівня, об'єднані загальним смислом: «переконливість аргументів». Встановлено, що аргументи поверхневого рівня виконують другорядну функцію – функцію емоційного впливу для створення негативного іміджу відповідача та позитивного іміджу позивача: а) лексичні засоби з позитивною конотацією для створення образу позивача; б) лексичні засоби з негативною конотацією для створення образу відповідача. Разом вони утворюють ефективну тактику переконання, яка впливає на свідомість адресатів, приводить до зміни їхньої поведінки.

The representative of the prosecuting party on behalf of the state authorities gives a socio-political assessment of the crime and characterises the personality of the defendant, the crime he perpetrated, from the point of view of public danger. He classifies the aggravating and mitigating circumstances of the crime committed. His speech contains an exhaustive analysis of the evidence collected and sufficiently checked during the court hearing, which serves as a basis for the conclusions about the guilt of the

defendant, the qualification of his actions and the necessary punishment, the reasons for which the punishment is proposed. The prosecutor therefore seeks to create a context of confidence in the truth of his arguments by using persuasive tactics and stratagems. However, while a considerable amount of scientific research has been devoted to issues of strategy and tactics in judicial discourse [1; 2; 3], stratagems in judicial discourse are just beginning to occupy their niche in scholars' writings. Some

researchers even claim a “stratagem frenzy” [4] in social psychology, sociology, political science and management. They are in demand in situations of military, commercial, political and interpersonal confrontation, that is, they are applicable in all fields where confrontation is involved. They are effective precisely in an atmosphere of confrontation, and this is their peculiarity. As B. Chugreev aptly points out: “<...> stratagems are, in essence, a weapon, a tool of struggle” [5]. We should also add that stratagems are in demand in adversarial confrontation between the parties, especially since the focus on influencing the recipients is a central and distinctly perceived goal of the sender of the speech in court. In view of the above, we would like to state the **relevance** of the chosen topic of our research.

To arrive at the terminology basic to our discussion, we start with the concept of stratagem. It is directly related to the concept of strategy. The original meaning of the word “strategy”, used in Ancient Greece in the military sphere, denoted the art or skill of a general in conducting military operations: “the art of the General” [6], including, inter alia, being distinct from others: “<...> strategy is about being different” [6]. This is undoubtedly due to the thought processes that guide human activities and play a key role in any success. All this shows that strategy has a cognitive dimension and depends primarily on the way a person thinks. Given the circumstances, a litigant is also constrained by certain external factors, such as the ritual and ceremonial nature of the trial. So, his speech behavior is conditioned not only by the peculiarities of his way of thinking but also by his awareness of himself as a part of interactive process where addressee and addressee interpret each other’s speech actions according to their motivations, desires and by strategy [7, p. 95–96]. Mention should be made of William Labov’s statement that there are only two interaction strategies – appeasement and irritation [8]. And, since the interaction of the parties in court implies mainly confrontation rather than interaction, stratagems become a decisive factor in influencing the recipients to achieve their goals.

With this in mind, we understand **strategy** in general as the mindset-determined art of creating one’s position/line of conduct to achieve a leading goal that realises through tactics and stratagems. The guiding goal expresses the pursuit of a particular end state, a result. **Tactics** refer to methods of creating one’s position/line of behaviour to achieve the established goal(s), and **stratagems** refer to a step-by-step action plan. The concept of stratagems is introduced in connection with interpreting court discourse as a discourse of confrontation, and stratagem vision is usually a vision through the prism of conflict, of someone confronting someone. According to V. Demyankov’s fair comment,

stratagems “stitch” episodes of discourse [9, p. 111] into a thematically and pragmatically, from our point of view, organised whole. By pragmatic organisation we mean the speaker’s attitude to control the recipient’s understanding and behavior [10], his purposeful and deliberate influence on the recipient. This purposeful and deliberate influence on the recipient in judicial discourse is carried out primarily by means of the stratagem of appeal to logic, that is, the use of arguments as the basis of the system of proof. Only if the facts stated in the statement of claim are proven can they be legally qualified and, therefore, a judgment in the case.

Thus, **the aim** of this study is to investigate the stratagem of appeal to logic in English court discourse from the point of its influence on litigants.

In order to achieve this goal, the following **objectives** are to be solved:

- 1) to clarify the terminological apparatus involved in the article;
- 2) to find out types of persuasive arguments and their impact on litigants;
- 3) to establish the language means expressing stratagems of appeal to logic in the prosecution discourse.

The aim, objectives and specificity of the material determined the choice of **methods** of analysis.

At the stage of terminological reasoning the following methods were applied: comparison (comparing the views of different scholars, directions of problem analysis, etc.), classification (identifying linguistic means), generalisation (summarising information), argumentation (in support of its position).

In our choice of approaches to the analysis we were guided by the contemporary scientific paradigms: cognitive linguistics, pragmatic linguistics, speech communication theory, lexico-semantic analysis methods. Elements of cognitive analysis helped to identify the dependence of judicial discourse on social conditions.

Appealing to logic implies the use of arguments, so let us first turn to the notion of argument. It should be made clear that arguments in court discourse have special features. The most important difference in arguments delivered in court discourse is that while in any other type of discourses we can talk about correct and incorrect arguments, in court discourse we are only talking about strong and weak arguments. The legal evidence must be logical, consistent, complete and beyond any doubt. It is the totality of such evidence that can justify a delivery of judgment. However, the same can be said of arguments in, for example, medical discourse when it comes to surgery. Apparently, there is some other aspect that characterises and distinguishes the legal argument. Referring to D. Dziuba’s research where

he defines an argument as motivation, comparison, the use of opinions and the art of creating an image: “Argument is urging, comparing, using opinions and characterizations” [11], let us add that besides completeness, consistency and irrefutability, arguments in court should prompt and create an image. What image will be created in terms of its “successful” impact on the recipient is determined by many factors, such as the addressee’s way of thinking, peculiarities of his character, chosen rhetorical techniques of speech construction, etc. Hence, when entering a discourse, the arguer subconsciously chooses the relevant system of arguments and their structural organisation. Then, he constructs a certain model in accordance with his/her cognitive, existential and social attitudes. We find ourselves in full agreement with W. Brockriede who said, “Arguments are not in statutes but in people” [12, p. 3]. Thus, to characterize argumentation, it is necessary to examine not only different kinds of arguments, but also the cognitive processes that result in them, as well as the cognitive processes they cause. For example, a message conceived by an arguer as persuasive may have the opposite effect on recipients. This phenomenon can be explained by interpreting argumentation as a complex two-tier formation with a superficial level, conditioned by the nature of the language, and deep one, conditioned by the nature of the psychological structure of the personality [13].

On the basis of the material selected for the study, we can say that all the underlying arguments put forward by the prosecution have the essential function of proving the guilt of the defendant. Whereas superficial arguments have residual function of creating a positive image of the plaintiff and a negative image of the defendant. In the absence of weighty evidence, these functions may change. And then the essential function is to create a negative image of the accused and a positive image of the plaintiff. Let us give a few examples.

In 1921, a case about an attempted murder of the first degree, assault in the first and second degrees was tried in New York (USA). The prosecutor tried to appeal to the logic of the judge and the jury without having such conclusive evidence as fingerprint results, although the fingerprint examination was introduced in 1902. Therefore, it was only through circumstantial, indirect evidence that the prosecutor drew the following accusatory inferences:

Just how many shots were fired or who fired, all of them I don't pretend to be able to show. As is very common in such cases, where the whole thing happens in a very, few minutes, and where all the persons, engaged were laboring under very great excitement, it is impossible to tell or to get the witnesses to agree to all the shooting that was done.

The arguer finally conceded that he did not know exactly who had fired the shot, but he considered it proven that it was the defendant:

He was fired at as he went back, but whether by Eastman not, we do not know, but we presume by Eastman <...>.

Draw your attention to the contextual antonyms in the above example: **not know – presume**.

In the same case, arguments aimed at creating an image of the plaintiff and the defendant are also noteworthy. Once again, we emphasise that due to the lack of underlying arguments so-called surficial arguments can be used to compensate for the absence of the former. But in this case, due to a lack of direct evidence, the prosecutor also failed to create a clear negative image of the defendant. Moreover, he failed to create a positive image of the plaintiff because of the latter’s low moral character. The sender of the speech attempted to correct it by giving a positive image of the defendant’s father:

<...> the son of a man distinguished in public life in the United States <...>.

It may be added at this point that this is a rather uncommon technique in modern court proceedings. The prosecutor’s speech deliberately emphasised the word “child” in relation to the plaintiff, who was heavily intoxicated:

At half-past two o'clock in the early morning of the 2'nd of February last, a young man, very much under the influence of liquor, staggered out of Jack's all-night restaurant, drunken boy, drunken kid.

This characteristic, in contrast, leads to cognitive dissonance: a young man/almost a child, on the one hand, at 2:00 a.m., / was out, wandering around / a 24-hour restaurant, on the other. Although the arguer tries to smooth the situation a bit by using the euphemism “very much under the influence of liquor”. In addition, despite the absence of weighty evidence, the Public Prosecutor demands a fair trial and accuses the defendants of attempted murder in the first degree, despite the fact that the intent to do so must be established. The actor must have a certain guilty state of mind in the form of so-called substantial step. Moreover, according to US lawyers, distinguishing between acts that constitute a “substantial step” and those that do not constitute such a step is quite difficult [14].

The exact opposite is true of the high-profile Ku Klux Klan case of 1964 – Freedom Summer Murders. The Prosecutor’s position is supported by the preponderance of the evidence that the murder of three black civil rights activists was committed. Firstly, he substantiates that it was a carefully thought-out murder with aggravating circumstances:

The short time involved, the distance traveled, draws a conclusion of their own plot. No one, no group could have stumbled on that Station Wagon on highway

19, stopped it, killed the boys, made arrangement for disposal of the bodies fifteen miles away, half a mile off the blacktop road in the middle of the woods **without their having been advanced planning. The fact that they were buried in a dam in and of itself tells us that it was a careful worked out plot.**

The prosecutor then methodically builds up a series of arguments, each of them persuades the jury of the guilt of the defendants. The arguments presented by the prosecution are logical, vetted and therefore convincing:

The boys are alive at 10:30 when they were released, the station wagon is on fire at 12:45 o'clock located fourteen miles northeast of Philadelphia. The Neshoba County law enforcement officer, Cecil Ray Price, controlled the time of release, he could have released them an hour later, he could have released them an hour early, but he released them just so they would go to their deaths. So, he proves the time of death.

The Station Wagon which was the way the boys were traveling had traveled a considerable distance between 10:30 and a quarter to one. This is about ten or twelve miles. You follow these roads, these back roads back to about ten miles back to Philadelphia. Then you take the road to Philadelphia up here at Posey's Service Station down 21 down on to the dam site, that's six to six and a half miles here, ten to eleven miles here, approximately ten miles back on the back road, a half mile down to the dam site and add them all up, six miles back into town and thirteen or fourteen miles back up the road where the car was found. That car traveled in a little over two hours over fifty miles, fifty, fifty-one or fifty-two miles that night (proof of the distance travelled and where the murder took place);

<...> the circumstances of the killing also point toward law enforcement, toward the fact that some law enforcement officer, and we know it was Cecil Ray Price, we know that one gun a. 38 at least put one bullet in the chest of each of the three boys. We know that their gun was fired at contact range, fired by someone who could have grabbed those three boys like that by the shirt, put that gun to their chest and pull the trigger (proof of the nature of the wounds, as the bullets were fired at close range).

The arguer also uses so-called superficial arguments that create an image of a) the plaintiff and b) the defendant:

a) *innocent, peaceful prisoners in the custody of the law, he preached freedom; he was a symbol of COFO, COFO was the symbol of forced integration of the races in the State of Mississippi; he was the thorn;*

b) *a fanatic; to satisfy his own consuming hate; Cross-burnings, meetings, and eliminations, provided that discipline was maintained and that action of this type was approved by the local State Organization; to understand and grasp the evil of this organization; we are disposed to use our physical force against our enemies; the boys were held in custody when they were murdered.*

In cases where a significant evidence base has been gathered, it can be said that the arguments used by the prosecution constitute the deep level of the argumentation process and fulfil their essential function of the logical impact, that is, the function of proving the plaintiff's innocence. The proofs justify the veracity of judgments, which, in their turn, persuade the court and the jury, becoming one of the methods of influencing the opponents. The lexical means are combined by the common message "credibility of the arguments". So-called superficial arguments contribute to the positive image of the plaintiff and the negative image of the defendant, fulfilling a residual, auxiliary function of the emotional impact on recipients. The lexical means are represented by two thematic groups: a) lexical means with a positive connotation to create the image of the plaintiff and b) lexical means with a negative connotation to create the image of the defendant. Together, they form effective persuasive tactics that influence the recipients' consciousness, leading to a change in the mental states of the individual, which usually leads to a change in behavior [15, p. 32].

Based on such findings, we draw your attention to the following fact that this research is promising, as the question of the stratagems of appeal to logic in advocate discourse and in judge discourse remains unresolved. In addition, it would be interesting, from our point of view, to carry out a comparative analysis of the linguistic expression of these stratagems.

BIBLIOGRAPHY

1. Мальцева В. Судебные прения: речевые стратегии и тактики. *Вопросы психолингвистики*. 2011. № 13. С. 152–159.
2. Нефёдова Л., Никифорова Э. Коммуникативные тактики создания образа подсудимого. *Юрлингвистика*. 2015. № 4. С. 43–50.
3. Зайцева М. Судебный дискурс: речевые стратегии и тактики, языковые средства выражения конфликта. *Перший незалежний науковий вісник*. 2016. № 6–1 (6). С. 74–78.
4. Завьялова Т. Формирование терминологических средств стратагематики в китайской культуре. *Восток – Запад: Историко-литературный альманах: 2003–2004*. Москва : Вост. лит., 2005. С. 255–275.

5. Чугреев В. Стратегемы – особенности и специфика применения. 2011. URL: <https://strateg.org/stratagemy.html> (дата звернення: 21.04.2021).
6. Moon H. *The Art of Strategy: Sun Tzu, Michael Porter, and Beyond*. Cambridge : Cambridge University Press, 2018. 332 p.
7. Иссерс О. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. Москва : КомКнига, 2006. 288 с.
8. Labov W., Fanshel D. *Therapeutic Discourse. Psychotherapy as Conversation*. New York : Academic Press, 1977. 347 p.
9. Демьянков В. Интерпретация текста и стратегемы поведения. Семантика языковых единиц и текста : лингвистические и психолингвистические исследования. Москва : Ин-т языкознания АН СССР, 1979. 148 с.
10. Павлова Н. Дискурс в современном мире. Москва : Изд-во «Институт психологии РАН», 2011. 368 с.
11. Dziuba D. Opening Statement – Some Reminders. URL: [http://www.trialarchives.org/pdfs/Opening%20Statements/Opening%20Statement%20-%20Some%20Reminders%20\(Daniel%20C.%20Dziuba\).pdf](http://www.trialarchives.org/pdfs/Opening%20Statements/Opening%20Statement%20-%20Some%20Reminders%20(Daniel%20C.%20Dziuba).pdf) (дата звернення: 21.04.2021).
12. Brockriede W. Where is Argument? URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED102638.pdf> (дата звернення: 21.04.2021).
13. Беседина Е. Особенности аргументативного дискурса личностей с когнитивным стилем «Когнитивная простота». *Научный журнал Кубанского государственного аграрного университета*. 2011. № 66. С. 1–15.
14. Уголовное право США. URL: https://studme.org/196497/pravo/pokushenie_attempt (дата звернення: 21.04.2021).
15. O’Keefe D. *Persuasion: Theory and Research*. Thousands Oaks, CA : Sage Publication, 2002. 408 p.

REFERENCES

1. Maltseva V.A. (2011) Sudebnyye preniya: rechevyie strategii i taktiki [Trial debates: speech strategies and tactics]. *Voprosy psiholingvistiki*, № 13, pp. 152–159.
2. Nefyodova L.A., Nikiforova, E.Sh. (2015) Kommunikativnyie taktiki sozdaniya obraza podsudimogo [Communicative tactics of creating an image of the defendant]. *Yurilingvistika*, no. 4, pp. 43–50.
3. Zaitseva M.A. (2016) Sudebnyiy diskurs: rechevyie strategii i taktiki, yazykovyye sredstva vyrazheniya konflikta [Court discourse: Speech strategies and tactics, linguistic means of expressing conflict]. *Pershiy Nezalezhnyy Naukoviy VIsnik*, № 6–1 (6). pp. 74–78.
4. Zavvalova T.G. (2005) Formirovanie terminologicheskikh sredstv stratagematiki v kitayskoy kulture [Formation of terminological means of stratagematics in Chinese culture]. *Vostok – Zapad: Istoriko-literaturnyy almanah: 2003–2004*. Moscow: Vost. Lit., pp. 255–275.
5. Chugreev V. (2011) Stratagemy – osobennosti i spetsifika primeneniya [Stratagems – features and specific applications]. Retrieved from: <https://strateg.org/stratagemy.html> (accessed 21. 04. 2021)
6. Moon H. (2018) *The Art of Strategy: Sun Tzu, Michael Porter, and Beyond*. Cambridge: Cambridge University Press, 332 p.
7. Issers O.S. (2006) Kommunikativnyie strategii i taktiki russkoy rechi [Communicative strategies and tactics of Russian speech]. Moscow: KomKniga, 288 p. (in Russian)
8. Labov W., Fanshel, D. (1977) *Therapeutic Discourse. Psychotherapy as Conversation*. New York: Academic Press, 347 p.
9. Demyankov V.Z. (1979) Interpretatsiya teksta i stratagemyi povedeniya [Text Interpretation and Stratagems of Behaviour] *Semantika yazykovyih edinit i teksta (lingvisticheskie i psiholingvisticheskie issledovaniya)*. Moscow: In-t yazykoznaneya AN SSSR, 148 p. (in Russian)
10. Pavlova N.D. (2011) Diskurs v sovremennom mire [Discourse in the modern world] *Psihologicheskie issledovaniya*. Moscow: Izd-vo “Institut psihologii RAN”, 368 p. (in Russian).
11. Dziuba D. Opening Statement – Some Reminders. Retrieved from: [http://www.trialarchives.org/pdfs/Opening%20Statements/Opening%20Statement%20-%20Some%20Reminders%20\(Daniel%20C.%20Dziuba\).pdf](http://www.trialarchives.org/pdfs/Opening%20Statements/Opening%20Statement%20-%20Some%20Reminders%20(Daniel%20C.%20Dziuba).pdf) (accessed 21. 04. 2021).
12. Brockriede, W. Where is Argument? Retrieved from: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED102638.pdf> (accessed 21. 04. 2021).
13. Besedina E.V. (2011) Osobennosti argumentativnogo diskursa lichnostey s kognitivnyim stilem “Kognitivnaya prostota” [Peculiarities of argumentative discourse of personalities with cognitive style “Cognitive simplicity”]. *Nauchnyiy zhurnal KubGAU – Scientific Journal of KubSAU*, № 66, pp. 1–15.
14. Ugolovnoe pravo SShA [US criminal law]. Retrieved from: https://studme.org/196497/pravo/pokushenie_attempt (accessed 21. 04. 2021).
15. O’Keefe D.J. (2002) *Persuasion: Theory and Research*. Thousands Oaks, CA: Sage Publication, 408 p.

УДК 81'33:343.301
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2021-1-11>

НОВІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ЛІНГВІСТИКИ: ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТА ПРОТИДІЯ ТЕРОРИСТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Каліщук Д. М.

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри прикладної лінгвістики
Волинський національний університет імені Лесі Українки
пр. Волі, 13, Луцьк, Україна
orcid.org/0000-0003-1952-5176
diana_kalishchuk@vnu.edu.ua*

Бондар Т. Г.

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри прикладної лінгвістики
Волинський національний університет імені Лесі Українки
пр. Волі, 13, Луцьк, Україна
orcid.org/0000-0002-9421-264X
Bondar.Tetiana@vnu.edu.ua*

Ключові слова:

*криміналістична
лінгвістика, тероризм,
терористична діяльність,
аналіз оперативних
даних, лінгвістичний
аналіз, розслідування під
прикриттям.*

У сучасному глобалізованому світі під впливом різноманітних суспільно-політичних, економічних, релігійних та інших факторів прояви тероризму та терористичні атаки стають все частотнішими та жорстокішими. Уряди багатьох країн включили попередження та боротьбу з тероризму до головних пріоритетів своєї діяльності. Тероризм розглядають як одну з багатьох форм відносин між індивідами, групами, певними суспільствами або режимами правління та їх громадянами, яка має дуже специфічний характер. В останні десятиліття значна увага приділяється аналізу причин виникнення таких відносин, що могло б допомогти виявляти потенційну терористичну діяльність та запобігати їй. Серед головних напрямів дослідження тероризму як явища можна виокремити аналіз проблеми визначення тероризму, способів та засобів протидії терористичній діяльності, використання дипломатичних методів та міжнародної співпраці, міжнародного фінансування тероризму тощо. Проте все ще недостатня увага приділяється залученню лінгвістів-криміналістів до аналізу оперативних даних, які можуть слугувати доказами в суді.

Статтю присвячено проблемі застосування методів лінгвістичного аналізу до оброблення даних, що використовуються у розслідуваннях чи судових процесах, пов'язаних з попередженням, протидією чи боротьбою з тероризмом. Головними критеріями успішних розслідувань вважають наявність достатніх підстав для підозри щодо потенційної терористичної діяльності, розроблення плану для затримання підозрюваних за умови переконливих доказів, вміння виокремити на записах мовний матеріал, що переконливо доводить вину підозрюваних, а не відображає штучно створену самим агентом ситуацію, ретельне оброблення, зокрема лінгвістичне, отриманих оперативних даних. Головними комунікативними стратегіями, які використовують агенти під прикриттям, вважаються надання можливості підозрюваним говорити вільно і в такий спосіб генерувати свою вину власноруч; надання натяків і недомовок, якими може скористатись підозрюваний, щоб розкрити власну вину; чітке та недвозначне розкриття незаконності справи, яка планується. Лінгвістичний аналіз записів, отриманих у результаті таємної операції, дає можливість виявити імпліцитні та експліцитні смисли, які вкладають у значення певних мовних одиниць підозрювані та агент, виокремити стратегії, які вони використовують, визначити ступінь залучення агентів у створення та постановку ситуації, отже, довести чи спростувати вину підозрюваних.

NEW DIRECTIONS OF FORENSIC LINGUISTICS DEVELOPMENT: TERRORIST ACTIVITY PREVENTION AND COUNTERACTION

Kalishchuk D. M.

*Ph.D. in Germanic Languages,
Associate Professor at the Department of Applied Linguistics
Lesya Ukrainka Volyn National University
Volia avenue, 13, Lutsk, Ukraine
orcid.org/0000-0003-1952-5176
diana_kalishchuk@vnu.edu.ua*

Bondar T. H.

*Ph.D. in Linguistics,
Associate Professor at the Department of Applied Linguistics
Lesya Ukrainka Volyn National University
Volia avenue, 13, Lutsk, Ukraine
orcid.org/0000-0002-9421-264X
Bondar.Tetiana@vnu.edu.ua*

Key words: *forensic linguistics, terrorism, terrorist activity, intelligence analysis, linguistic analysis, undercover investigation.*

In the modern globalized world under the influence of various social political, economic, religious and other factors cases of terrorism and terrorist attacks are becoming more and more frequent and violent. Governments of many countries have included terrorism prevention and counteraction to their main priorities. Terrorism is treated as one of the many forms of relations between individuals, groups, certain societies or regimes and citizens, this form of relations is of a rather specific type. In recent decades considerable attention is paid to the analysis of the reasons of such activity which may help detect and counteract potential terrorist activity. The main directions of investigation of terrorism are the analysis of the issues of this phenomenon definition, means and ways of terrorist activity counteraction, usage of diplomatic methods and international cooperation, international financing of terrorism, etc. Still not enough attention is paid to involvement of forensic linguistics to the intelligence analysis of data which may be used as evidence in court.

The article is devoted to the issues of applying methods of linguistic analysis to process data, used in investigations and trials concerned with prevention. Counteraction and fight against terrorism. The main criteria of successful investigations are reasonable grounds to suspect potential terrorist activity, elaboration of the plan to arrest the suspects in case the evidence is persuasive enough, the skills to properly analyze the recordings and single out linguistic data that prove the guilt of suspects but not reflect the situation artificially created by the agent, careful data processing including linguistic analysis. The main communicative strategies used by undercover agents are as follows: to allow the suspects to talk freely thus generating their guilt on their own; drop hints and reservations which may be used by suspects to reveal their guilt; clearly and unambiguously explain that the action planned is illegal. Linguistic analysis of the obtained data allows the researcher to reveal explicit and implicit meanings of certain linguistic units used by suspects and the agent, single out the strategies applied by them, define the level of the agent's involvement in creation and staging of the situation and, therefore, to prove or deny the guilt of suspects.

Вступ. Сучасний світ стає дедалі більш радикалізованим, маючи в основі цієї тенденції кризові явища суспільно-політичної, економічної, політичної сфер, які посилюються у періоди епідемій чи пандемій, а також значно піддаються зовнішньоекономічному, геополітичному впливу, як і впливу міжетнічних чи міжрелігійних контекстів. Усі зазначені фактори сприяють тому, що прояви тероризму у світі стають дедалі частотнішими та жорстокішими. Стрімкий розвиток інформаційних технологій переводить запобігання терористичній діяльності та боротьбу з нею на новий рівень та у новий, цифровий, вимір.

Розроблення теоретико-методологічних засад та вивчення окремих аспектів протидії та боротьби з тероризмом набувають усе більшої актуальності останніми роками. Міжнародний та глобальний тероризм аналізують такі вітчизняні вчені, як М.Я. Гуцман, І.В. Шкурат, М.М. Кучерук [3; 11; 7]. В.Ф. Антипенко, А.В. Антипенко працюють у сфері кримінології як науки, зокрема розробляють аспекти виокремлення міжнародної кримінології тероризму як окремої галузі [1]. Ю.Б. Данильченко аналізує тероризм як феномен, проблеми дефініції та способи протидії [4]. Методологічні засади боротьби з тероризмом в Україні та міжнародний тероризм аналізуються у працях В.В. Крутова [10]. В.А. Ліпкан досліджує тероризм та інші злочини терористичного характеру [8]. У монографії І.М. Рижова аналізуються базові концепти антитерористичної безпеки [9]. Зарубіжні вчені також активно досліджують проблематику терористичної діяльності, зосереджуючись передусім на політичному та глобальному тероризмі. Заслужують на увагу такі праці, як «Машина часу // Тероризм» Л. Діспо [6], «Тероризм проти ліберальної демократії» П. Вілкінсона [21], «Політичний тероризм: дослідження концепцій, теорій та літератури» А. Шмідта, «Політичний тероризм: теорія, тактики, протидія» Г. Вордло [20], «Стратегія антитерору» Г. Денікера [5], «Терористичний виклик» Р. Соле [19], «Походження міжнародного тероризму» Р. Фрідланда [12], «Introducing the Global Terrorism Database» G. LaFree, L. Dugan [15], «The Psychology of Terrorism» J. Horgan [14].

Незважаючи на велику кількість досліджень, підхід до аналізу тероризму як явища залишається традиційним, більшість праць присвячено кримінологічному аспекту тероризму як злочину, немає узгодженості щодо термінології, не вироблено понятійно-дефініційних критеріїв. Проте події останнього часу в Україні і світі переконливо доводять, що нові виклики вимагають розроблення та впровадження нових методів, використання різноманітних ресурсів та навиків, в тому числі професійних лінгвістичних знань, що зумовлює актуальність нашого дослідження,

метою якого є доведення необхідності залучення не лише силових структур чи спеціалістів служби безпеки, але й лінгвістів-криміналістів до аналізу даних, розслідувань чи судових процесів, які пов'язані з попередженням, протидією чи боротьбою з терористичною діяльністю.

Методи та методики дослідження. У дослідженні були використані такі методи аналізу, як загальнонауковий гіпотетико-дедуктивний метод, метод спостереження над лінгвальним матеріалом, описовий метод, а також такі теоретичні методи дослідження, як аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, систематизація наукових джерел, для характеристики інструментарію лінгвістичного аналізу оперативних та інших даних.

Результати та дискусії. Проблеми боротьби з тероризмом входять до основних пріоритетів спецслужб різних країн. ФБР, наприклад, включає захист держави від терористичних нападів у трійку головних завдань поруч із протидією шпигунству та злочинам, що пов'язані з високими технологіями та кіберзлочинністю. Тероризм слід розглядати як передусім одну з багатьох форм відносин, дуже специфічну, між індивідами, групами, певними суспільствами або режимами правління та їх громадянами. Отже, ідеться саме про форму відносин між людьми, хоч і вкрай радикальну [2, с. 3]. Причини виникнення таких відносин потребують ретельного вивчення, що могло б допомогти запобігти виникненню таких відносин і терористичним атакам.

В останні десятиліття увага до тероризму як явища посилюється, ведуться дискусії щодо проблеми визначення тероризму, досліджуються засоби та способи протидії терористичній діяльності, широко обговорюються використання дипломатії та міжнародної співпраці, міжнародне фінансування терористичних угруповань та організацій тощо. Проте, на жаль, недостатньо уваги приділяється власне лінгвістичним аспектам. У Сполучених Штатах нові дослідження проводяться в межах криміналістичної лінгвістики. Представники цього напрямку лінгвістики переконливо доводять необхідність залучення знань та навичок лінгвістів-криміналістів до роботи з даними, отриманими в результаті розслідувань чи таємних операцій, розроблених спецслужбами для боротьби з тероризмом.

Як стверджує спеціаліст у сфері криміналістичної лінгвістики з університету Джорджтауна Роджер Шай, що першим почав застосовувати дискурс-аналіз для аналізу записів розмов чи писемної комунікації, які стосувалися злочинної чи потенційно злочинної діяльності, успішні розслідування терористичної діяльності повинні відповідати певним критеріям. Перш за все повинні бути достатні підстави для підозри, що певна

терористична діяльність відбувається чи може відбуватись. Наступним критерієм є розроблення плану для затримання підозрюваного чи підозрюваних за умови, що є переконливі докази вірогідності того, що терористична діяльність може відбутись [17, с. 558]. Оскільки операції, пов'язані з викриттям потенційних терористів, часто передбачають роботу під прикриттям, під час якої проводиться запис численних розмов, аналіз таких записів вимагає особливої уваги, оскільки часто потенційні підозрювані розмовляють з тими, хто не має жодних злочинних намірів, тому потрібно сортувати репліки, тобто чітко відокремлювати слова підозрюваних від слів тих, хто не має жодного відношення до терористичної діяльності.

Третім критерієм, на думку Роджера Шая, є вимога до агента, що працював під прикриттям і проводив запис розмов, виявити на записах неспростовні докази того, що потенційні підозрювані є винними у скоєнні злочинних дій чи насправді мають злочинні наміри [17, с. 559]. Це не просте завдання, оскільки отримання таких доказів значною мірою залежить від умінь агента уникнути штучного створення злочину, виокремлення мовного матеріалу, який буде використовуватись в суді як свідчення обвинувачення і передусім явно чи неявно не змушувати підозрюваних говорити те, що агент хоче почути. Останньою вимогою є оброблення інформації, яку зібрав агент під прикриттям. Дані, які можуть потенційно бути використані в суді як докази сторони обвинувачення, повинні бути ретельно оцінені прокурором і взяті до уваги тільки тоді, коли вони відповідають усім законним вимогам, а їх доказовий потенціал не викликає жодних сумнівів [17, с. 559].

Якщо усі вищенаведені вимоги виконуються, розслідування можна вважати успішним, а результат – справедливим. Проте відомі випадки, коли з певних причин одна чи більше вимог не виконувались. У намаганні досягти мети – захист населення від терористичної діяльності – на певному етапі відбувалась неправильна інтерпретація реально зібраних даних, робились висновки без достатніх підстав, приймались поспішні та необґрунтовані рішення, результатом чого могли бути скалічені життя невинних людей, засуджених несправедливо.

Незважаючи на зростаючу роль лінгвістів-експертів у розслідуваннях, пов'язаних із терористичною діяльністю, все ще недостатня увага приділяється власне лінгвістичній інтерпретації даних, лінгвістичному аналізу доказів, який нічим не відрізняється від аналізу даних у будь-яких інших випадках, де головними доказами слугують записи розмов підозрюваних. Існує низка проблем, пов'язаних із роботою детективів, агентів під прикриттям, які залученні

у розслідування та попередження потенційних терористичних атак.

Перша з них – це виявлення справжніх підозрюваних, осіб, які дійсно можуть планувати потенційні терористичні акти. Існує тенденція, коли таємні агенти звертають увагу на людей, які недостатньо освічені, легковірні, заглиблені у власні переживання. Дуже часто це вихідці з інших країн, які недостатньо добре володіють мовою, тому не завжди розуміють певні мовні нюанси, через що їх легко можна ввести в оману. Власне, саме на цьому етапі потрібні професійні лінгвістичні знання, щоб розрізнити, що саме хотів чи не хотів сказати мовець, запис розмови якого аналізується. В останні десятиліття є багато випадків у Сполучених Штатах Америки, коли потенційна терористична діяльність була створена та заохочена власне агентами під прикриттям, підозрювані, серед яких переважно були вихідці із Середнього Сходу, частину з яких складали громадяни Америки, могли бути виправдані судом присяжних через недостатню переконливість доказів.

Часто під час розслідування потенційної терористичної діяльності агенти під прикриттям таємно записують сотні годин розмов. Коли доказами слугують записи розмов, учасники судового процесу часто виявляють тенденцію визнати підозрюваних винними на підставі лише того факту, що їх голос є на плівці і вони просто були присутні під час здійснення запису. У розгляді таких справ здійснюють так званий аналіз оперативних даних (*intelligence analysis*). Першочерговою метою такого аналізу є отримання чітких записів того, що було сказано і ким, тоді все зводять разом із контекстом як доказ, проводять виокремлення та розмежування таких мовленнєвих актів, як згода та заперечення, а також виявлення моментів, коли особи, яких записують, або не чули, або не реагували на те, що до них говорять [13, с. 30–34].

Важливість залучення лінгвіста-експерта до експертизи записів розмов, які слугують доказами в суді, переконливо доводить професор Роджер Шай. Під час аналізу плівок залучаються лінгвістичні знання з фонетики, морфології та синтаксису для корегування записів; знання зі сфер дискурс-аналізу, семантики та прагматики для виявлення і відслідковування головних топіків, тем, схем та планів мовців; знання теорії мовленнєвих актів для виявлення та чіткого й точного розмежування різних важливих для справи мовців, які просять, обіцяють, погоджуються, заперечують тощо; організаційні навички, щоб звести все це до вигляду, який буде зрозумілим для присяжних чи інших осіб [17]. Проводячи такий аналіз, лінгвісти висувують різні гіпотези, а не лише одну – гіпотезу вини.

Професор Р. Шай дуже детально аналізує судовий процес, до якого він був залучений

як консультант, що відбувся в Толедо, штат Огайо, а саме «Сполучені Штати проти Могамада Амаві, Марвана Ель-Хінді і Васіма Мазлоума», де названі особи були звинувачені у терористичній діяльності. Усі троє були мусульманами, жили в Толедо, проте не були знайомі між собою до того часу, як їх ніби випадково познайомив агент під прикриттям. Роджер Шай провів лінгвістичний аналіз записів, зроблених агентом, які слугували доказами в суді і на підставі яких підозрювані були звинувачені у підготовці терористичного акту. В результаті здійсненого аналізу він довів, що дійсні наміри Марвана Ель-Хінді були далекими від тих, у яких він був звинувачений. Також було доведено, що агент сам створив докази ймовірних протизаконних намірів Ель-Хінді і скористався його нездатністю уважно слухати та інтерпретувати двозначність, приховані сенси та натяки агента. Врешті професор Р. Шай довів, що коли агенту не вдалося заохотити Ель-Хінді до створення тренувальної терористичної групи, він відмовився від цього сценарію і натомість створив новий. За новим сценарієм, агент попросив Ель-Хінді завантажити певні відеозаписи та інтернет-трансляції із Середнього Сходу та надіслати агенту на електронну адресу. На підставі цих дій усі троє підозрюваних були звинувачені у співучасті та підбурюванні до терористичної діяльності [17].

У випадках, що стосуються терористичної діяльності, завданнями сторони обвинувачення чи слідчих органів є виявлення мотивації підозрюваних, розроблення сценарію, за яким можливо було б вести записи злочинної діяльності чи намірів, а також використання таких комунікативних стратегій, які б заохотили підозрюваних видати свої протизаконні наміри, тобто створюється вірогідний варіант розвитку подій, за якого потенційний терористичний акт міг би відбутись. Агент, що працював під прикриттям, вів спостереження за людьми в мечетях, провокував їх на висловлення невдоволення діями американського уряду тощо. Він звернув увагу на Амаві, який часто говорив про те, що ненавидить війну в Іраку, значна частина 300-годинних записів розмов є записами саме Амаві. Наступним об'єктом став Ель-Хінді, котрий вихвалявся своїм бізнес-потенціалом. Оскільки будь-який терористичний акт потребує фінансування, він видався перспективним кандидатом. Мазлоум був, швидше, випадковим учасником, він присутній на незначній кількості записів.

Агентом було розроблено два можливі варіанти розвитку подій, до яких він планував залучити вибраних об'єктів. Згідно з першим сценарієм, потрібно було спонукати Ель-Хінді до створення групи, ймовірно, терористичної, проте прямо про це агент жодного разу не говорив. Йшлося про тренування людей, мета цього тренування була

доволі розмитою. Слово “training”, як виявилось у процесі аналізу, було одним із ключових неоднозначних сумнівних слів у ході судового процесу. Оскільки обоє фігурантів, Ель-Хінді та Мазлоум, мали надлишкову вагу та були в не дуже хорошому фізичному стані, для них тренування, які обіцяв забезпечити колишній солдат армії США, а тепер агент під прикриттям, були необхідні. Агент неодноразово натякав на залучення інших людей до цих тренувань. Ель-Хінді навіть називав прізвища знайомих, які могли би бути потенційними учасниками, проте жоден із них так і не був запрошений на тренування, тому варіант зі створенням групи не вдався.

Після приблизно року невдалих спроб створити так звану терористичну групу був розроблений новий план дій, який у суді був названий як «електронний джихад». Як усі іммігранти, фігуранти справи цікавились новинами з історичної батьківщини, тому доволі часто дивились відповідні програми та інтернет-трансляції. Агент Гріффін представлявся їм як новонавернений у мусульманство, тому цілком природно, що під час зустрічей у підозрюваних вдома вони намагались якомога більше розмовляти про релігію. Усі докази, які фігурували в суді, були зібрані саме під час таких зустрічей, це були аудіо- та відеозаписи розмов, а також матеріали, які підозрювані, зокрема Ель-Хінді, надсилали агенту Гріффіну за його ж проханням на електронну пошту.

Агенти, що працюють під прикриттям, зазвичай застосовують такі комунікативні стратегії в межах трикрокового процесу:

- дати можливість підозрюваним говорити вільно, генеруючи свою вину власноруч; якщо твердження, що підтверджують винуватість, таким чином не створені, тоді потрібно перейти до наступного кроку;

- давати натяки та недомовки, якими підозрюваний може скористатись і розкрити власну винуватість; якщо підозрюваний і на цьому етапі не говорить нічого, що може слугувати виразом вини, потрібно переходити на наступний етап;

- чітко та недвозначно розкрити незаконність справи, яка планується [16, с. 7–9].

Агент Гріффін ніколи не заходив далі кроку 2. Він успішно застосовував стратегію неоднозначності у розмовах із підозрюваними, зокрема з Ель-Хінді, намагаючись змусити їх самих озвучити ті значення, які були закладені ним у певні слова. Ці записи слугували доказами в суді. Сторона обвинувачення доводила, що підозрювані добре розуміли, про що йдеться, хоча навіть носії мови не завжди можуть розпізнати стратегію використання неоднозначності, особливо коли замислені над власними справами та не дуже вслухаються в саму розмову.

Аналізуючи вживання слова “training”, яке у суді трактувалось як тренування та підготовка терористичної групи, тому що саме таке значення закладав у це слово агент Гріффін, Роджер Шай доводить, що підозрюваний Ель-Хінді жодного разу не використовує це слово в такому значенні. Було проаналізовано 13 розмов з Ель-Хінді, записаних протягом трьох років. Агент Гріффін вживає слово “training” 122 рази, з яких у 111 випадках значення є розмитим, двозначним і не вказує на мету тренування. У решті 11 випадках значення слова було специфіковане самим агентом, не двозначне і стосувалося тренування щодо забезпечення безпеки, тренування сусідських дітей стріляти з повітряних рушниць, тренування, як поводитися з вогнепальною зброєю для охорони домівки, а також тренування для покращення фізичного стану. Не було зафіксовано жодного випадку прямого недвозначного принаймні натяку на те, що “training” стосується тренувань для скоєння жорсткого джихаду.

В тих самих 13 розмовах Ель-Хінді вживає слово “training” 42 рази, з яких лише у 5 випадках воно має нечітке розмите контекстуальне значення. Це видається дивним, що людина з невисоким рівнем англійської може висловлюватись чіткіше та зрозуміліше, ніж агент, який є носієм мови. З 36 випадків вживання “training” з чітким недвозначним значенням було виокремлено тренування в Корані, тренування для покращення фізичного стану себе та інших, тренування американських мусульман для самозахисту проти тих, хто нападає на них на вулиці та у їхніх домівках, тренування як рекреація, тренування для коней, тренування для отримання грантів та тренування для того, щоб стати сертифікованим перекладачем з арабської на англійську і навпаки. Жодного разу Ель-Хінді не говорив про тренування для екстремістського джихаду. Насправді він виступав проти жорстокого джихаду, який чинили інші.

Аналізуючи певні уривки розмов, у яких вживається “training”, Роджер Шай доводить, що цілі агента та Ель-Хінді були абсолютно різними. Гріффін дуже часто апелює до слова “security” в контексті режиму секретності, натякаючи на те, що дуже важливо, щоб мусульмани не потрапили під підозру у тренуванні для скоєння джихаду. Для Ель-Хінді “security” означає безпеку, оскільки переважно вживається щодо ситуацій, коли мусульман затримували в аеропортах чи нападали на них на вулицях. Він розповідає про власний досвід, коли його побили і пограбували на вулиці.

Griffin: The biggest thing is security, you know.

El-Hindi: That's what I'm saying.

Griffin: We have to be extra careful because <...> they are after Muslims [17].

На перший погляд, здається, що Ель-Хінді погоджується з агентом щодо його визначення

слова “security”, проте увесь контекст говорить про те, що вони користуються різними схемами. Навіть коли Гріффін наважується висловлюватись трохи конкретніше і відвертіше щодо його намірів залучити фігурантів до тренування користуватися вогнепальною зброєю, Ель-Хінді, очевидно, не розуміє натяків агента.

Griffin: There's definitely stuff to teach kids. You know, it's basic stuff, as far as weapons training. Weapons training is basic.

El-Hindi: I was in good relation with Ji'atan Academy and he trained in [17].

В розмові, уривок з якої наведений вище, йшлося про те, що вони шукали можливість взяти в оренду чи купити будівлю, яка могла б слугувати приміщенням для приватної школи для тренування дітей. У “Ji'atan Academy” проводились заняття з карате, тому звернення Ель-Хінді до цього закладу вказує на те, що він інтерпретує використання Гріффіном слова “weapons” як тренування з карате. До цього моменту використання Гріффіном слів “train” та “training” без вказівки на мету цього тренування для Гріффіна означає тренування військового типу, Ель-Хінді ж продовжує трактувати це як тренування для самооборони. Практично всі проаналізовані використання слів “train” та “training” репрезентують очевидні розбіжності в інтерпретації значень цих слів обома мовцями. Таких прикладів, які доводять невинуватість підозрюваних, у проведеному Роджером Шаєм аналізі записаних розмов багато.

Проведений аналіз стосувався не лише імпліцитних значень, закладених у певних словах, та ступеня розуміння їх фігурантами. Роджер Шай аналізував також стратегії, які були використані агентом Гріффіном у намаганні залучити об'єктів до створення терористичної групи. Як уже зазначалось вище, агент ніколи не заходив далі кроку 2 – натяки на незаконність діяльності, участь у якій планувалась. Гріффін жодного разу не говорив прямо і відкрито про те, що він замислює незаконну діяльність і хоче залучити до неї фігурантів (крок 3). Професор Р. Шай створив таблицю, в якій навів 47 прикладів таких натяків, які він виокремив у 13 записаних розмовах, та назвав це стратегією фішингу – витягування, вивуджування інформації [18]. Ця стратегія зазнала невдачі, як і намір спонукати Ель-Хінді до створення терористичної групи, оскільки співрозмовники керувались різними схемами.

Griffin: You were saying that you were going to set up an organization over there and all that.

El-Hindi: Orphanages. Not only orphans, but very poor, way below poverty [17].

Гріффін намагається вивідати, з якою метою Ель-Хінді планує створити організацію у Єгипті, прагнучи поєднати це з власним сценарієм –

створення терористичної групи. Проте Ель-Хінді, відповідно до власного сценарію, пояснює, що йдеться про притулки для сиріт і бідних.

Наступний уривок взятий із розмови, де Гріффін намагається переконати Ель-Хінді дозволити тренувати двох хлопців, яких той знайшов і поселив у Єгипті з наміром повернути до батьків в Америку.

Griffin: They don't have any training so we gotta get across to them is you just goin' over there to commit suicide. That's not jihad. So we have to reel those guys in.

El-Hindi: I told them, "listen, you have some money. You really wanna benefit the people there?" They said, "yes". I said "let's slaughter some animals and give to the poor people. And you helping a lot of people". So he gave me money, probably a thousand. And I want to slaughter a lot of, thanks be to God, amen. I wanna give to the poor people. They get the reward. We are going on a mission of change [17].

Очевидно, що Ель-Хінді інтерпретує слово "jihad", що використовує Гріффін, відповідно до власного сценарію – вбивство великої кількості тварин, щоб прогодувати бідних людей.

Таких прикладів, як уже згадувалось, було знайдено 47. Розуміючи, що спроби витягнути якусь інформацію є невдалими, Гріффін втрачає терпіння і стає більш наполегливим.

Griffin; I like to go forward. I wanna do my project.

El-Hindi: This European Medical, if they get ten students, that's fifty thousand dollars brother [17].

Гріффін хоче розпочати проєкт із тренування для потенційних терористів. Ель-Хінді теж хоче втілити свій проєкт – школу, навчання в якій включає фізичні тренування. Отже, вживаючи ті самі слова, мовці діють за різними схемами.

Певні висловлювання самого агента свідчать про те, що він розумів, що усі його спроби спонукати Ель-Хінді до активних дій є невдалими.

Griffin: We all have to play our part. We can't sit and talk any more ' cause that's what too many Muslim brothers are doing right now. They're sitting and talking about it but they're not helping the nation at all [17].

Агент наголошує на тому, що вони нічого не роблять, лише розмовляють. Зрештою, він просить підозрюваних, зокрема Ель-Хінді, надіслати йому на електронну пошту певні записи про події на Середньому Сході, що стало вирішальним доказом для суду присяжних, які визнали підозрюваних винними у підбурюванні до терористичної діяльності. Ель-Хінді засудили до 14 років ув'язнення.

Роджер Шай говорить про те, що з огляду на великий страх суспільства перед терористичними атаками після 11 вересня 2001 року, який постійно підігрується політиками, результат цього судового процесу був передбачуваним. Сторона обви-

нування не звернулася до лінгвістів-експертів щодо власне лінгвістичного аналізу зібраних даних – записів розмов, які велися протягом трьох років. Вони не були у цьому зацікавлені, оскільки метою полягала в тому, щоби знайти винних і засудити. До лінгвістичного аналізу вдалися адвокати захисту, проте результати не були озвучені в суді, оскільки вони не отримали на це дозволу від судді. Відповідаючи на одне з ключових питань стосовно будь-яких розслідувань терористичної діяльності – чи були виявлені правильні підозрювані, чи в розроблення було взято саме тих осіб, – Роджер Шай зазначає, що фігуранти справи були абсолютно не тими людьми, які повинні були би бути засудженими. Skorиставшись їх наївністю, невпевненістю, недосконалим володінням англійською мовою, агент під прикриттям фактично сфабрикував справу, а лінгвістичний аналіз це переконливо доводить. Проте, на жаль, ці результати не були взяті до уваги.

Висновки. Незважаючи на зростаючу увагу до аналізу тероризму як явища, вивчення та розроблення нових методів та засобів боротьби з терористичною діяльністю, проблема залучення лінгвістів-криміналістів до розслідувань та судових процесів, пов'язаних з боротьбою з тероризмом, залишається гострою, особливо в Україні. Оброблення оперативних даних, які можуть слугувати доказами, потребує використання методів лінгвістичного аналізу. Зарубіжні дослідники у галузі криміналістичної лінгвістики переконливо доводять, що залучення лінгвістичних знань до аналізу оперативних даних може змінити хід судового процесу, оскільки висуваються множинні гіпотези, які потребують доведення, а не єдина гіпотеза доведення вини підозрюваних, яка зазвичай визначає лінію поведінки учасників судового процесу.

Головними критеріями успішних розслідувань вважають наявність достатніх підстав для підозри щодо потенційної терористичної діяльності; розроблення плану для затримання підозрюваних за умови отримання достатньо переконливих доказів; вміння виокремити на записях мовний матеріал, що переконливо доводить вину підозрюваних, оскільки дуже часто записані розмови відображають штучно створену самим агентом ситуацію; ретельний аналіз, в тому числі лінгвістичний, отриманих оперативних даних. Головними комунікативними стратегіями, якими послуговуються агенти під прикриттям під час проведення таємних операцій, вважають надання можливості підозрюваним говорити вільно і в такий спосіб генерувати свою вину власноруч; надання натяків і недомовок, якими може скористатись підозрюваний, щоб розкрити власну вину; чітке та недвозначне розкриття незаконності справи, яка планується.

Як доводять численні дослідження, лише лінгвістичний аналіз записів, отриманих у результаті проведення операції під прикриттям, дає можливість виявити імпліцитні та експліцитні смисли, які вкладають у значення певних мовних одиниць підозрювані та агент, виокремити стратегії, які вони використовують, визначити ступінь залучення агентів у створення та постановку ситуації, отже, довести чи спростувати вину підозрюваних. Під час аналізу плівок необхідно залучати лінгвістичні знання з фонетики, морфології та синтаксису для корегування записів; знання зі сфер дискурс-аналізу, семантики та прагматики для виявлення і відслідковування головних топіків, тем, схем та планів мовців; знання теорії мовленнєвих актів

для виявлення та чіткого й точного розмежування різних важливих для справи мовців, які просять, обіцяють, погоджуються, заперечують тощо. Усі ці аспекти можуть виявити лише фахівці-лінгвісти, які проводять об'єктивний комплексний аналіз отриманих даних із залученням найширшого контексту, не зосереджуючи увагу лише на певних одиницях із суб'єктивним трактуванням.

Перспективами подальших досліджень вважаємо аналіз судових процесів щодо терористичної діяльності в Україні, виявлення ступеня залучення лінгвістів-криміналістів до роботи з оперативними даними, які можуть слугувати доказами в суді, розроблення рекомендацій щодо проведення лінгвістичного аналізу отриманого мовного матеріалу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антипенко В.Ф., Антипенко А.В. Методологічні аспекти виокремлення міжнародної кримінології тероризму як напрямку науки «кримінологія». *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2009. Вип. 87. Ч. II. С. 93–99.
2. Вакулич В.М. Компаративно-політичні виміри та глобалізаційні імперативи міжнародному тероризмові : автореф. дис. ... докт. політ. наук : спец. 23.00.02. Київ, 2008. 23 с.
3. Гуцман М.Я. Роль ООН у боротьбі проти міжнародного тероризму : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02. Київ, 2008. 20 с.
4. Данильченко Ю.Б. Тероризм: феномен, детермінація, протидія: дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.02. Харків, 2018. 443 с.
5. Деникер Г. Стратегія антитерору. Нові шляхи боротьби з тероризмом. *Тероризм в сучасному капіталістичному суспільстві*. 1982. Вип. 2. С. 76–80.
6. Диспо Л. Машина времени. *Тероризм: современные аспекты* : сборник научных статей. 1999. С. 31.
7. Кучерук М.М. Протидія тероризму в рамках сучасного міжнародного права : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02. Київ, 2017. 212 с.
8. Ліпкан В.А., Нікіфорчук Д.Й., Руденко М.М. Боротьба з тероризмом. *Політологічний вісник* : збірник наукових праць. Київ : Знання України, 2002. С. 47–53.
9. Рижов І.М. Базові концепти антитерористичної безпеки : монографія. Київ : Національна академія СБУ, 2016. 328 с.
10. Коростыленко А.В. и др. Тероризм: определения и сущность : монография / под общ. ред. В.В. Крутова, И.И. Мусиенко, В.А. Глушкова. Киев : Центр учебно-научных и научно-практических изданий НА СБ Украины, 2014. 192 с.
11. Шкурат І.В. Глобальний тероризм: методичні підходи до вивчення. URL: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej2/txts/pol-prav/05sivmpv.pdf> (дата звернення: 01.03.2021).
12. Friedlande R. The Origins of International Terrorism. *Terrorism: Interdisciplinary Perspectives*. 2000. P. 34–35.
13. Harris D. Basic Elements of Intelligence. Washington DC : U.S. Law Enforcement Assistance Administration, 1976.
14. Horgan J. The Psychology of Terrorism. London : Routledge, 2005. 184 p.
15. LaFree G., Dugan L. Introducing the Global Terrorism Database. *Terrorism and Political Violence*. 2017. Vol. 19. Issue 2. P. 181–204. URL: <https://doi.org/10.1080/09546550701246817> (дата звернення: 01.03.2021).
16. Shuy R.W. Creating Language Crimes. New York : Oxford University Press, 2005.
17. Shuy R.W. Linguistics and Terrorism Cases. *Routledge Handbook of Forensic Linguistics*. London : Routledge, 2010. P. 558–575.
18. Shuy R.W. Using language evidence in money laundering trials. *American speech*. 1993. Vol. 68. No. 1. P. 3–19.
19. Sole R. Le defi terroristc. Paris, 1978. 179 p.
20. Wardlaw G. Political Terrorism: Theory, tactics and counter measures. N.Y. : Press Syndicate of the University of Cambridge, 1986. P. 16.

21. Wilkinson P. Terrorism versus liberal democracy: The problem of response. *The new terrorism: For the Institute for the Study of conflict*. Gutteridge W. L.: Mansell, 1986. P. 3–5.

REFERENCES

1. Antypenko V.F., Antypenko A.V. (2009) Metodolohichni aspekty vyokremlennia mizhnarodnoii kryminologii terorysmu iak napriamu nauky kryminolohiia [Methodological aspects of defining international criminology as a branch of criminology as science]. *Actual Problems of International Relations*, issue 87, part II, pp. 93–99.
2. Vakulych V.M. (2008) Komparatyvno-politychni vymiry ta hlobalizatsiyni imperatyvy mizhnarodnomu teroryzmovi [Comparative political dimensions and globalization imperatives of international terrorism] (Doctor Thesis), Kyiv.
3. Hutsman M.Ya. (2008) Rol' OON u borot'bi proty mizhnarodnoho teroryzmu [The Role of UN in the fight against international terrorism] (PhD Thesis), Kyiv.
4. Danylchenko Yu.B. Teroryzm: fenomen, determinatsiia, protydiia [Terrorism: the phenomenon, determination, counteraction] (Doctor Thesis), Kharkiv.
5. Denyker H. (1982) Stratehiia antyteroru. Novi shliakhy borot'by z teroryzmom [Antiterror strategy. New ways of fighting terrorism]. *Terrorism in Modern Capitalism Society*, issue 2, pp. 76–80.
6. Dispo L. (1999) Mashyna vremeni [Time Machine]. *Terrorism: Modern Aspects*, pp. 31.
7. Kucheruk M.M. (2017) Protydiia teroryzmu v ramkakh suchasnoho mizhnarodnoho prava [Terrorism Counteraction in Terms with Modern International Law] (PhD Thesis), Kyiv.
8. Lipkan V.A., Nikiforchuk D.Y., Rudenko M.M. (2002) Borot'ba z teroryzmom [Fighting Terrorism]. *Politological Bulletin*, Kyiv: Znannia Ukrainy, pp. 47–53.
9. Ryzhov I. M. (2016) Bazovi kontsepty antyterorystychnoi bezpeky [Basic Concepts of Antiterrorism Safety]. Kyiv: National Academy of SSU. (in Ukrainian)
10. Krutov V.V. ed. (2014) Teroryzm: opredeleniia i sushchost' [Terrorism: definitions and essence]. Kyiv.
11. Shkurat I.V. Hlobalnyi teroryzm: metodychni pidkhody do vyvchennia [Global terrorism: methodological approaches to research] Retrieved from: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej2/txts/pol-prav/05sivmpv.pdf> (accessed: 01.03.2021).
12. Friedlande R. (2000) The Origins of International Terrorism. *Terrorism: Interdisciplinary Perspectives*, pp. 34–35.
13. Harris D. (1976) Basic Elements of Intelligence. Washington DC: U.S. Law Enforcement Assistance Administration.
14. Horgan J. (2005) The Psychology of Terrorism. London: Routledge.
15. LaFree G., Dugan L. (2017) Introducing the Global Terrorism Database. *Terrorism and Political Violence*, volume 19, issue 2. P. 181–204. Retrieved from: <https://doi.org/10.1080/09546550701246817> (accessed: 01.03.2021).
16. Shuy R.W. (2005) Creating Language Crimes. New York : Oxford University Press.
17. Shuy R. W. (2010) Linguistics and Terrorism Cases. *Routledge Handbook of Forensic Linguistics*. London: Routledge, pp. 558–575.
18. Shuy R.W. (1993) Using language evidence in money laundering trials. *American speech*, vol. 68, no. 1, pp. 3–19.
19. Sole R. (1978) Le defi terroriste. 179 p.
20. Wardlaw G. (1986) Political Terrorism: Theory, tactics and counter measures. N.Y.: Press Syndicate of the University of Cambridge, pp. 16.
21. Wilkinson P. (1986) Terrorism versus liberal democracy: The problem of response. *The new terrorism: For the Institute for the Study of conflict*. Gutteridge W. L.: Mansell, pp. 3–5.

ПІДЛЯСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МІКРОМОВА В ПОТРАКТУВАННІ ЯНА ТА ОЛЕКСАНДРА МАКСИМЮКІВ

Кичан Д. О.

*магістрантка факультету філології та журналістики
Волинський національний університет імені Лесі Українки
вул. Винниченка, 30А, Луцьк, Україна
orcid.org/0000-0002-5144-3755
diana@gmail.com*

Ключові слова: Підляшшя,
підляська літературна
мікрмова, «своя» мова,
підляський діалект,
західнополіський діалект,
кодифікація.

Запропоновано критичний аналіз концепції Яна та Олександра Максимюків щодо статусу літературної мікрмови, яку вони пробують створити на основі підляських говірок, поширених на північно-західній окраїні етнічної української території, що нині входить до складу Республіки Польща.

Специфіка дослідження передбачає виконання таких завдань: визначення й осмислення аргументів на користь тези про окремішність так званого підляського говору, його належність до українського діалектного континууму чи до інших мов; з'ясування кодифікованих Яном Максимюком диференційних особливостей підляської літературної мікрмови, зокрема розрізнення природних підляських лінгвальних явищ та штучних нововведень; порівняння прописаних особливостей підляської літературної мікрмови з рисами інших українських говорів та літературним варіантом української мови.

Дослідження було здійснено з використанням таких методів лінгвістичного аналізу: спостереження (з метою вирізнення ключових тез проаналізованої концепції), описового (зادля характеристики мовних особливостей підляської літературної мікрмови), порівняльного (зіставлення кодифікованих ознак новоствореної літературної мікрмови з ознаками українських діалектів із метою встановлення їхньої спорідненості).

Проведене дослідження дало змогу з'ясувати, що Ян та Олександр Максимюки створили варіант літературної мікрмови на основі підляських говірок та кодифікували його у своїх публіцистичних есеях, розміщених на сайті Swoja.org, та в книзі Яна Максимюка «Сom ne ro-swojomu?». Водночас вони заперечили наявність у підляському говорі північноукраїнської, зокрема західнополіської, основи. Автори концепції створили латинський варіант алфавіту, увівши специфічні графеми на позначення деяких фонем, зокрема дифтонгів. Ян Максимюк фрагментарно здійснив аналіз фонетичних та морфологічних особливостей підляських говірок у протиставленні до ознак сучасної української літературної мови. Автор не виконав повноцінного добору прикладів для ілюстрації історико-типологічних рис української мови, не взяв до уваги релевантних явищ багатьох інших українських діалектів, які свідчать про їхню спорідненість із підляськими говірками.

PODLASIAN LITERARY MICROLANGUAGE IN THE INTERPRETATION OF JAN AND OLEKSANDR MAKSYMUKS

Kychan D. O.

Master's Student at the Department of Philology and Journalism

Lesia Ukrainka Volyn National University

Vynnychenka str., 30A, Lutsk, Ukraine

orcid.org/0000-0002-5144-3755

kychan.diana@gmail.com

Key words: *Podlasie, Podlasian literary microlanguage, «own» language, Podlasian dialect, West Polissian dialects, codification.*

The study is devoted to the analysis of the Jan and Maksymyuk's concept on determining the status of the Podlasian dialect as a literary microlanguage. Podlasian dialect is widespread in the north-western ethnic Ukrainian territory and this is part of the Republic of Poland nowadays.

The specificity of the study involves the following tasks: determining the arguments in favor of the thesis about separation of the Podlasian dialect and the denial of its origin from the basis of other languages; clarification of the differential linguistic features of the Podlasian literary microlanguage and artificial innovations in the literary form of the Podlasian dialect, which were codified by Jan Maksymyuk; comparison of the prescribed Podlasian literary microlanguage's linguistic features with the dialectal peculiarities of the Ukrainian language and the literary form of the Ukrainian language. The research was carried out with using the following methods of linguistic analysis: observation (in order to distinguish significant theses of the analyzed concept), descriptive (to characterize the linguistic features of Podlasian literary microlanguage), comparative (comparison of codified features of newly created literary microlanguage with features of Ukrainian dialects).

The study revealed that Jan and Oleksandr Maksymyuk created their own version of the literary microlanguage on the basis of Podlasian dialects and codified it in their journalistic essays which were posted on Swoja.org and in Jan Maksymyuk's book "Ї Com ne po-swojomu?". At the same time, authors denied the existence of a West Polissian dialectal basis in the Podlasian dialect. The authors of the concept created their own Latin version of the alphabet, which introduce specific graphemes to denote some phonemes, including diphthongs. Jan Maksymyuk fragmentarily analyzed the phonetic and morphological features of the Podlasian dialect in contrast to the features of the modern Ukrainian literary language. The author did not make a full selection of examples to illustrate the linguistic features of the Ukrainian language and did not take into account the dialectal features of the Ukrainian language, which indicate affinity with the Podlasian dialects.

Постановка проблеми. Підляшшя – північно-західна українська етнічна територія, розділена річкою Західний Буг на дві частини – Північне Підляшшя та Південне Підляшшя. Північне Підляшшя нині становить територію Підляського воєводства Республіки Польща. Упродовж століть ця територія опинялася у володіннях Литовської держави, Речі Посполитої, Російської імперії, Польщі, а в часи Другої світової війни – у німецькій окупації. Складні історичні обставини розвитку, що супроводжувалися численними іноземними впливами, спричинили труднощі із самоідентифікацією місцевого населення.

Проблемним є і мовне питання. Мешканці Підляшшя для означення мови, яка поширена в

їхньому ареалі, використовують поняття «своя мова», а питання про основу цієї мови дискусійне. Разом із тим спостережено наполегливі спроби створити літературну підляську мову на основі наявних на цій території говірок. Василь Німчук пояснює причини подібного процесу так: «Відчуття соціально-мовного дискомфорту без материнського діалекту, прагнення зберегти його як знаряддя спілкування між відповідними великими чи меншими групами населення певної території, намагання використовувати говір як засіб самовираження та самоідентифікації, інстинктивне побоювання втратити його, намагання оберігти його від занепаду та зникнення може мати різні вияви –

від принципового вживання діалекту (говору) в спілкуванні зі «своїми» на малій батьківщині і в говірковому чи національному літературно-мовному середовищі до вимоги надання діалектові статусу окремишньої літературної мови або близького до літературно-писемного» [2, с. 21].

Ідею кодифікувати підляську літературну мікромову запропонував Ян Максимюк [1].

Мета статті – аналіз спроб кодифікації підляської літературної мікромови Яном та Олександром Максимюками.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Ян Максимюк – журналіст, перекладач, уродженець села Ляхи, що на Підляшші. Живе в Чехії, працює на радіо «Вільна Європа» в Празі. Перекладає білоруську літературу польською мовою та тексти декількох європейських літератур білоруською мовою. Активно популяризує писемний варіант підляської мови, створив проєкт літературної «своєї мови», здійснивши, зокрема, спробу укласти правопис і граматику.

Олександр (Алік) Максимюк – брат Яна Максимюка; народився в Білостоці (Польща). Живе в рідному місті, працює програмістом. На прохання брата він створив сайт Swoja.org із метою популяризації новоствореної підляської літературної мови. Олександр Максимюк зазначив [4], що вважає сайт більшою мірою братовим, аніж своїм, оскільки його завдання – це переважно технічне обслуговування сайту. Більшість матеріалів надає Ян Максимюк, який і створив проєкт підляської граматики та словника, представлений на цій інтернет-сторінці.

Окрім цього, до 500-ліття Підляшшя (Підляського воєводства) 2014 року Ян Максимюк видав книгу під назвою «Сom ne ro-swojomu?», до якої увійшли есеї автора, написані підляською говіркою, деякі – білоруською мовою, а також елементи проєкту правопису, підляський розмовник, словник приказок та прислів'їв тощо. Автор уважав за необхідне створити книгу на кшталт антології текстів із сайту з нагоди видатної історичної події, щоб укотре привернути увагу тутешнього населення до актуальних у зазначеному лінгво-реалі мовного та культурного питань.

Брати Максимюки виявили намір зберегти «свою мову», запобігти її потенційному зникненню, до чого може призвести інтенсивна полонізація та нечітка етнічна самоідентифікація мешканців Підляшшя. Здійснення такого завдання, на думку авторів сайту, можливе тільки шляхом популяризації та поширення автентичних текстів у письмовій кодифікованій формі. «*Ten serwis jest poświęcony normalizacji i rozwojowi nowego wschodniosłowiańskiego języka pisanego — podlaskiego. Jego dialektami mówi około 50 000 ludzi we wschodnim regionie*

Polski, zwanym Podlasiem (oraz prawdopodobnie 500 000 ludzi na Białorusi i Ukrainie, ale ta liczba jest na razie niepotwierdzona). [...] Strona szczęśliwie przetrwała 10 lat, pęcznając stopniowo od nowych tekstów w języku polskim, białoruskim i podlaskim, których celem nadrzędnym była właśnie gramatyczno-ortograficzna standaryzacja dialektów wschodniosłowiańskich pomiędzy Narwią i Bugiem na Podlasiu i wprowadzenie do użytku publicznego języka podlaskiego jako nowego narzędzia porozumiewania się w mowie i piśmie» [4].

Ян та Олександр Максимюки стійко дотримуються думки, що підляська мова, яку, на їхню думку, складають декілька діалектів, – окрема самобутня незалежна мова, та заперечують походження її від інших мов: «*Do niedawna uważano, że ci ludzie posługują się peryferyjnymi wersjami języka białoruskiego lub ukraińskiego, w zależności od tego, do której z tych narodowości siebie zaliczają. My jednak twierdzimy, że te dialekty należą do zupełnie odrębnego języka, który zasługuje na ujednoliconą i spójną formę zapisu oraz solidne wsparcie...*» [4].

Брати Максимюки стверджують, що тільки в разі створення літературної форми тутешньої мови та закріплення її на письмі буде можливим збереження підляської говірки. На їхню думку, один із важливих кроків для досягнення такої мети – введення латиниці. Ян Максимюк назвав латинський алфавіт ліками, що можуть врятувати мову, яка на межі вимирання. «*Alfabet jest oczywiście ważny, ale skoro coraz więcej młodych ludzi na Białostoczczyźnie traci nawyk czytania cyrylicy, to należy przyjąć rozwiązanie praktyczne, które ma przyszłość. [...] nie mamy znaczącej historii pisanego po podlasku cyrylicą, bo i samych tekstów jest tyle, co kot napłakał» [4, с. 69].*

Ян Максимюк не вважає тенденцію до використання латиниці на письмі новою, більше того, називає це явище традицією, яка бере початок від «Муžу́коґі правду» Кастуша Каліновського і має вже 150-річну історію [4]. Автор ідеї створення літературної підляської мови почав писати латиницею 2004 року. Тоді ж він зіштовхнувся із проблемою графічного відображення специфічних фонем, характерних для підляських діалектів, адже в латиниці, наприклад, немає відповідних графем для позначення дифтонгів.

У результаті процесу витворення графічної системи літературної підляської мови Ян Максимюк запропонував варіант алфавіту, який містить латинські, специфічні чеські (š, č, ž, v, d', t'), польські (ś, ć i ź) графемі та новостворені ô i ê (iê) для позначення дифтонгів. Аргументував автор свою логіку так: «*Istniěla vže velmi elegánčka grafika z češskimi grafemami š, č, ž i v, i pôlškimi grafemami ś, ć i ź, tomu grafemy dla našych dyftonguv nasovovalisje sami soboju – ô i ê (iê) – bo vony „estetyčno“ pasovali*

do š, č i ž. Ja dodav tólko **d'** i **r'** (tože z češkoji movy), bo takich zvukiv ne bylo v literaturnij biloruskuj movi. I vsio. Ja, tak skazati, ušanovav tradyciju (150-liětniu) i skazav vyrazno, što koli traktovati pisamu pudlašku jak novu literaturnu movu, to jeji alfabet povinion na vyhlad odličatisie od alfabetiv inšych literaturnych movuv» [4].

На нашу думку, такий варіант графічної системи новоствореної підляської літературної мови надміру штучний, ускладнений.

По-перше, поєднання елементів графіки декількох мов та вигадання нових графем – явище незакономірне та непослідовне. Окрім того, не зовсім зрозумілою видається мотивація деяких алфавітних новацій: критерій «естетично пасувати до інших фонем» не є науково обґрунтованим, тому не може бути підставою для введення такої графеми. Очевидно, автор керується власними суб'єктивними вподобаннями, а не лінгвістичними закономірностями.

По-друге, ключовою метою подібних нововведень було цілеспрямоване вирізнення алфавіту підляської літературної мікрмови з-поміж сусідніх, а не власне графічна необхідність. У контексті цього аргументу погоджуємось із висновком Григорія Аркушина, який має сумніви щодо доцільності переходу на латиницю і наголошує на тому, що «кожен творець нової писемної мови додає щось своє у пропонований алфавіт», аби він тільки відрізнявся від українського та білоруського [3, с. 188]. Для підтвердження цієї тези мовознавець слушно покликається на тезу Василя Німчука: «Для запису українського діалектного мовлення не треба вигадувати правила орфографії, відмінні від нормативних. Коли ж у діалекті є фонемні, відсутні в літературній мові, доцільно використовувати знаки (літери), що їх вживають фахівці для записів українських говіркових текстів» [5, с. 22].

Ідея створити латинський алфавіт для підляської літературної мікрмови, на нашу думку, містить внутрішнє протиріччя. Брати Максимюки, як і значна частина мешканців Підляшшя, ідентифікують себе як білоруси. Проте вони переконані, що їхня «своя мова» не базується на жодній іншій мові, а є окремою і має статус регіональної або мікрмови.

Ян Максимюк підготував чимало есеїв, що стосуються лексичних, фонетичних, морфологічних, орфоепічних та орфографічних особливостей літературної підляської мови, яку він, власне, цим і планував унормувати. Автор умістив ці тексти в п'ятому розділі книги «Сом не ро-swojomu?» під назвою «Нрамотно». Характерна особливість згаданих есеїв – те, що написані вони підляською мовою, латиницею (а саме варіантом алфавіту, запропонованим Яном Максимюком), за нормами правопису, які прописано в цьому проекті. Простежено там також і спроби описати відмінності

підляської літературної мікрмови від української з метою утвердження концепції про окремішність «своєї мови» та заперечення її північноукраїнської основи. Автор акцентує увагу на найменших відмінностях у мовах, не беручи до уваги факту, що порівнює особливості підляської говірки з рисами української літературної мови. Водночас він не згадує про наявність численних українських діалектів та говірок, серед яких ключовим у зазначеному контексті є західнополіський діалект. Григорій Аркушин зауважує: «Підляські говірки тісно лучаться з усією україномовною територією, але насамперед із берестейськими та волинсько-поліськими, тому вважаємо їх частинкою західнополіських, хоч, звичайно, вони мають і певні специфічні риси (насамперед у фонетиці – це збереження дифтонгів, які вже іншими західнополіськими групами говірок утрачені) [3, с. 173]». А якщо дотримуватися логіки Яна Максимюка в порівнянні української та створеної ним літературної підляської мови, то можна дійти дивного висновку, що цілий ряд українських діалектів не належить українській мові.

Варто відзначити, що Ян Максимюк не бере до уваги особливостей тих декількох говірок, які вирізняють у межах підляського діалекту, а подає вибрані форми, кодифіковані ним. Українські ж діалекти зберегли деякі архаїчні особливості, що не властиві сучасній українській літературній мові.

В есеї під назвою «Сум raznitsie pudlaška mova od ukrajinskoji?» серед аргументів на користь тези про відмінність підляської мови від української Ян Максимюк подає такі фонетичні особливості:

– відсутність звуку [r']: «*V ukrajinskuj movi je odna spuvzvukova fonema, kotoroji nema v pudlaškuj – <r'> (Pізdvo, пішуму, рябий, — Ruzdvo, ryšyti, raby)* [1, с. 180]. [...] *Mjahki zvuk [r'], kotory v ukrajinskuj movi reprezentuje osóbnju fonemu <r'>, vystupaje ne tólko pered [i], ale i pered [a], [u], [o] (зоря, порядок, грюкати, варю, тръох)*» [1, с. 181]. Варто зазначити, що у волинсько-поліських говірках частіше функціонує твердий [p], а не відповідний йому м'який, про що пише Григорій Аркушин: «У всіх зх-пол. говірках м'який звук [p'] замінений його твердою парою (буває лише по декілька винятків): **бúра, бурáк, порáдок, радóк, на двору́** та ін.», – хоч і про повну відсутність [p'] у певних говірках не йдеться [2, с. 63];

– відсутність явища ікавізму: «*U pudlaškuj movi nema zjavy ikavizmu (zmiěny davnioho jat' i etymologičnyh e i o v i) u pryzvučnuj pozycji. U nepryzvučnuj pozycji v pudlaškuj movi ikavizm vystupaje velmi rědko, bo vón tóčno obmežovujetsie nepryzvučnym u abo inšymi samozvukami (e, o)*» [1, с. 180]. Подаючи такий аргумент, Ян Максимюк обирає випадкові слова, не покликаючись на статистичні дані та

будь-які дослідження: «*Pryklady na brak ikavizmu v pryzvučnij rozusciji: kôň (кінь), liês (лиц), zôrka (зірка), u seliê (в селі), u nočê (в ночі). Pryklady na brak ikavizmu v nepryzvučnych rozuscijach: kámeň (камінь), pudnestí (піднести), nučliêh (нічліг), kunéc (кінець), odklásti (відкласти). Pryklady na vystupanie rêdkoho ikavizmu v nepryzvučnych rozuscijach: pisók (нісок), bilíti (білиту), svítiti (світиту)*» [1, с. 180]. Натомість Григорій Аркушин, провівши відповідне дослідження, дійшов такого висновку: «Зведена статистика континуантів *ě у сучасних підляських говірках (за збірником «Голоси з Підляшшя») така: і виявлено у 105 словах, дифтонг – у 44, и – у 49, тобто безперечно перевага українських континуантів; білоруський рефлекс *e лише у 42 словах, частину з яких вважаємо запозиченнями з білоруської літературної мови» [2, с. 60];

- твердість шиплячих у всіх позиціях;
- відсутність подовження звуків [l], [n], [t], [š], [ž], [č];
- дзвінкі звуки втрачають дзвінкість перед глухими;
- активніше функціонування звука [r], ніж в українській мові (у всіх словах, запозичених із грецької та латинської) [1, с. 181].

З-поміж найважливіших морфологічних розбіжностей Ян Максимюк указує такі:

- закінчення **-i** або **-y** у прикметниках чоловічого роду, у прикметниках жіночого роду – ненаголошені короткі закінчення **-a (-ia)** і **-e (-ie)** або довгі форми наголошені **-ája** і **-óje**: «*U pudlaškuj movi prytiêtniki mužčynškoho rodu kunčajutsie na -i abo -y (mały, biêty, dorohí, dóvhi). V ukrajnškuj movi prytiêtniki mužčynškoho rodu kunčajutsie na -iú abo -uú (cuníy, novíy). U pudlaškuj movi prytiêtniki ženškoho i serednioho rodu majut abo korotki nepryzvučny kunčatki -a (-ia) i -e (-ie), abo dovhí pryzvučny kunčatki -ája i -óje (biêla, dávnia, čórne, vysókie, małája, chudóje). V ukrajnškuj movi vsiê kunčatki prytiêtnikuv ženškoho i serednioho rodu korotki, nezaležno od pryzvuku (bíliuy, bíla, bíle, malíy, malá, malé)*» [1, с. 181]. Григорій Аркушин при аналізі особливостей прикметника у волинсько-поліських говірках зауважує: «У ряді говірок східної частини Волинського Полісся у прикметниках чоловічого роду відпадає кінцевий **й**: **дóбри, висóк'і, зилéни, зал'ízни...**» [2, с. 102]. У прикметниках жіночого та середнього роду

спостерігаємо однакові закінчення в підляській та українській літературній мові, проте Ян Максимюк акцентує увагу на тому, що в українській немає нестягнених форм незалежно від наголосу. Це теж сумнівне твердження, адже повні нестягнені форми функціонують в українських фольклорних текстах та в говірках, на чому наголосив і Григорій Аркушин [2, с. 102];

- постфікс **-sie**, а не **-ся** у дієсловах;
- «закінчення» **-li (pisali, chodili)**, а не **-ли** в дієсловах минулого часу множини;
- «закінчення» **-uščy, -iuščy, -aščy, -iaščy (rostuščy, smerdiuščy, movčaščy, chodiaščy)** в активних дієприкметниках, а не **-учий, -ючий, -ачий, -ячий**;
- наявність форми двоїни;
- «закінчення» **-nie** або **-tie (chodiênie, polotie)** в іменниках віддієслівного походження, а не **-ння, -ття (страчення, биття)** [1, с. 181].

У праці «Західнополіська діалектологія» Григорій Аркушин подає зафіксовані ним діалектизми з волинсько-поліських та суміжних говірок, які заперечують відсутність в українській мові перерахованих особливостей, зокрема простежено фіналь **-li** в дієсловах минулого часу множини: **говорóл'і** (В 214), **говорáл'і** (Великі Озера Дубровиць), **б'іл'і, прий'ихал'і** (В 88), **бул'і** (В 16) [2, с. 122]; збережено двоїну («Особливістю східної частини західнополіських говірок і перехідних до середньополіських є те, що тут добре збережена двоїна: **д'в'і гокн'і, д'ви сил'і, д'ви видрú, три йáц'і, дв'і слóв'і** та ін.» [2, с. 86].

Висновки. Із метою вирішення підляської мови з-поміж сусідніх брати Максимюки створили штучний алфавіт, який містить графеми, використовувані в різних мовах. Кодифікуючи нову письмову літературну мову на основі підляських говірок, Ян Максимюк вдається до фрагментарного непослідовного аналізу мовних особливостей «своєї мови», не здійснивши ґрунтовних лінгвістичних досліджень підляських говірок на всіх мовних рівнях. Аргументуючи тезу на користь окремішності підляської мови, використовує випадкові приклади, на основі яких робить зовсім не переконливі узагальнення про унікальність підляського мовлення, не бере до уваги науково доведених фактів про спорідненість «своєї мови» з говірками волинського та берестейсько-пінського Полісся.

ЛІТЕРАТУРА

1. Maksimjuk J. Čom ne po svojomu?. Biłostók : STRUNA EDITIONS, 2014. 306 с.
2. Аркушин Г. Західнополіська діалектологія : навчальний посібник. Луцьк : Волинський нац. ун-т. ім. Лесі Українки, 2012. 257 с.
3. Аркушин Г. Народна лексика західного Полісся : монографія. Луцьк : Східноєвропейський нац. ун-т. ім. Лесі Українки, 2014. 236 с.
4. Веб-сторінка «Swoja.org». URL : <https://swoja.org/> (дата звернення: 8 травня 2021).

5. Німчук В. «Кодифікувати» нові літературні мови? Зберегти й захистити українські говори! Українська мова. 2013. № 3. С. 3–26. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrm_2013_3_3 (дата звернення: 7 травня 2021).

REFERENCES

1. Maksymyuk Y. (2014) *Chom ne po svoiyomy?* [Why not in his own way?]. Bilostock: *STRUHA EDITIONS* (in Polish, Belarusian)
2. Arkushyn H. L. (2012) *Zakhidnopoliska dialektologia* [West Polissian dialectology]. Lutsk: *Lesia Ukrainka Volyn National University* (in Ukrainian)
3. Arkushyn H. L. (2014) *Narodna leksyka zakhidnogho Polissya* [Folk vocabulary of western Polissya]. Lutsk: *Lesia Ukrainka Eastern European National University* (in Ukrainian)
4. Webpage «*Svoja.org*». Retrieved from: <https://svoja.org/> (accessed: 8 may 2021)
5. Nimchuk V. V. (2013) “*Kodyfikuvaty*” *novi literaturni movy? Zberehty i zakhystyty ukrayinski hovory!* [“Codify” new literary languages? Preserve and protect the Ukrainian dialects!]. *The Ukrainian*, no. 3, pp. 3-26. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrm_2013_3_3 (accessed 7 may 2021)

ФРАНЦУЗЬКІ ЗАПОЗИЧЕННЯ В ТУРЕЦЬКІЙ МОВІ

Кобринець О. С.

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов та міжкультурної комунікації
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця
пр. Науки, 9-А, Харків, Україна
orcid.org/0000-0002-0704-3682
olgakobrynets@yahoo.fr*

Савицька Л. В.

*кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри іноземних мов та міжкультурної комунікації
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця
пр. Науки, 9-А, Харків, Україна
orcid.org/0000-0002-9158-6304
larisa-savickaia@hotmail.com*

Безугла І. В.

*старший викладач кафедри іноземних мов та міжкультурної комунікації
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця
пр. Науки, 9-А, Харків, Україна
orcid.org/0000-0002-6285-2060
iryua.bezugla@hneu.net*

Ключові слова: *інтактні й адаптовані запозичення, французька мова, турецька мова, графічна адаптація, семантична адаптація, фонетична адаптація.*

У статті йдеться про один із суттєвих ресурсів збагачення та розвитку будь-якої мови – запозичення з інших мов, розглядаються й аналізуються запозичення із французької в турецькій мові, наводяться численні приклади, аналізуються процеси адаптації французьких запозичень у турецькій мові. У всі часи люди спілкувалися і взаємодіяли один з одним, відбувалися обмін та взаємне збагачення досвідом, культурою, традиціями, зокрема й елементами мови. Наявність запозичень пояснюється багатьма чинниками, але найважливіші – це зв'язок історії мови з історією народу і країни взагалі, а також технічний прогрес.

Виникнення перших французьких запозичень у турецькій мові спостерігається в XVI столітті, а наприкінці XIX – на початку XX століття, у період активної індустріалізації країни і модернізації суспільства, це явище набуває інтенсивності. Більшість запозичень із французької знаходимо в галузях науки, техніки, транспорту, професій, кулінарії, одягу, індустрії краси та серед абстрактних понять. Адаптація запозичених слів відбувається декількома способами: фонетичним, графічним, морфологічним або лексико-семантичним. Отуречення французьких лексем проходило здебільшого шляхом графічної адаптації. Фонетична та семантична адаптація були незначними. Як ми переконалися на прикладах, турецька мова запозичувала французькі слова, трансформувала їх відповідно до правил турецької орфографії, надавала граматичної тюркомовної інтерпретації з максимальним збереженням французької вимови. Іноді заради фонетичної гармонії спостерігаються явища соноризації або оглушення приголосних, додавання голосного або приголосного звука тощо. Семантична адаптація теж відбулася досить вдало, тому що лише деякі лексеми, за рідким винятком, змінили своє значення у процесі переходу до турецької мови. Багато французьких запозичень мають синоніми в турецькій і гармонічно співіснують у сучасній мові.

FRENCH BORROWINGS IN TURKISH

Kobrynets O. S.

*Ph. D. in Philology, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Foreign Languages and Cross-cultural Communication
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics
Nauky avenue, 9-A, Kharkiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-0704-3682
olgakobrynets@yahoo.fr*

Savytska L. V.

*Ph. D. in Philology, Associate Professor,
Chef of the Department of Foreign Languages and Cross-cultural Communication
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics
Nauky avenue, 9-A, Kharkiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-9158-6304
larisa-savickaya@hotmail.com*

Bezugla I. V.

*Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages and Cross-cultural Communication
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics
Nauky avenue, 9-A, Kharkiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-6285-2060
irynd.bezugla@hneu.net*

Key words: *intact and adapted borrowings, French, Turkish, graphic adaptation, semantic adaptation, phonetic adaptation.*

The article deals with one of the essential resources of enrichment and development of any language, borrowing from other languages. Changes in Turkish vocabulary borrowed from French are analyzed. Numerous examples are given and the processes of adaptation of French borrowings in Turkish are investigated.

At all times, people communicated and interacted with each other, there was an exchange for mutual enrichment of experience, culture, traditions, including elements of language. The role of borrowing is explained by many factors, but the most important are the connection between the history of language development and the history of the people and the country in general, as well as technical progress. The emergence of French borrowings in Turkish began to happen en masse in the sixteenth century, and later in the late nineteenth – early twentieth century – during the period of active industrialization of the country and the modernization of society. Most borrowings from French are in the fields of science, technology, transport, professions, cooking, clothing, beauty industry and abstract concepts. Adaptation of borrowed words takes place in several stages, namely, phonetic, graphic, morphological and lexical-semantic. The Turkification of French lexeme took place mainly through graphic adaptation. Phonetic and semantic adaptations were insignificant. As we have seen from the examples, Turkish borrowed French words, transforming them into the laws of Turkish spelling, obtaining a grammatical Turkish interpretation with maximum preservation of French pronunciation. Sometimes for the sake of phonetic harmony the phenomena of sonorization or deafening of consonants, addition of vowels or consonant sound are observed. Semantic adaptation was also successful, because only a few lexemes, with rare exceptions, changed their meaning in the process of transition to Turkish. Many French borrowings are synonymous in Turkish and coexist harmoniously with each other in the modern language.

Одним із суттєвих ресурсів збагачення та розвитку будь-якої мови є запозичення з інших мов. Цей факт віддзеркалює політичні, економічні та міжкультурні відносини між країнами всього світу. З давніх-давен люди різних націй, релігій, культур взаємодіяли один з одним, спілкувалися на різних рівнях, економічному, політичному, релігійному, науковому, військовому, ділилися досвідом, винаходами, здобутками праці тощо. Нині розвиток новітніх технологій, засобів комунікації сприяє виникненню нових термінів, які збагачують мови різних країн світу. Неологізми поступово поширюються світом.

Чому мова потребує запозичень? Тому що їй потрібні ресурси, щоб пристосуватися до економічних, технологічних, наукових або політичних змін. Щоб мовці могли влучно висловлювати свої міркування, чітко називати нові реалії та предмети. Турецькій мові, як і будь-якій іншій, знадобилися, окрім власних лексичних (морфологічні та семантичні неологізми), додаткові ресурси. Одним із цих ресурсів стали галліцизми, тобто слова або вирази, запозичені із французької мови.

Актуальність статті зумовлена необхідністю системного дослідження французьких запозичень у турецькій мові. Аналіз особливостей цього процесу становить неабиякий інтерес не лише з погляду користі для лексикології, а й для розуміння розвитку турецької мови взагалі.

Об'єктом нашої уваги є запозичення із французької мови в турецькій, які підпали під кількісний і якісний аналіз та були відібрані методом суцільної вибірки зі спеціальних словників.

Мета дослідження – виявити та проаналізувати характерні особливості французьких запозичень у турецькій мові.

Мета зумовлює вирішення таких завдань:

- дати визначення терміна «запозичення»;
- дослідити вплив історичних подій у світі на розвиток турецької мови, які зумовили проникнення саме французьких запозичень (галліцизми) у визначений час після якихось подій або за деяких обставин;
- виявити найголовніші понятійні сфери французьких запозичень у турецькій мові;
- виокремити основні види цих запозичень;
- проаналізувати морфологічні, графічні та фонетичні процеси адаптації галліцизмів у турецькій мові.

Методи дослідження. Мета та поставлені завдання статті визначили доцільність використання методів синхронного опису, порівняння й аналізу.

Запозиченням називають елемент чужої мови (слово, словотворчі афікси, синтаксичні конструкції), перенесений з однієї мови в іншу в результаті мовних контактів. Найчастіше запозичуються слова, рідше – фразеологізми і синтаксичні кон-

струкції. Запозичення – невід'ємна складова частина процесу функціонування й історичної зміни мови, одне з основних джерел поповнення словникового запасу [5, с. 1419]. Проблему визначення терміна «запозичення» досліджували такі вчені, як: Д.С. Лотте, В.М. Белкін, В.П. Даниленко, І.С. Данілов, Л.П. Крисін та інші.

Механізм уведення запозичення завжди однаковий: іншомовне слово вживається однією людиною, потім поширюється в межах якоїсь соціальної групи, тільки потім входить до широкого вжитку. У випадку із французькими запозиченнями це був інтелектуальний прошарок суспільства (дипломати, перекладачі, журналісти, студентство), завдяки якому галліцизми швидко поширилися й укоренилися в турецькій мові (*diplomat, akademisyen, profesör, daktilo, metro, parfüm, büro, distribütör, priz, enerji, kolej, konservatuvar, metal, laboratuvar*). Нині англійська мова стала невичерпним джерелом лексики для майже всіх мов у галузях інформатики та новітніх технологій.

Виникнення запозичень пояснюється багатьма чинниками, але найважливіші – це зв'язок історії мови з історією народу і країни взагалі, а також технічний прогрес. Щоб зрозуміти процеси збагачення мови завдяки запозиченням, треба звернутися до історії відносин між державами.

Французька і турецька мови протягом великого проміжку часу взаємодіяли та впливали одна на одну. Перші тісні контакти між Туреччиною та Францією зафіксовано в XVI ст. Спочатку вони мають військовий характер. У 1525 р., коли король Франциск I потрапляє в полон до Габсбургів, Франція звертається по допомогу до десятого султана Османської імперії, так званого Сулеймана I Пишного (*Muhteşem Süleyman*, або *Kanuni Sultan Süleyman*, французькою *Soliman le Magnifique*). Як ми знаємо з історії, Сулейман надав допомогу та визволив короля. Уже в 1535 р. Франція розміщує своє перше посольство у Стамбулі. Султан надає послу привілеї в юридичній, торговельній та культурній сферах. Тісний взаємозв'язок між імперією і королівством дає позитивні результати: обидві держави процвітають. Стамбул приваблює європейських торговців, а Марсель швидко збагачується та розвивається значним чином завдяки комерції з Османською імперією. Такі турецькі слова, як *divan, sofa, odalisque, café, turban, turquoise* тощо, стають модними та живлять жагу європейців до східної екзотики.

За часи правління Генріха IV, Людовика XIII та Людовика XIV відносини між державами укріплюються та з'являється мода на *turquerie*, художні (Мольєр, Ж. Расін) та музичні твори, а також витвори мистецтва у східному стилі. Захоплення турецькою культурою поширюється в інших європейських країнах багато століть поспіль. Напри-

кінці XVIII ст. у Стамбулі відкривається низка шкіл із викладанням французькою мовою, що, звичайно, сприяє проникненню в турецьку мову французьких запозичень. Крім того, турецький уряд на початку XIX ст. заохочує здобуття освіти турецькими молодими людьми у Франції. Надалі популярність французької літератури, яка приходить на зміну арабській і перській, сприяє збільшенню питомої ваги французьких запозичень у турецькому словнику.

Початок XX ст. стає важливим переламним поворотом в історії Туреччини – розпад імперії та створення Турецької Республіки. У 1923 р. Мустафа Кемаль Ататюрк знищує султанат та проголошує Турецьку Республіку. Релігія відділяється від світського життя, забороняється носити фески й інший традиційний османський одяг, розпочинається будівництво залізних доріг та національних підприємств. Столиця незалежної Туреччини переїжджає до Анкари. У цей період турецька мова зазнає найбільших змін за всю історію свого існування. З'являється термін *laiklik* (від французького *laïcité*, який відображає віддалення держави від ісламу). Відбувається запекла боротьба між традиціоналізмом та модернізмом: у 1928 р. турецька мова переходить на латиницю, значно змінюється її словниковий запас. З одного боку, спостерігається повернення до власне турецької лексики і часткове очищення від арабсько-перських елементів (процес дезарабізації), з іншого боку, спостерігається масивне запозичення з європейських мов (французька, італійська, англійська), переважно із французької. Це пояснюється найбільшою близькістю вимови турецького фонетичного алфавіту та французького. Зауважимо, що після орфографічної реформи турецький алфавіт налічує 29 латинських літер. Він спирається лише на фонетичну вимову і є дуже зручним для вивчення: у турецькій мові, на відміну від французької, немає літер, які б не вимовлялись або ж читались по-різному залежно від їхнього оточення або позиції у слові. Таких широкоживаних у французькій мові латинських літер, як *q*, *w*, *x*, узагалі немає в турецькій, але є особливі: *ş*, *ç*, *ğ*, *ö*, *ü*, *ı*. Проте між французькою і турецькою є чимало спільного. Багато французьких і турецьких звуків вимовляються однаково, до того ж наголос в обох мовах падає на останній склад (за винятком кількох турецьких слів). Не будемо забувати, що вже сформована протягом декількох століть турецька еліта була здебільше франкофонною. Схожість вимови, багаторічні відносини між державами та західна модернізація, на яку був орієнтований Ататюрк, зумовили швидкий вплив галліцизмів для назв нових предметів або концепцій, до яких прагнуло оновлене турецьке суспільство. Здебільшого із французької мови були запозичені тех-

нічні, медичні, юридичні, музикальні та художні терміни.

У турецькій мові налічується приблизно 14 тисяч слів іншомовного походження. Французькій належить приблизно 35% усіх запозичень. Найбільший внесок у турецьку мову зробила арабська, яка, за останніми підрахунками, збагатила турецьку на приблизно 6 500 слів (*cumhuriyet, halk, devlet, hukuk, hürriyet, adalet, milliyet, vatan, şehit, akıl, aile, ahlak*). Друге місце в цьому списку належить французькій із приблизно 5 300 лексемами (*kravat, gastronomi, restoran, büfe, asansör, parfüm, şantiye, actor, şarjör, akümülatör, lüks*). Персидська посідає третє місце з майже 1 400 словами (*zengin, aferin, bahçe, bülbül, can, canan, abdest*). Процес світової глобалізації не ominув і турецьку мову, яка налічує приблизно 500 англіцизмів (*bot, cips, futbol, hostes, e-mail, kariyer, lobbi, linç*). Грецька подарувала турецькій 400 слів (*avlu, bezelye, domates, fener, zoka, çerez*).

Зазначимо, що ми спеціально вживаємо слово «приблизно», тому що процес розвитку мови є швидкоплинним, жоден словник не встигає фіксувати всі зміни, що відбуваються в мові. Тому завжди є вірогідність похибки у підрахунках.

Найбільша кількість французьких запозичень стосується таких понятійних сфер, як:

- новітні технології, технічні засоби, машинобудування (*teknoloji ← technologie, telefon ← téléphone, televizyon ← télévision, şarjör ← chargeur, asansör ← ascenseur, jeton ← jeton, akümülatör ← accumulateur, şantiye ← chantier, fotokopi ← photocopie, projektör ← projecteur*);

- наука (*alfabe ← alphabet, biyoloji ← biologie, ekonomi ← économie, fizik ← physique, matematik ← mathématique, pedagoji ← pédagogie, psikoloji ← psychologie, ansiklopedi ← encyclopédie, virgül ← virgule, sentez ← synthèse*);

- медицина (*bakteriyolog ← bactériologiste, diyetisyen ← diététicien, doktor ← docteur, bandaj ← bandage, virüs ← virus, infeksiyon ← infection, anestezi ← anesthésie, alerji ← allergie, migren ← migraine, tansiyon ← tension, grip ← grippe, terapi ← térapie, ambulans ← ambulance, jinekolog ← gynécologue, operasyon ← opération*);

- сфера абстрактних понять (*avantaj ← avantage, alternatif ← alternative, perspektif ← perspective, sistem ← système, teori ← théorie, objektif ← objectif, strateji ← stratégie*);

- соціально-політичні й економічні терміни (*burjuvazi ← bourgeoisie, entelektüel ← intellectuel, jenosit ← genocide, adisyon ← addition, ipotek ← hypothèque, döviz ← devise, bürokrasi ← bureaucratie, sansür ← censure, sosyal ← social*);

- публічні установи (*otel ← hôtel, restoran ← restaurant, büfe ← buffet, bistro ← bistro, sinema ← cinéma, müze ← musée, üniversite ← université*);

büro ← *bureau*, *fuar* ← *foire*, *polis* ← *police*, *butik* ← *boutique*);

– засоби транспорту (*tren* ← *train*, *otobüs* ← *autobus*, *büs* ← *bus*, *taksi* ← *taxi*, *bisiklet* ← *bicyclette*, *metro* ← *métro*, *otomobil* ← *automobile*, *limuzin* ← *limousine*, *kamyon* ← *camion*, *motosiklet* ← *motocyclette*, *bulldozer* ← *bulldozer*);

– мистецтво, культура (*kültür* ← *culture*, *bale* ← *ballet*, *konser* ← *concert*, *karikatür* ← *caricature*, *müzik* ← *musique*, *sirk* ← *cirque*, *saksafon* ← *saxophone*);

– кулінарія, їжа, напої (*menü* ← *menu*, *gastronomi* ← *gastronomie*, *şarküteri* ← *charcuterie*, *barbekü* ← *barbecue*, *biftek* ← *biftek*, *bonfile* ← *bon filet*, *gofret* ← *gaufrette*, *jöle* ← *gelée*, *mayonez* ← *mayonnaise*, *kola* ← *cola*, *omlet* ← *omelette*, *püre* ← *purée*, *pastil* ← *pastille*, *baget* ← *baguette*, *beşamel* ← *béchamel*, *likör* ← *liqueur*, *milföy* ← *mille-feuille*, *pötibör* ← *petit beurre*, *gazoz* ← *gaseuse*, *konyak* ← *cognac*, *kakao* ← *cacao*);

– професії (*profesör* ← *professeur*, *doktor* ← *docteur*, *aktör* ← *acteur*, *aktris* ← *actrice*, *rejisor* ← *régisseur*, *garson* ← *garçon*, *amiral* ← *amiral*, *avukat* ← *avocat*, *noter* ← *notaire*, *diplomat* ← *diplomate*, *dedektif* ← *détective*, *arkeolog* ← *archéologue*, *sekreter* ← *secrétaire*, *banker* ← *banquier*);

– предмети одягу та взуття (*pardösü* ← *pardessus*, *ropdöşambır* ← *robe de chambre*, *kravat* ← *cravate*, *kasket* ← *casquette*, *abiye* ← *habillé*, *pantolon* ← *pantalon*, *bluz* ← *blouse*, *bere* ← *béret*, *eşarp* ← *écharpe*, *fular* ← *foulard*, *ceket* ← *jaquette*, *bone* ← *bonnet*, *papyon* ← *papillon*, *manto* ← *manteau*, *üniforma* ← *uniforme*, *mayo* ← *maillot*, *bot* ← *botte*, *iskarpın* ← *escarpin*);

– індустрія краси (*kozmetik* ← *cosmétique*, *parfüm* ← *parfum*, *makiyaj* ← *maquillage*, *pedikür* ← *pédicure*, *manikür* ← *manucure*, *bigudi* ← *bigoudi*, *broş* ← *broche*, *bukle* ← *bouclé*, *demode* ← *démодé*, *rimel* ← *rimmel*, *buton* ← *bouton*, *fondöten* ← *fond de teint*, *güpür* ← *guipure*, *krem* ← *crème*, *fermuar* ← *fermoire*, *ruj* ← *rouge à lèvres*, *losyon* ← *lotion*, *tonik* ← *tonique*, *perma* ← *permanente*, *luxe* ← *lüks*);

– одиниці виміру (*metre* ← *mètre*, *santimetre* ← *centimètre*, *litre* ← *litre*, *kilometre* ← *kilomètre*).

Турецький дослідник Сакін Джейлан у своїй роботі 2013 р. виокремлює французькі запозичення у зазначених понятійних прошарках: одяг та косметика (97 лексем), професії (90 найменувань), їжа (51 позиція), опис характеру (19 прикметників) [10, с. 72–77].

Існує декілька видів класифікації запозичень за різними критеріями (звукова відповідність, морфологічна відповідність, словотворча активність, частота вживання тощо). Ми не ставимо за мету докладно розбиратися в цьому феномені, а зосередимося на практичному боці питання. Для аналізу французьких запозичень у турецькій

мові ми візьмемо за основу найбільш узагальнювальну, на нашу думку, класифікацію, яка поділяє всі запозичення в найбільш широкому сенсі на дві категорії – інтактні й адаптовані.

Інтактні запозичення ще називають цілісними. Якщо запозичене слово не підлягало жодній трансформації або ж адаптації з мови-джерела, то таке запозичення називають інтактним (*actif*, *jeton*, *roman*, *bistro*, *bonbon*, *jambon*, *amiral*, *patron*, *Noël*, *plan*, *parti*). Ці слова пишуться і вимовляються однаково в обох мовах, тобто не відрізняються ні графічно, ні фонетично. До того ж мають абсолютно однакове значення, без змінення або внесення додаткових семантичних нюансів. Зазначимо, що такі запозичення становлять незначну частку всього корпусу французьких запозичень у турецькій мові.

Якщо ж слово змінюється графічно або ж підстроюється під фонетичні норми мови, до якої потрапляє, то таке запозичення називають адаптованим. Адаптовані запозичення можуть підлягати декільком видам адаптації: фонетичній, орфографічній, морфологічній, семантичній, граматичній тощо.

У турецькій мові галліцизми підлягають незначній фонетичній адаптації, тобто між мовою-джерелом і мовою-мішенню наявна невелика розбіжність у вимові. Оскільки в турецькій мові немає носових звуків, то всі французькі назалізовані фонемі ([ã], [Ē], [õ]) вимовляються в турецькій як чисті звуки: *asansör*, *dantel*, *santral*, *şantiye*, *sembol*, *garson*. До того ж немає розподілу на закриті та відкриті звуки, як у французькій [ɛ] / [e]: у слові *téléphone* два закриті звуки [e] передаються в турецькій відкритими [ɛ] – *telefon*, до того ж відбувається графічна трансформація – *ph* змінюється на *f*. Наприклад, *accessoire* пишеться як *aksesuar*, а вимовляється як [aksesuvar], тому що в турецькій немає фонемі [wa], до того ж для гармонії вимови додається звук [v].

Щодо орфографії, то тут ми теж можемо спостерігати графічну адаптацію, тобто різне графічне відображення тієї самої фонемі у двох мовах: *ascenseur* перетворюється на *asansör*; *garçon* – *garson*, *entrée* – *antre*, *bureau* – *büro*, *chauffeur* – *şöför*, *avantage* – *avantaj*, *ambulance* – *ambulans*, *antique* – *antik*, *branche* – *branş*, *framboise* – *frambuaz*, *génération* – *jenerasyon*, *prestige* – *prestij*, *professeur* – *profesör*, *coiffeur* – *kuaför*, *dragée* – *draje*, *énergie* – *enerji*, *alliance* – *alyans*, *cognac* – *konyak*, *sauce* – *sos*, *exercice* – *egzersis*, *rendez-vous* – *randevu* тощо. Детальні приклади наведемо трохи далі.

Третій вид адаптації – морфологічна.

Наприклад: *rouge à lèvres* → *ruj*, *à la carte* → *alakart*, *tire-bouchon* → *tirbuşon*, *petit-beurre* → *pötibör*, *şezlong* → *chaise-longue*.

Четвертий вид адаптації – семантична. Розглянемо декілька прикладів: слова *pardösü*,

abiye, materyalist. Слово *pardösü*, яке утворилося від французького *pardessus*, втратило своє первинне значення (пальто) та змінилося графічно. У турецькій мові воно означає верхній жіночий одяг для мусульманок. Слово *abiye* має своїм джерелом французьке *habillé* (одягнений, вкритий будь-яким одягом). У турецькій уживається як нічна сорочка. Звернемо увагу, що у французькій мові воно було дієприкметником минулого часу, а в турецькій перетворилося на іменник. Слово *materyalist* походить від *matérialiste* (людина, яка дотримується матеріалістичного вчення). Турецьке значення лексеми інше – людина, яка думає лише про гроші, дуже матеріалістична [10, с. 71]. Слово *direksiyon* утворилося від французького *direction* (напрямок), але в турецькій уживається у значенні *руль*. Турецьке *eşofman* у значенні «спортивний костюм, одяг для занять спортом» походить від французького *échauffement* (зігрівання, підігрів, нагрів, обігрів).

Окремо розглянемо дієслова та дієслівні вирази. Здебільше тут спостерігається граматична адаптація запозичень. У турецьку мову із французької надійшла значна кількість лексичного матеріалу, що отримав нову граматичну тюркомовну інтерпретацію. Як з'ясувалося, турецька мова дуже сприятлива до утворення дієслівних виразів на базі французьких дієслів першої групи відмінювання шляхом додавання до цих дієслів власних “*etmek*” (*робити*) або “*olmak*” (*бути*): *adapte etmek / olmak* (від фр. *adapter*), *organize etmek / olmak* (від фр. *organiser*), *irite etmek / olmak* (від фр. *irriter*), *ambale etmek / olmak* (від фр. *emballer*), *empoze etmek / olmak* (від фр. *imposer*), *provoke etmek* (від фр. *provoquer*), *revize etmek* (від фр. *réviser*), *restore etmek* (від фр. *restaurer*), *sempatize etmek* (від фр. *sympathiser*), *konfirme etmek* (від фр. *confirmer*), *saboter etmek* (від фр. *saboter*), *vize etmek* (від фр. *viser*) тощо.

Як ми вже переконалися, інтактних запозичень із французької в турецькій не так вже і багато. Це пояснюються насамперед фонетичними відмінностями між мовами. Так, у турецькій є два основоположні чинники – це гармонія голосних та приголосних (повноголосність) та явище аглютинації. Французька характеризується більш складною порівняно з турецькою орфографією. Отже, щоб запозичення прижилося й асимілювалося в іншій мові, воно зазвичай має гармонійно влитися в мову-мішень і якомога чітко дотримуватися норм вимови й орфографії. Саме тому лексеми, запозичені із французької мови, зазнають трансформацій у процесі їхньої інтеграції в турецьку мову.

Найчастіше французькі запозичення в турецькій мові зберігають максимально близьку вимову до оригіналу. Графічно це відображається за допомогою специфічних турецьких літер:

– буквосполучення *ch* найчастіше відображається в турецькій літерою *ş*: *chauffeur* → *şoför*; *chantier* → *şantiye*, *chevalier* → *şövalye*, *choc* → *şok*, *échauffement* → *eşofman*, *branche* → *branş*. Рідше позначається як *-k-*: *orchestre* → *orkestra*, *technique* → *teknik*, *machine* → *makine*;

– буквосполучення *eu* та *e* у відкритому складі відображається в турецькій літерою *ö*: *chauffeur* → *şoför*; *accumulateur* → *akümülatör*; *coiffeur* → *kuaför*; *meuble* → *möble*, *chevalier* → *şövalye*, *pardessus* → *pardösü*;

– буквосполучення *ou* передається літерою *u*: *foulard* → *fular*; *blouse* → *bluz*, *bourgeoisie* → *burjuvazi*, *abat-jour* → *abajur*; *poudre* → *poudra*, *bourse* → *burs*. Рідше *ü*: *ampoule* → *ampül*;

– буквосполучення *au* або *eau* трансформується в *o*: *authentique* → *otantik*, *sauce* → *sos*, *saucice* → *sosis*, *tableau* → *tablo*, *manteau* → *manto*, *barreau* → *baro*;

– літера *u* здебільшого трансформується в *ü*: *bureau* → *büro*, *pardessus* → *pardösü*, *uniforme* → *üniforma*, *culture* → *kültür*; *bus* → *büs*, *accumulateur* → *akümülatör*; *club* → *kulüp*, *parfum* → *parfüm*, *barbecue* → *barbekü*;

– літера *ç* відповідно до вимови передається *s*: *garçon* → *garson*.

Сполучення літер *gn* передає у французькій м'який [n']. Відповідної літери для позначення цього звука в турецькому алфавіті немає. Якщо цей звук знаходиться наприкінці слова, то в турецьких варіантах відбувається додавання *-ya*: *Almanya* ← *Allemagne*, *İspanya* ← *Espagne*, *Polonya* ← *Pologne*, *şampanya* ← *champagne*, *kampanya* ← *campagne*, *kolonya* ← *eau de Cologne* [3, с. 76].

Зазвичай *e* німе не вимовляється в кінці запозичень, але приблизно 70 французьких запозичень у турецькій мові є винятками із цього правила: *filtre* ← *filtre*, *kalibre* ← *calibre*, *metre* ← *mètre*, *kilometre* ← *kilomètre*, *konserve* ← *conservé*, *liste* ← *liste*, *litre* ← *litre*, *maske* ← *masque*, *möble* ← *meuble*, *rekolte* ← *récolte*, *santimetre* ← *santimètre*, *şifre* ← *chiffre*, *termometre* ← *termomètre* [3, с. 76].

У процесі аналізу французьких запозичень спостерігаємо ще два способи трансформації французьких запозичень у турецькій мові. Це соноризація (*lampe* → *lamba*, *sous-pied* → *subye*, *cosmos* → *kozmos*, *égoïsme* → *egoizm*, *cosmétique* → *kozmetik*) і оглушення приголосного (*arabe* → *arap*, *génocide* → *jenosit*, *budget* → *bütçe*, *limonade* → *limonata*, *microbe* → *mikrop*, *robe de chambre* → *ropdöşambr*).

Слово *dedektif* від французького *détective* цікаве з погляду поєднання цих двох способів: у другому складі спостерігається соноризація (*t* переходить у *d*), а наприкінці слова оглушення (*v* замінюється на *f*).

Привертає увагу той факт, що французькі слова на кшталт *station*, *squelette*, *slave*, *statistique*

переходять у турецьку зазвичай із додаванням *i* на початку слова: *istasyon, iskelet, islâv, istatistik*. Оскільки в турецькій мові слова ніколи не починаються двома приголосними (вони починаються одним приголосним або ж голосним), то заради фонетичної гармонії додається *i*.

Ми знайшли приклад у словнику, де подаються два варіанти написання: *iski = ski (ski yapmak)*. Можливо, це дань сучасній моді на використання запозичень без змін, у їхньому оригінальному вигляді, а можливо, у процесі використання такі вимова й орфографія просто не прижилися, як сталося з такими словами: *sipor* (тепер пишеться *spor* ← *sport*), *tiren* (тепер тільки *tren* ← *train*), *buluz* (нині *bluz* ← *blouse*). Зауважимо, що в сучасних словниках ми не знайшли цих слів із додатковою голосною. На нашу думку, це пояснюється впливом глобалізації й інтернаціоналізації.

Відповідно до закону гармонії голосних та приголосних у турецькій мові, літери у словах можуть слідувати одна за одною в певному порядку для зберігання характерного звукового поля голосних і приголосних фонем турецької мови.

Додавання голосного для гармонізації вимови між двома приголосними, що збігаються, спостерігаємо не тільки на початку слова, але й у середині або наприкінці слова: *şimendifer* ← *chemin de fer*, *kulüp* ← *club*, *silindir* ← *cylindre*, *fiber* ← *fibres*.

Збереження гармонії в запозичених словах відбувається двома шляхами: появою приголосного або ж випадінням зайвого голосного. Так, наприклад, для збереження гармонії в разі запозичення у словах *bourgeois, bourgeoisie, laboratoire, biscuit, conservatoire, croissant* у турецьких аналогах додається літера *v*: *burjuva, burjuvazi, laboratuvar, bisküvi, konservatuvar, kruvasan*.

Французьке *accessoire* пишеться в турецькій *aksesuar*, але вимовляється [aksesuvar]. Така ж саме фонетична зміна відбувається і у слові *penguen* [pengven], від французького *pingouin*. Тоді як турецьке *türkuvaz* (від *turquoise*) має ще й другий варіант написання та вимови відповідно – *türkuaz*.

Випадіння «зайвого» голосного простежуємо у словах на кшталт *alkol* (фр. *alcool*), де скорочується один голосний *-o-*.

У статті ми намагалися простежити вплив французької мови на турецьку. Звичайно, пропо-

нований аналіз є далеко не вичерпним, ми лише окреслили його основні напрями. Але ж наша робота має великі перспективи і спонукає нас на подальші дослідження на цьому шляху.

З огляду на все зазначене вище можемо сказати, що виникнення французьких запозичень у турецькій мові спостерігається із XVI ст., а наприкінці XIX – на початку XX ст., у період активної індустріалізації країни і модернізації суспільства, набуває масового вжитку. Більшість запозичень із французької стосуються галузей науки, техніки, транспорту, професій, кулінарії, одягу, індустрії краси. Отуречення французьких лексем проходило передусім шляхом графічної адаптації. Фонетична та семантична адаптації були незначними. Як свідчить аналіз, турецька орфографія є фонематичною, тобто спостерігається повна або часткова відповідність між графемами і фонемами мови. Французька орфографія є алфавітною (базується на фонетичному, фонетико-графічному, морфологічному, етимологічному, традиційно-історичному, диференційному принципах). Вимова турецьких слів характеризується відносним співвідношенням букв і звуків, на відміну від французьких слів. Це пояснює, чому з метою спрощення вимови та відповідності законам гармонії голосних та приголосних деякі галліцизми зазнали незначних змін. Як ми переконалися на прикладах, турецька мова запозичувала французькі слова, трансформувала їх відповідно до правил турецької орфографії з максимальним збереженням французької вимови. Іноді заради фонетичної гармонії спостерігаються явища соноризації й оглушення приголосних, додавання голосного або приголосного звука тощо. Семантична адаптація теж пройшла вдало, тому що лише деякі лексеми, за рідким винятком, змінили своє значення у процесі переходу до турецької мови. Багато французьких запозичень мають синоніми у турецькій і гармонічно співіснують у сучасній мові.

Немає жодного сумніву, що взаємне збагачення запозиченнями між різними мовами не припиниться ніколи з різних причин: тому що люди подорожують, одружуються, працюють у різних країнах світу. До того ж віртуальні засоби комунікації сприяють швидкому поширенню й активній циркуляції слів у всьому світі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буров А.Г. Из истории изучения западноевропейских заимствований в турецком языке: работы российских и украинских исследователей. *Культура народов Причерноморья*. 2002. № 31. С. 170–174.
2. Буров А.Г. Лингвисты дальнего зарубежья о западноевропейских заимствованиях в турецком языке. *Культура народов Причерноморья*. 2003. № 39. С. 97–102.
3. Буров А.Г. Изменения французских заимствований в турецком языке в области гласных звуков. *Культура народов Причерноморья*. 2006. № 89. С. 75–80.
4. Кузнецов П.И. Учебник турецкого языка. Начальный курс. Москва : Муравей-Гайд, 2000. 400 с.

5. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н. Ярцева. Москва, 1990 ; DVD-версия. Москва, 2008.
6. Esenkova E. Türk dilinde Fransız tesiri. İstanbul : Matbaacılık A.Ş., 1959. 31 s.
7. Bertrand Georges Turquie, France : le voyage des mots. *Hommes & migrations*. 2009. № 1208. P. 100–104.
8. İmla kılavuzu. Ankara : Türk dil kurumu yayınları, 1996. 443 s.
9. Nurcan Delen Karaağaç. A propos de quelques emprunts du français en turc. *Editura Universitatii din Suceava*. 2013. P. 108–122.
10. Sakine Ceylan. Les emprunts au français dans le vocabulaire turc et leurs rôles dans l'apprentissage du français langue étrangère. Thèse de maîtrise. Ankara, 2013. 226 p.
11. Türkçe Sözlük. Hazırlayanlar : İsmail Parlatır, Nevzat Gözaydın, Hamza Zülfikar. Dokuzuncu baskı. Ankara : Türk dil kurumu yayınları, 1998. 2523 s.
12. Türkçe Sözlük. Hazırlayanlar : Hasan Eren, Nevzat Gözaydın, İsmail Parlatır, Talat Tekin, Hamza Zülfikar. Sekizinci baskı. Ankara : Türk dil kurumu yayınları, 1988. 1679 s.
13. Türkçe Sözlük. Hazırlayanlar : Mustafa Canpolat, Kemal Demiray, Semih Tezcan. Yedinci baskı. Ankara : Türk dil kurumu yayınları, 1983. 1353 s.

REFERENCES

1. Burov, A.H. (2002) Yz ystoryy yzuchenyya zapadnoevropeyskykh zaymstvovanyy v turetskom yazyke: raboty rossiyskykh y ukraynskykh yssledovateley [From the history of the study of Western European borrowings in the Turkish language: works of Russian and Ukrainian researchers]. *Kul'tura narodov Prychernomor'ya*, 31, 170–174 [in Russian].
2. Burov, A.H. (2003) Lynhvysty dal'neho zarubezh'ya o zapadnoevropeyskykh zaymstvovanyyakh v turetskom yazyke [Linguists from the Far Abroad on Western European Borrowings in Turkish]. *Kul'tura narodov Prychernomor'ya*, 39, 97–102 [in Russian].
3. Burov, A.H. (2006) Yzmenenyya frantsuzskykh zaymstvovanyy v turetskom yazyke v oblasti hlasnykh zvukov [Vowel changes in French loanwords in Turkish]. *Kul'tura narodov Prychernomor'ya*, 89, 75–80 [in Russian].
4. Kuznetsov, P.Y. (2000) *Uchebnyk turetskoho yazyka. Nachal'nyi kurs* [Turkish language textbook. Initial course]. Moscow: Muravey-Hayd [in Russian].
5. Yartseva, V.N. (1990) *Lynhvystycheskyy entsyklopedycheskyy slovar'* [Linguistic Encyclopedic Dictionary]. Sovetskaya Ėnciklopediya [in Russian].
6. Esenkova, E. (1959) *Türk dilinde Fransız tesiri* [French influence in Turkish language]. İstanbul: Matbaacılık A.Ş. [in Turkish].
7. Georges, Bertrand. (2009) Turquie, France : le voyage des mots [Turkey, France: the journey of words]. *Hommes & migrations*, 1208, 100–104 [in French].
8. *İmla kılavuzu* [Spelling guide] (1996) Ankara: Türk dil kurumu yayınları [in Turkish].
9. Nurcan Delen, Karaağaç. (2013) A propos de quelques emprunts du français en turc [About some borrowings from French to Turkish]. *Editura Universitatii din Suceava*, 108–122 [in Turkish].
10. Sakine, Ceylan. (2013) *Les emprunts au français dans le vocabulaire turc et leurs rôles dans l'apprentissage du français langue étrangère* [Borrowings from French in Turkish vocabulary and their roles in learning French as a foreign language]. Thèse de maîtrise. Ankara [in Turkish].
11. *Türkçe Sözlük* [Turkish dictionary]. (1998) Hazırlayanlar: İsmail Parlatır, Nevzat Gözaydın, Hamza Zülfikar. Dokuzuncu baskı. Ankara: Türk dil kurumu yayınları [in Turkish].
12. *Türkçe Sözlük* [Turkish dictionary]. (1988) Hazırlayanlar: Hasan Eren, Nevzat Gözaydın, İsmail Parlatır, Talat Tekin, Hamza Zülfikar. Sekizinci baskı. Ankara: Türk dil kurumu yayınları [in Turkish].
13. *Türkçe Sözlük* [Turkish dictionary]. (1983) Hazırlayanlar: Mustafa Canpolat, Kemal Demiray, Semih Tezcan. Yedinci baskı. Ankara: Türk dil kurumu yayınları [in Turkish].

ОСОБЛИВОСТІ УТВОРЕННЯ СКОРОЧЕНЬ У НІМЕЦЬКІЙ ФАХОВІЙ МОВІ ВИКЛАДАЧА

Кременєва Т. В.

аспірантка,

асистентка кафедри германської філології

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

вул. Гагаріна, 72, Дніпро, Україна

orcid.org/0000-0002-1933-900X

taniakremeneva@gmail.com

Ключові слова: *абрєвіація, фахова мова педагога німецької мови, ініціальні скорочення, комбіновані скорочення, усічені скорочення, акроніми.*

У статті було проведено дослідження абрєвіації фахової німецької мови педагога як основного засобу мовної економії. У зв'язку із цим було проаналізовано поняття «абрєвіація» на основі численних праць українських та закордонних учених із цього питання. Абрєвіацію можна розуміти як скорочення з метою мовної економії під час спілкування спеціалістами однієї галуззі діяльності з ознаками вторинності, продуктивності, економії та самостійності. Було розглянуто основні способи систематизації скорочень з подальшим виокремленням їхньої єдиної структурної класифікації. До основних видів абрєвіатур належать ініціальні скорочення, комбіновані скорочення й усічені абрєвіатури. Ініціальні скорочення поділяються на акроніми, літерно-цифрові, літерні зі сполучником та парні літерні скорочення. До комбінованих належать літерно-словесні, усічені словесні та літерно-словесні скорочення із цифрами. Найбільшу кількість видів становлять усічені абрєвіатури, які можуть бути усіченими літерними, усіченням одного слова, усіченням та поєднанням частин декількох слів, усіченням та поєднанням першої та останньої літер слова, усіченням та поєднанням складів слова, усіченням та поєднанням літер, складів та частин слова, усіченням слова із цифрами, усіченням слова з літерами та цифрами та телескопізмами (поєднання початкової та кінцевої частин слів). Відповідно до наведеної класифікації було проаналізовано основні види та кількість термінів-абрєвіатур фахової німецької мови викладача з наведенням прикладів із фахових журналів педагога німецької мови. Надалі було виокремлено 123 абрєвіатурні одиниці із загальної кількості 3 000 термінів професійної мови викладача, що становить 4,1% від їх загальної кількості. На основі проведеного дослідження було встановлено, що найбільшу кількість становлять акроніми та літерно-словесні скорочення. Помітна тенденція до збільшення кількості літерно-словесних скорочень, утворених у німецькій фаховій мові педагога на основі акронімів. Попри непродуктивність абрєвіатурних термінів, цей факт вказує на збільшення їхнього обсягу в німецькій фаховій мові викладача, що робить актуальним їх подальше дослідження.

FEATURES OF FORMATION OF ABBREVIATIONS IN THE PROFESSIONAL LANGUAGE OF THE GERMAN TEACHER

Kremenieva T. V.

Postgraduate Student,

Assistant at the Department for Germanic Philology

Oles Honchar Dnipro National University

Gagarin str., 72, Dnipro, Ukraine

orcid.org/0000-0002-1933-900X

taniakremeneva@gmail.com

Key words: *abbreviation, professional language of German teacher, initial abbreviations, contractions, shortenings, acronyms.*

The article examines the abbreviation of the professional German language of the teacher as the main means of language economy. In this regard, the term “abbreviation” was analyzed on the basis of numerous works of Ukrainian and foreign scientists on this issue. The abbreviation can be understood as shortening for the purpose of language economy during communication between specialists in one professional area with features of secondary role, productivity, economy and independence. The main ways of systematization of abbreviations with the subsequent allocation of their uniform structural classification were considered. The main types of abbreviations are initial abbreviations, contractions and shortenings. The initial abbreviations, in turn, are divided into acronyms, alpha-numeric abbreviations, letter abbreviations with conjunctions and double-letter abbreviations. Contractions include letter-verbal abbreviations, verbal contraction and letter-verbal abbreviations with numbers. The largest number of abbreviation types are shortenings which can be letter shortenings, one-word shortenings, word-combination shortenings, letter-combination shortenings, syllable-combination shortenings, letter-syllable-word-combination shortenings, word shortenings with numbers, word shortenings with letters and numbers and telescopicisms (combination of initial and final word parts). According to this classification, the main types and number of abbreviations of the professional language of the German teacher were analyzed with examples from the professional journals of the teacher of the German language. Subsequently, 123 abbreviation terms were distinguished from the total number of 3 000 terms of the professional language of the teacher, which is 4,1% of the total number of the terms. Based on this research, it was found that the largest number are acronyms and letter-verbal abbreviations. There is a marked tendency towards an increase in the number of letter-verbal abbreviations, which are formed on the basis of acronyms in the German professional language of the teacher. In spite of the abbreviations as a non-productive way of term formation, this fact indicates an increase in their number in the German professional teacher language, which makes relevant their further research.

Постановка проблеми. Натепер із розвитком інформаційних технологій збільшуються потоки інформації, що призводить до появи нових термінів у різних фахових спеціальностях. Від фахівця вимагається їх досконале опанування та доречність використання у власній спеціальності. Занадто велика кількість нових термінів призвела до потреби мовленнєвої економії, що й стало причиною появи такого явища, як «скорочення», або «аббревіація». Німецька професійна мова викладача не стала винятком, оскільки галузь освіти перебуває в постійному розвитку через виник-

нення за останні десятиліття нових підходів та методів навчання іноземної мови із залученням новітніх електронних інформаційних ресурсів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Поняття «аббревіація» як засіб «скорочення структури» терміна зі «збереженням» його інформативного наповнення [4, с. 167] є об'єктом вивчення таких вітчизняних та закордонних учених: О. Петренко, В. Лейчика, З. Потіхи, Н. Книщенко, О. Бірюкової, М. Дужи-Задорожньої, С. Кострубіної, К. Дюжикової, Л. Халіновської та інших. Проте й досі не було приділено

уваги особливостям скорочень у німецькій фаховій мові педагога.

Мета статті полягає у визначенні частотності вживання аббревіації в термінології професійної німецької мови викладача зі встановленням основних видів класифікації скорочень за їхніми структурними характеристиками. Завданнями є дефініція поняття «аббревіація», вивчення та виокремлення основних видів скорочень залежно від їхньої побудови, встановлення характерних особливостей аббревіатур у фаховій мові педагога німецької мови. Для аналізу було відібрано терміни-скорочення із 3 000 термінів німецької фахової мови викладача.

Виклад основного матеріалу дослідження. З теоретичного погляду поняття аббревіації залишається актуальним для дослідження через неможливість надання йому вченими єдиного визначення та єдиної класифікації. У німецькомовних словниках аббревіація розглядається як «рядок літер, що означає слово у скороченні» [24, с. 14], «скорочений порядок слів» [12, с. 83], «усічена форма слова» [26, с. 94]. На думку дослідниці Н. Книшенко, аббревіатурами є скорочені терміни, які можна розглядати як одну з «ознак фахового мовлення», оскільки вони зрозумілі під час спілкування спеціалістами окремої галузі діяльності [5, с. 21]. Скорочення виступає способом формування номінацій із деяких слів та словосполучень, тому аббревіація є «згортанням слів та словосполучень» зі збереженням їхнього первинного значення [3, с. 43]. Учені називають аббревіатури «стягуванням словосполучень» [6, с. 40] та «складанням слів» [1, с. 17] у скороченому вигляді. З наведених визначень можна зробити висновок, що аббревіація є скороченням слова або словосполучення для мовної економії під час спілкування між спеціалістами визначеного виду діяльності. Основними ознаками аббревіатур є вторинність, тобто утворення від первинних слів або словосполучень, продуктивність, оскільки вони збагачують фахову мову спеціаліста новими термінами, економність – у разі скорочення занадто довгих словосполучень для уникнення їх повторної фіксації у фахових текстах, самостійність, тобто їх сприйняття як повноцінних окремих термінів у професійному спілкуванні.

Актуальною проблемою в дослідженні аббревіатур є виокремлення їх структурних типів, оскільки натеper ученими не надано єдиної структурної класифікації. Дослідниця М. Дужа-Задорожна виділяє акроніми як усічену форму, яка складається з «початкових літер» у «багатокомпонентній назві»; скорочення-контамінації як процес складання «двох основ» і аббревіатури-анкопи як результат усічення, або «опускання частини слова» [2, с. 95]. Більш роз-

ширену версію структурної класифікації надає Л. Халіновська, яка виділяє ініціальні аббревіатури зі складанням перших літер (літерні аббревіатури) слова або літер та цифр (цифрові аббревіатури); комбіновані аббревіатури зі складанням «твірного слова з літерами або цифрами» та графічні з «вичленуванням першої літери» [7, с. 51]. Н. Книшенко пропонує класифікувати структурні аббревіатури з їх подальшим розподіленням на «буквенні, звукові, буквенно-звукові та буквенно-цифрові», частково скороченні, сполучення початкових частин слів та комбіновані [5, с. 20]. У дослідженнях О. Бірюкової скорочення такі: ініціальні, складові, з утворенням слова з «початкових складів», змішані – у вигляді сполучення «літери зі словом», частково скорочені – у разі поєднання «частини слова із цілим словом», телескопічні – на основі злиття «початку та кінця слів», транскрипційні – у разі складання «компонентів початкових літер слова» [1, с. 24].

Як результат проведеного дослідження можна представити такі види аббревіатур фахової мови викладача німецької мови:

1. Ініціальні аббревіатури, які можна розподілити на **літерні аббревіатури-акроніми**, які складаються з однієї літери (**I** – *Inhalt*, **R** – *Rechtschreibfehler*, **H** – *Hypothalamus*): “*Bewertet werden, gemäß kultusministeriellem Beschluss, die sprachliche und die inhaltliche Leistung, S (aus AV u. SR) und I*” [23, с. 373]; із двох літер (**FU** – *Fremdsprachunterricht*, **LG** – *Langzeitgedächtnis*): “*Für den FU heißt dies, dass als Basis für alle weiteren Überlegungen zunächst das Ziel der Ausbildung gilt*” [11, с. 79]; із трьох літер (**AVM** – *audiovisuelle Methode*, **MPS** – *Motorisches Programmsystem*, **KDS** – *Kleine deutsche Sprachdiplom*): “*Dazu zählen die zentrale Mittel- und Oberstufenprüfung und das Kleine und Große Deutsche Sprachdiplom (KDS/GDS)*” [21, с. 385]; із чотирьох літер (**ZdFb** – *Deutsch für den Beruf*, **ZfsL** – *Die Zentren für schulpraktische Lehrerbildung*, **BIBB** – *Bundesinstitut für Berufsbildung*): “*Der BIBB differenziert weder nach Schulformen noch nach Fächerwahl, sondern es setzt spektakuläre Zahl in die Landschaft*” [18, с. 8]; з п’яти літер (**GPRLL** – *Gesamtpersonalrat der Lehrerinnen und Lehrer*): “*Weiter wird damit (endlich) bestätigt, was der GPRLL auch bereits schon letzte Woche als Begründung für das Aussetzen von Dienstversammlungen und Konferenzen angeführt hatte: Aufenthalt in der Schule nur in Notfällen*” [8, с. 2]; **літерно-цифрові аббревіатури** (**G8** – *achtjähriger gymnasialer Bildungsgang*, **G9** – *neunjähriger gymnasialer Bildungsgang*, **L1, L2** – *Lesekompetenz*): “*Es geht nicht mehr allein um die Fähigkeiten in der Fremdsprache (L2), sondern vermehrt um*

sachfachliche Kompetenzen oder, wie im Fall der vorliegenden Studie, um Grundfertigkeiten, wie sie in den nationalen Bildungsstandards beschrieben sind” [22, с. 16]; **парні літерні**, які можуть складатися окремо за допомогою сполучників (**HRSGe und G** – Hauptschule, Realschule, Gesamtschule und Grundschule): “Diese mangelnde Wertschätzung und Ungerechtigkeit verärgert und belastet uns als Fachleiterinnen und Fachleiter im Lehramt **HRSGe und G**” [19, с. 13], за допомогою сполучників в одну скорочену форму (**SoS** – Schülerin oder Schüler, **SuS** – Schülerinnen und Schüler): “Fest steht, dass die bilingual unterrichteten **SuS** oft motivierter sind als ihre Altersgenossen, denn die Entscheidung für bilingualen Unterricht hat eine leichte Erhöhung der Wochenstundenzahl zur Folge” [22, с. 13].

2. Комбіновані аббревіатури, до яких можна віднести літери із цілими словами (**DAZ-Didaktik, DAAD-Projekt**): “Diese kognitiven Fähigkeiten sind in der DAZ-Didaktik im Hinblick auf den Vergleich zwischen der Erst- und Zweitsprache bedeutend” [9, с. 2], літери та цифри із цілими словами (**G8-Abitur** – achtjähriges Gymnasium): “Das **G8-Abitur** am Gymnasium entwickelt sich allmählich zu einem großen Stärkungsprogramm für Gesamtschulen und Sekundarschulen” [18, с. 20], усіченої форми слова із цілим словом (**Migros-Klubschulen, Migros** – Genossenschaftsbund): “Aus der Sprachschule wurden die **Migros-Klubschulen**. Sie sind etwa fünfmal größer als die Volkshochschulen” [25, с. 91].

3. Усічені аббревіатури на основі поєднання початкових частин слів (**FÖRMIG** – Förderung von Kindern und Jugendlichen mit Migrationsgrund): “Die Qualitätsmerkmale Durchgängiger Sprachbildung sind der Ertrag einer Arbeitsgruppe des Modellprogramms **FörMig** (Förderung von Kindern und Jugendlichen mit Migrationshintergrund)” [15, с. 7], усіченої початкової форми одного слова (**Abi** – Abitur, **Prof.** – Professor), усіченої форми слова в разі поєднання першої й останньої літер (**Dr.** – Doktor): “Prof. Dr. Jochen Krautz und Dr. Matthias Burchardt, haben sich bereit erklärt, bei Veranstaltungen als Referenten und Diskutanten zur Verfügung zu stehen” [17, с. 11], поєднання декількох складів цілого слова (**Azubi** – Auszubildende): “Warum sollten Auszubildende nicht mit Schülerinnen und Schülern über ihren Weg in die Ausbildung und über ihr Leben als **Azubi** sprechen?” [13, с. 2], сполучення початкової частини слова, складу слова та літер (**SprasiBEQ** – Sprachsensibilisierung in den beruflichen Qualifizierung): “In einem Projekt von **SprasiBeQ** haben Birnbaum, Kupke und Schramm ausgehend von einer Bedarfsanalyse und Unterrichtsbeobachtungen in einem differenziert ausgearbeiteten Forschungsdesign Kann-

Beschreibungen und Kompetenzbeschreibungen für Lehrkräfte <...>” [10, с. 73], поєднання усіченої початкової частини слова з літерами (**M-SPRA** – Metasprache, **BVerfG** – Bundesverfassungsgericht): “das im Landauer Projekt entwickelte Verfahren **M-SPRA** unterscheidet sich maßgeblich von anderen, durchaus üblichen Verfahren” [27, с. 45], із цифрами (**Sek-I** – Sekundarschule II): “Lehrkräfte im **Sek-I** Bereich benötigen mehr Hilfe bei der Inklusion, Integration und bei der Digitalisierung” [20, с. 22], літер із цифрами (**G9-Abi** – neunjähriges Gymnasium): “Dort will die rot-grüne Landesregierung zum Schuljahr 2015/2016 zum guten alten **G9-Abi** zurückkehren” [18, с. 20]. Сюди також можна віднести **телескопічні аббревіатури** в разі поєднання першої й останньої частин слів (**MINTegration** – minderheitliche Integration): “In dem Projekt **MINTegration** beschäftigen sich Lehramtsstudierende des Faches Biologie theoretisch und praktisch mit den Aspekten sprachsensiblen Unterrichts im Fach Biologie” [16, с. 2].

За походженням можна виокремити питомі німецькі аббревіатури (**ZfsL** – Die Zentren für schulpraktische Lehrerbildung): “Ein Prüfungstag Langzeitbeurteilung über achtzehn Monate durch Schule und **ZfsL**” [18, с. 6], запозичені з англійської мови аббревіатури (**FCE** – First Certificate in English): “Die größte Nachfrage besteht nach dem Preliminary English Test (PET) und dem etwas höher angesiedelten First Certificate in English (**FCE**)” [21, с. 385], сполучення німецьких і англійських слів (**VOLL-Ansatz** – vocationally oriented language learning): “Dem deutschen Begriff berufsbezogener Fremdsprachenunterricht entspricht am ehesten der **VOLL-Ansatz** des Europarats” [14, с. 175].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз аббревіатур фахової мови педагога німецької мови дозволив встановити таке співвідношення розгляду даних термінів за структурним способом утворення.

На основі наведених таблиць можна зробити висновок, що аббревіація не є продуктивним засобом термінотворення фахової мови педагога німецької мови, оскільки становить лише 4,1% від загальної кількості термінів. Проте вона є ефективним засобом мовної економії та компактності завдяки можливості скорочення занадто довгих слів. За структурною класифікацією найчастіше трапляються акроніми та літерно-словесні скорочення, де часто акроніми є джерелом утворення останніх (**DAF** – DAF-Lehrende, DAF-Unterricht, DAF-Didaktik). Це вказує на можливість утворення нових аббревіатур, а значить, і збільшення їхнього обсягу в майбутньому. Тому ця тема заслуговує на подальше дослідження зі створенням спеціального глосарія скорочень із фахової мови викладача німецької мови.

Структурний спосіб утворення абревіатур німецької фахової мови педагога

№	Вид абревіатури	Приклад	Кількість	% усіх термінів
1.	Ініціальні скорочення		80	2,6
	Акроніми	<i>FU (Fremdsprachenunterricht)</i>	73	
	Літерно-цифрові	G8 (achtjähriger gymnasialer Bildungsgang)	4	
	Літерні зі сполучником	SoS (Schülerin oder Schüler)	2	
	Парні літерні	HRSGe und G (Hauptschule, Realschule, Gesamtschule und Grundschule)	1	
2.	Комбіновані скорочення		28	1
	Літерно-словесні	<i>DAZ-Didaktik (deutsch als zweite Sprache)</i>	22	
	Усічені словесні	<i>Migros-Klubschulen</i>	4	
	Літерно-словесні із цифрами	<i>G8-Abitur (achtjähriges Gymnasium)</i>	2	
3.	Усічені абревіатури		15	0,5
	Усічені літерні	<i>SchulG (Schulgesetz)</i>	4	
	Усічення одного слова	Abi (Abitur)	4	
	Усічення та поєднання частин декількох слів	FörMig (Förderung von Kindern und Jugendlichen mit Migrationshintergrund)	1	
	Усічення та поєднання першої й останньої літер слова	Dr. (Doktor)	1	
	Усічення та поєднання складів слова	Azubi (Auszubildende)	1	
	Усічення та поєднання літер, складів та частин слова	SprasiBEQ (Sprachsensibilierung in den beruflichen Qualifizierung)	1	
	Усічення слова із цифрами	Sek-II (Sekundarschule II)	1	
	Усічення слова з літерами та цифрами	G9-Abi (neunjähriges Gymnasium)	1	
	Телескопізми (поєднання початкової та кінцевої частин слів)	MINTegration (minderheitliche Integration)	1	
	УСЬОГО			123

ЛІТЕРАТУРА

1. Бирюкова Е. Функционирование аббревиатур в современной речи : дис. ... канд. филол. наук. Москва, 2007. 309 с.
2. Дужа-Задорожна М. Особливості абревіатур у німецькій економічній мові. Львів : Видавництво національного університету «Львівська політехніка», 2007. С. 94–97.
3. Дюжикова Е. Аббревиация сравнительно со словосложением : дис. ... докт. филол. наук. Москва, 1997. 340 с.
4. Петренко О. Особливості абревіацій та скорочень у німецькій термінології робототехніки. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації»*. 2020. Т. 31 (70). № 1. Ч. 2. С. 166–169.
5. Книщенко Н. Абревіація в системі сучасної дорожньо-будівельної термінологічної номінації. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2010. № 675 : Проблеми української термінології. С. 19–22.
6. Лейчик В. Пиар и другие аббревиатуры. *Русская речь*. 2002. № 5. С. 40–44.
7. Халіновська Л. Особливості абревіації в українській авіаційній термінології. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2010. № 675 : Проблеми української термінології. С. 50–53.
8. Armbruster Klaus. DER GESAMTPERSONALRAT DER LEHRERINNEN UND LEHRER beim Staatlichen Schulamt für den Landkreis Darmstadt-Dieburg und die Stadt Darmstadt. Darmstadt, den 24.3.2020. URL: https://www.gew-darmstadt.de/fileadmin/user_upload/GPRL-DADI_Erlaeuterungen_zur_mail_letzter_Woche_.pdf.

9. Budde Monika Angela. Mehrsprachigkeit – Language Awareness – Sprachbewusstheit. Einführung. *Zeitschrift für interkulturellen Fremdsprachenunterricht*. 2016. № 21 : 2. S. 1–4.
10. Demmig Silvia. *Language awareness* und Deutsch als Fremdsprache. *Zeitschrift für interkulturellen Fremdsprachenunterricht*. 2016. № 21 : 2. S. 68–75.
11. Dinger Otto. Fremdsprachen Lehren: Vorlesungen zur Didaktik des Fremdsprachenunterrichtes Deutsch als Zweitsprache. Ushhorod Lira, 2004. 98 S.
12. Duden 9 – Duden. Deutsches Universalwörterbuch. 9, vollständig überarbeitete und erweiterte Auflage 2019. Buch. 2144 S.
13. Felger Susanne. Azubis informieren SchülerInnen. Eine Kooperation von Unternehmen, Schulen, Jugendberufshilfe und Stadt Weinheim. Freudenberg Stiftung, 2013. 28 S.
14. Funk Hermann. Berufsbezogener Fremdsprachenunterricht. *Handbuch Fremdsprachenunterricht* / Karl-Richard Bausch, Herbert Christ, Hans-Jürgen Krumm (Hg.). Tübingen, 2003. S. 175–179.
15. Gogolin Inge Durchgängige Sprachbildung Qualitätsmerkmale für den Unterricht. *Zusammenarbeit mit der FÖRMIG-AG Durchgängige Sprachbildung*. Waxmann Verlag GmbH, 2011. 28 S.
16. Hollmann Victoria. MINTegration. Lehrkraft für besondere Aufgaben. Mercator Institut für Sprachförderung und Deutsch als Zweitsprache. 2017. URL: <https://www.mercator-institut-sprachfoerderung.de/de/studium-weiterbildung/ausgewaehlte-lehrprojekte/mintegration>.
17. Lehrer NRW. Verband für den Sekundarbereich. *Pädagogik & HOCHSCHUL VERLAG* / Brigitte Balbach et al. Düsseldorf, 2014. 1. 28 S.
18. Lehrer NRW. Verband für den Sekundarbereich. *Pädagogik & HOCHSCHUL VERLAG* / Brigitte Balbach et al. Düsseldorf, 2014. 2. 28 S.
19. Lehrer NRW. Verband für den Sekundarbereich. *Pädagogik & HOCHSCHUL VERLAG* / Brigitte Balbach et al. Düsseldorf, 2019. 230 S.
20. Lehrer NRW. Verband für den Sekundarbereich. *Pädagogik & HOCHSCHUL VERLAG* / Brigitte Balbach et al. Düsseldorf, 2020. 2. 30 S.
21. Morfeld Petra. Sprachenzertifikate. *Handbuch Fremdsprachenunterricht* / Karl-Richard Bausch, Herbert Christ, Hans-Jürgen Krumm (Hg.). Tübingen. 2003, S. 384–387.
22. Nerlich Barbara. Vergleichende Studie der L1-Lesekompetenz bilingual unterrichteter Schüler der Klassenstufen 7 und 10 an schleswig-holsteinischen Gymnasien : Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophischen Fakultät der Christian-Albrechts-Universität zu Kiel, 2013. 225 S.
23. Nissen Rudolf. Formen der Leistungsmessung in der unterrichtlichen Praxis. *Handbuch Fremdsprachenunterricht* / Karl-Richard Bausch, Herbert Christ, Hans-Jürgen Krumm (Hg.). Tübingen, 2003. S. 370–373.
24. PONS Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache : 110.000 Stichwörter, Wendungen und Beispielsätze. Stuttgart : Klett, 2018. 1707 S.
25. Reiske Heinz. Fremdsprachenunterricht in der Erwachsenenbildung in deutschsprachigen Ländern. *Handbuch Fremdsprachenunterricht* / Karl-Richard Bausch, Herbert Christ, Hans-Jürgen Krumm (Hg.). Tübingen, 2003. S. 86–92.
26. Wahrig-Burfeind Renate. WAHRIG Deutsches Wörterbuch. 9. Auflage. Brockhaus, 2011. 1730 S.

REFERENCES

1. Biriukova E.V. (2007) Funktsionirovanie abbreviatur v sovremennoi rechi [Funktion of Abbreviation in Modern Communication]. MPGU. 309 p.
2. Duzha-Zadorozhnia M.P. (2007). Osoblyvosti abreviatur u nimetskii ekonomichnii movi [Features of Abbreviations in the German Language of Economics]. *Vydavnytsnvo natsionalnogo universytetu "Lvivska politechnika"* [National University Publishing House "Lviv Polytechnics"]. P. 94–97.
3. Diuzhikova E.A. (1997). Abbreviatsiia sravnitelno so slovozhnieniem [Abbreviation compared to Compounding]. Moskva. 340 p.
4. Petrenko O.V. (2020). Osoblyvosti abreviatsii ta skorochen u nimetskii terminologii robototekhniki [Features of Abbreviation and Shortenings in the German Technology of Robotics]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskogo* [Bulletin of Vernadsky TNU]. *Filologiya. Sotsialni komunikatsii*. P. 166–169.
5. Knyshenko N.P. (2010). Abreviatsiia v systemi suchasnoi dorozhno-budivelnoi terminologichnoi nominatsii [Abbreviation in the System of Road Construction Terminological Nomination]. *Visnyk natsionalnogo universytetu "Lvivska politechnika"* [Bulletin of National University "Lviv Polytechnics"]. *Problemy ukrainskoi terminologii*. P. 19–22.
6. Leichik V.M. (2002). Piar i drugie abbreviatury [PR and other Abbreviations]. *Russkaia rech*. [Russian speech]. Vol. 5. P. 40–44.

7. Halinovska L.A. (2010). Osoblyvosti abreviatsii v ukrainskii aviatsiinii terminologii [Features of Abbreviation in the Ukrainian Aviation Terminology]. Visnyk natsionalnogo universytetu "Lvivska politechnika" [Bulletin of National University "Lviv Polytechnics"]. *Problemy ukrainskoi terminologii*. P. 50–53.
8. Armbruster, Klaus. DER GESAMTPERSONALRAT DER LEHRERINNEN UND LEHRER beim Staatlichen Schulamt für den Landkreis Darmstadt-Dieburg und die Stadt Darmstadt. Darmstadt, den 24.3.2020. https://www.gew-darmstadt.de/fileadmin/user_upload/GPRL-DADI_Erlaeuterungen_zur_mail_letzter_Woche_.pdf.
9. Budde, Monika Angela (2016). Mehrsprachigkeit – Language Awareness – Sprachbewusstheit. Einführung. *Zeitschrift für interkulturellen Fremdsprachenunterricht* 21 : 2, S. 1–4.
10. Demmig, Silvia (2016), *Language awareness* und Deutsch als Fremdsprache. *Zeitschrift für interkulturellen Fremdsprachenunterricht* 21 : 2, S. 68–75.
11. Dinger, Otto. Fremdsprachen Lehren: Vorlesungen zur Didaktik des Fremdsprachenunterrichtes Deutsch als Zweitsprache. Ushhorod Lira, 2004. 98 S.
12. Duden 9 – Duden. Deutsches Universalwörterbuch. 9., vollständig überarbeitete und erweiterte Auflage 2019. Buch. 2144 S.
13. Felger, Susanne (2013), Azubis informieren SchülerInnen. Eine Kooperation von Unternehmen, Schulen, Jugendberufshilfe und Stadt Weinheim. Freudenberg Stiftung, 28 S.
14. Funk, Hermann. Berufsbezogener Fremdsprachenunterricht. In: Karl-Richard Bausch / Herbert Christ / Hans-Jürgen Krumm (Hg.): *Handbuch Fremdsprachenunterricht*. Tübingen. 2003, S. 175–179.
15. Gogolin, Inge (2011), Durchgängige Sprachbildung Qualitätsmerkmale für den Unterricht. In Zusammenarbeit mit der FÖRMIG-AG Durchgängige Sprachbildung. Waxmann Verlag GmbH, 28 S.
16. Hollmann, Victoria (2017), MINTegration. Lehrkraft für besondere Aufgaben. Mercator Institut für Sprachförderung und Deutsch als Zweitsprache. <https://www.mercator-institut-sprachfoerderung.de/de/studium-weiterbildung/ausgewaehlte-lehrprojekte/mintegration>.
17. Lehrer NRW. Verband für den Sekundarbereich. In: Balbach, Brigitte; Heribert Brabeck, Ulrich; Brambach, Frank Görgens; Michael König, Jochen. *Pädagogik & HOCHSCHUL VERLAG*, Düsseldorf, 1 (2014), 28 S.
18. Lehrer NRW. Verband für den Sekundarbereich. In: Balbach, Brigitte; Heribert Brabeck, Ulrich; Brambach, Frank Görgens; Michael König, Jochen. *Pädagogik & HOCHSCHUL VERLAG*, Düsseldorf, 2 (2014), 28 S.
19. Lehrer NRW. Verband für den Sekundarbereich. In: Balbach, Brigitte; Heribert Brabeck, Ulrich; Brambach, Frank Görgens; Michael König, Jochen. *Pädagogik & HOCHSCHUL VERLAG*, Düsseldorf, 2 (2019), 30 S.
20. Lehrer NRW. Verband für den Sekundarbereich. In: Balbach, Brigitte; Heribert Brabeck, Ulrich; Brambach, Frank Görgens; Michael König, Jochen. *Pädagogik & HOCHSCHUL VERLAG*, Düsseldorf, 2 (2020), 30 S.
21. Morfeld, Petra. Sprachenzertifikate. In: Karl-Richard Bausch/ Herbert Christ/ Hans-Jürgen Krumm (Hg.): *Handbuch Fremdsprachenunterricht*. Tübingen. 2003, S. 384–387.
22. Nerlich, Barbara. Vergleichende Studie der L1-Lesekompetenz bilingual unterrichteter Schüler der Klassenstufen 7 und 10 an schleswig-holsteinischen Gymnasien. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophischen Fakultät der Christian-Albrechts-Universität zu Kiel, 2013. 225 S.
23. Nissen, Rudolf. Formen der Leistungsmessung in der unterrichtlichen Praxis. In: Karl-Richard Bausch / Herbert Christ/ Hans-Jürgen Krumm (Hg.): *Handbuch Fremdsprachenunterricht*. Tübingen. 2003, S. 370–373.
24. PONS Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache: 110.000 Stichwörter, Wendungen und Beispielsätze. Stuttgart: Klett, 2018. 1707 S.
25. Reiske, Heinz. Fremdsprachenunterricht in der Erwachsenenbildung in deutschsprachigen Ländern. In: Karl-Richard Bausch / Herbert Christ / Hans-Jürgen Krumm (Hg.): *Handbuch Fremdsprachenunterricht*. Tübingen. 2003, S. 86–92.
26. Wahrig-Burfeind, Renate. WAHRIG Deutsches Wörterbuch. 9. Auflage. Brockhaus, 2011. 1730 S.

АНГЛІЙСЬКОМОВНІ ТА СЕМІОТИЧНІ КОНСТИТУЕНТИ МОВИ ПРОГРАМУВАННЯ PYTHON

Лазебна Н. В.

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та практики перекладу
Національний університет «Запорізька політехніка»
вул. Жуковського, 64, Запоріжжя, Україна
orcid.org/0000-0001-5886-693X
natalialazebnaya@gmail.com*

Ключові слова:

*лінгвосеміотичний континуум,
кодування, вербалізація,
полівалентність, код
програми, англійськомовний
дигітальний дискурс.*

Розвиток обчислювальної техніки супроводжується створенням нових і вдосконаленням наявних способів і засобів спілкування «людина – машина», а саме мов програмування (МП). Під мовами програмування розуміють правила подання даних і запису алгоритмів їх оброблення, які автоматично виконуються «машиною». У більш абстрактному вигляді мови програмування є засобом створення програмних моделей об'єктів і явищ зовнішнього світу. Мова програмування є кодом, який потребує інтенсивного осмислення та формалізації. Розуміння такої мови передбачає знання та переосмислення вже наявної інформації в тій чи іншій галузі. Здебільшого, будучи прописаними кодами за допомогою засобів англійської мови, інтерфейси мов програмування дозволяють проектувати програмні продукти для всього світу. Саме мова програмування та спеціальні коди потребують удосконалення з погляду лінгвістики. Однак вербальне оформлення кодів відбувається за допомогою засобів англійської мови, але їхній лінгвальний базис зазвичай залишається поза увагою. Управління програмами також потребує простішого інтерфейсу. Лінгвістам варто звернути увагу на вербалізацію коду програми засобами англійської мови, її опису для скорішого інтегрування у глобальний дигітальний соціопростір. Мова програмування є кодом, який потребує інтенсивного осмислення та формалізації з погляду інформатики та лінгвістики. Спираючись на знання про інтелектуальні фонди, методи, культуру й універсальність англійської мови, на якій будується мова програмування, інтерфейси комп'ютерних програм дозволяють проектувати програмні продукти для всього світу. Мова програмування як інтегративний елемент лінгвосеміотичного базису англійськомовного дигітального дискурсу потребує динамічного та мультимодального аналізу. Концептосфера й система знаків англійськомовного дигітального дискурсу (АДД) актуалізує смисловий зміст, закладений у комунікації «людина – машина» у вербальній і невербальній формах. Дотепер створені десятки різних мов програмування, від найпримітивніших до близьких до природної мови людини. Мови програмування є інструментом програміста для створення програм, однак людині зручніше описувати модельований об'єкт у термінах предметної області засобами природної англійської мови, виводити вербальний код мови програмування на перше місце.

ENGLISH-LANGUAGE AND SEMIOTIC CONSTITUENTS OF PYTHON PROGRAMMING LANGUAGE

Lazebna N. V.

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Theory and Practice of Translation
Zaporizhzhya Polytechnic National University
Zhukovskoho str., 64, Zaporizhzhia, Ukraine
orcid.org/0000-0001-5886-693X
natalialazebnaya@gmail.com*

Key words: *linguistic and semiotic continuum, coding, verbalization, polyvalence, program code, English-language digital discourse.*

The development of computer technology is mediated by a variety of new and existing methods and means of communication “Human – Machine”, namely, programming languages (PLs). The concept programming languages determines the rules of data representation and algorithms for their processing, which are automatically performed by the “machine”. In broader terms, programming languages is a means for creating software models of world’s objects and phenomena. Programming language is the code that requires intensive comprehension and formalization. To comprehend this type of language, there is a need for knowledge and reconsideration about the existing information in a given area. In most cases, programming languages are verbalized by means of the English language, which globalizes their software interfaces. There is a need for programming languages linguistic refinement. Software management also requires a simpler interface. Linguists should pay attention to the verbalization of the program code by means of the English language for faster integration into the global digital social space.

The programming language contains special codes, which require detailed clarification and formalization in terms of computer sciences and linguistics. Based on knowledge, methods, culture and specifics of the English language, software interfaces allow global users to design software products for the whole world. programming languages serve as an integrative element of the linguistic and semiotic basis of the English-language digital discourse. This phenomenon requires dynamic and multimodal analysis. The conceptual sphere and sign system of the English-language digital discourse actualizes the semantic content inherent in human-machine communication in both verbal and nonverbal forms. To date, dozens of different programming languages have been created, especially those resembling natural human language. Programming languages is a programmer’s tool for creating programs, but it is more convenient for a user to describe the simulated object in terms of the subject area by means of Natural English language, prioritizing the verbal code of programming languages.

Постановка проблеми. Для обробки природної мови використовується мова програмування (далі – МП) Python спільно з відкритою бібліотекою «Інструментарій природної мови» (NLPK). Для полегшення роботи із цією МП та прописаними англійськомовними командами, залучення лінгвістів до співпраці із програмістами є необхідним, оскільки можливим видається винаходження певного логічного й аргументованого принципу роботи штучних мов, їх більш ефективної роботи у взаємодії «людина – машина – людина» та її варіацій, а також як важливого інструментарію обробки природної мови.

Мета статті. Мови програмування як основний інструмент обробки природної мови (NLP) базуються на мовних засобах англійської мови (вербальна основа) та семіотичному ґрунті, тобто є лінгвоматематичним континуумом. Наукова розвідка присвячена ідентифікації ролі англійської мови як основи штучної мови (мови програмування) для самоаналізу (обробки природної мови, Natural language processing) для медіації взаємодії «людина – машина». Досліджується переродження, або кодування вербальних команд у мову, зрозумілу машині.

Виклад основного матеріалу дослідження. Єдність вербальних та символічних позначень у

сучасному англійськомовному дигітальному дискурсі (далі – АДД) свідчить про впорядкованість та водночас варіативність конститuentів такого типу дискурсу. АДД – це письмовий процес і результат взаємодії учасників комунікації, опосередкованої комп'ютерними технологіями, або тематично з ними співвіднесеними текстами на МП та їхнім лінгвосеміотичним базисом, режимами їх кодування-декодування у процесі комунікації «людина – людина», «людина – машина», «людина – машина – людина» та їхніх варіацій.

«Розгортання» МП Python репрезентує певну побудову лінгвального фундаменту галузі ІТ. Ідентифікатори представлено на Рис. 1. Вони є основними тригерами, які детермінують функціонування досліджуваної МП. Англійськомовні дієслова, сполучники, прикметники тощо модифікують та корелюють лінгвальні та логічні зв'язки.

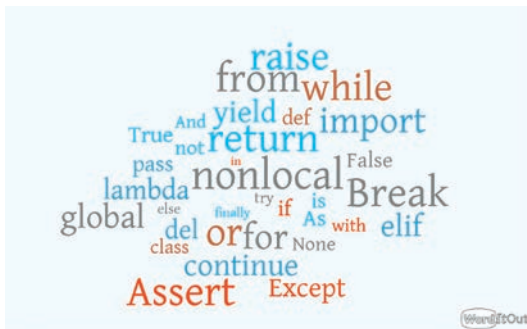

Рис. 1. Ідентифікатори в мові Python

Функційність лінгвосеміотичних елементів продукує мережі відношень, у яких кожен із таких елементів у контексті мов програмування чи природної мови (англійська) може стати емергентним, тобто перероджуватися із слова чи символу в команду, яка, у свою чергу, екстраполюється в англійськомовному дигітальному дискурсі.

Наприклад, декодування інструкції в МП Python відбувається так: функція `print` у поєднанні з методом `str.format()`. `print (<рядок форматування>.format (<перелік форматується виразів>))`.

Рядок форматування містить текст і специфікації формату, взяті у фігурні дужки `{}`. Специфікація формату може бути порожньою, містити номер виразу зі списку форматується виразів (які нумеруються, починаючи з нуля) або номер виразу зі специфікацією формату. Увесь текст, що знаходиться поза цими дужками, виводиться без змін.

Наведемо кілька прикладів з результатами виведення:

Синтаксис: `<ім'я> = input (<s>)`.

Функція `input` виводить на екран рядок `<s>`, потім зчитує введений користувачем рядок і пов'язує `<ім'я>` із цим строковим значенням. Приклади використання:

```
d = 4
s = input ('number:')
print (d * s)
print (d * int (s))
print (d / float (s)).
```

Очевидна циклічність МП Python. Наприклад, крім циклу `while`, існує ще одна конструкція, що дозволяє багаторазово повторювати той самий набір операцій. Цикл `for` можна записати різними способами, зараз нам цікавий той варіант, який дозволяє перебирати елементи впорядкованих послідовностей, зокрема рядків.

Синтаксис його такий:

`for <ch> in <str>:`

`<Складник оператора>`,

де `<ch>` – ім'я змінної (яка може не мати жодного значення до початку виконання циклу `for`), `<str>` – вираз строкового типу, `<складник оператора>` – один або більше операторів.

Однак циклічність відбувається в межах визначених умов, які задано англійськомовними сполучниками `while / for`. Окресленість умов також задають символи досліджуваної МП. Номінативний фонд сучасної англійської мови екстраполює динамічні процеси свого розширення, що виражається у використанні знакоутворювальних і знакозмінювальних мовних та немовних кодів. До цих процесів можуть бути віднесені: розширення і / або звуження / трансформація набору знаків (формування нових знаків, розвиток полівалентності знака, поглиблення значення знака); деталізація семіотичних систем і їх розширення; реконфігурація семіотичних систем (трансформація знака, реінтерпретація знака, реконструкція знака).

На прикладі виявлених засобами МП Python помилок можна побачити динамічну природу знака, інтегративний потенціал останнього з англійськомовними лінгвальними засобами.

```
N = int (input ('Input N:'))
```

```
s = 0
```

```
for i in range (N):
```

```
s = s + i ** 2
```

```
NameError: name 'range' is not defined.
```

Як бачимо, інтерпретатор, дійшовши до рядка з помилкою, вказав нам, що ім'я `range` йому невідомо (`NameError: name 'range' is not defined`). Знайти і виправити такі помилки зазвичай досить просто, також завдяки тому, що всі вбудовані функції (`range`, `len`, `sorted`, `sum`, `int` тощо) виділяються кольором. У такому разі помилка виникла на мовному рівні, тобто під час некоректного використання англійськомовних засобів у МП Python.

У межах англійськомовного дигітального дискурсу знаки і символи адаптуються під наявні структури та закони інформаційних технологій. З одного боку, англійська мова постає як первинна система-донор МП, АДД загалом, а з іншого –

репрезентує «вторинні моделюючі системи» [7, с. 123], що дозволяють створювати штучні мови. Засобами природної англійської мови (далі – П(А)М) відбувається створення техногенного англійськомовного кодованого світу та його фрагментів [6, с. 18].

Мови програмування – нібито власні мови, але вони є вербалізованими засобами англійської мови. Також до таких мов залучено візуальні та графічні елементи, символи для опосередкування комунікації «людина – машина». Різноманітність знаків і символів, залучених в англійськомовний дигітальний простір, свідчить про його лінгвоматематичний симбіоз.

У мовах програмування комунікація є опосередкованим кодом, як машинним, так і програмним. В АДД репрезентовано засоби кодування подій і їхніх характеристик, логіки та закономірностей, порядку речей і відношень у віртуальному просторі, який деякою мірою заміщує простір буття сучасників [1, с. 40; 2, с. 314]. Візуально, тобто у знаково-символічній формі, можна побачити лише частину інформаційної технології – зовнішню форму й інтерфейс користувача [9]. У такому разі система відкритих вихідних кодів через вивчення використаних алгоритмів, структур даних, технологій, методик та інтерфейсів створює ефективну комунікацію між користувачем і машиною.

Як уважає К. де Суза, семіотичне дослідження допомогло б змодельовати процес розуміння того, як люди використовують мови програмування, як візуалізують технологічні процеси, щоб створити програми для людей, які забезпечать ефективну комунікацію «людина – машина» [14, с. 580].

```
#!/usr/bin/env python3
# -*- coding: UTF-8 -*-
"""
test_fileinput.py: Process all the files given in the command-line arguments
Usage: test_fileinput.py file1, file2, file3, ...
"""
import fileinput

def main():
    """Get lines from all the file given in the command-line arguments (sys.argv)"""
    lineNumber = 0
    for line in fileinput.input():
        line = line.rstrip() # strip the trailing spaces/newline
        lineNumber += 1
    print('{}: {}'.format(lineNumber, line))
if __name__ == '__main__':
    main()
```

Рис. 2. Текстова репрезентація МП Python

Однак аналіз тенденцій розвитку семіотичних досліджень у галузі інформаційних технологій показав, що вони здебільшого спрямовані на семіотику соціальних мереж і засобів масової інформації в мережі Інтернет, а семіотичні дослідження області мов програмування поки перебувають у стадії становлення. Крім того, математичний базис мов програмування є домінуючим фокусом у дослідженнях такого типу [5, с. 13]. Лінгвістичний аспект мов програмування все ще залишається поза увагою науковців [3, с. 36; 4, с. 92].

Інтегративним видається саме лінгвосеміотичний континуум, який створює деякий фрейм, здатний трансформуватися згідно з вимогами відносин «людина – машина». Наступний уривок на МП Python репрезентує використання вербальних / англійськомовних та невербальних засобів, які й створюють той самий лінгвосеміотичний континуум, на якому будуватиметься АДД.

Можлива інтерпретація «технічних кодів» співвідноситься з лінгвальним базисом англійської мови [11; 8, с. 245]. Питання щодо спілкування людини з машиною можна вирішити за допомогою технічних кодів, але необхідно їх розглядати не як стереотипи чи даність, а як модифіковані лінгвальні та візуально-графічні засоби П(А)М [10, с. 177]. У віртуальному світі об'єкти інтерпретації є багатовимірними і суб'єкт інтерпретації, тобто знак, втрачає свою однозначність [12].

Висновки. Мови програмування та їхні коди потребують удосконалення з погляду лінгвістики, адже питання з їх вираженням та кодованістю вирішуються програмістами. Однак вербальне оформлення кодів відбувається за допомогою засобів англійської мови, але їхній лінгвальний базис зазвичай залишається поза увагою. Замість вирішення питання семантичної неоднозначності у спілкуванні «людина – машина» пропонуються вдосконалення технічного коду, знак зберігає лише своє значення, а організація коду як лексико-семіотичної єдності залишається поза увагою. Управління програмами також потребує простішого інтерфейсу. Увагу лінгвістів варто звернути до вербалізації коду програми засобами англійської мови та його опису. Таким способом суспільство матиме змогу швидше інтегруватися у глобальний дигітальний соціопростір.

Мова програмування є кодом, який потребує інтенсивного осмислення та формалізації. Розуміння такої мови передбачає знання попередньої інформації про інтелектуальні фонди, методи, цілі й обмеження мови тієї культури, у межах якої створюється програмний продукт. Здебільшого, будучи прописаними засобами англійської мови, інтерфейси

Таблиця 1

Розмежування параметрів природної мови та мов програмування

РОЗМЕЖУВАННЯ ПАРАМЕТРІВ П(А)М ТА МП	
Мова програмування (МП)	
<ul style="list-style-type: none"> – створена людиною для комп'ютера; – письмова форма; – модульність: функції / процедури (в імперативному або функціональному порядку мови) або об'єкти (в об'єктно орієнтованих мовах) дозволяють порівняно вільне заповнення модулів; – відносно вільний порядок речень (декларативні мови); – інтерактивний об'єктно-залежний порядок мов, які є орієнтованими на «події» програми; – лише «основна» частина програми (коли вона існує) є чітко лінійною. 	
Лексичні одиниці	
П(А)М	МП
– лексичні одиниці можна виокремити в категорії частин мови (N, V, ...);	– МП складаються з дискретних одиниць;
	– еквівалентні класи букв та цифр
– лексичні (N, V, Adj, ...): належать до відкритого списку, є референціями до речей, властивостей, дій у «зовнішньому світі»;	зв'язки (ключові слова, назви функцій);
– граматичні одиниці (prep, conj, займенники) важливі для граматичної структури більше, ніж для референцій до «зовнішнього світу».	– основні інструкції або команди – це набір смислових зв'язків;
	– двозначність.
Синтаксис МП	
<ul style="list-style-type: none"> – формальні граматики моделюють синтаксис; – характеризується за ознакою компіляції й інтерпретації; – два рівні синтаксису перевіряються компілятором та інтерпретантом; – чітко сформовані основні вказівки та їх послідовність; – ті самі змінні можуть посилатися на ті самі дані; – другий рівень синтаксису, більш складний, описує процес виконання програми. 	
Семантика	
П(А)М	МП
– композиційна: значення залежить від семантики і синтаксису;	– на рівні зв'язок та змінних: значення даних;
– дистрибутивність слова визначається його оточенням (Вітгенштейн).	– відмінність від природної мови: немає спільного світу між програмами, окрім ієрархічно організованих класів і об'єктів.
<i>На операційному рівні</i>	
– на лексичному рівні: поєднанням примітивних семантичних одиниць (компонентний аналіз, Шенк) або за позицією в мережі (Ф. де Сосюр, семантичні мережі);	– та сама основна інструкція може призвести до різних результатів (залежно від значення змінних, подій, випадкового вибору тощо);
– у П(А)М семантика може існувати окремо від граматики.	– та сама операція може бути виражена різними основними інструкціями.
<i>На рівні програми:</i>	
– та сама програма призводить до різних результатів (залежно від користувача та введених ним даних), але реалізує унікальну функцію / алгоритм;	
– різні програми можуть реалізувати ту саму функцію / алгоритм.	
Граматичні категорії МП	
<ul style="list-style-type: none"> – знаки та символи ({} , “.”, табуляція в Python) або ключові слова (var, if / then / else, function, begin / end); – лексичні одиниці: імена, що надаються змінним або функціям / процедурам, або предикати; – велика різниця з англійською мовою: одиниці залежать від програми і є індивідуалізованими; – типи даних (булеві, системні, реальні, рядок, масив, функції тощо) є аналогічними категоріям POS для цих одиниць: класи еквівалентності для замінюваності за збереження «компіляції»; – різниця із природною мовою: деякі мови програмування приймають потенційно нескінченну кількість функційних ознак. 	
Функції природної мови щодо мови програмування	
П(А)М	МП
– референція;	– формальна мова на рівні інструкції і програмування може сприйматися як суворо композиційна;
– декларативні мови є референційними;	– фатична частина комунікації протокольних програм;
– мова наказів: основа імперативних мов;	– МП штучно розроблені та не мають жодного усного каналу, ніж природна мова;
– фатична: частина програм протоколів спілкування;	– поняття недвозначності не настільки чітке в МП, але існує глобальний композиційний детермінізм на рівні алгоритму (та сама причина, той самий ефект);
– металінгвальна: компілятор містить опис мови.	– відсутність спільного домену інтерпретації між програмами, написаними тією самою МП;
	– МП характеризується змінними, систематичною індексованістю (змінні) та рекурсивністю;
	– відсутність «семантики» без синтаксису;
	– спільний домен посилання.

комп'ютерних програм дозволяють проектувати програмні продукти для всього світу. Формування лінгвосоціотичного базису англійськомовного дигітального дискурсу є тривалим динамічним проце-

сом, під час якого концептосфера і система знаків актуалізує смисловий зміст, закладений у комунікації «людина – машина» у вербальній і невербальній формах, зазнає значних трансформаційних змін.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

МП – мова програмування.
 КП – комп'ютерна програма.
 АДД – англійськомовний дигітальний дискурс.
 П(А)М – природна англійська мова.
 NLP – обробка природної мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буднік А.О. Особливості вивчення дискурсу в писемній та усній комунікації. *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологічні науки (мовознавство)»*. 2016. № 5 (1). С. 39–42.
2. Бузаров В.В. К вопросу о термине «дискурс». *Горизонты гуманитарного знания* : сборник научных трудов Пятигорского государственного университета. 1999. 314 с.
3. Иванов Л.Ю. Язык интернета: заметки лингвиста. *Словарь и культура русской речи*. Москва : Азбуковник, 2000. С. 35–45.
4. Иванов В.М. Интеллектуальные системы. Екатеринбург : Амфора, 2015. 92 с.
5. Клейнер Г.Б. Междисциплинарность, системность, гармония – ориентиры развития социально-экономических исследований. *Перспективы развития междисциплинарных социально-экономических и гуманитарных исследований* : доклады и выступления участников Круглого стола / отв. ред. Г.Б. Клейнер. Ростов-на-Дону : Изд-во ЮФУ, 2015. С. 12–32.
6. Лотман Ю.М. Структура художественного текста. *Об искусстве*. Санкт-Петербург, 1998. С. 14–28.
7. Успенский Б.А. Избранные труды. Москва : Гнозис, 1994. Т. 2 : Язык и культура. URL: <https://biblioclub.ru/index.php?page=book&id=219940>.
8. Cantor N.E., Thomas E.A. Control of attention in the processing of temporal and spatial information in complex visual patterns. *Journal of Experimental Psychology*, 2007. № 3. P. 243–250.
9. Cappelle B. Particle Patterns in English. A Comprehensive Coverage. 2005. URL: <https://kulak.kuleuven.be/nl/onderzoek/Onderzoeksdomeinen/language-literature-translation/letteren/onderzoektaalkunde/fest/descriptiveenglishgrammar/bert-cappelle/bert-cappelle-proefschrift.pdf>.
10. Dubose N. Models of the Visual Cortex. New York : Wiley, 1985. 374 p.
11. Feenberg A. Transforming Technology : A Critical Theory Revised. 2002. URL: [http://lst-iiiep.iiiep-unesco.org/cgi-bin/wwwi32.exe/\[in=epidoc1.in\]/?t2000=0 14688/\(100\)](http://lst-iiiep.iiiep-unesco.org/cgi-bin/wwwi32.exe/[in=epidoc1.in]/?t2000=0 14688/(100)).
12. Sabrina A. Huang and Jeremy Bailenson. 2019. Ch. 4 : Close Relationships and Virtual Reality. URL: <https://vhil.stanford.edu/mm/2019/01/huang-close-relationships-and-vr.pdf>.
13. Souza C. A framework for analyzing and understanding online communities. *J Preece*. 2004. P. 579–610.

REFERENCES

1. Budnik, A.A. (2016) Osoblivosti vivchennya diskursu v pisemnij ta usnij komunikaciji [Features of the study of discourse in written and oral communication]. *Scientific Bulletin of Drohobych State Pedagogical University Ivan Franko*. Ser. : Philological Sciences (Linguistics), № 5 (1). P. 39–42.
2. Buzarov, V.V. (1999) K voprosu o terminye “diskurs” [On the question of the term “discourse”]. *Horizons of humanitarian knowledge*: Sat. scientific works of PGLU. Pyatigorsk. 314 p.
3. Ivanov, L.Yu. (2000) Yazyk interneta: zamyetki lingvista [The language of the Internet: notes of a linguist]. *Dictionary and culture of Russian speech*. Moskov: Azbukovnik, P. 35–45.
4. Ivanov, V.M. (2015) Intellektual'nye sistemy [Intelligent systems]. Yekaterinburg: Amphora. 92 p.
5. Kleiner, G.B. (2015) Mezhdisciplinarnost', sistemnost', garmoniya – orientiry razvitiya social'no-ekonomicheskikh issledovaniy [Interdisciplinarity, systematics, harmony – guidelines for the development of socio-economic research]. *Prospects for the development of interdisciplinary socio-economic and humanitarian research*: Reports and speeches of roundtable participants / resp. ed. G.B. Kleiner. Rostov-on-Don: SFU Publishing House. P. 12–32.
6. Lotman, Y.M. (1998) Struktura hudozhestvennogo teksta [The structure of the literary text]. *About art*. Saint-Petersburg: Iskustvo-SPB. P. 14–28.
7. Uspensky, B.A. (1994) Izbrannye trudy [Selected works]. Moscow: Gnosis. T. 2. *Language and culture*. URL: <https://biblioclub.ru/index.php?Page = book & id =219940>.

8. Cantor, N.E., Thomas, E.A. (2007) Control of attention in the processing of temporal and spatial information in complex visual patterns. NJ : *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance*. № 3. P. 243–250.
9. Cappelle, B. (2005) Particle Patterns in English. A Comprehensive Coverage. URL: <https://kulak.kuleuven.be/nl/onderzoek/Onderzoeksdomeinen/ language-literature-translation/letteren/onderzoektaalkunde/fest/descriptiveenglish grammar/bert-cappelle/bert-cappelle-proefschrift.pdf>.
10. Dubose, N. (1985) *Models of the Visual Cortex*. New York : Wiley. 374 p.
11. Feenberg, A. (2002) *Transforming Technology: A Critical Theory Revised*. URL: [http://lst-iiiep.iiiep-unesco.org/cgi-bin/wwwi32.exe/\[in=epidoc1.in\]/?t2000=0 14688/\(100\)](http://lst-iiiep.iiiep-unesco.org/cgi-bin/wwwi32.exe/[in=epidoc1.in]/?t2000=0 14688/(100)).
12. Sabrina, A. (2019) Huang and Jeremy Bailenson. Ch. 4: Close Relationships and Virtual Reality. URL: <https://vhil.stanford.edu/mm/ 2019/01/huang-close-relationships-and-vr.pdf>.
13. Souza, C. (2004) A framework for analyzing and understanding online communities. *J Preece*. P. 579–610.

СИМВОЛІЧНО-МЕТАФОРИЧНИЙ ОБРАЗ «ЖИТТЯ» У ПОЕТИЧНОМУ ІДІОСТИЛІ ТОДОСЯ ОСЬМАЧКИ

Лисенко Н. О.

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри фундаментальної та мовної підготовки
Національний фармацевтичний університет
вул. Пушкінська, 53, Харків, Україна
orcid.org/0000-0001-8607-2213
natalilisenko1977@gmail.com*

Вялих І. Ю.

*старший викладач кафедри документознавства та української мови
Національний аерокосмічний університет імені М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»
вул. Чкалова, 17, Харків, Україна
orcid.org/0000-0002-7761-9253
vialykhinna@gmail.com*

Ключові слова: ідіостиль, ідіостилістична домінанта, символіко-метафоричний образ «життя», образна паралель, семно-компонентний аналіз.

У статті досліджено особливості реалізації символічно-метафоричного образу «життя» у поетичній мові Тодося Осьмачки. Уперше детально описано образні паралелі «життя – дорога», «життя – книга», «життя – театр (чорна драма)», традиційні для поезики українських символістів, що дозволяє розглядати творчу спадщину митця крізь призму символістської поетичної традиції.

Для аналізу семантичних перетворень застосовано порівняльний метод та семно-компонентний аналіз, що дозволяє проаналізувати структуру метафоричного / символічного значення, установити співвідношення компонентів-сем, вивчити семантичні процеси під час метафоризації слова. Тодось Осьмачка є автором особливої трисферної поетичної моделі світу, яка зумовлює розподіл уживаних образів на такі, що відповідають «астральній» моделі світу, «земній» моделі світу та сфері почуттів. Установлено, що в багатьох випадках образна парадигма життя взаємодіє з комплексами «тваринний світ» та «сфера почуттів», зокрема із традиційними орнітологічними символами «сокіл» і «орел», а також із типовими для української поетичної моделі світу образами «душа» і «серце».

Для дослідження свідомо обрано твори різних періодів творчості поета, оскільки це дає можливість простежити розвиток метафоричних парадигм. Попри те, що символічно-метафоричний образ «життя» не належить до ідіостилістичних домінант у ранньому періоді (збірки «Круча» (1922 р.), «Скитські вогні» (1925 р.), «Клекіт» (1929 р.)), доведено необхідність дослідження і тих образів, що перебувають на периферії. Ідіостилістичні домінанти не є константами, із плином часу частотність і символічне наповнення можуть змінюватись. Доведено, що більшість метафор із компонентом «життя» реалізовані у збірці «Китиці часу» (1943–1948 роки), що дає змогу вважати їх новоствореною домінантою ідіостилію. Для встановлення первинного значення традиційних образів-символів використано роботи Миколи Костомарова «Слов'янська міфологія», Джека Тресіддера «Словарь символів», семно-компонентний аналіз проведено із застосуванням одинадцятитомного «Словника української мови».

SYMBOLIC AND METAPHORICAL WAY OF “LIFE” IN THE POETIC IDIODYSTLE OF TODOS OSMACHKA

Lysenko N. O.

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Fundamental and Language Training
National University of Pharmacy
Pushkinska str., 53, Kharkiv, Ukraine
orcid.org/0000-0001-8607-2213
natalilisenko1977@gmail.com*

Vialykh I. Yu.

*Senior Lecturer at the Department of Documentation and Ukrainian Language
National Aerospace University “Kharkiv Aviation Institute”
Chkalova str., 17, Kharkiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-7761-9253
vialykhinna@gmail.com*

Key words: *idiostyle,
idiostylistic dominant,
symbolic-metaphorical way
of “life”, figurative parallel,
semantic component analysis.*

The article investigates the peculiarities of the symbolic and metaphorical way of “life” realization in Todos Osmachka’s poetic language. For the first time, the figurative parallels “life – road”, “life – book”, “life – theater (black drama)”, traditional for the poetics of Ukrainian symbolists, have been described in detail, which allows considering the poet’s creative heritage through the prism of symbolist poetic tradition.

To analyze the semantic transformations there have been applied the comparative method and semantic component analysis, which allows analyzing the structure of metaphorical (symbolic) meaning, establishing the ratio of semantic components, studying the semantic processes in metaphORIZATION of a word.

Todos Osmachka is the author of a special three-sphere poetic model of the world, which determines the division of the images used into those corresponding the “astral” model of the world, the “earthly” model of the world, and the domain of the feelings. It has been found out that in many cases the lifestyles interact with the complexes “animal world” and “domain of feelings”, in particular with traditional ornithological images-symbols “falcon” and “eagle”, as well as with the images “soul” and “heart” typical for the Ukrainian poetic model of the world.

The poet’s creative works of different periods have been deliberately chosen for the study, as this makes it possible to trace the development of figurative paradigms. Despite the fact that the symbolic and metaphorical way of life does not belong to the idiostylistic dominants in the early period (miscellanea “Bluff” (1922), “Scythian Lights” (1925), “Squawk” (1929)), the necessity of research of those images on the periphery has also been proven. Idiostylistic dominants are not constants, the frequency and symbolic content of the image may change over the time. It has been proven that most of the metaphors with the component of life were realized in the miscellanea “Tassels of Time” (1943–1948), which allows our considering those a newly created dominant of idiostyle.

To establish the primary meaning of traditional images-symbols, the works of Mykola Kostomarov “Slavic Mythology”, Jack Tresidder “Dictionary of Symbols” were used, the semantic component analysis has been performed using an eleven-volume “Dictionary of the Ukrainian language”.

Постановка проблеми. Художні твори відбивають процеси, характерні для певного етапу розвитку літературної мови. Саме тому всебічне вивчення авторських ідіостилів (опис трансформацій традиційних образів-символів, архетипових та індивідуальних авторських образів) – передумова якісного дослідження історії національної художньої мови.

Детермінованість творчості митців слова традиціями та поетичною мовою відповідного періоду не викликає сумніву в багатьох українських дослідників. Ми завжди дотримувалися цього твердження в наших попередніх розвідках [9].

Поетичній мові, специфіці метафор і символів у представників символістської течії приділили увагу у своїх роботах Л. Ставицька [12], Ю. Юсип-Якимович [16], І. Цуркан [15], С. Белєцова [1].

Специфіку метафоричного образу життя вивчають У. Галів [3], О. Дунаєвська і Т. Чаюк [5], Л. Грижак і М. Маковійчук [4], Л. Кравець [8] та інші. «Життя» як концепт досліджують М. Бобро [2] та Л. Мініч [10].

У вагомих працях таких вітчизняних дослідників, як М. Слабошпицький, Н. Зборовська, О. Лапко, С. Маринкевич, В. Пахаренко, В. Барча, образна система творів Т. Осьмачки розглядається суто в літературознавчому плані. Отже, натепер лінгвістичний аспект трансформації традиційних образів-символів у поетичному ідіостилі Т. Осьмачки залишаються поза увагою дослідників, що й доводить актуальність нашої роботи. У своїх попередніх розвідках ми детально описали семантичні процеси та механізм утворення символічних паралелей для ідіостилістичних доміант, проте специфіка метафоричного образу життя як маркера належності до символістської літературної течії також потребує окремого дослідження.

Мета статті. Метою нашої розвідки є дослідження трансформацій образу «життя» у складі метафор у поетичній мові Тодося Осьмачки із застосуванням семно-компонентного аналізу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для створення образу «життя» Тодося Осьмачка користується традиційними для символістів паралелями – «буття – дорога» (варіант – «життя – дорога») [12, с. 68]. Також його метафори перегукуються з народнопоетичною образністю: «*Йому вже одкурило тридцять років на битому життєвому шляху*» [13, с. 59]. Образ побудовано з використанням зорових асоціацій: курава, що залишилася на дорозі, співвідноситься із життєвим шляхом людини.

У контексті «*І не знайти мені уже ніколи в долині рідній сокола прудкого, ані на горах сніжаних орла – догнати в світі молоді літа та їх колеса повернуть ізнов на ті шляхи, що вже*

давно у темну землю завалились глухо, немов під лід мандрівник в завірюху» [13, с. 115] автор користується тією ж образною паралеллю «життя – дорога», що відбита, наприклад, у таких рядках народної пісні: «Як запряжу сірі воли, коні воронні, та поїдьмо доженемо літа молодії» [6, с. 116]. За аналогією до згаданої образної паралелі Т. Осьмачка здійснює перенесення «молоді літа – віз» (або інший засіб пересування). Традиційні народнопоетичні символи *орел*, *сокіл* зберігають своє значення, але також починають асоціюватися з «молодими літами», молодістю. У рядках «*І я похилився <...> простіший за стежку недавно, самітню, і шляхом, похожим на жовтий язик, із глибу пустелі, з безмежної плями <...> народи бігом простували до ями*» [13, с. 203] поет знову використовує образну паралель «життя – дорога», деталізує її: «життя окремої людини – стежина», «життя людства – шлях». Авторський полісемічний символ «яма», близький до образів «безодні», можна тлумачити як аналог «вічності», проте із цією лексемою пов'язані негативні асоціації: *яма* – «те саме, що могила» [11, XI, с. 44].

Отже, автор, можливо, вимальовує апокаліптичну картину. Якщо припустити актуалізацію в лексемі переносного значення «те, що характеризується брудом, застоєм, зосередженням низьких інтересів, інтриг, пороків тощо» [11, XI, с. 645], то *яма-проваля* стає символом загальної деструкції морально-духовних орієнтирів у всієї людської спільноти.

У поетичних рядках «*І я між небом зоряним, одягнений в кожух, і між землею сам на дворі, мов здавлений, у палітурках двох книжок ніде не читаних історій. <...> взяла мене поцілувала й потім знов поклати тихо в палітурки. І я аби від поцілунок тихо став в порожній книзі невмирущим і шепотів про серце чуле та вуста всім читачам своїм грядущим*» [13, с. 177] поет користується типовою для символістів образною паралеллю «буття – книга», деталізує її до формули «життя – книга». Окрім того, символ «книги» (не має матеріального вираження) отримує індивідуальні авторські конотації, а саме: стає символом творчої спадщини, що залишає по собі митець прийдешнім поколінням.

У контексті «*Сило Божа <...> кожна летюча людська куля – лише реп'ях в твоїм плащі*» [13, с. 168] залежно від того, яка із семем актуалізується в лексемі «куля», можна говорити про створення двох різних образів. З актуалізацією семема «предмет, що має таку форму» (кулі), а саме: земна куля – планета Земля [11, IV, с. 392], автор змальовує образ Землі – однієї з багатьох планет. Варто зауважити, що образ Бога – творця Землі та земного буття – належить до часто інтерпретованих і популярних у Т. Осьмачки. Якщо

припустити актуалізацію семема «маленький свинцевий або сталевий снаряд для стрільби із ручної вогнепальної зброї <...>» [11, IV, с. 392], то можна говорити, що бінарма **людська куля**, очевидно, має асоціюватися із життям окремого індивіда. Підставою для виникнення асоціацій стає розмір кулі. **Куля** символізує незначущість окремого життя для масштабів всесвіту. Створений образ («летюча куля») є динамічним. У другому запропонованому варіанті автор користується індивідуальною образною паралеллю «життя – куля». Очевидно, має місце такий перебіг асоціацій: народження – постріл, життя – рух, смерть – влучення в мішень.

Верх (небо) співвідноситься з вірою, Богом, душами праведників. Зірки можуть уявлятися Т. Осьмачці подібними до Божих слідів або п'ят голодних і босих співвітчизників-страдників, що «пішли на небо» під час лихоліття: «*І батько просить «як-небудь на пудів два <...>». Я ж тільки можу, що від мук тут закричати! <...> П'ятою з Паньківки сліди я позначив. Чийми ж п'ятами вгорі на небесах мені так світять вечори, як я в сльозах? <...> А ті ж крихти, в ночах живі, з стола небес хай рідний вітер на папір мені зідме!*» [13, с. 43]. Образ стає символом завдяки глобальності, значущості зображуваного. На нашу думку, **живі крихти** – більше, ніж пейзажна метафора. Виникнення цього символу – відповідь поета на жахливі умови життя: родина поета голодує, хліб у такій ситуації – найцінніше, він є життям. Архетипний образ **верх** асоціюється з добром, вірою, світлом. **Живі крихти**, що є нічними світилами, отримують асоціації, пов'язані з **верхом**.

Сема «життя» спочатку додається до лексеми «хліб», далі – до **зірок-крихт**. І хоч ми не знаходимо наочної реалізації образу Христа, здається, що автор апелює до символічного духовного причастя (яке, можливо, перегукується з образами Таємної (останньої) вечері). **Стіл небес і зірки-крихти** є символом таїнства причастя в духовно-релігійній площині, але водночас вони є ланцюгом, що пов'язує поета з родиною, а отже, стають уособленням малої Батьківщини.

У рядках «*моє життя уже на обрії схилило сонце, як на серп*» [13, с. 121] маємо актуалізацію семема «життєдайна, животворча енергія цього світила», яка зумовлює метафоричне перенесення **сонце – життєва енергія**. Водночас спостерігається взаємодія астроніма з рослинною парадигмою. Порівняння обрії й серпа стає можливим через образне розуміння їхньої функціональної тотожності: сонце сідає – обрій «ріже» його навпіл так само, як серп зрізає колосся. Автор користується традиційними конотаціями: захід сонця – кінець дня – кінець життя. Серп асоціативно пов'язаний із кінцем літа – осінню (час

смерті рослин), а також сам стинає колосся (отже, убиває).

Знаходимо в Т. Осьмачки варіант загальновідомої символічної паралелі «життя – вогонь, жити – горіти»: «*Дивися, мій сину, на землю стару. Ото вона сита і чорна, бо сила велика зчорнілих від мук у ній погоріло хліборобських рук, як вугля в вічному горнилі <...> Дивися, мій сину, на землю стару, що нами і працею повна <...>*» [13, с. 74]. Метафоричний образ «життя-горнилиця», у якому згорають від важкої праці, на нашу думку, має не тільки негативні конотації. Адже саме важка щоденна праця хлібороба є запорукою фізичного виживання роду. Т. Осьмачка ніколи не зраджує свого коріння, навіть залишивши територію рідної країни, поет ніколи не зрікається народу, з якого походить. Навпаки, психологія селянина-хлібороба, його моральні настанови, природно-наївні, чисті, визначають сутність поета протягом усього життя.

Поет дається також до використання популярної в символістів образної паралелі «життя – театр» у модифікованому вигляді «життя – чорна драма»: «*Свята уяво, <...> з твого гнізда мистецтво в шкаралушах щодня летить в найближчий храм. Але воно чорну драму справляє людині в блискач дум та мрій, коли ніколи вже не знайде храму й назад прилине в серце її*» [13, с. 168–169]; «*Може, співи досвітніх півнів у диму розженуть чорні зариси драми*» [13, с. 191]. Образна паралель «життя – театр» знає в поетичних рядках подальшого розгортання, де, відповідно, «мистецтво – душа людини». Водночас застосовується й перенесення «душа – птах». Основою для створення образу стають давні міфологічні уявлення про душу. На базі паралелі «душа – птах» виникає конструкція «місце, де знаходяться душа й серце, – гніздо». Варто зазначити, що в Т. Осьмачки **душа** – рухливий образ, на відміну від **серця**. Тому **душа** наділяється здатністю астральних мандрівок.

В обох прикладах використано традиційне символічне значення кольору. У лексемі «драма» актуалізується переносне значення «як-небудь подія, що приносить горе, страждання і т. ін., в особистому або громадському житті» [11, II, с. 206]. В останньому з наведених прикладів актуальною стає також семема «тяжке душевне переживання» [11, II, с. 406], оскільки йдеться про внутрішній світ конкретного героя, особистості. Характерним є також те, що в обох випадках зв'язок із ядерною семемою не втрачається. Через це образна паралель «життя – театр» є джерелом винятково трагічної образності. Але якщо образи, співвідносні з концептом «людина», здебільшого вирізняються оригінальністю, то метафори життя в Т. Осьмачки конструюються за загальносимволістськими образними паралелями: «життя – театр», «життя – шлях».

Висновки. Під час створення метафор із компонентом «життя», не пов'язаних із лексично-семантичною групою «пори року», автор часто користується загальновідомими символістськими паралелями або їх варіантами: «життя – дорога», «життя – книга» (деталізований варіант моделі «буття – книга»), «життя – чорна драма» (деталізація «життя – театр»). Образ «життя» взаємодіє з комплексами «тваринний світ» та «сфера почуттів», зокрема із традиційними орнітологічними

образами-символами «сокіл» і «орел», а також із типовими для української поетичної моделі світу образами «душа» і «серце».

Більшість метафор життя реалізовані у збірці «Китиці часу» (поезії 1943–1948 рр.). Очевидно, це пов'язано з тим, що поет як зріла особистість починає більш активно цікавитися проблемами світобудови і світопризначення. Отже, метафори життя можна вважати новоствореною доміантою ідіостилю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белевцова С. Особливості реалізації міфологем у межах естетики символізму й неокласицизму (на матеріалі творчості В. Свідзінського та М. Драй-Хмари). *Лінгвістичні дослідження* : збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Харків : Вид-во ХДПУ, 2014. Вип. 37. С. 111–116.
2. Бобро М. Аксиологічні та лінгвокультурні параметри концепту «життя» як складника української концептосфери : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Харків, 2018. 20 с.
3. Галів У. Етноцентричне наповнення образу «життя» у поезії Василя Стуса. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2013. Вип. 7. С. 167–171.
4. Грижак Л. Концептуальні метафори сучасного англomовного пісенного дискурсу. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип. 32. С. 99–104.
5. Дунаєвська О., Чаюк Т. Метафоризація концепту LIFE / ЖИТТЯ в англomовному поетичному рок-дискурсі (на матеріалі інді-рок-гурту “Imagine dragons”). *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*. 2019. Vol. VII (33). P. 31–34.
6. Єрмоленко С. Фольклор і літературна мова. Київ : Наукова думка, 1987. 245 с.
7. Костомаров М. Слов'янська міфологія. Київ : Либідь, 1994. 384 с.
8. Кравець Л. Концептуальна метафора в мові української поезії ХХ ст. *Слов'янські мови* : збірник наукових праць. Київ : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2018. Вип. 1 (13). С. 136–147.
9. Лисенко Н. Архетипні символи як детермінанти поетичної моделі світу. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Філологія»*. 2015. Вип. 73. С. 129–131.
10. Мініч Л. Загальнонаціональні концепти «душа», «життя», «любов», «вода», «земля» у поезії М. Вінграновського. *Рідний край*. 2010. Вип. 1. С. 101–105.
11. Словник української мови : в 11-ти т. Київ : Наукова думка, 1970–1980.
12. Ставицька Л. Естетика слова в українській поезії 20–30-х рр. ХХ ст. Київ : Правда Ярославичів, 2000. 154 с.
13. Осьмачка Тодось. Поезії. Київ : Рад. письменник, 1991. 252 с.
14. Тресиддер Дж. Словарь символов. Пер. с англ. Москва: Фаир-Пресс, 1999. 448 с.
15. Цуркан І. Олександр Олесь як медіум між європейським та українським символізмом. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції* : збірник наукових статей. Київ : Вид-во Київського університету імені Бориса Грінченка, 2016. С. 107–113.
16. Юсип-Якимович Ю. Поетична фонетика в дзеркалі семантики: акустичний (слуховий) світ слов'янського символізму. *Українське мовознавство*. 2017. Вип. 47/2. С. 101–106.

REFERENCES

1. Belevtsova S. (2014). Osoblyvosti realizatsii mifolohem u mezhakh estetyky symbolizmu y neoklasytsyzmu (na materialy tvorchosti V. Svidzinskoho ta M. Drai-Khmary). [Peculiarities of realization by mythologists within the aesthetics of symbolism and neoclassicism (based on the works of V. Svidzinsky and M. Dry-Khmara)]. *Linhvistychni doslidzhennia: zb. nauk. prats KhNPU im. H.S. Skovorody*. Kharkiv: Vyd-vo KhDPU. Vol. 37. P. 111–116 [in Ukrainian].
2. Bobro M. (2018). Aksiolohichni ta linhvokulturni parametry kontseptu “zhyttia” yak skladnyka ukrainskoi kontseptosfery [Axiological and linguistic and cultural parameters of the concept of life as a component of the Ukrainian conceptosphere]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk : 10.02.01. Kharkiv. 20 p. [in Ukrainian].
3. Haliv U. (2013) Etnotsentrychne napovnennia obrazu “zhyttia” v poezii Vasyliia Stusa. [Ethnocentric content of the image of “life” in the poetry of Vasyl Stus]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*. Vol. 7. P. 167–171. [in Ukrainian].

4. Hryzhak L. (2020) Kontseptualni metafory suchasnoho anhlovnoho pisennoho dyskursu. [Conceptual metaphors of modern English song discourse]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*. Vol. 32. P. 99–104. [in Ukrainian].
5. Dunaievska O., Chaiuk T. (2019) Metaforyzatsiia kontseptu LIFE / ZHYTTIA v anhlovnomu poetychnomu rok-dyskursi (na materiali indi-rok-hurtu “Imagine dragons”). [Metaphorization of the concept of LIFE / LIFE in English poetic rock discourse (based on the material of the indie rock band “Imagine dragons”)]. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*. Vol. VII (33). Pp. 31–34. [in Hungary].
6. Ermolenko S. (1987) Folklor i literaturna mova. [Folklore and literary language]. Kyiv: Naukova dumka. 245 p. [in Ukrainian].
7. Kostomarov M. (1994). Slovianska mifolohiia. [Slavic mythology]. Kyiv: Lybid, 384 p. [in Ukrainian].
8. Kravets L. (2018) Kontseptualna metafora v movi ukrainskoi poezii XX st. [Conceptual metaphor in the language of Ukrainian poetry of the XX'th century.]. *Slovianski movy: zb. nauk. prats*. Kyiv: Vyd-vo NPU im. M.P. Drahomanova. Vol. 1 (13). P. 136–147. [in Ukrainian].
9. Lysenko N. (2015). Arkhetypni symvoly yak determinant poetychnoi modeli svitu. [Archetypal symbols as the determinants of poetic model of the world]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Seriia “Filolohiia”*, Vol. 73. P. 129–131 [in Ukrainian].
10. Minich L. (2010) Zahalnonatsionalni kontsepty dusha, zhyttia, liubov, voda, zemlia v poezii M. Vinhranovskoho. [National concepts of soul, life, love, water, earth in the poetry of M. Vingranovsky]. *Ridnyi kraj*. Vol. 1. P. 101–105. [in Ukrainian].
11. Slovnyk ukrainskoi movy: v 11-ty tomakh. (1970–1980). [Dictionary of the Ukrainian language: In 11 volumes]. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
12. Stavyska L. (2000) Estetyka slova v ukrainskii poezii 20–30-kh rr. XX st. [Aesthetics of the word in Ukrainian poetry of the 20–30's of the XX century]. Kyiv: Pravda Yaroslavychiv. 154 p. [in Ukrainian].
13. Osmachka T. (1991). Poezii [Poetry]. Kyiv: Rad. pysmennyk, 252 p. [in Ukrainian].
14. Tresidder Dzh. (1999). Slovar simvolov [Dictionary of symbols]. (Eng. trans.). Moskva: FAIR-PRESS, 448 p. [in Russian].
15. Tsurkan I. (2016). Oleksandr Oles yak medium mizh yevropeiskym ta ukrainskym symbolizmom. [Alexander Oles as a medium between European and Ukrainian symbolism]. *Literaturnyi protses: metodolohiia, imena, tendentsii* : zb. nauk. statei. Kyiv: Vyd-vo Kyivskoho universytetu imeni Borysa Hrinchenka. S. 107–113. [in Ukrainian].
16. Yusyp-Yakymovych Yu. (2017). Poetychna fonetyka v dzerkali semantyky: akustychnyi (slukhovyi) svit slovianskoho symbolizmu. [Poetic phonetics in the mirror of semantics: the acoustic (auditory) world of Slavic symbolism]. *Ukrainske movoznavstvo*. Vol. 47/2. P. 101–106.

ОМОНІМІЯ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНІЙ ПІДСИСТЕМІ НАСОСОБУДУВАННЯ

Литвинко О. А.

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов*

*Сумський національний аграрний університет
вул. Герасима Кондратьєва, 160, Суми, Україна*

orcid.org/0000-0002-2241-3776

oxana.litvinko@gmail.com

Ключові слова:

*термінологічна підсистема,
насособудування, термін,
омонімія, омонім,
міждисциплінарний омонім,
омонімічне скорочення,
внутрішньогалузева омонімія,
професійна комунікація.*

Стаття присвячена вивченню феномену омонімії в сучасній англійській термінологічній підсистемі насособудування. Наявність омонімії в терміносистемах різних галузей є очевидною. Лексичні одиниці термінологічної підсистеми насособудування відповідають основним вимогам, що висуваються до термінів. Проте термінологія зазначеної підсистеми не позбавлена омонімічних відношень.

Виникнення омонімії в термінологічній підсистемі насособудування пояснюється процесами дивергенції та конвергенції лексичних одиниць, а також запозиченнями з інших мов.

Омонімами вважаємо слова, які мають спільне звучання, але семантизують різні поняття.

Серед омонімів, що функціонують у термінологічній підсистемі насособудування, виокремлюються загальнотехнічні терміни, що вживаються в суміжних галузях науки і техніки, терміни-омоніми, що функціонують у несуміжних галузях науки і техніки, та терміни-омоніми, що властиві лише субмові насособудування.

Міждисциплінарні терміни-омоніми піддалися переосмисленню і ввійшли в терміносистему іншої наукової сфери. Нами було виявлено, що за такими термінами закріплені різні дефініції, ці терміни функціонують у суміжних і несуміжних термінологічних підсистемах. До міждисциплінарних омонімів відносять відповідні скорочені одиниці. Внутрішньогалузевій омонімії властива та сама форма слова, що має різні значення в межах згаданої технічної галузі.

Аналіз субмови насособудування свідчить, що міждисциплінарні омоніми не мають ні негативних, ні позитивних рис. Міждисциплінарні омонімічні скорочення зручні для користування з огляду на їхню форму, але вони спричиняють непорозуміння між фахівцями. Терміни-омоніми, що властиві лише галузі насособудування, ускладнюють професійну комунікацію.

Теоретичне значення пропонованого дослідження визначається його внеском у загальну теорію терміна і термінологію. Результати дослідження доповнюють наукові знання про особливості термінологічної номінації та основні тенденції термінотворення в сучасній англійській термінологічній підсистемі насособудування.

HOMONYMY IN MODERN ENGLISH PUMP ENGINEERING TERMINOLOGICAL SUBSYSTEM

Lytvynko O. A.

*Ph. D. in Philology, Associate Professor,
Associate Professor at Foreign Languages Department
Sumy National Agrarian University
Herasima Kondratieva str., 160, Sumy, Ukraine
orcid.org/0000-0002-2241-3776
oxana.litvinko@gmail.com*

Key words: *terminological subsystem, pump engineering, term, homonymy, homonym, interdisciplinary homonymy, abbreviated unit, intra-industry homonymy, professional communication.*

This article focuses on the problem of homonymy in modern English terminology within the special subsystem of terms – pump engineering. The presence of homonymy in terminology is obvious. Lexical units of the terminological subsystem of pump engineering meet the basic requirements for terms. However, the terminology of this subsystem is not devoid of homonymous relations.

The appearance of homonymy in the terminological subsystem of pump engineering is explained by the processes of divergence and convergence of lexical units, as well as borrowings from other languages.

We consider homonyms to be words that are said the same but semantize different concepts.

Homonyms functioning in the terminological subsystem of pump engineering are classified into general technical terms used in related fields of science and technology, homonymous terms functioning in non-related fields of science and technology and homonymous terms that are peculiar only to pump engineering subsystem.

Interdisciplinary homonymous terms have been reconsidered and entered the terminology of another scientific field. Such terms have different definitions and function in related and non-related terminological subsystems. Interdisciplinary homonyms include the corresponding abbreviated units.

Intra-industry homonymy is characterized by the same form of the word, which has different meanings within this technical field.

The analysis of the pump engineering sublanguage shows that interdisciplinary homonyms have neither negative nor positive features. Interdisciplinary homonymous abbreviations are convenient to use due to their form, but they contribute to misunderstandings between professionals. Homonyms that are specific to the pump engineering industry complicate professional communication. The theoretical significance of this study is determined by its contribution to the general theory of the term and terminology. The results of the research complement the scientific knowledge about the peculiarities of the terminological nomination and the main tendencies of term formation in the modern English terminological subsystem of pump engineering.

Постановка проблеми. Одним з актуальних завдань сучасної лінгвістики є вивчення терміносистем у межах конкретної сфери людської діяльності. Нині накопичений багатий матеріал з аналізу термінології і термінологічних систем, що мають тривалий період становлення або виникли нещодавно. Особливу увагу науковці фокусують на систематизації й удосконаленні терміносистем окремих галузей, оскільки саме в науковій мові різних галузей активно породжуються нові

та переосмислюються старі поняття, найбільш яскраво реалізуються міжмовні контакти і живі процеси формування термінів.

Інтерес лінгвістів до омонімії корелює безпосередньо з потребою виявлення особливостей розгляданого мовного процесу, з'ясування причин появи омонімів, визначення чітких критеріїв розмежування омонімії та полісемії. У сучасній лінгвістиці вдосконалюються наукові підходи до вивчення омонімії на матеріалі різних термінологічних

підсистем, виявляються диференційні ознаки цих лексичних одиниць. Проте, незважаючи на значні досягнення в дослідженні проблеми омонімії в сучасній лінгвістиці (М. Кочерган [1], О. Суперанська, Н. Подольська, Н. Васильєва [2], Ю. Грибнік [3], Я. Тагільцева [4], В. Фідик [5] та інші), немає єдиного загальноприйнятого визначення і розуміння цього явища.

Актуальність запропонованої статті зумовлена відсутністю спеціальних ґрунтовних досліджень термінології субмови насособудування, бурхливим розвитком згаданої технічної галузі на сучасному етапі та необхідністю уніфікації й удосконалення її термінології. У зазначеній термінологічній підсистемі омоніми представлені у великій кількості, а це вимагає створення особливого наукового підходу до цього феномену.

Матеріалом дослідження слугував корпус термінологічної лексики обсягом 5 000 лексичних одиниць, відібраних методом суцільної вибірки з лексикографічних джерел (тлумачні словники термінів насособудування; перекладні словники термінів насособудування), з рекламних проспектів фірм – виробників продукції насособудування та з періодичних видань у галузі насособудування. Загальний обсяг опрацьованого матеріалу – приблизно 9 500 сторінок тексту.

Метою статті є вивчення специфіки феномену омонімії в сучасній англійській термінологічній підсистемі насособудування, виокремлення типів термінологічних омонімів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Явище омонімії спостерігається як в загальній, так і у спеціальній лексиці. Омнімами вважаємо слова, що мають спільне звучання, але семантизують різні поняття [2, с. 45; 5, с. 268]. У лінгвістиці існує думка про те, що зазначені лексичні одиниці не тільки не мають спільних сем, а й не пов'язані асоціативно [1, с. 198].

Виникнення омонімів у мові зумовлено різними причинами. По-перше, вони могли з'явитися як результат історичних фонетичних змін, коли на певному етапі відбувся збіг слів, які раніше були різними за вимовою. По-друге, ці лексичні одиниці могли виникнути завдяки семантичному зсуву за суміжністю (метонімічне перенесення) [2, с. 45].

Омонімія може також виникнути завдяки процесам метафоризації. Слово англійської загальної мови *arm* у значенні «рука від кисті до плеча» шляхом метафоричного перенесення термінологізувалося в *arm* («плече (важеля)») субмови насособудування. Але в такому разі мають рацію науковці, які зауважують, що лексичні одиниці не можна вважати омонімічними, доки відчувається метафора. Коли ж вона поступово зникає, а вживання в новому значенні стає регулярним – це омонімія [2, с. 45].

Виникнення омонімії в термінологічній підсистемі зумовлено процесами дивергенції та конвергенції лексичних одиниць, а також запозиченнями з інших мов [5, с. 269].

До феномену омонімії в термінології лінгвісти ставляться по-різному. Деякі вчені визнають небажаність цього явища. Зокрема, А. Реформатський зазначав, що коли багатозначність – законне явище мови, то омонімія – «незаконна», але постійно може спостерігатися. М. Кочерган зауважує, що омоніми іноді призводять до непорозуміння. Саме на цій їхній властивості будуються каламбури (гра слів) і анекдоти [1, с. 201]. Інші вчені не визнають негативних якостей омонімів і вважають їхній вплив нейтральним. А. Суперанська, Н. Подольська та Н. Васильєва зосереджують увагу на тому, що омонімічні одиниці корелюють із різними семантичними полями, це перешкоджає їхньому зіткненню в суміжних контекстах [2, с. 46]. Омніми, які належать до суміжних технічних галузей, не заважають професійній комунікації.

У сучасній лінгвістиці існує проблема розмежування омонімів і полісемічних лексичних одиниць, оскільки межі між полісемічним і омонімічним словом вельми умовні. Більшість дослідників наголошують на тому, що омоніми варто дистантувати від полісемічних слів. Так, М. Кочерган зазначає, що в разі багатозначності одне слово має декілька корелюючих значень, а в разі омонімії маємо декілька слів, значення яких не мають спільних сем і асоціативних зв'язків [1, с. 198]. Для вирішення проблеми чіткої диференціації полісемічних і омонімічних лексичних одиниць було запропоновано етимологічний критерій [3, с. 193]. Отже, омнімами варто вважати лише слова, що різняться за своєю етимологією. Але реалізація цього підходу ускладнюється тим, що не завжди є можливість знайти походження слова. Об'єктивним критерієм омонімії іноді вважається відмінність у складі граматичних категорій для двох лексичних значень [3, с. 183]. Доцільно зауважити, що етимологічний і граматичний аналіз дозволяють виявити семантичний інваріант досліджуваних слів, що є результатом полісемії, а не омонімії. Актуалізація понятійних зв'язків терміна завуальовує предметну співвіднесеність терміна з об'єктивною дійсністю. Тому необхідно розкривати зв'язки слова, аналізувати його семантичну організацію для розмежування полісемії й омонімії.

Опозиційним є підхід, коли явище полісемії визнається тотожним омонімії, тобто існування багатозначних термінів піддається сумніву. Зазначається, що недоцільно вважати, ніби слова мають декілька значень, насправді ми маємо стільки слів, скільки фонетичне слово має значень [6, с. 81]. Але варто зауважити, що значення слів-омонімів завжди взаємовиключні.

Водночас між значеннями багатозначних слів існують відношення односпрямованої детермінації (коли одне значення припускає інше) або невзаємовиключної диз'юнкції (коли реалізація одного зі значень залежить від лексико-синтаксичної позиції слова, але між такими значеннями не має непереборного кордону; існують такі позиції слова, у яких відмінні в інших випадках значення виявляються спорідненими, сумісними) [6, с. 90].

У сучасній лінгвістиці існує декілька підходів до класифікації омонімів. Деякі лінгвісти пропонують розмежовувати омофони, омоформи, омографи і граматичні омоніми [7, с. 37].

М. Кочерган наголошує на тому, що омоформи й омографи варто вважати суміжними з омонімією явищами. Він пропонує класифікувати омоніми за формою і за походженням. На думку дослідника, за формою потрібно розрізняти повні та неповні омонімічні одиниці. Повні омоніми мають абсолютний збіг форм у разі їх змінювання, неповні омоніми збігаються не в усіх формах. За походженням учений виокремлює гомогенні і гетерогенні одиниці. Гомогенні (від гр. *homohenes* – *однорідний*) омоніми дослідник розуміє як омонімічні одиниці, що виникли внаслідок розпаду одного слова на два. Такий розпад зумовлений втратою (розривом) зв'язків між окремими значеннями вихідного багатозначного слова. Гетерогенні омоніми (від гр. *heterogenes* – *неоднорідний*) виникли внаслідок збігу етимологічно різних слів [1, с. 199].

Крім внутрішньослівної омонімії, дослідник виокремлює і міжмовну. До міжмовних омонімів науковець відносить слова різних мов, що мають однакову чи майже однакову форму, але різняться за значенням. Міжмовні омоніми ще називають «фальшивими друзями перекладача», бо спеціаліст, який довірився звучанню слова, може припуститися грубої помилки [1, с. 201]. А. Суперанська, Н. Подольська та Н. Васильєва заперечують існування міжмовних омонімів, як і синонімів, з огляду на те, що багато речей називаються в різних мовах по-різному, але люди, що користуються однією мовою, цього просто не помічають [2, с. 46].

А. Сухова й І. Степанішина виокремлюють міжгалузеву та внутрішньогалузеву омонімію в науково-технічних терміносистемах [8, с. 232].

Феномен омонімії репрезентується в терміносистемах різних галузей науки і техніки. Лексичні одиниці термінологічної підсистеми насособудування відповідають основним вимогам, що висувуються до термінів. Проте термінологія насособудування не позбавлена омонімічних відношень. Омонімічні одиниці, що входять до складу зазначеної галузі, можна класифікувати так.

1. Міждисциплінарні терміни-омоніми, що вживаються в суміжних галузях науки і техніки, які пов'язані спільними технологічними проце-

сами та безпосередніми виробничими зв'язками. До комплексу суміжних із насособудуванням галузей відносять машинобудування й автоматизацію виробництва. Пор.:

– *item*:

1) «виріб», «одиниця обладнання» (субмова насособудування);

2) «елемент даних» (субмова автоматизації виробництва);

– *hood*:

1) «кожух» (субмова машинобудування);

2) «ковпак» (субмова насособудування).

2. Міждисциплінарні терміни-омоніми, що функціонують у несуміжних галузях науки і техніки. Такі терміни різняться дефініціями і належать до несуміжних науково-технічних підсистем. Пор.:

– *collector*:

1) «колектор електромашини» (субмова насособудування);

2) «колектор» (субмова сільського господарства);

3) «ділянка сіті, що збирає стічні води» (субмова будівництва);

– *chute*:

1) «жолоб» (субмова насособудування);

2) «парашут» (субмова авіації);

3) «люк» (субмова гірничої справи).

Серед міждисциплінарних омонімів виокремлюються скорочені одиниці. Пор.:

– *DC*:

1) *direct current* – «постійний струм» (субмова насособудування, машинобудування);

2) *distance between centers* – «дистанція між центрами» (математика, машинобудування, насособудування);

3) *double column* – «двоколонний» (будівництво).

3. Терміни-омоніми, що властиві лише галузі насособудування. Для внутрішньогалузевої омонімії характерна та сама форма слова, що має різні значення в межах певної галузі науки або техніки.

Пор.:

– *dolly* (транспортний візок) – *dolly* (полірувальний круг);

– *gear* (зубчаста передача) – *gear* (привод);

– *muffle* (блок з багатьма шківками) – *muffle* (глушник).

Висновки. Аналіз сучасної англійської термінологічної підсистеми насособудування свідчить, що міждисциплінарні омоніми не мають ні негативних, ні позитивних рис. Міждисциплінарні омонімічні скорочення зручні для користування з огляду на їхню форму, але вони сприяють непорозумінню між спеціалістами. Терміни-омоніми, що властиві лише галузі насособудування, теж ускладнюють комунікацію фахівців.

Виникнення омонімії в термінологічній підсистемі зумовлено процесами дивергенції та конвергенції лексичних одиниць, а також запозиченнями з інших мов. Незважаючи на те, що омоніми спричиняють непорозуміння між спеціалістами, вони функціонують у мовленні фахівців, бо їх важко позбутися. Зазначені лексичні

одиниці можуть поступово зникнути у процесі вдосконалення термінологічної підсистеми. Правильному тлумаченню таких термінів зазвичай допомагає контекст.

У перспективі передбачається дослідити процеси детермінологізації на матеріалі сучасної англійської термінологічної підсистеми насособудування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кочерган М. Вступ до мовознавства. Київ : Академія, 2010. 367 с.
2. Суперанская А., Подольская Н., Васильева Н. Общая терминология. Вопросы теории. Москва : Либроком, 2012. 243 с.
3. Грибнік Ю. Явища полісемії та омонімії в англійській геодезичній термінології. *Молодий вчений*. 2015. Вип. 2 (1). С. 191–194.
4. Тагільцева Я. Термінологічна омонімія в номінаціях овочів та фруктів сучасної англійської мови. *Філологічні науки*. 2013. Вип. 15. С. 82–87.
5. Фідик В. Омонімна лексика в англійському фольклорі: структурно-семантичний аспект. *Молодий вчений*. 2017. Вип. 4 (3). С. 268–271.
6. Шмелев Д. Современный русский язык. Лексика. Москва : Либроком, 2017. 336 с.
7. Дутка О. Омонімія в колі сучасних наукових проблем. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. 2014. Вип. 19. С. 36–40.
8. Сухова А., Степанішина І. Міжгалузева та внутрішньогалузева омонімія науково-технічних термінів та труднощі їх перекладу. *Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти*. Харків. 2011. Вип. 29 (33). С. 232–238.

REFERENCES

1. Kochergan M.P. (2010) Vstup do movoznavstva [Introduction into Linguistics] – Kyiv: *Akademiya*. 367 p.
2. Superanskaya A.V., Podolskaya, N.V. & Vasilieva N.V. (2012) Obschaya terminologiya. Voprosy teorii. [General terminology. Questions of theory] – M.: *Librokom*. 243 p.
3. Hrybnyk Y.I. (2015) Yavyshecha polisemii ta omonimii v anhliiskii heodezychnii terminolohii [Phenomena of polysemy and homonymy in English geodetic terminology] *Molodyi vchenyi*. Vol. 2 (1). P. 191–194.
4. Tagiltseva J. (2013) Terminolohichna omonimiiia v nominatsiiakh ovochiv ta fruktiv suchasnoi anhliiskoi movy [Terminological homonymy in the nominations of vegetables and fruits of modern English] *Filolohichni nauky*. Vol. 15. P. 82–87.
5. Fidyk V. (2017) Omonimna leksyka v anhliiskomu folklori: strukturno-semantychnyi aspekt [Homonymous vocabulary in English folklore: structural and semantic aspect] *Molodyi vchenyi*. Vol. 4 (3). P. 268–271.
6. Shmelev D.N. (2017) Sovremennyiy russkiy yazyk. Leksika. [Modern Russian language. Vocabulary] – M.: *Librokom*. 336 p.
7. Dutka O. (2014) Omonimiiia v koli suchasnykh naukovykh problem. [Homonymy in the circle of modern scientific problems] *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*. Vol. 19. P. 36–40.
8. Sukhova A.V., Stepanishina I.S. (2011) Mizhhaluzeva ta vnutrishnohaluzeva amonimiiia naukovotekhnichnykh terminiv ta trudnoshchi yikh perekladu [Intersectoral and intra-industry amonymy of scientific and technical terms and difficulties of their translation] *Problemy ta perspektyvy formuvannia natsionalnoi humanitarno-tekhnichnoi elity*. – Kharkiv. Vol. 29 (33). P. 232–238.

УДК 811.111'27 + 81'42
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2021-1-18>

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ СТЕРЕОТИПУ АМЕРИКАНЦЯ АЗІАТСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ В МЕДІАДИСКУРСІ ХХ СТОЛІТТЯ

Любимова С. А.

*кандидат філологічних наук, доцент, науковий співробітник,
докторант кафедри англійської філології, перекладу і філософії мови
імені О. О. Мороховського*

Київський національний лінгвістичний університет

вул. Велика Васильківська, 73, Київ, Україна

orcid.org/0000-0001-7102-370X

elurus2006@gmail.com

Ключові слова:

*стереотипізація, номінативні
одиниці, ідіома, оцінні
характеристики, медійна
риторика.*

Комунікація представників різних культур та конфесій зумовлює виникнення етнічних стереотипів, які є соціокультурними зразками груп певної раси чи національності, що формуються на основі оцінного сприйняття характерних відмінностей меншини від панівної більшості. Стереотипізація є соціальною категоризацією, яка відбувається за участю мовних засобів, які закріплюють стереотипи в колективній свідомості. Мовне оприявлення стереотипів відбувається за допомогою лексичних та ідіоматичних одиниць, стилістичних та риторичних засобів медіадискурсу. У статті висвітлюються результати дискурсивного аналізу мовних засобів репрезентації етнічного стереотипу американця азіатського походження в американському медіадискурсі ХХ століття. Цей етнічний стереотип реалізується в оціночних характеристиках зовнішньої та культурної відмінності меншини від домінуючої етнічної групи. Формування стереотипу американця азіатського походження відбувалось у 20-ті роки ХХ століття з появою у країні перших китайських іммігрантів. За часи каліфорнійської золотої лихоманки до Сполучених Штатів заїжджають значна кількість робітників із Китаю, які видобували золото та виконували важку роботу. Американізація китайських іммігрантів зображається в медіадискурсі як шлях до успіху, але цей успіх сприймається як конкуренція. Зумовлене економічними чинниками змагання за робочі місця відобразилось у зневажливих назвах переселенців. Лексичні одиниці, які позначають цей стереотип, указують на негативне сприйняття етнічної меншини, що в медійному дискурсі відповідає риторичним прийомам, спрямованим на переконання в небезпечному характері іммігрантів з Азії. Відмінність зовнішнього вигляду і поведінки викликає непорозуміння і веде до ворожого сприйняття цієї расової групи. Рух за громадські права у 60–70-их роках ХХ століття змінює соціально-політичну ситуацію у країні. Відтоді політична коректність визнається принципом співіснування різних расових, релігійних, культурних та інших груп, що значно зменшує прояви мовленнєвої нетолерантності в американському суспільстві. Визнання працьовитості та наполегливості американців азіатського походження, які працюють у торгівлі та науці, впливає на виникнення позитивного стереотипу наприкінці ХХ століття.

STEREOTYPING OF ASIAN AMERICANS IN THE 20TH CENTURY MEDIA DISCOURSE

Lyubymova S. A.

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Researcher,
Doctoral Student at the Department of English Philology, Translation and Philosophy of Language
named after O. O. Morokhovskiy
Kyiv National Linguistic University
Velyka Vasylkivska str., 73, Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0001-7102-370X
elurus2006@gmail.com*

Key words: *stereotyping, nominative units, idiom, evaluation characteristics, media rhetoric.*

Stereotyping is the process of formation, fixation and dissemination of stereotypes in the media discourse. Based on mental operations of detecting differences from domineering majority, ethnic groups' stereotyping makes culture discrepancies prominent. Negative attitude is caused by misinterpretation of alien traditions, fixed in pejorative designations of ethnic groups. This article is devoted to the analysis of language means that portray Asian Americans' stereotype in media discourse of the 20th century. The description of this ethnic minority is based on external and cultural differences from the dominant group that caused negative attitude, reflected in ethnic slurs, such as Chink or Yellow Peril. The competition for jobs with white Americans in the beginning of the 20th century caused formation of a negative stereotype of Asian Americans. Media rhetorics of this period is aimed at conviction in dangerous nature of immigrants from Asia. They are described as bloodthirsty and monster-visaged Asian immigrants threatening the United States. Americanization of immigrants from Asia is depicted in media discourse as proud achievement that gives opportunity to realize dreams of success. From rags-to-riches stories are aimed to inspire immigrants from Asia to pursue their goals to become authentic Americans, which means to acquire American lifestyle. Political correctness of the 60's and the 70's of the previous century has had a significant impact on attitudes toward the ethnic minority, which is reflected in noticeable reduction of intolerance manifested in media discourse. The changes are reflected in the correction of geographical names. Attributed to people from Asia industry and persistence influenced the formation of positive stereotype of "a model minority" in the late 20th century. The considered examples show that designation of Asian Americans' stereotype in a metaphorical or metonymic way is based on their external properties, such as appearance and speech. The changes in media representation of the stereotype were conditioned by sociopolitical processes of the 20th century.

Постановка проблеми. Етнічні стереотипи неминуче виникають у багатонаціональній країні в результаті комунікації різних рас та етнічних груп. На їхньому підґрунті формуються інші соціокультурні стереотипи. До таких належать регіональні стереотипи, соціокультурні типи та інші, реалізація яких забезпечується різнорівневими мовними засобами. Дослідження дискурсивної репрезентації розгалуженої системи соціокультурних стереотипів, які впливають на міжетнічні відносини у країні, визначає актуальність аналізу мовних засобів стереотипізації етнічних груп.

Як раціональні форми свідомості стереотипи допомагають осмислити фізичний світ [5], створюють внутрішньо однорідний розумовий простір. Вони з'являються у процесі соціальної категоризації – когнітивного процесу, який завершується мовним означуванням. Дослідники визначають співвіднесення стереотипів зі змістовною стороною мови і національною культурою. Їх номінація відбиває зв'язок між мовним знаком, що позначає фрагмент навколишнього середовища, з культурним досвідом, цінностями та нормами соціуму. Зберігання та поширення стереотипів у соціумі відбувається у процесі спілкування відповідно до

семантичних принципів певної лінгвокультури [4, с. 134].

Мовне оприявлення стереотипів відбувається у висловлюваннях, які є відображенням так званих «розхожих істин» [2, с. 177], в анекдотах, пареміях, дериваціях, конотаціях і внутрішній формі етнонімів [1]. У формі фіксованих словосполучень вони породжуються на перетині узусу та мовної системи, характеризують стиль життя окремої соціальної групи. Дослідження мовного оприявлення стереотипів зосереджуються на окремих аспектах, які виявляються залежно від соціокультурного контексту їх реалізації [8, с. 66–69]. Це пояснюється складністю лінгвокогнітивної природи стереотипів.

У соціолінгвістичному трактуванні [8, с. 13] наголошується залежність мовного вираження стереотипу від світогляду мовної спільноти, яка виділяє ті чи інші якості певної групи і створює конвенційно-оцінний образ, що виступає зразком, з яким порівнюється нова інформація про соціальні угруповання.

У парадигмі когнітивної лінгвістики інтерпретація мовних структур та відтворення їх у текстах розглядаються у зв'язку з перцептивними й ментальними образами [3, с. 26]. Лінгвокогнітивні дослідження стереотипів спрямовані на опис встановленого в культурі та лінгвістично закріпленого знання, механізмів його категоризації й оцінювання, з урахуванням екстралінгвістичної інформації про традиції й уявлення народу [6, с. 67].

Етнолінгвістичні розвідки довели складність та багатогранність стереотипів, їхню відносність, помірну змінюваність та сприйнятливості до ідеологічного профілювання [7, с. 125]. Стереотипи етнічних груп відображають спрощене знання про особливості зовнішності, поведінку і моральні якості представників певної національної культури в порівнянні з домінантною етнічною групою. Існування деяких властивостей і ознак іноді необґрунтовано надається чи заперечується [10, с. 28]. Опис етнічного стереотипу складається з набору дескрипторів, що зображують візуальні й етичні характеристики [9, с. 2].

Мета статті полягає в описі мовних засобів репрезентації етнічного стереотипу американця азіатського походження в американському медіа-дискурсі ХХ ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стереотипи виникають у певному культурно-історичному контексті, на тлі якого відбувається профілювання ознак, що зумовлюють стереотипізацію – процес формування, закріплення і поширення стереотипів у медійному просторі. Стереотип американця азіатського походження з'являється у 20-ті рр. ХІХ ст. з появою перших китайських іммігрантів у країні. За часи каліфорнійської золотої лихоманки до країни заїжджає

значна кількість робітників із Китаю, які видобували золото та виконували важку роботу. У Нью-Йорку та Сан-Франциско (*for years and years San Fransisco is the center of Chinese life*) [21], Чикаго й інших містах появляються райони китайських магазинів та ресторанів, які називають китайськими кварталами (*Chinatown*). Вони стають не тільки соціальними центрами китайської громади, а й місцем розташування картярських домів (*gambling*) та локацією, де воюють члени китайської таємної організації, пов'язаної з організованою злочинністю (*tong wars*) [24].

У період економічної кризи 70-х рр. ХІХ ст. європейські іммігранти та місцеві жителі почали конкурентну боротьбу за робочі місця, що традиційно займали китайці. Зумовлена економічною конкуренцією неприязнь до китайців відобразилась у зневажливій назві стереотипу переселенців із Китаю – *Chink*, що було зафіксовано в 1878 р. Внутрішня форма слова *Chink*, його варіантів *Chinkie* та *Chinky* була зумовлена ввічливістю – рисою, яку атрибуують китайцям. Фонетична інтерпретація *ching-ching* [18, с. 146] мовлення китайців передає слово *Chink*.

З метою припинення масової імміграції китайців на захід країни у 1882 р. було ухвалено Закон (*Chinese Exclusion Act*), дія якого руйнувала «американську мрію» багатьох іммігрантів. Суспільне становище китайського населення відобразилось в ідіомі *Chinaman's chance*, скорочено *Chinaman's*, яку було зафіксовано в 1911 р. у значенні «відсутність удачі чи відсутність реальних шансів узагалі» [18, с. 145].

На початку ХХ ст. в медіадискурсі з'являються повідомлення про зіткнення білих американців із китайськими працівниками (*the Chinese Chink*) на підґрунті конкуренції за робочі місця (*collision with the Chink*) [11]. Фраза *the Chinese Chink* є плеоназмом, у якому дублюється ознака «китайський», що підкреслює етнічну характеристику тих, кого вважають простодушними (*harmless Chinese*) [24] та цінними робітниками (*rendering valuable services*) [15].

Незважаючи на закон про заборону китайської імміграції, переселенці з Китаю незаконним шляхом (*smuggling*) потрапляють до країни (*These Chinese are determined to come here and they are working with all the power to enter*) [21]. Повні рішимості (*determined to come*), вони докладають значних зусиль, щоби в'їхати до країни їхньої мрії (*they are working with all the power to enter*). Але навіть у другому поколінні американці китайського походження сприймаються як іммігранти (*the modern Chinese insist their children are Americans*) [19]. Діти китайських іммігрантів, що були народжені в Америці, здобувають освіту в державних школах (*These young men and women educated in*

American public schools) і у престижних університетах (*Chinese students from Columbia University*) [24]. Молоде покоління стає сприйнятливим до нових ідей (*made them susceptible to the new ideas*) і має великий вплив на китайську громаду у справі американізації та вдосконаленні відповідно до сучасних вимог суспільства (*a tremendous influence for the Americanization and modernization of the yellow colony*) [24]. Епітет «жовта» у фразі *yellow colony* підкреслює різницю між білими американцями та переселенцями з Китаю, від яких очікувалось прийняття американських цінностей та культури.

Американізація китайських іммігрантів зображається в медіадискурсі як шлях до успіху: *First American Citizen of Chinese ancestry will take his place as a territorial legislator <...>, who began life as a bootblack on the streets, "I desired to carry out in some greater and more responsible manner, my duty as an American citizen", adding, he is proud to be a citizen of United states* [16]. Той, кого називають американським громадянином китайського походження (*American Citizen of Chinese ancestry*), відчуває гордість за своє американське громадянство (*proud to be a citizen of United states*). Починаючи як вуличний чистильник чобіт (*a bootblack on the streets*), він стає членом місцевого законодавчого органу (*a territorial legislator*). Успішних американців китайського походження, які працюють у торгівлі та науці, вважають кращими представниками китайської спільноти (*superior Chinks – better class merchants and scholars*) [19]. Їхній успіх пов'язують із розумністю (*the Chinese is always cuter*), хитрістю (*A wily bird is the chink*) та самовладанням (*poker faces*) [19].

Американізація не може нівелювати китайську культуру тих, хто стає громадянами Америки: *you may veneer a chanaman with mission varnish, cut off his queue, slave the slant off his eyebrows and even induce him to use a knife and fork, but the minute there's an emergency this wily bird sheds his camouflage and becomes – just an inscrutable Chink* [19]. Процес асиміляції в цьому уривку зображується метафорично як маскування через нанесення блиску, що порівнюється з навертанням іновірівців у християнство (*veneer a chanaman with mission varnish*). Асиміляція спрямована як на зникнення зовнішніх відмінностей китайців, що носять косу (*cut off his queue*) та зачісують брови (*slave the slant off his eyebrows*), так і побутових звичок китайців, що їдять за допомогою паличок (*even induce him to use a knife and fork*). Але, як визнає автор статті, попри маскування (*camouflage*), що дає можливість цим людям злитися з американським оточенням, вони залишаються загадовими і незрозумілими чужинцями (*an inscrutable Chink*).

Стереотипізація в медіадискурсі початку ХХ ст. категорії американців японського походження

відбувається через зображення їх як серйозної та безпосередньої небезпеки для Сполучених Штатів, яка йде від «жовтої» раси (*Yellow Peril*). Автором ідіоми вважається германський імператор Вільгельм II, а в американській медіадискурсі ідіома *Yellow Peril* потрапляє завдяки, як іронічно зауважується у статті, «доброзичливій турботі» медіамагната В. Херста (*thanks to "benevolent care of Mr. Hearst"*) [18]. У «жовтій пресі», до розряду якої належала і газеті В. Херста *New York Morning Journal*, створювався образ кровожерливих (*bloodthirsty*) японців із вузькими очима (*oblique-eyed*) та нелюдським виразом обличчя (*monster-visaged*) [18]. Японців вважають найбільш розважливою і практичною нацією торговців у світі (*There is no more shrewd "nation of shop-keepers" in the world than the Japanese*), що робить їх потенційно небезпечними для американців (*the act of threatening the United States*) [18].

Зміни в медійній репрезентації стереотипу американців азіатського походження не відбуваються протягом десятиліть. Їх зображують озброєними та небезпечними для білих американців (*Yellow Peril in which the yellow races were portrayed as arraying themselves against whites. Riverhead County Review*) [22]. Обстріл Тихоокеанського флоту Військово-морських сил США японськими авіаносцями в 1941 р. підсилює негативний стереотип американців японського походження, що позначено ідіомою *Yellow Peril*. За часи Другої світової війни багато японців були переміщені із західного узбережжя Сполучених Штатів у концентраційні табори, що пояснювалось необхідністю відмежування нелояльних елементів від патріотично налаштованих американських громадян японського походження (*Japanese American minority the American war effort to segregate disloyal elements from the loyal, patriotic Americans from Japanese descent*) [17].

За часи війни у В'єтнамі в медіадискурсі знов актуалізується стереотип загрози (*The Yellow Peril is back*), що надходить від азіатської меншини (*an authentic Yellow Peril with all-time favorite, the Huns, as people you love to hate*) [13]. Справжня (*authentic*) небезпека йде від варварів (*Huns*), якими вважають людей азіатського походження. Оксюморон *people you love to hate* виражає суперечність між справжньою загрозою азіатської меншини та її стереотипним уявленням. Ставлення до незрозумілої загрози вирішується ненавистю до цих людей, що дає можливість спокійно спати американцям, як іронічно описує автор статті: *We can sleep a little better nights for knowing there's someone to hate* [13].

Зміни у ставленні до етнічних меншин, що відбувались у суспільній свідомості в 70-х рр. ХХ ст., відображуються у виправленні географічних

назв, де використовувались образливі позначення етнічних стереотипів: *Jap Creek was changed to Japanese Creek, Chink Gulch to Chinese Gulch* [20]. Зневажливе *Jap*, що є скороченням від *Japanese*, замінюється на повну форму (*Japanese Creek*), нейтральне *Chinese* уживається замість *Chink* у назві гірської ущелини (*Chink Gulch*).

Наприкінці ХХ ст. слово *Chink* спричиняє роздратування і протести в будь-якому вживанні, навіть як звична назва шкільної спортивної команди (*Chinese-American organization protesting use of the official nickname "Chink" for its high school athletic teams*) [14]. Це слово визиває люте обурення (*flamed with indignation last night over a claim that Kearney used the phrase "goddamned Chinks"*) у тихих, стриманих і терплячих (*usually a quiet, reserved, patient*) американців азіатського походження [23]. Слово *Chink* зникає з узусу медіадискурсу наприкінці ХХ ст.

Висновки. Отже, комунікація представників різних культур та конфесій зумовлює виникнення стереотипів, які виявляються в лексико-семантичних та риторичних засобах медіадискурсу. Стере-

отипізація американців, що мають азіатське походження, у медіадискурсі відбувається на основі увиразнення чужинних для панівної більшості ознак. Відмінність зовнішнього вигляду і поведінки викликає настороженість та тривогу, що веде до ворожого сприйняття цієї расової групи, як наслідок, появу негативного стереотипу американців азіатського походження.

Як результат боротьби за громадські права у 60–70-тих рр. ХХ ст. політична коректність стає принципом співіснування різних расових, релігійних, культурних та інших груп. Зміна ставлення до етнічних меншин значно зменшує прояви мовленнєвої нетолерантності в американському суспільстві. Визнання працьовитості та наполегливості американців азіатського походження, які працюють у торгівлі та науці, впливає на виникнення позитивного стереотипу наприкінці ХХ ст. Перспективним у подальших розвідках етнічних стереотипів убачається дослідження змін медійної репрезентації інших расових та етнічних меншин американської лінгвокультури, порівняння їхньої динаміки в різних видах дискурсу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кашкин В.Б. Этнонимы и территория национальной души. Русское и финское коммуникативное поведение. Воронеж : Изд-во ВГТУ, 2000. Вып. 1. С. 62–70.
2. Кубрякова Е.С. Краткий словарь когнитивных терминов. Москва, 1997. 245 с.
3. Рубанець О.М. Особливості впливу когнітивних ідей на сучасний розвиток науки. *Філософські проблеми гуманітарних наук* : альманах. 2018. № 1 (27). С. 24–27.
4. Сорокин Ю.А. Стереотип, штамп, клише: к проблеме определения понятий. *Общение : теоретические и практические проблемы*. 1978. С. 133–138.
5. Amodio D.M. The Neuroscience of Prejudice and Stereotyping. *Nature reviews Neuroscience*. 2014. P. 670.
6. Bartmiński J. Aspects of Cognitive Ethnolinguistics / J. Zinken (Ed.). Sheffield and Oakville : Equinox, 2009. 256 p.
7. Bartmiński J. What Does It Mean for Stereotypes to “Reside in Language”? *Stereotypes and Linguistic Prejudices in Europe* / A. Dąbrowska, W. Pisarek, G. Stickel (Eds.). Research Institute for Linguistics Hungarian Academy of Sciences, 2017. P. 115–135.
8. Coulmas F. Routineim Gespräch. Zurpragmatishen Fundirung der Idiomatik. Wiesbaden : Athenaion, 1981. 262 S.
9. Lyubymova S. Stereotyping Indigeneity: the Case of Native American. *Rupkatha Journal on Interdisciplinary Studies in Humanities*. 2019. Vol. 11. № 2. DOI: 10.21659/rupkatha.v11n2.05.
10. Quasthoff M.U. The Uses of Stereotype in Everyday Argument : Theoretical and Empirical Aspects. *Journal of Pragmatics*. North-Holland Publishing Company, 1978. Vol. 2. Iss. 1. P. 1–48.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

11. The Alexandria Times-Tribune. 1906. *Editorial The Alexandria Times-Tribune*. 15 September, 1906. URL: <https://www.newspapers.com/image/80551791/?terms=chinese%20chinks&match>.
12. Getlein F. Yellow Peril Turns up as Hate Target. *Press Telegram*. Long Beach, California. December 29, 1965. URL: <https://newspaperarchive.com/press-telegram-dec-29-1965-p-24/>.
13. Hughes T.L. Chinese Protest “Chink” Nickname. *Lubbock Avalanche-Journal*. 1974, September 2. URL: <https://www.newspapers.com/image/61666463/>.
14. Kearney County Advocate. Grateful to Chinese Kearney County Advocate. April 29, 1921. URL: <https://www.newspapers.com/image/422274470>.
15. Lincoln News Messenger. First Chinese American Citizen. 1926, December 3. URL: <https://www.newspapers.com/image/474209354>.

16. The Minidoka Irrigator. A Blow of Racial Hysteria. *The Minidoka Irrigator*. 1943, July 31. URL: <https://www.loc.gov/resource/sn84024049/1943-07-31/>.
17. “Yellow Peril”? Fathered by Wilhelm, Nursed by Hearst. *New York Tribune Review*. 1918, March 24. URL: <https://www.loc.gov/resource/2004540423/>.
18. The New Partridge Dictionary of Slang and Unconventional English / T. Dalzell, T. Victor (Eds.). Routledge, 2018.
19. Pegler A.J. Chainatown’s Reform are Depressingly Real. *New-York Tribune*. 1922, October 1. URL: <https://www.loc.gov/resource/sn83030214/1922-10-01/>.
20. Pomona Progress Bulletin. Here’s How you Can Put New Name on the Map. *Pomona Progress Bulletin*. 1976, September 26. URL: <https://newspaperarchive.com/pomona-progress-bulletin-sep-26-1976-p-34/>.
21. Portsmouth Herald. Enourmous Profit at Enormous Risk. *Portsmouth Herald*. 1930, February 7. URL: <https://newspaperarchive.com/portsmouth-herald-feb-07-1930/>.
22. Old Folks Corner. *Riverhead County Review*. 1932. December 15. URL: <https://newspaperarchive.com/riverhead-county-review-dec-15-1932-p>.
23. Kearney is Sweated over “Chinks” Remark. *The San Francisco Examiner*. 1979. № 27. URL: <https://www.newspapers.com/image/460726415/>.
24. New York’s China Town Annexed to the United States. *The Sun*. 1914, February 8. URL: <https://www.loc.gov/item/sn78004456/1914-02-08/>.

REFERENCES

1. Kashkin, V.B. (2000). *Etonimiyi i territoriya natsionalnoy dushi. Russkoe i finskoe kommunikativnoe povedenie* [Ethnonyms and the territory of the national soul. Russian and Finnish communicative behavior] Voronezh: Izd-vo VGTU, Vyip. 1.
2. Kubryakova, E.S. (1997). *Kratkiy slovar kognitivnyih terminov* [Brief Dictionary of Cognitive Terms]. Moskva: Filol. f-t MGU im. M.V. Lomonosova.
3. Rubanets, O.M. (2018). Osoblivosti vplivu kognitivnih idey na suchasniy rozvitok nauki [Specifics of influence of cognitive ideas to modern development of science]. *Almanah. Filosofski problemi gumanitarnih nauk*. № 1 (27). 24–27.
4. Sorokin, Yu.A. (1978). Stereotip, shtamp, klishe: k probleme opredeleniya ponyatiy. [Stereotype, stamp, cliché: to the problem of determining concepts]. *Obschenie: teoreticheskie i prakticheskie problemy*, 133–138.
5. Amodio, D.M. (2014). The Neuroscience of Prejudice and Stereotyping. *Nature reviews Neuroscience*, P. 670–6.
6. Bartmiński, J. (2009). *Aspects of Cognitive Ethnolinguistics*. Sheffield and Oakville: Equinox.
7. Bartmiński, J. (2017). What Does It Mean for Stereotypes to “Reside in Language”? *Stereotypes and Linguistic Prejudices in Europe*. Research Institute for Linguistics Hungarian Academy of Sciences, 115–135.
8. Coulmas, F. (1981). *Routineim Gespräch. Zurpragmatishen Fundirung der Idiomatik*. Wiesbaden : Athenaeon.
9. Lyubymova, S. (2019). Stereotyping Indigeneity: the Case of Native American. *Rupkatha Journal on Interdisciplinary Studies in Humanities*, 11 (2) DOI: 10.21659/rupkatha.v11n2.05.
10. Quasthoff, M.U. (1978). The Uses of Stereotype in Everyday Argument: Theoretical and Empirical Aspects. *Journal of Pragmatics*, 2, (1). North-Holland Publishing Company, 1–48.

SOURCES OF ILLUSTRATIVE MATERIAL

11. The Alexandria Times-Tribune (1906). Editorial The Alexandria Times-Tribune 15 September, 1906. URL: <https://www.newspapers.com/image/80551791/?terms=chinese%20chinks&match>
12. Getlein, F. (1965). Yellow Peril Turns up as Hate Target. Press Telegram, Long Beach, California, December 29, 1965. URL: <https://newspaperarchive.com/press-telegram-dec-29-1965-p-24/>
13. Hughes, T.L. (1974). Chinese Protest “Chink” Nickname. Lubbock Avalanche-Journal, September 2, 1974. URL: <https://www.newspapers.com/image/61666463/>
14. Kearney County Advocate (1921). Grateful to Chinese Kearney County Advocate April 29, 1921. URL: <https://www.newspapers.com/image/422274470>
15. Lincoln News Messenger (1926). First Chinese American Citizen. December 3, 1926. URL: <https://www.newspapers.com/image/474209354>
16. The Minidoka Irrigator (1943). A Blow of Racial Hysteria. The Minidoka Irrigator, July 31, 1943. URL: <https://www.loc.gov/resource/sn84024049/1943-07-31/>

17. New York Tribune Review (1918). "Yellow Peril"? Fathered by Wilhelm, Nursed by Hearst. New York Tribune Review, March 24, 1918. URL: <https://www.loc.gov/resource/2004540423/>
18. The New Partridge Dictionary of Slang and Unconventional English (2018). (Eds.) T. Dalzell, T. Victor. Routledge.
19. Pegler, A.J. (1922). Chainatown's Reform are Depressingly Real. New-York Tribune, October 1, 1922. URL: <https://www.loc.gov/resource/sn83030214/1922-10-01/>
20. Pomona Progress Bulletin (1976). Here's How you Can Put New Name on the Map. Pomona Progress Bulletin, September 26, 1976. URL: <https://newspaperarchive.com/pomona-progress-bulletin-sep-26-1976-p-34/>
21. Portsmouth Herald (1930). Enourmous Profit at Enormous Risk. Portsmouth Herald February 7, 1930. URL: <https://newspaperarchive.com/portsmouth-herald-feb-07-1930/>
22. Riverhead County Review (1932). Old Folks Corner. Riverhead County Review, December 15, 1932. URL: <https://newspaperarchive.com/riverhead-county-review-dec-15-1932-p>
23. The San Francisco Examiner (1979). Kearney is Sweated over "Chinks" Remark. The San Francisco Examiner, 27, 1979. URL: <https://www.newspapers.com/image/460726415/>
24. The Sun (1914). New York's China Town Annexed to the Unated States. The Sun, February 8, 1914. URL: <https://www.loc.gov/item/sn78004456/1914-02-08/>

ФУНКЦІОНУВАННЯ КОНСТИТУЕНТІВ МОВЛЕННЄВОГО ВАРІАНТА ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ “FACE” У ДЕТЕКТИВНИХ РОМАНАХ ХХ СТОЛІТТЯ

Матович О. О.

*кандидат філологічних наук,
викладач кафедри іноземних мов гуманітарних факультетів
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
вул. Дворянська, 2, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0003-1430-8463
olga.matovych@onu.edu.ua*

Онищук І. Ю.

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов гуманітарних факультетів
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
вул. Дворянська, 2, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0003-4032-3237
i.onyshchuk@onu.edu.ua*

Ключові слова: *портретні описи, портретні вкраплення, жанр, експлікація, конституент, негативні емоції.*

У статті розглядається лексико-семантичне поле “FACE”, що бере участь у створенні образу персонажа, а саме в його описі, у детективному романі. Шляхом суцільної вибірки було отримано 659 контекстів портретних описів персонажів детективного роману ХХ сторіччя. Нами з’ясовано, що портретні вкраплення (93%) превалюють над портретними описами (1,4%), що зумовлено жанровою специфікою досліджуваних творів. Такий прийом сприяє створенню динамічності оповідання, а також є сюжетною і структурною ланкою в текстах завдяки частим повторенням і уточненням портретних характеристик персонажів. Прийом, який автори детективних романів влучно застосовують для створення ефекту напруженості та загадковості. Число конституентів лексико-семантичного поля “FACE” становить 1 929 одиниць, найбільш актуалізовані такі зони: «очі», «особа загалом», «рот». Важливою роллю конституентів лексико-семантичного поля “FACE” є номінація вираження емоцій, мімічних і немімічних, через які автор передає переживання і почуття персонажів, надаючи їм достовірності. Загалом у межах усієї вибірки було зафіксовано всього 478 випадків експлікації емоційних переживань персонажа. У досліджуваних текстах були зафіксовані номінації почуття любові, а також 39 видів емоцій, станів і реакцій. Отримані дані були структуровані відповідно до номінацій позитивних, негативних і нейтральних емоцій. Аналіз виявив значну чисельну перевагу групи негативних емоцій, а саме «гнів», «невдоволення», «сором». У групі нейтральних емоцій превалюють «здивування», «здивування й інтерес», що цілком закономірно і зумовлено жанровою специфікою творів. Група позитивних емоцій найменш численна, ситуативна і не пов’язана із кримінальними сценами.

FUNCTIONING OF THE SPEECH CONSTITUENTS OF THE LEXICAL SEMANTIC FIELD “FACE” IN DETECTIVE NOVELS OF THE 21ST CENTURY

Matovych O. O.

*Candidate of Philological Sciences,
Lecturer at the Department of Foreign Languages for the Humanities
Odesa I. I. Mechnikov National University
Dvoryanska str., 2, Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0003-1430-8463
olga.matovych@onu.edu.ua*

Onyshchuk I. Yu.

*Ph. D. in Linguistics,
Associate Professor at the Department of Foreign Languages for the Humanities
Odesa I. I. Mechnikov National University
Dvoryanska str., 2, Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0003-4032-3237
i.onyshchuk@onu.edu.ua*

Key words: *constituent, explication, genre, negative emotions, portrait description, portrait description created by gradually accumulated traits.*

The lexical semantic field “FACE”, which helps portray the characters in the detective novels, is studied in the article. 659 samples of contextual portrait description are selected by the method of total sampling. In the research we accentuate that the portrait description created by gradually accumulated traits prevails over the extended portrait (93 and 2,4% respectively) which is determined by the genre of the analyzed novels. Such techniques make the narration more dynamic and at the same time perform the function of actualizing the text coherence. The frequent repetition and portrait explications of the personages enhance the dramatic effect and keep the readers in suspense; the techniques deliberately employed by the authors. The lexical semantic field “FACE” comprises 1 929 constituents, with “eyes”, “face proper”, “mouth” being the most actualized elements. The “FACE” constituents play another important role; they are used to display mimic and non-mimic emotions through which the authors convey intense feelings the characters experience in the detective novels. Thus, there are 478 explications of the emotional states of the characters in the analyzed texts. We have distinguished the manifestation of 39 types of emotions, states and reactions. According to the emotional states they display the emotions and reactions have been grouped into negative, positive and neutral ones. The study indicates the abundance of negative emotions, as a result they represent the largest group, the most frequent emotions are “anger”, “displeasure” and “shame”. While the emotions of “surprise”, “bewilderment and interest” prevail in the second largest group of neutral emotions which is quite logical and is determined by the genre of the detective novels. Those manifestations of positive emotions are few in number; they are situational and not related to the crime scenes.

Постановка проблеми. У лінгвістиці літературний твір розглядається насамперед як цілий завершений текст, тобто як система різнорівневих одиниць, які автор використовує для досягнення специфічних комунікативних і передусім естетичних цілей. Художній твір виступає складною функціональною системою, організованою відповідно до визначених комунікативних завдань. Дослідження тексту як системи проводилося

багатьма вітчизняними та закордонними вченими, наприклад: І.Р. Гальперінім, В.А. Кухаренко, Л.І. Васильєвою, Н.М. Безсмертною, О.О. Калинюк та іншими.

Поняття системи передбачає деяку сукупність елементів, певним чином взаємопов'язаних один з одним, причому кожен із них проявляє свою якісну сутність тільки як елемент саме цього цілого. У межах системи можна виділяти групи елементів –

підсистеми. Подібно до того, як уся функціональна система спрямована на досягнення загального результату, кожна її підсистема забезпечує власний частковий результат, без якого неможливо виконати завдання, що стоїть перед системою загалом.

О.О. Калинюк пропонує трактувати текст як систему з позицій його композиційно-мовленнєвої будови, а саме як упорядковану сукупність композиційно-мовленнєвих форм (далі – КМФ), кожна з яких виступає в ролі елементів певної стилістичної системи [5, с. 45].

Головний інтерес для нашого дослідження становить КМФ «опис», зокрема портретний опис як вид розгляданої КМФ. Дослідженню композиційно-мовних форм і безпосередньо портретного опису в літературі присвячено праці О.Н. Беспалова, Н.В. Безсмертної, О.С. Горшенєвої, О.О. Калинюк, В.А. Кухаренко, О.А. Малетіної, О.А. Мальцевої, Т.В. Насалевич, Г.В. Старикової, Т.М. Цветкової та інших.

Портретний опис відіграє провідну роль у створенні образу персонажа літературного твору, адже «портрет передбачає розкриття людської особистості – характеру, психології <...>, тобто створення образу <...> людини» [2, с. 4]. В.А. Кухаренко визначає образ як «зображення загального через приватне, абстрактного через конкретне, абстрактного через чуттєво-наочне, відчутне» [6, с. 13]

Специфіка портрета в літературі, на відміну від інших видів мистецтва, полягає в тому, що всі функції та властивості портретних описів реалізуються через слово. Образи персонажів створюються за допомогою певних лексичних одиниць, об'єднаних семантичною спільністю. Слово – матеріальна даність художнього мовлення. Через мову втілюється і мовою створюється почуттєва наочність образу [6, с. 13].

У пропонованій роботі увага приділяється ролі лексики, що позначає особу, частини особи і мімічні прояви емоцій людини і є складовою частиною лексико-семантичного поля (далі – ЛСП) “FACE”, у створенні образів літературних персонажів. ЛСП розуміємо як сукупність лексичних одиниць, об'єднаних загальною семантичною ознакою, що перебувають у парадигматичних відносинах і номінують явища відповідно до їхньої понятійної, предметної або функціональної властивості. Конституенти мовленнєвої версії ЛСП “FACE” певним чином функціонують у текстах англійськомовної художньої прози і беруть участь у створенні образів персонажів різножанрових художніх творів.

Метою дослідження є аналіз конституентів ЛСП “FACE”, які в межах художнього тексту беруть участь у створенні образу персонажа класичного детективного роману (“whodunit”), а саме в його портретному описі. Матеріалом дослідження послужили англійськомовні романи ХХ ст. “The Three-Act Tragedy” (A. Christie), “The Chinese

Orange Mystery” (E. Queen) і “Too Many Cooks” (R. Stout). У процесі дослідження використовувався **метод кількісного аналізу** з метою опису частоти вживання конституентів ЛСП та їх розподілу в аналізованих текстах. **Метод контекстуально-інтерпретаційного аналізу** послужив засобом тлумачення використання конституентів ЛСП “FACE” у конкретному контексті детективних романів.

Теоретична значущість дослідження полягає в його антропоцентричній спрямованості, а також у визначенні жанрової специфіки портретного опису як складової частини художнього прозового тексту, у нашому випадку – класичного детективного роману. **Практичне значення** роботи полягає в можливості різноманітного застосування отриманих висновків, наведених спостережень і накопиченого фактичного матеріалу в подальших дослідженнях портретних описів персонажів різножанрових художніх творів, зокрема сучасного детективного роману. **Наукова новизна** виконаного дослідження полягає в тому, що в ньому вперше визначено мовленнєві функції конституентів ЛСП, які полягають у номінації зовнішнього вигляду людини та її внутрішнього психоемоційного стану, а також досліджено роль конституентів ЛСП у створенні образу персонажа літературного твору, доведено жанрову специфіку портрета як компонента художнього тексту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідник, які визначають портрет у літературі, зазначають, що предметом зображення цього виду КРФ «опис» є літературний персонаж, його зовнішній вигляд, одяг, манера поведінки, міміка, жести, пози, психоемоційні реакції літературного персонажа на навколишній світ [4–7; 9].

У статті згадане визначення терміна приймається як основне, оскільки воно відображає втілення в портреті в найбільш яскравій і концентрованій манері однієї із провідних властивостей мистецтва – антропоцентричності. Абсолютна антропоцентричність літературного художнього твору постулюється як одна з його специфічних рис, оскільки твір створюється людиною для людини.

Специфіка нашого дослідження визначає той факт, що в аналізі тексту твору до уваги береться не вся зовнішність персонажа, але тільки його обличчя, міміка і прояви емоцій, які відбиваються на обличчі. За одиницю обчислення в цій роботі приймається текстовий фрагмент, що містить лексикографічно зареєстровані номінації, які називають обличчя / частину обличчя, ознаки мімічної активності або немімічної зміни обличчя / його частини. Наприклад:

She (Lady Mary) was a tall thin woman, looking older than her fifty-five years. Her expression was sweet and rather timid. She adored her daughter, but was a little alarmed by her [11, с. 14].

У наведеному контексті виділений шрифтом фрагмент – опис виразу обличчя жінки – трактуємо як одну одиницю портретного опису, в такому разі це характеристика одного аспекту зовнішності (отже, говоримо про портретне вкраплення (далі – ПВ)). Під розгорнутим портретним описом (далі – РПО) розуміємо характеристику трьох і більше аспектів зовнішності персонажів, водночас хоча б два з них мають відноситися до різних зон особи.

Шляхом суцільної вибірки було отримано 659 контекстів портретних описів персонажів детективних романів. Оскільки більшість контекстів (94,6%) є описами об'ємних сюжетних сцен за участю кількох дійових осіб, містять розгорнуті портретні описи персонажів і портретні замальовки, загальна кількість лексичних одиниць не збігається з кількістю контекстів вибірки, багаторазово перевищує її, становить 1 929 конститuentів. Отримана кількість лексичних одиниць (1 929) буде надалі служити відправною точкою для розрахунків.

У всіх досліджуваних текстах були зафіксовані індивідуальні (98%) та групові (2% вибірки) портрети. Групові портретні описи зазвичай ситуативні і мають місце у сценах виявлення тіла жертви або повідомлення про скоєне вбивство, а також у сценах викриття злочинця. Наприклад:

Their eyes were dragged to something lying across the room on the floor before the bolted door leading to the office. It was the stiff body of the stout middle-aged man [12, с. 22];

*"I'm going to expose the murderer, and demonstrate his guilt, before we leave this room". <...> There were no murmurs. A few **glanced around**, but most of them **kept their eyes on Wolfe** [13, с. 116].*

З погляду ступеня деталізації портретного опису всі конститuentи мовленнєвої версії ЛСП нерівномірно розподіляються між портретними вкрапленнями (93%), портретними малюнками (5,6%) і розгорнутими портретними описами (1,4%). Отримані результати цілком відповідають тенденції, що зародилася в літературі на початку ХХ ст., а саме поступовій відмові від громіздких розгорнутих ПО на користь скорочення портретних описів до портретного малюнка, а пізніше і до портретного вкраплення. Такий прийом, по-перше, сприяє динамічності розгортання тексту, по-друге, служить сюжетною і структурною сполучною ланкою завдяки періодичним повторенням і уточненням портретних характеристик персонажів.

Варто зазначити, що, незважаючи на гіпотезу про взаємозв'язок місця персонажа в сюжетній канві тексту і рівня деталізації його портрета (чим важливіше персонаж, тим більше портретних характеристик актуалізується в межах одного ПО) [3], у нашій вибірці ця ідея не знайшла підтвердження.

Аналіз детективних романів демонструє іншу кореляцію: важливість персонажа в розвитку сюжету впливає не на ступінь деталізації його ПО, а на сумарний обсяг портретних характеристик цього персонажа в межах усього тексту (чим важливіше персонаж, тим більше частка його портретних описів у тексті).

Особливістю ЛСП "FACE" є те, що його конститuentи, описуючи психоемоційний стан персонажа, водночас характеризують і його зовнішність, оскільки емоції та почуття, які переживає людина, насамперед відбиваються на її обличчі, висвітлюють у такий спосіб нові грані її зовнішності. Навіть спроби приховати емоції або зберегти незворушний вигляд усупереч пережитій емоції відіграють свою роль у створенні образу персонажа.

У процесі дослідження всі конститuentи, які беруть участь в описах зовнішності персонажів, були класифіковані в межах кожного досліджуваного тексту відповідно до зон обличчя за такими групами (у порядку зменшення частотності): «очі / eyes» (974), «рот / mouth» (397), «обличчя загалом / face proper» (364), «чоло / forehead» (118), «щоки / cheeks» (27), «ніс / nose» (25), «щелепа / jaw» (16), «підборіддя / chin» (8) (див. табл. 1).

Отримані дані нерівномірно розподіляються за досліджуваними текстами: майже половина лексики використовується в описі зовнішності персонажів "The Chinese Orange Mystery" (43,9%), тоді як у творах "Too Many Cooks" і "The Three-Act Tragedy" використовується приблизно рівна кількість конститuentів – 35,7 і 20,4% відповідно.

Конститuentи найбільш численної зони «очі / eyes» (50,48%) описують і характеризують колір і форму очей персонажів, номінують процеси відкриття і закривання очей, примруження, «широко відкриті очі» як прояв подиву / шоку, підморгування і погляди, вирази очей персонажів, які сигналізують про їхні почуття і переживання, а також дають оцінку внутрішнім особистісним якостям, які відображаються в очах (доброта, інтелект тощо), не стосуються психоемоційного стану актантів. Наприклад:

*"Now wait, Barry. Hold your horses". He (sheriff) **squinted down** at Wolfe. "If you've really got this evidence it must be around somewhere" [13, с. 86];*

*"Meet Mr. Ellery Queen". Varjian turned **the remarkable lamps of his black eyes** upon Ellery. "Mr. Ellery Queen? So. You are a collector, Mr. Queen?" "Not of postage stamps", said Ellery in a dreamy voice. "Ah. Coins, perhaps?" "No, indeed. I'm a collector, Mr. Varjian, of odd facts". **Lids obscured three-quarters of the glittering pupils** [12, с. 85];*

*She shook her head and **let the eyes scold** me. "But you shouldn't have told me that about watering the horses. You might have known I would ask about it and find out" [13, с. 13].*

Зональний розподіл конститuentів мовленнєвої версії ЛСП «FACE» відповідно до опису зовнішності персонажів детективних романів

Зони обличчя	Текст						Усього (зони)	
	ChOM		TMC		TAT			
	кол.	%	кол.	%	кол.	%	кол.	%
«очі / eyes»	405	20,99	406	21,04	163	8,45	974	50,48
«рот / mouth»	191	9,90	110	5,70	96	4,98	397	20,58
«обличчя загалом / face proper»	159	8,24	95	4,93	110	5,70	364	18,87
«чоло / forehead»	51	2,64	51	2,64	16	0,83	118	6,12
«щоки / cheeks»	15	0,78	6	0,31	6	0,31	27	1,40
«ніс / nose»	16	0,83	8	0,41	1	0,05	25	1,29
«щелепа / jaw»	7	0,36	9	0,47	0	0	16	0,83
«підборіддя / chin»	3	0,16	4	0,21	1	0,05	8	0,42
Усього (тексти)	847	43,91	689	35,72	393	20,37	1 929	100,0

Приблизно однаково представлені зона «рот / mouth» (20,58%), до складу якої входять здебільшого номінації та характеристики губ, зубів і вусів актантів, таких знакових мімічних рухів, як посмішки, сміх і стиснуті через невдоволення губи; і зона «обличчя загалом / face proper» (18,87%), конститuentи якої номінують: а) зміну кольору шкіри обличчя персонажів (збліднення, почервоніння тощо), що спричинена переживаннями сильних емоцій гніву, страху або збентеження; б) деякі зафіксовані вирази обличчя, які є результатом певної мімічної активності, що не є експлікованими в тексті художнього твору; в) мімічні рухи всього обличчя. Наприклад:

Somebody else was watching Oliver Manders. A little man with an egg-shaped head and very foreign-looking moustaches. Mr. Satterthwaite had recalled himself to M. Hercule Poirot's memory. The little man had been very affable [11, с. 15];

Berin nearly dropped his pipe. Then he laughed. He threw up his hands and waved them around, and shook all over, and laughed as if he never expected to hear a joke again and would use it all up on this one [13, с. 9];

But why should Oliver pretend to have an accident if he didn't? "He might have had reasons", said Sir Charles. "Quite natural ones". Egg blushed crimson [11, с. 80];

"Please, Brummer", murmured Ellery with a wince, "spare us these repetitions" [12, с. 28].

Зона «чоло / forehead» (6,12%) являє собою характеристики чола персонажів, номінації мімічних рухів чола («наспулені брови» як знак задуми або невдоволення, брови, підняті на знак подиву), а також окремі випадки актуалізації участі чола в номінаціях проявів емоцій і почуттів персонажів немімічним способом. Наприклад:

Osborne found himself hustled into the anteroom by a brawny policeman. Even Nye, the Chancellor's manager, and Brummer, the black-browed house-

detective, were there in firm if polite custody; as were Mrs. Shane, the floor-clerk, and Hubbell, Kirk's valet-butler [12, с. 160];

"<...> No, no, Kirk, don't clench your fists; I'm not poking fun at you. I mean it. You're adamant in your refusal, I suppose?" The veins at Donald's temple were angry knots. Perspiration materialized on his forehead. But he choked: "No", and said at once: "I mean – yes!" [12, с. 124];

Rossi stood frowning at an Indian blanket thrown over a couch as if he suspected it was made in France [13, с. 28];

Wolfe straightened a little. "If you have the correct list there <...> do you mind if I look at it a moment?" Tolman, with his brows up, shuffled through the papers before him, extracted one, handed it to me, and I passed it to Wolfe. Wolfe looked at it with his forehead wrinkled [13, с. 41].

Зони «ніс / nose» і «щоки / cheeks» представлені досить незначною кількістю конститuentів – 1,4 і 1,29% відповідно:

The three rooms of the Lewes suite were directly below the Kirk apartment. The door was opened in response to the Inspector's ring by an angular maid with cubistic cheeks and an unlovely pointed nose [12, с. 109];

There was a moment of thick silence. Then Ellery said swiftly: "Well, Kirk?" Jo Temple was wrinkling her tiny nose in the most complete puzzlement. She tightened her grip on Donald's arm [12, с. 112];

Her amble had brought her to a door on the opposite side of the corridor from the Kirk suite. <...> Sight of it brought a slight flush to Miss Diversey's cheeks [12, с. 4].

Зони «щелепа / jaw» і «підборіддя / chin» приблизно однакові за обсягом і представлені найменшою кількістю конститuentів – 0,83 і 0,42% відповідно.

Vukcic and Miss Berin were seated with empty glasses in front of them, neither looking animated

or entranced. Next to her on the other side was **a square-jawed blue-eyed athlete in a quiet gray suit who would obviously be a self-made man in another ten years** [13, с. 13].

Miss Wills was tall and thin, with a receding chin and very badly waved fair hair. She wore pince-nez, and was dressed in exceedingly limp green chiffon. Her voice was high and undistinguished [11, с. 13].

*I saw he (Wolfe) was holding his lips tight so blood wouldn't get in his mouth, and went and got some of his handkerchiefs and did some more sopping <...> He moved his **jaw up and down, and from side to side**. "I don't feel anything when I do that". He put the mirror down on the bed* [13, с. 95].

Наявність у нашій вибірці номінацій рухів щік і щелепи є несподіваною, оскільки в реальному житті ці зони не сприймаються як зони знаковою мімічної активності, що відбивається в мові. Аналіз мовленнєвої версії ЛСП не зафіксував конститuentів, що номінують міміку щік або щелепи, за винятком виразу "sb's jaw drops", що за своєю семантикою стосується зони рота. Отже, можемо зробити висновок, що актуалізація рухів щік і щелепи в досліджуваних текстах є авторською інтерпретацією міміки, оскільки «портретна презентація залежить від особистого авторського світосприйняття і його індивідуального стилю» [7].

Результати розподілу демонструють деяку схожість у використанні цільової лексики в досліджуваних романах, з невеликими винятками. Так, найбільш актуалізованими в ПО персонажів усіх творів є зони «очі / eyes», «обличчя загалом / face proper» і «рот / mouth», тоді як зони «чоло / forehead», «ніс / nose», «щоки / cheeks», «підборіддя / chin» і «щелепа / jaw» є слабо представленими або неактуалізованими.

Усе вищесказане підтверджує першорядну важливість номінацій зон очей, обличчя загалом і рота для опису зовнішнього вигляду як людей у реальному житті, так і персонажів художнього твору, у нашому випадку – детективного роману.

Однією з важливих ролей конститuentів ЛСП "FACE" є номінація мімічних і немімічних виразів емоцій на обличчі людини і персонажа, за допомогою яких автор художнього твору передає переживання і почуття вигаданих літературних персонажів і надає їм достовірності.

Невід'ємною особливістю жанру детективної прози є атмосфера інтриги та нервового напруження, зумовлена канонічною фабулою, основними елементами якої виступають злочин (загадка), розслідування та викриття злочинця. Персонажі детективного роману підпорядковуються законам жанру, проживають на сторінках роману зумовлені сюжетними обставинами емоції та почуття, роблячи внесок в атмосферу саспенсу, реагують на неї й апелюють до відповідних емоцій читача.

Загалом у межах усієї вибірки було зафіксовано всього 478 випадків експлікації емоційних переживань персонажів (24,78% від загального обсягу ЛСП). У досліджуваних текстах були зафіксовані номінації почуття любові, а також 39 видів емоцій, станів і реакцій. Отримані дані були структуровані відповідно до номінацій позитивних, негативних і нейтральних емоцій (табл. 2).

Аналіз виявив значну чисельну перевагу групи негативних емоцій (44,35%), представлену номінаціями проявів 17 емоцій, серед яких лідерами є гнів (9,41%) і невдоволення (8,34%):

*Between two of the cops stood Jerome Berin, with handcuffs on his wrists. I was surprised that under the circumstances Berin wasn't breaking furniture or even skulls, but all he was doing was **glaring and breathing*** [13, с. 47];

*"Identify the body? Then the man's unknown as yet?" "Nobody knows who he is", growled Dr. Kirk **with a grumpy look, squirming in his chair*** [12, с. 65].

Переважання негативних емоцій видається закономірним і жанрово зумовленим: скоєний злочин, смерть, подальше розслідування провокують негативні переживання.

Емоція подиву / шоку (15,48%) є найбільш експлікованою не тільки в межах групи нейтральних емоцій (32,21%), а й у всій вибірці загалом, що також зумовлено особливостями поетики детективного жанру: подробиці скоєння злочину, як і викриття злочинця, є несподіванкою для персонажів. Наприклад:

*"If he wasn't a New Yorker <...>, my son, he must have had baggage!" **Ellery's eyes widened. The Sergeant's mouth fell open*** [12, с. 101].

Стан зосередженості (7,32%), задуми (2,3%), спільно з емоціями подиву (8,79%), підозри (2,09%) і сумніву (1,88%) представляє психоемоційний портрет детектива / його асистента. Наприклад:

*"It's odd, certainly", said Sir Charles, and he, too, **stared at the scene of the accident in a puzzled manner*** [11, с. 70];

*Ellery strolled over to the corpse and **stared down thoughtfully*** [12, с. 39].

Позитивні емоції (9,41%), що експлікуються у вибірці, зазвичай ситуативно не пов'язані з основною кримінальною темою. Наприклад:

*M. Poirot walked in with a **beaming face and greeted three highly astonished people*** [11, с. 99].

Загалом жанрова зумовленість представлених у вибірці емоцій і почуттів пояснюється, на нашу думку, специфікою детектива як канонічного (формульний [8]) літературного жанру.

Висновки. У статті представлені результати детального аналізу конститuentів мовної версії ЛСП "FACE", їхньої ролі у створенні образів персонажів у літературних творах детективного жанру ("whodunit") англійськомовної художньої прози.

**Розподіл конститuentів мовленнєвої версії ЛСП “FACE”
відповідно до експлікації емоційних переживань персонажів**

I		II	III	IV		
Найменування		Кількість конститuentів	%			
Емоції / <i>Emotions</i>	Негативні / <i>Negative</i>	Гнів / <i>Anger</i>	45	212	9,41	44,35
		Невдоволення / <i>Displeasure</i>	40		8,34	
		Сором / <i>Shame</i>	25		5,23	
		Занепокоєння / <i>Anxiety</i>	22		4,60	
		Страх / <i>Fear</i>	19		3,97	
		Сум / <i>Sadness</i>	17		3,56	
		Нудьга / <i>Boredom</i>	11		2,30	
		Зневага / <i>Contempt</i>	7		1,46	
		Відраза / <i>Disgust</i>	6		1,26	
		Розчарування / <i>Disappointment</i>	5		1,05	
		Несхвалення / <i>Disapproval</i>	3		0,62	
		Роздратування / <i>Irritation</i>	3		0,62	
		Нетерпіння / <i>Impatience</i>	3		0,62	
		Поблажливість / <i>Condescension</i>	3		0,62	
		Вина / <i>Guilt</i>	1		0,21	
		Зловтіха / <i>Malice</i>	1		0,21	
		Відчай / <i>Despair</i>	1		0,21	
	Нейтрал. / <i>Neutral</i>	Подив / <i>Surprise</i>	74	154	15,48	32,21
		Спантиччя / <i>Bewilderment</i>	42		8,79	
		Інтерес / <i>Interest</i>	16		3,35	
Підозра / <i>Suspicion</i>		10	2,09			
Сумнів / <i>Doubt</i>		9	1,88			
Байдужість / <i>Indifference</i>		3	0,62			
Емоції / <i>Emotions</i>	Позитивні / <i>Positive</i>	Захоплення / <i>Excitement</i>	12	45	2,51	9,41
		Радість / <i>Joy</i>	7		1,46	
		Веселість / <i>Amusement</i>	7		1,46	
		Насолода / <i>Pleasure</i>	7		1,46	
		Полегшення / <i>Relief</i>	4		0,84	
		Захоплення / <i>Admiration</i>	4		0,84	
		Схвалення / <i>Approval</i>	2		0,42	
		Задоволення / <i>Satisfaction</i>	2		0,42	
Стани / <i>States</i>	Зосередженість / <i>Concentration</i>	35	46	7,32	9,62	
	Задума / <i>Musing</i>	11		2,30		
Ставлення / <i>Attitudes</i>	Глузування / <i>Mockery</i>	5	10	1,05	2,09	
	Співпереживання / <i>Empathy</i>	3		0,62		
	Підтримка / <i>Encouragement</i>	2		0,42		
Почуття / <i>Feelings</i>	Кохання / <i>Love</i>	3	0,62			
Стримання емоцій / <i>Restraint</i>		11	2,30			
Удавання емоцій / <i>Fake Emotion</i>		3	0,62			
Разом:		478	100,0			

У процесі дослідження було встановлено, що з погляду ступеня деталізації портретного опису всі конституенти мовної версії ЛСП нерівномірно розподіляються між портретними вкрапленнями (93%), портретними малюнками (5,6%) і розгорнутими портретними описами (1,4%). Отримані результати цілком відповідають поширеній у літературі з початку ХХ ст. тенденції поступової відмови від громіздких розгорнутих ПО на користь скорочення портретних описів до портретного малюнка, а пізніше і до портретного вкраплення.

Конституенти ЛСП, які беруть участь в описах зовнішності персонажів, були класифіковані в межах кожного досліджуваного тексту, розподілені за групами відповідно до зон особи. У результаті було встановлено три зони («очі / eyes», «рот / mouth», «обличчя загалом / face proper»), які

представлені найбільшою кількістю конститuentів, а отже, відіграють найважливішу роль у створенні образів персонажів художнього твору.

Аналіз конститuentів мікрополя на предмет експлікації емоційних переживань персонажа довів, що діапазон емоцій і почуттів, що експлікуються конститuentами мовленнєвої версії ЛСП, представлений номінаціями проявів 39 видів емоцій, станів і реакцій, серед яких найбільш значущими є гнів, подив і зосередженість. Отримані дані були структуровані за належністю до негативних, позитивних і нейтральних емоцій, експлікованих у досліджуваних текстах. Результати розподілу засвідчили переважання проявів негативних емоцій у психологічних портретах персонажів, що зумовлено специфікою детективу як канонічного літературного жанру.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ChOM – The Chinese Orange Mystery.
 TAT – Three-Act Tragedy.
 TMC – Too Many Cooks.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анджапаридзе Г.А. Не только о детективе. Москва : Вагриус, 2003. 382 с.
2. Андроникова М.И. От прототипа к образу. К проблеме портрета в литературе и кино. Москва : Просвещение, 1986. 456 с.
3. Беспалов А.Н. Структура портретных описаний в художественном тексте среднеанглийского периода : дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. Москва, 2001. 160 с.
4. Горшенева Е.С. Портрет персонажа в системе целостного художественного текста : автореф. дис ... канд. филол. наук. Киев, 1984. 36 с.
5. Калинин Е.А. КРФ «описание» в научно-фантастическом тексте : дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. Одесса, 2001. 121 с.
6. Кухаренко В.А. Интерпретация текста. 4-е изд., испр. Москва : Флинта, 2019. 316 с.
7. Кухаренко В.А. Кумулятивный образ и связность текста. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету*. Серія «Філологія». 2011. Т. 14. № 1. С. 59–68.
8. Невская П.В. Особенности портретных описаний в художественных произведениях. URL: http://www.rusnauka.com/14_ENXXI_2013/Philosophia/4_138037.doc.htm.
9. Потапова Н.Д. Лингвистический поворот в историографии. Санкт-Петербург : Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2015. 380 с.
10. Cawelty J.G. Adventure, Mystery and Romance: Formula Stories as Art and Popular Culture. Chicago : UP, 1976. 292 p.
11. Christie A. Three-Act Tragedy. William Morrow Paperbacks, 2011. 272 p.
12. Queen E. The Chinese Orange Mystery. New York : Pocket Books, 1939. 243 p.
13. Stout R. Too Many Cooks. New York : Jove / HBJ, 1979. 205 p.

REFERENCES

1. Andzhaparidze G.A. (2003). Ne tolko o detective [Not only about detective]. M.: Vagrius. 382 p.
2. Andronikova M.I. (1986). Ot prototipa k obrazu. K probleme portreta v literature i kino [From prototype to image. On the problem of portrait in literature and film]. M.: Prosveschenie. 456 p.
3. Bespalov A.N. (2001). Struktura portretnyih opisaniy v hudozhestvennom tekste sredneangliyskogo perioda: Diss... kand. filol. nauk: 10.02.04 [The structure of the portrait descriptions in literary text of the Middle Age period. Dissertation for obtaining the candidate of science degree]. M. 160 p.
4. Gorsheneva E.S. (1984). Portret personazha v sisteme tselostnogo hudozhestvennogo teksta: avtoref. dis ... kand. filol. nauk [The character's portrait in the fictional text. Abstract to dissertation for obtaining the candidate of science degree]. K. 36 p.

5. Kalinyuk E.A. (2001). KRF opisaniye v nauchno-fantasticheskom tekste. Diss. ... kand. filol. nauk: 10.02.04 [Compositional-Speech Form of Description in Science Fiction. Dissertation for obtaining the candidate of science degree]. Odessa. 121 p.
6. Kuharenko V.A. (2002). Interpretatsiya teksta [Text interpretation]. 4rd ed. M: Flinta. 316 p.
7. Kuharenko V.A. (2011). Kumulyativnyy obraz i svyaznost teksta. [Cumulative image and text cohesion]. Visnyk KNLU. Seriya Filologiya. 14(1), 59–68.
8. Nevskaya P.V. Osobennosti portretnykh opisaniy v hudozhestvennykh proizvedeniyah [Specifics of portrait descriptions in works of fiction]. URL: http://www.rusnauka.com/14_ENXXI_2013/Philosophia/4_138037.doc.htm
9. Potapova N.D. Lingvisticheskiy povorot v istoriografii [Linguistic turn in historiography]. SPb.: Izdatelstvo Evropeyskogo universiteta v Sankt-Peterburge. 380 p.
10. Cawelty J.G. Adventure, Mystery and Romance: Formula Stories as Art and Popular Culture. Chicago: UP, 1976. 292 p.
11. Christie A. Three-Act Tragedy. William Morrow Paperbacks, 2011. 272 p.
12. Queen E. The Chinese Orange Mystery. New York: Pocket Books, 1939. 243 p.
13. Stout R. Too Many Cooks. New York: Jove/HBJ, 1979. 205 p.

УДК 81'42: 82-84
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2021-1-20>

КАТЕГОРИЧНІСТЬ ЯК ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ АВТОРИТЕТНОСТІ ІНТЕРНЕТ-АФОРИЗМУ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Машкіна О. М.

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри загального мовознавства і германістики
факультету іноземної філології
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова
вул. Пирогова, 9, Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-7849-0535
sakenael@gmail.com*

Ключові слова: афоризм,
класичний афоризм,
інтернет-афоризм,
конвергентна культура,
культура співучасті,
авторитетність,
категоричність.

Статтю присвячено дослідженню проблеми реалізації авторитетності інтернет-афоризму. У роботі інтернет-афоризм розглядається як складова частина сучасної конвергентної культури, тобто «культури співучасті», яка передбачає високу активність реципієнтів інформації, на відміну від культури старих медіа. Досягнення такої активності забезпечується технічними можливостями сучасних медіа, наприклад, у соціальних мережах, можливістю учасників інтернет-комунікації реагувати на отриману інформацію: ставити позначку «подобається», залишати коментарі, ділитися матеріалом. Під впливом сучасної віртуальної культури відбуваються істотні соціокультурні трансформації, які детермінують зміни в жанровій системі: частина жанрів переміщується у віртуальний простір або дублюється в ньому, спостерігаються зміни в самих жанрах. Афоризм характеризується високим рівнем авторитетності та відтворюваності. У роботі розрізняються класичний афоризм та інтернет-афоризм, який має характерні унікальні ознаки, як-от інтерактивність, зумовлена існуванням у віртуальному середовищі. Активна роль реципієнтів інтернет-афоризму та вплив на його відтворюваність підвищують цінність уваги сторони, яка сприймає, та робить цю увагу своєрідним капіталом. Увага реципієнтів інформації, у свою чергу, напряму пов'язана з поняттям її авторитетності. Жанрова форма афоризму розглядається як прецедентна жанрова форма та передбачає високий рівень авторитетності висловлювання, отже, високий рівень довіри. Інтернет-афоризм, використовуючи прецедентну жанрову форму, підвищує авторитетність інформації. Категорія категоричності, яку в роботі розглянуто у взаємозв'язку з поняттям достовірності, виступає засобом підвищення авторитетності висловлювання. У російськомовних інтернет-афоризмах категоричність виражається за допомогою багатократних заперечень, імперативних конструкцій, двоскладової форми побудови інтернет-афоризму у вигляді складнопідрядного речення з умовним підрядним реченням у складі тощо. У статті робиться висновок про особливе значення авторитетності для інтернет-афоризму та її важливість у перцепції закладеної в ньому інформації. Категорія авторитетності інтернет-афоризму реалізується за допомогою прецедентної жанрової форми та мовних засобів висловлювання.

CATEGORICALNESS AS A MEANS OF REALIZATION OF THE INTERNET APHORISM AUTHORITATIVENESS: PROBLEM STATEMENT

Mashkina O. M.

*Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at General Linguistics and Germanistics Department
of the Faculty of Foreign Philology
National Pedagogical Dragomanov University
Pyrohova str., 9, Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-7849-0535
sakenael@gmail.com*

Key words: *aphorism, classical aphorism, Internet aphorism, convergent culture, culture of complicity, authority, categorical.*

The article is devoted to the study of the Internet aphorism authoritativeness realization. Internet aphorism is regarded as a component of modern convergent culture, that is, “participatory culture”, which provides high activity of recipients of information in contrast to the culture of the old media. Such activity is provided by the technical capabilities of modern media, for example, in social networks, in particular the possibility of Internet communication participants to respond to the information received: to give “Like”, leave comments, share the content. The article states that significant socio-cultural transformations take place in the wake of the influence of modern virtual culture, that determines changes in the genre system: partly genres move to the Web, or duplicated in it. There are also changes in the genres themselves. Aphorism is a brief statement that has a high level of authoritativeness and repeatability. The classic aphorism and Internet aphorism are differentiated in the paper, Internet aphorism is characterized by unique features, in particular its interactivity due to its existence in a virtual environment. The active role of recipients of Internet aphorism and influence on its repeatability, increases the value of the addressee’s attention and turns it into a sort of capital. Attention of the information recipients, in turn, is directly related to the notion of its authoritativeness. The genre form of aphorism, which in this article is considered as a precedent genre form, provides a high level of statement authoritativeness and, accordingly, a high-level credibility of information concluded in it. Internet aphorism is often a statement that has a high level of categoricalness. The category of categoricalness, which in the work is considered to be in a relationship with the concept of reliability, is regarded as a means of increasing the authoritativeness of the statement. In Russian Internet aphorisms, categoricalness is expressed by multiple objections, imperative structures, a two-component form of the Internet aphorism, in the form of a complex sentence with a conditional subordinate sentence, etc. The article concludes that the most authoritativeness importance for Internet aphorism and its decisive value in the perception of information laid down in it. The category of authoritativeness in the Internet aphorism is realized through the precedent genre form and language means.

Постановка проблеми. У сучасному світі інтернет, «майже відчутна і явна ознака глобалізації» [5, с. 36], визначає або має суттєвий вплив на всі аспекти людського життя. Віртуальне середовище багато в чому визначає культуру людського суспільства: під впливом Мережі змінюються культурні настанови, трансформуються класичні культурні форми. Спостерігається поступове переміщення або дублювання класичних літературних

жанрів у віртуальне середовище. Розміщення в інтернеті детермінує не тільки доступність інформації для читача, а й змінює сам перцептивний процес, забезпечує зворотний зв’язок. В умовах інтенсифікації інформаційного потоку особливої популярності набувають короткі жанрові форми, як-от афоризм. Існування афоризму у віртуальному середовищі наділяє його унікальним набором характеристик і впливає на його перцепцію.

Вивчення особливостей існування жанрів, їхніх трансформацій у віртуальному середовищі, зокрема жанру афоризму, дослідження перцептивних процесів споживачів інформації, зокрема й проблема авторитетності інформації в інтернеті, є важливими завданнями для сучасної лінгвістики, що робить дане дослідження **актуальним і перспективним**.

Дослідники виділяють різні види афоризмів, наприклад, Н.Б. Мечковська пише про класичні афоризми, які визначає як «узагальнені істини», контекстуально незалежні (самодостатні), лаконічні і «досконалі» у художньо-естетичному плані [6, с. 79], афоризми другого покоління, афоризми нового часу [6]. Трансформація жанрової форми афоризму привела до появи такої його варіації, як інтернет-афоризм. У нашій роботі для розмежування понять пропонуються терміни «класичний афоризм» та «інтернет-афоризм», де інтернет-афоризм – це короткий вислів, що має форму афоризму, який функціонує у віртуальному середовищі.

Інтернет-афоризм передбачає зворотний зв'язок, на відміну від класичного афоризму, реакція на який переважно виражається в усній формі, тоді як реакція на інтернет-афоризм виражається в письмовій формі і в кількості позначень «подобається», що визначає його інтерактивний характер. Варто зазначити, що важливим аспектом інтернет-афоризму, крім його інтерактивності, є його зумовленість сучасним віртуальним середовищем: інтернет-афоризм можна розглядати як явище сучасної «культури співучасті», конвергентної культури, яка може бути протиставлена пасивному медіасприйняттю. Г. Дженкінс розуміє під конвергенцією «технологічні, індустріальні, культурні та соціальні трансформації способів поширення медіа в нашій культурі» [2, с. 25], підкреслює, що «конвергенція реалізується насамперед в умах окремих користувачів, а також через їхню соціальну взаємодію з іншими користувачами» [2, с. 30], розділяючи медіа на активні, тобто такі, «у яких користувачі шукають інформацію», та пасивні, «у яких користувач пасивно споживає контент» [2, с. 32]. Отже, «Мережа пропонує більш спеціалізовані канали її [культури] поширення, будучи, по суті, реакцією на цю культуру» [2, с. 296]. Характерною особливістю такої культури є «винос» назовні і поширення того, що було приховано раніше, наприклад ведення щоденника в Мережі: якщо в доінтернетну епоху щоденникові записи замикалися переважно на автора і не передбачали публічності, за винятком, можливо, щоденників відомих особистостей, то сьогодні інтернет дає можливість такої слави всім, хто має доступ, робить внутрішні розумові процеси доступними для інших: «<...> технології нових медіа сприяють екстерналізації й об'єктивації мислення, а також нарощують потенціал контр-

олу за останнім» [5, с. 95]. На думку Н.Б. Мечковської, єдиною обов'язковою ознакою афоризму є його відтворюваність [6, с. 78]. Інтернет-афоризм створюється саме з метою бути відтворюваним. Інтернет-афоризми, з огляду на їхній узагальнювальний характер, можна розглядати і як висловлювання, що генералізують, «фрази, у яких підсумовується накопичений загальнолюдський досвід, досвід якого-небудь соціуму або ж життєвий досвід якоїсь окремої персони» [8, с. 61]. Особливостями таких висловлювань є те, що вони «легко запам'ятовуються, врізаються в пам'ять, багато – завдяки своїй несподіваності, парадоксальності» [8, с. 62]. Інтернет-афоризм створюється у формі висловлювань, що генералізують, із прицілом на запам'ятовуваність, і, як наслідок, відтворюваність. Отже, інтернет-афоризм відрізняється від афоризму у класичному розумінні існуванням у принципово іншому комунікативному середовищі, яке передбачає активність реципієнта: останній може не тільки висловлювати свою реакцію (відмітками «подобається», коментарями), але й, що особливо важливо, може поширювати інтернет-афоризми, збільшувати аудиторію реципієнтів.

Важливо відзначити і те, що збільшення інформації сприяє також підвищенню конкуренції за людську увагу: публікація в інтернеті будь-якого контенту не має сенсу, якщо його ніхто не бачить, не читає і не реагує на нього; її короткостроковість: постійна поява нової інформації сприяє її швидкому забуванню, отже, скороченню її життєвого циклу; її знецінення: цінність того, що є короткостроковим, швидко і просто замінюваним, неминуче падає.

У статті розглядаються особливості інтернет-афоризму як трансформованого класичного афоризму в контексті вивчення характерних особливостей функціонування жанрів у просторі Мережі, особливості взаємозв'язку інтернет-афоризму і поняття авторитетності.

Мета статті – розглянути інтернет-афоризм як трансформований класичний афоризм у контексті понять авторитетності та категоричності, визначити способи підвищення авторитетності інтернет-афоризму й основні засоби реалізації категоричності.

Методологія дослідження. Аналіз останніх наукових праць дозволив окреслити способи реалізації авторитетності інтернет-афоризму та вказати на зв'язок понять авторитетності та категоричності. За допомогою методу суцільної вибірки зі сторінок, де публікуються інтернет-афоризми (використовувалися сторінки платформи Facebook), було дібрано 237 афоризмів. Аналіз вибірки дозволив виділити основні засоби реалізації категоричності в інтернет-афоризмах.

Виклад основного матеріалу дослідження. За визначенням Є.Є. Іванова, «афоризми у своєму

найбільш поширеному розумінні – це жанр літературних висловів як окремих літературно-художніх і публіцистичних творів, а також філософських творів (переважно морально-етичного змісту)» [3, с. 10]. Зв'язок афоризмів із філософією відзначається також у праці “A theory of the aphorism. From Confucius to Twitter” [11, с. 7]. До жанрових особливостей афоризму належать, серед іншого, його «світоглядна глибина і значущість» [3, с. 10].

З появою нових медіа класичний афоризм, який переходить у віртуальне середовище, зазнає змін, зокрема й через зміни каналів передачі. Істотну роль у появі такої жанрової форми, як інтернет-афоризм, відіграють і трансформації, що відбуваються з аудиторією, наприклад екстерналізація внутрішніх розумових процесів, оскільки «те, що раніше належало сфері особистого і вважалося унікальним індивідуальним станом або ментальним процесом, зараз переживає своє втілення в публічній сфері» [5, с. 95].

Становлення і розвиток нових медіа змінюють сприйняття жанрових форм: на думку Н.Л. Лейдерманна, «у перехідні епохи, які утворюються на місці розриву культурних ер <...>, коли набуває широкого поширення міфологія хаосу, відбувається руйнування раніше авторитетних жанрів, проголошується відмова від жанрових канонів, сама категорія жанру дискредитується, оголошується теоретичної фікцією» [4, с. 153]. Криза авторитетності класичного афоризму сприяє становленню інтернет-афоризму. Н.Л. Лейдерман також вказує на появу антижанрів, однак зазначає, що «антижанри тому-то і мають естетичну семантику, що орієнтовані на пам'ять осміюваного або пародійованого жанру, тільки перевертають її навиворіт» [4, с. 156]. Деякою мірою інтернет-афоризм є таким антижанром, який, однак, спирається на прецедентну форму класичного афоризму. Як «використання прецедентного тексту в оригінальному вигляді дозволяє актуалізувати закладені в ньому емоції <...>, уводить текст у прецедентний соціокультурний контекст» [10, с. 101], так і прецедентний жанр актуалізує знання про нього людини, яка сприймає, готує подальше сприйняття. Отже, з налаштуванням того, хто сприймає, на певні характеристики висловлювання (серйозність, мудрість, авторитетність), знижується критичність сприйняття самого сенсу інтернет-афоризму.

Також відзначимо, що в сучасному мережевому просторі спостерігаються дві протилежні тенденції: з одного боку, афоризм втрачає свою авторитетність, з іншого боку, має місце використання афористичної форми для додавання висловленню авторитетності. У такому разі «авторитетною стає сама по собі мовна форма, яка імпліцитно впливає на свідомість адресата повідомлення й обумовлює фідеїстичне сприйняття інформації, закладеної у

висловлюванні, що генералізує» [8, с. 60]. Вихолощення афоризму класичного змінилося прагненням використовувати афористичну форму для маніпулювання сприйняттям користувачів, оскільки в інтернет-афоризмах «серйозній» формі афоризму не завжди відповідає зміст, отже, основний принцип інтернет-афоризму – це відповідність насамперед зовнішній формі, а не внутрішній.

Використання прецедентної форми класичного афоризму покликане впливати на сприйняття інтернет-афоризму реципієнтами, підвищувати його авторитетність, оскільки така форма «імпліцитно діє на свідомість адресата повідомлення і стає сигналом того, що смислу висловлювання можна довіряти» [8, с. 66]. На думку Н.І. Сухорукової, «якщо розуміти комунікацію як процес взаємної координації діяльності за посередництвом вербальних і невербальних знакових систем, що виробляються і змінюються в самому цьому процесі, будь-яке висловлювання, будь-який фрагмент дискурсивного процесу, таким чином, має певну вартість на ринку лінгвістичних дій» [9, с. 29].

Авторитетність інформації в інтернеті безпосередньо пов'язана з його популярністю і відтворюваністю, тобто, оскільки вона здатна привертати увагу, авторитетність підвищує увагу користувачів, їхню увагу завжди можна монетизувати, наприклад за допомогою реклами, отже, у Мережі «авторитет є формою символічного капіталу» [9, с. 29–30]. Підвищення рівня відтворюваності інтернет-афоризму є водночас способом посилення його авторитетності, оскільки «авторитетність прислів'я і будь-якого іншого постійно відтвореного в промові анонімного тексту (тексту із «забутим автором») також є персональною; вона знайдена в результаті регулярного вживання заданої мовної одиниці, визнання її мудрості та значущості носіями мови» [8, с. 65]. Дослідники відзначають, що «авторитет виникає не відразу, але знаходиться в результаті функціонування певної особи, твори, реалії тощо. У соціальному і культурному просторі в синхронії і діахронії» [8, с. 65]. Засобами посилення авторитетності висловлювання можуть бути авторитетність його автора, власне мовні засоби, семантика узагальненості і сама мовна форма [8]. Відмітною особливістю авторитету інтернет-афоризму є те, що він спирається на авторитетність жанрової форми класичного афоризму.

Одним зі способів підвищення авторитетності інтернет-афоризму є його категоричність, яка може свідчити «про цілковиту переконаність, упевненість автора тексту у своїй правоті» [7, с. 48] або сприйматися так реципієнтом. Є.Г. Андреева пов'язує категоричність з поняттям ієрархії, оскільки «категоричність висловлювання також виявляється в цьому контексті свого роду соціальним

знаком, що розрізняють як різні культури, так і представники однієї культури, що мають різне положення в соціальній ієрархії» [1, с. 242]. Категоричність афоризму в підсвідомості реципієнта «вкладає» наявну в ньому інформацію в уста більш високопоставленого автора, що автоматично підвищує його авторитетність і викликає більш довірче її сприйняття. Крім того, категоричність висловлювання пов'язана з поняттям його достовірності, категоричність «взаємодіє з категорією персуазивності» [1, с. 244], «за допомогою якої мовець кваліфікує повідомлення з погляду його достовірності» [1, с. 243], хоча варто підкреслити, що «категоричним може бути не тільки достовірне, але і недостовірне висловлювання» [1, с. 244].

Аналіз відібраних із сайтів афоризмів свідчить про те, що для російськомовних інтернет-афоризмів характерні такі основні **засоби вираження категоричності**: використання одразу **декількох заперечень в одному висловлюванні**:

Никому никогда ничего не объясняйте – каждый все равно поймет так, как ему выгодно [13].

Никогда никому ничего не доказывайте. Это ваша жизнь, а не теорема по геометрии [13].

Никто ни за кем не должен бегать. Люди должны бегать только навстречу друг другу [12].

Никогда не отрекайся от своего внутреннего зверя. Однажды твоя человечность сломается там, где он даст тебе силы выжить [12].

Никогда никому не мстите. Все будет. У вас – хорошо. А у них – как заслужили [14].

Слугувати реалізації категоричності інтернет-афоризму може **з'ясувальне складнопідрядне речення**: *если <...>, то <...>, если <...>, значит <...>, если <...>*:

Если человек прекратил спор, то не факт, что вы правы. Возможно, он понял, что вы тупой [13].

Если без вас можно прожить хотя бы один день, не узнав, как ваши дела и что с вами, – значит, они могут прожить без вас и все остальные дни [13].

Если человек заинтересован в тебе, он всегда найдет способ узнать: где ты? как ты? Все остальное просто отговорки [13].

Категоричність може бути реалізована вживанням **прислівників із семантикою виключності**: *только, только тогда*:

Только имеющие детей понимают, что есть жизнь, которая дороже собственной [13].

Тебя ценят только тогда, когда в тебе нуждаются. Такова жизнь [13].

Категоричність реалізується також використанням **імперативних форм**:

Забудь то, что в прошлом ранило тебя, но никогда не забывай, чему это тебя научило [13].

Очнитесь. Никто нас не любит такими, какие мы есть. Это коварное вранье. Нас любят красивыми, веселыми, жизнерадостными и ухоженными [13].

Часто імператив доповнюється лексемами із семантикою безапеляційності, наприклад: *никто, никогда*.

Помните, не получит желаемого – это иногда и есть везение [13].

Категоричність може посилюватися також за допомогою різних типів **повторів**, наприклад повторів окремих слів, синтаксичних структур, дериваційних повторів тощо:

Развод – это не трагедия. Трагедия – это оставаться в несчастливом браке и учиться неправильно видеть любовь [13].

Забудь то, что в прошлом ранило тебя, но никогда не забывай, чему это тебя научило [13].

Мужчина, не умеющий держать слово, ни одну женщину не удержит [13].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, поняття авторитетності є одним із центральних у вивченні жанрової форми інтернет-афоризму. Авторитетність афоризму у віртуальному середовищі безпосередньо пов'язана з категоріями персуазивності та категоричності, має вирішальне значення для його сприйняття реципієнтами. Категоричність в інтернет-афоризмах реалізується як використанням авторитетності жанрової форми класичного афоризму, а також мовними засобами. **Основними засобами вираження категоричності** в російськомовних афоризмах є: використання різних типів повторів, множинних заперечень, імперативних форм, з'ясувальних складнопідрядних речень, розбиття висловлювання на короткі прості речення, останнє з яких містить несподівану кінцівку, прислівників із семантикою виключності, винятковості.

Перспективами майбутніх досліджень може бути порівняльне вивчення засобів підвищення авторитетності інтернет-афоризмів та інших малоформатних текстів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреева Е.Г. Язык и культура: категоричность высказывания как отражение социокультурных норм в языковых моделях. *Вестник Русской христианской гуманитарной академии*. Москва, 2008. № 1. Т. 9. С. 242–251.
2. Дженкинс Г. Конвергентная культура. Столкновение старых и новых медиа. Пер. с англ. А.В. Гасилина. Москва : Группа компаний «РИПОЛ классик», 2019. 384 с.
3. Иванов Е.Е. Лингвистика афоризма : учебно-методическое пособие. Могилев : МГУ имени А.А. Кулешова, 2016.

4. Лейдерман Н.Л. Проблема жанра в модернизме и авангарде (Испытание жанра или испытание жанром). *Studi Slavistici*. 2008. № 5 (1). С. 147 Пер. с англ. А. Гасилина 177.
5. Манович Л.З. Язык новых медиа. Москва : АД «Маргинем пресс», 2018. 400 с.
6. Мечковская Н.Б. Жанры афористики и градация высказываний по степени идиоматичности. *Жанры речи*. Саратов : Издательский центр «Наука», 2009. Вып. 6. С. 79–111.
7. Руженцева Н.Б. Дискредитирующие тактики и приемы в российском политическом дискурсе : монография. Екатеринбург : Урал. гос. пед. ун-т. 2004. С. 294
8. Суздальцева В.Н. Генерализующие высказывания как средство манипулирования сознанием массового адресата. *Медиалингвистика*. 2018. Т. 5. № 1. С. 60–72.
9. Сухорукова Н.И. Прямолинейность и категоричность высказывания как проявление коммуникативной категории авторитетности (на материале аутентичных англоязычных финансово-аналитических комментариев). *Язык, сознание, коммуникация* : сборник статей / отв. ред. В.В. Красных, А.И. Изотов. Москва : Макс-Пресс, 2011. Вып. 43. С. 28–37.
10. Языковое сознание жителей Воронежа / И.А. Стернин и др. ; под ред. И.А. Стернина. Воронеж : Истоки, 2010. 250 с.
11. Hui A. A theory of the aphorism. From Confucius to Twitter. Princeton and Oxford : Princeton university press, 2019. 273 p.
12. Группа «Мудрость». URL: https://www.facebook.com/groups/850718721951771/?epa=SEARCH_BOX (дата звернения: 06.04.2021).
13. Группа «Мудрость Wisdom». URL: <https://www.facebook.com/groups/1871888156256472/> (дата звернения: 06.04.2021).
14. Группа «Умные мысли / цитаты». URL: <https://www.facebook.com/thoughts.smart/> (дата звернения: 06.04.2021).

REFERENCES

1. Andreeva E.G. (2008) Yazyk i kul'tura: kategorichnost' vyskazyvaniya kak otrazhenie sotsiokul'turnykh norm v yazykovykh modelyakh. Bulletin of the Russian Christian Humanitarian Academy. Moscow. № 1. Vol. 9. P. 242–251.
2. Dzhenkins G. (2019) Konvergentnaya kul'tura. Stolknovenie starikh i novikh media / transl. from Eng.by A. Gasilina]. Moskva: Company group "RIPOL klassik". 384 p.
3. Ivanov E.E. (2016) Lingvistika aforizma: uchebnometodicheskoe posobie. [Electronic resource]. Mogilev : MSU A.A. Kuleshova.
4. Leiderman N.L. (2008) Problema zhanra v modernizme i avangarde (Ispytanie zhanra ili ispytanie zhanrom). *Studi Slavistici*, 5 (1), 2008. S. 147–177.
5. Manovich L. (2018) Yazyk novykh media. Moskva: AD Marginem press, 2018. 400 p.
6. Mechkovskaya N.B. (2009) Zhanry aforistiki i gradatsiya vyskazyvaniy po stepeni idiomatichnosti. *Zhanry rechi*. Saratov: Press cenre "Nauka". Issue 6. P. 79–111.
7. Ruzhentseva N.B. (2004) Diskreditiruyushchie taktiki i priemny v rossiiskom politicheskom diskurse: Monografiya. Ekaterinburg: Ural State Pedagogical University. 294 p.
8. Suzdal'tseva V.N. (2018) Generalizuyushchie vyskazyvaniya kak sredstvo manipulirovaniya soznaniem massovogo adresata. *Medialingvistika*. Vol. 5. № 1. P. 60–72.
9. Sukhorukova N.I. (2011) Pryamolineynost' i kategorichnost' vyskazyvaniya kak proyavlenie kommunikativnoi kategorii avtoritetnosti (na materiale autentichnykh angloyazychnykh finansovo-analiticheskikh kommentariyev). *Yazyk, soznanie, kommunikatsiya*: Sb. statei / Otv. red. V.V. Krasnykh, A.I. Izotov. Moskva: MAKS Press, Issue 43. P. 28–37.
10. Yazykovoe soznanie zhitelei Voronezha (2010) / I.A. Sternin [and colleagues] / [under the editorship of I.A. Sternin]. Voronezh: Istoki, 2010. 250 p.
11. Hui A. (2019) A theory of the aphorism. From Confucius to Twitter. Princeton and Oxford: Princeton university press. 273 p.
12. Group "Mudrost'". https://www.facebook.com/groups/850718721951771/?epa=SEARCH_BOX (date of request 6.04.2021)
13. Group "Mudrost' Wisdom". <https://www.facebook.com/groups/1871888156256472/> (date of request 6.04.2021)
14. Group "Umnye mysli / tsitaty". <https://www.facebook.com/thoughts.smart/> (date of request 6.04.2021)

УДК 811.161.2'276.45
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2021-1-21>

ДЕЯКІ ЗАУВАГИ ЩОДО ПРОТООФЕНСЬКОЇ ОСНОВИ УКРАЇНСЬКИХ АРГО

Редько Є. О.

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри українознавства
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
майдан Свободи, 6, Харків, Україна
orcid.org/0000-0002-0797-9499
yevhen.redko@karazin.ua, sonsimon@i.ua*

Ключові слова:

*східнослов'янські
субстандартні системи,
українські лірницько-
ремісницькі арго, соціолект
володимирських офенів,
порівняльно-історичне
вивчення арго, лексичні
паралелі.*

Статтю присвячено дослідженню зв'язків між українськими арго та соціолектом володимирських офенів у контексті порівняльно-історичного вивчення східнослов'янських субстандартних систем. Основну увагу приділено протоофенській теорії формування східнослов'янських арго, запропонованій російським мовознавцем Василем Бондалетовим, яку критично оцінено з огляду на лінгвальні й екстралінгвальні особливості розглянутих соціальних діалектів. Сумніву піддано твердження про генетичну первинність офенського соціолекту щодо українських арго й зацентровано на контактному характері взаємодії згаданих субстандартних систем. В основу статті покладено зіставний аналіз одинадцяти українських лірницьких арго, зафіксованих у мовознавчих та етнографічних розвідках упродовж другої половини ХІХ – початку ХХІ століття, і найрепрезентативнішого «офенського» джерела – словника соціолекту володимирських мандрівних торговців, що його зібрав у 1850-х роках Володимир Даль. Українсько-офенські арготичні лексичні паралелі проаналізовано за кількісними та якісними параметрами, кількісні показники розглянуто з огляду на територіальні особливості відповідних арго. Визначено, що загальна кількість лексичних збігів залежить від обсягу й ареалу поширення аналізованих субстандартних систем і може свідчити лише про конвенційну спорідненість офенського соціолекту з українськими арго. Якісні параметри українсько-офенських зв'язків досліджено на матеріалі фіксованої множини лексем, яка дає змогу помітити численні розбіжності між українською й офенською лексикою на рівні базових понять і найпоширеніших слів. У межах цієї множини окремо досліджено кілька груп офенських арготизмів за частотністю збігів, визначено загальні особливості таких міжарготичних зв'язків. Зауважено, що ймовірна генетична вторинність українських лірницьких соціолектів щодо соціолекту офенів може ґрунтуватися лише на спільному фонді грецьких запозичень у східнослов'янських арго, однак етимологічні та семантичні особливості грецизмів не дають переконливих свідчень на користь цього припущення.

SOME NOTES ON THE PROTOOFENIAN BASIS OF THE UKRAINIAN ARGOTS

Redko Ye. O.

*Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Ukrainian Studies Department
V. N. Karazin Kharkiv National University
Svobody square, 6, Kharkiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-0797-9499
yevhen.redko@karazin.ua, sonsimon@i.ua*

Key words: *East Slavic substandard systems, Ukrainian lyrists' and craftsmen' argots, sociolect of Volodymyr ofens, comparative and historical study of argots, lexical parallels.*

The article is devoted to studying the relationships between the Ukrainian argots and Volodymyr ofenyas' in the context of the comparative and historical research of East Slavic substandard systems. The main attention is focused on protoofen theory of forming East Slavic argots offered by Russian linguist Vasili Bondaletov. The theory was criticized because of lingual and extra lingual peculiarities of social dialects. There were some doubts about the genetic origin of ofenyas' sociolect from the Ukrainian argots, also there was emphasized on the contact character of substandard systems interaction. The article is based on the comparative analysis of eleven Ukrainian lyrists' sociolects mentioned in the lingual and ethnographical studies during the second half of the XIX century and in the early XXI one, as well as the most important ofenyas' source – the sociolect dictionary of Volodymyr wandering traders, which was created by Volodymyr Dahl in the 1850s. Lexical parallels between Ukrainian and ofenian argots are analyzed by quantitative and qualitative parameters. Quantitative parameters are considered according to the territorial peculiarities of the argots mentioned above. In particular, we have determined that the total number of lexical coincidences depends on the quantity and geography of spreading the analyzed substandard systems and may show only conventional similarity of ofenyas' sociolect and the Ukrainian one. Qualitative parameters of Ukrainian and ofen relationships are studied on the material of the certain number of lexical units enabling to notice various differences between Ukrainian and ofenian lexis on the level of main notions and the most spread words. Within the certain number of lexical units mentioned above, several groups of ofenyas' argots by coincidence frequency are considered. Besides, general peculiarities of such inter argots relationships are analyzed. We have concluded that probable genetic recurrence of Ukrainian lyrists' sociolects to ofens' ones may be based only on a common fund of Greek borrowings in East Slavic argots. Nevertheless, etymological and semantic peculiarities of these Greek borrowings don't prove such a statement.

У 1987 р. в російському місті Рязань вийшов друком навчальний посібник Василя Бондалетова «Типология и генезис русских аргот» [5], у якому автор, опрацювавши матеріал понад 100 східнослов'янських соціолектів, визначив завдання порівняльно-історичного вивчення варіантів аргот й дослідив типологію спільних та відмінних рис у них. Проаналізувавши різні групи лексем, Василь Бондалетов дійшов висновку, що всі російські аргот безпосередньо чи опосередковано походять з «офенської мови» – умовної мови перших східнослов'янських мандрівних торговців – і немає жодної арготичної мікросистеми, не пов'язаної із цією «мовою» [5, с. 41].

Зазначені спостереження Василя Бондалетова спробував застосувати до українських і білоруських соціолектів. Указавши на лексичну подібність згаданих соціолектів до російських аргот, він зауважив, що жоден дослідник докладно не зіставив білоруського й українського субстандартного матеріалу з російськими соціолектами, а отже, зв'язки між аргот східнослов'янських народів досі не з'ясовані. Намагаючись визначити передусім спільність між українськими і білоруськими аргот й офенською мовою, Василь Бондалетов проаналізував відповідні соціолекти і стисло зрозумів отримані результати. У його присуді йдеться про те, що всі східнослов'янські аргот

беруть початок у спільному лексичному фонді (тут і далі курсив наш – *Є. Р.*), який виник до розпаду східнослов'янської етнічної та мовної єдності (такий фонд названо «протоофенською мовою»); про це свідчать шар офенської лексики в українських і білоруських аргі, зіставний з «офенізмами» у більшості російських аргі, однаковий інвентар офенських лексем і їхнє центральне місце в усіх східнослов'янських арготичних мікросистемах [5, с. 46–47].

Протоофенська теорія через брак альтернативних студій і великий авторитет Василя Бондалетова як провідного російського арголога посіла чільне місце у славістичній соціолектології. Сумніви щодо її істинності висловила тільки сучасна дослідниця російських умовних мов ХІХ ст. Марина Прийомишева, яка, зіставляючи окремі східнослов'янські соціолекти, визначала, зокрема, питому частку «офенізмів» у них. Такі спостереження вона залишила щодо кількох українських соціолектів, визнавши їхню близькість і вторинність щодо білоруських аргі, а не офенської мови [15, с. 318]. Аналізуючи протоофенську основу східнослов'янських аргі, російська лінгвістка була не менш категорична й заперечила її, зауваживши, що механізм взаємодії умовних мов і вплив на них офенської мови як соціально детермінованої комунікативної системи *генетично не зумовлені*, а тому спільна генеза цих систем *проблематична* [15, с. 230].

Зважаючи на полярність поглядів щодо «протоофенської основи» східнослов'янських аргі, недостатню увагу згаданих дослідників до української соціолектної проблематики й незалученість великого масиву українських аргі, у пропонованій статті ми спробуємо висловити деякі зауваги щодо ймовірної «протоофенськості» українських історичних соціолектів і подати об'єктивну картину українсько-офенських зв'язків.

У протоофенській теорії найперше впадає у вічі те, що її автор припасовує генезу східнослов'янських соціолектів до теорії спільної давньоруської мови, яка розпалася в ХІV–ХV ст. (провідна в радянській та російській лінгвістиці, ця теорія неодноразово зазнавала критики й була ґрунтовно спростована, зокрема, у [14; 18] та інших). Власне Василь Бондалетов намагався пояснити соціолектні явища в річищі традиційного радянського мовознавства, зокрема історії східнослов'янських літературних мов, хоч такий підхід суперечливий, передусім з огляду на специфічність аналізованого матеріалу та його почасти незіставність із літературномовними процесами. Вочевидь, дослідник і сам розумів сумнівність свого підходу, зауважуючи, що генетична спільність аргі *не тотожна* генетичній спільності мов і діалектів, адже *арго становить особливу лексичну систему*, а не загальну

мовну структуру [5, с. 50]. І справді, аргі – це деяка сукупність лексем, уживаних у закритій соціальній групі (традиційно за їхню основну функцію визнають функцію конспіративну). За таких умов аргі закриті від зовнішнього світу, комунікативно обмежені, а їхні носії спілкуються лише зі «своїми». Отже, навряд можна припустити, що різні соціальні групи, наприклад офені й українські лірники чи білоруські прошаки, навіть за спільності мандрівного способу життя та праці, мали спільну мову, адже тоді втрачає сенс соціолектна криптичність. За таких історико-мовних обставин вірогідно, що окремі лексеми чи групи лексем потрапляли з одного аргі в інше під час безпосередніх зв'язків їхніх носіїв (як це наочно підтверджують процеси в сучасних жаргонах і сленгу). Ось чому будь-яку кількісно зумовлену спільність чи подібність аргі варто визнати за наслідок активних міжсоціолектних контактів. Далі ми спробуємо підтвердити таку позицію, проаналізувавши українсько-офенські арготичні паралелі за кількома параметрами й методами.

1. Кількісні параметри досліджуваного матеріалу

Найперше, на нашу думку, належить зважити на кількісні параметри офенсько-українських арготичних зв'язків. Майже всі збирачі й дослідники українських аргі (див., наприклад, [1, с. 449; 9, с. 181; 16, с. 22]) зазначають, що ці соціолектні системи мають багато спільних лексем з іншими східнослов'янськими аргі, однак у наукових розвідках лише зрідка можна віднайти будь-які показники, що оприявнюють таку спільність. І Василь Бондалетов, і Марина Прийомишева подають інформацію щодо лексичних збігів між різними соціолектами саме в контексті зв'язків офенської мови з іншими аргі, щоправда, їхні дані досить обмежені й дещо різняться. Попри це, в обох дослідників кількість офенських лексем в українських аргі не перевищує 20–25% (виняток становить аргі чернігівських лірників і прошаків, у якому Василь Бондалетов визначає 25–35% лексики як офенську з походження; див. [5, с. 46]). Зважаючи на очевидну фрагментарність зазначених даних, ми проаналізували кількісні параметри «офенізмів» в українських аргі й узагальнили цю інформацію в таблиці. У ній матеріали одинадцяти українських соціолектів, зібраних упродовж кінця ХІХ – початку ХХІ ст., зіставлені з найрепрезентативнішим офенським джерелом – «Офенско-русским» та «Русско-офенским словарем», які уклав згідно з розпорядженням міністра внутрішніх справ Російської імперії графа Перовського в 1850-х рр. Володимир Даль (понад 6 000 лексем) [4]. Українські арготичні матеріали в таблиці 1 угруповано за територіальним принципом, зокрема виділені соціолектні мікрогрупи – східноукраїнська,

Українські арготичні матеріали

Соціолект	Збіги (варіанти)	Тотожні лексеми
Східноукраїнські соціолекти		
Харківські невлі (далі – ХН) [10]	53 (27%)	16 (8%)
Слобожанські лірники (далі – СЛ) [11]	60 (26%)	16 (7%)
Полтавські лірники (далі – ПЛ) [11]	68 (16%)	11 (3%)
Північноукраїнські соціолекти		
Чернігівські старці (далі – ЧС) [17]	53 (27%)	11 (6%)
Чернігівські кобзарі та лірники (далі – ЧК) [12]	63 (31%)	11 (6%)
Західноукраїнські соціолекти		
Галицькі лірники (далі – ГЛС) [16]	66 (20%)	15 (5%)
Галицькі лірники (далі – ГЛГ) [7]	96 (18%)	23 (4%)
Подільські лірники (далі – ПЛ) [11]	84 (18%)	18 (4%)
Волинські соціолекти		
Волинські лірники (далі – ВЛр) [9]	136 (9%)	44 (3%)
Волинські старці (далі – ВС) [2]	78 (14%)	24 (4%)
Волинські лабори (далі – ВЛб) [1]	40 (16%)	11 (4%)

північноукраїнська, західноукраїнська та волинська.

Із цієї таблиці зрозуміло, що найбільше збігів і тотожних лексем з офенською мовою мають кількісно великі соціолекти. Проте у відсотковому відношенні офенська лексика в кожному з них представлена менш ніж на 20%, що навряд варто трактувати як свідчення безпосередньої генетичної спорідненості. Натомість у менших соціолектах «офенізмів» процентно більше – такі соціолекти безпосередньо контактують з ареалом російських арго, тож частотність офенських слів у них можна визнати за наслідок міжарготичних впливів. Водночас що далі соціолект побутує від потенційного ареалу офенської лексики, то менший відсоток офенізмів у ньому: у контактних соціолектах цей рівень коливається від 25 до 35%, у неконтактних – від 10 до 20%.

Звісно, кількісні збіги не завжди стають релевантним інструментом, щоб встановити спорідненість арго: кількість спільних лексем може бути досить висока, однак у самому соціолекті такі лексеми становитимуть відносно невелику частку (наприклад, арго волинських лірників має найбільше умовних «офенізмів», проте їхня частка в ньому чи не найменша з-поміж усіх українських арго). Відповідно кількісні параметри логічно поєднати з якісними показниками міжсоціолектної взаємодії, оприявненими в генетико-типологічних особливостях конкретних арготизмів чи їхніх груп.

2. Якісні параметри досліджуваного матеріалу

Щоб встановити такі якісні параметри, потрібна більш-менш чітка методологія, застосовна до проблем мовної та діалектної

дивергенції. Традиційні кількісні критерії самі собою не дають змоги розв'язати окреслену проблему, однак якщо їх використовувати щодо обмеженої й перевіреної множини лексем, можна отримати досить виважені й об'єктивні результати. За таку множину в цій статті вибрані дві групи лексем: 1) списки базових понять (за зразок узято списки М. Свадеша та С. Яхонтова, використовувани в лінгвістичній компаративістиці для встановлення спорідненості мов) і 2) 125-слівний список В. Бондалетова [5, с. 9–10], у якому подані арготизми, найчастотніші в російських історичних соціолектах і який став підґрунтям для його протоофенської теорії (до того ж майже всі слова із цього списку наявні в офенських словниках Володимира Даля).

Вибір зазначених лексичних груп зумовлено тим, що ядро арготичної системи формують саме базові лексеми на позначення побутових реалій та явищ. Якщо припустити, що «протоофенське арго» стало основою для всіх східнослов'янських соціолектів, то в усіх цих мікросистемах має бути відбита передусім така базова лексика; водночас відсоток базових лексем у кожному арго має бути досить високий: традиційно помітну спорідненість репрезентують 75–85% спільних лексем, тоді як конвенційну – лише 15–30%. Звісно, у дослідженні соціолектів не завжди коректно використовувати принципи й методи, застосовні до історії літературних чи національних мов, однак і список М. Свадеша, і список С. Яхонтова добре зарекомендували себе саме як фіксована множина лексем, що дає досить об'єктивні результати (обидва списки скорочені, адже не всі базові поняття наявні в соціолектах; зокрема, вилучені поняття «сухий», «круглий», «попіл», «хмара», «пливти» та інші).

Таблиця 2

Дослідження соціолектів

Соціолект	Список М. Сवादеша (82 слова)	Список С. Яхонтова (33 слова)
Східноукраїнські соціолекти		
Харківські невлі [10]	13 (16%)	8 (24%)
Слобожанські лірники [11]	16 (20%)	10 (29%)
Полтавські лірники [11]	23 (28%)	15 (44%)
Північноукраїнські соціолекти		
Чернігівські старці [17]	13 (16%)	10 (29%)
Чернігівські кобзарі та лірники [12]	17 (21%)	10 (29%)
Західноукраїнські соціолекти		
Галицькі лірники [16]	18 (22%)	8 (24%)
Галицькі лірники [7]	26 (32%)	14 (41%)
Подільські лірники [11]	24 (29%)	11 (32%)
Волинські соціолекти		
Волинські лірники [9]	29 (35%)	11 (32%)
Волинські старці [2]	20 (24%)	11 (32%)
Волинські лабори [1]	11 (13%)	5 (15%)

Результати таблиці 2 корелюють із загальними кількісними показниками і вказують на те, що великі соціолекти мають більше базових офенських слів, ніж невеликі арго. Подані списки свідчать, що в українських арго на рівні базової лексики загалом від 20 до 35% слів спільні з «офенською мовою»; прикметним є досить високий рівень базової лексики в арго полтавських лірників, який можна пояснити полігенезним походженням цього соціолекту: з одного боку, він дуже близький до слобожанських арго, із другого, зазнав впливу як північноукраїнських, а отже, і білоруських, так і західноукраїнських соціолектів. Важливо наголосити, що кількість слів у стійкішій частині базової лексики не набагато, але майже всюди більша за кількість слів із менш стійкої частини. Якби пропорція була помітно більша, можна було б дійти висновку про генетичну спорідненість зіставлюваних систем, однак маємо баланс, а він може свідчити як про спорідненість лексем, так і про їхню запозиченість. Тобто списки базових понять переконливо не доводять близької спорідненості порівнюваних арго (а вона мала б бути очевидна й виразно оприявлена, адже йдеться про нетривалий часовий період, у якому функціонували ці соціолекти, і про їхню структурну консервативність – змінюваність у закритих лексичних системах з усталеними соціумними традиціями досить низька).

Натомість, зіставивши офенізми зі списку В. Бондалетова з матеріалами українських арго, ми отримали набагато цікавіші результати (табл. 3).

Якщо уважно подивитися на список В. Бондалетова, то можна помітити, що майже половини арготизмів із нього немає в жодному українському арго. Замість них часто вживано лексеми, наявні в усіх чи більшості українських соціолектів (водночас таких лексем немає в офенській мові): *бусать* («пити») – *керити* [16, с. 32], *кирити* [2, с. 271; 6, с. 706; 9, с. 191; 11, с. 411], *кірити* [1, с. 457; 2, с. 271; 9, с. 191; 10, с. 156; 17, с. 88], *терить* [12, с. 90]; *вершать* («дивитися») – *влєпати* [11, с. 389], *вліпати* [2, с. 269; 6, с. 704; 7, с. 10], *ліпати* [1, с. 457; 16, с. 36], *сліпати* [11, с. 396], *улепать* [17, с. 89],

уліпати [9, с. 211; 10, с. 156], хоч в офенській мові є *улеп* «око» паралельно із частотнішими *вербух*, *вершалю*, *вершалюка* «око»; *волоха* («сорочка») – *манатка* [2, с. 272; 6, с. 706; 7, с. 17; 9, с. 197; 10, с. 156; 11, с. 419; 16, с. 37; 17, с. 88], *монатка* [12, с. 90]; *дряба* («вода») – *дайка* [2, с. 269; 9, с. 186], *дейка* [2, с. 269; 16, с. 30], *делька* [1, с. 456; 2, с. 269; 6, с. 704; 7, с. 11; 10, с. 156; 11, с. 392], *дельга* [2, с. 269; 11, с. 392; 12, с. 87; 17, с. 87]; *жулик* («ніж») – *махир* [17, с. 87], *махлич* [2, с. 273; 6, с. 706; 17, с. 88], *махличник* [2, с. 273], *махлій* [9, с. 197; 10, с. 156], *махлун*, *махлюнець*, *мохлун* [9, с. 197], *махльовник*, *мохльовник* [2, с. 273; 9, с. 197], *махор* [12, с. 89], *мехир* [7, с. 13], *нехер* [16, с. 38]; *касей* («священник») – *каухвир* [12, с. 90], *корх* [1, с. 457; 2, с. 271; 6, с. 705; 7, с. 17; 9, с. 193; 10, с. 155; 11, с. 412; 16, с. 33], *корхвет* [11, с. 412], але *кисяев* [10, с. 155]; *ласый* («малий») – *мекрий* [2, с. 273; 6, с. 706; 7, с. 17; 9, с. 197], *мехри* [2, с. 273], *микри* [1, с. 458], *мікрый* [10, с. 156; 11, с. 405; 12, с. 89; 16, с. 37]; *лухта*

Таблиця 3

Зіставлення офенізмів зі списку В. Бондалетова з матеріалами українських арго

Соціолект	ХН	СЛ	ПЛ	ЧС	ЧК	ГЛС	ГЛГ	ПЛ	ВЛр	ВС	ВЛб
Збіги	29	36	27	27	25	30	30	34	33	30	19
%	23	29	22	22	20	24	24	27	26	24	15

Немає арготизмів зі списку В. Бондалетова	55	44%
Наявні в одному українському соціолекті	10	8%
Наявні у 2–4 українських соціолектах	22	18%
Наявні в понад 4 соціолектах, але не в усіх	30	24%
Наявні в усіх українських соціолектах	8	6%

(«каша») – *лакша* [9, с. 196], *лекша* [2, с. 272; 6, с. 706; 16, с. 36], *лекше* [17, с. 90], *ликша* [7, с. 13; 11, с. 401], але *лухта* [10, с. 155]; *мастырить* («працювати») – *клавити* [1, с. 457], *клевити* [7, с. 17; 9, с. 192; 11, с. 407; 16, с. 33], *клевляти* [2, с. 271], *клеватити* [6, с. 705], *кревляти* [10, с. 156], *склавати*, *склавотати* [17, с. 89]; *сафить* («різати») – *макувати* [16, с. 36], *махлати* [9, с. 197], *махличати* [2, с. 273], *махличити* [6, с. 706; 11, с. 415], *махловати* [9, с. 197], *махлювати* [11, с. 411], *михличити* [6, с. 706]; *трафилка* («копійка») – *батійка* [1, с. 456; 2, с. 268], *батуга* [12, с. 88; 17, с. 87], *батузка* [10, с. 155; 11, с. 402]; *трубѣха* («корова») – *авлида* [6, с. 704], *гавлита* [16, с. 29], *гавлидка* [7, с. 10; 11, с. 403], *гавритка* [2, с. 269; 9, с. 185], *євлюдка* [17, с. 87], *євлютка* [12, с. 88], *явлидка* [11, с. 403], *яглитка* [2, с. 270]; *ухлить* («слухати», «чути») – *слихтати* [2, с. 274; 9, с. 207], *слихтити* [6, с. 707; 7, с. 15; 9, с. 207], *слухомити* [16, с. 42], *слухтати* [9, с. 207], але *вухляти* [11, с. 418], крім того, в українських арго досить багато похідних номенів від *слихтити*, *слухомити*.

До цього переліку належать числівники зі списку В. Бондалетова, яких немає в українських соціолектах (крім *пенда*, однак щодо нього не зрозуміло, ідеться про запозичення з офенського арго чи про різноваріантне адаптування грецизму в різних соціолектах). Така особливість дивує й поготів, адже лексеми на позначення лічби або рахунку, використовувані у грошових операціях, мали б бути однакові за умови генетичної спорідненості арго.

Прикметно, що ізоглоси згаданих лексем охоплюють територію поширення українських та більшості білоруських арго (часто крім могильовських) і лише інколи можуть стосуватися російськотеренних умовних мов (поширених на території сучасних Смоленщини, Брянщини тощо). Вказана особливість наявна й у низки інших базових понять, щодо яких помітні розбіжності між українськими й офенським арго: *вячо*, *скель*, *скельно*, *хлябо* («багато») – *поксо* [2, с. 273], *посо* [1, с. 458; 6, с. 706; 9, с. 203; 10, с. 156; 11, с. 389; 17, с. 88]; щоправда, у деяких українських соціолектах зафіксовано лексему *гальмо*, *гальмо* («багато»), так само наявну в офенських арго; *гранатки*, *грентяты*, *євренёнок*, *єгреньок* («яйцо/яйця») – *кито* [7, с. 12; 11, с. 426], *кіта* [16, с. 32], *кіто* [1, с. 457; 2, с. 271; 6, с. 705; 9, с. 192], але *євро* [17, с. 87], *яврята* [10, с. 156]; *качава*, *котава*, *кочева* («голова») – *гвамозда* [12, с. 87], *главда* [2, с. 269; 7, с. 10; 9, с. 185; 11, с. 393], *глада* [16, с. 29], *гловда* [9, с. 185], *лавда* [6, с. 706], але *качава* [11, с. 394]; *луньга*, *льньга*, *люха*, *сунєга* («собака») – *скел* [15, с. 41], *скил* [7, с. 15; 12, с. 91], *скилун* [9, с. 206], *скиль*

[2, с. 274; 11, с. 411; 17, с. 89], *скиць* [6, с. 707], *скіл* [1, с. 458], *шкіль* [10, с. 155; 11, с. 411]; *седмать*, *седмить* («сидеть») – *качати* [9, с. 190; 12, с. 91], *качати* [1, с. 457; 2, с. 271; 6, с. 705; 7, с. 17; 9, с. 190; 16, с. 32].

Усі зазначені поняття важливі для арготичного середовища, тож досить дивно, чому їх – якщо визнати за аксіоматичну позицію Василя Бондалетова щодо протоофенської основи східнослов'янських арго – витіснили умовні інновації, причому витіснили повсюдно, у всіх соціолектах. Ще важливіше додати, що згадані «інновації» виникали не внаслідок словотвірних процесів, що було б логічно для вторинного номінування, а передусім унаслідок запозичення та трансформації грецьких коренів (*зікро* («око»), *кіто* («яйце»), *манатка* («сорочка»), *мікрій* («малий»), *посо* («багато») та інші).

Схожа ситуація з офенізмами, зафіксованими в кількох українських арго. Найчастіше такі лексеми наявні в меншій кількості соціолектів, ніж їхні українські відповідники: наприклад, *котюр* («хлопець», «поводир») – *котер* [10, с. 153], *котір* [11, с. 411], але *лабзюк* [12, с. 89], *лобез* [17, с. 88], *лобзай* [9, с. 196], *лобзюк* [7, с. 13], *лобуз* [2, с. 272], *хлбняк* [11, с. 422]; *сумак* («хліб») – *сумак* [12, с. 91; 17, с. 89], *сумер* [2, с. 275], *сумера* [9, с. 208], але *кумса* [1, с. 457; 7, с. 17; 9, с. 195; 11, с. 422; 16, с. 35], *кунсо* [6, с. 705]; *хлить* («іти») – *хляти* [11, с. 423], *хлйти* [2, с. 276], *хліти* [12, с. 90], *хляти* [10, с. 156], але *ханджати* [2, с. 276], *ханджовати* [9, с. 211], *ханджувати* [2, с. 276; 6, с. 707; 11, с. 423], *ханжувати* [10, с. 156], *ханити* [17, с. 89]. Водночас чверть лексем зі списку В. Бондалетова становлять арготизми, переважно зафіксовані в українських соціолектах, територіально близьких до російських арго, тобто такі слова відбивають безпосередні контакти з російськими арго, генетично пов'язаними з «офенською мовою», або із самою «офенською мовою» (ідеться про умовні арготичні «росіянізми» у східноукраїнських і північноукраїнських соціолектах, які могли проникати через ці соціолекти в інші українські арго): *антивосы*, *антихосы* («млинці») – *ахтимуси* [17, с. 87]; *бряить*, *брять* («істи») – *бреїти* [12, с. 88]; *взю*, *взюга*, *здю*, *здюга*, *зю* («два»), *здюгой*, *зюсній* («другий») – *зютний* («другий») [11, с. 397], *зютно* («два») [11, с. 426], *ютнь* («два») [11, с. 426]; *громак*, *громатуха*, *громать* («віз») – *грамозка* [12, с. 88]; *лестюга* («капуста») – *шелестючка* [11, с. 401]; *ловак* («кінь») – *лавак* [12, с. 88]; *люсьй* («милий») – *люсий* («хороший») [10, с. 156], «спритний» [11, с. 419]; *мамура* «сокира» – *маймура* [7, с. 13]; *чунаться* («молитися») – *куняться* [11, с. 407]. Досить багато таких офенізмів (*акруша* («хліб»), *бакрих* («два»), *бурдаси* («штани»), *катруха* («шапка»), *плєха*

(«лазня»), *сковдин* («один»), *стромух* («три»), *тропа* («борода»)) у соціолекті новоропських шаповалів [13], але генеза цього аргю до кінця не з'ясована.

Майже третину списку В. Бондалетова становлять лексеми зі списку базових понять, наявні в багатьох або всіх українських соціолектах. Переважно такі арготизми запозичені із грецької мови (напр., *гальмо* – «молоко», *ёный* – «один», *кимать* – «спати», *кresco* – «м'ясо», *псала* – «риба», *хирьга* – «рука», інші), хоча серед них трапляються лексеми, запозичені з інших мов (*стод* – «Бог», *хаз* – «хата»); саме цю лексичну групу Василь Бондалетов використав як основний аргумент на користь арготичної протомови (див. [5]). Проте із зазначеними лексемами не все так однозначно. Не заперечуючи їхньої репрезентованості у східнослов'янських соціолектах як генетично пов'язаних одиниць, маємо зацентувати на тому, що, імовірно, напрями їхнього запозичення були різні. На це вказує фонетична, морфемна та семантична структура згаданих одиниць. Зокрема, в аналізованій групі є низка лексем, ближчих до етимона, ніж їхній офенський відповідник: гр. *μέλι* («мед») – пор.: *міляс* [7, с. 13], *миляс* [6, с. 705], *муляс* [9, с. 199; 15, с. 38], *омеляс* [11, с. 406] та оф. *амельяс*, *емеля*; гр. *βροχή* («дощ») – пор.: *рахта* [7, с. 14], *рахтія* [2, с. 274; 6, с. 707; 7, с. 17; 11, с. 397; 16, с. 40] та оф. *аграфон*, *графон*, *графыга*, *грахом*, *грахон*; гр. *θεός* («Бог») – пор.: *охвес* [7, с. 14], *охвест* [11, с. 390], *охвис* [17, с. 88], *фез* [16, с. 43], *фес* [2, с. 275], *хвес* [6, с. 707], *хвест* [9, с. 211] зі значенням «Бог» та оф. *афест* («крест»); гр. *πέτρα* («камінь») – *петрус* [9, с. 201], *пітрос* [17, с. 39], *пітрус* [7, с. 14] та оф. *кетрус*, інші. Цих лексем досить багато, хоча належить визнати, що основу аналізованої групи становлять лексеми, однаково зреалізовані в офенському й українських аргю. Отже, встановити, який соціолект був посередником у запозиченні

чи ймовірною протоосною, не видається можливим. Є кілька версій щодо шляхів, якими грецькі лексеми потрапляли у східнослов'янські аргю (див.: [3, с. 77–78; 8, с. 408–409; 17, с. 131]), однак жодну версію не можна визнати за геть переконливу. Вочевидь, варто пристати на позицію, що всі можливі джерела запозичення (торгові зв'язки, паломництво, освітні практики, грецькі колонії на території Російської імперії) різною мірою вплинули на формування спільного фонду грецизмів у східнослов'янських історичних соціолектах. У такому разі ідея будь-якої арготичної протооснови скидається на штучний конструкт, адже насправді йдеться про відносно автономні соціолектні континууми, які в різний спосіб взаємодіяли один з одним. Це стверджує й Василь Бондалетов, який припускає можливе одночасне виникнення найдавніших східнослов'янських аргю [3, с. 78]; такі найдавніші варіанти, з огляду на мандрівний спосіб життя їхніх носіїв, досить легко могли контактувати безпосередньо або – частіше – через територіально контактні аргю, у яких відбувалась інтерференція різносоціолектних впливів (на це вказують численні спільні ізолекси у згаданих перехідних аргю).

Отже, наявні арготичні матеріали не містять переконливих свідчень на користь генетичної спорідненості між офенською мовою й українськими аргю. Радше йдеться про різноспрямовані контакти між окремими східнослов'янськими аргю, що зумовили як численні лексичні збіги в таких соціолектних системах, так і одиничні вкраплення в окремих межових аргю. У цьому контексті проблема генези східнослов'янських соціолектів потребує дальшого дослідження й осмислення із залученням ширшого матеріалу (передусім білоруських умовних мов) і різноманітніших методів як етимологічного, так і соціолінгвістичного аналізу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аркушин Г. Аргю лаборів. *Slavia Orientalis*. 2002. Т. XLI. № 3. С. 447–471.
2. Аркушин Г. Словник арготизмів мови сліпців-жебраків Західного Полісся. *Slavia Orientalis*. 1996. Т. XIV. № 2. С. 267–277.
3. Бондалетов В. Греческие заимствования в русских, украинских, белорусских и польских аргю. (К проблеме генезиса и контактирования социальных диалектов славянских языков). *Этимология*. 1980. 1982. С. 64–78.
4. Бондалетов В. В.И. Даль и тайные языки в России. Москва : Флинта, 2004. 456 с.
5. Бондалетов В. Типология и генезис русских аргю. Рязань, 1987. 84 с.
6. Боржковский В. Лирники. *Киевская старина*. 1889. Т. XXVI. № 9. С. 653–708.
7. Гнатюк В. Лирники. Лірницькі пісні, молитви, слова, звістки і т. п. про лірників повіту Буцацького. *Етнографічний збірник*. 1896. Вип. 2. С. 1–76.
8. Горбач О. Аргю в Україні. Львів, 2006. 688 с.
9. Дзєндзелівський Й. Аргю волинських лірників. *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej*. 1979. Т. XVI. С. 179–216.
10. Иванов В. Невли. *Статистический листок*. 1883. № 10. С. 153–156.

11. Кушпет В. Старцівство: мандрівні старці-музиканти в Україні (XIX – початок XX ст.). Київ, 2007. 592 с.
12. Малинка А. Кобзари и лирники. Терентий Пархоменко, Никифор Дудка и Алексей Побегайло. *Земский сборник Черниговской губернии*. 1903. Вып. 4. С. 60–92.
13. Николайчик Ф. Отголосок лирничного языка. *Киевская старина*. 1890. Т. XXIX. № 4. С. 121–130.
14. Півторак Г. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов: міфи і правда про трьох братів слов'янських зі «спільної колиски». Київ, 2001. 148 с.
15. Приемышева М. Н. Тайные и условные языки в России XIX в. : в 2-х ч. Санкт-Петербург, 2009.
16. Студинський К. Лірники. Львів, 1894. 56 с.
17. Тиханов П. Черниговские старцы (Псалки и криптоглассон). *Труды Черниговской губернской архивной комиссии*. Вып. 2. С. 65–158.
18. Shevelov G. A Historical Phonology of the Ukrainian Language. Heidelberg, 1979. 809 p.

REFERENCES

1. Arkushyn, H. (2002). Argo laboriv [Argot of the churchwardens]. *Slavia orientalis*. Vol. 51(3). P. 447–471.
2. Arkushyn, H. (1996). Slovník argotyzmů movy sliptsiv-zhebrakiv Zakhidnoho Polissia [Dictionary of West Polissia argot of the blind beggars]. *Slavia orientalis*. Vol. 14 (2). P. 267–277.
3. Bondaletov, V.D. (1982). Grecheskiye zaïmstvovaniya v russkikh, ukrainskikh, belorusskikh i polskikh argo (K probleme genezisa i kontaktirovaniya sotsialnykh dialektov slavyanskikh yazykov) [Greek loanwords in Russian, Ukrainian, Bielorrussian and Polish argots (to the problem of the genesis and contacting of Slavic social dialects)]. *Etymology 1980*. P. 64–78.
4. Bondaletov, V.D. (2004). *V.I. Dal i taynyye yazyki v Rossii* [V. Dal and Russian secret languages]. Moscow: Flinta. 456 p.
5. Bondaletov, V.D. (1987). *Tipologiya i genezis russkikh argo* [Typology and genesis of Russian argots]. Ryazan. 84 p.
6. Borzhkovskiy, V. (1889). Lirnyky [Lyrists]. *Kievan Past*. Vol. 26 (9). P. 653–708.
7. Hnatiuk, V. (1896). Lirnyky. Lirnytski pisni, molytvy, slova, zvistyky i t.p. pro lirnykiv povitu Buchatskoho [Lyrists. Lyrists' songs, prayer, words, news etc in the Buchach county]. *The Ethnographic Collection*. Vol. 2. P. 1–76.
8. Horbach, O. (2006). *Argo v Ukraini* [Argot in Ukraine]. Lviv. 688 p.
9. Dzendzelivskiy, Y.O. (1979). Argo volynskykh lirnykiv [Argot of Volyn lyrists]. *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej*. Vol. 16. P. 179–216.
10. Ivanov, V.V. (1883). Nevli [Blind men]. *The Statistical Paper*. Issue 10. P. 153–156.
11. Kushpet, V. (2007). *Startsivstvo: mandrivni spivtsi-muzykanty v Ukraini (XIX–pochatok XX st.)* [Beggary: wandering blind musicians (in the nineteenth and early twentieth centuries)]. Kyiv: Tempora. 592 p.
12. Malinka, A. (1903). Kobzari i lirniki: Terentii Parkhomenko, Nikifor Dudka, Aleksei Pobehailo [Kobzars and lyrists: Terentii Parkhomenko, Nikifor Dudka, Aleksei Pobehailo]. *The Zemstvo Collection of the Chernihiv Province*. Vol. 4. P. 60–92.
13. Nikolaychik, F. (1890). Otgolosok lirnitskogo yazyka [Echo of the lyrists' language]. *Kievan Past*. Vol. 29(4). P. 121–130.
14. Pivtorak, H.P. (2001). *Pokhodzhennia ukraïntsv, rosiiian, bilorusiv ta yikhnikh mov: mify i pravda pro trokh brativ slovianskykh zi "spilnoi kolysky"* [Origin of Ukrainians, Russians, Byelorussians and their languages. Myths and truth about three Slavic brothers from "common cradle"]. Kyiv: Academia. 148 p.
15. Priyemysheva, M.N. (2009). *Taynyye i uslovnyye yazyki v Rossii XIX v.* [Russian secret languages and argots in the nineteenth century]. (Vols. 1–2). Sankt-Peterburg.
16. Studynskiy, K. (1894). *Lirnyky* [Lyrists]. Lviv. 56 p.
17. Tikhanov, P. (1899). Chernigovskie startsy (Psalki i kriptoglasson) [Beggars from Chernihiv. "Psalki i kriptoglasson"]. *Writings of the Archive Commission of Chernihiv Province*. Vol. 2. P. 65–158.
18. Shevelov, G.Y. (1979). *A Historical Phonology of the Ukrainian Language*. Heidelberg. 809 p.

УДК 811.112
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2021-1-22>

ЛІТЕРАТУРНА НОРМА Й МОВЛЕННЄВА ЕКСПРЕСІЯ В ПОЕТИЦІ В. А. ЧАБАНЕНКА

Сірик С. В.

*кандидат філологічних наук, доцент,
викладач циклової комісії гуманітарної та соціально-економічної підготовки
Медичний фаховий коледж
Запорізького державного медичного університету
вул. Космічна, 2-В, Запоріжжя, Україна
orcid.org/0000-0001-9287-0094
siryk.svitlana66@gmail.com*

Ключові слова: *варіативність слова, стилістичне відхилення від норми, експресивні явища, експресивний потенціал, ідіостиль.*

Стаття продовжує цикл публікацій, присвячених поетичній мовотворчості вченого та письменника В. Чабаненка, його новаторству в пошуку незвичних форм, образів, умінню експериментувати з поетичною мовою, розширенню словесної палітри завдяки виражально-зображальним, експресивним засобам української мови. У статті зроблено спробу аналізу мовленнєвої експресії в мовно-художній системі В. Чабаненка, яка виникає на основі свідомого стилістично заданого відхилення автора від літературної норми, з'ясування експресивного потенціалу цих одиниць. Стилiстичним колоритом відзначаються експресивні явища, які виникають на ґрунті порушення лексичних норм, що виявляється у вживанні просторіч, говіркових слів, корпоративного жаргону, сполучуваності слів. Активно використовує автор і потужний арсенал фразеології. Він вдається до трансформації, контамінації та нагнітання фразеологічних одиниць. Експресивні явища на ґрунті порушення словотвірних норм виникають під час уживання автором оказіоналізмів-новотворів, серед яких переважають семантико-дериваційні оказіоналізми, утворені за допомогою пестливо-зменшувальних суфіксів від слів, що нормативно не піддаються афективності. Експресивні явища, що виникають на ґрунті фонетичних / фонетико-орфоепічних норм сучасної літературної мови, у мовотворчості В. Чабаненка нечисленні. Експресивні явища на ґрунті морфологічних норм спостерігаються лише в категоріях іменника. Мовна експресія, що створюється автором на ґрунті порушення синтаксичних норм, виникає в разі вживання ампліфікаційно-багатоступінчастої прикладки та повторення службових частин мови та вигука. Естетична картина світу поета В. Чабаненка – це вдале поєднання національного образного світобачення й філософського осмислення історичного процесу. Мовні засоби, залучені автором до творення образів ліричних творів, виявляють величезні потенції загальнонародної мови та неабиякі творчі можливості митця. Досліджені стилістично вправні відступи від загальноприйнятих норм свідчать про мовну віртуозність автора, а манера їх використання накладає відбиток на його індивідуальний стиль, якому притаманні палкий патріотизм, глибока пошана до людини праці.

LITERARY NORM AND SPEECH EXPRESSION IN THE POETICS OF V. A. CHABANENKA

Siryk S. V.

*Candidate of Philology, Associate Professor,
Lecturer at the Cycle Commission of Humanitarian and Socio-economic Training
Medical Professional College
of Zaporizhzhia State Medical University
Kosmichna str., 2-V, Zaporizhzhia, Ukraine
orcid.org/0000-0001-9287-0094
siryk.svitlana66@gmail.com*

Key words: *word variability,
stylistic deviation from norm,
expressive phenomena,
expressive potential, idiostyle.*

The article continues the series of publications devoted to the poetic language of the scientist and writer V. Chabanenko, his innovation in finding unusual forms, images, the ability to experiment with poetic language, expanding the verbal palette through expressive, expressive means of the Ukrainian language. The article attempts to analyze speech expression in the V. Chabanenko linguistic and artistic system, which arises on the basis of conscious stylistically determined deviation of the author from the literary norm, to find out the expressive potential of these units.

Stylistic colors are marked by the expressive phenomena that arise on the basis of violations of lexical norms, which is manifested in the use of words, spoken words, corporate jargon, word combinability. Actively uses the author and a powerful arsenal of phraseology. It resorts to the transformation, contamination and discharge of phraseological units. Expressive phenomena on the basis of violations of word-forming norms arise when the author uses the oasis-creation-innovations, among which are dominated by semantic-derivational occasionalisms, formed with the help of affectionately-affirmative suffixes from words that are not normative to affectiveness. Expressive phenomena arising on the basis of the phonetic (phonetic-orthoepic) norms of modern literary language in V. Chabanenko's speech-making are few. Expressive phenomena based on morphological norms are observed only in the noun category. The language expression created by the author on the basis of violation of syntactic norms occurs when the amplification-multistage application and the repetition of service parts of speech and exclamation.

The aesthetic picture of the world of the poet V. Chabanenko is a successful combination of the national figurative worldview and philosophical comprehension of the historical process. Stylistically skilful deviations from the generally accepted norms testify to the linguistic virtuosity of the author, and the manner of their use leaves an imprint on his idiosyncrasy, which is characterized by ardent patriotism and deep respect for the man of labor.

The aesthetic picture of the world of the poet V. Chabanenko is a successful combination of the national figurative worldview and philosophical comprehension of the historical process. The linguistic means involved by the author in the creation of images of lyrical works reveal the huge potentials of the national language and the remarkable creative potential of the artist.

The studied stylistically skilful deviations from the generally accepted norms testify to the author's linguistic virtuosity, and the manner of their use leaves an imprint on his individual style, which is characterized by ardent patriotism, deep respect for the man of labor.

Стаття продовжує цикл публікацій, присвячених поетичній мовотворчості вченого та письменника В. Чабаненка, його новаторству в пошуку незвичних форм, образів, умінню експериментувати з поетичною мовою, розширенню словесної палітри завдяки виражально-зображальним, експресивним засобам української мови. Хоча лінгвопрактика В. Чабаненка була об'єктом дослідження (наукові статті С. Кіраль «Питання теорії і практики перекладу в епістолярній спадщині І. Денисюка, Г. Кочура, В. Чабаненка», Г. Микитів «Вербалізація концепту Нижньої Наддніпряниці в поезії В.А. Чабаненка»), однак обрана тема є актуальною. Адже дослідження мови творів, вивчення специфічних рис дозволяє доповнити вже наявні уявлення про особистість митця, збагнути проблематику його творів та творчого задуму.

Метою статті є виявлення й аналіз особливостей поетичного ідіостилю відомого мовознавця та поета В. Чабаненка, зокрема дослідження експресивності, яка виникає на основі свідомого стилістично заданого відхилення автора від літературної норми, з'ясування експресивного потенціалу цих одиниць. Основним об'єктом вивчення ідіостилю поета є мова його ліричних творів. Саме вона є реалізацією авторської моделі світу. Дослідження ідіостилю В. Чабаненка дасть можливість визначити індивідуальну неповторність, встановити його вербально-естетичну картину світу, оцінити його внесок у систему вже закріплених словесних художніх образів національної мови.

Лінгвостилістичний аспект визначеної проблеми експресії мовних засобів деталізовано в роботах І. Бацій («Краса і сила слова»), К. Горбачевича («Вариативність слова и языковая норма»), П. Дудика («Синтаксис сучасного українського розмовного і літературного мовлення»), С. Єрмоленко («Нариси з української словесності: стилістика та культура мови»), О. Пономарів («Стилiстика сучасної української мови»), В. Русанівського («Естетика художнього слова»), ґрунтовно досліджено в науковій праці В. Чабаненка «Стилiстика експресивних засобів української мови».

Тому цікаво побувати у творчій лабораторії відомого мовознавця та спробувати дослідити його новаторство в пошуку незвичних форм та образів, розширення словесної палітри завдяки мовленнєвій експресії, що виникає на основі свідомого відхилення автора від літературної норми.

Дослідження поетичної мови В. Чабаненка з погляду мовної норми та мовленнєвої експресії дозволяє говорити про те, що використання поетом відхилень від літературних норм є джерелом виникнення в його поезії багатьох експресивних явищ. Експресія на основі свідомого стилістично заданого відхилення автора від лексичних, фразеологічних, дериваційних, фонетичних, морфоло-

гічних та синтаксичних норм є характерною ознакою ідіостилю В. Чабаненка.

Відхилення від лексичних норм зі стилістичною метою виявляється у віртуозному вживанні автором ненормативної лексики (говіркової, просторічної слова, жаргонізми, okazionalіzми).

Досить часто В. Чабаненко вживає діалектне слово «ожием», характерне для ідіостилю І. Франка, якого поет уважав своїм духовним батьком: *А ми на зло сапраям ожием!* [8, с. 34]¹. Уведене в літературне мовлення, говіркове слово увиразнюється, бо є контрастним щодо свого нормативного оточення.

Проаналізований поетичний матеріал дозволяє відзначити активне вживання просторічної лексики. В. Чабаненко в науковій праці «Стилiстика експресивних засобів української мови» зазначає: «<...> Просторіччя – це окремий стиль, у структурному відношенні слабо організований різновид усної форми загальнонародної мови, який займає проміжне місце між діалектними стилями й усними стилями кодифікованої літературної мови» [9, с. 96]².

Просторічній лексиці властива внутрішня експресивність, яка, потрапляючи в контекст із непросторічними нормами, на ґрунті контрасту набуває ще і вторинної, зовнішньої експресивності: *Горить покарою Звезда Полин* <...> [8, с. 1–2]; *земля схороня* [8, с. 15]; *Обнявся з тайною* [8, с. 8]; *Ув одіж чисту приберися* [8, с. 24]; *Довіртеся іншій судьбі!* [8, с. 28].

Просторічні слова, що в більшості є яскравими синонімами до літературних слів, уживаються автором і для передачі іронії, зневаги, презирства, різкого осуду, брутальності: *Світ закрили нам ваші пуза!* [8, с. 24]; *Всміхайсь частіш, щоб не дали Культурно враз по пиці!* [8, с. 34]; *Поцезне і підбрехачів бридня* [8 с. 35]; *Та в «народні слуги» Так усі й претесь* <...> [8, с. 36].

«Для сучасної української лінгвальної дійсності характерними є два різновиди жаргонів: професійні жаргони і жаргони корпоративні» [9, с. 100]. З метою змалювання советської дійсності та її оцінки В. Чабаненко використовує другий різновид жаргонів: *Удовольнились, хохмачі!* [8, с. 33]; *Перед торбешником не гнись!* [8, с. 34]; *А ми вас всіх надуємо, надуємо* <...> *Ми – орги, зами, поми* <...> [8, с. 38].

Надзвичайно експресивними є авторські неологізми, якими щедро всіяна поезія В. Чабаненка: *У холод жил пустили трути-гною* [8, с. 3]; *За ними рай і світлочари* [8, с. 4]; *Й розлився на півсвіту мутнохвилям* <...> [8, с. 7]; *Ходи, як песик-цюця* [8, с. 34].

¹ Цитовано за виданням: Чабаненко В. Січ духовна. Поезії. Запоріжжя, 2007. 220 с

² Чабаненко В. Стилiстика експресивних засобів української мови : монографія. Запоріжжя : ЗДУ, 2002. 351 с.

Улюбленим прийомом автора є створення лінгвостилістичного ефекту завдяки сполучуваності слів. У пошуках нових епітетів, метафор відомий мовознавець віддає перевагу оказіональним, індивідуально-авторським словосполученням. Така сполучуваність породжує стилістично потужну метафору. Найулюбленіша модель – «ім. + прикм.»: *Під твою сонцекрасну калину* <...> [8, с. 2]; *Тут Первоназваний Андрій* [8, с. 3]; *Суцільно стала дико-кам'яною* [8, с. 3]; *І велич тихо-соборова!* [8, с. 4]; *І день сонцяєсний погаснув!* [8, с. 7]; *І від олживо-сонячної ери* [8, с. 33]; *недогавки плакатно-істеричні* [8, с. 35].

Тонкий знавець народної мови, збирач і впорядник не одного словника крилатого українського слова, Віктор Антонович щедро використовує в поезії потужну силу фразеологізмів. Водночас автор вдається до трансформації фразеологізму: *І пішли ви всі під три чорти з вашими КаПее-СеСами й еСеСеРами!* <...> [8, с. 42]; *Весь світ об'ївся блекоти* [8, с. 24]; *пустили У вічі облуду-ману* [8, с. 28]; *Захаркай йому морду!* [8, с. 34]; *Не вішай, брате, вуха!* [8, с. 34]; *Заплющ на все очиці* [8, с. 34]; контамінації: *Та знайте, пам'ятайте, що ваш глас – Горох, яким ударили об стінку* [8, с. 58]; нагнітання фразеологічних одиниць: *Він горя чашу вип'є повну вицертъ, Усі його змагання підуть к бісу І всі надії підуть шкереберть* [8, с. 26]; *Ви ж – куди повіє, В той бік і гнетесь* [8, с. 36]; *Не дай себе, мій любий брате, Лихим людяям у шори вбрати – Припнуть край життєлетної дороги!* [8, с. 41]. Фіксуємо також трансформацію афоризмів: *І сум гіркий всевидящому Богу* [8, с. 27]; *Життя – то гра, а люди – то актори* [8, с. 26]. Така експресія розрахована на мовне чуття слухача або читача, є катализатором його думки, бо спонукає його до роздумів.

Особливим стилістичним колоритом відзначаються експресивні явища, що виникають через свідоме порушення словотвірних норм. На особливу увагу заслуговують оказіоналізми-новотвори, яким притаманні свіжість і несподіваність, структурно-дериваційне розмаїття.

У мовотворчій практиці В. Чабаненка переважають оказіоналізми, утворені за зразком продуктивних словотвірних типів із порушенням законів системної продуктивності. Характерною ознакою його ідіостилю є семантико-дериваційні оказіоналізми, утворені за допомогою пестливо-зменшувальних суфіксів від слів, що нормативно не піддаються афективності: іменники – загальні назви, топоніми, терміни: *Ой моренько, ой горенько!* [8, с. 5]; *Ой, кароньки з-за хмароньки* [8, с. 5]; *За мученьку-розпученьку* [8, с. 5]; *Крайнонько-Вкраїнонько* [8, с. 5]; *Вічносте-мамо! Глянь же! Земелька твоя Тягне, Уже простягає до Хаосу ручки свої* [8, с. 31]; *Прудкі пегасики ускачуть у*

клозети [8, с. 35]. Спираючись на давню народно-розмовну, а також фольклорну традицію, ці утворення породжують експресію ліризму або іронії і мають емоційно-оцінне значення.

В. Чабаненко є автором «потенційних» слів, тобто відсутніх у мові, але легко утворюваних за відомими словотвірними типами і моделями. Вони не порушують дериваційних норм, але їх не фіксують словники: *Я вчора, мила, знову раював* [8, с. 84]; *І так мені розвеснено було, І так мені розкрилено летілось, І так мені стовічно житъ хотілось* [8, с. 84].

На відміну від експресивних явищ, пов'язаних із нормами словотворення, експресивні явища, що виникають на ґрунті фонетичних / фонетико-орфоепічних норм сучасної літературної мови, у мовотворчості В. Чабаненка нечисленні. З виражально-зображальною метою використовується говіркова вимова звуків: *Загортать харчі Хведоту, Як ітима на роботу?!* [8, с. 41].

Зібраний фактичний матеріал дозволяє відзначити, що експресивні явища, які постають на ґрунті морфологічних норм сучасної української літературної мови, спостерігаються лише в категоріях іменника. Найулюбленішими засобами є використання множинної форми іменників власних назв. Водночас спостерігається семантичний зсув власного імені в бік загальності, метафоричності, символічності: *Хрестами судними покрили Землю Лінчі* [8, с. 23]; *По торах Юди совість рознесли* [8, с. 23]; *За що Пілати вас на муки віддавали? За що кати вас на Голготи виводжали? За що царі вас у Сибіри засиляли? За що Нерони вас пекельно таврували?* [8, с. 25]; *Якби нараз воскресли всі пророки, Оті, що їх потоплено у Тібрах, Оті, що їх замучено в Сибірах, Оті, що їх спалили в Орлеанах, Оті, що їх убили в Колізеях, Оті, що їх струїли в Бухенвальдах!* [8, с. 26]; *Драбують нас Ікари й Донкіхоти, Нас ваблять тихі стійла для худоби* [8, с. 27]; *І не ваблять мене орден, ані чин, Хай усе те зостається для Тичин, Що співають про артіль та маркізет. Я ж – торбешників співець, а не газет!* [8, с. 75]; *За якими дунаями Викликати тебе з ями?* <...> [8, с. 10]. Такі засоби активізують образне асоціативне мислення читачів, впливають на почуття, формують оцінку суспільних явищ. Досить активно використовує автор порушення норми числа іменників загальних назв: *Побуваю по всіх я світах* [8, с. 2]; *Упаду у твої запашині чебреці* [8, с. 2]; *Квиління, крики, стогони, плачі* <...> [8, с. 23]; *Скотилось вогниво утомлено згори, Смердючі багна гріти не схотіло* [8, с. 29]; *Своїм іудством загубивши лік* [8, с. 33]; *Вони із пільом вирвуться нараз* [8, с. 69]. Зазначеними формами автор створює гіперболістично-узагальнювальні, метафоричні відтінки. Улюбленими засобами поета є відтворення заста-

рілих відмінкових форм іменника: *Хмари-мари літо вмерле В безвісти несуть* [8, с. 18]; *У ковили засіли біля нор* [8, с. 13], а також уведення в поезію розмовно-просторічних, говіркових форм дієслова: *З гуцави диха прохолода, Вербичкам коси розвіва. Шипшина он червоноплода Вдяга тонкі мережива* [8, с. 21]; *Ми в космос вікна відкриваєм, Братів по тюрмах убиваєм, – Мільярди в небо ми шпурляєм, Копійку тяжко заробляєм* [8, с. 37]; *Ми лиш про правду книги палим* [8, с. 37].

Мовна експресія виникає і на ґрунті порушення автором синтаксичних норм: у вживанні ампліфікаційно-багатоступінчастої прикладки: *Виє псом-блудягою-голоднягою* [8, с. 25]; у повторенні сполучника, частки, вигука, прийменника: *Називають нас бюрократами Ті, що сучили вже, ой за ґратами, Ой, за ґратами ще й за мурами <...>* [8, с. 36]; *А кому потрібен дурень отакий, Що не крикне ані «слава!», ні «ура!»?* [8, с. 75]; *Я не хочу ні шани, ні слави, Ані почестей, ні нагород – Тільки б сяяли в вись злотоглаво Ті собори, що звів мій народ!* [8, с. 75]; *Де воркують і стогнуть, і плачуть, І віщують любов голуби, <...>* [8, с. 82]; *Щоб наговоритись, Щоб нашепотітись, Щоб одне до 'дного Ближче прихилитись* [8, с. 86]; *Бо він орг, усім товариш – І каліці-жебраківі, Й простачку-робітникові, І торбешнику з села* [8, с. 36].

Отже, детальний аналіз фактичного матеріалу дозволяє зробити такі висновки. Найбільше стилістично маркованих відступів від норми спостерігаємо в лексиці, фразеології, словотворенні, менше – у морфології, ще менше – у фонетиці та синтаксисі.

Стилістичним колоритом відзначаються експресивні явища, які виникають на ґрунті порушення лексичних норм, що виявляється у вживанні просторіч, говіркових слів, корпоративного жаргону, сполучуваності слів. Активно використовує автор і потужний арсенал фразеології, вдаючись до трансформації фразеологізму (руйнування його зовнішньої або внутрішньої форми),

контамінації фразеологізмів та нагнітання фразеологічних одиниць.

Експресивні явища на ґрунті порушення словотвірних норм виникають у разі використання автором оказіоналізмів-новотворів, серед яких переважають семантико-дериваційні оказіоналізми, утворені за допомогою пестливо-зменшувальних суфіксів від слів, що нормативно не піддаються афективності.

На відміну від експресивних явищ, пов'язаних із нормами словотворення, приклади експресії, яка виникає на основі свідомого стилістично заданого відхилення автора від фонетичних / фонетико-орфоепічних норм літературної мови, у мовотворчості В. Чабаненка нечисленні.

Порушення зі стилістичною метою морфологічних норм у поезії В. Чабаненка спостерігаються лише в категоріях іменника: використання множинної форми іменників – власних назв, порушення норми числа іменників – загальних назв, уведення в поезію застарілих відмінкових форм іменника, відтворення розмовно-просторічних, говіркових форм дієслова.

Мовна експресія, що створюється автором через свідоме порушення синтаксичних норм, спостерігається в разі вживання ампліфікаційно-багатоступінчастої прикладки та повторів сполучника, частки, вигука, прийменника.

Естетична картина світу поета В. Чабаненка – це вдале поєднання національного образного світобачення й філософського осмислення історичного процесу. Мовні засоби, залучені автором до творення образів ліричних творів, виявляють величезні потенції загальнонародної мови та неабиякі творчі можливості митця.

Досліджені стилістично вправні відступи від загальноприйнятих норм свідчать про мовну віртуозність автора, а манера їх використання накладає відбиток на його індивідуальний стиль, якому притаманні палкий патріотизм, глибока пошана до людини праці, захист цієї людини від різних соціальних утисків та несправедливості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кіраль С. Питання теорії і практики перекладу в епістолярній спадщині І. Денисюка, Г. Кочура, В. Чабаненка. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів та природокористування України. Філологічні науки*. Київ, 2013. Вип. 186. Ч. 1. С. 102–113.
2. Микитів Г. Вербалізація концепту Нижньої Наддніпряни в поезії В. Чабаненка. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. 2013. № 3. С. 245–249.
3. Бацій І. Краса і сила слова. Київ : Радянська школа, 1983. 97 с.
4. Горбачевич К. Вариативность слова и языковая норма. Ленинград : Наука, Ленинградское отделение, 1978. 238 с.
5. Єрмоленко С. Нариси з української словесності: стилістика та культура мови. Київ : Довіра, 1999. 432 с.
6. Пономарів О. Стилістика сучасної української мови. Київ : Либідь, 1993. 248 с.
7. Русанівський В. Естетика художнього слова. *Культура слова*. Київ : Наук. думка, 1976. Вип. 11. С. 5–17.
8. Чабаненко В. Січ духовна. Поезії. Запоріжжя, 2007. 220 с.
9. Чабаненко В. Стилістика експресивних засобів української мови : монографія. Запоріжжя : ЗДУ, 2002. 351 с.

REFERENCES

1. Kiral S.S. (2013) Pytannia teorii i praktyky perekladu v epistoliarnii spadshchyni I. Denysiuka, H. Kochura, V. Chabanenka [Questions of theory and practice of translation in the epistolary heritage of I. Denisyuk, G. Kochur, V. Chabanenka] *Scientific Bulletin of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. Philological Sciences*. Issue 186. Part 1, pp. 102–113.
2. Mykytiv G.V. (2013) Verbalizatsiia kontseptu Nyzhnoi Naddnyprianshchyny v poezii V.A. Chabanenka [Verbalization of the concept of the Lower Dnieper region in the poetry of V.A. Chabanenka] *Bulletin of Zaporizhia National University. Philological Sciences*. Zaporizhzhia : Zaporizhzhya State University. № 3, pp. 245–249.
3. Batsiy I.S. (1983) Krasa i syła slova [The beauty and power of the word]. Kyiv : Soviet School. 97 p.
4. Gorbachevich K.S. (1978) Varyatyvnost slova y yazykovaya norma [Word variability and language norm]. Leningrad : Nauka, Leningrad branch. 238 p.
5. Yermolenko S.Ya. (1999) Narysy z ukrainskoi slovesnosti: stylistyka ta kultura movy [Essays on Ukrainian literature: stylistics and culture of language]. Kyiv : Dovira. 432 p.
6. Ponomarev O.D. (1993) Stylistyka suchasnoi ukrainskoi movy [Stylistics of the modern Ukrainian language]. Kyiv : Lybid. 248 p.
7. Rusanivsky V.M. (1976) Estetyka khudozhnogo slova [Aesthetics of the artistic word] // *Culture of the word*. Issue 11. Kyiv : Naukova Dumka. Pp. 5–17.
8. Chabanenko V.A. (2007) Sich duhovna. Poezii [Spiritual Sich]. Zaporizhzhia : Dniprovsky metallurgist. 220 p.
9. Chabanenko V.A. (2002). Stylistyka ekspresyvnyh zasobiv ukrayinskoyi movy: Monografiya [The style of expressive means Ukrainian language]. Zaporizhzhia : Zaporizhzhya State University. 351 p.

УДК 811.133.1'367'342.8
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2021-1-23>

ЗВ'ЯЗНІСТЬ ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ У СТРУКТУРІ РЕАЛІСТИЧНОЇ ПРОЗИ: ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПОГЛЯД НА ПРОБЛЕМУ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ Р. М. ДЮ ГАРА «СІМ'Я ТІБО»)

Станіслав О. В.

*доктор філологічних наук, доцент,
професор кафедри романських мов та інтерлінгвістики,
завідувач кафедри романських мов та інтерлінгвістики
Волинський національний університет імені Лесі Українки
пр. Волі, 13, Луцьк, Україна
orcid.org/0000-0003-4600-5328
olga.stanislav@ukr.net*

Ключові слова: *художній діалог, синтаксична зв'язність, література реалізму, лінгвокультурологічний підхід, художня картина світу.*

У фокусі нашої наукової розвідки – художнє діалогічне мовлення як форма комунікації, яка традиційно виступає невід'ємною частиною текстової тканини епічного твору, важливий засіб реалізації естетичної, стилістичної функцій тексту, ефективний спосіб творення самохарактеристики персонажів. Предметом нашого розгляду стали синтаксичні структури у структурі діалогів як лінгвокультурологічні виразники художньої картини світу.

Проведений нами науковий пошук ґрунтується на дослідженнях В. Кухаренка, який аналізував діалогічне мовлення на лексичному рівні. У результаті узагальнень, на рівні синтаксису ми виокремили три яруси синтаксичних елементів, що становлять мовленнєву партію того чи іншого персонажа. Перший ярус, основу діалогічного мовлення становлять загальнорозмовні, широковживані синтаксичні структури розмовного мовлення. Другий ярус становлять соціально-групові й інші (професійні, гендерні, вікові тощо.) елементи, що визначають суспільне обличчя персонажа та є характерними для певної групи. Над ними надбудовується третій ярус, який відображає неповторну індивідуальність мовленнєвої системи (синтаксису, зокрема) конкретної особи.

Як приклади наповнення першого ярусу діалогічного мовлення назвемо: використання простих за структурою синтаксичних конструкцій, еліптичне усічення фрази, зменшення її довжини, різке скорочення вживання дієприкметникових, дієприслівникових зворотів, стягнуті заперечні форми, прямий порядок слів у разі утворення питальних фраз тощо. До другого ярусу ввійшли стилістично забарвлені синтаксичні структури (різного роду повтори, синтаксичний паралелізм, градація, риторичні звертання, риторичні питання, вигуки тощо), незначні порушення синтаксичної норми. До третього – індивідуалізаційного – синтаксичні елементи, що максимально наслідують, імітують усне мовлення, зберігають тон невимушеності, неофіційності, безпосередності, простоти.

Проведене дослідження засвідчило, що діалогічне мовлення у структурі художнього тексту реалістичної прози загалом базується на основі першого та другого ярусів синтаксичних елементів. Діалоги літератури реалізму мають здебільшого книжково-літературний характер, підпорядковані законам розвитку літературного письмового мовлення. Обґрунтовано, що у структурі художнього діалогу реалістичної прози зв'язність синтаксичних структур є прямим чи опосередкованим відображенням основних тенденцій антропоцентричної художньої картини світу.

**COHESION OF DIALOGUE SPEECH IN THE STRUCTURE OF REALISTIC
PROSE: LINGUISTIQUE AND CULTURAL VIEW ON THE PROBLEM
(BASED ON THE NOVEL BY ROGER MARTIN DU GARD “THE THIBAUTS”)**

Stanislav O. V.

*Doctor of Philology, Associate Professor,
Professor at the Romance Languages and Interlinguistics Department,
Head of the Romance Languages and Interlinguistics Department
Lesya Ukrainka National University
Voli avenue, 13, Lutsk, Ukraine
orcid.org/0000-0003-4600-5328
olga.stanislav@ukr.net*

Key words: *artistic dialogue, syntactic coherence, literature of realism, linguo-cultural approach, artistic picture of world.*

The focus of our scientific research is artistic dialogic speech as a form of communication, which is traditionally an integral part of the textual fabric of an epic work, an important means of implementing the aesthetic, stylistic functions of the text, an effective way to create self-characterization.

The subject of our consideration was syntactic structures in the structure of dialogues as linguistic and cultural expressions of the artistic picture of the world. Our scientific research is based on the research of V. Kucharenko, who analyzed dialogic speech at the lexical level. As a result of generalizations, at the level of syntax, we distinguish three tiers of syntactic elements that make up the speech part of a character. The first tier, the basis of dialogic speech is common, widely used syntactic structures of colloquial speech. The second tier consists of socio-group and other (professional, gender, age, etc.) elements that define the social face of the character and are characteristic of a particular group. Above them is added a third tier, which reflects the unique individuality of the speech system (syntax, in particular) of a particular person.

Examples of filling the first tier of dialogic speech include: the use of simple syntactic constructions, elliptical truncation of the phrase, reducing its length, a sharp reduction in the use of adjectives, adverbial inflections, contracted negative forms, direct word order in the formation of interrogative phrases and so on. The second tier included stylistically colored syntactic structures (various repetitions, syntactic parallelism, gradation, rhetorical appeals, rhetorical questions, exclamations, etc.), minor violations of syntactic norms. The third (individualizing) tier included, syntactic elements that mimic as much as possible mimic oral speech, maintaining a tone of ease, informality, immediacy, simplicity.

The study showed that dialogic speech in the structure of the literary text of realistic prose is based, in general, on the basis of the first and second tiers of syntactic elements. The dialogues of the literature of realism are mainly of a book-literary nature, subject to the laws of the development of literary written speech. It is substantiated that in the structure of the artistic dialogue of realistic prose the coherence of syntactic structures is a direct or indirect reflection of the main tendencies of the anthropocentric artistic picture of the world.

Постановка проблеми. У фокусі нашої наукової розвідки – художнє діалогічне мовлення як форма комунікації, яка традиційно виступає невід’ємною частиною текстової тканини епічного твору, важливий засіб реалізації естетичної, стилістичної функції тексту, ефективний спосіб творення самохарактеристики персонажів. Своєрідність діалогічного мовлення в художньому тексті полягає в його антропоцентричності, культурологічній значущості й можливості моделювати в особливій вербальній формі індивідуальну авторську картину світу.

Традиційно мовознавці аналізували діалог із погляду лексики, фонетики, прагматики, психології, гендерних особливостей тощо (Н. Арутюнова, Л. Виготський, Т. Винокур, М. Дем’яненко, Л. Зиндер, О. Леонтьєв, Л. Щерба й інші). Синтаксичні характеристики діалогічного мовлення залишалися дещо осторонь лінгвістичних пошуків. Ось чому предметом нашого розгляду стали синтаксичні конструкції у структурі діалогів французької літератури реалістичного напрямку як лінгвокультурологічні виразники художньої картини світу.

Покликаючись на дослідження В. Кухаренка, який аналізував діалогічне мовлення на лексичному рівні [1, с. 156–169], можна провести паралель і на рівні синтаксису виокремити такі три яруси синтаксичних елементів, що становлять мовленнєву партію того чи іншого персонажа. Перший ярус, основу діалогічного мовлення становлять розмовні, широкоровжані синтаксичні структури розмовного мовлення. Другий ярус становлять соціально-групові й інші (професійні, гендерні, вікові тощо) елементи, що визначають суспільне обличчя персонажа та є характерними для певної групи. Над ними надбудується третій ярус, який відображає неповторну індивідуальність мовленнєвої системи (синтаксису, зокрема) конкретної особи.

Як приклади наповнення першого ярусу діалогічного мовлення назвемо: використання простих за структурою синтаксичних конструкцій, еліптичне усічення фрази, зменшення її довжини, різке скорочення вживання дієприкметникових, дієприслівникових зворотів, стягнуті заперечні форми, прямий порядок слів під час утворення питальних фраз тощо. До другого ярусу ввійдуть стилістично забарвлені синтаксичні структури (різного роду повтори, синтаксичний паралелізм, градація, риторичні звертання, риторичні питання, вигуки тощо), незначні порушення синтаксичної норми. До третього – індивідуалізувального, синтаксичні елементи, що максимально наслідують, імітують усне мовлення, зберігають тон невимушеності, неофіційності, безпосередності, простоти.

Мета статті. Отже, маємо на меті проаналізувати зразки діалогічного мовлення в романі

Роже Мартена дю Гара (Roger Martin du Gard, 1881–1958 pp.) «Сім’я Тібо» (“Les Thibault”) крізь призму лінгвокультурологічного сприйняття світу. Доведемо, що зразки діалогічного мовлення в літературі реалістичного напрямку в основі своїй є синтаксично зв’язними. У цьому сенсі аналіз діалогів становить найскладніше завдання, оскільки сама сутність цього поняття пов’язана з аналогом усного мовленням, яке характеризується спонтанністю, непідготовленістю, ситуативністю, афективністю і, як результат, часто позбавлене логічності викладу, чіткості структурування інформації, зв’язності. З іншого боку, обґрунтування зв’язності діалогічних реплік буде прямим, очевидним доказом того, що література реалістичного напрямку ХХ ст. ґрунтується на синтагматичному типі синтаксису, який співвідноситься з лінгвокультурологічного погляду з антропоцентричною художньою картиною світу [2, с. 288].

Виклад основного матеріалу дослідження. Передусім нагадаємо, що Мартен дю Гар – яскравий представник сімейного роману французького реалізму ХХ ст., лауреат Нобелівської премії в галузі літератури 1937 р. за художню силу і правду зображення людини та найбільш суттєвих сторін сучасного життя. Автор обстоює своєю творчістю великі гуманістичні ідеали, світлу віру в людину, її моральні цінності, високу духовність.

«Сім’я Тібо» стверджує реалістичні традиції французької літератури, водночас глибоко, по-сучасному, по-новаторськи вирішує гострі, нагальні завдання ХХ ст. Об’єктивність, історизм, діалектика художнього методу М. дю Гара, його намагання відтворити досвід цілої історичної епохи, пізнати світ і людину в ньому, досягнути законів еволюції, зв’язку окремих індивідуальностей з історією людства – усе це прямо й безпосередньо співвідноситься із ключовими положеннями антропологічної художньої картини світу. Стверджуючи принцип антропоцентричності, письменник на прикладі долі кожного із членів родини Тібо розкриває сенс людського буття, звеличує життя в його найвищому прояві – життя як творчість і людина як творець.

«Сім’я Тібо» – цілісний та чіткий за композицією твір. У його основу покладена сімейна хроніка – історія Оскара Тібо та його двох синів. Письменник передає об’єктивний, поступальний рух часу крізь складне сплетіння біографічного, історичного та сюжетного часу. Мартен дю Гар розглядає проблеми «людина і час», «людина й історія» як нові можливості, нові перспективи реалістичної прози в розкритті героїв.

Зауважимо, що такі відзнаки новітнього реалізму, як: водночас типізація й індивідуалізація образів, ієрархічна, послідовна зв’язність частин твору, заглибленість художнього мислення,

сконцентрованість на описі внутрішнього стану героїв, тема наступності поколінь [3, с. 252], знаходять своє природне втілення в романі «Сім'я Тібо» та відтворюють принципи антропологічної культурної парадигми. Творча майстерність М. дю Гара засвідчує життєдайність оновлених реалістичних традицій у французькій літературі ХХ ст. Глибокий психологічний аналіз письменника уможливив створення різнобічного, інтелектуального, морального образу людини епохи, який тісно пов'язаний із віком складних політичних конфліктів, великих історичних змін та культурних новацій.

Спостережено, що в «Сім'ї Тібо» багато уваги відведено діалогам та внутрішнім монологам. На нашу думку, важливо також указати на таку специфічну ознаку діалогічного мовлення, як наявність авторських ремарок, що вводять репліки та виступають своєрідним когезійним засобом зв'язку реплік.

Перейдемо безпосередньо до аналізу фактичного матеріалу та розглянемо один із зразків діалогічного мовлення в романі «Сім'я Тібо». З початку художньої оповіді автор знайомить нас із головними персонажами твору за допомогою діалогу. Оскар Тібо зі своїм старшим сином Антуаном слідує до приміщення школи, де навчається його молодший син Жак, який не повернувся після занять додому:

– “Ah, cette fois, Antoine, non, cette fois, ça dépasse!”. Le jeune homme ne répondit pas (1).

L'École était fermée. C'était dimanche, et il était neuf heures du soir. Un portier entrouvrit le guichet.

– “Savez-vous où est mon frère?” cria Antoine (2).

L'autre écarquilla les yeux.

M. Thibault frappa du pied.

– “Allez chercher l'abbé Binot” <...> (3).

Quelques minutes passèrent. M. Thibault, essoufflé, s'était laissé choir sur une chaise ; il murmura de nouveau, les dents serrées:

– “Cette fois, tu sais, non, cette fois!” (4).

– “Excusez-nous, Monsieur”, dit l'abbé Binot qui venait d'entrer sans bruit <...> (5).

– “Bonjour, jeune docteur! Qu'y a-t-il donc?” (6).

– “Où est mon frère?” (7).

– “Jacques?” (8).

– “Il n'est pas rentré de la journée!” s'écria

M. Thibault, qui s'était levé (9).

– “Mais, où était-il allé?” fit l'abbé, sans trop de surprise (10).

– “Ici, parbleu! À la consigne!” (11).

L'abbé glissa ses mains sous sa ceinture:

– “Jacques n'était pas consigné” (12).

– “Quoi?” (13).

– “Jacques n'a pas paru à l'École aujourd'hui <...>” (14).

– “Jacques nous a dit hier qu'il avait quatre heures de consigne. Il est parti, ce matin, à l'heure habituelle. Et puis, vers onze heures, pendant que nous étions tous à la messe, il est revenu, paraît-il: il n'a trouvé que la cuisinière; il a dit qu'il ne

reviendrait pas déjeuner parce qu'il avait huit heures de consigne au lieu de quatre” (15).

– “Pure invention”, appuya l'abbé (16).

– “J'ai dû sortir à la fin de l'après-midi”, continua M. Thibault, “pour porter ma chronique à la Revue des Deux Mondes. Le directeur recevait, je ne suis rentré que pour le dîner. Jacques n'avait pas reparu. Huit heures et demie, personne. J'ai pris peur; j'ai envoyé chercher Antoine qui était de garde à son hôpital. Et nous voilà” (17).

L'abbé pinçait les lèvres d'un air songeur. M. Thibault entrouvrit les cils, et décocha vers l'abbé puis vers son fils un regard aigu.

– “Alors, Antoine?” (18).

– “Eh bien, père”, fit le jeune homme, “si c'est une escapade préméditée, cela écarte l'hypothèse d'accident” (19).

Son attitude invitait au calme. M. Thibault prit une chaise et s'assit; son esprit agile suivait diverses pistes; mais le visage, paralysé par la graisse, n'exprimait rien.

– “Alors”, répéta-t-il, “que faire?” (20).

Antoine réfléchit.

– “Ce soir, rien. Attendre” (21) [4, с. 5–6].

Наведений фрагмент – це зразок діалогічного мовлення, яке складається із синтаксичних структур, що належать до різних ярусів. Нині мовленнєві репліки виступають вагомим чинником характеристики героїв твору, допомагають читачеві скласти цілісний образ кожного з них.

Мовні партії Антуана й абата Біно – це переважно структури першого і другого синтаксичних ярусів. Вони відзначаються чіткістю будови, логічністю утворення висловлень, які зумовлені прямим порядком слів (14, 19), використанням синтаксичного паралелізму, повторів (2, 7), простих, усічених речень (8, 16, 21) тощо. Усі ці синтаксичні структури зв'язують структурно, композиційно, семантично окремі репліки в діалогічну форму мовлення і належать до синтагматичного типу синтаксису.

Мовлення Оскара Тібо виокремлюється особливим стилістичним забарвленням, складається зі синтаксичних структур як першого, так і другого та третього ярусів. Репліки (15, 17) є логічними, когезійно зв'язаними послідовним типом зв'язку. Такі експліцитні засоби зв'язності, як слова-замінники, кореляти (*Jacques* <...> *Il* <...>), детермінативи (*son hôpital*), часові лексичні маркери (*hier; ce matin, vers onze heures, à la fin de l'après-midi, huit heures et demie*), лексеми на позначення місця (*à la messe, à la Revue des Deux Mondes, à l'hôpital*), сполучники та сполучникові звороти (*Et puis* <...>, *Et voilà* <...>), інші уможливають структурну, композиційну, змістову єдність висловлень. Зазначимо, що діалогічне мовлення відбувається в одному лексико-семантичному полі, що також слугує зв'язності висловлень. Отже, разом вони цілком відповідають першому та другому синтаксичним ярусам і синтагматичному типу синтаксису.

До синтаксичних структур третього рівня віднесемо, наприклад, повтор синтаксичної струк-

тури – “*Cette fois, tu sais, non, cette fois!*”, яка містить стилістичний плеоназм (лексему *non*), який характеризує мовлення персонажа як емоційне, занадто збуджене. Відзначимо наказовий, підвищений тон мовлення Оскара Тібо (“*Allez chercher l’abbé Binot*”), отже, його нестриманість, навіть грубість, які експліцитно виразились за допомогою вигуків (“*Ici, parbleu! À la consigne!*”), еліптичних фраз (“*Alors, Antoine?*”; “*Alors*”, “*que faire?*”), окличних речень тощо. Такі синтаксичні елементи не просто характеризують героя, а особливим чином індивідуалізують його, додають йому специфічності, оригінальності, винятковості.

Під час проведення аналізу діалогічного мовлення з погляду когезійних засобів вираження особливо важливо вказати на важливість імпліцитних просодичних способів зв’язування. Так, мовлення Антуана Тібо й абата Біно характеризується рівним, спокійним, врівноваженим тоном, що розкриває їх як людей стриманих, виважених. Репліки Оскара Тібо – навпаки, виказують важкий, нестриманий, запальний характер героя. Проте в будь-якому разі просодичні засоби когезії уможливають зв’язність окремих реплік у цілісний текст. Саме просодичні елементи розмовного мовлення перетворюють художнє діалогічне мовлення на живу, яскраву, динамічну частину загальної оповіді. Вони додають ритму, енергії, емоційної насиченості викладу або, навпаки, зтягають, сповільнюють темп розповіді.

Результати дослідження вказують на суттєве когезійне значення авторських ремарок у структурі діалогічного мовлення. Установлено, що здебільшого до складу авторських ремарок входить такий експліцитний (лексико-граматичний) спосіб зв’язування, як стрижневе дієслово. Навколо нього формуються репліки того чи того сегмента

діалогу. Серед дієслів, що виконують когезійну функцію в діалозі, превалюють слова зі значенням говоріння або їхні стилістичні синоніми. Наприклад, у наведеному діалозі таке вербальне ядро становлять *répondre, crier, murmurer, dire, faire* (у значенні *parler*), *continuer (de parler)*. Вони когезійно зв’язують репліки у складі цілісного діалогічного мовлення, здійснюють портретизацію героїв, сприяють утворенню стилістичного контексту, збільшують інформативний обсяг, творять художню образність тексту загалом.

Висновки й перспективи подальших розробок у цьому напрямі. Отже, проведена розвідка засвідчила, що діалогічне мовлення у структурі художнього тексту реалістичної прози формується загалом на основі першого та другого ярусів синтаксичних елементів. Діалоги літератури реалізму мають здебільшого книжково-літературний характер; вони підпорядковані законам розвитку літературного письмового мовлення. Дослідження виявило, що в поле зору французьких письменників-реалістів ХХ ст. активно потрапляють соціальні і суспільно значущі групові чинники, що впливають на мовлення героїв та є особливо важливими для зображення цілісності характерів персонажів. Використання синтаксичних елементів першого та другого ярусів стверджує синтагматичний тип діалогічного мовлення у французькій літературі реалізму, отже, синтаксичну зв’язність висловлень. Обґрунтовано, що у структурі художнього діалогу реалістичної прози зв’язність синтаксичних структур є прямим чи опосередкованим відображенням основних тенденцій антропоцентричної художньої картини світу. Перспективними вбачаємо наукові пошуки в напрямі дослідження особливостей синтаксичних структур у літературі інших художніх жанрів та напрямів у площині лінгвокультурологічного аналізу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кухаренко В. Інтерпретація тексту. Вінниця : Нова книга, 2004. 261 с.
2. Станіслав О. Психолінгвістичні особливості синтаксичної когезії у структурі художнього внутрішнього мовлення (на матеріалі французької літератури потоку свідомості). *Наукові записки. Серія «Філологічна»*. Острого : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2015. Вип. 56. С. 286–289.
3. Руднев В. Словарь культуры XX в. Москва, 1997. URL: <http://www.philosophy.ru/>.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

4. Martin du Gard R. *Les Thibault*. Paris : Éditions Gallimard, 1995. 436 p.

REFERENCES

1. Kukhareno V.A. (2004) Interpretatsciia tekstu. [Interpretation of the text]. Vinnytsia: Nova kn. 261 p.
2. Stanislav O.V. (2015) Psykholingvistychni osoblyvosti syntaksychnoi kohezii u strukturi khudozhnoho vnutrishniogo movlennia (na materialii franctszkoi literatury potoku svidomosti). [Psycholinguistic features of syntactic cohesion in the structure of artistic internal speech (on the material of French literature of the flow of consciousness)]. *Proceedings. Philological series*. Ostroh: Nat. University “Ostroh Academy”. Vol. 56. P. 286–289.
3. Slovar kultury XX veka (1997) [Dictionary of culture of the twentieth century] / comp. V. Rudnev. Moscow. URL: <http://www.philosophy.ru/>.

LIST OF SOURCES

4. Martin du Gard R. *Les Thibault*. Paris : Éditions Gallimard, 1995. 436 p.

МОВА ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ ЯК ПРЕДМЕТ МОВНОСТИЛІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Удовіченко Г. М.

*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри іноземної філології, українознавства та соціально-правових дисциплін
Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського
вул. Трамвайна, 16, Кривий Ріг, Дніпропетровська область, Україна
orcid.org/0000-0003-3731-0857
udovichenko@donnuiet.edu.ua*

Куц М. О.

*кандидат педагогічних наук,
асистент кафедри іноземної філології, українознавства та соціально-правових дисциплін
Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського
вул. Трамвайна, 16, Кривий Ріг, Дніпропетровська область, Україна
orcid.org/0000-0001-9419-5926
kuts_mo@donnuiet.edu.ua*

Ключові слова: художній текст, мовностилістичний аналіз, ідейно-художній задум, жанр, мовні засоби.

У статті розглянуто підходи дослідників-лінгвістів щодо визначення закономірностей перекладу творів різних жанрів та їхньої відмінності. Сформульовано визначення мовностилістичного аналізу. Виконано критичний аналіз підходів до мовностилістичного аналізу художнього тексту. Зазначено, що вітчизняні та закордонні критики відзначають появу великої кількості якісних творів, розрахованих на масового читача. Останнім часом такі твори все частіше стають предметом мовностилістичного аналізу. Одним із важливих чинників у процесі перекладу є жанрова належність оригіналу, яка спрямовує перекладача на вибір відповідного мовно-стилістичного інструментарію. Переклад художніх творів вимагає ще більших зусиль перекладача для збереження задуму автора, передачі духу епохи, її культурних надбань тощо. Складність художнього перекладу зумовлює цілу низку нових завдань не лише для перекладача, а й для перекладознавчої науки загалом, передусім – стилістики.

Доведено, що в сучасних творах художньої літератури предмет мовностилістичного аналізу можна визначити як сукупність використаних у художньому творі мовних засобів, за допомогою яких письменник забезпечує втілення ідейно-художнього задуму; вивчення виразних засобів мови та стилістичних прийомів повинно враховувати взаємозв'язок застосування зазначених засобів і прийомів зі змістом художнього твору; мовні засоби та прийоми, які несуть стилістичну функцію, служать не тільки відповідній передачі художнього задуму, а й завданням автора. Для виконання поставлених завдань використовувалася комплексна методика аналізу, що включає прийоми порівняльного лінгвістичного аналізу, статистичного підрахунку мовних одиниць, класифікаційного аналізу, контекстуальної інтерпретації, виявлення смислових і конотативних відповідностей. Теоретична значущість дослідження полягає в подальшому розвитку порівняльного мовностилістичного аналізу оригінального художнього твору, призначеного для масового читача, і його перекладу, у встановленні основних стилістичних закономірностей, характерних для творів масової літератури. Практична значущість полягає в тому, що матеріал дослідження може використовуватися в курсах із порівняльної стилістики англійської та української мов, а також під час вивчення сучасної зарубіжної літератури у вишах.

LANGUAGE OF LITERARY TEXT AS AN OBJECT OF LINGUISTIC RESEARCH

Udovichenko H. M.

Ph. D. in Pedagogy,

Associate Professor at the Department of Foreign Philology,

Ukrainian Studies and Social and Law Disciplines

Donetsk National University of Economics and Trade named after Mykhailo Tugan-Baranovsky

Tramvayna str., 16, Kryvyi Rih, Dnipropetrovsk region, Ukraine

orcid.org/0000-0003-3731-0857

udovichenko@donnuet.edu.ua

Kuts M. O.

Ph. D. in Pedagogy,

Assistant of the Department of Foreign Philology,

Ukrainian Studies and Social and Law Disciplines

Donetsk National University of Economics and Trade named after Mykhailo Tugan-Baranovsky

Tramvayna str., 16, Kryvyi Rih, Dnipropetrovsk region, Ukraine

orcid.org/0000-0001-9419-5926

kuts_mo@donnuet.edu.ua

Key words: *literary text, linguistic and stylistic analysis, ideological and literary idea, genre, linguistic means.*

The article considers the approaches of linguists to determine the patterns of translation of different genres works and their differences. The definition of linguistic-stylistic analysis is formulated. A critical analysis of approaches to linguistic and stylistic analysis of an artistic text is performed. It is noted that domestic and foreign critics mark the emergence of a large number of quality works designed for the mass reader. Recently, such works are increasingly becoming the subject of linguistic analysis. One of the important factors in the translation process is the genre affiliation of the original, which directs the translator to choose the appropriate linguistic and stylistic tools. The translation of literary works requires even greater efforts of the translator to preserve the author's intention, to convey the spirit of the era, its cultural heritage and so on. The complexity of literary translation determines a number of new tasks not only for the translator, but also for translation science in general, and stylistics in the first place.

It is proved that in modern works of fiction the subject of linguistic stylistic analysis can be defined as a set of linguistic means used in a work of art, by means of which the writer provides the embodiment of ideological and artistic idea; the study of expressive means of speech and stylistic techniques should take into account the relationship between the use of these tools and techniques with the content of the literary work; linguistic means and techniques that have a stylistic function, serve not only the appropriate transfer of artistic design, but also the task of the author. To perform the tasks, a comprehensive method of analysis was used, which includes methods of comparative linguistic analysis, statistical calculation of language units, classification analysis, contextual interpretation, identification of semantic and connotative correspondences. The theoretical significance of the study lies in the further development of comparative linguistic analysis of the original literary work intended for the mass reader, and its translation, in establishing the basic stylistic patterns characteristic of works of mass literature. The practical significance lies in the fact that the research material can be used in courses on comparative stylistics of English and Ukrainian languages, as well as in the study of modern foreign literature in universities.

Вступ. Стильова диференціація мови та мовлення, а також пов'язана з нею можливість відбору різних мовних засобів і мовних прийомів найяскравіше виступають у текстах художньої літератури. Художня література наочно підтвер-

джує, що поняття точності, образності, експресивності, як і інші стилістичні категорії, не механічно перекочують з одного мовного стилю в інший, а в системі кожного стилю набувають глибокої своєрідності.

Розвиток сучасної літературної художньої творчості пов'язаний зі зміною сформованих жанрів і створенням нових. Вітчизняні та зарубіжні критики (О. Вайнштейн, Т. Введенська, Н. Купина, Т. Струкова, М. Черняк, J. Sawelty, M. Gannon) відзначають появу великої кількості якісних творів, розрахованих на масового читача. Такі твори поступово стають предметом мовностилістичного аналізу, і це ставить нові завдання перед стилістикою. Підхід і вимоги до перекладу зумовлюються типами текстів, що впливає на вибір прийомів перекладу та визначення ступеня еквівалентності перекладу оригіналу. Цілі та завдання перекладу, як відомо, залежать від жанру оригіналу. Кожен із жанрів має свої закономірності перекладу твору та свої відмінності [10, с. 339]. В умовах розвитку нових жанрів від перекладу вимагається не тільки точність, збереження авторського задуму, але й здатність так само активно привертати й утримувати увагу читача, як це відбувається в оригінальних творах.

Актуальність дослідження зумовлюється також потребою у розвитку методів комплексного стилістичного аналізу художньої єдності «оригінал – переклад».

Мета дослідження полягає у виявленні й описі основних підходів до мовностилістичного аналізу художнього тексту.

Багаторічні лінгвістичні дослідження сформували різні методи відбору й обробки мовного матеріалу. Дослідження мови з погляду її функціонально-стилістичних властивостей почалося порівняно недавно [7, с. 6]. Активний розвиток лінгвістичної стилістики як самостійного розділу мовознавства припадає на середину минулого століття. Варто, однак, підкреслити, що ідеї, які визначили предмет і зміст стилістики, а також розвиток теорії художньої мови загалом, виникли набагато раніше та пов'язані з іменами Вільгельма фон Гумбольдта [4] і О. Потебні [8].

Аналіз досліджень цієї проблеми. Усі розділи мовознавства мають особливі об'єкти та предмети вивчення, які потребують для їх дослідження не лише загальнонаукових і загальномовних методів, але й спеціальних методів аналізу й опису конкретних мовних явищ. Лінгвостилістика закономірно не становить винятку. Українська лінгвостилістика – порівняно молода галузь мовознавства. Традиційно вважають, що її становлення припадає на 20–30-ті рр. ХХ ст., а формування як окремої мовознавчої науки співвіднесене з 50–60-ими рр. Зародження лінгвостилістичних студій загалом асоціативно пов'язують із працею Шарля Баллі «Трактат із французької стилістики» (1818 р.). Як особлива наукова дисципліна вона представлена вже у працях Празького лінгвістичного гуртка. На противагу літературознавчій стилістиці, лінгвостилістика зосереджує увагу на

функціонально-стильовому розмаїтті стилістичних явищ як вияві специфіки відображення концептуальної картини світу в національно-мовній.

У слов'янській лінгвістиці формування стилістики як розділу науки про мову пов'язують передусім з іменами В. Виноградова, І. Гальперіна, Г. Винокура, Б. Томашевського, Л. Щерби й інших мовознавців. У працях цих учених закладено й обґрунтовано основні поняття сучасної стилістики, які потім усебічно розвинені в роботах їхніх послідовників (І. Арнольд, В. Задорнова, Н. Болотнова, О. Крилова).

Лінгвістична стилістика – наймолодша галузь мовознавчої науки, яка вивчає й аналізує стиль мови художніх творів, авторам яких властива багата «індивідуальна мовностилістична тональність» (І. Білодід). У цій галузі плідно працювали такі вчені: І. Білодід, С. Богдан, В. Ільїн, І. Грицютенко, Ф. Жилко, П. Тимошенко, В. Масальський, Г. Їжакевич, С. Криворучко, Н. Бойко, О. Калита, В. Ващенко, П. Плющ, Д. Баранник, Л. Мацько, С. Єрмоленко й інші.

Відомо, що нині немає єдиної думки щодо питання про стиль, його основні характеристики та завдання стилістики. Визначення предмета стилістики досі пов'язане з певними відмінностями й навіть суперечностями, які також багато в чому залежать від різних тлумачень самого поняття «стиль» (Л. Бабенко, В. Виноградов, І. Гальперін, В. Звєгинцев, А. Лосєв, Л. Нелюбін, Л. Новиков, М. Семенюк, О. Соколов, Н. Пелевіна, З. Тураєва, Г. Поспєлов, О. Швейцер).

Виклад основного матеріалу дослідження. Насамперед варто врахувати те, що аналіз текстів різних функціональних стилів має також почасти свою специфіку. Найбільш повно в сучасній лінгвостилістиці розроблені прийоми та процедури, що застосовують у дослідженнях художніх текстів. Як слушно зауважує С. Єрмоленко, «лінгвостилістика розпочиналася з вироблення методів аналізу художнього тексту. Поширення лінгвостилістичного аналізу на засоби виразності мови в різних сферах спілкування, у різних мовних ситуаціях зумовило визначення різної мети стилістичних досліджень і методико-стилістичних напрямів, аспектів досліджень» [7, с. 15].

У своїх наукових розвідках О. Дубенко зауважує: «Якщо стилістика художнього мовлення, незважаючи на свій міждисциплінарний, а тому не до кінця визначений характер, так чи інакше завжди мала статус окремої галузі досліджень, то порівняльна стилістика художнього мовлення ніколи не була окремою дисципліною, хоча дослідження в цьому напрямі ведуться вже не одно десятиліття» [5, с. 157].

Не менше суперечностей щодо розуміння предмета та змісту стилістичного дослідження худож-

нього твору (А. Єсін, Б. Мантиєва, В. Звегинцев, Г. Степанов, З. Хованська, О. Швейцер, R. Crane).

Суперечності в поглядах на предмет і зміст стилістики багато в чому послужили причиною появи особливого розділу філології – лінгвопоетики, яка прямо та безпосередньо стикається з лінгвостилістикою [8]. Визначення, яке було дано поняттю предмета лінгвопоетики, найбільше відповідає меті та завданням нашого дослідження, оскільки воно дає базові підстави мовностилістичного аналізу художнього твору. У лінгвопоетиці мовностилістичний аналіз художнього твору розуміють як аналіз сукупності «використаних у художньому творі мовних засобів, за допомогою яких письменник забезпечує естетичний вплив, необхідний для втілення ідейно-художнього задуму» [6, с. 59].

Грунтуючись на цьому підході, лінгвісти зазвичай розмежовують два типи досліджень. Метою досліджень одного з них виявляється «відтворення, за можливості, повної картини того, якими є тематико-стилістичні характеристики використання окремого художнього прийому в тому чи іншому творі, у групі творів тощо» [8, с. 8]. У дослідженнях першого типу зазвичай ставиться завдання розглянути максимально більшу кількість застосування обраного прийому, виявити найбільш загальні закономірності функціонування цього прийому. До зазначеного напрямку можна віднести дослідження, присвячені особливостям обраного мовного образного засобу або групам засобів у творах різних авторів (Г. Винокур, В. Кухаренко, С. Мезенін, О. Міщанська, Г. Основіна).

Другий напрям «уособлює дослідження окремого художнього тексту, спрямоване на виявлення ролі формальних мовних елементів у передачі якогось ідейно-художнього змісту та у створенні певного естетичного ефекту» [8, с. 8]. Роботи, які можна віднести до цього напрямку, вирізняє принципово важливе для стилістичного аналізу розуміння стилю «як якості мови» [3, с. 15]. Якість мови водночас виявляється найтіснішим чином пов'язаною з характером її впливу на читача та слухача і досягненням бажаної реакції на той чи інший мовний текст, зокрема й художній твір (М. Блох, І. Гальперін, В. Дем'янков, В. Одинцов, Н. Остроушко, Н. Пелевіна, І. Шилова). Основною концепцією цього напрямку є розуміння того, що використання обраного мовного вираження стилістично мотивовано художнім і композиційним задумом автора.

У свою чергу, цю концепцію зумовлює поняття єдності форми та змісту як однієї з невід'ємних властивостей художнього твору [9, с. 8]. Як зауважує Б. Томашевський, ця єдність не залежить від бажання й досвідченості автора. Сам собою зміст твору, як підкреслював В. Виноградов, «не є предметом лінгвістичного вивчення. Мовознавця

цікавлять способи вираження цього змісту. Але у плані такого вивчення і сам зміст не може залишитися зовсім поза увагою лінгвіста» [1, с. 14]. Значно пізніше цей принцип єдності форми і змісту був згаданий як непорушний автором книги “Style in Fiction” [15, с. 14].

Отже, вивчення виразних засобів мови та стилістичних прийомів повинно враховувати взаємозв'язок застосування зазначених засобів і прийомів зі змістом художнього твору. З огляду на цей зв'язок, лінгвіст виходить з того, що «правильність вибору слова є функцією мети висловлювання» [1, с. 14]. Автор книги “Style in Fiction” висловлює таку саму думку: “<...> within a text it is possible to be more specific about how language serves a particular artistic function” [8, с. 13]. «Якщо мета висловлювання – затемнити думку або послабити значення слова, або представити зміст думки у сухій протокольній формі тощо, то й правильний вибір слів тут буде такий, який відповідає поставленому завданню, тобто слова будуть найбільш загальними, абстрактними зв вираженнями ними значенням <...>» [1, с. 14].

Ще раніше про вищезазначене писав Г. Винокур: «Те саме можна сказати або написати по-різному. Зміст, думка можуть залишатися водночас цілком незмінними, але змінюються тон і забарвлення самого викладу думки, а це, як відомо, істотно впливає на сприйняття змісту і зумовлює різні форми реакції на почуте або прочитане» [2, с. 16].

Сприйняття й реакція стають одними із провідних понять у стилістичних дослідженнях сучасних художніх творів. На підтвердження цього можна послатися на слова молодшої американської письменниці Blair Hurley. Вона пише: “When asked what makes our favorite books our favorite books, sometimes we're hard pressed to find an answer. Often it's just a *feeling* that makes the book special – a mood that is splendidly cultivated throughout the story and succeeds in immersing us in the world” [14]. Саме читацьке сприйняття, яке спирається на настрій, що пронизує все оповідання й занурює читача в його атмосферу, говорить про те, чи зумів автор захопити читача і створити книгу, яку можна полюбити.

Мовні засоби та прийоми, які виконують стилістичну функцію, служать не тільки відповідній передачі художнього задуму, а й завданням автора. Вони повинні сприяти реалізації функції впливу. Карен Х'юїтт відзначає важливу роль таких засобів і пише: “A writer's language creates a world in which the reader participates in a unique relationship” [13, с. 11].

У зв'язку із цим необхідно розмежовувати поняття «естетичний вплив» і «функція впливу», особливо щодо сучасних творів *fiction*. У класичних роботах зі стилістики та лінгвопоетики під

естетичним впливом розуміють такий вплив, який відповідає уявленням мовної спільноти «про прекрасне і потворне, піднесене і низинне, трагічне і комічне тощо» [12, с. 773]. Колись англійський поет Вільям Вордсворт писав, що читач має відчувати «складне відчуття насолоди» – *complex feeling of delight* – навіть тоді, коли він читає поему про скорботні почуття й нещасних людей. *Complex feeling of delight*, яке повідомляє автор читачеві за допомогою різноманітних стилістичних і композиційних засобів, дозволить пом'якшити почуття, викликані описами цих страждань. Карен Х'юїтт так передає слова В. Вордсворта: “<...> He argued that the reader, too, when reading a poem, should experience a “complex feeling of delight” which would soften the painful feelings aroused by “powerful descriptions of the deeper passions”” [13, с. 11].

Ще на початку ХХ ст. англійський критик і літературознавець Б. Такерман писав, що коли в того чи іншого твору є читацька аудиторія, то будь-який роман, незалежно від того, наскільки незначна тема і наскільки вимогливі читачі, має силу впливу саме тому, що автор повертає їхню увагу. “However poor your matter may be, however near you may come to that “foolishness of existing mortals”, <...> still; if there be those who read your works, they will undoubtedly be- more or less influenced by what they find there. And it is because the novelist amuses that he is thus influential” [17, с. 174].

Це не є секретом, що твори, розраховані на масового читача, відрізняються від так званої *high-class literature* [13, с. 88] не тільки дуже великими тиражами, а й типологізованими мовними та композиційними ознаками. Твори для масового читача, або *bestsellers*, до яких належать різні твори, іноді називають *formula novels*. Лінгвісти вважають, що для таких творів якість – *the quality of writing* – не має значення. У них важливі лише дія (*action*) і оригінальні ідеї (*ingenuity*) [13, с. 88].

Імовірно, формулювання Карен Х'юїтт *the quality of writing* можна було б ототожнити з поняттям «якість мовлення». Беручи це ототожнення, важко буде погодитися, що слова у творах виконують тільки механічну функцію (*mechanical function*) [13, с. 88]. Інакше автори творів не змогли б впливати на читача й захопити його увагу, змусити стежити за сюжетом і дочитати книгу до кінця. Отже, сучасні твори впливають на читача, що відрізняється особливою інтерактивністю.

Необхідно також звернутися до поняття *the common reader* – «звичайний читач». Критики сучасної літератури (*fiction*) зазначають, що саме звичайний читач формує літературний канон [13, с. 77]. Твори, які популярні в масового читача, відрізняються своєю системою тематичних і стилістичних особливостей. На це, зокрема, вказується в дослідженні А. Ліпгарта [16]. У таких творах стиль існує не як сума елементів тексту, важливих в метасеміотичному плані, але як спосіб передачі змісту, зокрема й різні та взаємопов'язані типи оповіді всередині тексту [16, с. 10].

Висновки. Проведене дослідження свідчить про те, що сучасні твори художньої літератури (*fiction*) є предметом мовностилістичного аналізу, який варто розуміти як аналіз сукупності всіх виразних засобів і стилістичних прийомів, за допомогою яких письменник утілює свій ідейно-художній задум і забезпечує необхідний вплив на читача або слухача. «Якість мови», що складається з різних композиційних і стилістичних чинників, повертає й утримує увагу читача, спонукає його до глибокого читання.

У сучасній літературі (*fiction*) твори, розраховані на масового читача, або *bestsellers*, занурюють читача у вигаданий авторами світ, змушують повірити в описувані події. Інакше кажучи, ці твори мають яскраво виражену функцію впливу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виноградов В. Язык художественного произведения. *Вопросы языкознания*. Москва, 1954. № 5. С. 10–28.
2. Винокур Г. О задачах истории языка. *Ученые записки Московского городского педагогического института*. 1941. Вып. 1. С. 89–120.
3. Гальперин И. Очерки по стилистике английского языка. Москва : Издательство литературы на иностранных языках, 1958. 459 с.
4. Гумбольдт В. Язык и философия культуры. Москва : Прогресс, 1985. 456 с.
5. Дубенко О. Порівняльна лінгвопоетика як автономна дисципліна філологічного циклу. *Young Scientist*. 2015. № 1 (16). С. 157–160.
6. Задорнова В. Словесно-художественное произведение на разных языках как предмет лингво-поэтического исследования : дис. ... докт. филол. наук: 10.02.04. Москва, 1992. 492 с.
7. Єрмоленко С. Методи стилістичних досліджень. *Українська лінгвостилістика ХХ–початку ХХІ ст.: система понять і бібліографічні джерела* / за ред. С. Єрмоленко. Київ : Грамота, 2007. С. 13–17.
8. Ліпгарт А. Основы лингвопоэтики : учебное пособие. Москва : Изд-во МГУ, 2006. 109 с.
9. Потемня А. Теоретическая поэтика. Москва : Высшая школа, 1990. 384 с.
10. Томашевский Б. Стилистика и стихосложение. Ленинград : Учпедгиз, 1959. 408 с.

11. Федоров А. Основы общей теории перевода. Лингвистические проблемы : учебное пособие для студентов институтов и факультетов иностранных языков. Москва : Филология ; Санкт-Петербург : Филологический факультет СПбГУ, 2002. 416 с.
12. Философский энциклопедический словарь. Москва : Советская Энциклопедия, 1989. 356 с.
13. Hewitt K. Analyzing Literature: Language, Meaning and Metaphor. *Understanding English Literature*. Oxford : Perspective Publications Ltd., 2008. P. 4–17.
14. Hurley Bl. Mood and Consistency in Fiction. URL: <http://languagestyle.suitel01.com/article.cfm/moodandconsistencyinfiction> (дата звернення: 11.03.2021).
15. Leech G. Style in Fiction: A linguistic Introduction to English Fictional Prose. 2'nd edition. Harlow : Pearson Education Limited, 2007. 402 p.
16. Lipgart A. Parody and Style. On “The Da Vinci Code” by Dan Brown, “The Asti Spumante Code” by Toby Clements and the “Va Dinci Cod” by A.R.R.R. Roberts. Moscow : KomKniga, 2007. 152 p.
17. Tuckerman B. A History of English Prose Fiction. General Books, 2009. 310 p.

REFERENCES

1. Vinogradov, V.V. (1954) Yazyk khudozhestvennogo proizvedeniya [The language of a literary work]. *Questions of linguistics*. Moscow, № 5. Pp. 10–28.
2. Vinokur, G.O. (1941) O zadachakh istorii yazyka [On the tasks of the history of language]. *Scientific notes of the Moscow City Pedagogical Institute*. Moscow, Moscow State Pedagogical University, Vol. 1, T. V. Pp. 89–120.
3. Gal'perin, I.R. (1958) Ocherki po stilistike angliyskogo yazyka [Essays on the stylistics of the English language.]. Moscow, Publishing house of literature in foreign languages, 459 p.
4. Gumbol'dt, V. (1985) Yazyk i filosofiya kul'tury [Language and philosophy of culture]. Moscow, Progress Publ., 456 p.
5. Zadornova, V.Ya. (1992) Slovesno-khudozhestvennoye proizvedeniye na raznykh yazykakh kak predmet lingvopoeticheskogo issledovaniya: dis. ... d-ra filol. nauk: 10.02.04 [Literary work in different languages as a subject of linguopoetic research: dissertation Dr. Filol. Sciences: 10.02.04]. Moscow, 492 p.
6. Dubenko, O.Yu. (2015). Porivnialna linhvopoetyka yak avtonomna dystsyplina filolohichnoho tsykladu [Porivnialna linhvopoetyka yak avtonomna dystsyplina filolohichnoho tsykladu]. *Young Scientist*, № 1 (16), pp. 157–160.
7. Yermolenko, S.Ya. (2007) Metodi stilistichnikh doslidzhen [Methods of stylistic research]. *Ukrainian linguistic stylistics of the XX–beginning of the XXI century : system of concepts and bibliographic sources*. Kyiv, Gramota Publ., 2007, pp. 13–17.
8. Lipgart, A.A. (2006) Osnovy lingvopoetiki: ucheb. posob. [Fundamentals of linguopoetics: manual]. Moscow: Moscow State University Publishing House, 109 p.
9. Potebnya, A.A. Teoreticheskaya poetika [Theoretical poetics]. Moscow, Higher School, 384 p.
10. Tomashevskiy, B.V. (1959) Stilistika i stikhoslozheniye [Stylistics and versification]. Leningrad: Uchpedgiz, 408 p.
11. Fedorov, A.B. (2002) Osnovy obshchey teorii perevoda. Lingvisticheskiye problemy: ucheb. posob. dlya stud. in-tov i f-tov in. yaz. [Foundations of the general theory of translation. Linguistic problems: textbook. manual. for students of institutes and faculties of foreign languages] Moscow: Philology; St. Petersburg: Faculty of Philology, St. Petersburg State University, 416 p.
12. Filosofskiy entsiklopedicheskiy slovar' (1989) [Philosophical Encyclopedic Dictionary]. Moscow, Soviet Encyclopedia 356 p.
13. Hewitt, K. (2008) Analyzing Literature: Language, Meaning and Metaphor. *Understanding English Literature*. Oxford: Perspective Publications Ltd., pp. 4–17.
14. Hurley, Bl. Mood and Consistency in Fiction. Available at: <http://languagestyle.suitel01.com/article.cfm/moodandconsistencyinfiction> (Last accessed: 11.03.2021).
15. Leech, G. (2007) Style in Fiction: A linguistic Introduction to English Fictional Prose. 2nd edition. Harlow: Pearson Education Limited, 402 p.
16. Lipgart, A. A. (2007) Parody and Style. On “The Da Vinci Code” by Dan Brown, “The Asti Spumante Code” by Toby Clements and the “Va Dinci Cod” by A.R.R.R. Roberts. Moscow: KomKniga, 152 p.
17. Tuckerman, B. (2009) A History of English Prose Fiction. General Books, 310 p.

МІЖТЕМАТИЧНІ МОТИВАЦІЙНІ ЗВ'ЯЗКИ ЯК ПРОЯВ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

Христіанінова Р. О.

*доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови
Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна
orcid.org/0000-0002-0045-1026
khrystianinova@gmail.com*

Омельковець Р. С.

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри історії та культури української мови
Волинський національний університет імені Лесі Українки
пр. Волі, 13, Луцьк, Україна
orcid.org/0000-0001-6608-7901
omelkovets.ruslana@eenu.edu.ua*

Ключові слова: зоонім, фітонім, говірки північно-західної України, номінація, мотивація, семантична модель, мотиваційний зв'язок, асоціативний зв'язок.

Пропоноване дослідження виконане на стикові декількох актуальних напрямів сучасної лінгвістики – семасіологічного, у межах якого вивчають семантику мовних одиниць, когнітивного, предметом наукових розвідок якого все частіше стають різні фрагменти національно-мовної картини світу, та психологічного, що досліджує діяльність людини як мовної особистості, зокрема й закономірності у процесах найменування. Автори статті дослідили відфітонімні клички домашніх тварин у говірках північно-західної України. Виокремлено та проаналізовано чотири основні типи мотиваційних зв'язків у семантичній моделі «зоонім ← фітонім»: 1) за схожістю морфологічних ознак тварини й рослини; 2) за етологічними особливостями тварини і деякими ознаками чи властивостями рослини; 3) за темпоральними характеристиками; 4) за локативними ознаками. Установлено, що домінуючими в іменуванні тварин постають два з них – асоціативні зв'язки за схожістю морфологічних ознак тварини та рослини й асоціативні зв'язки між етологічними особливостями тварини і певними ознаками чи властивостями рослини. Виявлено, що асоціативні зв'язки за схожістю морфологічних ознак тварини й рослини мають опертя на: 1) схожість забарвлення тварини і рослини; 2) схожість будови покривів тварини і окремих частин рослини; 3) подібність форми тіла тварини чи окремих його частин до певної рослини чи окремих її органів; 4) розмір тіла тварини, який асоціюється з певною рослиною; 5) особливості впливу рослини на організм тварини. Натомість асоціативні зв'язки за етологічними особливостями тварини і деякими ознаками чи властивостями рослини ґрунтуються на асоційованих із певними властивостями рослини типах поведінки тварини: 1) руховій; 2) агресивній; 3) трофічній; 4) комфортній; 5) демонстраційній; 6) ігровій; 7) голосовій; 8) захисній; 9) дослідницькій. Асоціації за темпоральними чи локативними ознаками досить рідко слугують мотиваторами називання домашніх тварин. Натомість констатовано, що понад 14% тварин отримали свою кличку лише на основі уподобань їхніх господарів. Природа такої мотивації має радше психологічний характер, ніж асоціативний.

CROSS-THEMATIC MOTIVATIONAL RELATIONS AS A MANIFESTATION OF THE LINGUISTIC PICTURE OF THE WORLD

Khrystianinova R. O.

*Doctor of Philological Sciences, Professor,
Head of the Department of Ukrainian Language
Zaporizhzhia National University
Zhukovskoho str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
orcid.org/0000-0002-0045-1026
khrystianinova@gmail.com*

Omelkovets R. S.

*Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the History and Culture of the Ukrainian Language Department
Lesya Ukrainka Volyn National University
Voli avenue, 13, Lutsk, Ukraine
orcid.org/0000-0001-6608-7901
omelkovets.ruslana@eenu.edu.ua*

Key words: *zoonym, phytonym, subdialects of northwestern Ukraine, nomination, motivation, semantic model, motivational relation, associative relation.*

The proposed research is performed at the intersection of several relevant areas of modern linguistics – semasiological, within which the semantics of language units are studied, cognitive, in which more often the subject of scientific research is becoming various fragments of the national-linguistic picture of the world, and psychological, which explores the human activities as a linguistic personality, including patterns in the processes of naming. The authors of the article have researched the dephytonymic names of domestic animals in the subdialects of Northwestern Ukraine. It has been pointed and analyzed the four main types of motivational relations in the semantic model “zoonym← phytonym”: 1) for the similarity of morpho-physiological signs of the animal and the plant; 2) on the ethological features of the animal and certain features or properties of the plant; 3) at temporal characteristics; 4) by local features. It has been established that the dominating relations at naming animals are given two of them – associative relations for the similarity of morpho-physiological signs of the animal and the plant and associative relations between the ethological features of the animal and certain features or properties of the plant. It has been found that the associative connections on the similarity of morpho-physiological features of animal and plant are based on: 1) animal and plant color similarity; 2) structure similarity of an animal’s cover and cover of certain parts of the plant; 3) shape similarity of an animal’s body or its individual parts to a particular plant or its individual organs; 4) animal’s body size, which is associated with a particular plant; 5) features of the plant’s effect on the animal’s body. Whereas, associative connections on the ethological features of the animal and certain features or properties of the plant are based on the types of animal behavior associated with certain properties of the plant: 1) motor; 2) aggressive; 3) trophic; 4) comfortable; 5) demonstrative; 6) gaming; 7) voicing; 8) protective; 9) researching. Associations for temporal or local features are rarely served by the motivators of naming domestic animals. Instead, it is stated that more than 14% of animals received their names only based on preference for their hosts. The nature of such motivation has rather psychological character than associative.

Постановка проблеми. Дослідження номінації має велике значення для опису національно-мовної картини світу, оскільки, за влучними спостережен-

нями В. Калько, процеси найменування предметів, явищ і понять унаслідок механізму взаємодії доквілля, мислення та мови, притаманний кожному

етносу [1, с. 25], визначають специфіку сприйняття дійсності індивідом як представником певного соціуму, способи відображення предметів або явищ довкілля в ментальності того чи того соціуму та їх позначення в мовній системі.

Попри численні студіювання проблем знака і значення в теорії пізнання, номінації як акту позначення словом предметів довкілля, мовного знака, лексичної номінації, типів і засобів номінації тощо, ще й нагепер не до кінця вивченою залишається проблема мотивації іменування, а також сам механізм номінації (закономірності оброблення й перетворення інформації, набутої чуттєво-емпіричним шляхом, у мисленнєві образи, а потім – у мовні одиниці), тому вивчення мотивів номінації не втратило своєї актуальності та становить значний науковий інтерес для лінгвістики сьогодення.

Проблема мотивації так само перебуває в колі інтересів сучасної психології, де мотив здебільшого витлумачують як рушійну силу, спонукання до діяльності, внутрішньо усвідомлене прагнення виконати дію для особистого інтересу, тому мотив завжди розглядають у контексті діяльності індивіда [2, с. 679]. Досвід та здобутки психології можуть бути використані у вивченні мотивів номінації в ономастиці.

Цікавими у плані вивчення мотивів номінації постають клички домашніх тварин. Цілком слушною є думка Р. Абрамова про те, що в українському мовознавстві зооніміка дотепер найменш досліджений підрозділ ономастики [3], хоча, як указує польський дослідник С. Вархол, «так звані традиційні клички тварин, насамперед назви корів і волів, коней і собак та овець, а з домашніх птиць – курей і гусей», є особливо цінними для досліджень етногенезу слов'ян [4, с. 7]. У зв'язку із цим вивчення процесів номінації домашніх тварин у говірках заслуговує на особливу увагу. Ще не дослідженою щодо мотивації групою лексики говірок північно-західної України постають відфітонімічні зооніми, що й визначає актуальність пропонованої наукової розвідки.

Метою статті є визначення мотиваційного підґрунтя відфітонімічних зоонімів з оцінним компонентом у говірках північно-західної України.

Джерелами дослідження послужили власні польові записи відфітонімічних зоонімів одного з авторів статті та матеріали «Словника зоонімів північно-західної України» [5]. У названій лексикографічній праці для більшості кличок наведена і їхня мотивація. Мотивація зоонімів, зафіксованих експедиційним методом, наведена зі слів респондентів. У статті вжито терміни: *ваконім* (далі – вак.) – кличка корови, вола, *гіпонім* (далі – гіп.) – кличка коня, *капронім* (далі – кап.) – кличка кози, *кінонім* (далі – кін.) – кличка собаки, *кунікулонім* (далі – кун.) – кличка кро-

лика, *овіонім* (далі – ов.) – кличка вівці, барана, *орнітонім* (далі – орн.) – кличка птаха, *порконім* (далі – пор.) – кличка свині, вепра, *феліонім* (далі – фел.) – кличка кішки, kota [6].

Виклад основного матеріалу дослідження. Процес виникнення нової номінативної одиниці в тій чи тій мовній системі відбувається згідно з її законами та має кілька етапів. О. Селіванова виокремлює такі етапи породження номінативних одиниць:

I – аперцепції, яка передбачає: а) мотив, тобто появу неясного бажання, пов'язаного з наступним застосуванням настанови; б) сенсорно-моторне сприйняття позначуваного через виокремлення його з низки інших об'єктів; в) гештальтування, тобто творення індивідуального чуттєвого образу; г) настанову; г) формування уявлення про позначуване;

II – інтеріоризації (когнітивний), під час якого відбувається переведення уявлення про позначуване на довербально-мисленнєвий рівень поняття;

III – внутрішнього програмування (превербальний). На цьому етапі відбуваються вибір і активація мотиваційної бази зі структури концепту і внутрішнє програмування кодового переходу до формування ономастологічної структури найменування;

IV – селекції (номінативно-вербальний);

V – парадигмізації та синтагмізації (системно-функційний) [7, с. 147–152].

Основним і обов'язковим етапом номінаційного процесу є мотивація як одна з невід'ємних стадій створення слова. За О. Селівановою, мотивацію розуміємо як наскрізну у процесі творення номінативної одиниці лінгвопсихоментальну операцію встановлення семантичної й формальної залежності між мотиватором і похідною номінативною одиницею (мотивований знак) на підставі зв'язків різних компонентів структури знань про позначуване в етнічній свідомості [8, с. 401]. Дослідниця виокремлює п'ять типів мотивації: 1) пропозиційну, яка застосовує знаки-мотиватори у прямих значеннях, що фіксують в ономастологічній структурі відносно істинну та несуперечливу інформацію про позначене; 2) асоціативну, яка характеризується вибором мотиваторів метафоричного статусу на підставі аналогічних зв'язків з іншими концептуальними сферами свідомості; 3) модульну, яка ґрунтується на оцінці носіями мови знака мотиватора в кореляції із психічними функціями відчуттів, почуттів, архетипами позасвідомого; 4) змішану, яка суміщає мотиватори, що позначають різні за статусом фрагменти структури знань про позначене; 5) концептуально-інтеграційну, що формує новий знак і його концепт на підставі поєднання двох концептів і їхніх знаків [7, с. 160].

Нова номінативна одиниця може з'явитися двома шляхами: через створення формально нової одиниці та через надання готовій номінативній

одиниці нової семантичної функції (прямий і опосередкований способи номінації) [9, с. 99]. Відфітонімні найменування домашніх тварин створюються опосередкованим способом, через надання наявного в мові фітоніму нової семантичної функції. Мотивація таких найменувань за загальним механізмом є метафоричною через використання знаків однієї концептуальної сфери (назви рослин) на позначення іншої (назви тварин) за асоціативною подібністю. О. Селіванова називає таку мотивацію асоціативно-термінальною. Метафоричне перенесення реалізують через кореляцію донорської (назви рослин – *P. X.*; *P. O.*) та реципієнтної (назви тварин – *P. X.*; *P. O.*) концептосфер за схожістю, подібністю або аналогією [7, с. 164]. Зазначимо, що асоціативно-термінальна мотивація не є оцінною, проте її наслідком у дослідженому нами мовному матеріалі постає формування оцінного значення.

Лексична метафоризація охоплює зазвичай тематичні групи слів, про що свідчать сформовані в мові численні схеми переносів назв з однієї сфери дійсності до іншої. Об'єкти і явища природи проєктуються передусім на людину, адже мова за своєю суттю глибоко антропоцентрична, вона цілком належить тільки людині, а тому вся вербальна категоризація фрагментів картини світу орієнтована саме на неї, на її національний характер [10, с. 34]. Погоджуємося з думкою М. Слободян, що дослідження метафори як способу осмислення дійсності допомагає зрозуміти особливості мислення як окремого індивіда, так і соціуму, а отже, відновити специфіку мовної картини

світу цього соціуму, риси, властиві національній суспільній свідомості, а також вивчити особливості окремих концептів [11, с. 460]. А. Баранов, О. Михайлова, Є. Шипова наголошують на тому, що метафора дає змогу людині усвідомити складні або ще не вивчені предметні сфери за допомогою вже наявного в їхній свідомості запасу знань та досвіду взаємодії з довкіллям [12, с. 4].

У масиві асоціативно мотивованих назвами рослин найменувань домашніх тварин метафоризація відбувається за семантичною моделлю (не виокремлюємо ускладнень деривацією): *зоонім* ← *фітонім*. У цій розвідці проаналізовано 203 відфітонімні зооніми, зафіксовані в говірках північно-західної України. Усі зооніми розподілено на 8 груп: 62 ваконіми, 38 феліонімів, 34 кіноніми, 27 гіпонімів, 20 порконімів, 11 капронімів, 9 орнітонімів та 2 овіоніми. Кількість зафіксованих зоонімів у групах спадає в такій послідовності: ваконіми, феліоніми, кіноніми, гіпоніми, порконіми, капроніми, орнітоніми, овіоніми (див. рис. 1).

Хоча чисельність корів та коней у господарствах селян в останнє десятиліття проявляє тенденцію до зниження, їх значно менше, ніж собак і котів, але вони мають більшу цінність. Тому можна припустити, що частіше господарі дають відфітонімні імена саме великій рогатій худобі та коням. Порівняно невелику кількість порконімів і орнітонімів можна пояснити, на нашу думку, тим, що господарі рідко дають клички цим тваринам, за винятком окремих, що виділяються серед інших якоюсь морфологічною чи етологічною ознакою.

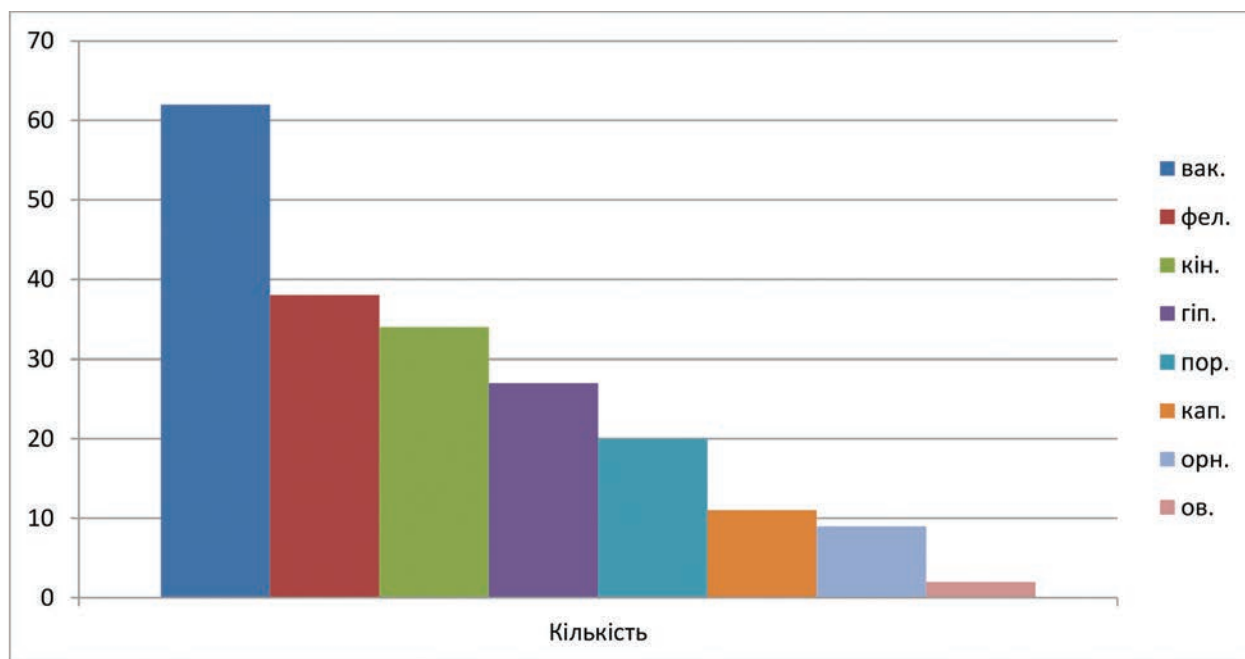

Рис. 1. Кількість зафіксованих зоонімів за групами

Щодо овіонімів, то їх малу кількість спричинює те, що у присадибних господарствах респондентів ці тварини трапляються дуже рідко. Крім того, зазначимо, що нам не вдалося зафіксувати жодного кунікулоніма.

Проведений аналіз показує, що мотиваційні зв'язки проступають у всіх групах номенів на основі кількох мотиваційних ознак: 1) за схожістю морфофізіологічних ознак тварини та рослини; 2) за асоціативними зв'язками між етологічними особливостями тварини й окремими ознаками чи властивостями рослини; 3) за темпоральними характеристиками; 4) за локативними ознаками. Окремо назвемо ще одну мотиваційну ознаку – уподобання господаря, вона репрезентує дещо інший характер номінації. Названі мотиваційні ознаки виявляють різні індекси домінування (рис. 2).

Домінувальною в іменуванні тварин постає схожість морфофізіологічних ознак тварини та рослини (52,3%), оскільки саме ці ознаки найшвидше сприймає людина, адже вони відразу впадають в очі, а тому й найчастіше лягають в основу найменування тварини. Ознаки, виявлення яких потребує більшої уваги та часу, рідше лягають в основу найменування тварин, 30,4% становлять зооніми, утворені за наявністю асоціативних зв'язків між етологічними особливостями тварин і деякими ознаками та властивостями рослин. 14,3% найменувань тварин визначені уподобаннями їхніх господарів. Частка темпоральних та локативних мотиваторів незначна.

Асоціативні зв'язки за схожістю морфофізіологічних ознак тварини та рослини

Як було вже зазначено вище, ця мотиваційна ознака домінує в іменуванні домашніх тварин.

Вона охоплює кілька підпорядкованих їй дрібніших ознак: 1) за особливостями забарвлення покривів тварини, кольором і формою квітки рослини чи інших її частин; 2) за схожістю будови покривів тварини і окремих частин рослини; 3) за подібністю форми тіла тварини чи окремих його частин до якоїсь рослини чи окремих її органів; 4) за розміром тіла тварини, який асоціюється з якоюсь рослиною; 5) за особливостями впливу рослини на організм тварини. Названі ознаки так само мають різні індекси домінування (рис. 3).

Серед мотиваційних ознак, в основі яких лежить схожість морфофізіологічних ознак тварини та рослини, чільне місце посідають особливості забарвлення покривів тварини, які асоціюють із кольором квітки рослини чи її плодів, наприклад: **Анемона** (вак.) – «*бо гарна, як ця рослина, біла*» ← анемона (фіт.), «*анемона дїбрівна (Anemone nemorosa L.)*», один із різновидів цієї рослини має красиві білі квітки; **Антоновка** (вак.) – «*бо жовтуватої масті*» [13, с. 13] ← антоновка (фіт. діал.) – старовинний осінній сорт яблуні «антонівка звичайна (Antonovka)», має плоди жовтуватого кольору; **Калина** (вак.) – «*бо червоної окраски, червоної масті, червоної окраски, як калина, руда, рудої масті, темно-червоної окраси*» [13, с. 101], «*бо червоно-бура шерсть*», **Калина** (гіп.) – «*бо червоний колір шерсті*», **Калинка** (вак.) – «*бо світло-коричневої масті, із червоно-рижою шерстю, шерсть червоного кольору*» [13, с. 101] ← калина (фіт.), «*калина звичайна, або червона калина (Viburnum opulus L.)*», має ягоди насиченого червоного кольору; **Лимон** (кін.) – «*бо жовтуватої масті*» [13, с. 129], **Лімончик** (орн., папуга) – «*бо жовте пір'я*» [13, с. 134]

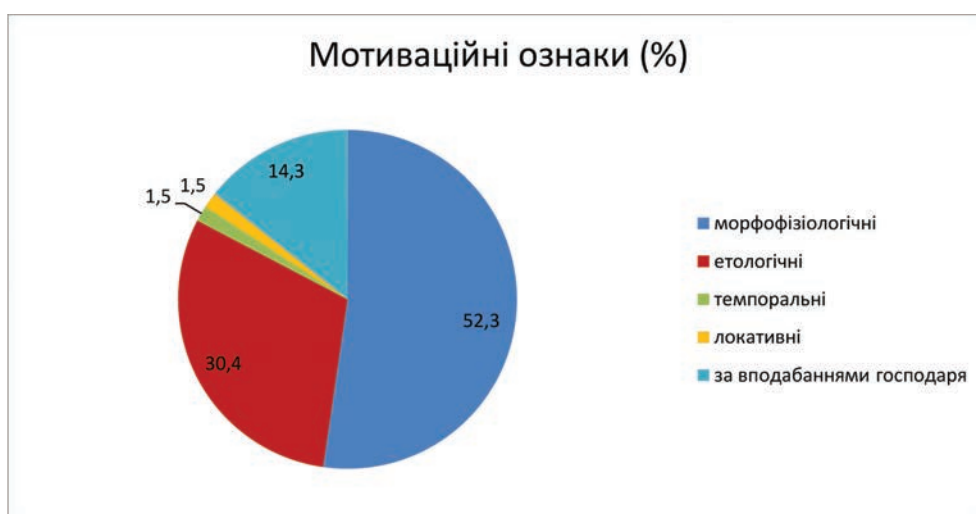

Рис. 2. Індекси домінування основних груп мотиваційних ознак, обчислені за формулою: $100\% \cdot \frac{I}{A}$, де I – індекс домінування; A – кількість зоонімів, утворених за певною мотиваційною ознакою; B – кількість усіх зоонімів

← лимон (фіт.), «лимон (лат. *Citrus limon*)», плоди лимона мають яскравий жовтий колір тощо. Названі мотиваційні ознаки становлять 26,1% від усіх мотиваційних ознак та 50% від тих, які вказують на морфологічну схожість тварин і рослин, що пояснюємо значним впливом кольорів на психічну діяльність людини, зокрема сприйняття предметів та явищ довкілля [14].

Другу позицію (18,3% з-поміж усіх аналізованих і 34,9% серед морфофізіологічних) посідають мотиваційні ознаки, які відображають подібність форми тіла тварини чи окремих його частин до певної рослини чи окремих її органів, наприклад: **Бараболя** (вак.) – «бо корова круглої форми» [13, с. 18] ← бараболя (фіт. діал.), «картопля (*Solanum tuberosum* L.)», коренеплоди картоплі мають округлу форму; **Лопух** (кін.) – «бо має великі вуха», «бо має великі вуха, ніби листя лопуха» [13, с. 135] ← лопух (фіт. діал.), «лопух справжній (*Arctium lappa* L.)», листя рослини велике порівняно з листям інших рослин. Поширеність іменувань за розглядовою ознакою, як і за попередньою, зумовлена тим, що більшість людей за особливостями сприйняття – візуали, тобто понад 80% інформації сприймають за допомогою зорового аналізатора, а форма (як уже згадувалося вище) – одна з визначальних ознак візуальної ідентифікації об'єкта.

Значно рідше як мотиваційна ознака постає схожість будови покривів тварини з будовою окремих частин рослини (3,4% серед усіх мотиваційних ознак і 6,5% серед морфофізіологічних), наприклад: **Кульбаба** (фел.) – «бо дуже пухнастий та розку-

йовджений» ← кульбаба (фіт.), «кульбаба лікарська (*Taraxacum officinale* Wigg.)», плоди кульбаби пухнасті, мають багаторядний білуватий чубок; **Пальма** (кін.) – «бо густа шерсть; бо на голові високий клубок шерсті та пухнастий хвіст; бо пишна шерсть; бо пухнаста закручена шерсть» [13, с. 188] ← пальма (фіт.). «пальма фінікова (*Phoenix dactylifera* L.)», рослина має стовбур, на якому зверху скупчені перисто-роздільні листки; **Персик** (гіп.) – «бо м'яка шерсть» [13, с. 192] ← персик (фіт.), «персик (*Prunus persica*)», плід рослини, покритий м'яким пушком; **Кріпчик** (фел.) – «бо пухнастий, з темно-зеленими очима» ← кріп (фіт.), «кріп городній, чи пахучий (*Anethum graveolens* L.)», рослина має темно-зелений колір, м'які ниткоподібні листки, схожі на волосся; **Жасмин** (ов.) – «бо дуже мила, тендітна, пухнастенька» ← жасмин (фіт. діал.), «жасмин садовий (*Philadelphus* L.)», культивують як декоративну рослину в садах заради гарних запашних квітів; **Волошунька** (вак.) – «бо гарна, як квітка, і така ж волохата» ← волошка (фіт.), «волошка синя (*Centaurea cyanus* L.)», рослина має красиві сині квіти на пухнастих довгих ніжках. Причиною цього, на нашу думку, є предметність сприйняття цієї мотиваційної ознаки, тобто різні за якістю відчуття поєднуються і дають інформацію про об'єкт, адже частина інформації надходить від зорового аналізатора (наприклад, «високий клубок шерсті»), а частина – від тактильного (наприклад, «м'яка шерсть»). Тому зоонім, утворений за цією мотиваційною ознакою, містить кілька якісних характеристик.

Рис. 3. Індекси домінування мотиваційних ознак (за схожістю морфофізіологічних ознак тварини та рослини), обчислені за формулою: $100\% \cdot \frac{I}{A}$, де I – індекс домінування; A – кількість зоонімів, утворених за певною мотиваційною ознакою; B – кількість усіх зоонімів, утворених за схожістю морфофізіологічних ознак тварини та рослини)

Приблизно з такою самою частотою (3,5% серед усіх ознак і 6,7% серед морфологічних) мотиваційною ознакою постає розмір тіла тварини, який асоціюють із певною рослиною чи її частиною (стовбур, плід тощо): **Бубка** (вак.) – «бо маленька» [13, с. 42] ← буба (фіт.), «ягода» [13, с. 35]; **Каштанчик** (гіп.) – «бо лоша, як маленький каштан» ← каштан (фіт.), «каштан звичайний (*Aesculus hippocastanum* L.)»; **Пальма** (кін.) – «бо висока, породи дог»; «бо довгі лапи»; «бо велика та висока»; «бо висока» [13, с. 188] ← пальма, «пальма фінікова (*Phoenix dactylifera* L.)», рослина має високий прямий стовбур; **Крокус** (кун.) – «бо він маленький» ← крокус (фіт.), «крокус (*Crocus* L.)» [13, с. 102], низькоросла рослина, у якої не розвивається стебло; **Диня** (пор.) – «бо велика» ← диня (фіт.), «диня посівна, або диня звичайна (*Melo sativus*)», рослина має великий плід. Проте часто такі мотиваційні ознаки пов'язані не тільки з розміром рослини, але й із символікою фітонімів, знання якої, як зазначає Л. Оліфіренко, «формується переважно на підсвідомому рівні під впливом міфів, легенд, пісень, фразеологізмів, літературних творів, звичаїв, обрядів, ритуалів» [15]. Наприклад: **Тополя** (вак.) – «бо висока» [13, с. 253] ← тополя (фіт.), «тополя (*Populus* L.)», високе дерево із прямим стовбуром, у менталітеті українців тополя є символом дівочої та жіночої краси, стрункості, гнучкості; **Дубок** (гіп.) – «бо сильний та кремезний» ← дуб (фіт.), «дуб звичайний або черешчатий (*Quercus robur* L., *Q. pedunculata*)», дерево славиться своєю міцністю, у ментальному світі українців дуб є символом сили і незламності; **Горошинка** (фел.) – «бо дуже маленька» [13, с. 65] ← горох (фіт.), «горох посівний (*Pisum sativum* L.)», рослина має маленьке кулькоподібне насіння, в українському менталітеті горох є символом беззахисності, пор. фразеологізм *як горох при дорозі* – почуватися незахищеним.

Незначна кількість мотиваційних ознак (1% серед аналізованих і 1,9% серед морфологічних) пов'язана з особливостями впливу рослини на організм людини чи тварини. Так, здатність препаратів беладони звичайної (*Atropa belladonna*) розширювати зіниці знайшла відображення у ваконімі **Беладона**: «бо очі, як беладаною закапані – великі й гарні» ← беладона (фіт.), «беладона звичайна (*Atropa belladonna*)». Дещо затемнена мотивація зооніма **Каланхое** на позначення хом'яка. Адже його позитивний вплив на господаря («бо лікував від самотності») є психологічним і пов'язаний не з лікувальними властивостями каланхое (*Kalanchoe*), а з позитивними емоціями, які людина отримує від спілкування із цією твариною. Так само складно встановити точний мотив номінації щодо порконіма **Медунка**,

оскільки пояснення респондента, що тварина «ніколи погано не пахне», вказує на відсутність неприємного запаху, а не на наявність запаху, характерного для цієї рослини.

Асоціативні зв'язки між етологічними особливостями тварини і деякими ознаками чи властивостями рослини

Ця мотивація має опертя на кілька ознак, як-от: 1) рухова активність тварини, асоційована із властивостями рослини; 2) агресивна поведінка тварини, асоційована з якимись властивостями рослини; 3) трофічна поведінка тварини, пов'язана з якоюсь рослиною; 4) комфортна поведінка тварини, пов'язана з рослиною; 5) демонстраційна поведінка тварини, асоційована з якоюсь рослиною; 6) ігрова поведінка тварини, пов'язана з рослиною; 7) голосові сигнали тварини, асоційовані з якоюсь рослиною; 8) захисна поведінка тварини, пов'язана з якоюсь рослиною; 9) дослідницька поведінка тварини, пов'язана з якоюсь рослиною. Індекс домінування названих ознак подано на рис. 4.

Зооніми, утворені на основі асоціативних зв'язків між етологічними особливостями тварин і ознаками та властивостями рослин, менш численні, адже, на нашу думку, потребують знання й осмислення складних поведінкових актів. Найбільше серед них тих, що мотивовані трофічною поведінкою тварини, яка пов'язана з якоюсь рослиною. Вони становлять 15,9% від усіх зоонімів і 52,3% від мотивованих етологічними особливостями тварин. Це пояснюємо тим, що харчова поведінка домашніх тварин є одним із найважливіших елементів індивідуальної поведінки тварини, з нею господар обов'язково мусить бути обізнаний. Поширенішим мотивом номінації є улюблена їжа тварини, наприклад: **Гичка** (вак.) – «бо таке давали – свіжжу гичку, а вона любить» ← гичка (фіт. діал.), «листя буряку» [13, с. 49]; **Яблунька** (вак.) – «бо любить яблука» [13, с. 285] ← яблунька (фіт.), «яблуня (*Malus*)» [13, с. 201]; **Айва** (вак.) – «бо любить їсти айву» ← айва (фіт.), «айва (*Cydonia oblonga*)»; **Кульбабка** (вак.) – «бо любить їсти кульбабу» ← кульбаба (фіт.), «кульбаба лікарська (*Taraxacum officinale* Wigg.)»; **Овесик** (гіп.) – «бо любить овес» ← овес (фіт.), «овес (*Avena*)»; **Кашка** (кап.) – «бо малою там наслася і їла кашку» ← кашка (фіт. діал.), «конюшина повзуча, або біла (*Trifolium repens* L.)» [13, с. 91]; **Рокитка** (кап.) – «бо те любить їсти» ← рокита (фіт. діал.), «верба козяча (*Salix caprea* L.)».

Наступна за чисельністю (3,5% від усіх зоонімів і 11,5% від мотивованих етологічними особливостями тварин) група зоонімів мотивована ігровою поведінкою тварини, асоційованою з якоюсь рослиною, наприклад: **Листочок** (кін.) – «бо цуценя любить гратися опалим листям» ←

листочок (фіт. діал); **Пальма** (кін.) – «*бо завжди ламала кімнатну пальму (фікус)*» [13, с. 188] ← фікус (фіт.), «*фікус (Ficus)*»; **Горішок** (фел.) – «*бо любив гратися волоськими горіхами*» ← горіх (фіт.), «*горіх волоський (Juglans regia L.)*»; **Маргаритка** (кап.) – «*бо між маргаритками полюбляє гратися*» ← маргаритка (фіт. діал.), «*стокротки (Bellis L.)*» [13, с. 120]; **Грушка** (фел.) – «*бо любить гратися грушами*» ← грушка (фіт. діал.), «*груша (Pyrinae)*» [13, с. 58]; **Кактус** (фел.) – «*бо коли був маленький, то завжди скидав на підлогу кактус*» ← кактус (фіт.), «*кактус (Cactaceae)*»; **Квасоля** (фел.) – «*бо квасолинами любить гратися*» ← квасоля (фіт.), «*квасоля (Phaseolus L.)*».

Третю за чисельність групу (3% від усіх та 9,9% від мотивованих етологічними особливостями тварин) зоонімів становлять ті, мотиваційною ознакою яких є комфортна поведінка тварини, пов'язана з якоюсь рослиною, зокрема дії тварини щодо способів догляду за покриттями, наприклад: **Тополя** (вак.) – «*бо чухалась об тополю*» [13, с. 253] ← тополя (фіт.), «*тополя (Populus L.)*»; **Груша** (пор.) – «*бо свиня весь час об тую грушу чухалась, аж вся кора була в щетині*» ← груша (фіт.), «*груша (Pyrinae)*»; **Берізка** (вак.) –

«*бо біля будинку росла береза, і коли вона йшла на пасовисько, то любила потертися об березу*» ← берізка (фіт. діал.), «*береза повисла (Betula pendula)*» [13, с. 25]; дії, пов'язані з відпочинком тварини, наприклад: **Верес** (гіп.) – «*бо любить качатися по вересу, коли пасеться*» ← верес (фіт.), «*верес звичайний (Calluna vulgaris L.)*»; **Фіалка** (фел.) – «*бо любить сидіти на підвіконні біля фіалок*» ← фіалка (фіт.), «*фіалка (Viola L.)*»; **Соняшка** (кін.) – «*бо малою на великому соняху спати любила*» ← сонях (фіт. діал.), «*соняшник звичайний (Helianthus annuus L.)*».

Результати опитування респондентів засвідчують, що незначна кількість кличок тварин у цій та попередній групах зумовлена тим, що фіксація ігрової та комфортної поведінки тварин викликає зацікавлення значно меншої частини власників свійських тварин у сільській місцевості, ніж трофічна поведінка.

Номені, мотивовані агресивною поведінкою тварини, яка пов'язана з якоюсь рослиною, нечисленні, оскільки, очевидно, відомо не так багато рослин (напр., дурман звичайний (*Datura stramonium L.*), кропива жалка (*Urtica urens L.*)), які викликають асоціації з агресією, наприклад:

Рис. 4. Індекси домінування мотиваційних ознак (за асоціативними зв'язками між етологічними особливостями тварини й ознаками чи властивостями рослини), обчислені за формулою: $100\% \cdot \frac{I}{A}$, де I – індекс домінування; A – кількість зоонімів, утворених за якоюсь мотиваційною ознакою; B – кількість усіх зоонімів, утворених за наявністю асоціативних зв'язків між етологічними особливостями тварини й ознаками чи властивостями рослини

Дурман (гіп.) – «бо б'ється, ніби дурману найвсья» ← дурман (фіт.), «дурман звичайний (*Datura stramonium L.*)»; **Кропивка** (кап.) – «бо норавлива за характером» ← кропивка (фіт. діал.), «кропива жалка (*Urtica urens L.*)» [13, с. 103]; **Кактус** (кін.) – «бо дуже злий» [13, с. 101] ← кактус (фіт.), «кактус (*Cactaceae*)». Інколи така мотивація є непрямою, базованою на переосмисленні ознак рослин, що жодним чином не можуть бути асоційовані з агресією, наприклад: **Горішок** (орн., півень) – «бо б'ється дуже, що міг би й горіха розбити» ← горішок ← горіх (фіт. діал.), «ліщина звичайна, або європейська (*Corylus avellana L.*)» [13, с. 53]; **Плющ** (орн., гусак) – «бо чіпляється за одяг» ← плющ (фіт.), «плющ звичайний (*Hedera helix L.*)».

Номені, мотивовані захисною поведінкою тварини, яка спрямована на уникнення небезпеки чи якихось неприємних впливів, становлять 2% від усіх зафіксованих і 6,6% від мотивованих етологічними особливостями. Основою мотивації таких зоонімів є або асоціативна схожість настороженої, готової до оборони тварини з якоюсь рослиною, наприклад: **Шепшинка** (фел.) – «бо не хотіла спочатку іти на контакт і чимось нагадувала цю колючу рослину» ← шепшина (фіт. діал.), «шипшина собача (*Rosa canina L.*)»; **Кактус** (фел.) – «бо остерігається людей» ← кактус (фіт.), «кактус (*Cactaceae*)», або використання твариною насаджень рослини як схованки, наприклад: **Іриска** (фел.) – «бо малою ховалася на клумбі в ірисах» ← ірис (фіт.), «ірис голландський (*Iris hollandica L.*)»; **Калина** (вак.) – «бо коли втекла з паши, то заховалася за куці калини і пробула там до вечора» [13, с. 101] – калина (фіт.), «калина звичайна, або червона калина (*Viburnum opulus L.*)»; **Барбарис** (фел.) – «бо змалку любив ховатися в кущах барбарису» ← барбарис (фіт.), «барбарис звичайний (*Berberis vulgaris*)».

Дослідницька поведінка тварин лягла в основу мотивації 1,5% від усіх зафіксованих зоонімів та 4,9% від тих, що пов'язані з етологічними особливостями тварин. Такі зооніми похідні від найменування рослини, на яку спрямована дослідницька поведінка тварини, наприклад: **Роза** (вак.) – «бо коли вперше підвели на подвір'я, вона підійшла до куща троянд» [13, с. 217] ← роза (фіт. діал.), «троянда (*Rosa L.*)»; [13, с. 162]; **Фіалка** (пор.) – «бо, як випустили на подвір'я, то вирило фіалки на клумбі» ← фіалка (фіт.), «фіалка (*Viola L.*)»; **Вишенька** (фел.) – «бо любить лазити по деревах, а особливо по вишні» ← вишенька (фіт. діал.), «вишня (*Cerasus*)» [13, с. 42].

Зафіксовано лише два зооніми, мотивовані голосовими сигналами тварини: **Гінкго** (гіп.) – «бо кінь, як ірже, то схоже на назву тої рослини, що з неї ліки рекламують по телевізору» ← гінкго (фіт.), «гінкго дволопатево (*Ginkgo biloba*)»;

Іва (кін.) – «бо дерево є таке – плачуча іва, а собака часто скавчить» ← іва (фіт.), «верба плачуча (*Salix babylonica*)».

Демонстраційною поведінкою тварини мотивований лише один зоонім. Мімічну реакцію тварини на його голос господар асоціює із гримасою, яка виникає в людини, що скуштувала лимон: **Лимон** (кін.) – «бо кривиться, коли її кличуть» [13, с. 129] ← лимон (фіт.), «лимон (*Citrus limon*)».

Так само одним номеном представлена й мотивація за руховою активністю тварин: **Диня** (пор.) – «бо плететься, де треба й де не треба» ← диня (фіт.), «диня посівна, або диня звичайна (*Melo sativus*)».

Мотиватори-темпоративи

Зооніми, мотивовані темпоральними характеристиками, становлять 1,5% від усіх обстежених. Вони зафіксовані як найменування, надане великій рогатій худобі за рослиною, яка плодоносила чи цвіла тоді, коли народилася тварина: **Антоновка** (вак.) – «бо народжена в серпні» [13, с. 13] ← антоновка (фіт. діал.) – старовинний осінній сорт яблуні, «антонівка звичайна (*Antonovka*)», плоди досягають у серпні; **Вишенька** (вак.) – «бо народилася, коли цвіли вишні» [13, с. 54] – вишенька (фіт. діал.), «вишня (*Cerasus*)» [13, с. 42]; **Малина** (вак.) – «бо народилася літом, коли досягає малина» [13, с. 142] ← малина (фіт.), «малина європейська (*Rubus idaeus*)». Наявність таких ваконімів указує на значущість такої події, як народження теляти, для господарів, адже ця подія значно важливіша в їхньому розумінні (за словами респондентів), ніж поява цуценят чи кошенят.

Мотиватори-локативи

Кількість номенів, що вказують на локацію, де було знайдено кошеня чи цуценя, така сама, як і в попередній групі: **Бузинка** (фел.) – «бо знайшли біля місця, де росте ця рослина» ← бузина (фіт.), «бузина чорна (*Sambucus nigra L.*)»; **Чайок** (кін.) – «бо цуценям у корчах знайшли, де багато росло іван-чаю» ← чайок, іван-чай (фіт. діал.), «хамемерій вузьколистий (*Epilobium angustifolium*)» [13, с. 84]; **Костирева** (кін.) – «бо так кажуть на бур'ян; ото там її знайшли» ← костирева (фіт. діал.), «пирій повзучий (*Elitrigia repens L.*)» [13, с. 100]. Зрозуміла наявність у цій групі лише феліонімів та кінонімів, «бо козеня чи теля ніхто не буде викидати чи підкидати іншим».

Іменування за вподобаннями господаря

Досить значну групу (14,3% від усіх проаналізованих зоонімів) утворюють найменування, в основі яких лежить уподобання господаря. Природа такої мотивації значно відрізняється від розглянутих вище. Вона має радше психологічний характер, ніж асоціативний – господар, очевидно, так іменує тварину, щоб називанням її постійно викликати уявлення про свою улюблену

рослину, цим підтримувати хороший настрій: **Тюльпан** (гіп.) – «*бо господар любить тюльпани*» [13, с. 257] ← тюльпан (фіт.), «*тюльпан (Tulipa L.)*»; **Вишенька** (кін.) – «*бо хазяїн любить вишині*» [13, с. 54] ← вишенька (фіт. діал.), «*вишня (Cerasus)*» [13, с. 42]; **Пальма** (пор.) – «*бо хазяїну це дерево подобається*» ← пальма (фіт.), «*пальма фінікова (Phoenix dactylifera L.)*»; **Гібіскус** (гіп.) – «*бо ексклюзивний*» ← гібіскус (фіт.), «*гібіскус китайський (Hibiscus rosa-sinensis)*»; **Розаліна** (пор.) – «*бо господиня в дитинстві завжди зривала з куцика рожеві троянди і чіпляла їх поро-*

сятку біля вушка» ← роза (фіт. діал.), «*троянда (Rosa L.)*».

Аналіз кількості зоонімів на йменування свійських тварин, які утворені за різними мотивами (рис. 5–7), засвідчує, що для ваконімів, гіпонімів, кінонімів та феліонімів характерне переважання трьох мотиваційних ознак, частота яких зменшується в такій послідовності: за особливостями забарвлення, за подібністю форми тіла, за трюфічною поведінкою. Цікаво, що серед порконімів особливості забарвлення тварини не є домінуючою ознакою, а серед капронімів такою ознакою є трюфічна поведінка.

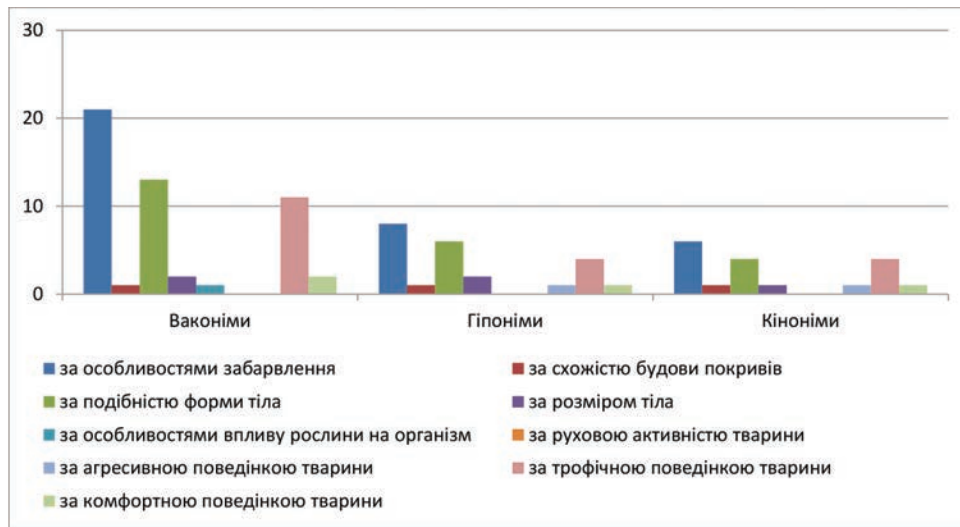

Рис. 5. Кількість зоонімів певних груп, утворених за різними мотиваційними ознаками

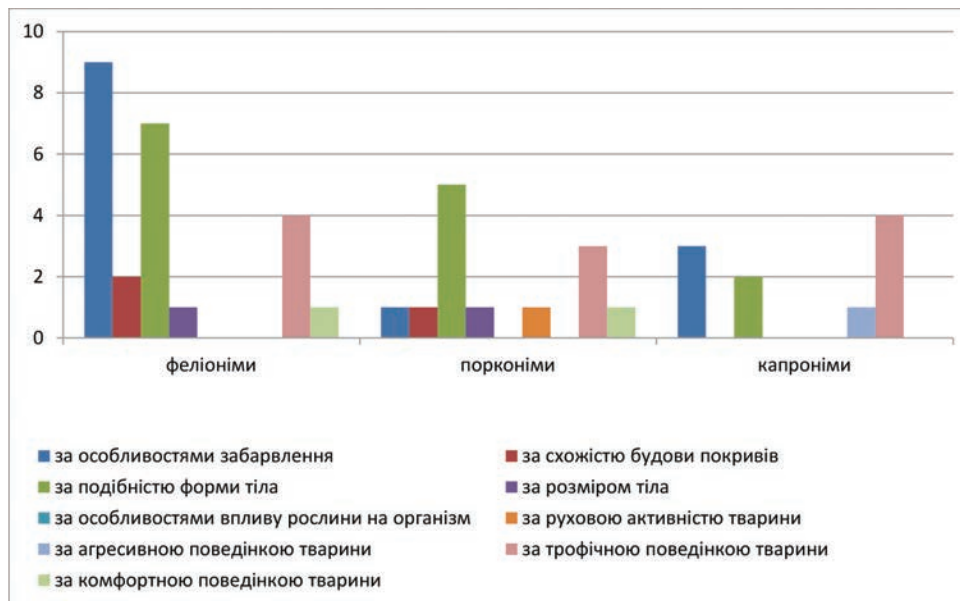

Рис. 6. Кількість зоонімів певних груп, утворених за різними мотиваційними ознаками

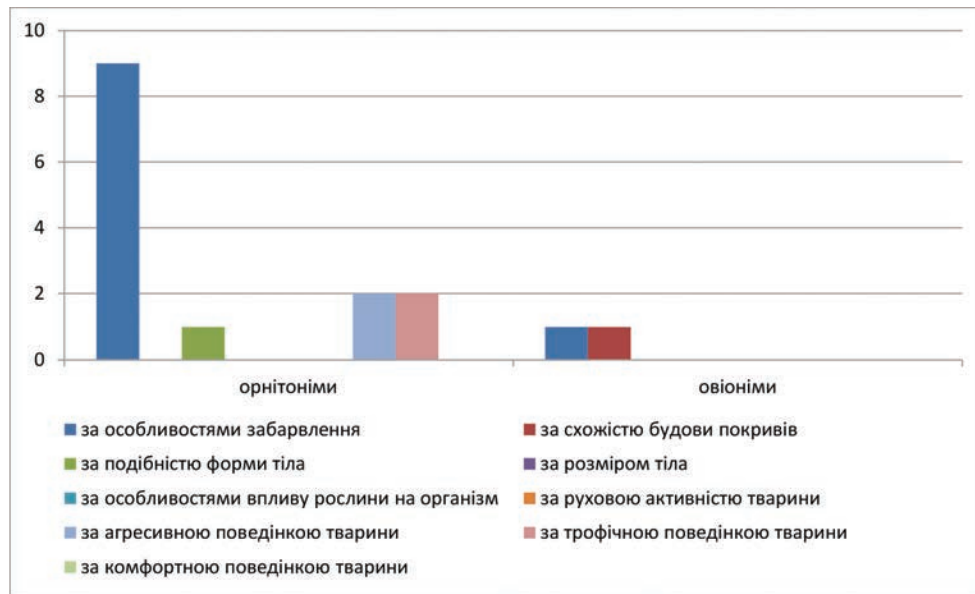

Рис. 7. Кількість зоонімів на позначення птахів та овець, утворених за різними мотиваційними ознаками

Висновки. У масиві асоціативно мотивованих найменувань домашніх тварин значну групу утворюють відфітонімні зооніми. Найчастіше перенесення назв рослин на назви тварин спостерігається у групі ваконімів. Поширені також відфітонімні найменування у групах феліонімів, кінонімів, гіпонімів і порконімів. У групах капронімів і орнітонімів такі найменування трапляються зрідка, іменування овіонімів за назвами рослин є поодинокими. Перенесення відбувається переважно за чотирма основними мотиваційними ознаками: 1) схожістю морфофізіологічних ознак тварини та рослини; 2) асоціативними зв'язками між етологічними особливостями тварини й ознаками чи властивостями рослини; 3) темпоральними характеристиками; 4) локативними ознаками. Тип мотивації за названими ознаками є асоціативно-термінальним. Домінувальною з-поміж названих постає мотивація за схожістю морфофізіологічних ознак тварини та рослини, яка

має опертя на: 1) схожість забарвлення тварини і рослини; 2) схожість будови покривів тварини і частин рослини; 3) подібність форми тіла тварини чи окремих його частин до якоїсь рослини чи окремих її органів; 4) розмір тіла тварини, який асоціюється з якоюсь рослиною; 5) особливості впливу рослини на організм тварини. Поширена також мотивація за наявністю асоціативних зв'язків між етологічними особливостями тварин і ознаками та властивостями рослин, ґрунтована на асоційованих із цими властивостями рослини типах поведінки тварини: 1) руховій; 2) агресивній; 3) трофічній; 4) комфортній; 5) демонстраційній; 6) ігровій; 7) голосовій; 8) захисній; 9) дослідницькій. Мотивація найменувань тварин за темпоральними та локативними ознаками трапляється спорадично. Окрему значну групу утворюють відфітонімні зооніми, названі за уподобаннями господаря. Природа такої мотивації має радше психологічний характер, ніж асоціативний.

ЛІТЕРАТУРА

1. Калько В. Когнітивно-онимасіологічний аналіз фітонімів-комполітів у сучасній українській мові. *Мовознавчий вісник*. 2016. № 21. С. 24–31.
2. Психологическая энциклопедия / под. ред. Р. Корсини, А. Ауэрбаха. Санкт-Петербург : Питер, 2006. 1096 с.
3. Абрамов Р. До проблеми феліонімії як окремого підкласу онимасіки. *Діалог мов – діалог культур, Україна і світ* : III Міжнародна наукова інтернет-конференція з україністики, Munchen, 1–4 November 2012. Munchen ; Berlin ; Washington, D. C. : Verlag Otto Sagner, P. 26–30.
4. Warchoń S. Słownik etymologiczno-motywuacyjny słowiańskiej zoonimii ludowej. Lublin, 2007. T. I. 303 s.
5. Словник зоонімів північно-західної України. А – Я / упоряд. Г. Аркушин. Луцьк, 2016. 288 с.
6. Словник української онимасічної термінології / уклад. Д. Бучко, Н. Ткачова. Харків : Ранок-НТ, 2012. 256 с.

7. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.
8. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
9. Блинова О. Лексическая мотивированность и некоторые проблемы региональной лексикологии. *Вопросы изучения лексики народных говоров. Дialeктная лексика 1971*. Ленинград : Наука, 1972. С. 92–104.
10. Вежбицкая А. Язык, культура, познание / пер. с англ. ; отв. ред. М. Кронгауз ; вступ. ст. Е. Падучевой. Москва : Русские словари, 1996. 416 с.
11. Слободян М. Метафоризація як когнітивний процес. *Актуальні проблеми слов'янської філології*, 2011. Вип. XXIV. Ч. 1. С. 460–467.
12. Баранов А., Михайлова О., Шипова Е. Некоторые константы русского политического дискурса сквозь призму политической метафористики («взаимоотношения бизнеса и власти», «коррупция»). Москва : Фонд ИНДЕМ, 2006. 84 с.
13. Омельковець Р. Словник ботанічної лексики західнополіських говірок. Луцьк, 2016. 220 с.
14. Базыма Б. Психология цвета : Теория и практика. Москва : Речь, 2005. 112 с.
15. Оліфіренко Л. Символіка фітонімів у ліричних творах Василя Стуса. *Рідна мова*. № 39. URL: http://www.interklasa.pl/portal/dokumenty/ridna_mowa_uk/index.php?page=simvol-ka-f-ton-m-v.

REFERENCES

1. Kalko, V. (2016). Kohnityvno-onomasiolohichniy analiz fitonimiv-kompozitiv u suchasniy ukrainiskii movi [Cognitive-onomasiological analysis of phytonyms-composites in the modern Ukrainian language]. *Movoznavchyi visnyk*. № 21. S. 24–31.
2. Korsini, R., Auerbach, A., red. (2006). *Psikhologicheskaya entsiklopediya* [Psychological encyclopedia]. SPb: Piter. 1096 s.
3. Abramov, R. (2012). Do problemy felinonii yak okremoho pidklasu onomastyky [To the problem of felinonymy as a separate subclass of onomastics]. *Dialoh mov – dialoh kultur, Ukraina i svit : III Mizhnar. nauk. internet-konf. z ukrainistyky (Munchen, 1–4 November 2012)*. Munchen; Berlin; Washington, D. C. : Verlag Otto Sagner. S. 26–30.
4. Warchoł, S. (2007). *Słownik etymologiczno-motywyacyjny słowiańskiej zoonimii ludowej* [Etymological and motivational dictionary of the Slavic folk zoonim]. T. I. Lublin. 303 s.
5. Arkushyn, H.L., uporiad. (2016). *Slovyk zoonimiv pivnichno-zakhidnoi Ukrainy. A – Ia* [Dictionary of zoonyms of north-western Ukraine. A – Z]. Lutsk: PP Ivaniuk V. P. 288 s.
6. Buchko, D.H., Tkachova N.V., uklad. (2012). *Slovyk ukraïnskoi onomastychnoi terminolohii* [Dictionary of Ukrainian onomastic terminology]. Kharkiv: Ranok-NT. 256 s.
7. Selivanova, O.O. (2008). Suchasna lnhvistyka: napriamy ta problemy [Modern linguistics: directions and problems]. Poltava: Dovkillia-K. 712 s.
8. Selivanova, O. (2006). Suchasna lnhvistyka: terminolohichna entsyklopediia [Modern linguistics: terminological encyclopedia]. Poltava: Dovkillia-K. 716 s.
9. Blinova, O.I. (1972). Leksicheskaya motivirovannost' i nekotoryye problemy regional'noy leksikologii [Lexical motivation and some problems of regional lexicology. Questions of studying the vocabulary of folk dialects. Dialect vocabulary 1971]. *Voprosy izucheniya leksiki narodnykh govorov. Dialektnaya leksika 1971*. Leningrad: Nauka. S. 92–104.
10. Vezhbytskaia, A. (1996). *Yazyk, kultura, poznanye* [Language, culture, knowledge]. Moskva : Pusskye slovary. 416 s.
11. Slobodian, M.V. (2011). Metaforyzatsiia yak kohnityvnyi protses [Metaphorization as a cognitive process]. *Aktualni problemy slovianskoi filolohii*, 2011. Vypusk XXIV. Chastyna 1. S. 460–467.
12. Baranov A.N., Mikhaylova O.V., Shipova Ye.A. (2006). Nekotoryye konstanty russkogo politicheskogo diskursa skvoz' prizmu politicheskoy metaforiki (“vzaimootnosheniya biznesa i vlasti”, “korruptsiya”) [Some constants of Russian political discourse through the prism of political metaphor (“relationship between business and government”, “corruption”)]. Moskva: Fond INDEM, 2006. 84 s.
13. Omelkovets, R.S. (2016). *Slovyk botanichnoi leksyky zakhidnopoliskykh hovirok* [Dictionary of botanical vocabulary of Western Polish dialects]. Lutsk : P.P. Ivaniuk V.P. 220 s.
14. Bazyma, B.A. (2005). *Psikhologiya tsveta: Teoriya i praktika* [Psychology of color: Theory and practice]. Moskva: Rech'. 112 s.
15. Olifirenko L. Symvolika fitonimiv u lirychnykh tvorakh Vasylia Stusa [Symbolism of phytonyms in lyrical works of Vasyl Stus]. *Ridna mova*. № 3. http://www.interklasa.pl/portal/dokumenty/ridna_mowa_uk/index.php?page=simvol-ka-f-ton-m-v.

ХУДОЖНЯ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПРОМОВИ ПЕРШОДЖЕРЕЛА ТА ПЕРЕКЛАДУ (НА МАТЕРІАЛІ КАЗКИ-ПРИТЧІ ДЖОРДЖА ОРВЕЛЛА “ANIMAL FARM”)

Чорній А. Л.

кандидат філологічних наук,

асистент кафедри романо-германських мов

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

вул. М. Кривоноса, 2, Тернопіль, Україна

orcid.org/0000-0001-7054-0123

chornii@elr.tnpu.edu.ua

Чорній Р. П.

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри англійської філології та методики навчання англійської мови

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

вул. М. Кривоноса, 2, Тернопіль, Україна

orcid.org/0000-0002-0491-1122

Rchorniy@tnpu.edu.ua

Ключові слова: *промова, ідеостиль письменника, закони риторики, інтерпретація, мовностилістичні особливості (звертання, гіпофора, повтор, анафора).*

Стаття присвячена дослідженню особливостей передачі лінгвокультурних та мовознавчих характеристик художньої промови повісті Джорджа Орвелла “Animal Farm” в українській рецепції.

Мета статті – дослідити особливості використання лінгвістичних прийомів у промовах героїв через вивчення ідеостилю письменника з урахуванням дотримання законів риторики (концептуальний закон, закон моделювання аудиторії, стратегічний закон, тактичний закон, закон ефективної комунікації, системно-аналітичний закон).

Важливим компонентом для проведення порівняльного аналізу є визначення портрета оратора.

Для розкриття теми мовознавчих особливостей промови увага зосереджена на техніці мовлення оратора, зокрема на можливості використання звертань, риторичних фігур, художніх тропів, лексично-стилістичних, морфологічно-стилістичних та синтаксично-стилістичних одиниць, графічних прийомів для досягнення мети промови і здійснення ефективної комунікації загалом.

У результаті проведеного аналізу найбільш уживаних художніх ознак промови, представленої в романі Джорджа Орвелла мовою-оригіналом та в українському перекладі, нам вдалось дійти висновку, що, по-перше, дотримання законів риторики в художньому представленні ускладнене короткою тривалістю актуалізації промов, отже, на матеріалі художніх фрагментів варто фокусуватись на дотриманні одного з постулатів; по-друге, особливостями іншомовної рецепції є врахування типових мовленнєвих кліше, які притаманні окремій культурі, так, в українській мові частовживані художні тропи; по-третє, автору та перекладачу видається вдалим використовувати морфологічно-стилістичні способи актуалізації роботи з аудиторією (звертання, особові займенники першої особи однини у варіаціях, заперечні займенники); по-четверте, відмінним є пунктуаційне перенесення повідомлень, а також більше використання синтаксичних одиниць для додаткового опису ситуацій чи наголосів.

Перспективи для подальшого дослідження вбачаємо в необхідності проведення аналізу всіх промов роману Джорджа Орвелла “Animal Farm”, їх рецепції іншими мовами.

ARTISTIC INTERPRETATION OF SPEECH IN THE ORIGIN AND TRANSLATION (ON THE MATERIAL OF GEORGE ORWELL'S "ANIMAL FARM")

Chornii A. L.

Ph. D. in Philology,

Assistant at the Department of Romanic and Germanic Philology

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

M. Kryvonos str., 2, Ternopil, Ukraine

orcid.org/0000-0001-7054-0123

chornii@elr.tnpu.edu.ua

Chornii R. P.

Ph. D. in Philology, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of English Philology

and Methods of English Language Teaching

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

M. Kryvonos str., 2, Ternopil, Ukraine

orcid.org/0000-0002-0491-1122

Rchorniy@tnpu.edu.ua

Key words: *speech, writer's individual style, laws of rhetoric, interpretation, linguistic and stylistic peculiarities (appeals, hypophora, repetition, anaphora).*

The article deals with the study of rendering the peculiarities of linguacultural and linguistic characteristics of the artistic speech of George Orwell's novella "Animal Farm" in the Ukrainian reception.

The aim of the article is to examine the use of linguistic techniques in the characters' speeches based on the study of the writer's individual style taking into account the observance of the laws of rhetoric (conceptual law, audience modeling law, strategic law, tactical law, law of effective communication, system-analytical law). The interpretation of the speaker's proper name is an important component for a comparative analysis in order to preserve the conceptual idea of the George Orwell's work.

Attention is drawn to the speaker's speech technique, in particular, the possibility and use of appeals, rhetorical figures, and artistic tropes, lexical-stylistic, morphological-stylistic and syntactic-stylistic units. Graphic techniques for achieving the purpose of the speech and the implementation of effective communication in general have been defined in the article.

To reveal the topic of linguistic features of speech, attention is focused primarily on the speaker's speech technique, in particular, the possibility and use of appeals, rhetorical figures, artistic tropes, lexical-stylistic, morphological-stylistic and syntactic-stylistic units. The graphic techniques for achieving the goal of the speech and the implementation of effective communication in general have been defined.

Having analyzed the most common artistic features of the speech presented in George Orwell's story and in its Ukrainian translation, we come to the conclusions that firstly, the observance of the laws of rhetoric in art representation is complicated by the short duration of actualization of the speech. It is worth focusing on one of the postulates in the fiction fragment. Secondly, the peculiarities of foreign reception are the consideration of typical speech clichés that are inherent in a particular culture (artistic tropes are often used in the Ukrainian language). Thirdly, the author and the translator seem successful in using morphological and stylistic methods of actualizing the work with the audience (appeals, personal pronouns of the first person of singular in variations, negative pronouns). Fourthly, the punctuation of the author's original messages is different from the Ukrainian interpretation, and the translator uses more syntactic units for depicting or emphasizing the situations.

The perspective of further research is in analyzing all the speeches of George Orwell's story "Animal Farm" and their receptions in other languages.

Вступ. Нині дослідженню семантичних особливостей промов видатних ораторів належить чільне місце у працях із риторики. Лінгвістична презентація змісту стає актуальною з позицій дослідження не лише мовних інструментів, але і способу передачі змістового наповнення окремих настроїв чи реплік в іншому мовному середовищі. Пропонуємо здійснити дослідження актуалізації таких процесів у межах порівняльного мовознавства, провести аналіз змісту і форми концептуальної ідеї на матеріалі фрагменту з казки-притчі Джорджа Орвелла “Animal Farm”. Вибір матеріалу зумовлений актуальністю головної ідеї твору, близької для читачів як Великобританії, так і України.

Постановка проблеми. Важливість вивчення комунікативних акцій зумовлена, з одного боку, малодослідженістю лінгвокультурних особливостей, які використовують автор і перекладач для донесення єдиної концептуальної ідеї промови оратора до своєї аудиторії, а з іншого – твір Джорджа Орвелла “Animal Farm” є унікальною платформою, яка зберігає сучасність змісту, настроїв представників суспільства незалежно від часу чи географії.

Лінгвокультурні та лінгвостилістичні особливості промови вивчали І. Андрусак, О. Антонова, Н. Голуб, М. Гулей, І. Лосева, О. Кубрякова, Н. Попова, Л. Стрій, О. Фоменко, М. Янкович. Порівняльний аналіз промов здійснювали О. Балагур, І. Самойлова, Т. Стедик, О. Подвойська. Матеріалом для дослідження повість “Animal Farm” стає у працях К. Бойко, О. Ворони, Д. Вотінової, О. Крисало, А. Кучарського, О. Лучук, А. Промської, О. Рібої-Гринишин, Н. Торкут.

Сьогодні казка-притча “Animal Farm” стає не лише історією про радянський режим, твором про владу та народ, але й впізнаваним інструментом створення інших культурних і адвокаційних продуктів. Так, цікавою є ідея використання основних персонажів роману у проєкті Музею Голодомору «Рівніші за інших: про злочини та привілеї у СРСР» [4].

Мета статті – дослідити особливості використання лінгвістичних прийомів у промовах героїв “Animal Farm” через вивчення ідеостилію письменника. Досягнення визначеної мети реалізується через аналіз «промов», виголошених персонажами твору Джорджа Орвелла перед аудиторією, мовою-оригіналом та в українськомовній рецепції перекладача.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Художні промови, наведені у творах, тісно корелюють з ідеостилем письменника. Так, індивідуальний стиль (за С. Єрмоленко) – це «сукупність мовно-виразових засобів, які виконують естетичну функцію і вирізняють мову окремого письменника з-поміж інших» [5, с. 304].

Поділяємо думку Т. Хазагерова і Л. Ширіної та розглядатимемо ідею «риторики» як поєднання трьох підходів: риторика як мистецтво переконувати за допомогою слів, риторика як наука про мистецтво переконання за допомогою слів, риторика як процес переконання, який вибудовується на основі моральних принципів [6, с. 175]. У «Словнику термінів і понять риторики» виділяють сім законів риторики (за Г. Сагач) [7, с. 47]:

– **концептуальний закон** – базовий закон для інвенції, фокус якого лежить у площині створення концепції до роботи над промовою;

– **закон моделювання аудиторії** – спрямований на створення «портрета» майбутньої слухачької аудиторії, опираючись на індивідуальні, соціальні, психологічні потреби й особливості слухача;

– суть **стратегічного закону** полягає в тому, що оратор визначає ціль, ключові позиції у своїй промові, тим самим виформовує програму дій для конкретної аудиторії;

– дотримання **тактичного закону** дозволить оратору підібрати влучну систему аргументації, що сприятиме здійсненню ефективного емоційного й інтелектуального впливу на слухача;

– закон **ефективної комунікації** допомагає мовцю вдало збалансовувати обрану стратегію комунікації та потреби аудиторії через невербальне та вербальне вираження інтенцій;

– **системно-аналітичний закон** дозволяє проводити моніторинг (вимірювати якість та вплив) як власного, так і чужого продукту риторичної діяльності.

Проаналізуємо спосіб дотримання закону ефективної комунікації як базового елемента мовленнєвої акції у фрагментах із казки-алегорії «Колгосп тварин», де ідея промови old Major вибудована чітко за законами риторики із пріоритетом привернення уваги аудиторії для очікуваного сприйняття інформації. Звернемо увагу на те, що прототипом образу old Major вважається Володимир Ленін, який відомий своїми ораторськими якостями, виступи якого характеризувалися лаконічністю, тематичністю, були пов’язані однією ідеєю.

Цікавим є той факт, що прототип old Major у перекладі з англійської означає «старий майор», що дозволяє читачу саркастично ставитись до персонажа, адже високий ранг мовця та його позиціонування себе у творі суперечать ціннісним орієнтирам та декларованим ідеям про єдність, спільність та демократію у творі.

В українських перекладах для збереження концептуальної ідеї на зміну old Major приходять старий Марко, майор (І. Чернятинський, 1947 р.), старий кабан Марков (І. Дибко, 1984 р.), старий Майор, Майор (Ю. Шевчук, 1991 р.), старий

Майор, Майор (Н. Околітенко, 1992 р.) старий Мер, кнур Мер, Мер (О. Дроздовський, 1991 р.). Так, в одному прикладі перекладач намагається адаптувати персонажа через прийом алегорії як основний засіб в українському фольклорі. Вдається сформувати образ персонажа через номінацію «кнур», яку часто використовують на позначення сексуально стурбованого чоловіка [8, с. 82], або ж «смердючого чоловіка» [9, с. 177], що пов'язано з непридатністю м'яса та сала кнура в їжу через специфічний запах сечі. Водночас автор українськомовного перекладу омонізує ранг героя, надає йому форми власної назви «Майор», що виформовує оксюморонне поєднання з позиції української літератури, адже якщо кнур – типовий представник у народній літературі, то ім'я «Майор» має іншомовне походження. Інший перекладач намагається зберегти «статус» персонажа – «Старий Ватажок», щоби максимально відтворити задум Дж. Орвелла. Старий Марко – абсолютно інший персонаж, який для українського читача видається цілком «своїм», однак водночас втрачає конотацію свого впливу й авторитету.

Важливим елементом такого закону риторики є техніка мовлення оратора, що дозволяє встановити контакт з аудиторією, подолати страх публічного виступу, здійснювати управління увагою слухачів. У нашій розвідці використовуватимемо актуалізовані фрагменти твору Джорджа Орвелла “Animal Farm” [10] та його український варіант рецепції, який було здійснено Іваном Чернятинським у 1947 р. [11].

Для встановлення контакту з аудиторією, як в українськомовній версії, так і мовою-оригіналом, персонаж old Major використовує звертання, що яскраво простежується і в повному уривку твору. Так, маючи намір привернути увагу тварин / потенційних соратників, old Major і в англійськомовній, і в українськомовній версіях уживає лексему “comrades” (16 разів), «товариші» (12 разів): “Comrades¹, you have heard already about the strange dream that I had last night. But I will come to the dream later. I have something else to say first. I do not think, comrades, that I shall be with you for many months longer, and before I die, I feel it my duty to pass on to you such wisdom as I have acquired” [10].

«Товариші, ви чули вже про дивний сон, що приснився мені цієї ночі. Та до сну повернуся згодом. Спочатку хочу розказати про щось інше. Не думаю, товариші, щоб мені довелося пробути між вами ще багато місяців, і тому вважаю за обов'язок передати вам перед смертю ту мудрість, що її здобув» [11].

Саме такий прийом дозволяє оратору постійно тримати аудиторію у фазі активного слухання, вказувати на мету зустрічі й інтригувати пред-

метом для обговорення: “the nature of life on this earth” [10] («природа життя на цій землі») [11].

Характеризуючи життя тварин, old Major наголошує, що воно – *short* («коротке»), *miserable* («нужденне, та коротке») та *laborious* («повне виснаженого труда» (важке)), адже життя тварин – *slavery* (дослівно «підневільна праця, рабство»): “The life of an animal is misery and slavery: that is the plain truth”. Прикметно, що перекладач уникає вживання слова «рабство» у творі, натомість замість лексичної одиниці пропонує стилістичну (складнопідрядне означальне речення із включенням художніх тропів – метафори та гіперболи): «А ти з-поміж нас, хто працюєдатний, примушують працювати до останнього атома наших сил».

Автор українського перекладу дещо послаблює інтонаційні особливості смислового навантаження, закладеного в першоджерелі вислову. Вичікувальна пауза, представлена в оригіналі за допомогою двокрапки (:), в українському варіанті презентується двома простими реченнями: «Життя тварини – нестаток і неволя. Ось яка чиста правда».

Визначившись з тим, що загрозою життя тварин на фермі є людина, old Major апелює до попереднього досвіду тварин, що не лише слугує інструментом «включення» слухача, але й вказує на належність аудиторії до змін, тим самим наголошує на єдності та незворотності процесу змін. За допомогою тактики «свій – чужий» old Major підсилює емоційний вплив на аудиторію, послуговується апелятивами, акцентує увагу на кожному адресаті вживанням займенника *you*: *you cows, you hens, you, Clover, you, Boxer*.

“*You cows that I see before me, how many thousands of gallons of milk have you given during this last year? And what has happened to that milk which should have been breeding up sturdy calves? Every drop of it has gone down the throats of our enemies. And you hens, how many eggs have you laid in this last year, and how many of those eggs ever hatched into chickens? The rest have all gone to market to bring in money for Jones and his men. And you, Clover, where are those four foals you bore, who should have been the support and pleasure of your old age? Each was sold at a year old – you will never see one of them again*” [10].

«Корови, що вас бачу перед собою, скільки тисяч галонів молока дали ви за останній рік? А що сталося з цим молоком, що повинно було годувати ваші кріпкі телята? Кожна найменша крапля його потекла у горлянку наших ворогів. А ви, кури, скільки нанесли яєць за останній рік? А скільки ви висиділи курчат із цих яєць? Уся решта пішла на ринок, щоб принести гроші Джонсові та його наймитам. А ти, Конюшино, скажи, де ті чотири лоша, що їх породила,

¹ Тут і далі підкреслення наше – А. Ч.

що повинні були б бути тобі підпорою та відродю на старому віку? Кожне продали, як тільки йому сповнився рік – жодного з них не побачили більше» [11].

Звертання своє old Major не лише підсилює вказівкою на нестерпне становище дорослих тварин, а й загострює увагу на долі їхніх дітей: телят (calves), курчат (chickens), лошат (foals). У підсумку наголошує, що майбутнього немає в жодної тварини, що належить пану Джонсу. Аргументуючи правдивість і виваженість своїх слів, old Major як старійшина, якому пощастило найбільше серед присутніх, “one of the lucky ones” («є одним із щасливих»), стверджує:

“But no animal escapes the cruel knife in the end. <...> To that horror we all must come – cows, pigs, hens, sheep, everyone. Even the horses and the dogs have no better fate” / «Та нема тварини, щоб їй наприкінці вдалось уникнути жорстокого ножа. <...> Всіх нас чекає це страхіття – корів, свиней, курей, овець, усіх. Навіть доля коней і собак не ліпша за нашу».

Перекладач відтворює всі особливості авторського висловлювання з урахуванням слова-квантифікатора “all” як кількісного показника, що характеризується підсиленою виразністю.

Також важливе вживання повтору як фігури мови, що нічого не додає до змістово-фактуальної інформації, але як експресивний стилістичний прийом допомагає адресату сприймати глибинний пласт поетичного твору, змістово-концептуальну інформацію [12, с. 165].

Важливу роль у промові Марко відіграють займенники. Так, промовець, оперуючи стратегією залучення до діалогу, уживає особовий займенник «ми» у називному (we) і об’єктному відмінках множини (us), присвійні займенники в залежній (our) та незалежній формах (ours):

“Now, comrades, what is the nature of this life of ours? Let us face it: our lives are miserable, laborious, and short. We are born, we are given just so much food as will keep the breath in our bodies, and those of us who are capable of it are forced to work to the last atom of our strength; and the very instant that our usefulness has come to an end we are slaughtered with hideous cruelty” [10]. «Отже, товариші, яка природа цього нашого життя? Гляньмо йому у вічі. Життя наше нужденне, повне виснаженого труда та коротке. Приходимо на світ; паші, що нам дають, вистачає якраз на те, щоб дух наш не покинув тіла, а тих з-поміж нас, хто працездатний, примушують працювати до останнього атома наших сил. Як тільки нашій придатності приходить кінець, нас негайно з огидливою жорстокістю заколюють» [11].

Риторична фігура гіпофори є найбільш уживаною як у тексті-першоджерелі, так і в українській

інтерпретації. Перекладачу вдається чітко відтворити авторську ідею, що спрямовує реципієнта задуматися над важливістю висловлюваної проблеми. Як-от у фрагментах: “But is this simply part of the order of nature? Is it because this land of ours is so poor that it cannot afford a decent life to those who dwell upon it? No, comrades, a thousand times no!” [10]. «Та чи це просто частина природного порядку? Чи воно тому так, що наша країна така бідна і не може забезпечити пристойного життя тим, хто в ній живе? Ні, товариші, тисячу разів ні!» [11]. Або в уривку: “Why then do we continue in this miserable condition? Because nearly the whole of the produce of our labour is stolen from us by human beings” [10]. «Чому ж тоді живемо далі у цих нужденних умовах? Тому, що майже цілість вироблених нашою працею вартостей крадуть у нас людські істоти» [11].

Застосування англійським письменником такого питально-відповідного прийому є своєрідним запрошенням долучитися до дискурсу та стати його невід’ємною частиною в пошуку істини. Перекладач в українській версії, який в основному зберігає авторську пунктуацію, майстерно тлумачить особливість авторської стратегії залучення слухачів з урахуванням цієї синтаксично-стилістичної фігури.

Однак не дуже вдалими є трактування українською мовою гіпофори в такому прикладі: “Now, comrades, what is the nature of this life of ours? Let us face it: our lives are miserable, laborious, and short” [10].

Український перекладач відтворює імперативне речення першоджерела зі структурою *Let us*, послуговується простим спонукальним реченням, змінивши пунктуаційні знаки. «Отже, товариші, яка природа цього нашого життя? Гляньмо йому у вічі. Життя наше нужденне, повне виснаженого труда та коротке» [11].

На нашу думку, така пунктуаційна зміна (двокрапка (:)) в оригіналі на крапку (.) у перекладній версії І. Чернятинського) частково змінює не лише синтаксично-логічне членування монологу, а й смислове навантаження репрезентивної інформації. Адже крапка як пунктуаційна одиниця вказує на завершену дію висловлювання, отже, така сегментація виступу зменшує смислове значення авторської ідеї. На відміну від крапки, уживання двокрапки передбачає подальшу репрезентацію однорідних інформативних частин (від простого речення до складного), передають емоційний стан мовця, які оратор використовує, щоб зосередити увагу слухачів на найважливішому, адже саме темп мовлення відіграє особливу роль у формуванні виразності публічного виступу і здійсненні впливу на аудиторію [13, с. 35].

Важливим синтаксичним елементом у промові є використання окличних речень, що дозволяє

підтримувати динаміку виступу, а також утримувати увагу слухачів, підсилити переконання у важливості сказаного, спонукає до виконання.

“Is it not crystal clear, then, comrades, that all the evils of this life of ours spring from the tyranny of human beings? Only get rid of Man, and the produce of our labour would be our own. Almost overnight we could become rich and free. What then must we do? Why, work night and day, body and soul, for the overthrow of the human race! That is my message to you, comrades: Rebellion!” [10]. *«Чи не стає тоді прозорим, мов кришталь, що зло у нашому житті походить від тиранства людських істот? Позбудьмося тільки Людини, і витвір нашої праці стане нашою власністю. Майже за день могли б ми стати багатими та вільними. Що нам для цього робити? Нумо, трудімося день і ніч, душею й тілом, над поваленням людського роду! Ось мій заклик вам, товариші: бунт!»* [11].

Так, уживання анафор у фрагменті слугує інструментом виокремлення «болючої» проблеми, яка стосується кожного зі слухачів, тим самим мовець налаштовує аудиторію на те, що він, як ніхто інший, усвідомлює складність ситуації, завдяки своїй життєвій мудрості готовий вирішити проблему: *“No animal in England knows the meaning of happiness or leisure after he is a year old. No animal in England is free. No animal must ever live in a house, or sleep in a bed, or wear clothes, or drink alcohol, or smoke tobacco, or touch money, or engage in trade. All the habits of Man are evil. And, above all, no animal must ever tyrannise over his own kind. Weak or strong, clever or simple, we are all brothers. No animal must ever kill any other animal. All animals are equal”* [10].

Заперечення як мовна категорія відіграє особливу роль у виступі Майора. Оратор майстерно оперує цим поняттям: в одному випадку для підсилення емоційно-забарвленої незгоди із жахливим існуванням тварин, яке від важкої та виснажливої праці скорочує їхні роки життя, а в іншому, вдаючись до об’єктивної оцінки ситуації, у категоричній формі стверджує та доводить власну незгоду з нестерпними умовами: *“But is this simply part of the order of nature? Is it because*

this land of ours is so poor that it cannot afford a decent life to those who dwell upon it? No, comrades, a thousand times no!”; *“And remember, comrades, your resolution must never falter. No argument must lead you astray. Never listen when they tell you that Man and the animals have a common interest, that the prosperity of the one is the prosperity of the others. It is all lies. Man serves the interests of no creature except himself”* [10]. Таким прийомом послугується і перекладач у фрагменті: *«Пам’ятайте, товариші, хай ваша рішучість буде непохитна. Ніяке міркування не сміє звести вас на манівці. Не слухайте ніколи, коли вам казатимуть, що в людини і тварини спільні інтереси, що добробут одного з них, це добробут другого. Це все брехні. Людина не служить інтересам жодного створіння, крім себе. А між нами, товариші, хай буде повна єдність, повна дружність у боротьбі. Усі люди – вороги. Усі тварини – товариші»* [11].

Висновки і перспективи подальших розробок у цьому напрямі. У результаті проведеного аналізу найбільш уживаних художніх ознак промов, представлених у романі Джорджа Орвелла, мовою-оригіналом та в українському перекладі нам вдалось дійти таких висновків: по-перше, дотримання законів риторики в художньому представленні ускладнене короткою тривалістю актуалізації промов, отже, на матеріалі художніх фрагментів варто фокусуватись на дотриманні одного з постулатів; по-друге, особливостями іншомовної рецепції є врахування типових мовленнєвих кліше, які притаманні окремій культурі, так, в українській мові частовживані художні тропи; по-третє, автору та перекладачу видається вдалим використовувати морфологічно-стилістичні способи актуалізації роботи з аудиторією (звертання, особові займенники першої особи однини у варіаціях, заперечні займенники); по-четверте, відмінним є пунктуаційне перенесення повідомлень, а також більше використання синтаксичних одиниць для додаткового опису ситуацій чи наголосів.

Перспективи для подальшого дослідження вбачаємо в необхідності проведення аналізу всіх промов у творі Джорджа Орвелла “Animal Farm”, їх рецепції іншими мовами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Стецик Т. Лінгвопрагматика стратегії персуазивності в дебатах і промовах сучасних американських політиків : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Чернівці, 2016. 22 с.
2. Лучук О. “Animal Farm” Джорджа Орвелла в українській перекладній літературі. *Вісник Львівського університету. Серія «Міжнародні відносини»*. 2012. Вип. 30. С. 382–395.
3. Торкут Н. Типологія і функції ідеологем в алегоричній повісті “Animal Farm” Джорджа Орвелла : лексико-семантичний аналіз. *Вісник Запорізького національного університету*. № 2. URL: <http://visnykznu.org/issues/2018/2018-fil-2/17.pdf> (дата звернення: 17.05.2021).
4. Музей голодомору : офіційний сайт. URL: <https://holodomormuseum.org.ua/news-museji/rivnishy-za-inshykh-pro-zlochyny-ta-pryvilei-v-sssr-proiekt-muzeiu-holodomoru-do-mizhnarodnoho-dnia-muzeiv/> (дата звернення: 20.01.2021).

5. Єрмоленко С. Нариси з української словесності : стилістика та культура мови. Київ : Довіра, 1999. 431 с.
6. Хазагеров Т., Ширина Л. Общая риторика : Курс лекций ; Словарь риторических терминов. Ростов-на-Дону : Феникс, 1999. 320 с.
7. Макович Х., Вербицька Л., Капітан Н. Словник термінів і понять з риторики. Львів, 2016. 140 с.
8. Дмитрієв С. Когнітивно-ономасіологічний аналіз номінацій особи в сучасних українських соціолектах : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Одеса, 2015. 327 с.
9. Ставицька Л. Арго, жаргон, сленг. Соціальна диференціація української мови. Київ : Критика, 2005. 464 с.
10. Orwell G. Animal Farm. URL: http://www.george-orwell.org/Animal_Farm/0.html (дата звернення: 07.09.2020).
11. Орвелл Дж. Колгосп Тварин. Пер. з англ. І. Чернятинський. URL: <http://litopys.org.ua/novela/kolghosp.htm> (дата звернення: 15.10.2020).
12. Лотман Ю. О поэтах и поэзии. Анализ поэтического текста. Санкт-Петербург : Искусство-СПб, 1996. 846 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/760848/>.
13. Вольфовська О. Темп мовлення як один із засобів впливу на слухача політичної промови. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2016. Вип. 61. С. 35–38.

REFERENCES

1. Stesyuk, T. (2016). *Linhvoprahmatyka stratehii persuazyvnosti v debatakh i promovakh suchasnykh amerykanskykh politykiv* [Linguo-pragmatics of the strategy of persuasion in the debates and speeches of the contemporary American politicians]. (Extended abstract candidate's thesis). Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. Chernivtsi [in Ukrainian].
2. Luchuk, O. (2012) "Animal Farm" George Orwell in Ukrainian perekladnii literaturi ["Animal Farm" by George Orwell in Ukrainian translations]. *Visnyk of the Lviv University. Series International Relations*, 30, 382–395. [in Ukrainian].
3. Torkut, N.M. Typolohiia i funktsii ideolohem v alehorychnii povisti "Animal Farm" George Orwell. [Typology and Functions of ideologemes in allegoric short novel "Animal Farm" by G. Orwell: lexical-semantic analysis]. *Bulletin of Zaporizhzhia National University. Philological Sciences*, 2. Retrieved from <http://visnykznu.org/issues/2018/2018-fil-2/17.pdf/> [in Ukrainian].
4. Muzei Holodomoru. (2021). Ofitsiyni sait Muzeiu Holodomoru [Official site of Holodomor Museum]. Retrieved from <https://holodomormuseum.org.ua/news-museji/rivnishy-za-inshykh-pro-zlochyny-ta-privylei-v-sssr-proiekt-muzeiu-holodomoru-do-mizhnarodnoho-dnia-muzeiv/> [in Ukrainian].
5. Yermolenko, S.Ya. (1999). *Narysy z ukraiinskoi slovesnosti : (stylistyka ta kultura movy)* [Essays on Ukrainian literature: (stylistics and culture of language)]. Kyiv: Dovira [in Ukrainian].
6. Khazagerov, T., & Shirina, L. (1999). *Obshchaya ritorika: Kurs lektsii; Slovar ritoricheskikh terminov* [General rhetoric: Course of lectures; Dictionary of rhetorical terms]. Rostov-na-Donu: Feniks [in Russian].
7. Makovych, Kh.Ya., Verbytska, L.O., & Kapitan N.O. (2016). *Slovyk terminiv i poniat z rytoryky* [Dictionary of terms and concepts of rhetoric]. Lviv [in Ukrainian].
8. Dmyitriev, S.V. (2015). *Kohnityvno-onomasiolohichnyi analiz nominatsiii osoby v suchasnykh ukraiinskykh sotsiolektakh* [Cognitive-onomasiological analysis of person nominations in modern Ukrainian sociallects]. (Candidate's thesis). Odesa I.I. Mechnikov National University. Odesa [in Ukrainian].
9. Stavitska, L.O. *Arho, zharhon, sleng. Sotsialna dyferentsiatsiia ukraiinskoi movy* [Argot, jargon, slang. Social differentiation of the Ukrainian language]. Kyiv: Krytyka [in Ukrainian].
10. Orwell, G. Animal Farm. Retrieved from http://www.george-orwell.org/Animal_Farm/0.html [in English].
11. Oruel, G. *Kolhosp Tvaryn* ["Animal Farm"] (I. Cherniatynskyi, Trans.). Retrieved from <http://litopys.org.ua/novela/kolghosp.htm> [in Ukrainian].
12. Lotman Yu.M. (1996). *O poetakh i poezii. Analiz poeticheskoho teksta* [About poets and poetry. Analysis of the poetic text]. Sankt-Petrburh: Iskustvo-SPb. Retrieved from <https://www.twirpx.com/file/760848/> [in Russian].
13. Volfovska, O. (2016). *Temp movlennia yak odyin iz zasobiv vplyvu na slukhacha politychnoi promovy* [Speech tempo as one of the means to influence the listeners of the political speech]. *Scientific Proceedings of Ostroh Academy National University: Philology Series*, 61, 35–38. [in Ukrainian].

УДК 811.133.1'367
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2021-1-27>

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ТА ПРАГМАТИКО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДІЄСЛІВ, ЩО ВВОДЯТЬ ПРЯМУ МОВУ, У ФРАНЦУЗЬКІЙ ПРЕСІ

Шемякіна Н. В.

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри правничої лінгвістики
Національна академія внутрішніх справ
площа Солом'янська, 1, Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-3827-8505
natalia-shemyakina@ukr.net*

Ключові слова:

*контекстуальні синоніми,
сема говоріння, лексико-
семантичне поле,
темпоральна семантика,
авторська оцінка,
гіперболізація, перлокутивний
ефект.*

У статті розглядаються лексичний, семантичний, прагматичний та стилістичний аспекти дієслів, що вводять пряму мову. Як показує дослідження, пряма мова у французькій публіцистичній пресі вводиться перехідними і неперехідними дієсловами, які в основному передбачають процес говоріння. Серед цих дієслів найчастіше вживається дієслово “dire”. Контекстуальними синонімами дієслова “dire” є: дієслова говоріння, які супроводжують мовленнєвий акт; дієслова, які вказують на особливості мовлення; фазові дієслова, які вказують на початок і кінець дії; ментальні дієслова, які вказують на розумову діяльність; дієслова, які не мають семи говоріння; дієслова фізичної дії; дієслова, які передають ставлення до слухача; дієслова, які вказують на психоемоційний стан особи під час мовлення. Вибір дієслова залежить від наміру автора, його оцінки прямої мови, що дозволяє йому вживати як нейтральні, так і експресивні дієслова, завдяки яким досягається перлокутивний ефект. Багато дієслів, що супроводжують пряму мову, мають у своєму значенні оцінний елемент та вживаються для досягнення стилістичного ефекту гіперболізації, з метою переконати читача.

У статті підтверджено, що дієслово, яке супроводжує пряму мову, уживається переважно в теперішньому часі, подає найчастіше минулі події як об'єктивно реальні з погляду суб'єкта мовлення. Другою часовою формою за частотністю вживання є *passé composé*. Автор статті вважає, що вживання *imparfait* є одним зі стилістичних прийомів надання авторської оцінки. Під впливом екстралінгвістичних чинників *imparfait* зумовлює різну темпоральну семантику висловлювання. *Futur simple* уживається у значенні минулого часу, означає майбутні події в момент висловлювання, які стали на цей час минулими. *Plus-que-parfait* виконує функцію імпліцитного минулого часу, позначає закінчену дію на тлі теперішнього часу у прямих мовах.

LEXICO-SEMANTIC AND PRAGMATIC-STYLISTIC PECULIARITIES OF THE VERBS INTRODUCING DIRECT SPEECH IN THE FRENCH PRESS

Shemiakina N. V.

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Legal Linguistics Department
National Academy of Internal Affairs
Solomianska square, 1, Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-3827-8505
natalia-shemyakina@ukr.net*

Key words: *contextual synonyms, speech sema, lexical-semantic field, temporal semantics, author's assessment, hyperbolization, perlocutionary effect.*

The article deals with the lexical, semantic, pragmatic and stylistic aspects of the verbs introducing the direct speech. According to the research, the direct speech in the French press is introduced by the transitive and intransitive verbs, which mainly provide the process of speaking. Among these verbs the verb *dire* is the most often used. Contextual synonyms of the verb *dire* are: the verbs of speech that accompany the speech act; the verbs that indicate the peculiarities of speech; the phrasal verbs that indicate the beginning and the end of the action; the mental verbs that indicate mental activity; the verbs that do not have speech *sema*; the verbs of physical action; the verbs that express the attitude to the listener; the verbs that indicate the psycho-emotional state of the person during the speech. The choice of a verb depends on the author's intention, his/her assessment of the direct speech that allows him/her to use both neutral and expressive verbs, due to which the perlocutionary effect is achieved. Many verbs that accompany the direct speech have an evaluative component in their meanings and are used to achieve the stylistic effect of hyperbolization, in order to convince the reader.

The article proves that the verb that accompanies the direct speech is used mainly in the present tense, often presenting past events as objectively real from the point of view of the subject of speech. The second temporal form of the verbs in terms of usage frequency is *passé composé*. The use of *imparfait* is one of the stylistic methods of expressing the author's assessment. Under the influence of extralinguistic factors, *imparfait* causes different temporal semantics of the expression. *Futur simple* is used in the sense of the past tense, meaning future events at the time of expression, which have become past ones at this time. *Plus-que-parfait* performs the function of the implicit past tense, denoting the accomplished action against the backdrop of the present tense in the direct speech.

У дослідженнях, присвячених дієсловом мовлення в романських та германських мовах, є різні класифікації цих дієслів. Найвні дослідження дієслів мовлення на матеріалі французької мови не дали їх усебічного висвітлення, оскільки були проведені в основному на матеріалі прози. Обмеження вивчення дієслів говоріння стилем художніх творів не сприяло повному розумінню їхньої ролі в різних функціональних стилях. Поза увагою залишався також їхній прагматичний потенціал. Актуальність обраної теми зумовлена загальною спрямованістю сучасних лінгвістичних досліджень на аналіз функціонування мовних одиниць з урахуванням не лише їхньої форми, але й особливостей функціонування в дискурсі з урахуванням комунікативних та прагматичних

властивостей [1, с. 335]. У цьому дослідженні дієслова, що вводять пряму мову, аналізуються на матеріалі сучасних газетно-журнальних матеріалів, які натеper перебувають у центрі уваги багатьох лінгвістів, оскільки великим є вплив засобів масової інформації на суспільство.

Мета статті – визначити лексико-семантичні групи дієслів, що вводять пряму мову; проаналізувати прагматичні та стилістичні особливості вживання дієслів, що супроводжують пряму мову, у дискурсі сучасної французької публіцистики.

Огляд лінгвістичної літератури свідчить про те, що дієслова говоріння в різних мовах здавна привертала увагу багатьох лінгвістів. Так, у словнику французької мови К.А. Ганшиної, як відзначає М.М. Бобирева [2, с. 23], подано більше трьох

сотень дієслів, які позначають мовлення і які розподіляються нею на декілька семантичних груп: 1) дієслова мовлення, які характеризують його з погляду темпу, тону, інтонації, логічного зв'язку з попереднім висловленням; 2) дієслова, що позначають початок, кінець, повторюваність, тривалість дії (*commencer, terminer, répéter, ajouter*); 3) дієслова чуттєвого і розумового сприймання (*penser, songer, s'étonner, se plaindre*); дієслова волі (*protester, insister, décider*); 5) дієслова, які передають неартикульовані звуки (*hurler, murmurer, balbutier* тощо); 6) дієслова, що означають активні дії (*faire, couper, tomber*).

Дослідники, які вивчають слова автора, які супроводжують пряму мову у французькій художній прозі [3, с. 39–40], відзначають, що сема «говоріння» є ядерною у парадигмі висловлення, а дієслово *dire* є найуживанішим серед цих дієслів. Більшості дієслів супутні сема «дії», «механічної дії», сема «крики тварин», сема «абстрактної дії», сема «дії, не зв'язаної зі звуковим оформленням».

Повнішу семантичну характеристику дієслів говоріння у французькій мові ми знаходимо у С.В. Тищенка [4], який виділяє власне дієслова говоріння *dire* і *parler*, у яких лексико-семантичне поле мовотворення є основним, та периферійні, або їхні синоніми (у дієслова *dire* – 65, у дієслова *parler* – 82), яким властиві також інші характеристики: прагматистичні, що характеризують інформатора й умови комунікації; реляційні (оцінні), якщо інформатор фіксує своє ставлення до описуваної ситуації [4, с. 11–16].

Можна погодитися з думкою про те, що дієслова, у яких відсутня сема говоріння, набувають оказіонального значення внаслідок прагматичного наміру автора [5, с. 9–17] з метою впливу на адресата в умовах контексту, нетипового для основного значення дієслова. Отже, адресант передає зміст мови, її форму, своє ставлення до неї, впливає на адресата, спрямовує його сприйняття.

Румунський дослідник Д. Добр [6, с. 29–40] поділяє дієслова, що супроводжують пряму мову, на дві групи. Це, по-перше, дієслова суб'єктивного сприймання й операціональні дієслова (*penser, estimer*). До другої групи він відносить дієслова за типом відносин між протагоністами мовного акту – перформативні, перлокутивні, операціональні (*accepter, montrer*).

У сучасній французькій пресі дієслова, які вводять мову автора, є в основному дієсловами, що передбачають процес говоріння. Найчастіше вживається дієслово *dire*. Його контекстуальними варіантами, під якими розуміють «корелативні або наближені за змістом найменування, що виконують стилістичну функцію і беруть участь у реалізації естетичної функції» [7, с. 187] є:

– дієслова говоріння, які супроводжують мовленнєвий акт: *énoncer, proclamer, répliquer,*

poursuivre, demander, affirmer, déclarer, témoigner, assurer, rétorquer, raconter, accuser, remarquer, observer, promettre, relever, préciser, souligner, répondre, ajouter, avouer, commenter, expliquer, supposer, répéter, annoncer, conseiller, relativiser;

– дієслова, які вказують на особливості мовлення: *tempérer, hurler, tonner, ironiser, rager, glisser, maugréer, tempêter, fulminer, rigoler, s'amuser, déplorer, plaider, se gausser;*

– фазові дієслова, які вказують на початок і кінець дії: *commencer, résumer, pointer, conclure, interrompre;*

– ментальні дієслова, які вказують на розумову діяльність: *penser, conclure, analyser, se souvenir, rappeler, résumer, détailler;*

– дієслова, які не мають семи говоріння: *écrire, sourire, estimer, s'étonner, s'interroger, noter;*

– дієслова фізичної дії: *faire, se défendre, lancer, afficher;*

– дієслова, які передають ставлення до слухача: *prévenir, confesser, menacer, avertir, confier, insister, approuver;*

– дієслова, які вказують на психоемоційний стан особи під час мовлення: *se réjouir, déplorer, se plaindre, regretter, se féliciter, renchérir, se consoler, s'inquiéter, préconiser.*

Порівняння дієслів, що передають слова автора, у газетно-журнальній лексиці та даних дослідження семантичного поля 135 дієслів говоріння С.В. Тищенка дає можливість відзначити, що у пресі вживаються не всі дієслова, наведені С.В. Тищенком. Багато дієслів є синонімами дієслова *dire*: *déclarer, avouer, indiquer, expliquer, affirmer, assurer, avertir, répéter, énoncer, raconter, prévenir, confier.*

Серед дієслів – синонімів *parler* зі списку С.В. Тищенка трапляються: *confesser, énoncer, avouer*. Водночас багато дієслів, що вживаються як контекстуальні варіанти дієслів говоріння в мові преси, не зазначені в наведеному С.В. Тищенком списку [4, с. 11–16].

Авторська оцінка є модусною категорією і пов'язана з уживанням дієслів: *se réjouir, déplorer, tempêter, regretter, se féliciter, renchérir, tonner, rager, hurler, se plaindre*, які мають у своєму значенні елемент оцінки. Наприклад:

1) “*Il faudra bien un jour que la redistribution des fonds publics se fasse suivant des critères économiques et non plus claniques*”, *tonne Jean-Guy Forcioli, directeur des affaires économiques de la chambre d' Ajaccio (Le Nouvel Observateur);*

2) “*Trop d'élèves sont encore assis à même le sol, faute de bancs*”, *déplore la directrice, Nasrim Qayyam (Le Monde);*

3) “*Nous avons réussi à nous affranchir d'une culture dépensière*”, *a renchéri Philippe Auberger, rapporteur général du budget (Le Monde).*

Оцінка автора спостерігається й у разі вживання дієслів: *insister, avertir, accuser, afficher, prévenir,*

menacer, fanfaronner. Деякі дослідники вважають, що «вибір дієслова спрямований не на переконувальний вплив, а на навіювання, маніпулювальний вплив на адресата», на цій підставі вважають, що провідним аспектом прагматики є оцінка [8, с. 17], що дієслово може інтенсифікувати зміст прямої мови, отже, посилити вплив на читача.

Низка дієслів (*tempêter, rager, tonner, hurler* та інші) уживаються для досягнення стилістичного ефекту гіперболізації з метою переконати читача. Гіперболізація надає експресивного відтінку газетному стилю. Вибір дієслова залежить від наміру автора, від його оцінки прямої мови, що дозволяє йому вживати як нейтральні (*dire*), так і експресивні дієслова (*fulminer*), завдяки яким досягається перлокутивний ефект.

Виразність стилю спрямована на читача і досягається також завдяки вживанню дієслів у переносному значенні (*fulminer*, хімічний термін, означає «вибухати», «детонувати», «кидати вогнем-блискавицею»; дієслова *afficher* у значенні «виставляти напоказ», дієслів розмовної мови (*rigoler* – «сміятися», «жартувати»). Наприклад:

4) “*Et à la peine le texte voté. Berscy annonçait qu’il rayait d’un trait de plume plus de 20 milliards de dépenses, le budget ayant été calculé sur des hypothèses de croissance trop optimistes <...> “On a l’air ridicule!” fulmine aujourd’hui Laurent Dominati, député de Paris*” (Le Figaro);

5) “*À Brioude Jean- Pierre et Jacques ont plongé les mains pour fabriquer des couronnes et des baguettes, avant de se voir offrir le diplôme de l’Éducation nationale», rigolait Jacques Barrot, en soupirant: “C’est la France comme on l’aime, ça sent bon, on se sent bien”*” (Le Figaro).

Варто зазначити, що процесні дієслова, що передають пряму мову, можуть супроводжуватися прислівниками: *tranquillement, vertement, gravement, finalement, régulièrement, alors, tout d’un coup* тощо, серед яких переважають прислівники способу дії, оскільки об’єктивний характер викладення супроводжується авторською оцінкою.

Уживання часових форм дієслів, що супроводжують пряму мову, у мові преси не відрізняється від даних В.Г. Гака [9, с. 111]. Виділяються найбільш уживані й маловживані часові форми. До змісту граматичного часу входить суб’єктивний компонент, який вказує на автора, на акт мовлення, на співвідношення часу події з моментом мовлення.

Дієслово вживається переважно в теперішньому часі (70% речень), подає найчастіше минулі події як об’єктивно реальні з погляду суб’єкта. У цьому разі можна говорити про стилістичне вживання теперішнього часу для передачі минулих дій [9, с. 111], що сприяє динамічності викладення.

Другою часовою формою за частотністю вживання є *passé composé* (20,2% речень), що означає нещодавно минулу дію, попередню стосовно моменту, коли автор описує ситуацію та констатує факт. Наприклад:

6) “*Il s’agissait en fait de symboliser médiatiquement et publiquement les retrouvailles avec l’autre tronc commun qui s’était séparé en 1947”, a affirmé Gérard Fossé, dirigeant de la Fédération de l’alimentation, en rappelant le Manifeste des 500* (Le Figaro).

Imparfait (4,7% речень) вказує на тривалу дію відповідно до «теперішнього в минулому». Подія сталася в минулому і вживання *imparfait* є одним зі стилістичних прийомів надання авторської оцінки факту. Наприклад:

7) “*Cela fait plaisir de retrouver le goût de la victoire”, souriait Louis Fernandez après la rencontre* (Le Monde).

8) “*Il s’agit plus d’une télévision améliorée que d’un micro-ordinateur tronqué, d’une sorte de nec plus ultra du Minitel”, déclarait la semaine dernière Ray Lane, numéro deux du groupe, de passage à Paris* (Le Figaro).

Якщо вживання *imparfait* у реченні (7) пов’язано з бажанням автора підкреслити тривалість дії, то в реченні (8) *imparfait* означає минулу дію і вживається замість *passé composé*. Завершеність дії підкреслюється семантикою дієслова (*déclarer* – термінативне дієслово), а також уживанням обставини часу “*la semaine dernière*”.

Можна погодитись із висновками сучасних спеціальних досліджень, присвячених уживанню минулих часів, що *imparfait* може представляти дію двояко і під впливом екстралінгвістичних чинників зумовлювати «різну темпоральну семантику висловлювання, у чому виявляється ємність дієслівної форми, її гнучкість у реалізації комунікативних цілей мовця» [10, с. 139].

Futur simple (3% речень) уживається у значенні минулого часу, означає майбутні події в момент викладу, які стали на цей час вже минулими. Наприклад:

9) “*Les alertes pourtant furent chaudes. Après les médiocres élections cantonales en mars 1982 – “Les Français se sont dits: “Faut qu’ils apprennent un peu à vivre là – bas”, commentera François Mitterrand”*” (Le Monde);

10) “*Décidée précipitamment selon les uns, mal maîtrisée selon les autres cette riposte muscle a mal tourné. Des jeunes gens venus des bidonvilles – manipulés par indépendantistes, diront certains – débordent les dockers, saccagent et pillent en règle une bonne quinzaine de magasins du centre-ville”* (Le Point).

На можливість уживання *futur simple* у значенні *passé simple* вказував П. Імбс [11, с. 46]. В обох

реченнях (9; 10) дієслова *commentera, diront* мають значення *futur de perspective*, тобто вказують на минулі події під час викладу автора, але майбутні події стосуються тих, про які йшлося. *Plus-que-parfait* (2% речень) виконує функцію імпліцитного минулого часу [11, с. 126], позначає закінчену дію на тлі *présent* у прямій мові:

11) *“Un vrai sport donnera occasionnellement lieu à un spectacle ennuyeux: là est toute la différence entre le sport et le cirque”, avait-il finalement rétorqué aux critiques de Jacques Villeneuve (Le Monde).*

Plus-que-parfait “avait-il rétorqué” (11) означає попередню дію, що не стосується теперішнього часу у прямій мові, але є вказівкою на імпліцитне минуле, що підкреслює різницю, яка існувала між спортом та цирком.

Висновки. Дієслова, що вводять пряму мову, у французькій газетно-журнальній пресі діляться на дві категорії: дієслова, які передбачають акт говоріння, та дієслова, які не припускають його, проте є контекстуальними синонімами дієслів мовлення. У цьому дослідженні представлено

широкий спектр контекстуальних варіантів дієслова *dire*: дієслова говоріння; дієслова, які вказують на особливості мовлення; фазові дієслова; ментальні дієслова; дієслова фізичної дії; дієслова, які передають ставлення до слухача; дієслова, які вказують на психоемоційний стан мовця. Варто зазначити, що в газетно-журнальній публіцистиці вживаються не всі дієслова, що супроводжують пряму мову в художній літературі.

Дієслово зазвичай уживається в теперішньому часі в описовій функції, у *passé composé*, *plus-que-parfait*, *futur simple*. Варто зазначити, що більша частина прикладів охоплюють дві часові форми: *présent* та *passé composé*.

Проведене дослідження підтверджує тезу про свідомий підбір мовних одиниць для того, щоб переконати читача, привернути увагу до своєї думки, долучити до свого способу мислення; отже, превалює прагматична спрямованість уживання мовних засобів для впливу на сприйняття прямої мови читачем та вміння автора володіти цими засобами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шемякіна Н.В. Особливості актуального членування вставних речень, які передають слова автора. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія «Філологія»*. 2018. Вип. 18. С. 335–342.
2. Бобирева М.М. О типологии предложения в современном французском языке. Москва : Наука, 1964. 216 с.
3. Николаева И.В. Структурно-семантическая характеристика включений предикативных единиц в современном французском языке : дис. ... канд. филол. наук: 10.02.05. Москва, 1986. 160 с.
4. Тищенко С. Лексико-семантическое поле глаголов говорения во французском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.05. Киев, 1990. 17 с.
5. Новицкая Е.О. Функционально-прагматический аспект контекстуального варьирования глаголов английского языка, вводящих прямую речь : автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. Москва, 1985. 24 с.
6. Dobre D. Discours direct. VS. Discours rapporté. *Revue roumaine de linguistique*. 1989. Т. XXXIV. № 1. Р. 29–40.
7. Хованская З.И. Стилистика французского языка. Москва : Высшая школа, 1984. 344 с.
8. Воронков В.В. Прагматический аспект текста англоязычной публицистической журнальной статьи : автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. Москва, 1991. 28 с.
9. Гак В.Г. Теоретическая грамматика французского языка. Синтаксис. Москва : Высшая школа, 1986. 220 с.
10. Лісова І.Г. Комуникативно-прагматична ємність минулих часів у текстах офіційно-ділового стилю (на матеріалі французької мови). *Вісник Київського лінгвістичного університету. Серія «Філологія»*. 1999. Т. 2. № 1. С. 134–139.
11. Imbs P. L'emploi des temps verbaux en français moderne. Essai de grammaire descriptive. Paris : Klincksieck, 1960. 269 p.

REFERENCES

1. Shemiakina N.V. Osoblyvosti aktualnoho chlenuvannia vstavnykh rechen, yaki peredaiut slova avtora [Features of the actual division of parenthetical clauses, which convey author's words]. *Visnyk MDU. Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Seriya: Filolohiia*. Mariupol: MDU, 2018. Vyp. 18. S. 335–342. [Ukrainian]
2. Bobireva M.M. O tipologii predlozheniia v sovremennom frantsuzskom iazyke. [On the typology of a sentence in modern French]. Moskva: Nauka, 1964. 216 s. [Russian]
3. Nikolaeva I.V. Strukturno-semanticheskaia kharakteristika vkluchenniakh predikativnykh edinit v sovremennom frantsuzskom iazyke: dis. ... kand. filol. nauk: 10.02.05. Moskva, 1986. 160 s. [Russian]

4. Tishchenko S.V. Leksiko-semanticheskoe pole glagolov govoreniia vo frantsuzskom iazyke: avtoref. dis. ... kand. filol. nauk: 10.02.05 / Kievskii gosudarstvennyi universitet im. T.G. Shevchenko, Kiev, 1990. 17 s. [Russian]
5. Novitckaia E.O. Funktsionalno-pragmaticheskii aspekt kontekstualnogo varirovaniia glagolov angliiskogo iazyka, vvodiashchikh priamuiu rech: avtoref: dis... kand. filol. nauk: 10.02.04 / Moskovskii gosudarstvennyi pedagogicheskii institut im. M. Toreza, Moskva, 1985. 24 s. [Russian]
6. Dobre D. Discours direct. VS. Discours rapporté [Direct speech. VS. Reported speech.]. *Revue roumaine de linguistique*. 1989. T. XXXIV. № 1. P. 29–40. [french]
7. Khovanskaia Z.I. Stilistika frantsuzskogo iazyka [The stylistics of the French language]. Moskva: Vysshaia shkola, 1984. 344 s. [Russian]
8. Voronkov V.V. Pragmaticheskii aspekt teksta angloiazychnoi publicisticheskoi zhurnalnoi stati: avtoref. dis. ... kand. filol. nauk: 10.02.04 / Moskovskii gosudarstvennyi lingvisticheskii universitet, Moskva, 1991. 28 s. [Russian]
9. Gak V.G. Teoreticheskaia grammatika frantsuzskogo iazyka. Sintaksis. [Theoretical grammar of the French language. Syntax]. Moskva: Vysshaia shkola, 1986. 220 s. [Russian]
10. Lisova I.G. Komunikativno-pragmatichna emnist minulikh chasiv u tekstakh ofitsiino-dilovogo stiliiu (na materiali frantsuzkoï movi) [Communicative and pragmatic capacity of the past in the texts of official business style (on the material of the French language)]. *Visnik Kyivskogo lingvistichnogo universitetu. Seriia Filologiiia*. Kyiv, 1999. T. 2, № 1. S. 134–139. [Ukrainian]
11. Imbs P. L'emploi des temps verbaux en français moderne. Essai de grammaire descriptive. [The verbal timetable in modern French. Descriptive grammar essay]. Paris: Klincksieck, 1960. 269 p. [french]

УДК 81'373.7-115: 159.93
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2021-1-28>

СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЗМІШАНИХ ВІДЧУТТІВ ЛЮДИНИ: ЗІСТАВНИЙ АСПЕКТ

Шульженко А. С.

*кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри соціальних комунікацій
Бердянський державний педагогічний університет
вул. Шмідта, 4, Бердянськ, Запорізька область, Україна
orcid.org/0000-0003-4767-8049
denisova1108@gmail.com*

Ліпич В. М.

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови та славістики
Бердянський державний педагогічний університет
вул. Шмідта, 4, Бердянськ, Запорізька область, Україна
orcid.org/0000-0002-1892-1102
lipich2508@gmail.com*

Ключові слова: *фразеологічна
одиниця, змішані відчуття
людини, метафора, ізоморфні
та аломорфні властивості.*

У статті розглядаються семантичні особливості фразеологізмів на позначення змішаних відчуттів в українській, англійській та французькій мовах, які описують не пізнання людиною навколишнього світу за допомогою органів чуття, а виявлення факторів і загроз, які можуть завдати як користі, так і шкоди її організму. Емпіричний матеріал дає змогу стверджувати, що такі стійкі сполуки займають вагоме місце у фразеологічних корпусах досліджуваних мов.

Фразеологізми на позначення змішаних відчуттів людини – це мовні одиниці із семантикою холоду/тепла, болю та вібрації. Найчисельнішими є стійкі сполуки на позначення відчуття холоду, які характеризуються метафоричними перенесеннями «предмет, який впливає на організм людини і викликає дискомфорт від низької температури навколишнього середовища → людина, яка відчуває холод»; «тварина, риба, яка зазнає впливу зниженої температури повітря → людина, яка відчуває холод». Окрім цього, на основі метонімічного перенесення, а саме синекдохи, «орган, який зазнає впливу низької температури → людина, яка відчуває холод» утворена значна кількість ФО із семантикою холоду.

В опозиційні відношення до фразеологізмів на позначення відчуття холоду вступають одиниці зі значенням тепла. Зіставний аналіз дає змогу стверджувати, що в основу таких мовних сполук покладені лексеми, номінативне значення яких характеризується підвищенням температури навколишнього середовища або тіла людини. Фразеологізми на позначення больових відчуттів мають свою специфіку. Це зумовлено тим, що біль може бути в усьому тілі або лише в окремих органах. Актуалізаторами в таких ФО найчастіше виступають соматизми. Найменш вживаними є стійкі сполуки на позначення вібраційних відчуттів, семантика яких пов'язана з тремтінням, дрижанням частин людського тіла від холоду або страху.

У результаті порівняльного аналізу фразеологізмів вдалося виявити їхні спільні та відмінні властивості. Образну основу таких одиниць становлять порівняння із тваринами на основі метафоричного та метонімічного перенесення.

SEMANTIC PECULIARITIES OF PHRASEOLOGICAL UNITS DENOTING MIXED HUMAN FEELINGS: COMPARATIVE ASPECT

Shulzhenko A. S.

*Candidate of Philological Sciences,
Senior Lecturer at the Department of Social Communications
Berdyansk State Pedagogical University
Schmidt str., 4, Berdyansk, Zaporizhia region, Ukraine
orcid.org/0000-0003-4767-8049
denisova1108@gmail.com*

Lipych V. M.

*Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Ukrainian Language and Slavic Studies
Berdyansk State Pedagogical University
Schmidt str., 4, Berdyansk, Zaporizhia region, Ukraine
orcid.org/0000-0002-1892-1102
lipich2508@gmail.com*

Key words: *phraseological units, mixed human feelings, metaphor, isomorphic and allomorphic properties.*

In the article semantic peculiarities of phraseological units denoting mixed human feelings in Ukrainian, English and French, which are characterized not by knowledge of the world through the senses, but by identifying factors, threats that can benefit both the school and the human body. The empirical material gives opportunity to assert that they are very important in phraseological corpus of studied languages.

The units with semantics of cold / heat, pain, vibration are included to phraseological units denoting mixed feelings. The most numerous are stable compounds denoting of cold, which are characterized by isomorphic metaphorical transfers “part of the body, subject, which effects the human body and causes discomfort from low temperature of the world – person who feels cold”; “an animal, fish which feels the effect of low temperature – a person who feels cold”. In addition, on the basis of metonymic transference, synecdoche, “an organ effected by low temperature – a person who feels cold” a significant number of phraseological units with semantic of cold are created. In opposition relations to phraseological units denoting human feelings of cold enter units denoting of heat. The comparative analysis gives opportunity to assert that feeling of increasing the temperature of the world or the human body is connected with lexemes, nominative meaning of which is inextricably connected with this phenomenon. The phraseological units denoting pain have their own specific. This is due to the fact that the pain can take place in the whole body or in some organs. Actualizers in such phraseological units are often somatisms. The least commonly used are stable compounds denoting vibration feelings, semantics of which are connected with trembling, trembling of parts of the human body from cold or fear.

As a result of comparative study of giving phraseological units it was possible to identify their isomorphic and allomorphic properties. The figurative basis of such units is comparisons with animals on the basis of metaphorical and metonymic transference.

Постановка проблеми. Інтенсивний розвиток фразеології характеризується широким колом проблем, які досліджуються на матеріалі слов'янських, германських та романських мов. Порівняльний аналіз семантики ФО (далі – фразеологізмів) неблизькоспоріднених мов дає змогу вирішити важливе питання сучасних зіставних досліджень – розкрити взаємозв'язок мови, культури та свідомості певного етносу.

Фразеологізми антропоцентричної спрямованості, тобто орієнтованості на людину, неодноразово були в центрі уваги як вітчизняних, так і зарубіжних лінгвістів (М.Ф. Алефіренко [1], І.В. Гарбера [2], Н.Ф. Грозян [3], О.В. Забуранна [4], О.М. Каракуця [5], Ж.В. Краснобаєва-Чорна [6], К.І. Мізін [7], Ю.Ф. Прадід [8], О.О. Селіванова [9], В.М. Телія [10], А.С. Шульженко [11] та ін.). Дослідження фразеології на основі принципу «людини в мові» призвело до її бурхливого розвитку, що дало змогу зробити акцент на психологічних аспектах формування фразеологічної картини світу, а культурні феномени розглядати як константи культури. Отже, антропоцентризм характеризується зміщенням акцента з об'єкта пізнання на його суб'єкт, тобто аналізує людину в мові і мову в людині.

Мета статті полягає в зіставному аналізі фразеологізмів на позначення змішаних відчуттів людини та визначенні їхнього місця у фразеологічній картині світу носіїв досліджуваних мов.

Виклад основного матеріалу. ФО на позначення змішаних відчуттів людини – це мовні одиниці, які описують стан, за якого організм піддається впливу як зовнішніх, так і внутрішніх подразників. Сюди належать фразеологізми на позначення температурних (холоду та тепла), вібраційних та больових відчуттів людини [11]. Емпіричний матеріал засвідчує вагоме місце аналізованих одиниць у фразеологічних корпусах української, англійської і французької мов.

Стійкі сполуки із семантикою температурних відчуттів є найбільш вживаними. Такий різновид відчуттів людини сигналізує про зміни температурного середовища, про небезпеку охолодження організму чи його перегрівання, допомагає регулювати тепловий обмін між організмом і середовищем і поділяється на два типи: відчуття холоду й тепла.

На позначення відчуття холоду нами виявлено значний масив фразеологічних одиниць в усіх досліджуваних мовах. Оскільки фразеологізми із семою «мерзнути» означають дискомфорт, приховану/явну небезпеку для життя людини, то актуальним є метафоричне переосмислення ФО: «Предмет, який впливає на організм людини і викликає дискомфорт від низької температури навколишнього середовища → людина, яка відчуває холод». В українській мові це такі одиниці: *мороз бере з-за*

плечей, мороз по шкірі подирає, змерзти на качан. Як бачимо, актуалізатором у таких сполуках є іменник «мороз» – холод, коли температура повітря спадає нижче нуля, та дієслово «змерзнути», тобто відчувати холод, страждати від холоду; мерзнути [12, Т. 3, с. 615]. Із наведеного зрозуміло, що складники фразеологічної одиниці вживаються у своєму номінативному значенні, де на лексичному рівні означають холод. Таку ж тенденцію до утворення мають і ФО англійської мови. Компонентами стійких сполук на позначення низької температури навколишнього середовища виступають лексеми *озноб, охолодження, лід, холод (send chills down/up sb's spine, be chilled to the marrow (bones), be on ice, be dead with cold)*. ФО французької мови мають схожу тенденцію до утворення, обов'язковими складниками в них є лексеми із семантикою холоду (*лід, холод*): *tourner au glaçon, le froid gratte le dos, claquer de froid*.

Вагому частину у складі фразеологізмів на позначення відчуття холоду становлять переосмислені образи зоосемізмів. Метафоричне перенесення «тварина, риба, яка зазнає впливу зниженої температури повітря → людина, яка відчуває холод» асоціюється носіями української мови з такими тваринами, як собака (*змерз, як собака, хоч псів гони, собачий холод*); вовк (*хоч вовків ганяй*); тур (*Так замерзло, що хоч тури гони*); в англійській мові – з мавпою (*brass monkey weathe*); борсуком (*as blue as a badger*); а також іхтіонімом риба (*as cold as a fish*); у французькій мові – з вовком (*froid de loup, faire froid de loup*); собакою (*faire froid de chien*); качкою (*il fait un froid de canard*); куркою (*avoir la chair de poule*). Окрім цього, компонентом ФО є іхтіонімом риба (*froid comme un poisson*). У трьох мовах спостерігається тенденція до асоціації відчуття холоду з однаковими представниками тваринного світу: в українській та французькій мовах – це *собака, вовк, курка*; в англійській та французькій – *риба*.

Соматизми – невід'ємний компонент в утворенні ФО на позначення відчуттів людини, не є винятком і відчуття холоду. На основі метонімічного перенесення, а саме синекдохи, «орган, який зазнає впливу низької температури → людина, яка відчуває холод» утворені ізоморфні ФО з компонентом *зуби* (укр. *цокотіти (цокотати, цокати, ляскати) зубами, аж кувати вухналі зубами, вибивати зубами чечітку (третяка), ляскати зубами*; англ. *smb's teeth chatter [from cold (frigth)]*; фр. *claquer des dents, se taper sur la lanterne*); *кістки* (укр. *пронизувати до [самих] кісток, мороз пробирається до [самих] кісток*; англ. *be chilled to the bone (to the marrow of one's bones)*). Окрім цього, в англійській мові зафіксовані ФО з такими соматизмами, як *мозок (be frozen to the marrow)*, *ноги (cold feet, get cold feet)*; у французькій – *шкіра (avoir la*

chair de poule), сідниці (*se geler le cul, se geler les couilles*), які характеризуються аломорфністю.

Специфічним явищем для української мови є роль метафори в утворенні ФО на позначення стану поколювання в кінцівках від холоду: *зашипори заходять / зайшли* «*Оце зашипори зайшли, де «шипори»* – це гострий біль від морозу, холоду [12, Т. 3, с. 417].

В опозиційні відношення до проаналізованих вище ФО вступають стійкі сполуки із значенням відчуття тепла. Зазначена група фразеологізмів характеризується наявністю у своєму складі інтегральних сем «спека», «жар».

Коли в навколишньому середовищі спекотно, дуже нагріте сонячними променями повітря, в людини виникає дискомфорт. Для опису стану людського тіла в таких умовах в українській мові функціонують фразеологізми *залитися (заллятися) потом*, *як (мов, ніби) скупали в окропі, гаряче, як у лазні (як у кузні)*. Актуалізаторами в наведених ФО є лексеми *піт, окріп, лазня, кузня*, номінативне значення яких співвідноситься з високою температурою. В англійській мові ключовими лексемами в таких ФО виступають *піч, вогонь, полум'я, вугілля, пекло*, що мають семантику речовин або місця, де спостерігається дуже висока температура повітря (*as hot as a furnace (as fire, as flame), (as) hot as coals*). У французькій мові зі значенням спеки вживається ФО *cuire dans son jus (baigner dans son jus)*.

Із семантикою «жар», або підвищена температура тіла при захворюванні [12, Т. 11, с. 508], в українській мові функціонують фразеологізми, утворені шляхом метафоричного перенесення «вплив джерела високої температури на організм людини → людина, яка відчуває жар». Актуалізаторами є іменники *вогонь, полум'я, жар*, пряме значення яких повністю відповідає семантиці ФО (*вогнем (полум'ям) горіти, обсипає (осипає) / обсипало (осипало) жаром [гарячим] приском, палити вогнем*). Схожу модель утворення мають як англійські фразеологізми, основними компонентами яких є лексеми *саяво, піт, вогонь, піч (be of a glow, bring out the sweat on one's body, to, burn like fire)*, так і французькі (*brûler comme un charbon, son corps est un brasier*). Отже, у свідомості людей незалежно від їхньої національної належності відчуття підвищення температури навколишнього середовища або тіла людини пов'язане з лексемами, номінативне значення яких нерозривно пов'язане з цим явищем (*вогонь, полум'я, піч, вугілля, пекло* тощо).

На відміну від інших різновидів відчуттів людини, за допомогою яких вона отримує інформацію про навколишній світ, біль надає мало відомостей про нього. Його функція – повідомляти про внутрішні та зовнішні небезпеки, які загро-

жують людському організму. Біль – це неприємне сенсорне та емоційне переживання, пов'язане з істинним або потенційним пошкодженням тканин [12, Т. 1, с. 248–252].

Фразеологізми на позначення больових відчуттів мають свою специфіку. Біль може бути в усьому тілі або локалізуватися лише в окремих органах. Для опису головного болю найчастіше використовуються ФО з однойменним компонентом-соматизмом, як-от: укр. *як (мов, ніби) сови ночували в голові*; фр. *mal de tête*. Аналізовані ФО утворюються на основі метонімії «орган, який викликає неприємні (больові) відчуття в людини → людина, яка відчуває головний (зубний) біль» (укр. *голова розвалюється (розривається, розлітається, тріщить*; англ. *splitting headache*; фр. *avoir la tête (fendue) en quatre* або *mal de dents*], *craquer des dents*).

На основі метафори «дія на організм людини, яка викликає біль → людина, яка відчуває біль у різних частинах організму» утворені сполуки із семантикою болю між ребрами (укр. *ссати (смоктати) під ложечкою*), у боку (англ. *give (one) a stitch, to*), в очах (фр. *tomber sur le coin de l'œil*).

На позначення болю в усьому тілі в українській мові функціонують фразеологізми *як (ніби, наче) поламаний, вивело очі на лоб (на лоба) дух затирає*, що сигналізують про погіршення загального стану організму, відчуття слабкості і млявості. У французькій мові для опису цього відчуття використовується ФО *avoir mal*, де компоненти виконують номінативну функцію.

Наслідком реакції на біль є спазм, тобто стійке мимовільне скорочення м'язів або окремих їх волокон (стравоходу, кишечника, шлунка, горла) [12, Т. 1, с. 483]. Для його позначення у свідомості людей сформувалися асоціативні уявлення з частинами тіла, які безпосередньо беруть участь у цьому процесі. В українській та французькій мовах вживається метафора «дія на організм людини, яка викликає спазм → людина, яка відчуває спазм» *клубком підступати (підступити, підкочуватися, підкотитися) до горла*); фр. *avoir une barre, tordre les boyaux*. Аломорфним є вживання фразеологізмів у французькій мові, які характеризують біль людини під час хвороби (*pisser des lames de rasoir, pisser entre parentheses*).

Вібраційні відчуття нерозривно пов'язані зі слуховими. Вібрація – це механічне коливання якого-небудь тіла, що відбувається з великою частотністю та невеликою амплітудою дрижання [12, Т. 1, с. 549].

Фразеологізми, семантика яких пов'язана з тремтінням, дрижанням частин людського тіла, утворені на основі метафоричного перенесення «частина дерева, речовина, яка тремтить від впливу вітру → людина, яка дрижить, тремтить». Такі ФО репрезентовані компаративними стійкими

сполуками, які функційно спрямовані на пізнання об'єктивного світу за допомогою зіставлення предметів/явищ/процесів та є внутрішньо-організованою системою понятєвих, емоційних, фоносемантичних структур, взаємодія яких сприяє творенню фразеологічної картини світу [13, с. 91]. В українській мові це фразеологізм *дрижати як осиковий лист*, в англійській – *tremble like a leaf*, *quiver like a jelly*, у французькій – *trembler comme la feuille*. Проаналізовані ФО із семою «тремтіти» мають різні передумови виникнення цього стану: переляк, страх, переживання, зміна температури навколишнього середовища.

Схожу семантику, але іншу структуру мають ФО зі значенням «тремтіти від холоду». Метафора «частина тіла, яка зазнає тремтіння від холоду → людина, яка тремтить від низької температури навколишнього середовища» репрезентована в таких одиницях: укр. *вибивати (бити) дрижаки (дроб)*, *[аж] мороз іде (подирає, пробирає) / подер (подрав, пробрав) по шкури*; фр. *frissonner de froid*, *avoir la tremblote*, *le petite mort*. Спільною ознакою

для зіставлених фразеологізмів є компонент, який передає процес вібрації. В англійській мові не виявлено ФО на позначення тремтіння від холоду.

Висновки. Отже, семантика фразеологізмів на позначення змішаних відчуттів людини описує не пізнання людиною навколишнього світу за допомогою органів чуття, а виявлення факторів, загроз, які можуть завдати як користі, так і школи її організму. Образну основу аналізованих ФО часто формують порівняння із тваринами на основі метафоричного та метонімічного перенесення. Домінуванням та ізоморфністю характеризуються ФО із семантикою температурних відчуттів, зокрема холоду, найменшою вживаністю – зі значенням вібраційних відчуттів.

Перспективи подальших пошуків вбачаємо в розширенні жанрово-стильових рамок емпіричного матеріалу й залученні до аналізу художніх, публіцистичних та інтернет-текстів з метою встановлення частотності функціонування стійких сполук у контексті, а також для виявлення їхніх структурно-семантичних трансформацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алефиренко Н.Ф. Спорные проблемы семантики : монография. Москва : Гнозис, 2005. 326 с.
2. Гарбера І.В. Концепт людина у фразеології східноєвропейських українських говірок : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Вінниця, 2018. 22 с.
3. Грозан Н.Ф. Фразеологічна мікросистема «Поведінка людини» в українській мові (ідеографічний і аксіологічний аспекти) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Дніпропетровськ, 2003. 20 с.
4. Забуранна О.В. Антропоцентризм фразеологічної семантики (на матеріалі фразеологічних одиниць української, перської, японської мов зі значенням відносного часу) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15. Київ, 2003. 18 с.
5. Каракуця О.М. Фразеологізми української мови з компонентом «душа» (структурно-семантичний, ідеографічний, лінгвокультурологічний аспекти) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2002. 19 с.
6. Краснобаєва-Чорна Ж. Фраземіка та фраземографія в сучасній лінгвопарадигмі : підручник для студентів філологічних факультетів вищих навчальних закладів / за ред. А.П. Загнітка. Вінниця : Нілан, 2018. 200 с.
7. Мізін К.І. Порівняння у фразеології. Вінниця : Нова Книга, 2009. 240 с.
8. Прадід Ю.Ф. Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень). Київ ; Сімферополь, 1997. 252 с.
9. Селіванова О.О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти) : монографія. Київ – Черкаси : Брама, 2004. 276 с.
10. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. Москва : Школа «Языки русской культуры», 1996. 286 с.
11. Шульженко А.С. Фразеологізми на позначення відчуттів людини в українській, англійській і французькій мовах: структурний та семантичний аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17. Вінниця, 2020. 20 с.
12. Словник української мови : в 11 т. [ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін.]. Київ : Наукова думка, 1970 – 1980. Т. 3: 3. 1972. 840 с. ; Т. 11: Х – Ї. 1980. 699 с. ; Т. 1: А-В. 1970. 799 с.
13. Лисенко Л. Структурні типи порівняльних фразеологічних одиниць (на матеріалі англійської, німецької та української мов). *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія : Філологічні науки*. Кіровоград, 2010. Вип. 89(3). С. 90–97.

REFERENCES

1. Alefirenko N. F. (2005) *Spornye problemy semantiki : monografiya*. [Controversial problems of semantics: monograph]. Moscow : Gnozis. (in Russian).

2. Harbera I. V. (2018). *Kontsept liudyna u frazeolohii skhidnostepovykh ukrainskykh hovirok* [The concept human in the phraseology of eastern steppe Ukrainian dialects]: (PhD Thesis). Vinnytsia : Vasyl' Stus Donetsk National University.
3. Hrozian N. F. (2003). *Frazeolohichna mikrosistema «Povedinka liudyny» v ukrainskii movi (ideohrafichni i aksiolohichni aspekty)* [Phraseological microsystem «Human behavior» in the Ukrainian language (ideographic and axiological aspects)] : (PhD Thesis). Dnipropetrovsk : Dnipropetrovsk National University.
4. Zaburanna O. V. (2003). *Antropotsentryzm frazeolohichnoi semantyky (na materialy frazeolohichnykh odynyts ukrainskoi, perskoi, yaponskoi mov zi znachenniam vidnosnoho chasu)* [Anthropocentrism of phraseological semantics (on the material of phraseological units of Ukrainian, Persian, Japanese languages with the meaning of relative time)] : (PhD Thesis). Kyiv : Taras Shevchenko National University of Kyiv.
5. Karakutsia O. M. (2002). *Frazeolohizmy ukrainskoi movy z komponentom «dusha» (strukturno-semantychnyi, ideohrafichni, lnhvokulturolohichni aspekty)* [Phraseologisms of the Ukrainian language with the component «soul» (structural-semantic, ideographic, linguo-cultural aspects)] : (PhD Thesis). Kharkiv : Kharkiv State Pedagogical University of G.S.Skovoroda.
6. Krasnobaieva-Chorna Zh. (2018). *Frazemika ta frazemohrafiia v suchasni lnhvoparadyhmi : pidruchnyk dlia studentiv filolohichnykh fakul'tetiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv* [Phrasemics and phrasemography in the modern linguistic paradigm: a textbook for students of philological faculties of higher educational institutions]. Vinnytsia : Nilan. (in Ukrainian).
7. Mizin K. I. (2009). *Porivniannia u frazeolohii* [Comparison in phraseology]. Vinnytsia : Nova Knyha. (in Ukrainian).
8. Pradid Yu. F. (1997). *Frazeolohichna ideohrafiia (problematyka doslidzhen)* [Phraseological ideography (research issues)]. Kyiv ; Simferopol. (in Ukrainian).
9. Selivanova O. O. (2004). *Narysy z ukrainskoi frazeolohii (psykhokohnyvnyi ta etnokulturnyi aspekty) : monohrafiia* [Essays on Ukrainian phraseology (psychocognitive and ethnocultural aspects): monograph]. Kyiv – Cherkasy : Brama. (in Ukrainian).
10. Teliya V. N. (1996). *Russkaya frazeologiya. Semanticheskij, pragmaticheskij i lingvokul'turologicheskij aspekty* [Russian phraseology. Semantic, pragmatic and linguocultural aspects]. Moscow : Shkola «Yazyki russkoj kul'tury». (in Russian).
11. Shulzhenko A. S. (2020) *Frazeolohizmy na poznachennia vidchuttiv liudyny v ukrainskii, anhliiskii i frantsuzkii movakh: strukturnyi ta semantychnyi aspekty* [Phraseological Units Denoting Human Feelings in Ukrainian, English, and French: Structural and Semantic Aspects]: (PhD Thesis). Vinnytsia : Vasyl' Stus Donetsk National University.
12. Bilodid I. K. (ed.) (1970-1980). *Slovnnyk ukrainskoi movy : v 11 t.* [Dictionary of the Ukrainian language : in 11 vols]. Kyiv : Naukova dumka. T. 3: Z. 1972. 840 s. ; T. 11: Kh – . 1980. 699 s.; T. 1 : A-V. 1970. 799 s. (in Ukrainian).
13. Lysenko L. (2010) *Strukturni typy porivnialnykh frazeolohichnykh odynyts (na materialy anhliiskoi, nimetskoi ta ukrainskoi mov)* [Structural types of comparative phraseological units (based on English, German and Ukrainian languages)]. *Naukovi zapysky Kirovohradskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka. Serii : Filolohichni nauky* [Scientific notes of Kirovohrad State Pedagogical University named after Volodymyr Vynnychenko. Series: Philological Sciences]. Vol. 89 (3). Kirovohrad, pp. 90–97.

РОЗДІЛ II. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.111.09:274-1

DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2021-1-29>

ЕКСПЛІКАЦІЯ ХРИСТІЯНСЬКОЇ ДОГМАТИКИ В ХУДОЖНЬОМУ ПРОСТОРІ АНГЛІЙСЬКОЇ МЕТАФІЗИЧНОЇ ЛІРИКИ XVII СТ.

Безруков А. В.

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри філології та перекладу

Дніпровський національний університет залізничного транспорту

імені академіка Всеволода Лазаряна

вул. Лазаряна, 2, Дніпро, Україна

orcid.org/0000-0001-5084-6969

dronnyu@gmail.com

Ключові слова: *метафізична поезія, Абсолют, релігія, християнство, трансперсональний досвід, афектація, теологічний вимір.*

Артикулювання питань у вираженні релігійної проблематики у поетикальному дискурсі завжди вимагає залучення широкого літературного та літературознавчого контексту. Європейське бароко, у межах якого відбувалося становлення «метафізичної школи» в Англії, вирізняється серед інших типів культури й художніх систем, зокрема, потужним впливом філософсько-теологічної парадигми кінця XVI – початку XVII ст. на уявлення тогочасної людини про світоустрій і зрештою на творчі інтенції митців. Теократизація суспільної думки відбивається на художньому рівні та маніфестує на сторінках складних і вишуканих творів метафізиків. Мета роботи впливає зі спроби акцентуалізації релігійного досвіду та вираження християнського догматизму у художньому вимірі метафізичної лірики. Методологія дослідження поєднує концептуальні стратегії лінгвостилістичного, герменевтичного, імагологічного аналізу, культурно-історичного методу та методу експлікації. Показово, що конфесійна боротьба та державна політика Англії сприяли виявленню у поетичному тексті метафізичного як особливої категорії, що імпліцитно фіксує прагнення до істинної релігійної віри та абсолютизації християнського ідеалу. Релігійна проблематика у метафізиків постає певною призмою, крізь яку аналізуються та сприймаються всі аспекти людського буття, а ідеологічна християнізація поезики приводить до трансформації творчої свідомості. Резюмуючи, що літератори «метафізичної школи» свідомо присвячують своє життя духовним пошукам, вбачаючи у поезії інструмент пізнання й прославлення Бога, наголосимо на вишуканості художніх форм і засобів відображення результатів цих пошуків у поетичній тканині метафізичних творів. Спроба окреслити межі суто релігійної лірики та метафізичної поезії, здійснена у презентованій розвідці, вкотре демонструє умовність цих меж. Поетизація трансперсонального досвіду, що означає надособистісну сутність свідомості людини й корелює з поняттям власне метафізичного – надматеріальною сутністю буття, сприяє створенню універсальної образності для експлікації християнської догматики у поетикальному вимірі метафізичних пасажів.

REPRESENTATION OF CHRISTIAN TENETS IN THE SEVENTEENTH-CENTURY ENGLISH METAPHYSICAL POETRY

Bezrukov A. V.

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at Philology and Translation Department

Dnipro National University of Railway Transport named after Academician Vsevolod Lazarian

Lazarian str., 2, Dnipro, Ukraine

orcid.org/0000-0001-5084-6969

dronnyy@gmail.com

Key words: *metaphysical poetry, Absolute, religion, Christianity, transpersonal experience, pretentiousness, theological dimension.*

Studying religious matters in poetic discourse always requires the involvement of large literary material. European Baroque, within which the metaphysical school in England was formed, is distinguished among other types of culture by the considerable influence of the philosophical and theological paradigm of the late 16th – early 17th centuries on the ideas about the world order and creative intentions of writers. The theocratisation of social conscience is reflected at the artistic level and manifests itself in the Metaphysicals' sophisticated works. The purpose of the study is to emphasise the religious experience of the poets and Christian tenets in the artistic dimension of metaphysical poetry. The methodology combines the conceptual strategies of linguistic-stylistic, hermeneutic, imagological analysis, cultural-historical methods, and explication one. The holy wars and national policy of England contributed to the manifestation of the metaphysical as a principal concept which implicitly includes the desire for true faith and absolutizing the Christian ideal. Religious matters in the Metaphysicals' works rise to be pivotal ones. All the aspects of human existence are analysed and perceived through the lens of religion. The ideological Christianisation of poetics leads to the transformation of creative thinking. Concluding that the authors of the metaphysical school consciously dedicate their lives to spiritual reflections, seeing poetry as a tool for knowing and glorifying God, we emphasise the sophistication of the stylistic devices for depicting those reflections in their poetry. The attempt to draw a line between religious verses and mere metaphysical ones shows the conventionality of this line. Poeticising transpersonal experience, which means the suprapersonal essence of human consciousness and appears to be relevant to the very notion of the metaphysical – the supersubstantial essence of being, contributes to the creation of universal imagery for representing Christian tenets in the metaphysical dimension.

Постановка проблеми й аналіз останніх публікацій. Одним із найбільш визначальних епізодів англійської історії у період переходу до Нового часу була Реформація, під впливом якої релігійна проблематика у країні XVI – першої половини XVII ст. вийшла на передній план не лише у суспільно-політичному житті, але й у художньому світобаченні доби. Звернення до цього ракурсу дослідження дає змогу краще зрозуміти спосіб мислення англійців із властивою їм тогочасною світоглядною парадигмою, коли найрізноманітніші проблеми суспільного життя як звичайні люди, так і творчі особистості осмислювали крізь призму релігійних понять і установок, образності й символіки [18].

Цю тенденцію, безумовно, слід пов'язувати з небувалим сплеском зацікавленості Святим Письмом, чому передувало опублікування у 1525 р. перекладу Нового Заповіту протестантським реформатором Вільямом Тіндейлом (William Tyndale, 1494–1536), що дало змогу всім бажаючим ознайомитися з текстом Біблії [17].

Ці події тією чи іншою мірою поступово приводять до теократизації суспільної думки. В атмосферу несамовитої релігійності потрапляють також поети «метафізичної школи», тому чи не найяскравішою характеристикою англійської метафізичної поезії XVII ст. є її занурення у християнську релігійну філософію, що постає тією основою, яка уможливорює вписування власних

сакральних уявлень про витоків світоустрою у поетичну тканину метафізичних творів. Пережитий духовний досвід актуалізує особливий спосіб бачення довколишнього світу, що увиразнюється у художніх практиках поетів.

Показово, що майже всі автори «метафізичної школи» у той чи інший період свого життя потерпали від серйозної духовної кризи, викликані суспільно-політичною та історичною ситуацією у тогочасній Англії. Зокрема, Джон Донн (John Donne, 1572–1631) від самого дитинства виховувався у католицьких традиціях, що, однак, не завадило йому звернутися до протестантської віри; родинам Ендрю Марвелла (Andrew Marvell, 1621–1678) і Річарда Крешоу (Richard Crashaw, 1613–1649) імпонували пуританські ідеї, батько останнього був проповідником, тому до певного часу у Р. Крешоу не виникало вагань щодо релігійних преференцій, на відміну від Е. Марвелла, який ледь не звернувся до католицької віри. Втім, кожен із них так чи інакше зупинився на англіканському віросповіданні. Дослідники впевнені, що саме конфесійна боротьба та державна політика Англії XVII ст. сприяли маніфестації власне метафізичного у поетичному тексті, оскільки митці вбачали у цій особливій категорії перехідну ланку до істинної релігійної віри і прагнули абсолютизації християнського ідеалу поза рамками окремих конфесій [2; 6; 24]. Зі всієї «метафізичної школи» хіба що Джордж Герберт (George Herbert, 1593–1633) ніколи не відчував релігійних вагань між католицизмом і протестантизмом, а від самого початку був відданий Англіканській церкві [16].

Втім, перш ніж вдаватися до аналізу теологічного контексту і християнської догматики у поетичній картині світу метафізиків, слід вкотре спробувати окреслити межі суто метафізичної поезії та релігійної лірики, що є непростим завданням для сучасної філологічної науки, оскільки ці відмінності, з одного боку, вирізняються певною умовністю та амбівалентністю, а з іншого боку, вимагають залучення широкого літературного та літературознавчого контексту.

Цілком очевидно, що механічно релігійну поезію не можна прирівняти до метафізичної, хоча деякі дослідники дотримуються подібної стратегії. Зокрема, О.О. Іконнікова пише: «Якщо той чи інший текст релігійний, то він автоматично і метафізичний» [6, с. 11]. З цим важко погодитися, хоча б через певну розмитість поняття метафізичного, застосованого авторкою. На тому, що взаємини між метафізичною та релігійною поезією далекі від тотожності, наголошує О.І. Половинкіна, заперечуючи вищенаведену сентенцію [7].

За визначенням Х. Гарднер, релігійні вірші так чи інакше пов'язані з одкровенням і відгуком на нього [21]. Водночас у поезії метафізиків віра зану-

рюється, за виразом А. Тейта, у «хаос нового досвіду» [20], створюваного грою «гострого розуму». Цьому сприяють дві важливі особливості релігійного світобачення XVII ст., такі як поєднання віри з інтелектуальним, теологічним змістом та специфіка протестантської типології, яка занурювала життя особистості у контекст священної історії, уможливаючи усвідомлення священних подій як моментів приватного життя, що співвідносяться з культурним досвідом та сьогоденним буттям людини. Завдяки цьому метафізична дотепність стає надбанням релігійної лірики, формується так звана благочестива поезія, у якій індивідуальність перебуває у напруженому єднанні з обмеженнями, накладеними жанром релігійної поезії [7, с. 115].

Цікавим і цілком продуктивним видається те розрізнення поезії, пов'язаної з релігією, яке пропонує О.О. Сєдакова. Дослідниця вважає за потрібне розрізняти поезію релігійну, підпорядковану певним канонам і доктринам, та «поезію віри» [9, с. 219], яка містить духовний і душевний досвід, навіть формально цього не декларуючи. Саме ця якість підкреслюється як дистинктивна ознака поезії метафізичної. Тоді стає очевидним той зв'язок, який крізь століття поєднує Джона Донна та Френсіса Томпсона з його шедевром християнської містичної лірики *The Hound of Heaven*, Джерарда Гопкінса і *The Wreck of the Deutschland*, Йосипа Бродського. Показово, що майже сучасники два Джони – Мільтон і Донн – релігійні, віруючі митці, які можуть являти приклади реалізації різної творчої програми: релігійна поезія Мільтона та «поезія віри» метафізика Донна.

Аналізуючи відмінності такого кшталту, О.П. Яковина наголошує на тому, що релігійні вірші, у яких закладено міркування про церковну догматику, теологічні істини, завжди звернені у бік моральних категорій і безпосередньо пов'язані з «жанром проповіді або позначені адораційним патосом». Водночас у метафізичній поезії першорядним постає функціонування духовних законів у земному вимірі, тобто пізнання «механізмів <...> виявлення Бога в нашому житті». У ній використовуються образи, побудовані за методом інтелектуальних аналогій, які через спостереження навколишнього світу актуалізують відчуття й пізнання «способів і форм дії Бога, що й виявляє парадигму буття» [14, с. 123].

На молитовність як іманентну рису релігійної лірики вказує Б.В. Ткач, констатує, що «саме молитовний пафос створює комунікативну ситуацію через ліричного героя між реципієнтом та Абсолютом» [10, с. 95]. Водночас актуалізація питання спорідненості молитовного та медитативного приводить до цілком закономірного висновку про те, що у художньому вимірі медитація постає лише другорядним елементом молитви [Ibid.], тоді

як метафізична поезія вирізняється майже обов'язковою наявністю медитативного плану.

Студіюючи релігійну лірику, вважаємо важливим врахування синкретичної форми первісно-генетичного зв'язку релігії та мистецтва слова, позаяк у такому разі втрачає актуальність дискусійне питання про те, що було першим – релігія чи поезія, оскільки в умовах синкретизму поетичність постає не засобом, яким послуговується релігія, а єдиною можливим способом оприявлення релігійного почуття [10, с. 96]. Остання теза якнайкраще співвідноситься зі світоглядними принципами перших поетів-метафізиків в Англії, які розглядали поетичну творчість як засіб прославлення Бога, наближення до Абсолюту, занурюючи власні вірші в атмосферу релігійної афектації того часу й наповнюючи їх сакральним змістом.

Мета розвідки полягає в акцентуалізації філософсько-теологічних поглядів, релігійного досвіду та християнського догматизму в естетико-поетикальній картині світу англійських метафізиків XVII ст.

Методологія дослідження вибудовується на поєднанні лінгвістичного, герменевтичного, імагологічного аналізу, а також залученні культурно-історичного методу та концептуальних підходів методу експлікації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Жорстокі релігійні протистояння змусили Європу XVI – початку XVII ст. здригнутися від ненависті й лютої «служителів церкви», які мали б нести й прославляти істинну віру та мир. Неспроможність досягти згоди між лютеранами й кальвіністами ще більше послабила хиткі позиції протестантів. Прагнення створити єдиний союз для боротьби з католицизмом лише посилювало розкол між ворогуючими, що призвело до виникнення серед протестантів чималої кількості рухів, громад і вірувань, які значно відрізнялися поглядами щодо устрою церкви й тлумачення Біблії. Особливо широких масштабів ці тенденції набували в Англії.

Епоха європейського бароко, у межах якої відбулося становлення «метафізичної школи», вирізняється серед інших художніх систем, зокрема, тим, що тогочасні уявлення про світоустрій, буття людини і зрештою творчі інтенції митців були глибоко вписані у філософсько-теологічний контекст доби. Трансформація і теократизація суспільної думки відбивається на художньому рівні у вишуканих творах метафізиків.

Релігійна агітація докорінно змінювала спосіб мислення тогочасної людини і впливала на сприйняття довколишньої дійсності. Маніфестація теологічного світобачення простежується у філігранно виписаних рядках однієї з найменш досліджених поезій Дж. Герберта *Mortification*, де ліричний герой благає Господа навчити (“instruct” – наказовий спо-

сіб дієслова) людину правильно підготуватися до переходу в інший вимір, аби гідно прийняти свій відхід: *Yet, Lord, instruct us so to die, // That all these dyings may be LIFE in DEATH* [22, с. 99].

Симптоматично, що останні слова цієї поезії – *LIFE & DEATH* – скрай точно визначають провідний тематичний імператив не лише метафізичної лірики, але й усієї барокової літератури. Звернення тогочасних авторів до одвічної теми *ЖИТТЯ/СМЕРТЬ*, що у бароковій свідомості постає єдиним і нероздільним планом художнього сприйняття, очевидно, зумовлюється особливим світовідчуттям митців XVII ст., посиленою увагою до найпотаємніших почуттів, невизначеністю земного буття, у якому людина була зайнята пошуками духовного спасіння, відновленням сакрального зв'язку з Абсолютом. Саме через трактування цієї теми відбувається художнє осмислення інших поетичних констант барокової (метафізичної) творчості, зокрема *ЧАСУ, ВІЧНОСТІ, ВІРИ, БОГА, ЛЮБОВІ*.

Втім, життя – і як форма існування матерії, і як поетична категорія – у його буденних виявах майже не цікавить барокових авторів; навпаки, у своїх творах вони прагнуть трансформувати реальність за допомогою власної уяви. Життя динамічне, рухливе й непередбачуване, закладена у ньому здатність до безперервного розвитку визначає його і визначається ним. Однак життя може не бути просто хаотичним рухом у темну безодню, безладним існуванням у драматичному безвір'ї, яким його уявляла людина бароко – треба лиш відновити втрачений зв'язок із Небом. Саме тому перше покоління англійських метафізиків присвячувало життя духовним пошукам, наслідком яких поставали складні за художнім оформленням та змістовим наповненням твори.

Тотальна розгубленість і збентеженість в умовах глобальної духовної кризи знаходить своє вираження, зокрема, у художньому поєднанні несполученого. Красномовним підтвердженням цієї сентенції може бути концепт «плідного полум'я» (“fruitful flame”) з гербертівської поезії *The Sonne: How neatly doe we give one onely name // To parents issue and the sunnes bright starre! // A sonne is light and fruit; a fruitfull flame // Chasing the father's dimnesse, carri'd farre // From the first man in th' East, to fresh and new // Western discov'ries of posteritie* [22, с. 173].

Каламбурне введення у твір майже однакових фонетично, проте різних за семантикою лексем – *SONNE* і *SUNNE* – створює необхідний ефект занурення в атмосферу вірша. Герберт демонструє, що у контексті заданої проблематики ці слова можуть збігатися за значенням, адже сонячне світло необхідне для процвітання природи, як і для продовження роду необхідні спадкоємці чоловічої статі

(сини). Втім, надалі стає очевидним, що чільне місце у поезії метафізика відводиться одному-єдиному синові – синові Божому (The Sonne of Man).

Думка про те, що зі смертю останнього чоловіка у родині припиняється історія цілого роду, дотична до ідеї всепоглинаючої смерті, ставлення до якої барокових авторів може бути перехідною ланкою до теми віри – ключової константи барокової літератури загалом та метафізичної поезії зокрема. Спокійне прийняття невідворотності смерті, усвідомлення минулості людської істоти приводить до розуміння смерті як трагічного, але цілком закономірного кінця земного існування віруючих. Подібне ставлення до смерті асоціюється з відчуттям резигнації, смирення, перегляду власних аксіологічних і світоглядних установок. Скажімо, Генрі Воен (Henry Vaughan, 1621–1695) у вірші *They Are All Gone into the World of Light* надає вабливої загадковості «чарівній смерті» (Dear, beauteous Death!), таємниці якої незбагненні для живих: *What mysteries doe lie beyond thy dust // Could man outlook that mark!* [19, с. 216].

Вживання метафізиком лексеми *BEYOND* у цьому контексті здається надзвичайно влучним, адже, окрім свого прийменникового значення – поза, по той бік, за межами, – вона може використовуватися як іменник: *потойбіччя*, або *загробне життя*, що актуалізує ідею минулості й смертності всього суцього й людського ества, перехідності земного існування.

Не менш метафорично над догмою потойбічного життя розмірковує Дж. Герберт у сповненій піднесеної риторики поезії *Life*, де автор витончено проводить паралелі між власним буттям та коротким віком зірваних квітів, що спочатку дивують погляд своєю красою і дарують чарівний аромат, а після висихання (*букв.* смерті) можуть слугувати ліками: *Farewell, deare flow'rs; sweetly your time ye spent, // Fit while ye lived, for smell or ornament, // And after death for cures. // I follow straight, without complaints or grief; // Since if my scent be good, I care not if // It be as short as yours* [22, с. 95].

Іманентна присутність релігійної складової частини у бароковій літературі може також бути виявом звернення тогочасних митців до окремих положень античної філософської думки. Переосмислюючи їх у напрямі християнської догматики, барокові поети прагнули драматичного увиразнення у художньому тексті ідей стародавніх мислителів, що може бути, як пише Д.І. Чижевський, спробою бароко «з'єднати античність з християнством» [12, с. 249]. Власне, трактування теми *ЖИТТЯ/СМЕРТЬ*, що неодмінно трансформується у тему *ЧАС/СМЕРТЬ*, домінантою для якої постає ідея смертності всього суцього на противагу «вічному життю», підкреслює «динамізм» бароко [Ibid.]. Експерименти англійських метафізиків із

цими категоріями можна розглядати як поетичні новації, на чому особливо наголошував Г. Воллер, коментуючи взаємодію тимчасового й вічного у творчості, зокрема, Дж. Донна, у поезіях якого час може несподівано призупинятися, а мить подовжуватися, вічне й минуле нерозривно пов'язані [23].

Втім, не лише у доннівських пасажах філігранно поєднувалися два виміри. Ще однією вдаюю поетичною ілюстрацією вищезазначеного представляється апокаліптична поезія Г. Воена *The World*, лаконічна назва якої водночас виявляється змістовно амбівалентною, оскільки об'єктивізує двоїсте сприйняття світу: земного, тут і зараз, та майбутнього, позачасового, вічного. Тут вічність постає символічним колом чистого нескінченного світла, у якому все спокійно (*I saw Eternity the other night, // Like a great Ring of pure and endless light, // All calm, as it was bright*), а години, дні, роки, тобто час, зображуються вертлявою тінню, у яку занурено світ (*Time in hours, days, years, // Driv'n by the spheres // Like a vast shadow mov'd; in which the world // And all her train were hurl'd*) [19, с. 176]. Дуже показово, що образ світла, який досить часто з'являється у збірці Г. Воена *Silex Scintillans*, є важливим елементом поетичної системи метафізика, оскільки пов'язується у його свідомості з *трансцендентним світом*, а в метафізичному вимірі може трактуватись як *еманація форм буття*.

Насамперед цьому сприяло поширення античних і середньовічних уявлень про світло як першофеномен світу, що об'єднує у своїй природі протилежні начала й від початку пов'язується з поняттями порядку, числа, отже, з розумом, істиною, словом (згадаємо, зокрема, теологічні праці М. Кузанського). У цьому вияві світло постає певним посередником, що скріплює в онтологічну єдність тілесне й духовне, чуттєве й розумове, матеріальне й ідеальне, земне й небесне. Вважається, що метафізика світла ґрунтується, з одного боку, на платонівській ідеї уподібнення статусу Блага у розумовій сфері положенням Сонця у царині чуттєвого, на вченні про космічний «стовп світла», а з іншого боку, на біблійних постулатах про світло як перше після створення Неба і Землі творіння Бога (Бт. 1: 3–5), який і Сам є «світлом, що у ньому немає жодної темряви» (1 Ів. 1:5), про ототожнення світла з «усім, що явним стає» (Єф. 5:13), на переконаннях про Господа як «Єдиного, хто має безсмертя і живе у неприступному світлі» (1 Тим. 6:16). Природне світло як універсальна сутність всього являє собою певну межу між тілесним світом і так званім світом чистих форм, у якому існує власне «розумне» світло, що постає одночасно і світлом буття, і світлом прекрасного, і світлом розуміння, осяюючи думки людей божественними істинами [13].

Природне світло, що зумовлює початок і кінець буття, і яким саме захоплюється Г. Воен у межах метафізичної поезії, визначає ієрархічну структуру світобудови і спосіб мислення, що, власне, робить цей світ доступним для інтелектуального споглядання. До того ж світло символізує знання про безмежність світу й Вищі закони буття.

Неприборкане прагнення людини XVII ст. до знань Абсолюту цілком узгоджується з концепцією богонатхненності поетичної творчості, що походить ще з ідей Платона. Поширення подібних уявлень у ренесансному культурному просторі, зокрема серед елізаветинців, на думку дослідників, було зумовлене, з одного боку, певними соціокультурними тенденціями (абсолютизація Священного Писання, актуалізація духовно-ціннісних орієнтирів, ідеологічна християнізація поетики), а з іншого боку, бажанням англійських теоретиків та практиків поетичного жанру протиставити своє ремесло пуританським сентенціям про диявольську природу поезії [11, с. 85].

В епоху бароко актуалізація ідеї божественного походження поезії відбувається зі значними трансформаціями. Якщо ренесансна філософська антропологія ставила людину-митця та її здатність творити на один рівень з Божественним натхненням, сприяючи формуванню нової теорії поетичної творчості, то у бароковій світоглядній парадигмі людина загалом та поет зокрема позбавляється права бути вінцем усіх речей і постає лише провідником Божественної волі, творячи у межах того, що отримує від Вищих сил. Вперше своє наукове обґрунтування ця концепція знайшла у працях М.К. Сарбевського, який був відданий ідеї Бога як першопричини й головної мети земного існування. Він наголошував на тому, що відносини Всевишнього й поета-творця ієрархічні, а «поезія за своїми функціями найбільше наближена до найдосконалішого зі всіх актів – акту творіння, яке, власне, і є Бог», «першопричина поезії» [8, с. 121–122]. Учений визнавав і те, що справжній поет, аби творити «з нічого», лише силою думки й слова діставати речі з небуття, має володіти енциклопедичними знаннями з різних галузей людської діяльності, зокрема з наукового апарату філософії, астрономії, теології, математики, фізики, історії і навіть магії, що дорівнювало б сумі його знань про світоустрій. Такі погляди якнайповніше втілювалися у бароковій метафізичній ліриці, творці якої сповідували інтелектуальне бачення світу [3, с. 118], кодифіковане у поетичних творах.

Дж. Герберта, як і більшість митців того часу, також захоплювала ідея богонатхненності поезії, наслідування Творця у власних віршах, що у його «Храмі» (The Temple) виражається, зокрема, через звернення до емблематичного методу письма,

адже навколишній світ являє собою систему образів, Божественних символів, пізнання яких визначає сутність поетичної творчості [1, с. 48].

Такий вектор домінує у поезіях Дж. Герберта, надаючи їм певної «монохромності» [5, с. 128] – виняткової зорієнтованості на релігійні почуття, стосунки людини зі Всевишнім. Проте ця «монохромність» жодним чином не знебарвлює і не уодноманітнює поетичні пасажі метафізика. Навпаки, вона постає тим дивовижним тлом, на якому увиразнюється духовний досвід автора у його тісному зв'язку з християнською думкою того часу.

Часом духовні пошуки й моральні гризоти у гербертівському «Храмі» набувають крайнього кризового звучання, виливаючись у болісне розчарування земним буттям, відчуття богопокинутості, стражденності й безсилля на межі з гнівом (The Collar): I struck the board, and cry'd, 'No more; // I will abroad.' // What, shall I ever sigh and pine? // My lines and life are free; free as the road, // Loose as the winde, as large as store. // Shall I be still in suit? [22, с. 157].

Очевидно, поет усвідомлює власну недосконалість, відчуває хаотичність та безладність довколишньої реальності. Намаганнями глибоко проникнути у світ суперечливих почуттів, хаос людського буття Дж. Герберт досягає психологізму й драматизму власних творів [4, с. 153]. Майстерно демонструючи увесь жах і безвихідь маленької людини, залишеної напризволяще Ним, поет висловлює надію на порятунок, надію на спасіння «заблудлої душі», звертаючись до Небес (Deniall): When my devotions could not pierce // Thy silent ears, // Then was my heart broken, as was my verse; // My breast was full of fears // And disorder; // My bent thoughts, like a brittle bow, // Did flie asunder; // Each took his way; some would to pleasures go, // Some to the wars and thunder // Of alarms // <...> // Therefore my soul lay out of sight, // Untun'd, unstrung; // My feeble spirit, unable to look right, // Like a nipt blossome, hung // Discontented. // O, cheer and tune my heartless breast, // Deferre no time; // That so Thy favours granting my request, // They and my minde may chime, // And mend my ryme [22, с. 80].

Буває, що часом у містичному одкровенні два світи – земний і небесний – майже ототожнюються, як у воєнівському They Are All Gone into the World of Light. Жорстока реальність земного буття змушує поета спрямовувати погляд до неба, намагаючись вловити відчуття потойбічності, що чекає на кожного у кінці шляху (Either disperse these mists, which blot and fill // My perspective still as they pass, // Or else remove me hence unto that hill, // Where I shall need no glass). Тут художніх контурів набуває традиційний християнський контраст між земним життям та кращим «іншим» світом, що пов'язуються у людини тогочася лише пам'яттю про померлих: They are all gone into the world of

light! // And I alone sit ling'ring here; // Their very memory is fair and bright, // And my sad thoughts doth clear. // It glows and glitters in my cloudy breast, // Like stars upon some gloomy grove, // Or those faint beams in which this hill is drest, // After the sun's remove [19, с. 215].

Подібна риторика увиразнює складні взаємовідносини між релігійною та суто метафізичною лірикою, які даються взнаки на всіх рівнях художнього освоєння дійсності. Так, навряд чи можна назвати релігійним автором Р. Крешоу, одного з найталановитіших метафізиків другого покоління, оскільки звернення до біблійної образності і християнських мотивів не може свідчити лише про релігійну орієнтацію поета. Його *A Hymne of The Nativity*, структура якого подібна до християнських антифонів [6, с. 31], демонструє умовність меж між релігійним та власне метафізичним.

Зрештою, соціокультурний контекст епохи, теократизація суспільного мислення зумовлюють специфіку створення й подання поетичного матеріалу. Глибокодумні міркування метафізиків про безраднісність і конечність земного існування, перехід у інший вимір, оспівування трансперсонального досвіду [15, с. 375] вкорінені у пасажах літераторів «метафізичної школи», як і уявлення про божественну природу поетичної творчості, яка є чи не єдиним способом наближення до Абсолюту.

Висновки. Актуалізація світоглядних та естетичних установок англійських метафізиків відбувається у тісному зв'язку з філософсько-теологіч-

ними принципами епохи бароко, експлікованими у поетикальній картині світу. Християнський догматизм виявляє себе на різних рівнях художнього освоєння дійсності, зокрема імагологічному, створюючи основу для вписування у тканину вірша власних уявлень про сакральні витоки світоустрою.

Релігійне як особлива категорія постає тією призмою, крізь яку заломлюються, аналізуються й сприймаються всі аспекти людського буття. Абсолютизація Священного Писання, ідеологічна християнізація поезики приводять до трансформації творчої свідомості не лише метафізиків, але й інших барокових митців. Втім, літератори «метафізичної школи» (особливо перше покоління) свідомо присвячують своє життя пошукам духовних істин та відповідних художніх форм для їх вираження, вбачаючи у поезії насамперед засіб пізнання й прославляння Бога.

Спроби вкотре окреслити межі суто релігійної лірики та метафізичної поезії демонструють їх певну умовність у тому сенсі, що автори «метафізичної школи», зокрема Дж. Донн, Дж. Герберт, Г. Воєн, децю менше Р. Крешоу, були настільки занурені у теологічний контекст епохи, що поезиція власного духовного досвіду неодмінно поставала єдиним і нероздільним планом з їхнім особливим метафізичним світовідчуттям. Все це сприяло створенню універсальної образності, у якій поєднуються предмети, типи мислення, засоби й результати пізнання навколишньої дійсності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безруков А.В. Емблематизм в ейдологічному вимірі метафізичної поезії: алегоричне зображення дійсності vs енігматичне кодування буття. *Південний архів (філологічні науки)*. 2020. Вип. LXXXII. С. 46–51. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2663-2691/2020-82-7>.
2. Безруков А.В. Поезія англійських метафізиків XVII ст.: історія наукового осмислення феномена та сучасні студії. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. 2018. Вип. 33. Т. 1. С. 76–80.
3. Безруков А.В. Риторичні витоки метафізичної поезії й особливості її формування в англійській літературі XVII століття. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. 2014. Вип. 12. С. 118–121.
4. Безруков А.В. Становлення метафізичної традиції в Англії: релігійно-етичні мотиви лірики Джорджа Герберта. *Англістика та американістика*. 2015. Вип. 12. С. 150–156.
5. Зуєнко М.О. Міфопоетичні парадигми в англійській бароковій літературі (системно-функціональний та поетикальний аспекти) : дис. ... докт. філол. наук : спец. 10.01.04 «Література зарубіжних країн». Дніпро, 2021. 431 с.
6. Иконникова Е.А. Типология метафизического в поэзии (на материале английской и русской литературы) : автореф. дисс. ... докт. филол. наук : 10.01.08 «Теория литературы. Текстология». Москва, 2002. 51 с.
7. Половинкина О.И. «Метафизическая поэзия» и «метафизический стиль»: проблема терминологического переноса. *Филологическая регионалистика*. 2009. № 1/2. С. 114–117.
8. Сазонова Л.И. Литературная культура России. Раннее Новое время. Москва : Языки славянских культур, 2006. 896 с.
9. Седакова О.А. Редкая независимость. *Бродский глазами современников* / В.П. Полухина. Санкт-Петербург : Звезда, 1997. С. 217–232.
10. Ткач Б.В. Релігійна лірика: питання термінологічної ідентифікації. *Науковий вісник Чернівецького*

університету. *Романо-слов'янський дискурс*. 2013. Вип. 678. С. 94–97.

11. Торкут Н.М. Проблеми генези і структурування жанрової системи англійської прози пізнього Ренесансу (малі епічні форми та «література факту»). Запоріжжя : ЗДУ, 2000. 406 с.
12. Чижевський Д.І. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). Нью-Йорк : Українська вільна академія наук у США, 1956. 511 с.
13. Шишков А.М. Метафізика света. *Новая философская энциклопедия*. Институт философии РАН, 2018. URL: <https://iphlib.ru/greenstone3/library/collection/newphilenc/document/HASH523b1a8b5f21f84a7bc452>.
14. Яковина О.П. Культурологічні особливості українських метафізичних пошуків XVII ст. *Культурологічна думка*. 2011. № 3. С. 120–126.
15. Bezrukov A. Transformation and Interpretation of Gender Concepts in Metaphysical Dimension: From Contemplative Worldview to Transpersonal Experience. *Humanities & Social Sciences Reviews*. 2020. Vol. 8. No. 4. P. 373–381. DOI: <https://doi.org/10.18510/hssr.2020.8437>.
16. George Herbert's Pastoral: New Essays on the Poet and Priest of Bemerton / ed. C. Hodgkins. Newark : University of Delaware Press, 2010. 312 p.
17. North J.B. A History of the Church: From Pentecost to Present. 7th ed. Joplin, Missouri : College Press Publishing Company, Inc., 1991. 587 p.
18. Ryrie A. Protestants: The Faith that Made the Modern World. New York : Penguin Books, 2018. 528 p.
19. Silex Scintillans by Henry Vaughan "Silurist" / introd. W.A. Lewis-Bettany. London : Blackie and Son, 1905. 400 p.
20. Tate A. Essays of Four Decades. 3rd ed. Isi Books, 1999. 640 p.
21. The Faber Book of Religious Verse / ed. H. Gardner. London : Faber & Faber, 1972. 377 p.
22. The Poems of George Herbert / ed. A. Waugh. London : Oxford University Press, 1907. 330 p.
23. Waller G. F. English Poetry of the Sixteenth Century. 2nd ed. London : Routledge, 1994. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315844671>.
24. White H.C. The Metaphysical Poets: A Study in Religious Experience. New York : Collier Books ; London : Collier-MacMillan Ltd., 1966. 414 p.

REFERENCES

1. Bezrukov, A.V. (2020). Emblematyzm v eidolohichnomu vymiri metafizychnoi poezii: alehorychne zobrazhennia diisnosti vs enihmatychno koduvannia buttia [Emblems in eidology of metaphysical poetry: Allegorical representation of reality vs mysterious signs of life]. *Southern Archive (Philological Sciences)*, LXXXII, 46–51. <https://doi.org/10.32999/ksu2663-2691/2020-82-7>. [in Ukrainian]
2. Bezrukov, A.V. (2018). Poeziia anhliiskykh metafizykyv XVII st.: istoriia naukovoho osmyslennia fenomenu ta suchasni studii [The 17th century English metaphysical poetry: The history of scientific perception of the phenomenon and current status]. *International Humanitarian University Herald. Philology*, 33 (1), 76–80. [in Ukrainian]
3. Bezrukov, A.V. (2014). Rytorychni vytoky metafizychnoi poezii y osoblyvosti yii formuvannia v anhliiskii literaturi XVII stolittia [Rhetorical background of metaphysical poetry and features of its formation in the 17th-century English literature]. *International Humanitarian University Herald. Philology*, 12, 118–121. [in Ukrainian]
4. Bezrukov, A.V. (2015). Stanovlennia metafizychnoi tradytsii v Anhlii: relihiino-etychni motyvy liryky Dzhordzha Herberta [Evolution of the English metaphysical tradition: Religious and ethical patterns of George Herbert's poetry]. *English and American studies*, 12, 150–156. [in Ukrainian]
5. Zuienko M.O. *Mifopoetychni paradyhmy v anhliiskii barokovii literaturi (systemno-funktsionalnyi ta poetykalnyi aspekty)* [Mythopoeic paradigms of the English Baroque literature (Systemic functional and poetic aspects)]: dys. ... d-ra filol. nauk : 10.01.04 [in Ukrainian]
6. Ikonnikova, E.A. (2002). *Tipologiya metafizicheskogo v poezii (na materiale angliyskoy i russkoy literatury)* [Typology of the metaphysical in poetry (based on English and Russian literature)]: avtoref. dis. ... d-ra filol. nauk: 10.01.08. [in Russian]
7. Polovinkina, O.I. (2009). "Metafizicheskaya poeziya" i "metafizicheskiy stil": problemat terminologicheskogo perenosy ["Metaphysical poetry" and "metaphysical style": the problem of terminology]. *Philological Regional Science*, 1/2, 114–117. [in Russian]
8. Sazonova, L.I. (2006). *Literaturnaya kultura Rossii. Ranneye Novoye vremya* [Literary culture of Russia. Early Modern period]. LRC Publishing House. [in Russian]
9. Sedakova, O.A. (1997). Redkaya nezavisimost [Rare independence]. In V. P. Polukhina (Ed.), *Brodskiy glazami sovremennikov* [Brotsky as viewed by his contemporaries] (pp. 217–232). Zvezda Publishing. [in Russian]
10. Tkach B.V. (2013). Relihiina liryka: pytannia terminolohichnoi identyfikatsii [Religious lyric poetry:

- terminological determination]. *Scientific Bulletin of Chernivtsi University. Romano-Slavic Discourse*, 678, 94–97. [in Ukrainian]
11. Torkut, N.M. (2000). *Problemy genezy i strukturuvannia zhanrovoi systemy anhliiskoi prozy piznoho Renesansu (mali epichni formy ta «literatura faktu»)* [Problems of genesis and structuring of the genre system of English prose in the late Renaissance (little epic and literature of fact)]. ZDU. [in Ukrainian]
 12. Chyzhevskiy, D.I. (1956). *Istoriia ukrainskoi literatury (vid pochatkiv do doby realizmu)* [History of Ukrainian literature (from the beginning to realism)]. Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the US. [in Ukrainian]
 13. Shishkov, A.M. (2018). *Metafizika sveta [The metaphysics of light]*. New Encyclopedia of Philosophy. <https://iphlib.ru/greenstone3/library/collection/newphilenc/document/HASH523b1a8b5f21f84a7bc452>. [in Russian]
 14. Yakovyna, O.P. (2011). Kulturolohichni osoblyvosti ukrainskykh metafizychnykh poshukiv XVII st. [Cultural context in the formation of the 16th century metaphysical poetry in Ukraine]. *The Culturology Ideas*, 3, 120–126. [in Ukrainian]
 15. Bezrukov, A. (2020). Transformation and Interpretation of Gender Concepts in Metaphysical Dimension: From Contemplative Worldview to Transpersonal Experience. *Humanities & Social Sciences Reviews*, 8 (4), 373–381. <https://doi.org/10.18510/hssr.2020.8437>.
 16. Hodgkins, C. (Ed.). (2010). *George Herbert's pastoral: New essays on the poet and priest of Bemerton*. University of Delaware Press.
 17. North, J.B. (1991). *A history of the Church from Pentecost to present* (7th ed.). College Press Publishing Company, Inc.
 18. Ryrie, A. (2018). *Protestants: The faith that made the modern world*. Penguin Books.
 19. Lewis-Bettany, W.A. (Ed.). (1905). *Silex Scintillans by Henry Vaughan "Silurist"*. Blackie and Son.
 20. Tate, A. (1999). *Essays of four decades* (3rd ed.). Isi Books.
 21. Gardner, H. (Ed.). (1972). *The Faber book of religious verse*. Faber & Faber.
 22. Waugh, A. (Ed.). (1907). *The poems of George Herbert*. Oxford University Press.
 23. Waller, G.F. (1994). *English poetry of the sixteenth century* (2nd ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315844671>.
 24. White, H.C. (1966). *The metaphysical poets: A study in religious experience*. Collier-MacMillan Ltd.

РЕЦЕПЦІЯ РОМАНУ «ВОВКУЛАКА» В. ДРОЗДА В ОЦІНКАХ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЦІВ

Гладкова М. В.

*аспірантка кафедри історії української літератури
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
майдан Свободи, 4, Харків, Україна
orcid.org/0000-0002-0941-6227
23marinagladkova23@gmail.com*

Ключові слова: українська література XX століття, літературна критика, химерна проза, індивідуальний стиль, міфологізм, міфопоетика, мотивні домінанти, лікантропія.

У статті розглянуто науково-критичні розвідки, присвячені химерній прозі українського письменника В. Дрозда загалом й роману «Вовкулака (Самотній вовк)» (1983 рік) зокрема. З'ясовано, що зазначений твір є майстерним художнім зразком, який ілюструє риси індивідуального стилю митця, його неповторний, часто парадоксальний та умовний текстосвіт. Звернено увагу на історію написання та проблему видання твору, котра спричинена вимогами тогочасної цензури. Виділено два етапи вивчення твору зі своїми особливостями, а саме радянський та пострадянський; виявлено та систематизовано основні напрями та аспекти вивчення художнього тексту. Перший етап – з кінця 1980-х років до 1990-х років – представлений невеликою кількістю статей і характеризується окресленням подальших тем дослідження, а саме поетики характеротворення, авторської концепції, гротескної дійсності (В. Коваль, П. Майдаченко, С. Тримбач). Ґрунтовною розвідкою цього періоду є робота П. Майдаченка «Поетика умовності у В. Дрозда» [6], у якій автор окреслив основні риси химерних творів митця, звернув увагу на неоміфологізм, символіку образів у текстах. Другий етап, що триває з 1990-х років, свідчить про те, що увага до вивчення роману «Вовкулака» В. Дрозда значно посилилась (А. Гурбанська, Н. Дашко, М. Жулинський, Н. Манюх, М. Павлишин, О. Січкара, А. Харченко, Л. Яшина). Літературознавці розвивають здобутки попередників та розглядають роман у нових ракурсах. У царині наукових інтересів дослідників цього часу слід назвати міфопоетику твору з екзистенційним підґрунтям, жанрову форму, специфіку реалізації моделей хронотопу, окреслення мотивів (театральності, маскування тощо), автобіографічний пласт, засоби комічного, обігрування митцем традиційного міфу про вовкулаку, надання йому нового звучання. У ході аналізу було доведено, що дослідження мотивних домінант роману «Вовкулака» є перспективним та потребує подальшого ґрунтового вивчення.

THE RECEPTION OF THE NOVEL “WEREWOLF” BY V. DROZD IN THE ASSESSMENTS OF LITERARY CRITICS

Hladkova M. V.

Postgraduate Student at History of Ukrainian Literature Department

V.N. Karazin Kharkiv National University

Svobody Square, 4, Kharkiv, Ukraine

orcid.org/0000-0002-0941-6227

23marinagladkova23@gmail.com

Key words: *Ukrainian literature of the twentieth century, bizarre prose, literary criticism, individual style, mythologism, mythopoetics, motive dominants, lycanthropy.*

The paper deals with scientific and critical studies devoted to the bizarre prose of Volodymyr Drozd and the novel “Werewolf (Lone Wolf)” (1983) in particular. The main trends and aspects of the study of the literary text are revealed and systematized. It was found that this work is a masterpiece that illustrates the features of the individual style of the artist, his unique, often paradoxical and conditional text world. Attention is paid to the history of writing and the problem of publishing the work, which is caused by the requirements of contemporary censorship. Two stages of the study of a novel with its own characteristics are highlighted – Soviet and post-Soviet.

The first stage – from the late 1980s to the 1990s – is represented by a small number of articles and is characterized by outlining further research topics: poetics of characterization, author’s concept, grotesque reality (V. Koval, P. Maidachenko S. Trymbach). Thoroughly exploring this period is the work of P. Maidachenko “Poetics of conventionality in V. Drozd” [6], in which the author outlined the main features of bizarre prose of the writer, drew attention to neomythologism, symbols of images in the texts.

The second stage, which lasts from the 1990s to the present day, demonstrates that the attention to the study of the novel “Werewolf” by V. Drozd has increased significantly (A. Hurbanska, N. Dashko, M. Zhulinsky, N. Manyukh, M. Pavlyshyn, A. Sichkar, A. Kharchenko, L. Yashina and others). Literary critics develop the achievements of their predecessors and consider the novel in new perspectives. In the field of scientific interests of researchers – the mythopoetics of a work with an existential basis, genre form, the specifics of the implementation of chronotope models, the outline of motives (theatricality, disguise, and others), an autobiographical layer, means of the comic, the artist’s wording of the traditional myth of a werewolf, giving it a new sound.

In the course of the analysis, it is proved that the research of the motive dominants of the novel “Werewolf” is relevant and needs further fundamental research.

«Вовкулака» – самобутній зразок химерної прози В. Дрозда, у якому письменник, послугувавши міфологічним мотивом лікантропії, репрезентував індивідуально-авторський погляд на проблему існування перевертнів. Історія публікування твору є тривалою та тернистою: письменник почав роботу над текстом у 1960-х роках, а читач уперше побачив його 1983 року, проте не із заголовком «Вовкулака», а з назвою «Самотній вовк». Пізніше, у 1989 році, прозовий текст увійшов до збірки вибраних творів митця у двох томах [1]. Л. Тарнашинська зазначає щодо перейменування заголовку: «тодішня система не могла допустити художнього втілення думки про те, що в радянському соціумі є місце для вовків (попри авторову сентенцію, згідно з якою «у кожному живе вовк»)» [2, с. 10].

Метою статті є дослідження рецепції роману «Вовкулака» В. Дрозда, окреслення основних етапів вивчення художнього тексту, спільних та відмінних рис цих періодів; виявлення та систематизація підходів до аналізу, з’ясування актуальних аспектів для подальшого дослідження твору.

Перші критичні відгуки на роман датуються 1985 роком. У рецензії «Максималізм» [3] С. Тримбач проводить паралель між життям головного персонажа та явищем летаргічного сну.

Слідом за С. Тримбачем В. Коваль аналізує творчість письменника в розвідках [4; 5]. У статті «Бачити зорі» автор висвітлює специфіку характеротворення в прозі митця. Критик пише, що герой у В. Дрозда масштабний, «діапазону справді найобширнішого, як і художні засоби, якими він

відтворюється» [4, с. 155]. Слід зазначити, що літературознавець першим розглядає художні особливості роману «Вовкулака». Він пише про кілька творів автора та відзначає ідейно-тематичну спорідненість «Вовкулаки» й «Балади про Сластьона». Критик констатує, що Андрій Шишига і Йосип Сластьон у своєму переродженні дійшли до трагедії, «вбиваючої все людське» [4, с. 157]. В. Коваль звертає увагу на використання засобів гротеску, сарказму, гіперболізації, через які В. Дрозд розкриває проблеми егоїзму, цинізму та інших людських вад у художніх текстах [4, с. 157]. Загалом літературознавець високо оцінює талант епіка та пише, що його твори порушують злободенні проблеми та не залишають байдужим нікого [4, с. 158].

У 1987 році надруковано ґрунтовну наукову студію П. Майдаченка «Поетика умовності у В. Дрозда». Дослідник пише про ідейно-тематичну своєрідність творів «Ірій» та «Вовкулака (Самотній вовк)», зазначаючи, що герої «Самотнього вовка» вже переросли свій Ірій [6, с. 18]. Літературознавець акцентує увагу на мотиві роздвоєності в романі, слідом за В. Ковалем наголошує на гротескній дійсності твору: «традиційне гротескове двійництво супроводжується розпадом душі головного героя на дві іпостасі – суть біологічну («вовчу») і людську» [6, с. 18].

П. Майдаченко визначає жанрову форму роману «Вовкулака» як пародію на літературу «неомістицизму» та пише про символіку образу Андрія Шишиги: «єство його вирвалось на волю до натури, від дволикості й фальші» [6, с. 20]. Також автор розвідки аналізує оповідні структури твору, наголошуючи на постійній зміні нарації (з першої на третю особу) як особливості поетики цього прозового тексту.

Отже, загалом критики позитивно оцінили роман; у царині дослідницького аналізу цього часу слід назвати ідейно-тематичне спрямування, проблематику, образну систему твору, засоби характеротворення, художні засоби, акцент на гротескній дійсності, типи оповіді в романі.

У кінці 1990-х та 2000-х роках з'являються якісно нові, перспективні дослідження творчості В. Дрозда загалом й роману «Вовкулака» зокрема. 1999 року опубліковано ґрунтовні наукові розвідки Н. Фенько [7] та Л. Яшиної [8], присвячені міфопоетичному аналізу прози шістдесятника. Н. Фенько у статті ««Продав би душу оптом, на усі віки...» (інтерпретація міфу про вовкулаку в сучасній українській прозі)» [7] порівнює роман В. Дрозда «Вовкулака» з повістю В. Шевчука «Сповідь» та виділяє чотири етапи перетворення людини на вовка, вербалізовані письменниками в цих творах, такі як прокляття, перетворення, випробування й звільнення від прокляття. Авторка акцентує увагу на мотиві перетворення, що репрезентований у

творі В. Дрозда композиційним колом, по якому «безупинно рухаються провинна і кара» [7, с. 67], на думку літературознавця, це зумовлене задумом митця – обов'язковим покаранням персонажа за бездіяльність. Науковець виділяє засоби характеротворення образу вовкулаки в романі, такі як роздвоєння особистості, лицедійство, самотність у світі людей, мотиви руйнації душі, та зазначає, що митець викриває хворобу сучасності, яка називається «вовкодухістю».

Чимало праць, що висвітлюють прозу В. Дрозда під кутом міфопоетичного аналізу, належить Л. Яшиній [8; 9; 10; 11]. Вивчаючи екзистенціальні концепції буття людини в романі «Вовкулака», літературознавець виділяє такі їхні форми, як відчуження, самотність, жах. Вона наголошує на тому, що пристосуванство А. Шишиги пов'язується з категорією зла [8, с. 10]. Дослідниця зауважує, що В. Дрозд вибирає межовий образ для відображення «екстремального індивідуалізму» [8, с. 10] – перетворення людини на вовка. Маскування, на думку Л. Яшиної, є екзистенційним виявом у творі: «Андрієве обличчя перетворюється на маску, акторство доходить до егоцентризму» [8, с. 10].

Науковець тлумачить міфологічні перетворення головного персонажа на вовкулаку через суспільний підтекст, наголошуючи саме на соціальному боці його хижачтва, а саме себелюбстві, задрощах, наклепництві, користолобстві, кар'єризмі (криза суспільства): «Перевтілення героя у вовкулаку є алегорією, що підпорядкована виявленню його внутрішнього стану, створенню окремого художнього типу людського характеру» [8, с. 11].

Варто відзначити, що у 2000-х роках інтерес дослідників до вивчення екзистенційного підґрунтя прози митця посилюється. Так, слідом за Л. Яшиною до цієї проблеми зверталися М. Жулинський, О. Січкара, Л. Тарнашинська та інші вчені.

М. Жулинський відзначає, що в романі «Вовкулака (Самотній вовк)» відбувається метаморфоза з пасивного та нерішучого хлопця на «енергійного, агресивного соціального хижака, готового перегризти горло будь-кому на шляху до влади й багатства» [12, с. 7]. Дослідник пише, що таке перетворення сталося через моральні компроміси, і це призвело головного персонажа до іпостасі хижого та «безжалісного звіра» [12, с. 8]. Наслідком цього, на думку літературознавця, є «самотність, відчуження від людей, жах перед утратою свого Я, повне духовне спустошення і смерть власної душі» [12, с. 8].

Л. Тарнашинська з'ясовує історію написання та видання роману «Вовкулака». Вивчаючи панораму прози автора, вона резюмує, що це «цілий компендіум гріхів і моральних переступів, колек-

ція людських вад, зламаних характерів, неправедних вчинків і, за великим рахунком, спустошених доль» [2, с. 17–18].

Авторка осмислює екзистенційну проблематику цього художнього тексту, підкреслюючи, що А. Шишига «намагається вичавити з міста максимум власних вигод, однак у гонитві за примарним матеріальним щастям зазнає морального краху й душевного спустошення» [2, с. 15]. На думку Л. Тарнашинської, гріхопадіння персонажа починається саме з пристосуванства до людей, вищих соціальним щаблем [2, с. 18].

Одним із ґрунтовних наукових досліджень прози письменника є дисертаційна робота О. Січкара з теми «Проза В. Дрозда: психологічні аспекти» (2008 рік), основні положення якої відтворені в авторефераті [13]. Науковець відзначає звернення письменника до мотиву гри та наголошує на тому, що «у творах химерного плану В. Дрозд намагається з'ясувати психологію людей-акторів, для яких світ є сценою в театрі, життя – спектакль, а смерть – лише перевдягання за кулісами життєвого театру» [13, с. 10].

Літературознавець доводить, що В. Дрозд у «Вовкулаці» не перекладає відповідальності за вчинки Шишиги на суспільство, а об'єктивно аналізує думки та дії головного персонажа твору, мотивацію його поведінки, подаючи промовистий психологічний портрет типового службовця. О. Січкара наголошує на тому, що автор химерного роману – психолог, який усвідомлює межові ситуації, кризові чинники, що впливають на долю особистості [13, с. 13], тобто заглиблюється в минуле, щоб об'єктивніше зобразити причини відчуженості Андрія [13, с. 11].

Посутньою науковою думкою, що висунула О. Колодій (Когут) [14], є віднесення роману «Вовкулака» В. Дрозда до жанрової форми притчі. Дисертантка відзначає домінування гротеску та театральності у творі: «Фінальна сцена, у якій головний герой зриває маски з себе і оточуючих, посилює сприйняття роману як притчі, увиразнює його узагальнюючий характер» [14].

О. Когут (Колодій) досліджує мотив гри у творах «Самотній вовк» В. Дрозда та «Плаваюча Євразія» Т. Пулатова [15]; зазначає, що ці прозові зразки належать до «умовного письма» [15, с. 119], та називає їх притчевими. Авторка статті визначає в такий спосіб жанрову природу романів, умотивовуючи це тим, що у «Вовкулаці (Самотньому вовкові)» та в «Плаваючій Євразії» на перший план виходить філософське осмислення вчинків людини, а не морально-дидактичне; персонажі творів є моделями, які діють у сконструйованих ситуаціях за певною схемою відповідно до авторської гри; а часопросторова площина текстів є ускладненою [15, с. 124–125].

Науковець виокремлює два типи художньої театральності, що реалізуються в текстах, а саме саморозкриття і самозміни, і дотримується думки про те, що роман «Самотній вовк» В. Дрозда репрезентує другий її вид [15, с. 119].

Предметом дослідницької уваги Н. Дашко, М. Павлишина, О. Січкара та інших науковців стала специфіка часопросторових моделей роману «Вовкулака» В. Дрозда. Літературознавець М. Павлишин у статті «Чому не шелестить «Листя землі?»» [17], уміщеній у монографії «Канон та іконостас» (1997 рік), зосереджує увагу на Пакулі, що згадується в багатьох романах і повістях прозаїка («Спектакль», «Ірїй», «Вовкулака», «Листя землі» тощо), а також є важливим для з'ясування специфіки ідеостилу епіка. Він припускається думки про те, що ця лексема походить від поліського діалектизму «покуль», що означає «поки». Автор статті вважає, що топонім Пакуль символізує «кінець тривання теперішнього» [17, с. 279], конкретизуючи це тлумачення в текстах письменника: в «Ірїї» – це прагнення вирватися з села в місто, у «Вовкулаці» – вийти з рядових посадовців у начальство [17, с. 279].

Слідом за М. Павлишином О. Січкара резюмує, що, попри той факт, що події цього прозового зразка відбуваються поза межами Пакуля, персонажі, особливо Андрій Шишига, «відчувають на своїх вчинках вплив походження» [17].

У статті «Місто як світ абсурду в романі «Вовкулака» В. Дрозда» Н. Дашко відзначає оригінальну семантизацію та символізацію хронотопу і психологічний характер особистого простору героя [18, с. 276]. Авторка дослідження, звертаючись до аналізу екзистенційного пласту твору, зазначає, що «образ міста постає передусім як світ абсурду, зміст якого розкривається через онтологічні модули самотності й відчуженості <...> героя та мотив гри (ключовий в естетичній системі постмодернізму)» [18, с. 276]. Отже, науковець визначає категорію самотності як чинник екзистенції людини в романі митця. Н. Дашко звертається до аналізу хронотопів роману «Вовкулака» і констатує, що бінарна опозиція «місто – село» набуває «аксіологічно-сміслових параметрів морально-вітального протиставлення: місто символізує зло, смерть (духовну і фізичну), образ села у творах В. Дрозда є втіленням гармонійного світу, а концепт лісу – амбівалентний (уособлює і Космос, і Хаос водночас)» [18, с. 281].

Необхідно відзначити, що дослідники не оминули аналізу засобів комічного творчого доробку В. Дрозда, що втілюються на всіх рівнях його художніх текстів. Одним із перших літературознавців, хто звернув увагу на сатиричну спрямованість творів митця, є М. Павлишин [16].

Авторами ґрунтовних праць щодо окресленої теми є А. Гурбанська [19], А. Харченко

[20; 21; 22]. Предметом аналізу дисертаційної роботи А. Харченко, основні положення якої вміщені в авторефераті [20], є образ головного персонажа роману «Вовкулака»; дослідниця визначає постать Андрія як представника іронії нігілізму [20, с. 9]. Вона звертає увагу на те, що Шишига заперечує моральні цінності, намагаючись задовольнити всі свої бажання, що особливо показово виявляється в його стосунках із чужою дружиною, де Андрій яскраво показує свою тваринну природу: «Іронія в поведінці Шишиги в цьому випадку постає як погоня за насолодами, в якій він втрачає контроль над собою» [20, с. 9]. В. Дрозд у творі використав міф про вовкулаку, «у своєрідній формі показав внутрішній конфлікт між людським і звірячим началом у душі героя, примирення яких так і не відбулося», – резюмує науковець [20, с. 9].

А. Гурбанська визначає риси поетики творів В. Дрозда, такі як гумор, іронія, сатира, гротеск. Також вона виділяє шар фольклорно-фантастичних елементів, що притаманні прозі митця, а саме небиліцю, міфообраз, міфометафору, алегорію, травестію, легенду, сказання [19, с. 206]. Авторка пише, що герой роману «Вовкулака» та персонажі інших творів епіка («Спектакль», «Балада про Сластьона», «Злий дух. Із житієм», «Катастрофа») втрачають себе, духовно спустошуються, коли вдовольняють егоїстичні потреби, вивищуються над іншими [19, с. 207].

Необхідно зазначити, що поетику роману «Вовкулака» увиразнюють ономастичні реалії, які письменник майстерно репрезентує в тексті. Першою дослідницею, яка всебічно проаналізувала специфіку реалізації власних назв у творах митця, є Л. Шестопалова. У статті «Антропонімія роману В. Дрозда «Вовкулака (Самотній вовк)»» вона пише про те, що прізвище головного персонажа розкриває його психологію. Науковець зазначає, що письменник умисно не коментує значення прізвища Шишига: «воно старанно замуроване» [23, с. 199], і тільки через відповідні обставини (роздвоєння особистості, прояв звіриних інстинктів тощо) ця назва стає зрозумілою читачеві (Шишига – злий дух). Думку Л. Шестопалової розвиває М. Жулинський, вказуючи на те, що шишигою слов'яни традиційно називали злого духа, нечисту силу. М. Жулинський вважає, що промовисте прізвище персонажа «Вовкулаки» покликане ще раз підкреслити, що негативні вияви натури не зникають із часом, а просто трансформуються, набуваючи нових форм [12, с. 7].

Чимало наукових праць, присвячених вивченню химерного епосу письменника, належать Н. Манюх [24; 25; 26]. Предметом досліджень літературознавця є специфіка характеротворення у В. Дрозда та автобіографічний контекст його художніх текстів. Вона слушно підкреслює, що «у «Вовкулаці (Самотньому вовкові)», як і в багатьох творах, письменник основну увагу зосереджував на так званій викривленій особистості з її трагедією роздвоєння душі, віддзеркалюючи психологію абсурдного суспільства «розвиненого соціалізму», психологію справді нової людини, яку виховали комуністичні експериментатори» [24, с. 215]. Звертаючись до компаративного аналізу перекладів та оригіналу роману у статті [24], Н. Манюх звертає особливу увагу на такі засоби характеротворення у творі «Вовкулака», як мовлення, портретні характеристики, інстинктивні рухи [24, с. 216–217].

Дослідивши рецепцію творчості В. Дрозда, ми виявили два етапи вивчення роману «Вовкулака». Перший етап тривав з кінця 1980-х років до 1990-х років і представлений невеликою кількістю статей. Критики В. Коваль, С. Тримбач, П. Майдаченко звернули увагу на змістові чинники, поетику характеротворення, авторську концепцію, гротескную дійсність твору.

Другий етап вивчення художнього тексту – з 1990-ті років – засвідчує, що увага до твору «Вовкулака» В. Дрозда значно посилилась. Літературознавці розвивають здобутки попереднього періоду та у зв'язку з появою перспективних методик зосереджують увагу на новому, а саме розглядають доробок письменника крізь призму міфопоетики (Н. Фенько, Л. Яшина), автобіографізму (Н. Манюх), часопросторових площин (Н. Дашко, М. Павлишин, О. Січкара), іронії як вияву авторської свідомості та стильового елемента творчості прозаїка (А. Харченко), інших засобів комічного (А. Гурбанська), психологізму, екзистенціалізму (М. Жулинський, О. Січкара, Л. Яшина), ігрового начала текстів митця (О. Когут, А. Харченко); також здійснена спроба класифікувати жанрову форму роману як новітню притчу (О. Колодій).

До розгляду поетики мотиву у творчості В. Дрозда звертались Н. Дашко, О. Когут, О. Січкара, Н. Фенько, А. Харченко, проте досі відсутня ґрунтовна розвідка щодо окресленого питання. Отже, незважаючи на те, що твір перебував у колі наукових інтересів літературознавців, цей аналіз засвідчує, що дослідження художнього світу майстра є перспективним, зокрема в аспекті вивчення реалізації та специфіки мотивних домінант у романі «Вовкулака».

ЛІТЕРАТУРА

1. Дрозд В. Вибрані твори : у 2 т. ; вст. ст. В. Дрозда. Київ : Радянський письменник, 1989. Т. 1 : Крик птаха у сутінках. Катастрофа. Вовкулака (Самотній вовк). 462 с.

2. Тарнашинська Л. Володимир Дрозд: «Письменник – лише уста народу»: біобібліографічний нарис / бібліографи-упорядн.: Г. Волянська, Т. Заморіна; наук. ред. І. Негрейчук. Київ: Міністерство культури України, Національна парламентська бібліотека України, 2013. Вип. 15. 176 с.
3. Тримбач С. Максималізм. *Дружба народів*. 1985. № 6. С. 256–258.
4. Коваль В. Бачити зорі: проза В. Дрозда. *Вітчизна*. 1987. № 4. С. 153–157.
5. Коваль В. Письменник жорсткий, колючий. *Літ. Україна*. 1989. 24 серпня. С. 6.
6. Майдаченко П. Поетика умовності у В. Дрозда. *Рад. літературознавство*. 1987. № 2. С. 15–23.
7. Фенько Н. Продав би душу... *Слово і час*. 1999. № 8. С. 66–70.
8. Яшина Л. Міфопоетика епіки В. Дрозда: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.01.01. Дніпропетровськ, 1999. 19 с.
9. Яшина Л. Інтерпретація фольклорного мотиву в повісті В. Дрозда «Вовкулака» («Самотній вовк»). *Нове прочитання забутих сторінок української літератури: збірник наукових праць*. Дніпропетровськ: ДДУ, 1996. С. 81–86.
10. Яшина Л. Опозиція людина – не-людина в романах «Под знаком сверчка» В.В. Савченка та «Вовкулака» В.Г. Дрозда. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2008. Вип. XV. С. 203–208.
11. Яшина Л. Своєрідність вираження опозиції добро – зло у творчості В. Дрозда. *Актуальні проблеми літературознавства: збірник наукових праць / наук. ред. Н. Заверталюк*. Т. 3. Дніпропетровськ: Навчальна книга, 1998. С. 103–108.
12. Жулинський М. Острів у вічності був обіцяний Майстрові ще на землі (до 70-річчя Володимира Дрозда). *Слово і час*. 2009. № 10 (586). С. 3–9.
13. Січкач О. Проза В. Дрозда: психологічні аспекти: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.01.01. Херсон, 2008. 20 с.
14. Колодій О. Притча і притчевість в українській прозі 70–80-х років ХХ ст.: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.01.06. Київ, 2000. 16 с. URL: <http://referatu.net.ua/referats/7569/178605> (дата звернення: 20.04.2021).
15. Когут О. Мотив гри як чинник моделювання узагальнених ситуацій у притчевих творах (В. Дрозд «Самотній Вовк», Т. Пулатов «Плаваюча Євразія»). *Studia Methodologica: науковий збірник / гол. ред. О. Лещак; відп. ред. І. Папуша; редкол.: Є. Адамчик, М. Братасюк, О. Глотов, Р. Гром'як та ін.* Вип. 15. Тернопіль: ТНПУ, 2005. С. 119–125.
16. Павлишин М. Чому не шелестить «Листя землі?». *Канон та іконостас: літературно-критичні статті*. Київ: Час, 1997. С. 276–292.
17. Січкач О. Жанрово-стильове розмаїття прози В. Дрозда. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/1905/1/5.pdf> (дата звернення: 24.03.2021).
18. Дашко Н. Місто як світ абсурду в романі «Вовкулака» В. Дрозда. *Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство*. 2010. Вип. XXIII. Ч. 3. С. 275–282.
19. Гурбанська А. Гумористично-сатирична парадигма у творчості Володимира Дрозда. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. Драгоманова. Серія 8: Філологічні науки (мовознавство і літературознавство): збірник наукових праць*. Вип. 7. Київ: вид-во НПУ імені М. Драгоманова, 2017. С. 206–216.
20. Харченко А. Іронія як стильовий компонент прози Володимира Дрозда: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.01.01. Харків, 2008. 19 с.
21. Харченко А. Міфологізм і сміхове начало у прозі В. Дрозда: до проблеми рецепції творів письменника українською літературною критикою. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Каразіна. Серія: Філологія*. 2007. Вип. 50. № 765. С. 167–171.
22. Харченко А. Самоіронія як вияв авторської свідомості (повість-шоу В. Дрозда «Музей живого письменника...»). *Вісник Харківського національного університету ім. В. Каразіна. Серія: Філологія*. 2008. Вип. 50. № 798. С. 180–185.
23. Шестопалова Л. Антропонімія роману В.Г. Дрозда «Вовкулака» («Самотній вовк»). *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*. 2002. Вип. 12. С. 198–202.
24. Манюх Н. Особливості перекладів роману «Вовкулака (Самотній вовк)» В. Дрозда російською та польською мовами. *Вісник Житомирського державного університету імені І. Франка*. 2014. Вип. 4. С. 214–219.
25. Манюх Н. Автобіографізм як особливість характеротворення у прозі Володимира Дрозда. *Слово і час*. 2008. № 5. С. 81–87.
26. Манюх Н. Поетика характеротворення у прозі В. Дрозда: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.01.01. Івано-Франківськ, 2008. 18 с.

REFERENCES

1. Drozd V. (1989) *Vybrani tvory* [Selected works]. Vol. 1. Kryk ptakha u sutinkakh. Katastrofa. Vovkulaka (Samotnii vovk). K.: Rad. pismennyk.
2. Tarnashinska L. (2013) *Volodymyr Drozd: "Pismennyk – lyshe usta narodu": biobibliohr. narys* [Volodymyr Drozd: «The writer is only the mouth of the people»: Biobibliogr. essay]. vol. 15, K.: M-vo kultury Ukrainy, Nats. parlam. b-ka Ukrainy.
3. Trymbach S. (1985) Maksymalyzm [Maximalism]. *Druzhba narodov*, no. 6, pp. 256–258.
4. Koval V. (1987) Bachyty zori: proza V. Drozda [To see the stars: prose by V. Drozd]. *Vitchyzna*, no. 4, pp. 153–157.
5. Koval V. (1989) Pismennyk zhorstkyi, koliuchy [The writer is hard, prickly]. *Lit. Ukraina*, 24 serp. P. 6.
6. Maidachenko P. (1987) Poetyka umovnosti u V. Drozda [Poetics of conventionality in V. Drozd]. *Rad. literaturoznavstvo*, no. 2, pp. 15–23.
7. Fenko N. (1999) Prodav by dushu... [I would sell my soul...]. *Slovo i chas*, no. 8, pp. 66–70.
8. Yashyna L. (1999) *Mifopoetyka epiky V. Drozda* [V. Drozd's Mythological Poetics of Epics] (PhD Thesis), D., 1999.
9. Yashyna L. (1996) Interpretatsiia folklornoho motyvu v povisti V. Drozda "Vovkulaka" ("Samotnii vovk") [Interpretation of folk motive in the novel of V. Drozd "Werewolf" ("Lone Wolf")]. *Nove prochyttannia zabutykh storinok ukrainskoi literatury* [A new reading of forgotten pages of Ukrainian literature]. D.: DDU, pp. 81–86.
10. Yashyna L. (2008) Opozytsiia liudyna – ne-liudyna v romanakh "Pod znakom sverchka" V.V. Savchenka ta "Vovkulaka" V.H. Drozda [Human – non-human opposition in the novels "Under the Sign of the Cricket" by V.V. Savchenko and "Werewolf" by V.H. Drozd]. *Aktualni problemy slov'ianskoi filolohii*, vol. 15 pp. 203–208.
11. Yashyna L. (1998) Svoieridnist vyrazhennia opozytsii dobro-zlo u tvorchosti V. Drozda [Peculiarity of the expression of the opposition of good and evil in V. Drozd's prose]. *Aktualni problemy literaturoznavstva* [Current issues of literary studies]. D.: Navchalna knyha, vol. 3, pp. 103–108.
12. Zhulynskiy M. (2009) Ostriv u vichnosti buv obitsiany Maistrovi shche na zemli (do 70-richchia Volodymyra Drozda) [An isle in eternity was promised to the Master when he was still alive (In commemoration of Volodymyr Drozd's 70th anniversary)]. *Slovo i chas*, no. 10 (586), pp. 3–9.
13. Sichkar O. (2008) *Proza V. Drozda: psykholohichni aspekty* [Prose of V. Drozd: the psychological aspects] (PhD Thesis), Kherson: Khersonskiy derzh. un-t.
14. Kolodii O. (2000) *Prytcha i prychevist v ukrainskii prozi 70-80-kh rokiv XX st.* [Parabola and parabolality in Ukrainian prose of 70-80th of the 20th century] (PhD Thesis), K.: NAN Ukrainy, In-t l-ry im. T. Shevchenka. Retrieved from: <http://referatu.net.ua/referats/7569/178605> (accessed 8 April 2021).
15. Kohut O. (2005) Motyv hry yak chynnyk modeliuвання uzahalnennykh sytuatsii u prychevykh tvorakh (V. Drozd "Samotnii Vovk", T. Pulatov "Plavaiucha Yevraziia") [The motive of the game as a factor in modeling general situations in parables (V. Drozd "Lone Wolf", T. Pulatov "Floating Eurasia")]. *Ternopil: TNPU*, vol. 15, pp. 119–125.
16. Pavlyshyn M. (1997) Chomu ne shelestyt "Lystia zemli"? [Why don't the rustle "Lives of the Earth"?]. *Kanon ta ikonostas: Literaturno-krytychni statti* [Canon and Iconostasis: literary-critical articles]. K.: Chas, pp. 276–292.
17. Sichkar O. (2006) Zhanrovo-stylove rozmaittia prozy V. Drozda [Genre-style variety of V. Drozd's prose]. *VISNYK Zhytomyrskoho derzhavnogo universytetu imeni Ivana Franka*, no. 28, pp. 199–204. Retrieved from: <http://eprints.zu.edu.ua/1905/1/5.pdf> (accessed 10 April 2021).
18. Dashko N. (2010) Misto yak svit absurdu v romani "Vovkulaka" V. Drozda [The city as a world of absurdity in V. Drozd's novel "Werewolf"]. *Aktualni problemy slov'ianskoi filolohii. Serii: Linhvistyka i literaturoznavstvo: Mizhvuz. zb. nauk. st.*, vol. XXIII, part. 3, pp. 275–282.
19. Hurbanska A. (2017) Humorystychno-satyrychna paradyhma u tvorchosti Volodymyra Drozda [Humorous and satirical paradigm in the work of Volodymyr Drozd]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnogo universytetu imeni M. P. Drahomanova. Serii 8: Filolohichni nauky (movoznavstvo i literaturoznavstvo)*, vol. 7, pp. 206–216.
20. Kharchenko A. (2008) *Ironiia yak stylovyi komponent prozy Volodymyra Drozda* [The irony as a style component of Volodymyr Drozd's prose] (PhD Thesis), Kh.: Khark. nats. un-t im. V. Karazina.
21. Kharchenko A. (2007) Mifolohizm i smikhove nachalo u prozi V. Drozda: do problemy retseptsii tvoriv pismennyka ukrainskoiu literaturnoiu krytykoiu [Mithologism and a laughing tone in prose by V. Drozd: to the problem of the reception of the writer's works by Ukrainian literary criticism]. *Visn. Khark. nats. un-tu im. V. Karazina. Ser.: Filolohiia*, vol. 50, no. 765, pp. 167–171.

22. Kharchenko A. (2008) Samoironiia yak vyiv avtorskoi svdomosti (povist-shou V. Drozda “Muzei zhyvoho pysmennyka...” [Self-irony as a manifestation of the author’s consciousness (the novel-show “Museum of the Living Writer...” by V. Drozd.]. *Visn. Khark. nats. un-tu im. V. N. Karazina. Ser.: Filolohiia*, vol. 50, no. 798, pp. 180–185.
23. Shestopalova L. (2002) Antroponimiia romanu V.H. Drozda “Vovkulaka” (“Samotnii vovk”) [Anthroponymy of V. Drozd’s novel “Vovkulaka” (“Lone Wolf”)]. Izmail: *Nauk. visn. Izmail. derzh. humanitar. un-tu*, vol. 12, pp. 198–202.
24. Maniukh N. (2014) Osoblyvosti perekladiv romanu “Vovkulaka (Samotnii vovk)” V. Drozda rosiiskoiu ta polskoiu movamy [Peculiarities of Russian and Polish Translations of V. Drozd’s Novel “Lone Wolf”]. *VISNYK Zhytomyrskoho derzhavnoho un-tu imeni I. Franka*, vol. 4, pp. 214–219.
25. Maniukh N. (2008) Avtobiohrafizm yak osoblyvist kharaktertvorennia u prozi Volodymyra Drozda [Autobiographysm as a feature of characterization in the prose by Volodymyr Drozd]. *Slovo i chas*, no. 5, pp. 81–87.
26. Maniukh N. (2008) *Poetyka kharaktertvorennia u prozi V. Drozda* [Poetics of characterization in the prose by V. Drozd] (PhD Thesis), Ivano-Frankivsk: Prykarp. nats. un-t im. V.Stefanyka.

МЕХАНІЗМИ НАРАТИВІЗАЦІЇ СЕМІОТИЧНИХ КОДІВ ЖИТЛА В РОМАНІ СОФІЇ АНДРУХОВИЧ «СЬОМГА»

Гребенюк Т. В.

*доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри культурології та українознавства
Запорізький державний медичний університет
пр. Маяковського, 24, Запоріжжя, Україна,
orcid.org/0000-0003-1910-5411
s_gtv@ukr.net*

Ключові слова: *нарратив,
семіотичний код, семіозис,
тілесність, нарративізація.*

У статті досліджуються механізми нарративізації семіотичних кодів житла в романі Софії Андрухович «Сьомга». Образи помешкань нараторки-протагоністки розглядаються в контексті редуплікації в них сутності центрального нарративу роману – історії втручання чужого в індивідуально-особистісну, зокрема тілесну, сферу протагоністки. Методологія аналізу поєднує семіотичні й наратологічні підходи до тексту та ґрунтується на працях А. Дж. Греймаса, С. Сневарра, А. Арбантес, Н. Городнюк, Р. Савчук, Ф. Штейнбука та інших науковців. Паралель між тілом і помешканням оцінюється як засаднича для індивідуального стилю С. Андрухович.

Кожна новела у складі роману «Сьомга» містить образи помешкань, які семіотизують аспекти особистісного становлення нараторки й пов'язані з формуванням і рефлексією її тілесності в аспекті пошуку меж між собою та іншим. Описані будівлі впливають на сприймання оповіді читачем, втілюють семіотичні коди, значущі для сприйняття центрального нарративу, реалізуючи в такий спосіб сугестивну функцію художньої літератури.

У новелі «Володар світла, повелитель води» таку функцію виконує локус усамітнення – квартира протагоністки в «хрущовці», за якою стежить сантехнік Кухарук. У новелі «Кров» центральний нарратив редуплікується через семіотику обставленої дзеркалами спальні і хисткої «хатки» біля моря. У новелі «Райський сад і прилеглі території» формування дитячої психіки протагоністки семіотизується через локуси «дурдому», «стройки» та «дитячого садку» як місць перманентного приниження. У новелі «Морські розбійники та діва Марія» квартира протагоністки асоціюється з її тілом, а пограбування житла виступає семіотичним аналогом звалтування оповідачки. У новелі «Диявол ховається в рисі» описані помешкання протагоністки є тимчасовими подібно до необов'язкових стосунків із неприємним їй хлопцем. Остання новела «Я хочу пізнати твій внутрішній світ» розглядається як абсурдистське втілення насильницької експансії чужого в життя протагоністки, де розтин тіла дівчини Кухаруком виступає метафорою, що поглиблює ідею згубності втручання у світ іншого.

MECHANISMS OF NARRATIVIZATION OF SEMIOTIC CODES OF HABITATION IN THE NOVEL “THE SALMON” BY SOFIA ANDRUKHOVYCH

Grebeniuk T. V.

*Doctor of Philology, Professor,
Professor at the Department of Ukrainian and Cultural Studies
Zaporizhzhia State Medical University
Mayakovsky avenue, 26, Zaporizhzhya, Ukraine
orcid.org/0000-0003-1910-5411
s_gtv@ukr.net*

Key words: *narrative, semiotic code, semiosis, corporeality, narrativization.*

In the article there are investigated mechanisms of semiotic codes narrativization of habitation in the novel “The Salmon” by Sophia Andrukhovych. Images of narrator-protagonist’s habitations are considered in the context of reduplication in them the central novel narrative – the story of stranger’s invasion of privacy, in particular, of the corporeal sphere. The research methodology combines semiotic and narratological approaches to the fiction text and is based upon the studies by A.J. Greimas, A. Abrantes, S. Snævarr, N.A. Horodniuk, R.I. Savchuk, F. Shteinbuk and others. Parallel between the body and the habitation is assessed as the pivotal in the Sophia Andrukhovych individual style.

Each novel as part of the novel “The Salmon” contains images of habitations that semiotize aspects of the narrator’s personality formation and are connected with forming and reflection of her corporeality sphere in the aspect of search of the borders between the self and the other. The described dwellings influence reader reception of the narrative, represent the semiotic codes what are significant for comprehension of the central narrative, and perform the suggestive function of fiction literature in this way.

The analyzed novel consists of six short stories. In the short story “The Lord of Light, the Sovereign of the Water”, the suggestive function is performed due to creation of the privacy locus – the protagonist’s flat in “hrushchovka” watched by the plumber Kuharuck. In the short story “Blood” the central narrative is reduplicated through semiotics of the bedroom furnished by mirrors and the subtle house on the seashore. In the short story “The Garden of Eden and the Surrounding areas”, formation of the protagonist’s child mind is semiotized through the locuses of the “madhouse”, “construction place”, and “kindergarten” as places of the permanent humiliation. In the short story “The Sea Pirates, and Virgin Mary”, the protagonist’s flat is associated with her body, and the burglary of the apartment is seen as a semiotic analog of the rape of the narrator. In the short story “The Devil is Hidden in Rice” all described protagonist’s habitations are temporary, like are temporary and non-binding her relationship with the guy who is unpleasant to her. The last short story “I Want to Learn your Internal World” is considered as an absurdist embodiment of the notion of stranger’s violation of the protagonist’s life. The dissection of the girl’s body by Kuharuck is viewed as a metaphor deepening the idea of the stranger invasion of one’s privacy balefulness.

Вступ. Вихід друком роману «Амадока» Софії Андрухович, який став помітною подією в літературному житті України 2020 року, відчутно актуалізував увагу до попереднього доробку авторки, зокрема до її першого роману «Сьомга» (2007 рік). Погляд на твори письменниці як на певний цілісний семіотичний континуум є сьогодні надзвичайно актуальним і доцільним, адже

він дає змогу побачити стале й змінне у семіофері великої прози авторки, виокремити певні повторювані семіотичні й нарративні патерни та розглянути їх трансформацію від твору до твору. Тим більше, що творчість Софії Андрухович є зразком письма, яке не містить довільних, випадкових елементів, натомість демонструє узгодженість процесів смислоутворення на різних рівнях

поетики. Зокрема, на особливу увагу заслуговує співвідношення рівнів нарації (зокрема, творення особистісних історій протагоністів) і семіотизації дескриптивних елементів тексту. Можна сказати, що твори письменниці містять безліч образів, які за фрактальним принципом відбивають і редуплікують сутність центрального нарративу, реалізуючи сугестивну функцію художнього письма. Так, надзвичайно важливими для смислоутворення в романах С. Андрухович є описи помешкань протагоністів. Дескриптивні за своєю природою, вони виступають тлом центральної історії, а у своїх семіотичних характеристиках дублюють її зміст. Крім того, вони влітаються в складну нарративну структуру творів, формуючи загальний нарративно-семіотичний контекст для засвоєння читачем головної історії (або головних історій).

Вважаємо, що для прози письменниці характерний специфічний підхід до локусів будівлі, помешкання, який пов'язує воедино семіотику житла й тіла, нарративізує закладені в ній семіотичні коди. Дуже яскраво оприявлено в образах житла зв'язок між семіотичним і нарративним рівнями поетики твору як художнього цілого вже в першому романі письменниці «Сьомга». У наступних романах «Фелікс Австрія» і «Амадока» відбувається подальший розвиток прийомів, реалізованих у цьому романі¹. Отже, для розуміння природи нарративізації семіотичних кодів житла, помешкання у прозі письменниці важливо розглянути її принципи в поетиці роману «Сьомга».

Отже, **метою статті** є аналіз механізмів нарративізації семіотичних кодів житла й, зокрема, помешкань протагоністки в романі Софії Андрухович «Сьомга» в контексті редуплікації в них сутності центрального нарративу роману.

Зважаючи на багатошаровість і полінарративність художньої тканини названого роману, уточнимо, що матиметься на увазі під його центральним нарративом. Попри розмаїтість персонажної сфери та хронотопів новел у структурі роману, таким узагальнюючим нарративом вважатимемо історію втручання чужого в індивідуально-особистісну, зокрема тілесну, сферу нараторки-протагоністки, найгострішим виявом якого на зовнішньо-подієвому рівні стало пограбування квартири й згвалтування дівчини.

Природа поставленої мети зумовлює **методологію аналізу**, в якій має бути поєднано семіотичні й наратологічні підходи до тексту. Попри розмаїття досліджень, присвячених семіотиці будівель

(помешкання)², в контексті когнітивних механізмів функціонування семіотичного й нарративного рівнів твору це питання розглядається нечасто. Серед засадничих спроб поєднання семіотичного й наратологічного підходів до художнього твору, безумовно, є ідеї Альгірдаса Дж. Греймаса, який стверджував, що значення є досягненим тільки тоді, коли воно нарративізоване. Відповідно до цього, науковець виокремлював два рівні аналізу й репрезентації значення, а саме поверхневий і глибинний, на якому закладається основа наратованого ще до моменту його зовнішнього вираження. Семіотика А.Дж. Греймаса невіддільна від вивчення нарративу як динамічного феномена. У її межах учений розглядає послідовні фази, такі як семіотика дії, когнітивна семіотика й модальна семіотика, у межах якої дієва й когнітивна активність суб'єктів модифікується пристрастями, переконаннями й знанням [2].

Виклад основного матеріалу. На основі вчення А.Дж. Греймаса постала ціла галузь студій тексту й дискурсу на межі семіотики й наратології, в українській гуманітаристиці представлена, зокрема, працями Анатолія Загнітка (який номінував цю галузь нарративною семіотикою [13]), когнітивними студіями Ольги Воробйової [3], дослідженнями Руслани Савчук [15]. Цікаву оптику бачення художніх об'єктів спостерігаємо в семіотико-нарративних студіях Р. Савчук, яка сполучає ідеї семіотики й наратології із застосуванням інтердисциплінарної теорії можливих світів [15]. Названі студії реалізовано переважно в річищі мовознавства. Літературознавчі дослідження на межі семіотики й наратології часто являють собою погляд на твір через призму метафори. Наприклад, семіотико-нaratологічний підхід до тексту Лоуренса О'Тула базується на трансформації дихотомічної моделі (бінарні опозиції структурної семіотики К. Леві-Стросса, В. Топорова, погляди Ю. Лотмана, Р. Барта) в багатовимірну [4]. Причому надзвичайної ваги науковець надає саме просторовим відношенням: «Одна семіотична система, просторові відношення, розглядається як така собі метафора для інших семіотичних систем тексту» [4, с. 136]. На визначальності просторової метафорики в художньому нарративі наголошують також Стефан Сневарр [5] і Ана Маргаріда Арбантес, яка узагальнює місце просторових образів у художньому нарративі: «Єдиним просторовим ключовим концептом під час репрезентації реальності є концепт світу. Він не тільки інформує про загальні обриси нашого контекстуального досвіду, але й виступає концептуальним засобом сенсотворення можливих, гіпо-

¹ Зокрема, образ химерного будинку в романі письменниці «Фелікс Австрія» детально проаналізовано в контексті поетики екфразису в статті ««Магічний трюк, який несила розгадати»: архітектурний екфразис у романі Софії Андрухович «Фелікс Австрія№»» [11].

² Зокрема, семіотичній інтерпретації дому, житла, помешкання, присвячено численні статті у ч. 13 наукового збірника «Сучасні літературознавчі студії» (2016 рік).

тетичних реальностей, які ми зустрічаємо в літературному наративі» [1, с. 25–26].

Безумовно, в романах С. Андрухович просторові параметри подій насажені смислами, визначальними для творення психології центральних образів. Сама письменниця, окреслюючи інтенційність текстотворення «Сьомга», акцентує орієнтованість оповіді на «місце», яке співвідноситься з певним періодом життя: «це своєрідний розтин певного *періоду* людського життя, така собі екскурсія *міцями бойової слави*» (курсив мій. – Т. Г.) [16].

Значимо також, що дім як просторовий, певною мірою речовий образ у прозі С. Андрухович виконує світомоделювальну функцію, яку Наталія Городнюк характеризує як «функцію структурування у семіосфері культури, уособлюючи головні культурні опозиції: «своє/чуже», «жіноче/чоловіче», «сакральне/профанне», «праве/ліве» тощо» [10, с. 58]. Серед найактуальніших для семіосфери С. Андрухович опозицій надзвичайної ваги набуває протиставлення «своє/чуже». У літературознавчому дискурсі творів письменниці воно також актуалізується як опозиція «Я/Інший». Зокрема, проблемі становлення ідентичності людини через опис приватного досвіду тіла і протиставлення суб'єктного «Я» образу «іншого» в романі «Сьомга» присвячено статтю Мирослави Крупки [14].

Софія Андрухович співвідносить житло людини з її внутрішнім світом у його можливій непривабливості, герметичній закритості до чужого втручання: «Ми замкнуті у своїх тісних черепах, як у маленьких білих кімнатах – кожному по одній, і навіть якби не хотіли, не могли б показати іншому своїх плутаних і вертлявих думок. Ми навіть не здогадуємось, що там діється, в інших кімнатах. Вдаючи близькість з кимось іншим, ми спокійні, бо знаємо, що цей інший ніколи не побачить товстих шарів пилюки по кутах <...>, вивернутої просто на підлогу брудної білизни» [6, с. 67].

Загалом паралель між тілом і помешканням є засадничою і для малої прози письменниці. Так, Олена Галета вбачає в проєкції зовнішнього простору помешкання на простір тілесності знакову сутність оповідання Софії Андрухович «Княгиня». Вторгнення Княгині до помешкання оповідачки оцінюється дослідницею як вираження тілесної агресії [8, с. 246–247]. У такий спосіб, через проєктування внутрішніх процесів назовні, у творах С. Андрухович відбувається одночасна семіотизація й наративізація психіки індивіда, зокрема почуттів і пристрастей. У своїй праці «Семіотика пристрастей» А.Дж. Греймас стверджує, що «саме власне тіло <...> забезпечує доступ до світу смислу взагалі. Це тіло, яке відчуває, сприймає, реагує, – тіло, яке мобілізує всі роз'єднані ролі суб'єкта в одному стисканні, здри-

ганні, стрибку, переміщенні. Тіло як перешкода й зупинка, що призводить до соматизації суб'єкта, хворобливої або щасливої. Тіло як місце переходу й патемізації, що керує способами існування» [12, с. 328].

У кожній новелі роману «Сьомга» образ будівлі, помешкання вияскравлює, семіотизує певний аспект розвитку особистості протагоністки³, зокрема, пов'язаний зі становленням власної тілесності в аспекті пошуку її меж. Навіть якщо будівля не має прямого відношення до біографії нараторки (як, наприклад, «стройка», «дурдом»), вона впливає на сприймання оповіді, втілюючи певні семіотичні коди, значущі для сприйняття центрального наративу. Наприклад, у новелі «Володар світла, повелитель води» таку функцію виконує квартира в «хрущовці» (місце усамітнення й самовираження через секс, йогу, читання тощо), де мешкають протагоністка та її хлопець Міша й куди постійно намагається заглянути через вікно (тобто втручатися в приватний простір дівчини проти її волі) сантехнік Кухарук. У новелі «Кров» центральний наратив редуплікується через семіотику спальні, обставленої дзеркалами, у якій ховає від світу свою надмірну сексуальність родичка протагоністки, а також через образ хисткої «хатки» зі щілинами в підлозі, де нараторка та її тітка мешкали під час виїзду на море. У новелі «Райський сад і прилеглі території» світ часів дитинства протагоністки, формування її психіки семіотизується через дискомфортні й токсичні локуси «дурдома», «стройки» та «дитячого садка», у яких суб'єкт зазнає принижень. В останньому з названих локусів принижень у дитинстві зазнає сама протагоністка. Значимо, що семіотика будівель у цій новелі надзвичайно важлива для розуміння формування тілесності нараторки, адже саме дитинство є періодом закладання основ тілесної і – ширше – індивідуальної ідентичності особистості, коли, за словами Ю. Ганошенка «вибудовується концепція межі (відмінності) власного внутрішнього «Я» і його конфронтація з «Іншими»» [9, с. 15]. Постійне насильницьке втручання у сферу персональної тілесності різних людей (здійснюване вихователькою, персоналом «дурдома» або реалізоване у сцені згвалтування біля «стройки», свідком якої мимоволі стала нараторка) задає параметри майбутньої ущербності, віктимності як норми поведінки для оповідачки.

У новелі «Морські розбійники та діва Марія» проводиться паралель між квартирою протаго-

³ Тут бачимо пов'язаний із образом будівлі сугестивний ефект, який Олена Вещикова спостерегла в прозовому циклі Галини Пагутяк «Особливі будинки», коли образи окремих будинків, як елементи мозаїки, формують цілісну картину художньої реальності творів письменниці в її глибинних екзистенційних вимірах [7].

ністки, полишеною на неї батьками, та її тілом. Маємо ситуацію оприявлення внутрішнього дискомфорту, неоформленості життя дівчини в зовнішніх деталях, таких як недопалки, що переповнюють попільничку, безлад у кухні. Свідченням наявності внутрішнього стрижня, духовного осередку тілесності нарагори є її зосередження на іконі Діви Марії з Ісусом, втрата якої внаслідок пограбування осмислюється нею як найбільочіша.

Після пограбування квартири «друзями», які скористалися наївністю протагоністки, й звалтування її випадковим знайомим той комплекс почуттів і емоцій, який переживають жертви подібних злочинів, наративізується не прямо, а через ставлення дівчини до власного спалюваного житла (тіло = житло): «Тепер, дивлячись на понівечений, розпачливо роззявлений, беззахисний у своїй покаліченості дім – місце, де раніше можна було відчувати себе захищено і затишно, <...> – я пригадувала, як ще в таксі передчувала тепло постелі і ніжну темряву знайомих кімнат. Тепер усе це було неможливим. Я навіть не могла уявити, що зможу коли-небудь перебувати тут, не відчуваючи страху, огиди, сорому, не думаючи про квапливі загребуці руки, котрі мацали мене зсередини» [6, с. 241–242].

У новелі «Диявол ховається в рисі» описані помешкання протагоністки є тимчасовими, прохідними (чужий дім за кордоном, орендована на час іспитів квартира тощо). Так само транзитними, прохідними й випадковими для оповідачки є стосунки з потворним і неприємним закоханим у неї хлопцем, якого під час онлайн-спілкування вона демонізує, й очікує від нього проявів якоїсь інфернальної сексуальності. Звертає на себе увагу мазохістичність описаних стосунків дівчини з тим, хто в реальному спілкуванні оффлайн не подобається, нехтування своєю тілесністю й волею. У цій новелі в різноманітних модифікаціях на кількох семіотичних рівнях реалізується феномен монструозності. По-перше, залицяльник протагоністки є надзвичайно потворним і огидним: у нього «крихітні, розкосі, близько посаджені» очі, «безформні брови», «ледь розплюснутий м'ясистий ніс», «понівечена слідами від віспи шкіра», від нього постійно смердить тощо [6, с. 295]. По-друге, під час взаємодії з хлопцем оповідачка теж постійно отримує якісь пошкодження власної зовнішності (хоча на момент першої зустрічі з ним вона завважає власну вроду): руки, пошкрябані гіллям, спина, жажливо покусана мурахами тощо. По-третє, занедбаність, занехаяність тимчасового житла дівчини і взагалі локацій, де пара зустрічається, також має ознаки пошкоджень (обідрана фарба), недосконалості, занедбаності.

Протагоністка (очевидно, після досвіду звалтування й зради друзів) ніби відчувається внутріш-

ньо потворною, гідною тільки найгірших і найпотворніших проявів життя: «Йому справді краще було б поводитися зі мною саме так – недбало і грубо, показати байдужість і зверхність, і якимось образити» [6, с. 298]⁴.

Фелікс Штейнбук, аналізуючи постмодерністську прозу, розглядає монструозність як феноменологічний текстогенний корелят, що уможливило поєднання «примітивної» тілесності та високих духовних досягнень у культурі загалом і у сучасній літературі зокрема [18, с. 33]. Вважаючи роман С. Андрухович «Сьомга» текстом, створеним на межі постмодернізму й метамодернізму, зазначимо, що в семіозисі твору ця реалізація монструозного переломлюється досить іронічно, адже протагоністка погоджується на занурення в гіпертрофовану потворність, дисфункційність, девіантність (гомосексуальні стосунки братів) не задля духовного зростання (жертва заради щастя хлопця) або падіння (пошуки диявола, тобто тілесної насолоди), а через власну низьку самооцінку та імпліковане життєвим досвідом віктимне відторгнення власних потреб. Ця відмова від адекватної сексуальної самореалізації корелює з наскрізністю образів чужих помешкань, у яких вимушено проживає оповідачка, не відчуваючи їх власним простором.

Абсурдистським апофеозом щодо розгортання насильницької експансії чужого в життя протагоністки є остання новела «Я хочу пізнати твій внутрішній світ», у якій сантехнік Кухарук знаходить-таки оповідачку після тривалої розлуки, вламується у її нове житло й, розітнувши тіло дівчини, намагається «пізнати внутрішній світ» протагоністки. Це своєрідна метафора, яка поглиблює ідею згубності, фатальності втручання у світ іншого. Фрактальна образна редуплікація центрального наративу реалізується і в цій новелі, але вже виключно на абсурдистсько-іронічний манер: осягнення іншої свідомості звужується до осягнення чужої тілесності (тобто конкретних тканин, судин, м'язів, сухожиль тощо), яка семіотично оприявнюється через образ ванної кімнати, де сантехнік Кухарук відчувається максимально комфортно й відчуває містичну залюбленість у «райський сад загнивання і прілості» в ній [6, с. 330].

Висновки. Можемо сказати, що в усіх новелах, які входять до складу роману Софії Андрухович

⁴ Цікаво, що надалі, в романі «Амадока», Софія Андрухович повертається до семіотики потворного, але осмислює її в дещо іншому ключі: монструозність там утілено як у символі сучасного українського суспільства – образі Віктора-Богдана, по шматках зібраного хірургами й позбавленого власних спогадів, так і в образі помешкання пластичного хірурга професора Криводеяка, де коридор обвішано фотографіями його спотворених пацієнтів, а житло вцент забите непотрібними речами. Монструозність другого типу корелює з підсвідомою травматичною рецепцією Криводеяком подій Голокосту й Другої світової війни, у яких була морально скалічена його мати.

«Сьомга», відбувається семіотична редуплікація центрального нарративу роману – вторгнення чужої людини у сферу тілесності й духовного світу нараторки-протагоністки. Таке втручання в романі наративізується за принципом «скриньки в скриньці»: згубна небажана інвазія в психіку чужої людини уособлюється втручанням у її тілес-

ність, яка втілюється в тексті подією вторгнення в чуже помешкання. У контексті зроблених узагальнень надзвичайно перспективним видається подальше дослідження оприявлення семіотичних кодів, пов'язаних із локусом житла, в центральних наративах наступних романів письменниці «Фелікс Австрія» і «Амадока».

ЛІТЕРАТУРА

1. Abrantes A. From Space to Mental Space: A Cognitive Perspective into Narrative and the Architecture of the Human Mind. *Diffractions*. 2021. № 3. P. 10–28.
2. Greimas A.J. On Meaning: Selected Writings in Semiotic Theory / ed. and trans. P. Perron, F. Collins. Minneapolis : University of Minnesota Press, 1987. 239 p.
3. Language – Literature – the Arts: A Cognitive-Semiotic Interface / eds. E. Chrzanowska-Kluczevska, O. Vorobyova. Frankfurt-am-Maine : Peter Lang, 2017. 326 p.
4. O'Toole Lawrence M. Dimensions of Semiotic Space in Narrative. *Poetics Today*. 1980. Vol. 1. No. 4. Narratology II : The Fictional Text and the Reader. P. 135–149.
5. Snævarr S. Metaphors, Narratives, Emotions. Leiden, The Netherlands. 2010. 398 p.
6. Андрухович С. Сьомга : роман. Київ : Нора-Друк, 2014. 352 с.
7. Вещикова О. «Особливі» будинки у прозі Галини Пагутяк. *Сучасні літературознавчі студії. Феномен дому в літературознавчій перспективі* : збірник наукових праць / гол. ред. Н. Висоцька. Вип. 13. Київ : Вид. центр КНЛУ, 2016. С. 92–103.
8. Галета О. Незнайоме тіло сучасної української прози: жіноча література від Василя Габора. *Парадигма*. 2011. Вип. 6. С. 234–266.
9. Ганошенко Ю. Замулене межиріччя: межа як конструент ідентичності в романі «Месопотамія» Сергія Жадана. *Наукові праці. Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. Серія: Філологія. Літературознавство. 2017. Т. 301. № 289. С. 14–18.
10. Городнюк Н. Res incognita: семіотика речі у східнослов'янському модерністському романі першої половини ХХ століття : монографія. Дніпро : Свідлер А., 2017. 560 с.
11. Гребенюк Т. «Магічний трюк, який несила розгадати»: архітектурний екфразис у романі Софії Андрухович «Фелікс Австрія». *Сучасні літературознавчі студії. Феномен дому в літературознавчій перспективі* : збірник наукових праць / гол. ред. Н. Висоцька. Вип. 13. Київ : Вид. центр КНЛУ, 2016. С. 175–187.
12. Греймас А.Ж., Фонтаній Ж. Семіотика страстей. От состояния вещей к состоянию души / пер. с фр. Москва : Издательство ЛКИ, 2007. 336 с.
13. Загнітко А. Лекція «Методи аналізу дискурсу і тексту: нарративна семіотика (структурна семантика)». URL: <http://mova.dn.ua/navchalno-metodichna-dijalnist/22--sp-911/308-----q----q--4-.html>.
14. Крупка М. «Я» та «інший»: простір інтимності в романі Софії Андрухович «Сьомга». *Слово і час*. 2008. № 8. С. 40–47.
15. Савчук Р. Методологічні засади вивчення нарративного текстотворення французького художнього дискурсу ХVIII – ХХІ століть. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Філологія. 2016. № 20. Т. 2. С. 74–77.
16. Софія Андрухович, письменниця: Моя нова книга має смак червоної риби з лимонним соком і приправлена прянощами. Розмовляв Д. Шульга. 1 квітня 2007 року. URL: <https://rozmova.wordpress.com/2019/03/25/sofiya-andrukovich-5>.
17. Штейнбук Ф. Тілесний міметизм (феномен монструозності) у сучасній літературі. *Слово і Час*. 2007. № 12 (564). С. 24–33.

REFERENCES

1. Abrantes A. (2021) From Space to Mental Space: A Cognitive Perspective into Narrative and the Architecture of the Human Mind. *Diffractions*, no. 3, pp. 10–28.
2. Greimas A.J. (1987) On Meaning: Selected Writings in Semiotic Theory. Ed. and trans. P. Perron and F. Collins. Minneapolis: University of Minnesota Press.
3. Language – Literature – the Arts: A Cognitive-Semiotic Interface [eds. Elzbieta Chrzanowska-Kluczevska, Olga Vorobyova] (2017) Frankfurt-am-Maine: Peter Lang, 2017.
4. O'Toole Lawrence M. (1980) Dimensions of Semiotic Space in Narrative. *Poetics Today*. Vol. 1, no. 4. Narratology II: The Fictional Text and the Reader, pp. 135–149.

5. Snævarr S. (2010) *Metaphors, Narratives, Emotions*. Leiden, The Netherlands.
6. Andrukhovych Sofia. (2014) *Siomga. Roman*. [The Salmon. Novel] K.: Nora-Druk (in Ukrainian).
7. Veshchikova O. (2016) “Osoblyvi” budynky u prozi Halyny Pahutiak [The “special” houses in Halyna Pahutiak’s fiction]. *Suchasni literaturoznavchi studii. Fenomen domu v literaturoznavchii perspektyvi. Zbirnyk naukovykh prats*, vol. 13. Hol. red. N. Vysotska. K. : Vyd. tsentr KNLU, pp. 92–103.
8. Haleta Olena. (2011) Neznaiome tilo suchasnoi ukrainskoi prozy: zhinocha literatura vid Vasylia Gabora. *Paradyhma*, vol. 6, pp. 234–266.
9. Hanoshenko Yu. (2017) Zamulene mezhyrichchia: mezha yak konstruent identychnosti v romani “Mesopotamia” Serhii Zhadana [The interfluve silted up: the border as an identity constryent in the Serhii Zhadan’s novel “Mesopotamia”]. *Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnogo universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu “Kyievo-Mohylianska akademiia”*. Serii: Filolohiia. *Literaturoznavstvo*, vol. 301, no. 289, pp. 14–18.
10. Horodniuk N. (2017) Res incognita: semiotyka rechi u skhidnoslovianskomu modernistskomu romani pershoi polovyny XX stolittia: monohrafiia [Res incognita: semiotics of the thing in the East-Slavic novel of the 1st half of the 20st century]. Dnipro: Svidler A. (in Ukrainian).
11. Grebeniuk Tetiana. (2016) “Mahichnyi triuk, yakyi nesyla rozghadaty”: arkhitekturnyi ekfrazys u romani Sofii Andrukhovych “Feliks Avstriia” [“The magic trick that is too difficult to solve”: the architectural eckphrasys in the Sofia Andrukhovych’s novel “Feliks Avstriia”]. *Suchasni literaturoznavchi studii. Fenomen domu v literaturoznavchii perspektyvi. Zbirnyk naukovykh prats*, vol. 13. K.: Vyd. tsentr KNLU, pp. 175–187.
12. Hreimas Alhyrdas Zhiulen, Fontanyi Zhak. (2007) Semyotyka strastei. Ot sostoiانيا veshchei k sostoiانيu dushy: Per. s fr. [Semiotics of passionas. From the state of things – to the state of soul]. M : Yzdatelstvo LKY (in Russian).
13. Zahnitko A. Lektsiia “Metody analizu dyskursu i tekstu: naratyvna semiotyka (strukturna semantyka)” [“Methods of discourse and text analysis: narrative semiotics”] (in Ukrainian) URL: <http://mova.dn.ua/navchalno-metodichna-dijalnist/22--sp-911/308-----q----q--4-.html>
14. Krupka M. (2008) “Ia” ta “inshyi”: prostir intymnosti v romani Sofii Andrukhovych “Siomha” [“I” and “the Other”: the space of intimacy in the novel by Sofia Andrukhovych “The Salmon”]. *Slovo i chas*, no. 8, pp. 40–47.
15. Savchuk R. (2016) Metodolohichni zasady vyvchennia naratyvnoho tekstotvorennia frantsuzkoho khudozhnoho dyskursu XVIII–XXI stolit’. [Methodological bases of the narrative text-creating studies in the French fiction discourse of the 18–21 centuries] *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. Serii: Filolohiia, no. 20, vol. 2, pp. 74–77.
16. Sofia Andrukhovych, pysmennytsia: Moia nova knyha maie smak chervonoj ryby z lymonnym sokom i prypravlena prianoschchamy. Rozmovliav D. Shulha. 1 kvitnia 2007 r. Interview. [Sofia Andrukhovych, the writer: my new book has a taste of red fish with the lemon juice, and is spicy. Conversed D. Shulha] URL: <https://rozmova.wordpress.com/2019/03/25/sofiya-andrukhovych-5>.
17. Shteinbuk Feliks. (2007) Tilesnyi mimetyzm (fenomen monstroznosti) u suchasni literaturi [Bodily mimetics (monstrosity phenomenon) in the contemporary fiction]. *Slovo i Chas*, no. 12 (564), pp. 24–33.

УДК 821.133.1-311.6.09
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2021-1-32>

ДІАЛЕКТИКА РОЗВИТКУ ГРУПОВОЇ ТА ЕГО-ІДЕНТИЧНОСТІ В РОМАНІ А. ФРАНСА «БОГИ ЖАДАЮТЬ»

Динниченко Т. А.

*кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри світової літератури
Київський університет імені Бориса Грінченка
вул. Маршала Тимошенка, 13-Б, Київ, Україна
orcid.org/0000-0003-0446-7743
t.dynnychenko@kubg.edu.ua*

Ключові слова: психоаналіз,
механізм ідентифікації,
підсвідомість, механізм
ідеалізації, «Ідеал-Я», об'єкт-
ідеал, сновидіння совісті.

Стаття присвячена дослідженню особливостей репрезентації в романі А. Франса «Боги жадають» процесу формування і розвитку его-ідентичності головного героя у складному взаємозв'язку з колективною ідентичністю. У розвідці застосований психоаналітичний підхід до аналізу художнього тексту. Поведінка, думки, почуття персонажа інтерпретуються крізь призму психоаналізу з використанням таких термінів З. Фрейда, К.Г. Юнга, А. Адлера, Е. Фромма, як «підсвідомість», «ідентифікація», «внутрішній конфлікт», «Ідеал-Я», «зовнішній об'єкт-ідеал», «психічний механізм ідеалізації», «сновидіння совісті», «архетип» тощо. Дослідження побудоване на поняттях колективної й его-ідентичності, уведених у науковий обіг Еріком Г. Еріксоном. Цей відомий культуролог і психолог аргументовано пов'язує формування особистої ідентичності із груповою. Різноманітні аспекти проблеми ідентичності є пріоритетними в європейській літературі початку ХХ століття.

У романі А. Франса «Боги жадають» зображується момент кардинального змінення колективної ідентичності французького суспільства внаслідок великої історичної події – революції 1789–1794 років. Автор показує механізм ідентифікації в дії: як утверджуються нові соціальні й культурні цінності, як відбувається соціальна спайка, як усе це впливає на свідомість окремих індивідів. У центрі твору – психодрама молодого художника Еваріста Гамлена. Його его-ідентичність, внутрішнє «Ідеал-Я» добросесної, стриманої людини формувалися до революції в конфлікті із груповою, що виявлялося в характері, поведінці, професійній діяльності. Республіканська групова ідентичність спочатку сприяє розвитку його особистої ідентичності, але пристрасне захоплення революційними лідерами запускає психічний механізм ідеалізації, що призводить до несвідомої підміни внутрішнього «Ідеал-Я» зовнішнім об'єкт-ідеалом і втрати власного «Я». А. Франс візуалізує конфлікт у підсвідомості свого героя, який виникає внаслідок такого патологічного процесу підміни, за допомогою алюзії на трагедію Еврипіда «Орест». Паралель Еваріст / Орест виявляє подібність психічного стану персонажів – обох мучить «неусвідомлена» совість через вчинки, які вони внутрішньо визнають злом, хоча свідомо виправдовують «священним велінням». Аналіз тексту роману «Боги жадають» із психоаналітичних позицій виявляє, що сюжет можна інтерпретувати як художнє дослідження розвитку его-ідентичності головного персонажа в діалектичному зв'язку з колективною ідентичністю.

THE DIALECTICS OF THE DEVELOPMENT OF GROUP AND EGO-IDENTITY IN A. FRANCE'S NOVEL "THE GODS ARE ATHIRST"

Dynnychenko T. A.

*Candidate of Philological Sciences,
Senior Lecturer at the Department of Foreign Literature
Borys Grinchenko Kyiv University
Marshala Tymoshenka str., 13-B, Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0003-0446-7743
t.dynnychenko@kubg.edu.ua*

Key words: *psychoanalysis, mechanism of identification, subconscious, mechanism of idealization, "Ideal-I", object-ideal, dreams of conscience.*

The article is devoted to the study of the peculiarities of representation in the novel by A. France "The Gods are Athirst" the process of formation and development of the ego-identity of the protagonist in a complex relationship with the collective identity. Psychoanalytic approach to the analysis of a literary text is used in intelligence. Behavior, thoughts, feelings of the character are interpreted through the prism of psychoanalysis using such terms S. Freud, K.G. Jung, A. Adler, E. Fromm, as the "subconscious", "identification", "internal conflict", "Ideal-I", "external object-ideal", "mental mechanism of idealization", "dreams of conscience", "archetype", etc. The study is based on the concepts of collective and ego-identity, introduced into scientific circulation by Eric G. Erickson. This well-known culturologist and psychologist argues that the formation of personal identity with the group. Various aspects of the problem of identity are a priority in the European literature of the early twentieth century.

A. France's novel "The Gods are Athirst" depicts a moment of radical change in the collective identity of French society as a result of a great historical event – the revolution of 1789–1794. The author shows the mechanism of identification in action: how new social and cultural values are established, how it affects the consciousness of individuals. At the center of the work is a psychodrama by the young artist Evarist Hamlen. His ego-identity, the inner "Ideal-I" of a virtuous, restrained man were formed before the revolution in conflict with the group, which manifested itself in character, behavior, professional activity. The republican group identity initially promotes the development of his personal identity, but the passionate fascination with revolutionary leaders triggers a mental mechanism of idealization, which leads to the unconscious replacement of the inner "Ideal-I" by an external object-ideal and the loss of one's own "I". And France visualizes the conflict in the subconscious of his hero, which arises as a result of such a pathological process of substitution, with an allusion to the tragedy of Euripides "Orestes". The Evarist / Orestes parallel reveals the similarity of the mental state of the characters – both are tormented by an "unconscious" conscience because of actions that they internally recognize as evil, although they consciously justify it by "sacred command". An analysis of the text of the novel "The Gods are Athirst" from a psychoanalytic standpoint proves that the plot is constructed as a study of the development of the main character's ego-identity in a dialectical connection with the collective identity.

У сучасному літературознавстві поняття ідентичності / ідентифікації є полем різноманітних досліджень. Мета цієї розвідки – аналіз репрезентації складного процесу формування его-ідентичності в романі А. Франса «Боги жадають» крізь призму психоаналізу. Психоаналітичне літературознавство є невід'ємною скла-

довою частиною сучасної вітчизняної науки про літературу, про що свідчать ґрунтовні наукові студії Н. Зборовської, А. Печарського, О. Бідюк, О. Тиховської, О. Вертипорох, Ю. Кузнецова й інших. Психоаналітичний підхід до аналізу зазначеного роману А. Франса не застосовувався, проте він дає змогу дослідити його глибинні аспекти.

Автором за даної розвідки вже опублікував статті «Алгоритм дії колективного неусвідомленого в романі А. Франса «Боги жадають»» (2017 р.), «Архетипна складова в художньому світі роману А. Франса «Боги жадають»» (2018 р.), «Метафоричне моделювання психічного розладу в романі А. Франса «Боги жадають»» (2020 р.).

У класичному психоаналізі ідентифікація визначається як «ранній прояв емоційного зв'язку людини з іншою. Завдяки цьому процесові відбувається формування власного Я, узятого за взірць наслідування» [1, с. 61]. З. Фройд пов'язував з ідентифікацією, амбівалентною за своєю природою, появу «комплексу Едіпа» у дитини; К.Г. Юнг – поняття «народ» і «колективне неусвідомлене»; А. Фройд – самозахист «Я» індивіда. Автор концепції «гуманістичного психоаналізу» Е. Фромм, відкидаючи біологізм З. Фрейда, уважав ідентифікацію одним із психологічних механізмів, що несвідомо утворюються під час переходу людини до соціальної історії і регулюють відносини індивіда зі світом, уживав термін «автоматичний конформізм» – «знищення свого «Я» завдяки ідентичності з мільйонами інших» [2, с. 172].

Ми бачимо різнобічний підхід до витлумачення поняття «ідентифікація», змішування індивідуальної і групової ідентичності. Спробу об'єднати всі ці аспекти здійснив культуролог і психолог Ерік Г. Еріксон: він уважав процес ідентифікації одним із культурних механізмів виживання, запропонував розрізнати два її рівні – групову ідентичність і особисту (его-ідентичність). Групову ідентичність формується з народження людини: з одного боку, індивід сприймає життєвий приклад певної групи, яка є його соціальним середовищем, з іншого – ця група прийнятими в ній методами виховання нав'язує йому якісь погляди й поведінку. Одним із найважливіших інструментів формування групової ідентичності дослідник уважав ритуал – «історично сформовану форму складної символічної поведінки, що виражає певні соціальні й культурні цінності» [Цит. за: 3, с. 149].

Формування его-ідентичності йде паралельно формуванню групової і нерозривно пов'язано з нею. Е.Г. Еріксон підкреслює основоположну роль групової ідентичності в цьому процесі, розглядає життя людини як ряд послідовних ступенів інтеграції, «включення соціальних цінностей в его» [Цит. за: 3, с. 148]. У розвиненому суспільстві формування его-ідентичності стає головною метою розвитку особистості, залежно від індивідуальних характеристик, відбувається в унісон із груповою ідентичністю або в конфлікті з нею. У процесі ідентифікації поступово формується власне «Ідеал-Я» особистості, яке й визначає внутрішнє відчуття гармонії чи дисгармонії із соціумом.

Різноманітні варіанти складних відносин колективної й особистої ідентичностей є предметом зображення в багатьох модерністських творах. Серед них роман А. Франса «Боги жадають», у якому на матеріалі подій Французької революції 1789–1794 рр. описується формування нової колективної ідентичності в період «болісного переходу від однієї моделі нації до іншої» [4, с. 5]. Письменник майстерно візуалізує «швидке перенесення сакральності з монархічного на національне, з релігійного на політичне» [4, с. 158]: у приміщеннях церков, зайнятих республіканськими установами, «<...> релігійні емблеми було збито, а натомість над дверима виведено чорними літерами республіканський девіз: «Свобода, Рівність, Братерство – або смерть»»; замість святих – «погруддя Брута, Жан-Жака та Лепелетьє. На обдертому вітварі височіла таблиця з Декларацією прав людини», а «за трибуну промовця правила кафедра, прикрашена національними прапорами» [5, с. 355].

Перед керманічами новоствореної республіки стоїть мета формування «республіканської духовності», тобто утвердження нових соціальних і культурних цінностей через нові ритуали [4, с. 159]. І вони вміло поєднують звичні французькому народові форми з новим політичним змістом: організують масові видовищні громадські свята з ярмарками й гулянням між величезними алегоричними скульптурами, як-от «народ-Геркулес, що розмахує палицею» [5, с. 410], влаштовують публічні суди над ідейними еретиками і привселюдне їх покарання на гільйотині (як колись спалювали відьом на Гревській площі).

Особливе значення серед нових ритуалів має урочиста хода революційних лідерів (Марат виходить до людей у «вінку з дубового листа» [5, с. 385], Максимальєн – «з букетом колосків, волошок і маку в руці» [5, с. 505], а жінки кидають їм квіти), яка мають на меті викликати в народу нумінозні почуття до вождів. Такі почуття є найважливішим чинником утворення між членами нової держави «соціальної спайки», заснованої на механізмі ідентифікації: коли всі члени суспільства «переносять своє «Ідеал-Я» на той самий об'єкт, їм не залишається нічого іншого, як взаємоотожнитися, стати рівними один одному, нівелювати свої відмінності» [6, с. 309].

Формування нової колективної ідентичності відбувається на амбівалентній основі – любові до Республіки, яка проголошує демократичні гасла, й ненависті до монархії, де привілеї належали аристократам. Отже, засуджуються пишнота, марнотратство й розпуста, натомість стверджуються нові республіканські чесноти – простота, стриманість, добродієність, а найвищою з них є любов до батьківщини. В умовах загрози

Республіці з боку численних ворогів гасло патріотизму активує потужний колективний архетип Аніми, могутність якого в усіх народів утілена в образі Матері-Вітчизни: «Знаючи напевно, що загибель вітчизни – це водночас і їхня власна загибель, вони порятунком вітчизни вважали своєю кровною справою. Отже, інтереси нації, поєднані з інтересами особистими, визначали почуття, пристрасті, поведінку» [5, с. 451]. Нова форма звернення – «громадянин/громадянка» – унаочнює ідентичність членів нової спільноти.

А. Франс у романі «Боги жадають» репрезентує складність діалектичного зв'язку розвитку колективної й особистої ідентичностей. Головний герой, художник Еваріст Гамлен, до революції відчужувався від соціуму: не поділяв моралі та смаків, що панували в останній третині XVIII ст. у Франції. З дитинства його его-ідентичність розвивалася в конфлікті із груповою, адже він за своєю природою був цнотливим і добродішним, прагнув до простоти і стриманості: ще хлопчиком він «статечно йшов вулицею і повторював сам до себе катехізис» [5, с. 366]. У дорослому віці цей дисонанс між особистою та груповою ідентичністю виразно виявлявся у професійній діяльності: манера рококо «аж ніяк не пасувала до його вдачі», усі написані за модою «любовні сцени» були «трактовані з холодним серцем» [5, с. 361].

Проте Гамлен не відчував провини за свою не-ідентичність, а вважав її за чесноту: таким способом він відділяв себе від несправедливих, недоброчесних. А. Адлер зауважує, що будь-який індивід, «приспосовуючись до реальності», «відчуватиме й оцінюватиме досягнуту ним позицію» у суспільстві «залежно від того... у чому знаходить свою кінцеву мету, – бачить він себе – у своїх дитячих фантазіях <...> – у ролі кучера, коня, генерала, лікаря чи рятувальника людства» [7, с. 135]. Так, Еваріст, вочевидь, бачив себе суддею: відчуття своєї відмінності дорівнювало відчуттю кращості, а власна бездоганність немовби давала йому право судити. Власне «Ідеал-Я» цього персонажу до революції – «порядна людина», яка вірить у «принципи природної моралі» і може «знаходити в собі самій джерела справедливості і правила добродішного життя» [5, с. 456].

Революція утвердила нові колективні ціннісні орієнтири: тепер вони цілковито відповідали природі й переконанням Еваріста, унаслідок чого змінилося і його самовідчуття в соціумі: він був уже не маргіналом, а «добрим громадянином» [5, с. 386]. Спочатку це посприяло швидкому подальшому розвитку його его-ідентичності, надавши його «здебільшого невиразним і шляхетним думкам» [5, с. 384] конкретності та дієвості. Гамлен-художник ідентифікує себе як учня Давіда – законодавця нового мистецтва, «просякненого пафосом патрі-

отичного обов'язку», яке утверджувало «високі громадянські й особисті чесноти» [8, с. 195], – і з пристрасним захопленням малює монументальні «образи Свободи, Прав Людини, французьких Конституцій, республіканських чеснот, народних Гераклів, що долають гідру Тиранії» [5, с. 362].

Проте художньої діяльності виявляється замало, щоб наситити душу Еваріста, яка «прагнула великих звершень» [5, с. 363]. Гамлен жадає власноруч розбудувати новий світ, який постає в його уяві в образі «мідної Діке, міста справедливості» [5, с. 378]. Цей образ є символічним для визначення вектора подальшого розвитку его-ідентичності цього персонажа, адже в давньогрецькій міфології богиня Діке – утілення справедливості – була дочкою Зевса-громовержця і богині правосуддя Феміди. Автор підкреслює, що Гамлен є «схильним від природи й підготовленим літературним вихованням до ролі домашнього судді», який без вагань «із властивою йому суворістю засудив сестру і ладен був засудити і свою кохану» [5, с. 387].

Гамлен отримує посаду присяжного судді у Трибуналі, яка нібито якнайбільше відповідала його внутрішній сутності, проте вона стає фатальною для розвитку його его-ідентичності. Психологи зауважують, що особистістю можна вважати лише «людину, яка свідомо ставить до своєї діяльності» [Цит. за: 3, с. 30]. І на початку Еваріст-суддя, відчуваючи свою відповідальність, ретельно зважує аргументи обвинувачення й захисту, радіє, коли йому вдається «розпізнати безвинного» [5, с. 445]. Підтримка народу ще більше окрилює його і сповнює відчуття виконаного обов'язку: «Як приємно бути добродішним і яка солодка серцю непідкупного судді вдячність суспільства» [5, с. 501].

Але поступово все змінюється, Гамлен, який завжди вважав себе «від природи людиною чулою і ніжною», із «чесним серцем», перетворюється на безжального ката, що «не знає ні приятеля, ні ворога» [5, с. 420]. Вступаючи на посаду, він заприймається «в ім'я священної людськості заглушити у своїй душі всі людські слабкості» [5, с. 419], і справді втрачає притаманні йому від природи співчуття, милосердя, правдолюбство. Сам Еваріст упевнений, що піднявся «над усіма пристрастями» [5, с. 508] і перетворився на чистий голос правди. Проте, насправді, він тепер керується не мораллю, а ідеологією, і «незмінно подає голос за смерть» [5, с. 456], переконаний, що це «конче потрібно для порятунку нації» [5, с. 513]. Поступово в його уяві покарання перетворюється «на якусь релігійну, містичну ідею» [5, с. 453]: він готовий, відкинувши «злочинні жалощі», рятувати Францію «усупереч їй самій», і навіть

«коли вона благає милосердя, затуляти собі вуха і рубати» [5, с. 517].

Такі дії та образ мислення суперечать внутрішньому еству цього «переконаного прихильника свободи сумління» [5, с. 456] і докорінно розходяться зі сформованим раніше власним «Ідеал-Я». Це пояснюється дією психічного механізму ідеалізації, «протилежного утворенню «Ідеал-Я», коли ми не «вбираємо в себе об'єкт, збагачуючи ним свою душу», а навпаки, «вкладаємо в об'єкт частину себе самого, саме своє «Ідеал-Я», «збагачуємо об'єкт, збіднюючи себе» [6, с. 309]. Гамлен занадто ідеалізує революційних лідерів, «великих громадян», тому що бачить у «непідкупно чесному» Робесп'єрі, «Другові Народу» Мараті з його «безжалісною любов'ю», «пильному» Максимільєні лише ті якості, які близькі його «Ідеал-Я». Поступово вони перетворюються для нього на уособлення всіх громадянських і людських чеснот, згодом створений ним ідеал він несвідомо ототожнює із власним «Ідеал-Я», що призводить до втрати власного «Я».

У таких випадках зовнішній ідеал стає для особистості «її внутрішнім переконанням, установчим чинником поведінки <...> Переконання виступає внутрішнім Я, повертаючись у сферу підсвідомості» [9, с. 124], і займає місце її совісті. Саме тому заклики вождів сприймаються Гамленом як веління власного серця, його розум позбавляється будь-яких сумнівів, а душа – докорів сумління. Відбувається цілковите відчуження Гамлена від свого реального «Я»: тепер вбиває не він і вбиває не людей – це Республіка знищує своїх ворогів. Заміна внутрішнього «Ідеал-Я» зовнішнім – це, за визначенням психологів, патологічний процес, який призводить до зникнення «певної частини психіки», до «втрати душі» [10, с. 157].

Алюзія на трагедію Еврипіда «Орест» відіграє, як уже зазначалося дослідниками, важливу роль у романі «Боги жадають». У контексті нашого дослідження ми інтерпретуємо її як художній засіб, який дозволяє письменникові показати патологічну сутність процесу заміни внутрішнього «Ідеал-Я» зовнішнім. Еваріст в А. Франса нібито докорінно відрізняється від героя Еврипідової трагедії, бо його образ позбавлений внутрішнього конфлікту: так, Орест змушений учинити вбивство, божеволіє через це, а Еваріст вбиває безперестанку і зовсім не переживає. Проте автор через

цю алюзію унаочнює подібність психічного стану цих персонажів.

А. Франс доводить, що чинники їхніх дій мають однакову природу: Орест вбиває рідну матір за велінням бога Аполлона, а Еваріст вбиває співвітчизників за велінням вождів, яких сприймає як богів; Ореста спонукає до злочину синівська любов до батька, а Еваріста – синівська любов до батьківщини; Орест здійснює вбивство заради встановлення справедливості, Еваріст – заради святої ідеї справедливого устрою («щоб завтра всі французи обнялися, заливаючися сльозами радості» [5, с. 519]).

Автор демонструє також схожість наслідків: Орест, виконуючи волю богів, «нехтує закони природи», тому не знає спокою: плаче уві сні, «зривається з постілі, наче кінь, що збив ярмо» [Еврипід]; Еваріст, виконуючи директиви керманців, нібито легко перемиг «природні почуття» [5, с. 508], але «разів по двадцять на ніч схоплювався, переслідуваний кошмарами» [5, с. 509]; Орест почувачється «відлученим від усіх» [11], Еваріст – самотнім серед людей, бо «поставив себе поза людством» [5, с. 517–518].

Отже, А. Франс за допомогою алюзії на образ Ореста візуалізує неусвідомлений внутрішній конфлікт Гамлена. Хоча Еваріст стверджує, що, як присяжний, радиться «тільки зі своїм сумлінням» [5, с. 419], насправді діє всупереч йому і мучиться через це уві сні. Це цілком співвідноситься із фройдівським поняттям неусвідомленої совісті: саме вона породжує так звані сновидіння совісті, коли людина вчиняє те, що підсвідомо визнає злом.

Отже, психоаналітичний підхід до аналізу роману «Боги жадають» дозволяє проінтерпретувати його сюжет як зображення динамічного і складного розвитку его-ідентичності головного персонажа в діалектичному зв'язку з колективною ідентичністю. Логіка розвитку дії твору побудована за логікою складного процесу самоідентифікації Еваріста Гамлена: від протиставлення власної его-ідентичності колективній ідентичності у старому соціумі, через їх гармонізацію в новому, і до заміщення власного «Ідеал-Я» зовнішнім об'єкт-ідеалом, що призводить до руйнації його особистості. Застосування психоаналітичної методики дослідження тексту допомагає виявити причину, яка призвела до патологічної трансформації головного героя роману, – це втрата власного «Я» унаслідок дії психічного механізму ідеалізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Печарський А. Психоаналітичний аспект української белетристики першої третини ХХ ст. : монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. 466 с.
2. Фромм Э. Автоматический конформизм. *История зарубежной психологии (30–60-е гг. ХХ в.)* : тексты / под ред. Г. Ливанова. Москва : Издательство Московского университета, 1986. С. 171–185.
3. Левчук Л. Психоанализ: от бессознательного к «усталости от сознания». Киев : Вища школа, 1989. 183 с.

4. Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять. Київ : ТОВ «Видавництво «Кліо»», 2014. 272 с.
5. Франс А. Боги жадають. *Твори* : у 5-ти т. / А. Франс. Київ : Дніпро, 1977. Т. 4. С. 353–536.
6. Волошинов В. Фрейдизм. Психоанализ и русская мысль // Зигмунд Фрейд ; под ред. В. Лейбина. Москва : Республика, 1994. С. 269–346.
7. Адлер А. Индивидуальная психология. *История зарубежной психологии (30–60-е гг. XX в.)* : тексты / под ред. П. Гальперина, А. Ждан. Москва : Издательство Московского университета, 1986. С. 131–140.
8. Наливайко Д. Искусство, направления, стили. Киев : Мистецтво, 1980. 288 с.
9. Панов В. Эмоции. Мифы. Разум. Москва : Высшая школа, 1992. 252 с.
10. Юнг К.Г. Аналитическая психология. *История зарубежной психологии (30–60-е гг. XX в.)* : тексты / под ред. П. Гальперина, А. Ждан. Москва : Издательство Московского университета, 1986. С. 142–170.
11. Еврипид Орест. URL: <https://libking.ru/books/poetry-/poetry/16001-evripid-orest.html>.

REFERENCES

1. Pecharskii A. (2011) Psikhоanalitichnii aspekt ukrayins'koyi beletristiki pershoyi tretini XX storichchya [Psychoanalytic aspect of Ukrainian fiction of the first third of the XX century]. Lviv: LNU imeni Ivana Franka. (in Ukrainian)
2. Fromm E. (1986) Avtomaticheskii konformizm [Automatic conformism]. In G.S. Livanova (Ed.), *Istoriya zarubezhnoi psikhologii (30–60-е гг. XX в.)*. [History of foreign psychology (30–60-ies of the XX century)] M.: Moscow University. pp. 171–185 (in Russian)
3. Levchuk L.T. (1989) Psikhоanaliz: ot bessoznatel'nogo k "ustalosti ot soznaniya" [Psychoanalysis: from the unconscious to "consciousness fatigue"]. K.: Vyshcha shkola. (in Russian)
4. Nora P. (2014) Teperishne, natsiya, pamyat' [Present, nation, memory] K.: TOV "Vidavnitstvo "KLIO"". (in Ukrainian)
5. Frans A. (1977) Bogi zhadayut' [The Gods Are Athirst]. *Anatol' France. Tвори v Pyati tomakh* [Anatole France. Works in five volumes] (Vol. 4). K: Dnipro. pp. 353–536 (in Ukrainian)
6. Voloshinov V.N. (1994) Freidizm [Freudianism]. *Sigmund Freid. Psichoanaliz i russkaya mysl'* [Sigmund Freud. Psychoanalysis and Russian thought]. M.: Republic. pp. 294–346 (in Russian)
7. Adler A. (1986) Individual'naya psikhologiya [Individual psychology.] In P.Y. Gal'perin, A. N. Zhdan. (Ed.). *Istoriya zarubezhnoi psikhologii (30–60-е гг. XX в.)* [History of foreign psychology (30–60-ies of the XX century)]. M.: Moscow University. pp. 131–140 (in Russian)
8. Nalivaiko D.S. (1980) Iskusstvo, napravleniya, stili [Art, directions, styles]. – K.: Mistetstvo. (in Russian)
9. Panov V.G. (1992) Emotsii. Mify. Razum [Emotions. Myths. Intellect]. M.: Vysshaya shkola. (in Russian)
10. Yung K.G. Analiticheskaya psikhologiya [Analytical psychology]. In P. Y. Gal'perin, A.N. Zhdan. (Ed.). *Istoriya zarubezhnoi psikhologii (30–60-е гг. XX в.)* [History of foreign psychology (30–60-ies of the XX century)]. M.: Moscow University. pp. 142–170 (in Russian)
11. Euripides Orest [Orestes] [Product innovative policy] Retrieved from: <https://libking.ru/books/poetry-/poetry/16001-evripid-orest.html>.

УДК 821.161.2-3.09
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2021-1-33>

АНТРОПОЦЕННА ПРОБЛЕМАТИКА В РОМАНІ «МІНІСТЕРСТВО ГРАНИЧНОГО ЩАСТЯ» А. РОЙ

Дроздовський Д. І.

кандидат філологічних наук,

науковий співробітник відділу зарубіжних та слов'янських літератур

Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка Національної академії наук України

вул. Михайла Грушевського, 4, Київ, Україна

orcid.org/0000-0002-2838-6086

drozdovskyi@ukr.net

Ключові слова: *антропоцен, сучасний роман, екологічні проблеми.*

У статті окреслено проблемно-тематичні комплекси, через які в річищі сучасного роману представлено антропоценну проблематику. Визначено термін «антропоцен», експлуатований у річищі англійськомовної гуманітаристики й літературознавчих студій зокрема, а також представлено історію виникнення й функціонування цього поняття в річищі природничих і гуманітарних наук. Досліджено екстралітературні чинники, що вплинули на формування творів, у яких представлено антропоценний погляд персонажів чи оповідачів на світ, цю специфіку розкрито в романі «Міністерство граничного щастя» індійсько-британської авторки Арундаті Рой. Зазначено, що такий погляд визначає незалежний статус природи, утверджує її самобутність, яка не визначається як ресурс для розвитку людства й має цінність суто в аспекті цивілізаційного прогресу. Досліджено, що представлення антропоценних проблем у романах початку ХХІ століття зумовлено значною увагою читачів і суспільства загалом до екологічних проблем, як-от глобальне потепління, зміна клімату, пошуки безпечних джерел енергії. Визначено філософські аспекти роману «Міністерство граничного щастя», проаналізовано транскультурну специфіку твору. Окреслено вплив роману «Сповідь служниці» Маргарет Етвуд на формування антропоценного дискурсу в річищі англійськомовного роману. На матеріалі роману «Міністерство граничного щастя» А. Рой показано, яким способом сучасний роман здатний інтегрувати в себе позалітературні елементи, що визначають його соціальну й епістемологічну значущість. Розвинуто теоретичні підходи Т. Бовсунівської в аспекті дослідження позалітературних елементів у структурі постпостмодерністського роману. Охарактеризовано погляди британських теоретиків літератури на антропоценну проблематику, наголошено на актуальності зазначених проблем для висвітлення в літературознавчих дослідженнях. Антропоценна топіка в літературних творах детермінує перспективний розвиток як компаративістичних студій зокрема, так і сучасної гуманітаристики загалом. Визначено вектори досліджень антропоценної проблематики в літературознавстві, а також форми художньої репрезентації цього явища в сучасному романі А. Рой «Міністерство граничного щастя».

ANTHROPOCENE ISSUES AS PART OF THE RANGE OF THEMES AND MOTIFS IN A. ROY'S "THE MINISTRY OF UTMOST HAPPINESS"

Drozdovskyi D. I.

Candidate of Philological Sciences,

Academic Fellow at the Department of World and Slavic Literatures

Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine

M. Hrushevskoho str., 4, Kyiv, Ukraine

orcid.org/0000-0002-2838-6086

drozdovskyi@ukr.net

Key words: *anthropocene, contemporary novel, environmental issues.*

In this paper the author has explored the range of thematic problems and motifs that reveal the anthropocentric issues presented in the scope of the contemporary novel. The term "anthropocentric literature" is discussed as one that determines the vector of development of post-postmodern fiction. Extra-literary factors that influenced the novels, in which environmental issues are of a particular importance, as well as those which display the anthropocentric views of the characters or narrators are studied. It is noted that the anthropocentric paradigm confirms the ontological status for nature, affirming it not as a resource for human development that has value only in terms of the progress of civilization but as an independent phenomenon. The development of anthropocentric issues in the novels in the UK is outlined and linked with the considerable attention of contemporary readers and society in general to environmental issues, such as global warming, climate change and the search for safe energy sources. The author discusses the impact that Margaret Atwood's novel "The Handmaid's Tale" has had on anthropocentric discourse in the English-language literary world in general. The scope of problems and motives determined by anthropocentric issues, which are at the center of attention of narrators and key characters who discuss the relationship between civilization and nature from a new philosophical angle, is established. The writer shows how the novels Ian McEwan's "Solar", Arundhati Roy's "The Ministry of Utmost Happiness", and Ali Smith's "Winter" incorporate non-literary elements that determine their social and epistemological significance. The views of British literary theorists on the nature of anthropocentric issues are characterized; the philosophical specifics of this phenomenon are discussed. The vectors of interpretation of anthropocentric problems in literary criticism, as well as the forms of representation of this phenomenon in the contemporary novel are explained. "The Ministry of Utmost Happiness" demonstrates a new kind of thematic problem unit and ranges of motifs related to the anthropocentric issues identified and ascertained in the paper.

Вступ. Сучасний англійськомовний літературний процес представлений низкою творів, у яких значною мірою актуалізовано екологічну проблематику. Серед найбільш знакових згадаємо романи «Люди тварин» ("Animal's People", 2008 р.) І. Сіни (Indra Sinha), «Сонячна» ("Solar", 2010 р.) І. Мак'юена (Ian McEwan), «2312» (2012 р.) Кіма Стенлі Робінсона (Kim Stanley Robinson), «Зима» ("Winter", 2017 р.) Е. Сміт (Ali Smith; в іншій транслітерації – Алі Сміт), «Міністерство граничного щастя» ("The Ministry of Utmost Happiness", 2017 р.) А. Рой (Arundhati Roy) та інші. Зазначені романи виявляють проблемно-змістові комп-

лекси, що стосуються дискурсу постколоніалізму, мультикультуралізму і транскультуралізму, проте в кожному з них у різний спосіб представлено ансамбль ідей, тем і проблем, які стосуються кліматичних змін, екології, негативних наслідків людської технологічної діяльності тощо.

Не лише науковці-природничники (С. Bonneuil, J.-B. Frescoz [8], N. Castree [9], P.J. Crutzen, E.F. Stoermer [10], S. Dalby [11], J.A. Zalasiewicz [20] та інші), а й письменники в романах [13; 16] і публіцистичних статтях звертають увагу на проблеми кліматичних змін, виклики глобального потепління й питання екології. Отже, саме ці

проблеми (теоретики, серед яких Jamie Lorimer, Steve Mentz, Adam Trexler, Wark McKenzie та інші, називають їх «антропоценними») доцільно визначити як один із мотивно-тематичних комплексів сучасного роману.

Мета статті – визначити систему антропоценних мотивів та ідей у романі «Міністерство граничного щастя» А. Рой.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Неформальний геохронологічний термін «антропоцен» був уведений в обіг американським біологом Юджином Стомером (Eugene Filmore Stoermer) на позначення нового етапу цивілізаційного розвитку. На відміну від голоцену, за якого ми офіційно живемо, у добу антропоцену чинником загрозованих різких перетворень, що можуть призвести до танення льодовиків і утворення іншої планети, є діяльність людини. Дотепний, виразний і влучний – термін був підхоплений низкою представників природничих [8; 9; 10; 11; 14; 20] і гуманітарних наук [18]. На актуалізацію цієї теми в наукових і науково-популярних працях відгукнулися й автори британських романів. Вони також привертають увагу до викликів антропоцену (зазначена проблематика частково вже була представлена в нашій розвідці [3]), беруть на себе роль «лідерів суспільної думки», «стейкхолдерів» медійного світу. Такими є Зеді Сміт, Маргарет Етвуд [див.: 7], Іен Мак'юен, Девід Мітчелл та інші.

Водночас антропоценна проблематика, зумовлена зображенням екологічної катастрофи в Америці, представлена в романі «Сповідь служниці» (“The Handmaid’s Tale”, 1985 р.) канадської письменниці М. Етвуд (Margaret Atwood). Сем Солнік (Sam Solnick) у розділі “Anthropocene” [18] наголошує, що саме цей роман значною мірою визначив топіку британської (і загалом англійськомовної) літератури, у лоні якої знаходять відображення антропоценні проблеми. Телесеріал за цим романом, започаткований у 2017 р., уже здобув низку премій, зокрема дві «Еммі». Крім того, варто зазначити, що у вересні 2019 р. було опубліковано продовження роману «Сповідь служниці» – “The Testaments” («Заповіти»). У новому романі письменниця привертає увагу до проблем кліматичних змін, показує страйки учнів у Канаді. Учасники демонстрацій *Extinction Rebellion* вигукують: “GILEAD, CLIMATE SCIENCE DE-LIAR! GILEAD WANTS US TO FRY!”. М. Етвуд долучається до дискурсу антропоценних проблем, експлікованих у річищі літератури, також і романом «Рік потопу» (“The Year of the Flood”), який опубліковано у 2009 р.

«Сповідь служниці» репрезентує складний ансамбль проблем, що стосуються тоталітаризму, створення симулякральної реальності, форм несвободи людини тощо, на чому наголошує Н. Овчаренко

в монографії «Постколоніальні проєкції канадської прози» [4, с. 47–79]. Актуалізація роману і його проблемно-змістового поля через багатосезонну телеверсію привернула увагу шанувальників творчості М. Етвуд до низки питань, серед яких особне місце посідають проблеми антропоценного характеру. Хоча твір було написано ще в 1985 р., проте саме сьогодні він став поштовхом до переосмислення низки соціально значущих питань, зумовлених новими політичними практиками (боротьба з різними виявами тоталітаризму на планеті, криза демократії у США тощо), соціально-екологічними політиками і нормами (вихід США з Паризької кліматичної угоди у 2020 р.).

Роман М. Етвуд «Сповідь служниці» запрошує до осмислення наслідків екологічної катастрофи. Здається, авторка передусім загострює увагу на проблемах виживання людства внаслідок необережного поводження з технологіями. На різних рівнях твору представлено мотив Апокаліпсису (зокрема, солдати в Гілеаді зветься «Ангелами Апокаліпсису»). У «Сповіді служниці» він зумовлений небезпечною для екології діяльністю «колишньої Америки», де технологічні пошуки призвели до ядерної катастрофи.

Конструюванням *альтернативних реальностей* послуговується і Девід Мітчелл, чий «Хмарний атлас» (“Cloud Atlas”, 2004 р.) став одним із найбільш виразних британських романів, що привернули читацьку увагу до проблем збереження планети, що вже було зазначено в іншій роботі [2]. Модель художньої реальності, яку пропонує Д. Мітчелл, демонструє, яким способом кожний учинок сьогодні може призвести до негативних наслідків, зокрема й екологічної катастрофи, у майбутньому. Письменник вказує на нерозривну єдність людини і природи, яка зумовлює безпосередній вплив на довкілля й політичних доктрин, і державного ладу, і наукового розвитку.

С. Солнік, автор нещодавно опублікованої праці “Poetry and the Anthropocene: Ecology, Biology and Technology in Contemporary English and Irish poetry” (2016 р.), привертає увагу читачів до проблем «антропоцену» і в дослідженні “The Routledge Companion to Twenty-First Century Literary Fiction” [18], яке є одним із найбільш повних зібрань літературної-теоретичної думки стосовно сучасного британського роману. «Антропоцен» стає одним із нових понять, які ця солідна теоретична робота вводить в обіг зарубіжної теорії літератури, показує, що питання антропоцену набувають значущості в сучасних британських романах. У розділі “Anthropocene”, написаному для “The Routledge Companion <...>”, С. Солнік, зокрема, акцентує на тому, що сучасна британська література уважна до екологічної проблематики, що романи є формою аналізу минулого і прогнозування можливих

майбутніх, які представлено в художніх творах у режимі альтернативних реальностей.

З огляду на корпус досліджень про експлікацію антропоценної проблематики в річці літератури й культури загалом (Н. Кастрі [9], С. Солнік [18], А. Трекслер [19] та інші) констатуємо, що проза 2000–2010-х рр., яка спонукає читачів до безпосередньої соціальної дії (реакції) і формує світоглядні моделі щодо сприйняття довкілля, діє у площині своєрідного соціального ангажементу. Комплекс екологічних проблем визначає топіку літературного ландшафту сучасного британського роману, автори якого є активними критиками діяльності уряду/урядів щодо реалізації екологічних політик. Т. Бовсунівська вже звертала увагу в розробленій авторській концепції «построману» на той факт, що цьому жанру властиве залучення позалітературних текстів [1, с. 201], щоправда, не пояснювала їхньої функціональної ролі у тканині твору.

Виклад основного матеріалу дослідження. У романі «Міністерство граничного щастя» (“The Ministry of Utmost Happiness”, 2017 р.) Арундаті Рой (Arundhati Roy) ключове філософське питання представлено в запитанні «що таке істина?». Оповідач показує, яких форм набували пізнання істини в минулому і якими вони є сьогодні: тих, хто відмовлявся приймати істину, яку насаджували директивним способом (через владні інституції), страчували (як в історії з хазратом Сармадом Шахидом).

Письменниця експлікує в романі транскультурний індійський світ, у якому наявні культурно-історичні «сліди» представників різних етнічних і релігійних спільнот (які добровільно полишили свою батьківщину або ж були змушені зробити це не із власної волі), які стали частиною транскультурної дійсності Індії. Під *транскультурністю* розуміємо передусім явище, яке передбачає трансфер культурно-релігійних настанов, упреждень, традицій тощо, що визначають релігійну ідентичність персонажів. А. Рой зображує обійстя «хіджр» (людей із нетиповою статтю) як простір, куди приходять індуїсти, мусульмани та християни, які знаходять спосіб порозумітися в ньому, попри різні релігійні традиції, до яких належать. Водночас транскультурний простір за дверима Кхвабгаха, де живе Бомбейський Шовк та інші «жінки», має виразне мілітаристське спрямування. Апогеєм такої ситуації є індо-пакистанська війна, показана в романі А. Рой як братовбивча, коли сусіди, які тривалий час жили на фактично спільній території, перетворюються на ворогів, готових убивати. Письменниця загострює питання про зло всередині людини: зло може бути спровоковане політичними та соціальними змінами, тоді людина перетворюється на жорстокого вбивцю, що не визначає релігією моралі, законів, потреби

в утвердженні добра на планеті. І у світі протистоянь важливу роль відіграє зброя.

Питання про істину в романі «Міністерство граничного щастя» поєднано з антропологічною версією цього ж запитання: «Хто поховає вас? Хто оміє після смерті?», яке Анджум ставить Той-Хто-Знав-Англійську: «Аби не відхилитися від обраної мети, імам механічно відповів: «Сач Худа хай. Худа хі Сач хай » (Істина – Бог, і Бог – істина)». Однак ця мудрість написана на половині розфарбованих вантажівок, які з ревом мчать швидкісними шосе. Імам примружив свої сліпі, зелені від глаукоми очі й запитав підступним, зеленуватим голосом пошепки: «Скажіть мені, люди, де вас ховають, коли ви вмираєте? Хто обмиває ваші тіла?» [16, с. 10]. Оповідачеві й головним персонажам роману А. Рой властива метафоричність мовлення, послуговування алегоріями та філософськими риторичними запитаннями.

Важливо звернути увагу на експозицію, у якій у параболічний спосіб представлено філософську замальовку про зміни в харчовому ланцюзі у природі сьогодні. Грифи накидаються на туші померлих корів, проте разом із м'ясом отримують диклофенак – отруту, яка винищує хижих птахів: «Грифи вимерли, отруєні диклофенаком. Диклофенак, коров'ячий аспірин, яким годують корів для зняття болю, м'язової напруги і збільшення надоїв, діє – діяв – на грифів як нервово-паралітичний газ. Кожна молочна корова або буйвол із розслабленими диклофенаком м'язами ставали після смерті отруєною приманкою для білобоких грифів. Коли корови перетворювалися на машини з виробництва молока, коли місто поглинало все більше морозива, ірисок, вафель із горіховою пастою й молочним шоколадом, коли воно випивало все більше мангового молочного коктейлю, шії грифів хилилися донизу, не в силах утримувати голови. Здавалося, птахи дуже втомилися і мимоволі засинають. Із дзьобів стікали сріблясті струмки слини, а потім птахи, один за одним, як мертві, падали з гілок донизу» [16, с. 7]. Саме ця експозиція загострює антропоценну проблематику в романі А. Рой, додає творчій притчового характеру. Другий аспект представленої антропоценної проблеми – ядерна зброя, якою володіє Індія. А. Рой створила роман-притчу, де розповідається про новий соціально-антропологічний «міф»: появу нових людей («хіджри»), не таких, як інші люди в Індії, які, проте, виявляють гуманістичне ставлення до світу (зокрема, природи та всіх інших людей), хоча світ часто не відповідає їм взаємністю. У романі показано агресивну природу людини, яка не визнає інакшості та прагне максимально обмежити контакти з тими, хто не такі, як «звичайні» люди, або ж винищити тих, хто відрізняється за релігійними й іншими ознаками:

«Зіткнення і війна – усередині нас. Індopak – усередині нас. І це ніколи не заспокоїться і не прийде в норму. Цього просто не може бути. Багато в Індії натхненно аплодували літакам, що врзалися в американські вежі-близнюки» [16, с. 44]. Зображене в романі протистояння між Пакистаном та Індією має виразний релігійний характер. Водночас саме релігія показана не лише тим явищем, яке допомагає розвинути в собі моральність, а інструментом створення кліше, які заважають сприймати світ нестереотипно. Кліше щодо сприйняття того, що добре, а що погане («жінки в тілі чоловіка»), засвідчують нерелевантність цих категорій сучасному мисленню й загалом новій реальності, у якій персонажі, проте, ставлять ті самі одвічні питання про сенс життя. Оповідач показує, що в житті є явища, які складно описати людською мовою, створеною за принципами саме людського світобачення, поділу світу на добро і зло, біле й чорне: «Будь-яка річ була або чоловічого, або жіночого роду, була чоловіком або жінкою. Будь-яка, за винятком її дитини. Ні, звичайно, Джаханара-Бегум знала слово, яким позначали таких, як Афтаб, – «Хіджра». Утім, було і ще одне слово – «кіннари». Але із двох слів не складеш мови» [16, с. 24]. Роману властива філософічність, рефлексивність, численні відступи оповідача, у яких розмірковується над антропологічними, історичними, релігійними питаннями, які є складнішими, ніж їх зазвичай описують. Натомість оповідач прагне з'ясувати цю природу явищ і описати їх не дефінітивно, а через зображення ситуацій, у яких розкриваються вчинки та психологія людей. Крім того, романові А. Рой властива параболічність: поставлені ключові філософські питання на початку твору знаходять відповідь із розвитком сюжету. Фабула твору складається з окремих циклічних компонентів, кожен із яких, замикаючись, переростає в інший: «Шістдесят паломників-індусів згоріли у вогні живцем. Паломники поверталися додому з Айодх'ї, куди відвезли церемоніальні цеглини, призначені для фундаменту великого індуїстського храму, який мав постати на місці старої мечеті. Коли вночі, уві сні, померла Устад Кульсум Бі, її з великою пишнотою поховали на кладовищі Хіджрон-Ка-Кханках у Мехраулі, але Бомбейський Шовк була похована на кладовищі Анджум. Ховали тут і багатьох інших хіджр з усього Делі. (Таким чином, імам Зіяуддін отримав відповідь на поставлене колись, давним-давно, запитання: «Скажіть мені, люди, де вас ховають, коли ви вмираєте? Хто обмиває ваші тіла? Хто вимовляє молитви?»))» [16, с. 52].

Розвиток цивілізації, як показує політичне життя в теперішній Індії, заходить у глухий кут навіть на тих територіях, де люди мають давні релігійно-філософські традиції, де поривання в

метафізичне буття є частиною щоденного життя, яке передбачає практики духовного очищення. У такому разі криза цивілізації спричинена загалом викривленою глобальною політикою, спрямованою не на утвердження в цивілізації ціннісних вимірів, а на використання (ресурсів, сили тощо). Саме антропоценний спосіб бачення світу в романі показує, що в центрі системи відносин між природою й цивілізацією має бути не «людина як найвища цінність», а природа. Письменниця підштовхує читачів до думки, що спосіб бачення світу має змінитися. Проте навіть буддистський світогляд, спрямований на максимальне дистанціювання від соціальної реальності буденного життя, не може бути панацеєю, оскільки людина (носії буддистської традиції) усе одно вписана в систему соціальних відносин. Отже, зміни мають відбуватися в політиках, які покладені в основу державного устрою на планеті.

Ядерна зброя є об'єктом критики і в іншому романі британської (шотландської) авторки Елі (Алі) Сміт (Ali Smith) «Зима» ("Winter", 2017 р.). У цьому романі антропоценна проблематика пов'язана із сімдесятилітньою Айріс (Iris). Свого часу Айріс була протестувальницею під час виступів *Greenham Common*, спрямованих проти дислокації ядерної зброї НАТО на території Великої Британії в Беркширі.

Роман «Міністерство граничного щастя» А. Рой пропонує погляд на події в Індії, проте водночас у творі зображено тенденції, що мають стосунок до планетарного життя. Передусім згадано ситуацію 11 вересня 2001 р., яка вплинула й на життя в Індії та сусідніх країнах. Індія, де людина заглиблена в індуїстську або буддистську філософію, показана як мультикультурний і транскультурний світ (ідеться не лише про розташування в одній площині, а й про трансфер релігійних смислів і цінностей у цьому просторі), у якому має місце цивілізаційний конфлікт. Конфлікти стають об'єктом медіа й перетворюються вже на напівправду або ж, навпаки, на фейки, які масово поширюють у світі, формують у споживачів медіаінформації відповідне ставлення до проблеми: «Люто змагалися між собою телевізійні канали, навперербій показували картини року під рубрикою «приголомшливих новин», і ніхто не помічав іронії. Телевізійні магнати розіслали своїх недосвідчених, але красивих юних репортерів містом, яке ці молоді створення вкрили, немов яскравий висип. Ці хлопчики й дівчатка впевнено ставили свої порожні, нікчемні запитання. Вони запитували бідних, як бути бідними, бездомних – як бути бездомними, голодних – як бути голодними» [16, с. 58]. Оповідачеві властива філософічність і алегоричність, що не заперечує іронічного ставлення до зображуваного і прагнення показати

абсурдність того, що відбувається в реальному житті. Зрештою, через втручання медіа часом стає неможливим розрізнити, де справжня реальність, а де симулякрна дійсність.

Анджум – приклад людини-гермафродита, проте це відхилення довгий час є табу в самій родині (до 9 років мати приховує інформацію про наявність вагіни у хлопця) від чоловіка. На тлі релігійних протистоянь лише поезія в романі представлена як особливе духовне явище, здатне давати відповіді в найтяжкі моменти: «Він (батько Анджум – Д. Д.) вірив у цілющу силу поезії, вірив, що поезія може вилікувати або принаймні значно сприяти лікуванню від практично будь-якої хвороби» [16, с. 33]. Проте, як зауважує оповідач, навіть тієї миті, коли батько довідується про особливість сина, не зміг згадати вірша до такого моменту. Вихід за межі цієї традиції позбавляє людину відчуття стабільності. Анджум у романі вносить хаос у світ батьків і загалом це «хімерний» персонаж, для якого немає чітко прийнятих у суспільстві соціальних норм і правил. Унаслідок цього Анджум обирає для себе відхід від родини й життя у Кхвабгасі.

Висновки. Наукові питання, що виникають у контексті антропоценної проблематики, визначають особливий вектор розвитку роману, який інкорпорує в себе позалітературні елементи (наукові теорії, терміни, реалії тощо). Яскравим прикладом такого твору є «Міністерство граничного щастя» А. Рой. Залучення наукових чи науково-популярних фрагментів, а також безпосередньо термінів і наукових даних (результати геологічних і загалом природничих досліджень) реалізує принцип не постмодерністської «усейдності» тексту, спрямованої на гру з наративами, а цілком конкретну соціальну інтенцію, покликану привернути увагу читачів романів до гострих, соціально значущих екологічних проблем. Розв’язання цих складних питань можливе за умови зміни світоглядних позицій (і науковців, і політиків, і пересічних громадян), які повинні сприймати природу як самодостатнє, незалежне явище, яке має власні закони розвитку. З огляду на це антропогенна діяльність людини має бути кардинальним чином переосмислена, а технології повинні бути орієнтовані передусім на збереження природи, а не на досягнення нових благ для людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бовсунівська Т. Теорія роману : навчальний посібник. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2017. 448 с.
2. Дроздовський Д. Метафізичний детермінізм і постметафізичне мислення в романі «Хмарний атлас» Д. Мітчелла. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія «Філологія»*. 2019. Т. 30 (69). № 3. Ч. 2. С. 160–165.
3. Дроздовський Д. Особливості переходу постмодернізму в постпостмодернізм у британському та американському романах. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих учених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2020. № 30. С. 165–171. DOI: 10.24919/2308-4863.2/30.212302.
4. Овчаренко Н. Постколоніальні проєкції канадської прози. Одеса : Фенікс, 2018. 512 с.
5. Atwood M. *Dire Cartographies: The Roads to Utopia and the Handmaid's Tale*. New York : Knopf Doubleday Publishing, 2015. 36 p.
6. Atwood M. In *Other Worlds: SF and the Human Imagination*. Toronto : Signal, 2011. 255 p.
7. Atwood M. It's not climate change – It's everything change. *Medium*. 27 July 2015. URL: <https://medium.com/matter/it-s-not-climate-change-it-s-everything-change-8fd9aa671804>.
8. Bonneuil C., Fressoz J.-B. *The Shock of the Anthropocene : The Earth, History and Us*. New York : Verso Books. 320 p.
9. Castree N. Changing the Anthro(s)cene: Geographers, global environmental change and the politics of knowledge. *Dialogues in Human Geography*. 2015. № 5 (3). P. 301–316.
10. Crutzen P.J., Stoermer E.F. The “Anthropocene”. *Global Change*. 2000. Newsletter 41. P. 17–18.
11. Dalby S. Anthropocene formations: Environmental security, geopolitics and disaster. *Theory, Culture & Society*. Epub ahead of print 11 August 2015. DOI: 10.1177/0263276415598629.
12. Macfarlane R. Generation Anthropocene : How humans have altered the planet for ever. We are living in the <...>. *The Guardian*. April 1, 2016. URL: <https://www.theguardian.com/books/2016/apr/01/generation-anthropocene-altered-planet-for-ever>.
13. McEwan I. *Solar*. London : Jonathan Cape, 2010. 285 p.
14. McKenzie W. *Molecular Red: Theory for the Anthropocene*. London : Verso. 304 p.
15. Mentz S. Enter Anthropocene. *Glasgow Review of Books*. 9/27/2015. P. 1610. URL: <https://arcade.stanford.edu/blogs/enter-anthropocene-c1610>.
16. Roy A. *The Ministry of Utmost Happiness*. London : Alfred A. Knopf, 2017. 449 p.
17. Smith Z. *Elegy for a Country's Seasons*. April 2014. URL: .

18. The Routledge Companion to Twenty-First Century Literary Fiction / Ed. by D. O’Gorman and R. Eaglestone. London ; New York : Routledge, 2018. 474 p.
19. Trexler A. Anthropocene Fictions : The Novel in a Time of Climate Change. University of Virginia Press, 2015. 272 p.
20. A Stratigraphical Basis for the Anthropocene / C.N. Waters et al. London : Geological Society Publishing, 2014. 321 p.

REFERENCES

1. Bovsunivska T. (2017). *Teoriia romanu; navch. posib.* Kyiv: VPTs “Kyivskiy universytet”. 448 s. [in Ukrainian]
2. Drozdovskyi, D. (2019). Metafizychnyi determinizm i postmetafizychnye myslennia v romani “Khmarnyi atlas” D. Mitchella // *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V.I. Vernadskoho. Seriia: Filolohiia*. Tom 30 (69). № 3. Chastyna 2. P. 160–165. [in Ukrainian]
3. Drozdovskyi, D. (2020). Osoblyvosti perekhodu postmodernizmu v postpostmodernizm u brytanskomu ta amerykanskomu romanakh // *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskiy zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobytiskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka*. № 30. P. 165–171; <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/30.212302> [in Ukrainian]
4. Ovcharenko N. (2018). *Postkolonialni proektsii kanadskoi prozy*. Odesa : Feniks. 512 p. [in Ukrainian]
5. Atwood, M. (2015). *Dire Cartographies: The Roads to Utopia and the Handmaid’s Tale*. New York: Knopf Doubleday Publishing. 36 p.
6. Atwood, M. (2011). *In Other Worlds: SF and the Human Imagination*. Signal, Toronto. 255 p.
7. Atwood, M. (2015). “It’s not climate change – It’s everything change” // *Medium*, 27 July. Retrieved from: <https://medium.com/matter/it-s-not-climate-change-it-s-everything-change-8fd9aa671804>
8. Bonneuil, C., Fressoz, J.-B. (2016). *The Shock of the Anthropocene: The Earth, History and Us*. New York: Verso Books. 320 p.
9. Castree, N. (2015). Changing the Anthro(s)cene: Geographers, global environmental change and the politics of knowledge. *Dialogues in Human Geography*. 5 (3). Pp. 301–316.
10. Crutzen, P.J., Stoermer, E.F. (2000). The “Anthropocene”. *Global Change Newsletter*. № 41. Pp. 17–18.
11. Dalby, S. (2015). Anthropocene formations: Environmental security, geopolitics and disaster. *Theory, Culture & Society*. Epub ahead of print 11 August 2015. DOI: 10.1177/0263276415598629.
12. Macfarlane, R. (2016). Generation Anthropocene: How humans have altered the planet for ever. We are living in the <...> // *The Guardian*. April 1, 2016. Retrieved from: <https://www.theguardian.com/books/2016/apr/01/generation-anthropocene-altered-planet-for-ever>.
13. McEwan, I. (2010). *Solar*. London: Jonathan Cape. 285 p.
14. McKenzie, W. (2015). *Molecular Red: Theory for the Anthropocene*. London: Verso. 304 p.
15. Mentz, S. (2015). Enter Anthropocene, p. 1610 // *Glasgow Review of Books*. 9/27/2015. Retrieved from: <https://arcade.stanford.edu/blogs/enter-anthropocene-c1610>
16. Roy, A. (2017). *The Ministry of Utmost Happiness*. London: Alfred A. Knopf. 449 p.
17. Smith, Z. (2014). *Elegy for a Country’s Seasons*. Retrieved from: .
18. *The Routledge Companion to Twenty-First Century Literary Fiction* (2018). Edited by Daniel O’Gorman and Robert Eaglestone. London ; New York: Routledge. 474 p.
19. Trexler, A. (2015). *Anthropocene Fictions: The Novel in a Time of Climate Change*. University of Virginia Press. 272 p.
20. Waters, C.N., Zalasiewicz, J.A., Williams, M., Ellis, M.A., Snelling, A.M. (2014). *A Stratigraphical Basis for the Anthropocene*. London: Geological Society Publishing. 321 p.

СОПОСТАВИТЕЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ТВОРЧЕСТВА Н.В. ГОГОЛЯ И ЛУ СИНЯ В КИТАЙСКОМ ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИИ: ПРОБЛЕМЫ ПЕРИОДИЗАЦИИ

Ли Хайин

аспирант

Институт филологии

Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

бульв. Тараса Шевченка, 14, Киев, Украина

orcid.org/0000-0002-4553-3391

lizi317323@gmail.com

Ключевые слова:

*сопоставительный анализ,
Лу Синь, Н.В. Гоголь,
революционная парадигма,
литературная парадигма.*

В статье осуществляется сопоставительный анализ исследований, посвященных творчеству Лу Синя и Н.В. Гоголя в китайском литературоведении, систематизируются подходы к проведению подобного анализа, практиковавшиеся в разные периоды, обосновывается необходимость изучения различных парадигм, определявших направления сравнительных исследований в Китае, поскольку это поможет понять историю развития литературной критики в этой стране. Лу Синь и Н.В. Гоголь – два великих мастера литературы, сопоставительный анализ их произведений является классической темой не только в Китае, но и во всем мире. Традиционные сравнительные исследования их произведений часто были сосредоточены на таких аспектах, как влияние творчества Н.В. Гоголя на произведения Лу Синя, отличия в используемых литературных приемах, специфика образов человека, художественная идея произведений, цель творчества и т.д; при этом недостаточно внимания уделялось осмыслению подходов к исследованию творчества обоих писателей, соответственно, данная тема остается одной из наиболее актуальных в рамках сравнительного анализа творчества этих писателей. В Китае данная тема изучалась в работах таких исследователей, как Линь Вэйна (林伟娜), Гао Юй (高玉), Хуан Фаю (黄发有).

Цель данной работы заключается в изучении 70-ти летней истории сопоставительного анализа творчества Н.В. Гоголя и Лу Синя в контексте развития китайской литературы и литературоведения.

В процессе исследования было установлено, что историю сопоставительного анализа творчества Лу Синя и Гоголя в Китае в течение 70 лет можно разделить на 3 этапа: 1) 20–40 годы XX века: знакомство с творчеством Н. Гоголя в Китае, его распространение и первоначальное изучение; 2) 50–70 годы XX века: появление революционной парадигмы; 3) после 80-х годов XX века: формирование литературной парадигмы.

Изучение работ китайских исследователей позволило установить, что с развитием литературной теории в Китае сравнительный анализ творчества Лу Синя и Гоголя осуществлялся на основании разных подходов, и парадигма исследования изменялась от революционной к литературной.

ЗІСТАВНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ТВОРЧОСТІ М.В. ГОГОЛЯ ТА ЛУ СІНЯ В КИТАЙСЬКОМУ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ: ПРОБЛЕМИ ПЕРІОДИЗАЦІЇ

Лі Хайїн

аспірант

Інститут філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

бульв. Тараса Шевченка, 14, Київ, Україна

orcid.org/0000-0002-4553-3391

lizi317323@gmail.com

Ключові слова: порівняльний аналіз, Лу Сінь, М.В. Гоголь, революційна парадигма, літературна парадигма.

У статті здійснюється порівняльний аналіз досліджень, присвячених творчості Лу Сіня та М.В. Гоголя у китайському літературознавстві, систематизуються підходи до проведення подібного аналізу, що практикувалися в різні періоди, обґрунтовується необхідність вивчення різних парадигм, які визначали напрямки порівняльних досліджень в Китаї, оскільки це допоможе зрозуміти історію розвитку літературної критики в цій країні. Лу Сінь і М. В. Гоголь – два великих майстри літератури, порівняльний аналіз їхньої творчості є класичною темою не тільки в Китаї, але й у всьому світі. Традиційні порівняльні дослідження їхніх творів часто були зосереджені на таких аспектах, як вплив творчості М.В. Гоголя на твори Лу Сіня, відмінності в літературних прийомах, що використовуються, специфіка образів людини, художня ідея творів, мета творчості тощо, при цьому недостатньо уваги приділяється осмисленню підходів до дослідження творчості обох письменників, відповідно, ця тема залишається однією з найбільш актуальних у межах порівняльного аналізу творчості цих письменників. У Китаї цю тему вивчали Лінь Вейна (林炜娜), Гао Юй (高玉), Хуан Фаю (黄发有).

Мета пропонованої розвідки полягає в дослідженні 70-тирічної історії зіставного дослідження творчості М.В. Гоголя та Лу Сіня в контексті розвитку китайської літератури та літературознавства.

У процесі дослідження було встановлено, що історію порівняльного аналізу творчості Лу Сіня і Гоголя в Китаї протягом 70 років можна розділити на 3 етапи: 1) 20-40 роки ХХ століття: знайомство з творчістю М. Гоголя в Китаї, його поширення і початкове вивчення; 2) 50-70 роки ХХ століття: поява революційної парадигми; 3) після 80-х років ХХ століття: формування літературної парадигми.

Вивчення робіт китайських дослідників дозволило встановити, що з розвитком літературної теорії в Китаї, порівняльний аналіз творчості Лу Сіня і Гоголя здійснювався на підставі різних підходів, і парадигма дослідження змінювалася від революційної до літературної.

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE WORKS OF N.V. GOGOL AND LU XUN IN CHINESE LITERATURE: PROBLEMS OF PERIODIZATION

Li Haiying

Postgraduate Student

Institute of Philology

of Taras Shevchenko National University of Kyiv

Tarasa Shevchenko blvd, 14, Kyiv, 01601

orcid.org/0000-0002-4553-3391

lizi317323@gmail.com

Key words: *comparative analysis, Lu Xun, N.V. Gogol, revolutionary paradigm, literary paradigm.*

The article provides a comparative analysis of studies devoted to the work of Lu Xun and N.V. Gogol in Chinese literary criticism, systematizes the approaches to conducting such an analysis that were practiced in different periods, substantiates the need to study various paradigms that determined the directions of comparative research in China, as this will help to understand the history of the development of literary criticism in this country. Lu Xun and N.V. Gogol are two great masters in literary circles, comparative analysis of their works is a classic and endless topic not only in China, but throughout the world. Traditional comparative studies of their works are often focused on such aspects as the influence of N.V. Gogol on Lu Xun, differences in literary techniques, the specificity of characters, artistic ideas, the purpose of creativity, etc. Not enough attention is paid to comprehending the approaches to the study of the works of both writers, therefore this topic remains one of the most relevant in the framework of a comparative analysis of their works. In China, this topic was studied by Lin Weina (林炜娜), Gao Yu (高玉), Huang Fayou (黄发有).

The purpose of this work is to study the 70-year history of the comparative analysis of the works of N. V. Gogol and Lu Xun in the context of the development of Chinese literature and literary criticism.

During the research, it was found that the history of the comparative analysis of the works of Lu Xun and Gogol in China for 70 years can be divided into 3 stages: 1) 1920s-1940s: acquaintance with the work of N. Gogol in China, its spread and initial study; 2) 1950s-1970s: the emergence of the revolutionary paradigm; 3) after the 1980s: the formation of the literary paradigm.

The study of the works of Chinese researchers made it possible to establish that with the development of literary theory in China, a comparative analysis of the works of Lu Xun and Gogol was carried out on the basis of different approaches, and the research paradigm changed from revolutionary to literary.

Постановка проблемы. Сопоставительное исследование творчества Лу Синя и Н.В. Гоголя, двух великих мастеров литературы, до сих пор вызывает интерес китайских и зарубежных ученых-литературоведов. Исследуя работы, посвященные сопоставительному анализу творчества Гоголя и Лу Синя, можно утверждать, что данная тема уже длительный период актуальна в литературных исследовательских кругах Китая, более того, изучение данной темы велось с точки зрения различных подходов и теорий. Выбор сопоставительного анализа творчества Лу Синя и Н.В. Гоголя как объекта исследования обусловлен, прежде всего, наличием большого объема материалов по данной проблематике. По данным *China*

*National Knowledge Infrastructure*¹, количество научных работ (статьи и диссертации), посвященных творчеству Н.В. Гоголя, с 1946 г. по 2021 г., составило 1610. Из них работ о сопоставлении творчества Лу Синя и Гоголя за указанный 70-летний период достигло 306. Основные аспекты сопоставительного анализа включают перевод Лу Синем произведений Гоголя на китайский язык, влияние творчества Н.В. Гоголя на творчество Лу Синя, отличия в литературных приемах, специфику образов человека в произведениях

¹ Китайская национальная электронная платформа научных продуктов. Включает китайские научные журналы на английском и на китайском языках, диссертации и ежегодники по широкому спектру дисциплин.

этих писателей, художественная идея, цель творчества, сравнительный анализ повестей *Записки сумасшедшего* и *Дневник сумасшедшего* (или же *Записки сумасшедшего*) и т. д.

Эти исследования, с одной стороны, демонстрируют историю развития современной китайской литературы, с другой стороны, показывают изменение и развитие литературоведения в Китае. Изучая имеющиеся работы, можно заметить, что научная парадигма исследований творчества Лу Синя и Н.В. Гоголя в течение 70 лет сильно изменилась от *революционной к литературной*. Термины *революционная парадигма* (革命范式)² и *литературная парадигма* (文学范式)³ переведены с китайского языка из-за их уникальности в китайском литературоведении. Изучение любого предмета, как правило, проходит в рамках определенной парадигмы, а смена парадигм происходит под влиянием многих факторов, включая эстетические, социальные и политические, а также под влиянием зарубежных теорий и подходов.

Цель статьи заключается в изучении 70-ти летней истории сопоставительного анализа творчества Н.В. Гоголя и Лу Синя в контексте развития китайской литературы и литературоведения.

Научная новизна. Данная статья представляет собой попытку систематического изучения истории сопоставительного анализа творчества Н.В. Гоголя и Лу Синя в Китае за последние 70 лет.

Изложение основного материала исследования. Считается, что сопоставительный анализ Н.В. Гоголя и Лу Синя в Китае за последние 70 лет можно разделить на три этапа, изучение творчества этих писателей в 50-70-х годах XX века и после 80-х годов XX века демонстрирует совершенно разные подходы. В 50-70-х годах XX века китайские ученые высоко оценивали политическую функцию литературы, а после 80-х годов в китайском литературоведении основное внимание начинают уделять эстетической функции.

1. Причины, по которым китайские ученые придают большое значение сопоставительному анализу Гоголя и Лу Синя

Во-первых, *влияние русской литературы на развитие современной китайской литературы*. В процессе зарождения и развития современной китайской литературы русская литература сыграла важную роль, особенно наглядно проявилось это в период «*Движения четвертого мая*» 1919 г., когда произведения русской литературы массово переводились на китайский язык. По статистике *Антологии современной китайской лите-*

ратуры, за период с 1917 по 1927 гг., в Китае было издано 200 переводов литературно-художественных изданий, среди которых 65 русских литературных произведений, 31 французское, 24 немецких и 21 английское [4]. В процессе перевода литературных произведений переводится и создается ряд исследований о русской литературе.

В сентябре 1921 года был издан вкладной лист № 12 *Fiction Monthly*, в который была включена специальная тема – *Изучение русской литературы*, и где содержались такие статьи, как: *Происхождение русской литературы* (Чжэн Чжэндуо), *Биография четырех великих русских писателей* (Гэн Цичжи), *Биография 30 современных русских писателей* (Шэнь Яньбин), *Русская эстетика и искусство* (Го Шаоюй), *Эпическая поэма в русской литературе* (Шэнь Цзэминь), а так же многие статьи Лу Синя, Цюй Цюбо и Гэн Цичжи. Эти переводческие работы и знакомство с русской литературой соответствовали потребностям в интеллектуальном просвещении на фоне социальной революции в Китае, оказали глубокое влияние на возникновение *литературы Движения четвертого мая* и современной китайской литературы в целом.

Во-вторых, *Лу Синь – один из первых переводил и рекомендовал произведения Гоголя китайским читателям*. В 1934 году его перевод с японского гоголевской повести *Нос* был напечатан в журнале *Иностранные литературные произведения: перевод*. В 1920 году Лу Синь начал перевод с немецкого языка поэмы *Мертвые души* (первый том), который публиковался с марта по октябрь 1935 года в сборнике *Всемирная библиотека* под редакцией Чжэн Чжэндуо. В 1935 году, обнаружив в своем переводе с немецкого языка много неточностей, Лу Синь, несмотря на то, что его состояние здоровья ухудшилось, решил издать перевод с языка оригинала *Полного собрания сочинений Гоголя*. Из-за смерти Лу Синя в 1936 году этот проект не был осуществлен. В год смерти Лу Синя в журнале *Иностранные литературные произведения: перевод* вышел перевод поэмы Гоголя *Мертвых души* (второй том). Позже все эти переводы вошли в *Полное собрание сочинений Лу Синя*.

В-третьих, *произведения Гоголя оказали сильное влияние на творчество Лу Синя*. Лу Синь неоднократно заявлял сам, что его повести были созданы «на основании прочитанных сотен иностранных произведений и полученных медицинских знаний» [12, с. 524], «Я брал пример, в основном, с зарубежной литературы» [12, с. 434]. Он заимствовал идеи и методы у зарубежных писателей, среди которых Гоголь считается «одним из самых любимых». В 1918 году Лу Синь написал рассказ *Дневник сумасшедшего*, название которого,

² Китайский ученый Гао Юй изображает такое понятие как «изучение произведения Лу Синя с аспекта политической революции»

³ Китайский ученый Линь Вэйна использует термин «эстетическая парадигма».

форма дневника, главная идея и призыв в конце «Магушка, спаси твоего бедного сына!» очень схожи с *Записками сумасшедшего* Гоголя, хотя социальный фон у этих двух произведений разный. Лу Синь в своем рассказе критиковал устаревшую социальную систему и культуру Китая того периода. *Дневник сумасшедшего* – первый в истории современной китайской литературы рассказ, написанный на языке *байхуа*⁴; его идеи стали обобщением идей современного китайского просвещения, оказали глубокое влияние на развитие литературоведения Китая в XX веке.

2. 20-40 годы XX века: знакомство с творчеством Гоголя в Китае, его распространение и первоначальное изучение

Лу Синь – один из первых китайских ученых, обративших внимание на творчество Гоголя. В 1907 году в статье *О силе дьяволизма* он писал: «Гоголь был мастером в изображении тьмы общественной жизни» [12, с. 89] и «воодушевлял своих соотечественников невидимыми следами слез и печали» [12, с. 66].

Интерес к творчеству Гоголя активизировался в Китае в 20-е годы XX века. В июле 1920 года Гэн Цзичжи перевел рассказ *Коляска* из *Петербургских повестей*, через год Гэн Цзичжи представил в переводе повесть *Записки сумасшедшего* и издал в журнале *Fiction Monthly*. В 1926 году в центре внимания переводчиков оказалась повесть *Шинель*, автором перевода был Вэй Суйюань. В 30-40-х годах XX века немало произведений Гоголя уже было переведено на китайский язык, некоторые из них (глава вторая из поэмы *Мертвые души*, *Записки сумасшедшего*, *Портрет*, *Коляска*) были включены в *Сборник рассказов Гоголя* (1934 г, Сяо Хуацин). В 1936 году Мэн Шихуань перевел циклы повестей *Вечера на хуторе близ Диканьки* и *Миргород*; в 1948 году Цзян Чуньфан издал комедию *Игроки*.

В этот период начинается изучение творчества Гоголя. Гэн Цзичжи в статье *Биография четырех великих русских писателей* признавал Гоголя первым писателем-реалистом в России, и первым в литературе Китая заимствовал высказывание *смех сквозь слезы*. В 1923 году Чжэн Чжэньдуо опубликовал в *Fiction Monthly* статью *Главная история русской литературы*, в которой отмечал, что у произведений Гоголя реалистический стиль. В 1927 году Чжэн Цычуань в труде *История современных повестей в Европе и Америке* отметил, что «творчество Гоголя является началом реализма в русской повести» [19, с. 45]. В 1935 году в журнале *Издание* была опубликована статья *Мертвые души Гоголя* (Чжоу Ян), в

которой автор утверждал, что поэма *Мертвые души* «внесла выдающийся вклад в формирование критического реализма в России» [20, с. 621], а сатира на бюрократов-чиновников в данном произведении Гоголя показывает «ярмарку пороков» феодального общества России» [20, с. 621].

Лу Синя интересует в произведениях Гоголя забота о реальном обществе и о судьбе маленького человека. В статье *Как я начал писать* он отмечал: «Меня интересует тема борьбы в литературном произведении, что непременно относится к восточно-европейской литературе, поэтому я много читаю произведений писателей из России, Польши и стран Балканского полуострова..... Помню, что самые любимые писатели, произведения которых мне нравилось читать, – это Гоголь и Сенкевич» [12, с. 525]. В эссеистике Лу Синя неоднократно говорил о *Мертвых душах*, например, оценивал героев: «Всего описал 5 типичных помещиков, они действительно сатирические, но на самом деле, кроме старухи (Коробочки) и скряги Плюшкина, у всех есть свои прелести. Что касается крепостных крестьян, там нет ничего милого; то, что они искренне приходили на помощь помещикам, не только не приносило никакой пользы, но и наоборот, вредило. Гоголь сам является помещиком» [11, с. 363]. Лу Синя высоко оценивал творчество Гоголя, считал, что знакомство с его произведениями принесет пользу Китаю, поэтому он активно знакомил китайских читателей с творчеством Гоголя.

Лу Синь сам впервые сделал сравнительный анализ своего творчества и творчества Гоголя.

В 1935 году в предисловии ко второму тому *Антологии современной китайской литературы* он сопоставил *Записки сумасшедшего* и *Дневник сумасшедшего*: «Русский писатель Гоголь в 1834 году написал *Записки сумасшедшего*..... Но цель *Дневника сумасшедшего* Лу Синя – проявить недостатки родового строя и феодальных нравственных норм, поэтому произведение его является более критическим и значительным» [11, с. 241]. Лу Синя оценивает произведение с точки зрения мотивации его творения, что, в сочетании с предыдущими комментариями Лу Синя о Гоголе, приводит к выводу: Лу Синя представлял и переводил произведения Гоголя с четкой целью – «С помощью зарубежных произведений изменить устаревшие обычаи и улучшить общество» [3, с. 2]. Лу Синя придавал большое значение революционности в творчестве Гоголя, надеялся использовать его для пробуждения китайского народа, позволить им отказаться от старых, укоренившихся в их мышлении идей, изучать передовой опыт и культуру других стран мира, способствовать изменениям в обществе и процветанию страны. Под влиянием произведения *Дневник сумасшедшего* в

⁴Разговорный китайский язык, который начал формироваться в Китае в начале династии Тан (VII-Xвв.) и впоследствии стал основой современного китайского языка

китайской литературе происходит подъём *романа на актуальную тематику*. Многие работы были посвящены социальной реальности, критике и разоблачению национализма. В этот же период и другие китайские ученые начали изучение творчества Лу Синя и Гоголя. Значительное влияние на более поздних ученых оказали высказывания и оценки самого Лу Синя.

3. 50-70 годы XX века: появление революционной парадигмы

С конца 19 века, особенно после Синьхайской революции 1911 года, в Китае были популярны реформы традиционной культуры. Многие интеллигенты под влиянием западной культуры (включая культуру Японии после реставрации Мэйдзи) выступали за реформы в традиционной литературе и языке Китая, формировали *Движение за новую литературу*. В то время было переведено на китайский язык и представлено Китаю большое количество иностранных литературных произведений; китайские писатели заимствовали опыт иностранной литературы для создания произведений новых стилей с новыми темами и идеями на литературном языке *байхуа*, что стало начальным этапом развития современной китайской литературы. В то время русский критический реализм, представленный произведениями Гоголя, был очень популярен в Китае. После основания Китайской Народной Республики под влиянием международных отношений и идеологии *левая литература* постепенно занимает доминирующие позиции, социалистический реализм, революционный романтизм и революционный реализм стали ведущими направлениями. В целом китайская литература постепенно стала закрытой для мировой литературы, под влиянием теории соцреализма и произведений советской литературы в китайской литературе и науке о ней сформировалась уникальная *революционная парадигма*, которая характерна и на этом этапе для сопоставительного анализа творчества Гоголя и Лу Синя.

В 1952 году Фэн Сюэфэн в статье *Лу Синь и Гоголь – К столетию со дня смерти Н.В. Гоголя* исследовал влияние русского автора на китайского и пришёл к выводу, что Лу Синь подражал Гоголю из-за того, что видел социальную функцию и роль гоголевского произведения в литературе. Фэн Сюэфэн отметил, что поскольку Лу Синь жил в период социальной революции в Китае, «реализм в его произведениях, в свою очередь, естественно, был более прогрессивными и революционными, чем в произведениях Гоголя...» [7].

В контексте *революционной парадигмы*, прогрессивность и социальная функция произведений стали главным предметом интереса китайских ученых, в том числе в области сравнительного литературоведения. В 1957 году Фэн Веньбин указывал: «Когда Лу Синь создавал такое искусство

с воспитательным значением, он не взял образ из своего социального класса, как Гоголь, что указывало бы на чрезвычайно глубокие идеологические чувства Лу Синя. Он хотел воспитывать людей своего социального класса, а в результате пробуждал угнетённых и эксплуатируемых маленьких людей и стойко стоял на их стороне» [6, с. 53]. Лу Яодун прямо написал: «Гоголь был недоволен только некоторыми темными явлениями в обществе, а Лу Синь хотел ниспровергнуть все старое общество» [13, с. 53].

Чрезмерное внимание к значению прогрессивности и социальной функции литературных произведений приводило к игнорированию их эстетической ценности. В 1961 году Хань Чанцзин отмечал: «Несмотря на влияние Гоголя, творческие методы Лу Синя под руководством демократической революции и коммунизма, конечно, намного более зрелы и превосходны, чем Гоголя» [9, с. 36]. В 1963 году он подчеркивал: «У них в повестях *Записки сумасшедшего* близкие жанры и методы выражения, но степень идейности произведений разная» [10, с. 79].

4. Период после 80-х годов XX века: формирование литературной парадигмы

Начиная с 80-х годов XX века, когда *культурная революция* (1966–1976) в Китае уже завершилась и начала активно внедряться *политика реформ и открытости*, в том числе в сферах культуры, образования, экономики, науки и техники и др., в литературе, наряду с традиционным реализмом и романтизмом, зарождаются модернизм, постмодернизм и литература в стиле постмодернизма, к которым в китайском литературоведении относят туманную поэзию, посттуманную поэзию, авангардизм, экспериментальный роман, новый исторический роман, новый реалистический роман и т.д. Раскрепощение мышления повлекло за собой свободу творчества, благодаря чему было создано много прекрасных литературных произведений. Данная смена парадигмы нашла свое отражение в серии конференций, посвященных творчеству, литературе и искусству, и проведенных в рамках IV съезда Всекитайской ассоциации работников литературы и искусства. В поздравительной речи на церемонии открытия данного съезда Дэн Сяопин сказал: «В теории искусства нужно поощрять разные точки зрения и свободные дискуссии между разными направлениями» [5, с. 6], и это открыло новый широкий путь для развития литературной критики в Китае.

С 80-х годов XX века появилось много исследований, посвященных вопросам сравнительного анализа творчества Гоголя и Лу Синя, свободных от односторонности и ограниченности, обусловленных *революционной парадигмой*. В этот период ученые, с одной стороны, следовали точке

зрения, что Гоголь сильно повлиял на творчество Лу Синя, с другой стороны, осознавали неточность и односторонность сопоставлений исключительно с позиций диктуемых *революционной парадигмой* подходов и методов. Шао Бочжоу в статье *Три вопроса о Записках сумасшедшего* рассматривал жанр, образ главного героя, степень идейности и творческий метод двух одноименных повестей, и пришел к выводу, что *Дневник сумасшедшего* Лу Синя не подражание, а результат творческого переосмысления: во-первых, безумец у Гоголя является настоящим умалишенным, а у Лу Синя — символическим образом; во-вторых, Гоголь — реалист, а Лу Синь близок к символизму. Существенную роль в интерпретации среды, обстоятельств и персонажа сопоставляемых произведений сыграли время, пространство и социальные условия. Гоголь творил *Записки сумасшедшего* в феодально-крепостнической Российской империи после поражения восстания декабристов, а в период творческой деятельности Лу Синя феодальная монархия в Китае была уже свергнута и общество срочно нуждалось в раскрепощении мышления. Именно поэтому, по сравнению с Лу Синем, «мышление у Гоголя не достигло высоты революционной демократии» [16, с. 24].

В то же время внимание китайских ученых привлекло развитие литературоведческих исследований за рубежом. В 1981 году Шень Юй перевел статью чешского исследователя Ярослава Пруссека *Былое Лу Синя: предвестник китайской современной литературы*.

Из-за взрыва исследований произведений Лу Синя и Гоголя в конце 80-х годов начали упорядочивать и систематизировать историю сопоставительного анализа Лу Синя и Гоголя, чему посвящена, например, статья *Краткое изложение сопоставительного анализа Лу Синя с русской и советской литературой* (Ли Чуньлинь).

С 90-х годов XX века в результате освобождения от ограниченности *революционной парадигмы* и развития новых литературных теорий в сопоставительном анализе творчества Лу Синя и Гоголя проявляется тенденция к диверсификации. Основное внимание уделяется литературным характеристам, поэтическим достоинствам произведений, *литературная парадигма* постепенно заменяла *революционную парадигму*. Например, Ван Чжигэн фокусируется на влиянии эстетических принципов творчества Гоголя на современную китайскую литературу, представленную Лу Синем. Исследователь полагает, что эстетический принцип Гоголя — *смех сквозь слезы* — оказал влияние на развивающуюся в китайской литературе сатиру благодаря тому, что был введен в литературный дискурс благодаря переводам Лу Синя, который и сам был приверженцем такого подхода

к изображению действительности, например, в произведениях *Кун И-цзи*, *Подлинная история А-Кью*. Ван Чжигэн считал, что произведения Лу Синя наполнены атмосферой, близкой гоголевскому «смеху сквозь слезы» [17, с. 45].

В статье *Психическая реальность, стоящая за образами* Яо Итин проанализировала художественный мир произведений двух авторов с одинаковым названием (*Записки сумасшедшего*) и установила, что *луна у Гоголя недостижимая, как поэтическое жилище человечества*, а появление *лунного света* в творчестве Лу Синя означает «пробуждение разума и совести в глубине души безумца» [18, с. 15]. Кроме того, образ *собаки* у Лу Синя также проявляет значение «поедать людей». Автор считает, что, заимствуя эти образы, Лу Синь локализовал их. Сунь Юй рассматривал перевод и понимание творчества Гоголя Лу Синем как типичный пример, того, что «выражает психическое состояние и ценностные ориентации у современных китайских писателей при изучении зарубежной литературы. Критическое сознание и эстетическая эволюция в китайской литературе тесно связаны с добровольным принятием иностранной литературы писателями Китая» [15, с. 13]. Лу Синь не догматически наследовал Гоголя, а творил «на основании родовой традиции и культуры» [15, с. 13].

Ли Аньци в статье *История изучения повести «Записки сумасшедшего» Лу Синя в Китае в контексте влияния одноимённого произведения Н.В. Гоголя* рассматривается преемственность и различия во взглядах китайских учёных в разные периоды (с 1919 г. и до сегодняшнего дня) в отношении вопроса связи между двумя указанными одноимёнными произведениями в Китае. В этой статье автор также отметила, что, по мнению китайских ученых, у Лу Синя существуют заимствования из Гоголя «на уровне формы (оба произведения написаны в жанре дневника, повествование ведётся от первого лица; такого опыта не было в китайской литературе до повести Лу Синя), на стилевом уровне (большинство исследователей признают доминирующим направлением двух произведений реализм, хотя ряд ученых отмечает в двух повестях черты таких стилей, как романтизм и символизм)» [1, с. 32].

Чжоу Сяовэй в статье *Исследование творчества Н.В. Гоголя в Китае* проанализировал творчество Н.В. Гоголя в контексте межкультурной коммуникации. Автор отметил, что «ироническая манера Лу Синь в значительной степени усвоена из стиля Гоголя. Главными особенностями творчества Лу Синя, унаследованными от Гоголя, являются следующие две черты: — ирония над бытовыми явлениями; — ирония с намёком. Обе особенности связаны с крылатыми выражениями Гоголя» [2, с. 145].

Выводы. Сопоставительный анализ творчества Лу Синя и Гоголя давно стал предметом исследования китайских ученых. В начале XX века русская литература массово переводилась на китайский и глубоко влияла на развитие современной китайской литературы. Как один из первых переводчиков Лу Синь не просто сделал большой вклад в перевод и распространение произведений Гоголя в Китае, но и создал под влиянием русского классика ряд произведений, ставших классикой современной китайской литературы.

В разные периоды развития современной китайской литературы и литературоведения проявлялось разное отношение к литературе, творчеству конкретных авторов, и вопросам литературного процесса. До создания Китайской Народной Республики изучение Гоголя в Китае оставалось на первичном этапе, в 50-70-х годах XX века имело место изучение характера творческих связей Лу Синя и Гоголя в рамках *революционной парадигмы*, с 80-х годов по сегодняшний день сформировалась и стала доминирующей *литературная парадигма*.

Рассмотрение истории сопоставительного анализа творчества Лу Синя и Гоголя позволяет сделать следующие выводы:

1. Социальная среда и потребность в реформе мышления в разные периоды развития Китая сильно влияет на фокус исследований ученых. Лу Синь занимает важное место в развитии *левой литературы* Китая. Мао Цзэдун в свое время отметил, что произведения Лу Синя идеологически выдержаны, поэтому китайские исследователи стали уделять больше внимания роли этих произведений в обществе и их идеологической направленности, чем эстетической ценно-

сти. В течение долгого времени после основания Китайской Народной Республики исследование творчества Лу Синя в целом велось с точки зрения его социально-исторической ценности, что невольно акцентировало внимание на *революционном* характере его произведений и превращало их в эталон измерения *прогрессивности* для произведений других авторов, пренебрегая при этом их эстетическими аспектами и постепенно отклоняясь от самой литературы.

2. *Революционная парадигма* в изучении литературных произведений является продуктом национального кризиса и непрерывных социальных волнений, с которыми Китай столкнулся после Опиумной войны 1840 года. В рамках *революционной парадигмы* как одной из литературных теорий обращается внимание на *прогрессивность* в ходе истории и социальную функцию творчества, литературные произведения рассматриваются как инструмент пробуждения народа и содействия социальному прогрессу, а многие классические китайские и зарубежные литературные произведения, которые не соответствуют такому требованию, девальвируются и подвергаются критике, литературное творчество при этом становится более однообразным.

3. Появление переводов произведений западной литературной критики в Китае стимулирует развитие китайского литературоведения. По словам Гао Юй, «каждый прорыв в изучении современной китайской литературы связан либо с самостоятельным развитием литературоведения в Китае, либо с внедрением западных литературных теорий там» [8, с. 176]. В результате таких процессов научная парадигма в изучении творчества Лу Синя и Гоголя изменилась от *революционной* к *литературной*.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ли Аньци. История изучения повести «Записки сумасшедшего» Лу Синя в Китае в контексте влияния одноимённого произведения Н.В. Гоголя. *Litera*. 2019. № 4. С. 26–34.
2. Чжоу Сяовэй. Исследование творчества Н.В. Гоголя в Китае. Гуманитарный вектор. Сер. Философия. Культурология. 2016. Т. 11, № 2. С. 143–147.
3. 曹靖华. 从“五四”初期的外国文学介绍谈起. *世界文学*. 1959. Вып. 4. С. 2-6.
4. 陈国恩. 论俄苏文学对20世纪中国文学的影响. *外国文学研究*. 2004. Вып. 2. С. 97–103.
5. 邓小平. 在中国文学艺术工作者第四次代表大会上的祝词(一九七九年十月三十日). *文艺理论与批评*. 1997. С. 4–9.
6. 冯文炳. 阿Q正传. *东北人民大学人文科学学报*. 1957. Вып. Z1. С. 43–79.
7. 冯雪峰. 鲁迅和果戈里——为果戈里逝世百年纪念而作. *人民日报*. 1952.03. 04.
8. 高玉. 文学理论与中国现当代文学研究. *社会科学*. 2020. Вып. 2. С. 171–181.
9. 韩长经. 鲁迅论俄国批判的现实主义文学. *文史哲*. 1961. Вып. 2. С. 33–40.
10. 韩长经. 鲁迅早期思想所受俄国古典文学的影响. *山东大学学报(语言文学版)*. 1963. Вып. S7. С. 68–80.
11. 鲁迅. *鲁迅全集*. 人民文学出版社. 北京. 1973.
12. 鲁迅. *鲁迅全集*. 人民文学出版社. 北京. 2005.
13. 陆耀东. 论《呐喊》《彷徨》的几个艺术特色. *武汉大学学报(人文科学)*. 1962. Вып. 2. С. 50–63.
14. 普鲁塞克·雅罗斯拉夫, 沈于. 鲁迅的《怀旧》. *中国现代文学的先声. 文学评论*. 1981. Вып. 5. С. 66–69.

15. 孙郁. 鲁迅与果戈理遗产的几个问题. 文学评论, 2013. Вып. 3. С. 5–14.
16. 邵伯周. 《狂人日记》研究三题. 上海师范大学学报(哲学社会科学版). 1983. Вып. 2. С. 16–24.
17. 王志耕. 果戈理的审美原则与中国新文学. 上海大学学报(社会科学版). 1990. Вып. 6. С. 42-48.
18. 姚怡婷, 意象背后的心理真实, 文学评论, 2011. С. 15.
19. 郑次川. 欧美近代小说史. 上海. 商务印书馆. 1927. С. 45.
20. 周扬. 果戈理的死灵魂. 文学. 1935. С. 621.

REFERENCES

1. Li Anqi. Istoriya izucheniya povesti zapiski sumasshedshego lu sinya v kitae v kontekste vliyaniya odnoimyonogo proizvedeniya n v gogolya [Analysis of Chinese studies of Lu Xun's novel 'Notes of the madman' in terms of the influence of Nikolai Gogol's same-named novel]. Litera. 2019. № 4. С. 26-34.
2. Zhou Xiaowei. Issledovanie tvorchestva n v gogolya v kitae [Research of N. V. Gogol's Works in China]. Humanitarian Vector. Series Philosophy. Cultural Studies. 2016. Vol. 11, No 2. P. 143–147.
3. Cai Jinghua. Cong “Wusi” Chuqi de Waiguowenxuejieshao Tanqi[From the Foreign Literature Introduction in preliminary stage of “May Fourth Movement”]. World Literature. 1959. Vol. 4. P. 2-6. [in Chinese]
4. Chen Guoen. Lun Su'ewenxue dui 20 Shiji Zhongguowenxue de Yingxiang [the Russian Soviet Literature Influence on modern Chinese Literature in the 20th Century]. Foreign Literature Studies. 2004. Vol. 2. P. 97-103. [in Chinese]
5. Deng Xiaoping. Zai Zhongguo Wenxueyishu Gongzuozhe Disici Daibiaodahuishang de Zhuci [Speech greeting the Fourth Congress of Chinese writers and artists]. Theory and Criticism of Literature and Art . 1997. P. 4-9. [in Chinese]
6. Feng Wenbing. A QZhengzhuan [The True Story of Ah Q]. Northeast People's University Journal Social Sciences Edition. 1957. Vol. Z1. P. 43-79. [in Chinese]
7. Feng Xuefeng. Guogeli he Lu Xun——Wei Guogeli Shishibainian Ji'nian erzuo [Gogol and Lu Xun——For the Death centenary of N. V. Gogol]. People's Daily. 1952.03.04 [in Chinese]
8. Gao Yu. Wenxuelilun yu Zhongguo Xiandaiwenxue de Wenxueyanjiu [Literary Theory and Chinese Modern Literature Research]. Journal of Social Sciences. 2020. Vol. 2. P. 171-181. [in Chinese]
9. Han Changjing. Lu Xun lun E'guo Pipande Xianshizhuyi Wenxue [Lu Xun's Comment on Russian Critical Realism Literature]. Journal of Literature, History & Philosophy. 1961. Vol. 2. P. 33-40. [in Chinese]
10. Han Changjing. Lu Xun Zaoqisixiang Suoshou E'guogudianwenxue de Yingxiang [The Influence of Russian Classical Literature on Lu Xun's Early Thoughts]. Journal of Shandong University (Philosophy and Social Sciences). 1963. Vol. S7. P. 68-80. [in Chinese]
11. Lu Xun. Lu Xunquanji [Complete Works of Lu Xun]. People's Literature Publishing House. Beijing. 1973. [in Chinese]
12. Lu Xun. Lu Xunquanji [Complete Works of Lu Xun]. People's Literature Publishing House. Beijing. 2005. [in Chinese]
13. Lu Yaodong. Lun Nahan, Panghuang de Jige Yishutese[Many artistic skills of “Call To Arms” and “Pang Huang”]. Wuhan University Journal (Arts Humanity). 1962. Vol. 2. P. 50-63. [in Chinese]
14. Pulusaike· Yaluosilafu, Shen Yu. Lu Xun de “Huaijiu”: Zhongguo Xiandaiwenxue de Xiansheng [Lu Xun's “Huaijiu”: Harbinger of Chinese Modern Literature]. Literary Review. 1981. Vol. 5. P. 66-69. [in Chinese]
15. Sun Yu. Lu Xunyu Guogeli Yichande Jigewenti[Lu Xun and Many questions about Gogol's literature]. Literary Review. 2013. Vol. 3. P. 5-14. [in Chinese]
16. Shao Bozhou. Kuangrenriji Yanjiusanti [A Madman's Diary: three questions]. Journal of Shanghai Normal University(Philosophy Social Sciences Edition). 1983. Vol. 2. P. 16-24. [in Chinese]
17. Wang Zhigeng. Guogeli de Shenmeiyuanze yu Zhongguo Xinwenxue [Gogol's Aesthetic Principles and Chinese Modern Literature]. Journal of Shanghai University(Social Sciences Edition). 1990. Vol. 6. P. 42-48. [in Chinese]
18. Yao Yiting. Yixinag Beihoude Xinlizhenshi[Psychic reality behind toposes]. Literary Review. 2011. С. 15. [in Chinese]
19. Zheng Cichuan. Oumei JindaiXiaoshuoshi [The history of Modern fiction in Europe and America]. Commercial Press. Shanghai. 1927. P. 45. [in Chinese]
20. Zhou Yang. Guogeli de Sihunling [Dead Souls of Gogol]. Literature. 1935. P. 621. [in Chinese]

УДК 821.161.2.0: 689-055.2
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2021-1-35>

ОБРАЗ ЖІНКИ-РУКОДІЛЬНИЦІ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ХІХ СТОЛІТТЯ (ЗА ТВОРАМИ І. КОТЛЯРЕВСЬКОГО «НАТАЛКА ПОЛТАВКА», Т. ШЕВЧЕНКА «НАЗАР СТОДОЛЯ», О. КОБИЛЯНСЬКОЇ «ЗЕМЛЯ»)

Осіпенко Н. С.

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри української літератури, українознавства та методик їх навчання

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

вул. Садова, 2, Умань, Черкаська область, Україна

orcid.org/0000-0002-7542-7821

n.s.osipenko@udpu.edu.ua

Ключові слова: жіноча доля,
художній текст, праця,
вишивання, дівчина.

Стаття присвячена аналізу образу жінки-рукодільниці у творах І. Котляревського «Наталка Полтавка», Т. Шевченка «Назар Стодоля», О. Кобилянської «Земля». Розглядаються людські якості, які уособлюють найкращі риси жіночого характеру: доброту, сердечність і хазяйновитість. Особлива увага приділяється праці, що увиразнює людські чесноти та вдачу. У статті акцентовано увагу на жіночих образах літератури ХІХ століття, які різняться рівнем життя та поглядами. Як і в реальному світі, так і на сторінках художніх творів кожна героїня має свою долю.

Відповідно до мети статті здійснено аналіз образу жінки-рукодільниці, яку розуміємо як жінку, що займається рукоділлям, у творах І. Котляревського «Наталка Полтавка», Т. Шевченка «Назар Стодоля», О. Кобилянської «Земля». У дослідженні наведено приклади з художніх творів про життя і побут українських героїнь, описи дівчат-красунь у вишитому вбранні; сімейні звичаї і обряди, що супроводжуються використанням вишитих рушників, виготовлених самими дівчатами та жінками; охарактеризовано техніки шиття та процес вишивання.

У результаті дослідження образів жінок-рукодільниць у творах І. Котляревського «Наталка Полтавка», Т. Шевченка «Назар Стодоля», О. Кобилянської «Земля» з'ясовано, що кожна героїня славилася високими естетичними вподобаннями, розвиненими трудовими навичками, опануванням технології виготовлення й оздоблення речей побуту, одягу. Усі ці якості позитивно впливали на їхній авторитет у суспільстві та протилежної статі.

Статус «жінка-рукодільниця» додавав особистості поваги (подекуди навіть спостерігалося поклоніння таланту та трудолюбству), допомагав людині жити, виконувати складну справу життя, ушляхетнював душу, підіймав над посередністю, поліпшував емоційний стан, робив дівчину витонченою, був ознакою готовності до подружнього життя, моральної краси і досконалості.

Аналіз жіночих образів у вищезазначених художніх творах дозволяє зробити висновок, що ідеалом для українських письменників була жінка-рукодільниця, берегиня, у якій гармонійно поєднуються працелюбність, зовнішня і внутрішня краса, високорозвинений естетичний смак.

**REPRESENTATION OF A CRAFTSWOMAN IN THE UKRAINIAN LITERATURE
OF 19TH CENTURY (BASED ON THE WORKS “NATALKA POLTAVKA”
BY I. KOTLIAREVSKYI, “NAZAR STODOLIA” BY T. SHEVCHENKO,
AND “ZEMLIA” BY O. KOBLYANSKA)**

Osipenko N. S.

Ph. D. in Pedagogy,

Associate Professor at the Department of Ukrainian Literature,

Ukrainian Studies and Methodology Department

Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

Sadova str., 2, Uman, Cherkasy region, Ukraine

orcid.org/0000-0002-7542-7821

n.s.osipenko@udpu.edu.ua

Key words: *woman's fate,
literary text, labour,
embroidery, girl.*

The article deals with the analysis of women's representation in such Ukrainian literary works as “Natalka Poltavka” by I. Kotliarevskiy, “Nazar Stodolia” by T. Shevchenko, and “Zemlia” by O. Kobylanska. The author highlights the human qualities that signify the best traits of the character such as kindness, cordiality and domesticity. It is stated that the labour activity is paid particular attention to as it can accentuate human potential and the temperament.

According to the main aim of the article the author examines the image of a craftswoman, being realized as a woman who is engaged in embroidery and needlework, in “Natalka Poltavka” by I. Kotliarevskiy, “Nazar Stodolia” by T. Shevchenko, and “Zemlia” by O. Kobylanska.

The article emphasizes the woman images in the literature of the 19th century. The author states that they are different according to living standards, temperaments and point of view. Similarly to a real person, each heroine follows her own destiny in works of art.

The study also provides examples of Ukrainian heroines' everyday life, descriptions of beautiful girls in embroidered clothes, family customs and rituals accompanied by the use of embroidered towels, made by the girls and women themselves. Besides, sewing techniques and embroidery process have been characterized.

After examining the craftswomen representation in “Natalka Poltavka” by I. Kotliarevskiy, “Nazar Stodolia” by T. Shevchenko, and “Zemlia” by O. Kobylanska, the author concludes that the heroines had high aesthetics, which was highly valued in the people's worldview. Besides, they were skilled in various activities and technologies of manufacturing and decoration of household items, clothes, that gave them prestige in the society and commitment of the opposite sex.

Consequently, the status of a craftswoman added respect to the individual (in some places there was even a worship of talent and hard work), helped a person to live and to overcome difficult tasks of life, ennobled the soul, improved emotional state, made a woman elegant, was a sign of moral beauty and perfection.

The examined literary texts allow concluding that an ideal for Ukrainian writers was a Ukrainian craftswoman, a guardian of her home and family, who harmoniously combines diligence, exte

Сьогодення актуалізує потребу переосмислення цінностей та надання об'єктивної характеристики образам класичних творів, а надто жіночих, як орієнтирів щодо сенсу життя, ідеалів, моральних настанов, що характеризують людську душу і відображають епоху, у якій жила і творила особистість, свідомо переймала духовно-етичні цінності й естетичні уявлення рідного етносу.

У літературознавчій науці накопичено значний досвід дослідження жіночих образів. Ця тема була предметом дослідження відомих учених М. Грушевського, М. Євшана, С. Єфремова, М. Костомарова, І. Огієнка, І. Франка, залишається актуальною в сучасних наукових розвідках І. Драча, М. Жулинського, О. Забужко, М. Кудрявцева, С. Максимчук-Макаренка, Г. Шалацької, О. Щербак та інших.

Зазначені автори розглядали образ жінки-матері, жінки-берегині родинного вогнища, жінки, яка є носієм моральних чеснот, жінки-патріотки рідної землі, жінки-вдови, кріпачки, селянки, інтелігентки, представниці певної професії тощо.

На думку С. Єфремова, саме через жіночі образи «найкраще можна пізнати національну вдачу, національний дух, саму навіть національну ідею кожного народу. Адже завжди і всюди жінка творила й охороняла домашнє вогнище, під її доглядом та піклуванням були всі «хатні справи», отже, й традиції роду, а значить, і самої породи певного ґрунту людей. Саме в жіночих постатях знаходять своє втілення найтиповіші вияви національного духу, найглибші його ознаки та разом і ті загальні змагання, які хвилюють почуття» [4, с. 334]. Жіночий образ, на переконання М. Кудрявцева, відіграє у творі значну роль «як суб'єкт нації у виборі моральних орієнтирів, сенсу життя, ідеалів, що визначають злет чи падіння, самоствердження чи деградацію, людяність чи бездуховність, прогрес чи стагнацію» [7, с. 289].

Жіночі типи у творчості українських класиків XIX ст., зокрема Т. Шевченка й О. Кобилянської, розглядав М. Євшан [3]. Окремих особливостей змалювання жіночих образів драми «Назар Стодоля» у системі духовних цінностей першої половини XIX ст. торкалася Г. Шалацька (віддзеркалення духовних цінностей у свідомості окремої особистості, роль жінки-берегині в їхній трансформації за різних умов буття, сутнісні характеристики окремої особи і суспільства загалом) [11]. Образ жінки-матері, жінки-берегині, жінки-воїна, які яскраво і неординарно постають в українській літературі та живописі XIX – пер. пол. XX ст., в українській та європейській культурах, аналізує К. Откович (жіночий чинник в аксіологічному вимірі української духовної культури XIX – початку XX ст.) [9].

Нас цікавив образ жінки-рукодільниці, який став прикметою національної ідентифікації, джерелом вивчення сімейної обрядовості, окремих

технік, світоглядних уявлень наших предків про традиційний одяг. Встановлено, що образ жінки-рукодільниці, дівчини-вишивальниці й донині залишається малодослідженим та є яскравим уособленням народного ремесництва в українській літературній спадщині.

Мета статті – дослідити та проаналізувати образ жінки-рукодільниці у творах І. Котляревського «Наталка Полтавка», Т. Шевченка «Назар Стодоля», О. Кобилянської «Земля».

Українська жінка в народному світогляді вважається хранителькою сімейного затишку й уособлює в собі найкращі риси характеру: доброту, сердечність і хазяйновитість. Вона завжди славилась як вправна рукодільниця і була майстринею на всі руки. Традиційна вишита сорочка та вишитий рушник, здавна оспівані у фольклорі, вражають своєю унікальністю та донині прославляють Україну на весь світ.

Усна красна словесність величає рукодільця та навчає молодих дівчат працювати: «Не лінуйся, дівонько, рушники вишивати – буде чим гостей шанувати», «Як неділя, то й сорочка біла. Хочеш сорочку мати – не треба зівати», ототожнює красу дівчини з вишитою сорочкою: «Рукави – як писанка, а личко – як маків цвіт» [5, с. 456].

Насамперед зазначимо, що поняття «жінка-рукодільниця» розуміємо як «жінка, яка займається рукоділлям» [10, с. 906]. А «рукодільця – виготовлення яких-небудь виробів, речей ручним способом; ручна (перев. жіноча) робота» [10, с. 906].

Образ жінки наскрізно проходить через українську літературу, але лівова частка творів XIX – початку XX ст. розкриває питання побуту та сімейних стосунків. Полігоном для нашого дослідження стали яскраві зразки класичної літератури XIX ст., у яких зображується доля дівчат і жінок різного стану, змальовуються життя і побут українських героїнь з описом дівчат-красунь у вишитому вбранні; згадуються обряди, що супроводжуються використанням вишитих рушників, виготовлених самими дівчатами та жінками; подекуди особливо інформативними є описи технік шиття та вишивання.

У п'єсі І. Котляревського «Наталка Полтавка» головна героїня – дочка Горпини Терпилихи, бідна дівчина, яка кохає Петра, чотири роки вірно жде його із заробітків. Вона не кріпачка, вільна, живе з матір'ю, шиттям заробляє собі та матері на життя. Головна героїня не тільки словами, а й піснями розкриває свою вдачу. Пісня «Ой я дівчина Полтавка» – це ліричний автопортрет героїні, простої української дівчини, що подобається своєю красою, веселою та жартівливою вдачею і вірністю всією душею Петрові.

Уже під час першої зустрічі з Возним бачимо, що Наталка розумна, пряма, чесна, відверта,

Наталку не страшить тяжка праця, аби весь вік жити з коханим.

Доповнює портрет пісня, з якої ми дізнаємося, що Наталка небагата, проста, але чесного роду, не соромиться прясти, шити і носити воду:

«Видно шляхи полтавській і славному Полтаву,
Пошануйте сиротину, і не вводьте в славу.

Не багата я і проста, та чесного роду,

Не стижуся прясти, шити, і носити воду» [6, с. 234].

Про хазайновитість Наталки вдало говорить Виборний: «Золото – не дівка! Наградив Бог Терпилиху дочкою. Крім того, що красива, розумна, моторна і для всякого діла дотепна, – яке у неї добре серце, як вона поважає матір свою, шанує всіх старших себе; яка трудяща, яка рукодільниця; себе і матір свою на світі держить». І ще він зауважує: «<...> Всі матері приміром ставлять її своїм дочкам». «Ай Наталка! Ай Полтавка! От дівка, що і на краю пропасті не тільки не здригнулася, но і другого піддержує» [6, с. 251].

Усе це вказує на те, що в народі високо цінувалися майстерність, естетика побуту, уміння та навички виготовлення й оздоблення одягу. За традицією вважалося, що рукодільця є окрасою дівчини, а опанування техніки крою та вишивки вбрання – готовністю до подружнього життя.

Можна провести паралель між образами Наталки Полтавки та Галі із драми Тараса Григоровича Шевченка «Назар Стодоля». Головна героїня – Галя, дочка пана-сотника, переймає погляди на життя не від свого батька, а від «челяді» та від волелюбного хорунжого Назара. Дівчина весела, по-дитячому жартівлива, наївно вірить у можливість здобути своє щастя. Та з кожною життєвою перепоною Галя мужніє, стає рішучішою. Вона вірна своєму коханому. Йї ніхто більше не потрібен: «Та я й не хочу, щоб на мене другі дивилися!» [12, с. 23].

Коли батько лякає її, що не дасть приданого, Галя відповідає сміливо і рішуче, що, як і всі, буде заробляти: «Вона сама вишивала [хустку] і гроші на шовк сама заробляла» [6, с. 18]. Незважаючи на високий чин батька, героїня не цурається праці – сама вишивала хустки та готувала рушники. З мови сватів проглядається прихильне ставлення до дівчини, яка виявляє себе вмілою та працюючою, рукодільницею: «Спасибі й тобі, дівко, що рано вставала, тонку пряжу пряла, придане придбала» [12, с. 28].

Галя була впевнена, що вміння працювати руками не дасть їй пропасти. Вона ладна краще вмерти, ніж іти заміж за нелюба, протриває бажанню свого батька, його моралі, пориває з ним.

У драмі «Назар Стодоля» автор показав дівчину, яка не підкоряється батькові, не розділяє його поглядів. Образ головної героїні підкреслює той факт, що є жінки, які мають власну думку,

обстоюють її, нічого не роблять проти власної волі. І простежується така стійкість характеру в тих, які вміли працювати, займатись рукоділлям.

Отже, героїня відповідає народному уявленню про ідеал, постає як самодостатня особистість. Назар високо оцінює впевненість, любов до праці та безстрашність коханої, уважає, що «кращої її нема <...>» [12, с. 38].

У повісті О. Кобилянської «Земля» висвітлено одвічні проблеми – людини і землі, злочину й кари, батьків і дітей. У художньому творі вирізняються образи жінок-трудівниць, жінок-рукодільниць. Серед них Докія, її дочка Парасинка, але найяскравіше виділяється образ Анни – наймички, яка завжди знаходила вільну хвилину для душевної справи – рукоділля.

До рукоділля українок у селянських родинах матері та бабусі привчали змалку, визнаючи необхідність цього заняття впродовж усього життя.

У першому розділі повісті, де говориться, що Парасинка дійшла того віку, щоб виходити заміж, з'являються згадки про рукоділля: «Докія ладила вже для неї рушники, постіль і білля. Се останнє шила собі дівчина сама. А як прегарно! Неначе швачка! Коли інші дівчата й жінки перепихали й витягали голку крізь полотно, як патик, вона вживала наперстка й шила такими дрібонькими штихами, мов маком засівала. Окрім того, вишивала на рукавах червоною, жовтою і чорною заплочкою найкращі й найтрудніші взірці з пам'яті, а вкінці складала назад у скриню таке чисте й незім'яте шитво, неначе б не дотикалася його ніколи руками <...>» [5, с. 18].

Докія, як і кожна мати, хотіла для єдиної доньки кращої долі. Хоч і руки золоті вона мала, та важко ними на життя заробляти. Шукала мати заможного чоловіка в пару доньці. Мати переконує Парасинку вийти заміж за Тодорика. А та задумалася, чи буде їй до лиця в білім рушнику (серпанку): «Згадала, як то інші дівчата будуть їй завидувати, особливо ті старші, що ось вона вже молодиця!<...>» [5, с. 42].

Цікавим для нашого дослідження є образ Анни. Уперше ми зустрічаємо її на весіллі в Парасинки. Автор намагається підкреслити, що дівчина мала покладистий характер та була трудівницею: «Анна, панська наймичка, робітниця в покоях, марна й неначе бронзова статуя, стояла скромно в однім куті світлиці недалеко світла й дивилася великими, зворушеними, німим горем переповненими очима нерухомо на одну пару» [5, с. 98].

Один із головних героїв – коханий Анни, Михайло. У його родині прийнято було не сидіти без діла та трудитись коло власної землі. Михайло бачив, що Анні будь-яка робота не страшна. І саме її покохав, хоч знав, що батькам не сподобається його вибір нареченої-наймички.

О. Кобилянська вдало описує, що саме вражає серце Михайлове. Дівчина була іншою: завжди берегла і природню красу, і вже не нові речі. Читач спостерігає за думками Михайла: «Була інша, як другі сільські дівчата. Не знав, саме докладно, чим різнилася від інших, не застановлявся над тим ніколи глибше. Він відчував лише сліпо різницю. Була ніжніша й тонких обичаїв. Була в одежі все чиста, а гарне темне волосся її було в порядку» [5, с. 134].

Нерідко Анна ставала об'єктом для розмов. Оцінювали як її постать, так і вбрання ошатне, яке сама вишивала, і те, що пані дарувала: «По службі, щоправда, зближались до неї і обступали її дівчата, оглядали її одіж, її гарно вишиту сніжно-білу сорочку, її маленькі срібні ковточки, що дістала одного разу від пані <...>» [5, с. 175].

Відчутне у словах автора і співчуття до героїні. Адже в сім'ї Анни саме вона заробляла гроші й відразу відносила матері, а не витрачала на себе: «Мати ж мучила її та била доти, доки вона не віддавала їх до останнього феника. Таким чином була її будучність обмежена на працю рук, неустанный пострах перед матір'ю і остротою брата. Пізнання та свідомість великої бідноти, а з тим почуття своєї безповоротності настроїли її і без того до поваги й думання склонну натуру поважно до глибини душі. Її щоденні сходи з панею і панною, чутливими і благородними жінками, що її дуже любили за її тиху та консеквентну вдачу, відібрало її єству жорстокість і неповоротність некультурної селянки з першої руки, а натомість надало її поважній душі корму, гнучкості і свого роду інтелігенції» [5, с. 175].

Анна змалку працювала, а із чотирнадцяти років вже наймитувала, автор підкреслює її простоту та повагу до інших: «Не вмiла читати й писати. До писання не склалися її пальці, звиклі лиш до «грубшої» праці, а до читання не ставало часу. Все і всюди манила праця, і свобідних хвиль в її скромнім житті не бувало. Та зате заховала її дівоча душа, із-за умних і щирих наук і присторог благородних жінок, білість і чистоту. Пригадувала дику цвітку, що виростала в затишку лісу, далеко від голосного світу, або диких голубів» [5, с. 203].

Старші, поважні й багатші газдині, як Докія, що бували частіше в панській хаті, любили і ставилися до Анни із прихильністю. Проти них вона була покірна та цілувала їх, коли зустрічалися в неділю і свята, у руки. Їм це було мило, і вони, цілуючи її в чоло, називали її «доньцею», але простіші не мали для неї серця.

Її легкість у роботі хатній, готуванні страв та догляді за речами не раз викликала насмішки з боку інших дівчат та жінок: «Вона навчилася в дворі багато, чого вони не знали і чого дівчина не могла затаїти – вигладжувати білля, варити і т. ін., – а що се незнання тої роботи не годилося

з їхньою гідністю газдинь, то вони глумилися з неї і кепкували при кожній нагоді. Вона дивиться лише, аби на ній сорочка була біла, – говорили, – але чи її скриня заповняється біллям, се вже її не обходить. Відай, треба буде дві пари волів, аби потягнули її скриню до хати чоловікові, як дістане якого, бо одна пара не встигне» [5, с. 212].

Або знов: «Вона вмiє білля вигладжувати й наперстком шити, але тим вона не доробиться ані землі, ані чоловіка. До землі треба з сапою приступати, а до чоловіка – з повними руками. Але, може, їй придасться коли й наперсток. Лишиться без даху над головою, бо в неї мамка і братчик такі, що за те не тяжко, тоді вона поставить собі його на голову, й він їй стане за покривало <...>» [3, с. 216]. Але і тут наша героїня не втрачає віри в майбутнє: «То добре, що хоч руки були в неї здорові. Ті руки допоможуть їй, аби їй як тяжко було в житті, бо й що було діяти? Світ для всіх. Для багатців і убогих» [5, с. 218].

Із твору ми дізнаємось, що Анна зійшлась із Михайлом та готувалась до весілля – вишивала сорочку. Хлопець убачав в Анні не лише добру дівчину, але й справну майстриню. Саме тому заспокоював її тим, що згадував про її умілість та завзятість. Відволікаючи від важких думок, обіцяв спільне життя в сім'ї та достатку: «Від сьогодні за рік будеш ти в мене газдинею і будеш не собі, але мені сорочку шити. І не чорною волічкою вишивати, а самим червоним шовком і хіром, золотом. «Оце ти собі пам'ятай! – сказав він весело. – Журитися нема чого! Що снилося, то снилося! А що я кажу, то вже кажу!». При тих словах вдарив себе п'ястком у свої груди, що аж задудніло. І, усміхнувшись, розсталися» [5, с. 243].

Та не судилося їм бути разом. Попри втрату коханого та дітей, Анна знайшла в собі сили жити далі. Добра репутація майстрині дала можливість повернутись до Докії та стати їй робітницею.

Брат Докії – Петро високо оцінив майстерність Анни: «Руки її хіба з золотом нарівні поставити!» [5, с. 271].

Отже, авторка виписує яскравий образ дівчини-рукодільниці як умілої та завзятої майстрині, вправної в хатній роботі, готуванні страв та догляді за речами. Спілкування з паннами, їхнє прихильне ставлення до Анни надало їй духовності, толерантності, шляхетності та певної інтелігентності тощо.

У результаті проведеного дослідження образів жінок-рукодільниць у творах І. Котляревського «Наталка Полтавка», Т. Шевченка «Назар Стодоля», О. Кобилянської «Земля» з'ясовано, що кожна героїня славилася високими естетичними вподобаннями, розвиненими трудовими навичками виготовлення й оздоблення речей побуту, одягу. Статус «жінка-рукодільниця» додавав особистості поваги (подекуди навіть існувало поклоніння

таланту та трудолюбству), допомагав людині жити, виконувати складну справу життя, ушляхетнював душу, підіймав над посередністю, поліпшував емоційний стан, робив жінку витонченою, був ознакою моральної краси і досконалості.

Перспективу подальших досліджень убачаємо у вивченні образу-жінки рукоділь-

ниці в інших творах української літератури XIX–XX ст. На особливу увагу заслуговує художнє зображення народної вишивки, опису народного вбрання, технології виготовлення. Цей матеріал важливий у дослідженні національного світогляду, характеру, естетичних уподобань української дівчини, жінки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ганжа Д., Гонюк О. Трансформація образу жінки в українській літературі кінця XIX – першої половини XX ст. *Філологічні науки : збірник наукових праць студентів та викладачів факультету / упор. О. Панченко*. Дніпро, 2017. С. 18–22.
2. Демченко І. Особливості поетики Ольги Кобилянської. Київ : Твім-інтер, 2001. 208 с.
3. Євшан М. Жінка в українській літературі. Жени рускі. *Дивослово*. 2009. № 5. С. 57–60.
4. Єфремов С. Історія українського письменства. Київ : Феміна, 1995. 688 с.
5. Кобилянська О. Земля : повість. Київ : Знання, 2020. 318 с.
6. Котляревський І. Енеїда ; Наталка Полтавка : п'єса. Київ : Веселка, 2000. 325 с.
7. Кудрявцев М. Своє і чуже : історико-літературознавчі та компаративістичні студії. Кривий Ріг, 2007. 368 с.
8. Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Київ : Либідь, 1993. 765 с.
9. Откович К. Ілюзія свободи: образ жінки від традиціоналізму до модернізму : монографія. Київ : КАРБОН, 2010. 210 с.
10. Словник української мови : в 11-и т. 1977. Т. 8. С. 906 URL: http://ukrlit.org/slovnnyk/slovnnyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh (дата звернення: 04.06.2021).
11. Шалацька Г. Жіночі образи драми «Назар Стодоля» Т. Шевченка у системі духовних цінностей першої половини XIX ст. Шевченкознавчі студії. 2013. Вип. 16. С. 273–282.
12. Шевченко Т. Назар Стодоля. *Твори : у 3-х т. / Т. Шевченко*. Київ : Держлітвидав, 1963. Т. 2. С. 7–40.

REFERENCES

1. Hanzha, D.S., Honiuk, O.V. (2017). Transformatsiya obrazu zhinky v ukrayinskiy literaturi kintsia XIX – pershoi polovyny XX stolittia [Transformation of a woman image in the Ukrainian literature of late 19th – early 20th century]. In *Filolohichni nauky. Zbirnyk naukovykh prats studentiv ta vykladachiv fakultetu*. Dnipro: Aktsent.
2. Demchenko, I. (2001). *Osoblyvosti poetyky Olgy Kobyljanskoyi [The peculiarities of Olga Kobyljanska's literary style]*. Kyiv: Tvim inter.
3. Yevshan, M. (2009). Zhinka v ukrayinskiy literaturi. Zhony ruskiye [A woman in the Ukrainian literature. Russian wives]. *Dyvoslovo*, 5, P. 57–60.
4. Yefremov, S. (1995). *Istoriya ukrayinskoho pysmenstva [History of the Ukrainian literature]*. Kyiv: Femina.
5. Kobyljanska, O. (2020). *Zemlya: povist [Land: novel]*. Kyiv: Znannya.
6. Kotliarevskiy, I.P. (2000). *Eneyida; Natalka Poltavka: pyesa [Eneyida; Natalka Poltavka: play]*. Kyiv: Veselka.
7. Kudryavtsev, M. (2007). *Svoye i chuzhe: istoryko-literaturoznavchi ta komparatyvistychni studiyi [National and foreign: historical, literary and comparative studies]*. Kryvyi Rih: Vydavnychyy dim.
8. Nomys, M. (1993). *Ukrayynski prykazky, pryslyvya i take inshe [Ukrainian proverbs, sayings etc.]*. Kyiv: Lybid.
9. Otkovych, K. (2010). *Iliuziya svobody: obraz zhinky vid tradytsionalizmu do modernizmu: monohrafiya [The illusion of freedom: the image of a woman from traditionalism to modernism: a monograph]*. Kyiv: KARBON
10. *Slovnnyk ukrayinskoyi movy: v 11 tomakh [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes]* (1977). Volume 8. P. 906. URL: http://ukrlit.org/slovnnyk/slovnnyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh (accessed 04.06.2021).
11. Shalatska, H. (2013). Zhinochi obrazy dramy “Nazar Stodolia” T. Shevchenka u systemi dukhovnykh tsinnostey pershoi polovyny XIX st. [Female images in the drama “Nazar Stodolya” by T. Shevchenko in the system of spiritual values of the first half of the 19th century]. *Shevchenkoznavchi studiyi*, 1, 273–282.
12. Shevchenko, T. (1963). *Nazar Stodolia. Tvory u trokh tomakh [Nazar Stodolia. Works in three volumes]*. Kyiv : Derzhlitvydav. V. 2.

УДК 821.111-31.09
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2021-1-36>

СИМВОЛІКА ОБРАЗІВ ВОДНОЇ СТИХІЇ В РОМАНІ В. ГОЛДІНГА «СПАДКОЄМЦІ»

Шаповал О. Г.

*кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри германських мов і зарубіжної літератури
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
вул. Огієнка, 61, Кам'янець-Подільський, Хмельницька область, Україна
orcid.org/0000-0003-0191-3154
shapoval@kpnpu.edu.ua*

Ключові слова: образ, символ,
притча, міф, архетип.

Стаття присвячена аналізу образів водної стихії в романі В. Голдінга «Спадкоємці». Вказано на жанрову своєрідність твору, яка ґрунтується на досягненні гармонійного балансу фабульного й ідейного рівнів притчі, де на рівні фабули роман являє собою трагічну історію про знищення групи неандертальців, а на глибинному філософському рівні втілює ідею діалектики прогресу, за який людству доводиться розплачуватися моральними втратами. З'ясовано, що образ води, як один із найпоширеніших архетипних об'єктів словесно-художньої творчості, набуває особливої ваги у творах притчового та міфологічного характеру, де імпліцитно реалізується вся множина його символічних значень. У статті проаналізовано символічні образи снігу, криги, талої води, озера, болота, ріки, водоспаду і сліз, що репрезентують водну стихію в романі «Спадкоємці». Доведено, що ситуація зміни епох символічно позначається в тексті роману зміною пір року, приходом весни, таненням льоду і снігу. Визначено, що вода символізує народження нової епохи, а лід – того світу, що залишається позаду, застиглих, нерозвинутих потенцій людства і людської свідомості. Дане символічне навантаження образу дозволило тлумачити жах, який у неандертальців викликає вода, як страх перед майбутнім, чужим їм новим часом. Доведено, що образ ріки в тексті роману співвідноситься з міфологічними образами «кордону», «світового шляху», «стрижня всесвіту», а також набуває семантики «ріки мертвих». Охарактеризовано образ водоспаду в його зв'язку з образами «нових людей» та біблійним міфом про гріхопадіння та Втрачений рай. Доведено, що в романі «Спадкоємці» символіка водної стихії має амбівалентний характер. Вода виступає силою водночас життєдайною і смертоносною, рятувальною і ворожою, постійно змінює свій стан – від свіжої і прозорої до каламутної, темної, брудної. Дослідження показало, що символіка образів водної стихії в романі «Спадкоємці» формується на основі поєднання архетипних, міфологічних та індивідуально-авторських уявлень і дозволяє розкрити додаткові зв'язки і значення, імпліцитно закладені в тексті твору.

THE SYMBOLIC MEANING OF THE WATER IMAGES IN THE WILLIAM GOLDING'S "THE INHERITORS"

Shapoval O. H.

Candidate of Philological Sciences,

Senior Lecturer at the Department of the Germanic Languages and Foreign Literature

Kamienets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University

Ohiienko str., 61, Kamienets-Podilskyi, Khmelnytskyi region, Ukraine

orcid.org/0000-0003-0191-3154

shapoval@kpnu.edu.ua

Key words: *image, symbol, parable, myth, archetype.*

The article deals with the analysis of the water images in the W. Golding's "The Inheritors". The novel's genre originality based on a harmonious balance of plot and ideological levels of the parable is pointed out. At the plot level the novel tells a tragic story about the destruction of a group of Neanderthals, and at a deep philosophical level embodies the idea of progress dialectics. It was emphasized that the water image, as one of the most common archetypal objects of verbal and artistic creativity, acquires special significance in parables and myths, where the whole set of its symbolic meanings is implicitly realized. Symbolic water images of snow, ice, melt water, lake, marsh, river, waterfall and tears are analyzed in the article. It is proved that the changing of epochs symbolically reflects in the changing of seasons, the arrival of spring, the melting of ice and snow. It is determined that water symbolizes the birth of a new era, and ice – the world of the past, the frozen, undeveloped potentials of humanity and human consciousness. This symbolic meaning allowed us to interpret the horror that water causes to Neanderthals, as fear of the future. It is proved that the image of the river in "The Inheritors" correlates with the mythological images of the "border", "world path", "core of the universe", and also acquires the semantics of the "river of the dead". The connection of the waterfall image with the images of "new people" and the biblical myth of the Fall and Paradise Lost is characterized in the article. It is proved that in "The Inheritors" the symbolism of the water image has an ambivalent character. Water is represented as a life-giving and deadly, saving and hostile force. It is constantly changing – from fresh and transparent to muddy, dark, dirty. It is concluded that the symbolism of the water images is formed on the basis of a combination of archetypal, mythological representations and author's ideas, that allows to reveal additional connections and meanings implicitly embedded in the text of the novel.

Постановка проблеми. Проблема тотальної невизначеності, епістемологічної й аксіологічної непевності, хисткості всіх засад, з якою людина зіткнулася у ХХ ст., визначила експериментальний напрям розвитку романної творчості, її тяжіння до умовності, інакомовлення, філософичності. Одним із найпродуктивніших шляхів оновлення романного жанру у другій половині ХХ ст. стали різноманітні форми художнього синтезування, що привело до появи таких жанрових форм, як «роман-притча», «роман-міф», «роман-алегорія» тощо. Таким романам властиві високий ступінь узагальнення, універсальність і прозорість сенсу, діалогічна багатозначність і алегоричність. Особливу роль у створенні бага-

тозначного інакомовлення відіграє символічна образність. У літературі та мистецтві символ розглядається як універсальна категорія естетики, як «знак, наділений усією органічністю міфу і невичерпною багатозначністю образу» [1, с. 826]. Згідно з таким тлумаченням, будь-який символ є образом. І навпаки – будь-який образ є, тією чи іншою мірою, символом, оскільки предметність образу і глибинність його сенсу становлять у структурі символу нерозривну єдність. Змістовність символу безпосередньо залежить від його багатозначності, наприклад його співвіднесення зі стрижневими ідеями світової цілісності, з повнотою людського, а ширше – космічного універсуму. Структура ж символу спрямована на те, щоб

«занурити кожен частку явища у стихію «першопричин» буття і дати через це явище цілісний образ світу» [1, с. 826–827]. Отже, символічна образність у творах притчового та міфологічного характеру найповніше реалізує всю множину своїх імпліцитних значень, формує унікально-авторську картину світу.

Художні пошуки британського письменника Вільяма Голдінга завжди тяжіли до жанрового синтезу, використання умовних, притчових форм і відіграли важливу роль у формуванні історико-літературного процесу другої половини ХХ ст. Символічна образність творів В. Голдінга досліджувалась переважно на матеріалі найвідоміших романів письменника («Володар мух» і «Шпиль») у працях Н. Дікен-Фуллера, С. Вайнтрауба, Д. Андерсона, С. Павличко, Л. Мірошниченко, Ю. Шаніної, Д. Єфімової та інших. Наприклад, С. Павличко у книзі «Лабіринти мислення» центральним образом «Володаря мух» називає темряву, а ідейним лейтмотивом визначає «здоровий глузд» (*common sense*), який поступово втрачають діти на острові [2, с. 46]. Образ вогню в романі «Володар мух» досліджувався в наших попередніх розвідках [3], вітчизняна дослідниця Л. Мірошниченко також розглядала цей образ в контексті Гераклітової теорії першостихій [4]. Концепти-архетипи першостихій у творчості В. Голдінга стали предметом дисертаційного дослідження сучасної мовознавиці О. Гринько [5].

Проте роман «Спадкоємці» («*The Inheritors*», 1955 р.), який сам В. Голдінг називав найкращим своїм твором [6, с. 481], досі залишається на периферії голдінгознавства і найчастіше досліджується в контексті загального аналізу ранньої творчості автора. Увагу дослідників привертала проблематика і жанрова своєрідність роману (Дж. Бейкер, С. Вайнтрауб, С. Кошелєв, М. Кечерукова), зв'язок із літературною традицією (А. Нямцу, О. Литвинюк), а вивчення поетики цього твору, зокрема символічної образності, має фрагментарний характер. Зауважимо, що вивчення образів водної стихії здебільшого відбувалось у контексті загального аналізу символіки роману і не було предметом окремого дослідження. Так, у розвідці, присвяченій символіці і проблематиці роману «Спадкоємці», російська дослідниця М. Кечерукова вказує, що «вода займає особливе місце в символіці роману» [7, с. 264], проте зосереджує свою увагу лише на образі водоспаду, слушно зауважує, що його «алегоричне значення дає ключ до розуміння філософського задуму всього роману» [7, с. 264]. О. Гринько розглядає функціонування символів у романі «Спадкоємці» та зазначає лише два репрезентанти символіки водної стихії в романі: *fall (waterfall)* (водоспад) та *weed-tails* (хвостаті трави) [8], залишає поза увагою інші образи.

Мета статті – визначити образи, які представляють водну стихію в романі «Спадкоємці», розкрити їхнє символічне навантаження та дослідити шляхи реалізації символічних значень образів води в тексті роману. Для досягнення поставленої мети в дослідженні використовувались елементи структурно-функціонального методу, міфокритики, комплексного аналізу художнього тексту.

Виклад основного матеріалу. Роман «Спадкоємці» багато в чому розвиває і поглиблює тему співвідношення добра і зла у природі людини і пов'язану з нею проблему людини і цивілізації, заявлену «Володарем мух», що дозволило дослідникам навіть розглядати їх як романи, що утворюють пару [9, с. 43]. Крім того, тут автор продовжує вдосконалювати притчову манеру освоєння дійсності, досягає гармонійного балансу фабульного й ідейного рівнів притчі. На рівні фабули роман являє собою трагічну історію про знищення групи неандертальців, а на глибинному філософському рівні втілює ідею діалектики прогресу, за який людству доводиться розплачуватися багатьма моральними втратами [10, с. 198]. Образи-символи водної стихії постають важливим компонентом розкриття ідейно-філософської концепції автора.

Уже на першій сторінці роману неандертальців зупиняє «онісова болотна вода» [11, с. 11] (тут і далі переклад з англ. наш – *О. Ш.*), з якої зникла колода, яка завжди допомагала племені перейти на інший берег. Болотна вода на фабульному рівні постає простою перешкодою на шляху. Опис ситуації її подолання дозволяє авторові розповісти про плем'я, розкрити своєрідність спілкування, стосунків, поведінки кожного з неандертальців. Проте лексика, яку використовує В. Голдінг для її характеристики: «онісова», «жахлива», «спляча», «глибока», той жах, який перед нею відчують неандертальці, нарешті, падіння у води болота старійшини Мала наділяють цей образ символікою небезпеки, страху, ірраціонального, що буде лише посилюватись із плином розповіді й віддзеркалиться у фіналі твору в образі «темної смуги», що немає кінця. У фіналі твору водна стихія представлена образом великого озера, яким пливе парусний човен «нових людей», що нарешті втекли від «лісових дияволів» – неандертальців. На перший погляд образ озера – «безмежний простір», «сяюча вода» – символізує прекрасне майбутнє, яке чекає «нових людей», і протиставляється темряві болота, яка залишилась позаду. «Вітер попутний, човен слухається керма, а навколо водна широчінь – чого ж ще бажати людині?» [11, с. 224] – думає Туамі. Але те, що «нові люди» пережили на острові, змінило їх, адже «перетягнувши човна <...> від лісу до витoku водоспаду, вони ніби опинились на новій висоті не тільки над землею поверхнею,

а й над власним досвідом і відчуттями. Світ, у серцевині якого так повільно просувався човен, огортала темрява серед світла, і був він брудний, загиджений, без проблеску надії» [11, с. 225]. Образи водної стихії на початку і у фіналі роману замикають композицію твору у своєрідне коло: темрява болота, що втілює ірраціональний страх неандертальців, перетворюється на темну смугу, що символізує темряву людської душі, яка ставить під сумнів «блискуче» майбутнє «нових людей»: «Туамі пильно вдивлявся вперед, у безкрайню широчінь попереду вітрила, виглядаючи, що ж там, на іншому кінці озера, але воно було таке довге і вода в ньому виблискувала так сліпуче, що йому не вдалося розгледіти, чи є взагалі кінець у цієї темної смуги» [11, с. 233].

Значущою виявляється реалізація символічних значень образів водної стихії і на хронотопному рівні роману-притчі. Досліджуючи специфіку творчого методу В. Голдінга, вітчизняні літературознавці А. Нямцу й О. Литвинюк зазначають, що письменник «не ставив перед собою мету створити повнокровну картину часу» [12, с. 100], адже «характер історичного процесу змінюється не настільки принципово, щоб позитивно вплинути на природу людини. Навіть більше, у «Спадкоємцях», де романіст несподівано обрав предметом зображення саме час, зміну епох, він спробував довести, що будь-який розвиток у суспільстві несе в собі моральні втрати» [12, с. 100]. Важливо, що для зображення зміни епох автор безпосередньо використовує образи водної стихії, символічне навантаження яких формується поєднанням універсальних міфологічних значень і авторського світобачення. Так, у словнику символів Дж. Тресідера вода розглядається як «давній універсальний символ чистоти, родючості і джерело самого життя» [13, с. 42]. Автори енциклопедії «Міфи народів світу» вказують, що «у різних міфологіях вода – першооснова, початковий стан усього сущого, вселенський збіг потенційних можливостей, що передує всім формам і всьому творінню» [14, с. 240]. У романі «Спадкоємці» змальована ситуація загибелі старої цивілізації (неандертальців) і народження нової (*homo sapiens*), тому семантика образу води як середовища загального зачаття і народження [14, с. 240] стає особливо значущою. Завершується льодовиковий період – епоха неандертальців, що символічно позначається в тексті роману зміною пір року, приходом весни, таненням льоду і снігу, дзюрчанням талої води. Яскравим символом кінця старої епохи стає танення крижаного святилища матері-природи Оа, з лона якої, за віруванням неандертальців, з'явилися земля і люди. Британський структураліст Філіп Редпас трактує ім'я Богині «Оа» як Альфу і Омегу, що міняються місцями

(Оа/Ао) – кінець епохи неандертальців, початок нового періоду в історії людства [15, с. 91]. У величних брилах льоду, які своєю формою нагадували жіночі фігури, неандертальці бачили втілення Оа. «Крижані жінки» були не просто берегинями святилища, а й самою першоосновою, що дає життя новому світу: «Печери, де зникали багаті величезних в'юнків, були їхніми («крижаних жінок» – О. III.) лонами. Їхні стегна і черева виступали із кручі у височині. Вони нависали так тісно, що небо здавалося меншим за святилище. Тіло спліталось з тілом, вони хилилися, гнулися і загострені їхні голови виблискували під місячним сяйвом. Лок побачив, що лона їхні подібні до печер, блакитних і наповнених жахом. Вони відділялися від поверхні скелі, і в'юнок був водою, яка сочилася між скелею і льодом» [11, с. 79–80].

Отже, тала вода стає символом епохи, що народжується, лід – того світу, що залишається позаду, застиглих, нерозвинутих потенцій людства і людської свідомості. У цьому значенні символіка «замороженої води» перегукується із символічним навантаженням імені протагоніста роману – неандертальця Лока (англ. *lock* – «замок»; «замикати», «стискати», «блокувати»). Жахливий звук обвалу гірської криги – завершення існування святилища богині Оа – символічно супроводжує трагічну картину його смерті. Дане символічне навантаження образу дозволяє розглядати жах, який неандертальці відчувають перед водою, як страх перед майбутнім, чужим їм новим часом, а не просто як природний страх перед могутньою стихією. Так, на початку роману, коли неандертальці ще не відчули жодних змін, необхідність намочити хоча би ноги викликає загальне співчуття: «Ха зітхнув і з побоюванням ступив однією ногою у воду. Коли люди побачили це, вони співчутливо застогнали» [11, с. 13]. У зіткненнях з «новими людьми» і спробах врятувати залишки свого племені вони вимушені долати природний страх, і спочатку Лок «осмілився ступити у воду» [11, с. 95], а потім і Фа, рятуючись від переслідування, ховається у воді, тому що «краще вже вода, ніж нові люди» [11, с. 199].

Не можемо погодитись із зауваженням А. Нямцу й О. Литвинюк, що в романі «часові характеристики <...> настільки акцентовані, що знижують роль просторових, також значущих у своїй мірі» [12, с. 162–163]. Зазначимо, що символіка образів водної стихії розгортається як у часовому, так і у просторовому планах художньої структури роману «Спадкоємці», утворює єдність притчового хронотопу. Зміна епох, рух у майбутнє зафіксовані й просторовим переміщенням. Обидва племені здійснюють перехід: вони приходять (припливають) від моря до ріки і водоспаду в пошуках їжі та безпеки. Отже, образи води водно-

час презентують характеристики часу і простору: «море» («солоня вода») – минуле, місце зимової стоянки обох племен, яке постає лише у спогадах Лока і Туамі; «ріка» – теперішнє, місце, де відбуваються події; «озеро» – майбутнє, недоступне неандертальцям.

Зустріч двох племен відбувається на берегах могутньої ріки, образ якої виступає не лише яскравим елементом прадавнього ландшафту, а й несе в собі множини символічних змістів, актуалізованих притчовим наративом. Зокрема, із цим образом пов'язане відчуття плину часу, його історичної зміни, адже ріка «котить свої води з минулого через сьогодні в майбутнє, відносячи нас у своїй течії» [16, с. 130–131]. Ріка, тобто вода, що тече, рухається, вода-потік, що має певну форму (русло), постає буквальним матеріальним утіленням ідеї руху, мінливості. У просторі роману ріка відділяє неандертальців від острова, на якому отаборились «нові люди», відповідно актуалізує символічне значення образу води-ріки як кордону між двома світами (минулого/майбутнього, раціонального/іраціонального, гріховного/безневинного). Перехід неандертальцями річки-кордону має глибоке символічне значення. Він не лише фіксує черговий етап розвитку дологічної свідомості, а й надає неандертальцям «нового статусу», наближує їх до світу «нових людей». Подолання водної перешкоди стає важливим елементом у моделюванні притчової опозиції двох племен. На відміну від неандертальців, «нові люди» – умілі мореплавці, здатні на своїх човнах долати значні відстані. Рух їхніх вітрильних човнів проти течії річки й озера символічно вказує на відхід від природних законів, на бажання підкорити і підпорядкувати природу.

Події основної частини роману зображуються такими, якими їх сприймає Лок, останній із племені «людей»-неандертальців. Розвиток свідомості Лока від примітивного стану до перших логічних зіставлень стає художнім центром роману. Переконаливо відтворюється автором така характерна риса неандертальської свідомості, як антропоморфізм – приписування власних якостей явищам навколишнього світу, тваринам. Тісне переплетення життя неандертальців із життям природи, єдність їхнього ритму, підкреслюється використанням спільної мови для явищ природи і подій власного життя. У світі Лока вода може спати і не спати [11, с. 8], чекати і йти [11, с. 28], жадібно щось поглинати [11, с. 37], підступно ховатися [11, с. 68] тощо. Ріка також «розмовляє», має свій «голос». Така міфопоетична ідентифікація ріки й мовлення, що «базується не лише на акустичному ефекті дзюрчання води, але й на образі самого потоку річки і мовлення, послідовного перетікання – розвитку,

від початку до кінця, до стану смислової наповненості» [14, с. 863], набуває особливого символічного значення у творі, адже автор значну увагу приділяє процесу розвитку дологічної свідомості й мовлення неандертальців.

У тексті роману образ ріки співвідноситься також із міфологічним образом «світового шляху», «стрижня всесвіту», що пронизує верхній, середній і нижній світи [14, с. 861]: святилище богині Оа, світ людей і потойбічний світ. Адже з розвитком трагічних подій образ ріки поступово набуває семантики «ріки мертвих». Падіння в холодну воду стає причиною смерті старійшини племені, Мала. Тікаючи від «нових людей», падає з обриву в річку і гине мисливець Ха, остання жінка племені, Фа, теж гине у водоспаді. Води ріки забирають тіло убитої старої, хранительки вогню. Повільна течія задає особливий ритм сприйняття, подібний до нічного жахіття: «<...> і ось уже перед Локом з'явилася спина, що встала сторч уздовж хвостатих трав. Потім голова обернулася до нього так само повільно, ніби уві сні, спливла у воді, наблизилася до його обличчя» [11, с. 105].

У романі «Спадкоємці» символіка водної стихії характеризується явною амбівалентністю: вона виступає водночас життєдайною і смертоносною, рятівною і ворожою силою, постійно змінює свій стан – від свіжої і прозорої до каламутної, темної, брудної. Брудна темна вода, як уособлення душевного хаосу, проникає у внутрішній світ «нової людини», наприклад, Туамі: «я схожий на водойму, <...> невідомий потік наповнює мене, вирує і звихрює пісок із дна, води затемнені <...>» [11, с. 227]. Туамі – воїн-митець, який гострить ніж, задумуючи вбивство старійшини Марлана, і водночас створює витвір мистецтва, прикрашаючи його рукоятку. Усвідомлення темряви людської душі, насамперед своєї власної, кардинально змінило Туамі, підвело його до розуміння того, що «у цих водах ні клинок, ні рукоять не мали сенсу» [11, с. 231]. Єдиним важливим почуттям у світі залишилась материнська любов, утілена в образі схилених до купи голови Вівані та крижів маленького «диявола»: «і все навколо знову раптом стало добре, а збаламучений пісок у мозку Туамі покійно ліг на дно водойми» [11, с. 233].

Особливе місце серед образів, які репрезентують водну стихію в романі, займає образ «води, що падає» – водоспаду, символічне значення якого є сутнісним для сприйняття філософського змісту усього твору [7, с. 264]. Уперше образ водоспаду з'являється на початку роману, коли група неандертальців майже дісталася до свого літнього житла. Вроджений страх перед водною стихією змушує їх відчувати жах і благоговіння перед «водою, що падає». Люди спочатку чують «шум, що ніколи не замовкає і проникає всюди» [11, с. 7],

шум, що «вилуцив життя зі слів» [11, с. 12]. Поступово шум переростає в ревіння, інтенсивність якого прямо пов'язана з діями «нових людей»: чим жахливіші їхні вчинки, тим голосніше рев води. «Нові люди» представляються неандертальцям «людьми водоспаду» [11, с. 115], їх «народив водоспад» [11, с. 126], на відміну від самих неандертальців, які, за їхніми віруваннями, вийшли із черева богині природи Оа. Коли головний герой куштує алкогольний напій, який уживають «нові люди», водоспад починає ревіти і всередині його голови [11, с. 201].

У своєму еволюційному розвитку неандертальці, на відміну від нових людей, не змогли перейти водоспад. Цей образ, який існує на фабульному рівні як природний об'єкт, на філософсько-ідейному рівні твору набуває символічного значення, пов'язаного із семантикою англійського слова "Fall", яке означає не лише «водоспад», але й «гріхопадіння». Це свідчить про наявність у творі біблійних мотивів, значення яких деякі дослідники розгортають на весь роман, розглядаючи його як авторську «концептуальну схему біблійного міфу» [17, с. 27]. Невинність свідомості неандертальців, які не знайомі зі злом і не здатні перейти водоспад, співвідноситься із християнським сприйняттям Едему. Водночас подорож «нових людей», які зуміли подолати водну перешкоду, тобто вчинили гріхопадіння, розглядається як початок історії людства [17, с. 28]. Однак, на нашу думку, біблійний міф про Втрачений рай не може служити універсальним ключем до інтерпретації роману. Едем «Спадкоємців» так само примарний, як і Едем «Володаря мух», де вже на початку твору райський острів позначається слідами катастрофи.

Ще одним важливим образом для розкриття ідейно-філософської концепції твору, що репрезентує водну стихію в романі, є сльози. У художньому світі В. Голдінга цей образ набуває особливої символічної значущості (згадаємо плач Ральфа у фіналі «Володаря мух»). У романі «Спадкоємці» семантика образу сліз змінюється з рухом оповіді. Спочатку вода, що капає/тече з очей, – це сльози радості: «Ліку захлинулася сміхом і замовкла, з очей її капала вода» [11, с. 20]. Безтурботний Лок постійно намагається розсмішити людей і вони часто плачуть від сміху, незважаючи на голод і втому. Перші сльози горя з'являються після загибелі Ха: «З подивом дивився Лок, як вода текла з її очей. Вода ця накопичувалася у країв очних западин, а потім великими краплями падала на губи і на нову людинку» [11, с. 69]. Цей опис

готує читача до сприйняття сцени в одинадцятому розділі, коли перспектива оповіді різко змінюється, стає гранично об'єктивною. Автор уже не називає героя-неандертальця на ім'я, а говорить про нього як про «руду істоту» і вживає стосовно нього займенник «воно» ("it"). Проте сцена, у якій Лок усвідомлює жахливу долю Ліку, яку з'їли «нові люди», вирізняється високою поетичністю, подібною до опису смерті Саймона у «Володарі мух»: «Тепер в обох очницях замерехтіло світло, два вогники, слабкі, як зірочки, що відбивалися у гранітних кристаликах на гранях скелі. Потім вогники спалахнули, стали чіткішими, провітліли, заіскрилися й опустилися на нижній край западини. Але ось раптом у повній тиші вогники перетворилися на тонкі півмісяці, що вилилися з очниць і на зморшкуватих вилицях затремтіли вузькі відблиски. Вогники знову спалахнули, просвічуючи крізь сріблясті завитки бороди. Вони повисли, подовжились донизу, закапали, скочуючись по бороді із завитка на завиток, і скупчилися на нижньому кінці. Відблиски на вилицях тремтіли, коли по ним стікали краплі, а потім усі ці краплі злилися воедино на кінці бороди і канули у струмінь сріблястих блискіток, що дзвінко застукав по тьмяному листу» [11, с. 220]. Передсмертний плач Лока, як і сльози Ральфа у фіналі «Володаря мух», – це сльози за невинністю світосприйняття, якої більше немає, сльози екзистенційного героя, якому відкрилась справжня сутність людини і жорстокого світу, повного зла.

Висновки. Отже, водна стихія в романі «Спадкоємці» представлена символічними образами моря, снігу, криги, талої води, болота, озера, ріки, водоспаду і сліз. Вони виступають важливими кодovими знаками твору, що дозволяють розкрити додаткові зв'язки і значення, імпліцитно закладені в тексті роману. Символічне значення образів водної стихії формується на основі поєднання архетипних та міфологічних уявлень про воду як джерело життя, уособлення жіночої родючої сили, межі, що позначає кардинальні трансформації, початок та кінець існування всього живого. Крім того, актуалізація амбівалентної міфопоетичної семантики дрозгляданого образу не лише формує філософський підтекст роману, але і розкриває своєрідність притчової форми В. Голдінга як автора, який у своїй творчості тяжіє до універсальності, до постановки ключових питань існування світу і людини. Тому вивчення символіки цього образу на матеріалі інших творів письменника виглядає перспективним для розкриття своєрідності авторської картини світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аверинцев С. Символ. *Краткая литературная энциклопедия* : в 9-и т. / гл. ред. А. Сурков. Москва : Советская энциклопедия, 1962–1978. Т. 6 : Присказка «Советская Россия». 1971. С. 826–831.

2. Павличко С. Вільям Голдінг і криза раціоналізму. *Лабіринти мислення. Інтелектуальний роман сучасної Великобританії*. Київ : Наукова думка, 1993. С. 40–58.
3. Шаповал О. Мотив вогню в романі В. Голдінга «Володар мух». *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету. Філологічні науки*. Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2005. Вип. 10. Т. 2. С. 138–143.
4. Мірошніченко Л. Гераклітовий вогонь у романі В. Голдінга «Видима темрява». *Мовні і концептуальні картини світу* : збірник наукових праць. Київ : КНУ ім. Т. Шевченка, 2011. Вип. 39. С. 80–87.
5. Гринько О. Концепти-архетипи в прозі В. Голдінга : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова, 2014. 20 с.
6. Dick В. The novelist is a displaced person : An interview with William Golding. *College English*. Vol. XXVI. March. 1965. P. 480–482.
7. Кечерукова М. Символика и проблематика романа-притчи Уильяма Голдинга «Наследники». *Омский научный вестник*. 2006. № 9. С. 262–265.
8. Гринько О. Функціонування символів у романі В. Голдінга «Спадкоємці». *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка*. Серія «Філологічні науки». 2009. Вип. 81 (2). С. 162–165. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzs_2009_81%282%29_42 (дата звернення: 12.04.2021)
9. Oldsey В., Weintraub S. *The Art of William Golding*. New York : Harcourt, 1965. 271 p.
10. Шаповал О. Притча в художній структурі ранніх романів В. Голдінга. *Жанри і жанрові процеси в історико-культурній перспективі* : колективна монографія / заг. ред. О. Кеба. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2012. С. 198–223.
11. Golding W. *The Inheritors*. London : Faber & Faber, 2005. 240 p.
12. Нямцу А., Литвинюк О. Міфопоетика Вільяма Голдінга : монографія. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. 232 с.
13. Тресиддер Дж. Словарь символов. Пер. с англ. С. Палько. Москва : Фаир-Пресс, 1999. 448 с.
14. Мифы народов мира : энциклопедия : в 2-х т. / гл. ред. С. Токарев. Москва : Советская энциклопедия, 1980. Т. 1 : А – К. 672 с.
15. Redpath Ph. *William Golding : A Structural Reading of his Fiction*. London ; New York : Totowa ; Vision ; Barnes & Noble, 1986. 222 p.
16. Ахундов М. Концепции пространства и времени : истоки, эволюция, перспективы. Москва : Наука, 1982. 224 с.
17. Johnston A. *Of Earth and Darkness : The Novels of William Golding*. Columbia, Mo. ; London : University of Missouri Press, 1980. 312 p.

REFERENCES

1. Averintsev, S.S. (1971) Simvol [Symbol]. *Kratkaya literaturnaya entsiklopediya – Short literary encyclopedia* (Vol. 1–9) A.A. Surkov (ed.). M. : Sovetskaya entsiklopediya, Vol. 6 : Priskazka “Sovetskaya Rossiya”, 826–831 [in Russian].
2. Pavlychko, S.D. (1993) Wiliam Golding i kryza ratsionalizmu [William Golding and the crisis of rationalism]. *Labirynty myslennia. Intelktualnyi roman suchasnoi Velykobrytanii – Labyrinths of thinking. An intellectual novel of modern Great Britain* (pp. 40–58). K. : Naukova dumka [in Ukrainian].
3. Shapoval, O.H. (2005) Motyv vohniu v romani V. Goldinga “Volodar much” [The motif of fire in W. Golding’s “Lord of the Flies”]. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho derzhavnoho universytetu. Filolohichni nauky – Scientific works of Kamyanets-Podilsky State University. Philological sciences*. 10 (2), 138–143 [in Ukrainian].
4. Miroshnychenko, L.Ya. (2011) Heraklitovi vohon u romani V. Goldinga “Vydyma temriava” [Heraclitus Fire in W. Golding’s “Darkness Visible”]. *Movni i kontseptualni kartyny svitu : zb. nauk. prats – Linguistic and conceptual pictures of the world : collection of scientific works*. 39, 80–87 [in Ukrainian].
5. Grynko, O.S. (2014) Kontsepty-arhetypy v prozi V. Goldinga [Archetypal concepts in W. Golding’s prose fiction] (PhD Thesis) : 10.02.04. Odesa: Odesa I. Mechnikov National University, 20 p.
6. Dick, B.F. (1965) The novelist is a displaced person: An interview with William Golding. *College English*. 26 (3), 480–482.
7. Kecherukova, M.A. (2006) Symvolika i problematika romana-pritchi U. Goldinga “Nasledniki” [Symbols and problems in the W. Golding’s “The Inheritors”]. *Omskiy nauchnyi vestnik – Omsk Scientific Bulletin*. 9, 262–265 [in Russian].
8. Hrynko, O.S. (2009) Funktsionuvannia symvoliv v romani V. Goldinga “Spadkoiemtsi” [Functions of the symbols in the W. Golding’s “The Inheritors”]. *Naukovi zapysky Kirovohradskoho derzhavnoho*

pedagogichnoho universytetu imeni V. Vinnychenko. Ser. : Fililohochni Nauky – Scientific notes of Kirovograd State Pedagogical University named after V. Vynnychenko: Filological Sciences. 81 (2). 162–165. [in Ukrainian].

9. Oldsey, B.S., Weintraub, S. (1965) *The Art of William Golding*. N. Y. : Harcourt.
10. Shapoval, O.H. (2012) Prytcha v khudozhnii strukturi rannikh romaniv V. Goldinga [A fable in the artistic structure of W. Golding's early novels]. *Zhanry i zhanrovi protsesy v istoryko-kulturnii perspektyvi – Genres and genre processes in historical and cultural perspective : kolektyvna monohrafiia*. O.V. Keba (ed.). (pp. 198–223) Kamianets-Podilskii : Aksioma [in Ukrainian].
11. Golding, W. (2005) *The Inheritors*. L. : Faber & Faber.
12. Niamtsu, A.Ye., Lynvyniuk, O.M. (2011) *Mifopoetyka Viliama Goldinga [Mythopoeitics of William Golding]*. Chernivtsi : Chernivetskii National University [in Ukrainian].
13. Tresidder, Dzh. (1999) *Slovar simvolov [Dictionary of Symbols]* M. : Fair-Press [in Russian].
14. Tokarev, S.A. (Ed). (1980) *Mify narodov mira : entsiklopediya [Myths of the peoples of the world : encyclopedia]* (Vol. 1–2) M. : Sovetskaya Entsiklopediya [in Russian].
15. Redpath, Ph. (1986) *William Golding: A Structural Reading of his Fiction*. L ; Totowa (N. J.) : Vision : Barnes & Noble.
16. Ahundov, M.D. (1982) *Kontseptsii prostranstva i vremeni: istoki, evolyutsiya, perspektivy [Concepts of space and time: origins, evolution, perspectives]*. M. : Nauka [in Russian].
17. Johnston, A. (1980) *Of Earth and Darkness: The Novels of William Golding*. Columbia, Mo.; L. : University of Missouri Press.

УДК 821.161.2.02 «19»: [7.038.5: 141.82]
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2021-1-37>

ТРЕВЕЛОГ ТОТАЛІТАРНОЇ ЕПОХИ: «ЛЮДИ МОРЯ» ІВАНА КОВТУНА

Юферева О. В.

*доктор філологічних наук, доцент,
професор кафедри світової літератури та теорії літератури
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова
вул. Пирогова, 9, Київ, Україна
orcid.org/0000-0003-4700-8002
elena.yufereva@gmail.com*

Ключові слова: література
подорожі, соцреалізм,
Розстріляне відродження,
орієнталізм, наратив.

Стаття присвячується тревелогу «Люди моря» Івана Ковтуна, представника «Розстріляного відродження». Це остання публікація молододослідженого автора. Твір на поверхні виглядає маніфестом ключових радянських ідеологем. Але його комплексний аналіз сприяє унаочненню неочікуваних сюжетів і жанрових рішень на тлі подорожньої літератури радянського періоду. Завданнями розвідки є характеристика жанрових ознак твору І. Ковтуна «Люди моря», виявлення специфіки образу Сходу, а також засобів репрезентації «свого» простору. Подорож І. Ковтуна, з одного боку, відповідає критеріям літературної подорожі радянського періоду, а з іншого – виходить за її межі, наприклад, долученням архаїчної моделі антипаломництва, фіксацією процесу пересування маршрутом, що притаманно традиції морської подорожі.

Сюжетна структура базується на портретному репортажі: книга розділена на п'ять частин, у центрі яких постає герой із команди пароплава «Курськ». Морська тема у творі представляє кілька важливих семантичних вимірів, які реалізуються через топос корабля, усталену метафору європейської літератури. Дидактичний режим втягує в коло радянських ідеологем ініціальний сюжет, характерний для літератури подорожі. «Курськ» можна вважати колективним соціальним портретом Радянського Союзу. Парадокс конструювання образу Сходу полягає в тому, що, незважаючи на програмне антиімперське ідеологічне спрямування, оповідь спирається на колоніальні метафори й опозиції. Аналіз твору доводить, що східні конструкти відсталості, зневаги та неповноцінності, визначені Е. Саїдом, перетворюються в тексті на знаряддя протиставлення радянської системи західній.

Автор статті робить висновок, що для подорожі І. Ковтуна «Люди моря» характерна еkleктичність. Ідеологічна картографія стикається з естетичним баченням простору, дистанція – з емоційним сприйняттям. Східна формула, помножена на класовий підхід, трансформується: західні знаки зменшуються та знецінюються, а східна «відсталість» перекодується у класову пригнобленість.

TRAVELOGUE OF THE TOTALITARIAN ERA: “PEOPLE OF THE SEA” BY IVAN KOVTUN

Yufereva O. V.

*Doctor of Philological Sciences, Associate Professor,
Professor at the Department of Theory and World Literature
National Pedagogical Dragomanov University
Pyrogoва str., 9, Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0003-4700-8002
elena.yufereva@gmail.com*

Key words: *travel writing, socialist realism, Executed Renaissance, orientalism, narrative.*

The article is dedicated to the travelogue “People of the Sea” by Ivan Kovtun, a representative of Executed Renaissance. This is the last publication by a little-studied author. The work on the surface looks like a manifesto of key Soviet ideologues. The author of this article intends to lay out unexpected plots and genre decisions of the travelogue on the background of travel literature of the Soviet period. The article is aimed to characterize the genre features of I. Kovtun’s work “People of the Sea”, to identify the specifics of the image of the East, as well as the means of representation of “their” space. I. Kovtun’s travelogue in terms of content and genre, on the one hand, meets the criteria of literary travel of the Soviet period, and on the other hand, goes beyond it, for example, adding an archaic model of anti-pilgrimage, fixing the process of travel, which is inherent in the tradition of sea travel. The processes of genre and thematic transformation of travel in the 1930’s can be seen in the work of the writer, comparing the early travelogue “Winged Raid”, published in 1929, with the later – “People of the Sea”. The “People of the Sea” is characterized by greater specificity, careful exploration of unfamiliar places and a completely different rhetoric, focused on the concepts of “industrialization” and “imperialism”.

The plot structure is based on a portrait report: the book is divided into 5 parts, in the center of which the hero from the team of the steamer “Kursk” appears. The marine theme in the work represents several important semantic dimensions, which are realized through the topos of the ship, an established metaphor of European literature. The didactic mode draws into the circle of Soviet ideologemes the initial plot typical of travel literature, for example, the history of the proletarian upbringing of a Komsomol member. “Kursk” can be considered a collective social portrait of the Soviet Union.

The narrator’s anthropological vision is rather limited. There is no “other” person in the work. The paradox is that despite anti-colonial criticism of Western policies, the narrative of the East in “People of the Sea” is based on the same colonial metaphors and oppositions. Oriental constructs of backwardness, neglect, and inferiority determined by E. Said turn into instruments of opposition of the Soviet system to the Western one.

The author of the paper concludes that I. Kovtun’s travelogue “People of the Sea” is characterized by eclecticism. Ideological cartography is confronted with the aesthetic vision of space, distancing – with the emotional perception. The Oriental formula, multiplied by the class approach, is transformed: Western signs are reduced and devalued, and Eastern “backwardness” is recoded into class oppression.

Постановка проблеми. Проблема особливостей формування, розвитку та наслідків українського соцреалізму поступово набуває нових глумачень. Але попри низку ґрунтовних праць (див., напр.: Т. Гундорова [2], Т. Свербилова [9], У. Федорів [11], В. Харкун [14], Ф. Штейнбук [18]),

залишається чимало нерозкритих питань, непомічених явищ. Наприклад, творчість харківського письменника Івана Ковтуна (1906–1937 рр.), представника Розстріляного відродження, яка досліджена в літературознавстві фрагментарно. Увагу привертала переважно гумористичні твори, які

видавалися під псевдонімом Юрій Вухналь. Водночас його романи, повісті, тревелоги досі присіплю не розглядалися. Трапляються неточності в систематизації бібліографії, так, в одній із розвідок зазначається, що остання публікація І. Ковтуна побачила світ у 1931 р. [16], але насправді в 1935 р., за рік до арешту. Це була книга «Люди моря» – результат подорожі, здійсненої в 1930 р. Хоча, справді, після 1931 р. у творчому житті письменника настає павза, яка, на думку Ю. Чуба, зумовлюється переживанням трагічних подій голоду, репресій [15, с. 24].

Твір «Люди моря» виглядає маніфестом ключових радянських ідеологем. Але його комплексний аналіз сприяє унаочненню неочікуваних сюжетів і жанрових рішень на тлі тодішньої подорожньої літератури. Сказати, що в тексті автор висловлює незгоду з політичним курсом, звісно, не можна, як і заперечити ідеалізацію й утопічність «свого» простору. Проте є підстави стверджувати, що уникання знакових для сталінських часів міфологем, обов'язкових для соцреалістичної літератури, зосередження на «периферії», а не «центрі» (як у географічному (відсутність прив'язки до Москви – сакрального місця влади), так і в ідеологічному (не використання мілітаризованої риторики) смислах), є істотним відхиленням від літературного порядку денного. Утім, твір належить часу, складному, трагічному, загрозливому. Ця подорож відбиває глибинні процеси, які відбуваються в літературі й суспільстві сталінської епохи. Її вивчення сприяє розумінню, як формувалися техніки викривлення, в основі яких задіяний резерв жанрової традиції, як перекодовувалися сталі мотиви й образи. Отже, представлена стаття присвячується останній роботі Івана Ковтуна – подорожнім нарисам «Люди моря».

Метою розвідки є характеристика жанрових ознак твору І. Ковтуна «Люди моря», виявлення специфіки образу Сходу, а також засобів репрезентації «свого» простору.

Виклад основного матеріалу. Загальним місцем багатьох сучасних досліджень радянського тревелогу є те, що він реактуалізує жанрову пам'ять подорожі під впливом політичних змін та вимог. На шляху до затвердження тоталітарного тревелогу інтенсивно вимиваються ознаки, які сприяли гнучкості подорожньої літератури, особливо в аспекті авторепрезентації. Звернемо увагу на завершення подорожі «Люди моря» – важливий етап, що виражає особистісні трансформації після зустрічі з «іншим», які намагається осмислити подорожній. У нашому творі автор різко уриває оповідь про малайзійське місто на край негативних спостереженнях і показує себе в потязі до Харкова у клопотах із папугами і дитинчам макаки – екзотичними сувенірами, які ніби стали

єдиним результатом морського вояжу для подорожнього. Ця змістова та структурна прогалина є вагомою в контексті подальшого розвитку тревелогу. Фактично, тут стверджується екзистенційна вичерпаність подорожі, адже вона нічого не змінює, що віддзеркалює завмирання розвитку, зміну місця жанру в літературній системі епохи.

Певна особистісна «незацепленість», відсутність усвідомлення унікальності власного досвіду стає парадоксальною нормою подорожі. Унаслідок цього дистанція, позиція, без якої, напевно, унеможливується спостереження або пізнання нового, перевтілюється у відстороненість, а спектр явищ, які подорожній помічає та презентує, гранично редукується. Тоді виникає закономірне питання: якщо подорож не виконує навіть інформативної функції, то яка її мета? Соцреалістичні тревелоги, передусім у 1930-ті рр., говорили про «радянську людину» або «радянське» в людині, яке треба розгледіти, де б не опинився оповідач. Саме тому подорожня література вбирає в себе виховний дискурс, залишаючи обмаль місця для особистих вражень та міркувань. Проте як сконструювати нарративну ілюзію причетності, без якої об'єктивізація радянських цінностей на тлі «іншого», перетвореного на бутафорну сцену, не відбудеться?

Літературні подорожі 1920-х та 1930-х рр. підпорядковуються різним ідеологічним настановам: у добу сталінізму розвивається специфічний спосіб художнього уявлення простору, яке визначається «відмовою від географічного виміру» [13, с. 180]. С. Франк зазначає, що «радянсько-сталінське розуміння подорожі ідентифікується як новий тип її імперського розуміння» [13, с. 211]. Отже, дослідниця вважає, що в подальших дослідженнях радянські тревелоги 1930-х рр. варто розглядати в межах традиції імперської практики подорожей [13, с. 211]. Українські подорожі цього часу (насамперед ідеться про суто радянській тревелог, хоча за більш широкого підходу доцільно включати і галицький контекст (див., наприклад, одну з останніх монографій, присвячених цій проблематиці: [10])), демонструють більше розмаїття з концептуального погляду, що, як показується у студіях С. Кочерги [5], О. Омельчук [6], Т. Шестопалової [17], простежується в дотриманні тих традицій літератури мандрів, згідно з якими деталі, процес подорожування не втрачають чинності. Такі поєднання руйнують сталі жанрові моделі тревелогу сталінського періоду, які базуються на двох різновидах: паломницького ходіння й офіційного подорожнього звіту [1]. Поняття тоталітарного тревелогу як типу, що підпорядковує реальні враження ідеологічним уявленням [7, с. 68] та зближується з антипутівником, розвивається в роботі Є. Пономарьова. Але в зазначеній

роботі розглядаються європейські подорожі російських письменників. Зрозуміло, географічне спрямування мандрівки та національна ідентичність автора-подорожнього зумовлюють жанрові та семантичні ознаки тревелогу, а отже, проблема визначення і динаміки тревелогу окресленого періоду потребує конкретизації й уточнень.

Процеси жанрової і тематичної видозміни подорожі 1930-х рр. можна помітити й у творчості І. Ковтуна, якщо порівняти ранній тревелог «Крилатий рейд», виданий у 1929 р., з пізнішим – «Люди моря». Таке порівняння дає уявлення і про творчу еволюцію письменника. У другому тревелозі повніше розкривається майстерність І. Ковтуна-прозаїка. Якщо в ранній мандрівці гумористичний живий діалог стає маркером авторського стилю та національної літературної традиції, то в останньому – до дотепних діалогів додаються художньо виразні живописні й портретні замальовки, а також примхлива жанрова організація.

«Крилатий рейд» присвячується радянському простору: автор із робітничою делегацією відвідує Сочі, Тифліс, Баку, – канонічний маршрут соцреалістичного тревелогу кінця 1920-х рр. У «Людах моря» зображується простір закордонних країн: Туреччини, Єгипту, Сінгапуру, Італії. Проте відмінності подорожей зумовлюються не тільки різним географічним спрямуванням, а й ідеологічною переорієнтацією, поетикальними особливостями. «Крилатий рейд» уславлює досягнення революції, становить ритуалізований тревелог – святкування народження нової єдності: утопічна картина світу, яка підміняє справжній соціокультурний, природний ландшафт, позбавлена детальних описів, індивідуальних спостережень. Натомість подорожі «Люди моря» притаманна більша конкретика, уважне роздивляння незнайомих місць і абсолютно інша риторика, зосереджена на концептах «індустріалізація», «імперіалізм».

Попри спроби відбити неоднорідність іншого світу, насамперед його соціальної структури, зіткнення в ньому різних полюсів, пізній тревелог І. Ковтуна більшою мірою говорить саме про «свій» світ, що відокремлюється як від відсталого Сходу, так і від імперіалістичного Заходу. Таке відмежування унаочнює трансформації радянської літератури подорожі, унаслідок яких формується тоталітарний тревелог із репортажною динамікою, пропагандизмом, екскурсами в історію колонізаційної політики, критикою удаваної «незалежності» східних країн, диктатури імперіалістичного капіталу.

Репортажність у «Людах моря» відчутно домінує. Сюжетно-композиційна структура твору спирається на портретний репортаж: книга поділяється на п'ять частин, у центрі яких постає герой із команди пароплава «Курськ». Різка поляризація

свій/чужий, визначальна для радянського тревелогу, також є типовою рисою. Крім того, пролетарський подорожній за кордоном не тільки переживає «зверху» відчуття переваги власного стибу життя, а й наближує чужі реалії до «своїх». «Інший», з яким стикається мандрівник, на думку оповідача, ставиться до радянської людини або з повагою, або з обережністю. Так, коли подорожній наближається до берегів Туреччини, то бачить, як привітно салютують капелюхами із тротуарів, адже «радянський флаг тут у повазі» [4, с. 8]. Або репліка єгипетського шлюпника, яка засвідчує пролетарську солідарність: «Русія – гут, Арапка – гут, Інглїш офіцер не гут» [4, с. 30].

Тревелог І. Ковтуна не є одновимірним, що зумовлюється впливом традиції морських подорожей. Морська тема у творі репрезентує кілька важливих змістових вимірів, які реалізуються через топос корабля, усталеної метафори європейської літератури. Найбільш вагомим видається ідентифікаційний вимір: «Курськ» – це «радеспубліка в мініатюрі» [4, с. 30], тобто символічний дім з ідеальним устроєм, який розкривається через ідеальних представників: на кораблі зібрано типи радянської людини з найкращими якостями: свідомі моряки, досвідчений і дружній капітан, професійно бездоганний стерновий, відповідальний лікар, енергійний і завзятий матрос. Наратор постійно підкреслює чистоту й охайність членів команди, що є метонімією упорядкованості Радянського Союзу: щоб зустріти чужоземний берег, виголена команда в чистих комірцях виходить на палубу [4, с. 7], помічник капітана чекає санітарного лікаря в новенькому кашкеті [4, с. 8], а старий кочевар перш ніж зійти на берег неквапно прямує до ванни. На березі Сінгапуру моряки з'являються «чисто виголені, охайно одягнені, в блискучих, вигладжених комірцях» [4, с. 36]. Секретар турбується, щоб вони випадково не забруднилися мастилом: «Хай побачать, що моряки радянські во-оо!» [4, с. 37]. Чистота радянського моряка – семіотична ознака, яка відмежовує його і від аморального західного світу, і від брудного східного світу. У цьому аспекті проглядається і давня традиція, згідно з якою «інший» простір є «нечистим». Прикметно, що і представники такого простору наділяються «нечистими», «нелюдськими» ознаками. Наприклад, на обличчях англійців «мертвів самовпевнений вираз непорушної байдужості» [4, с. 22], малайці нагадують «худих гострокрилих птахів» [4, с. 42]. Антипаломницькі риси, про які пише Б. Успенський у відомій роботі [8], помічаються також у структурі першого нарису, що буде зазначено нижче.

Цікаво, що специфічний радянський дидактизм, який у тревелогах поширюється передусім на чужий простір (і такий ракурс у творі представ-

лений послідовно, зокрема, у порівнянні образу життя «інших» моряків і «наших»: поки чужоземні моряки цікавляться ресторанами і к'янти, радянські їдуть на екскурсію до Помпеї [4, с. 53], водночас поширюється і на «свій», що для закордонних поїздок є досить нетиповим. У межах корабля проводити виховальну роботу доцільно, екстраполюючи етичні настанови на всю спільноту радянських громадян, тож нариси ілюструють каталог моральних приписів щодо наполегливої праці та навчання, правильного способу дозвілля та навіть зовнішнього вигляду. Моряк, який виходить за межі корабля, має бути обачним, мати пристойний вигляд, але не більше того, адже жодних загроз він не відчуває.

Дидактичний модус втягує в коло радянських ідеологем типовий для літератури мандрів ініціальный сюжет. Наприклад, історія пролетарського виховання комсомольця, головного персонажа першої частини книги: фізичні та духовні випробовування в корабельній буденності змінюють Чижика на Миколу Васильовича, достойну професії молодшу людину.

Отже, «Курськ» можна вважати збірним соціальним портретом Радянського Союзу. Увагу привертає модель утопічного суспільства, створена уявою І. Ковтуна на кораблі. Х. Гюнтер, дослідник соцреалізму, зауважує, що в 1932–1935 рр. відбувся перехід від поняття «пролетаріат» до поняття «соціалістичний народ». Відтепер суспільство починає описуватися як піраміда, в основі якої – народ, а нагорі – вождь, отже, «нова модель суспільства будується на відмові від егалітарних мрій революційної епохи» [4, с. 45]. Прикметно, що І. Ковтун оминає тему вождів як у ранньому тревелозі «Крилатий рейд», так і в «Людах моря». Егалітарність, утілена у професійних і людських взаєминах моряків, для автора безперечний ідеал, який він постійно підкреслює. Наприклад, образ капітана, який дружньо ставиться до нижчої ланки корабельної ієрархії – кочегарів. Об'єктивністю ідеї того, що радянський спосіб суспільної організації є прикладом прогресивності і людяності, виступає приписана наратором свідкам-чужоземцям висока оцінка певної події: «Чужоземні гості вражено спостерігали незвичайну для них картину: за столами, вкритими білосніжними скатерками і обтяженими вечерею, запросто сиділи капітани й помічники поруч матросів, старші механіки – поруч кочегарів» [4, с. 72].

Образ корабля намічає медіаційний вимір – третій простір, або зону контакту, у якій налагоджується діалог і культурний обмін. Безпосередня зустріч із місцевими показується тільки тут, але зламати радянську культурну авторитарність, дистанцію не вдається. На кораблі з'являються як представники імперської влади, англійські поліцей-

ські, так і класові «свої», пролетарії, як, наприклад, шлюпник Мустафа, якого подорожній пригощає радянськими цигарками та просить принести місцевих газет; або арабські солдати, з якими відбувається мовчазний діалог із пропозицією закурити. Англійським поліцейським символічних дарунків не пропонують. Проте й вони, коли потрапляють у цей простір, стають ближчими до команди і, ніби мимоволі, вступають у небажаний для них діалог, торкаються заборонених тем, натякають на несправедливість імперської влади, як-от епізод із п'яним «офіцериком» у Суезі [4, с. 29–30]. Другорядні постаті виконують чітку функцію: їхнє невдоволення, показ вимушеної або недоречної поведінки окреслюються декількома штрихами, але цього досить, щоб підштовхнути читача до висновків у «правильному» руслі.

Традиції морської подорожі суттєво впливають і на поетикальний рівень тревелогу: в оповідь включається пейзажність, особливо виразна в першій частині, «Далекосхідному рейсі», де представлено не спогади членів команди, як у подальших нарисах, а безпосередньо авторські враження від побаченого. Образні пейзажі берегів, міст, океану характеризуються деталізацією, насиченими фарбами, гнучкістю ліній. Панорами, що відкриваються навколо Суецу або Неаполя, даються стислими мазками з яскравими кольоровими акцентами: «Аж до Везувія прослався Неаполь жовтогарячими, білими, синіми смугами, підступаючи до ясних забарвлених зеленню вілл Соренто. Густо-голуба затока покраплена золотом пекучого сонця. І сніжність вітрил овально вгиналась у білий берег. У бік, прозорій золотистій даліні, запопашений фіолетовим туманом, окреслювався Капрі» [4, с. 52]. Живописністю, динамікою позначені саме далекі плани, як-от вид Стамбула: «Треба признатись, своєрідна панорама Стамбула вражає і приваблює. В її обрисах незвичайно поєднані найрізноманітніші лінії: ось овальна м'яка лінія, що обгортає опуклі мечеті, враз рветься й ламає і стрімко починає викреслювати обрис мінарету, потім знову падає і спокійно лежить звичайною горизонтальною на плоских східних дахах» [4, с. 8]. Натомість в урбаністичних картинах інтермедіальна оптика зникає, а на її місце приходять зовсім інші «зір». В описах міського побуту та краєвидів простежується дистанціювання. Природа передається здалека, згори, а побут – уривчастим нанизуванням прикмет з оцінковими коментарями: «Їх (туристів – *О. Ю.*) захоплює: вогкість темних квартир, замурзані рахитичні діти, лахміття старців, голодний погляд вуличного музиканта-жебрака, антисанітарні крамнички й кіоски з гнилими фруктами та продуктами, засидженими мухами. У путівниках є розділи, де вихваляють і жахливі райони Неаполя

<...> Неприхований глум» [4, с. 53]. Міста в І. Ковтуна одноманітно непривабливі та брудні, у якій би географічній точці вони не були, головне, що за межами Радянського Союзу. Тобто показ соціального буття спирається суто на ідеологічну вісь.

До суто пролетарського бачення долучається так званий «туристичний» погляд, який видає зацікавленого мандрівника, незважаючи на те, що це вже не перша його зустріч зі Сходом, принаймні з Туреччиною, що автор зазначає в тексті [4, с. 6]. Здивування і захоплення – найрідкісніші емоції радянського подорожнього за кордоном. Але тут оповідач часто вражений: Суецьким каналом, панорамою або морськими пригодами. Впадає в око звичайний, якщо не тривіальний, для літератури подорожі, проте зовсім не очікуваний у контексті епохи прогулянковий дискурс, трансформації якого в межах радянського тревелогу теж помітні. З одного боку, прогулянка східними містами або Неаполем визначається безтурботністю, але з іншого – позбавляється меланхолійності, рефлексивності. Основним емоційним модусом і враженням стає розчарування, а ієрархічне конструювання чужого простору фактично перекреслює можливість усвідомлення або відчуття іншої культури. Уривчастість оповідної конструкції, яка значно посилює негативізм сприйняття, свідчить і про те, що намірів подолати відчуженість не було. Уже під час першої прогулянки в Туреччині унаочнюється невідповідність побаченого очікуванням, тобто «убогість» (одне з найбільш уживаних слів для опису східного побуту) та бруд замість «усього незвичайного» [4, с. 10]. Зіткнення протилежних позицій – уявної та критичної, проте не аналітичної, – обриваються і повертають до вихідного, у ціннісному й географічному розумінні, виміру: «Батьківська Одеса набувала поваги цілком вчасно й заслужено» [4, с. 10].

Експерсія до Помпеї – єдиного культурно-історичного артефакту, який описується в тексті, – увиразнює ще один спосіб наративізації іншого простору – злиття історичного минулого й теперішності: в очах подорожнього рабовласницька імперія нікуди не зникла. Проходячи крізь жанрові й ідеологічні фільтри, минуле міста позбавляється катастрофічності та трагізму. Подорожній не відчуває ані смутку, ані співчуття, що відрізняє його рецепцію Помпеї від традиційного образу цього міста в літературі та культурі. Тут також трапляється ситуація, яка демонструє, що перед нами наратив колективного самоствердження. Як уже зазначалося, подорожній надає великого значення тому, яким радянський «корабель» постає в очах «інших». У Неаполі театралізація такої ситуації стає очевидною: моряки перетворюються на своєрідний музейний експонат, на який збігається подивитися натовп, що для оповідача є цілком належною подією.

Як уже зазначалося, антропологічна візія наратора є досить обмеженою. Фактично, у творі «інша» людина відсутня. Зображуються в основному типи робітника (вантажник, шлюпник, рикша) в моменти важкої праці. У відтворенні поведінки місцевих впадає в око схематичність – вони або радіють, або ніяковіють у присутності радянської команди, опускають очі, соромляться. І майже повсюдно замість них говорить оповідач. Це явище дуже нагадує те, що Е. Саїд називає орієнтальною мовчанкою [8] – ознаку орієнтального дискурсу, що зумовлюється дистанцією, яку тримає мандрівник-оповідач до конкретної людини Сходу та яка дозволяє йому через однозначно вище етичне становище описувати її згідно із власними уявленнями.

Парадокс полягає в тому, що попри антиколоніальну критику політики західних країн, наратив Сходу в «Людах моря» спирається на ті самі колоніальні метафори й опозиції. Визначені Е. Саїдом орієнтальні конструкції відставання, занедбаності, неповноцінності перетворюються на інструменти протиставлення радянського устрою – західному, адже східний спосіб життя розглядається як у площині європейської колонізації, так і в радянській перспективі. Традиційний «імперський» погляд на Схід доповнюється класовим, а отже, бруд, сморід є не тільки знаками східного способу життя, а й маркерами поневолення, безправності. Відповідно знаки «європейськості» у східному просторі, упізнання яких у західного подорожнього обов'язково б викликало схвальну оцінку, тут такої позбавляються, погляд радянського мандрівника на них не затримується. Тому зрозуміло, чому у сприйнятті Неаполя орієнтальна оптика не змінюється.

Отже, «архаїчний» константинопольський порт занепадає, арабські квартали Єгипту – брудні, гнилі, нагадують «вогкі, зчорнілі домовини» [4, с. 17], селища на африканському березі виглядають як «брудна руїна» [4, с. 24], роботи на Суецькому каналі – провінціальні, кустарні [4, с. 26]. Принцип контрастного зображення європейської та місцевої частин міст, дистанційований погляд, протокольний, позбавлений експресії та живописності стиль мають підкреслити «об'єктивність» погляду. Автор вдається до поширених аспектів орієнтального письма, говорячи про організацію побуту містян східних країн. Східні традиції вуличної їжі в негативних конотаціях є постійним мотивом у європейських тревелогах. Показ гастрономічних звичаїв в І. Ковтуна вирізняється не стільки відразу до побаченого, скільки тим, що саме цей епізод виступає завершальним етапом далекого східного подорожі. Використані образи і метафори викликають асоціації з потойбічним світом: густий чад, суміш пари і смороду, димні

вогнища і чудернацькі тіні, чадіння і шкварчання бляшаних жаровень [4, с. 42]. «Жодного слова, жодного звуку – лише зловісне шкварчання скворід. Не знаю чому, але мені стало моторошно» [4, с. 43]. Якщо, на думку Б. Успенського, антипатомництво уподібнюється ходінню до пекла через подолання водного простору [4, с. 258], то в наративі «Людей моря» проглядається чітка реалізація саме цієї архаїчної моделі.

Висновки. Тревелог «Люди моря» І. Ковтуна характеризується еклектичністю та двоїстістю на стилістичному і змістовому рівнях. Ідеологічна картографія стикається з естетичним баченням простору, дистанціювання – з емоційністю сприйняття. Орієнтальна формула, помножена на класовий підхід, трансформується: знаки західної культури, сприйняті як імперські, згортаються та знецінюються, а східні – репрезентовані в дусі колоніального дискурсу – маскуються ідеєю класової пригнобленості.

Але складно не помітити, що в конструюванні образу Сходу задіяні риторичні фігури настільки «стерті», що сумніватися в літературному опосередкуванні вражень подорожнього не доводиться. Впадає в око ще одна закономірність, яка теж має тривалу літературну традицію – відмінність у сприйнятті природного й соціального середовища, яка сягає сентиментальної подорожі. Як тільки панорамне споглядання географічних особливостей регіону завершується, як тільки подорожній ступає на землю і вирушає в місто, вмикається жанрова пам'ять, виносяться на поверхню архаїчні складники, а компілятивна форма їхньої організації свідчить про скостеніння жанру подорожі. Нарешті, передача «соціальних» умов у межах «свого» простору, корабля, та поза ним підпорядковується спільним принципам: нашаруванню готових форм, театралізації, які приглушують голос оповідача, демонструють неможливість говорити відверто, а головне – особисто.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балина М. Литература путешествий. *Соцреалистический канон*. Санкт-Петербург : Академический проект, 2000. С. 896–909.
2. Гундорова Т. Замість передмови, або Соцреалізм між модерном і авангардом. *Українська драма 30-х рр. як модель масової культури та історія драматургії у постатях* / Т. Свербілова, Л. Скорина. Черкаси : Маклаут, 2007. С. 4–17.
3. Гюнтер Х. Соцреализм и утопическое мышление. *Соцреалистический канон*. Санкт-Петербург : Академический проект, 2000. С. 41–48.
4. Ковтун І. Люди моря. Харків ; Одеса : Дитвидав, 1935. 87 с.
5. Кочерга С. Епістолярний тревелог Валер'яна Поліщука. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Філологія». 2018. Вип. 4 (72). С. 183–187.
6. Омельчук О. Український претекст Жака Дерріда, або літературне пілігримство 1920-х. *Слово і час*. 2009. № 7. С. 3–10.
7. Пономарев Е. Типология советского путешествия: «Путешествие на Запад» в русской литературе 1920–1930-х гг. : дис. ... докт. філол. наук. Санкт-Петербург, 2014. 577 с.
8. Саїд В. Орієнталізм. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. URL: <http://edward-said.narod.ru/orientalism.htm> (дата звернення: 20.03.2021).
9. Свербілова Т. Проект національної самоідентифікації вітчизняного соцреалізму та драма 30-х рр. ХХ ст. *Слово і час*. 2008. № 4. С. 21–29.
10. Стратегії мемуарної та мандрівної літератур західноукраїнських письменників другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст. : колективна монографія / відп. ред. Т. Пастух. Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2020. 572 с.
11. Успенский Б. Дуалистический характер русской средневековой культуры (на материале «Хождения за три моря» Афанасия Никитина). *Избранные труды* / Б. Успенский. Москва : Гнозис, 1994. Т. 1 : Семиотика истории. Семиотика культуры. С. 254–297.
12. Федорів У. Соцреалістичний канон в українській літературі: механізми формування та трансформації : дис. ... канд. філол. наук. Львів, 2016. 227 с.
13. Франк С. Русские тревелогі середини 1930-х гг. *Беглые взгляды: новое прочтение русских тревелогов первой трети ХХ в.* Москва : Новое литературное обозрение, 2010. С. 180–212.
14. Харкун В. Соцреалістичний канон в українській літературі: генеза, розвиток, модифікації. Ніжин : ТОВ «Гідромакс», 2009. 508 с.
15. Чуб Д. Талановитий гуморист і сатирик Юрій Вухналь (1906 –1937–1977). *Сучасність*. 1978. Ч. 10 (214). С. 20–25.
16. Шептицька Т. Розстріляне відродження: архівно-кримінальна справа Юрія Вухналя. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. Серія 8 «Філологічні науки (мовознавство та літературознавство)». 2019. Вип. 12. С. 81–86.

17. Шестопалова Т. «<...> не світ інший, а межі інші, і в цьому вся суть» (феноменологія одного епістолярного тревелогу Юрія Шевельова). *Наукові праці. Філологія. Літературознавство*. Миколаїв, 2017. Т. 301. № 289. С. 93–99.
18. Штейнбук Ф. Під «Знаком Саваофа», або «Там, де <...>» Ульяненко. Київ : Видавничий дім Дмитра Бурого, 2020. Ч. 1. 396 с.

REFERENCES

1. Balina, M. (2000) Literatura puteshestvij. *Socrealisticheskij kanon*. SPb. : Akademicheskij proekt. 896–909.
2. Gundorova, T. (2007) Zamist' peredmovi, abo Socrealizm mizh modernom i avangardom. *Ukrayins'ka drama 30-h rr. yak model' masovoyi kul'turi ta istoriya dramaturgyi u postatyah* In T. Sverbilova, L. Skorina (Ed.) Cherkasi : Maklout. 4–17.
3. Gyunter, H. (2000) Socrealizm i utopicheskoe myshlenie. *Socrealisticheskij kanon*, SPb. : Akademicheskij proekt. 41–48.
4. Kovtun I. (1935) *Lyudi morya*. Harkiv; Odesa : Ditvidav.
5. Kocherga, S.O. (2018) Epistolyarnij travelog Valer'yana Polishchuka. *Naukovi zapiski Nacional'nogo universitetu "Ostroz'ka akademiya": seriya "Filologiya"*. Ostrog : Vid-vo NaUOA. Vip. 4 (72), gruden'. 183–187.
6. Omel'chuk, O. (2009) Ukrayins'kij pretekst Zhaka Derrida, abo literaturne piligrimstvo 1920-h. *Slovo i chas*. № 7. 3–10.
7. Ponomarev, E.R. (2014) Tipologiya sovetskogo puteshestviya: "Puteshestvie na Zapad" v russkoj literature 1920–1930-h godov, Dissertaciya ... doktora filologicheskikh nauk, Sankt-Peterburg.
8. Sayid, V.E. (2001) Orientalizm. K. : Vid-vo Solomiyi Pavlichko "Osnovi". URL: <http://edward-said.narod.ru/orientalism.htm> (data zvernennya: 20.03.2021)
9. Sverbilova, T. (2008) Proekt nacional'noyi samoidentifikaciyi vitchiznyanogo socrealizmu ta drama 30-h rokiv XX st. *Slovo i Chas*. № 4. 21–29.
10. Strategyi memuarnoyi ta mandrivnoyi literatur zahidnoukrayins'kih pis'mennikov drugoyi polovini XIX – pershoi polovini XX stolittya. (2020) Kolektivna monografiya In T. Pastuh (Ed.). Nacional'na akademiya nauk Ukrayini, Institut ukrayinoznnavstva im. I. Krip'yakevicha. L'viv
11. Uspenskij, B. A. (1994) Dualisticheskij harakter russkoj srednevekovoj kul'tury (na materiale "Hozheniya za tri morya" Afanasiya Nikitina). *Izbrannye trudy. T. 1. Semiotika istorii. Semiotika kul'tury*. M. : "Gnozis". 254–297
12. Fedoriv, U.M. (2016) Socrealistichnij kanon v ukrayins'kij literaturi: mekhanizmi formuvannya ta transformaciyi. Disertaciya ... kandidata filologichnih nauk, L'viv
13. Frank, S. (2010) Russkie travelogi seredini 1930-h. *Beglye vzglyady: novoe prochtenie russkih travelogov pervoj treti XX v.*, M. : Novoe literaturnoe obozrenie. 180–212.
14. Harkun, V. (2009) Socrealistichnij kanon v ukrayins'kij literaturi: geneza, rozvitok, modifikaciyi. Nizhin : TOV "Gidromaks".
15. Chub, D. (1978) Talanovitij gumorist i satirik Yuriy Vuhnal' (1906–1937–1977). *Suchasnist'*. Ch. 10 (214). 20–25.
16. Sheptic'ka, T. (2019) Rozstrilyane vidrozdzhennya: arhivno-kriminal'na sprava Yuriya Vuhnalya. *Naukovij chasopis NPU im. M.P. Dragomanova*. Seriya 8. Filologichni nauki (movoznavstvo ta literaturoznnavstvo). Vip. 12. 81–86.
17. Shestopalova, T.P. (2017) «<...> ne svit inshij, a mezhi inshi, i v c'omu vsya sut'» (fenomenologiya odnogo epistolyarnogo trevelogu Yuriya Shevel'ova). *Naukovi praci. Filologiya. Literaturoznnavstvo*. Mikolayiv. Tom 301. № 289. 93–99.
18. Shtejnuk, F. (2020) Pid "Znakom Savaofa", abo "Tam, de <...>" Ul'yanenko. Ch. 1. Kiyiv. Vidavnichij dim Dmitra Burago.

РОЗДІЛ III. ФОЛЬКЛОРИСТИКА

УДК 398 (477) (092)

DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2021-1-38>

МОРАЛЬНО-ЦІННІСНІ ІДЕАЛИ УКРАЇНЦІВ: ВІД ФОЛЬКЛОРУ ДО МАСМЕДІА

Мицюк М. В.

студентка магістратури кафедри фольклористики

Інститут філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

бульвар Тараса Шевченка, 14, Київ, Україна

orcid.org/0000-0003-1560-4096

marinaua98@gmail.com

Наумовська О. В.

кандидат філологічних наук, доцент,

завідувач кафедри фольклористики

Інститут філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

бульвар Тараса Шевченка, 14, Київ, Україна

orcid.org/0000-0002-9290-7843

lesyanaumovska@gmail.com

Ключові слова: фольклор,
архетип, медіапростір,
масмедіа, фольклорний текст.

У статті досліджено український фольклор як системотвірну домінанту сучасного медіапростору. Розкрито парадигми масмедіа як наступника усної словесності, орієнтованого на соціальну модернізацію і духовний розвиток особистості у глобалізованому світі; обґрунтовано передумови взаємодії фольклору і масмедіа. Виявлено морально-ціннісний потенціал фольклору як змістовного феномену сучасної масової культури (зокрема, масмедіа), що сприяє утвердженню філософсько-культурологічних основ функціонування людини у природному і соціокультурному середовищі (засади моральності, моралі, права, гармонійних взаємин особистості і суспільства). Охарактеризовано закономірності еволюції традиційної словесності як поліфункціональної соціальної полістадіальної художньої системи, архітектоніка якої зумовлена історико-культурними чинниками. Визначено сенс-змістовні основи фольклору в контексті виявлення філософсько-культурологічних принципів і актуалізації його жанрової природи, що забезпечують усній традиції позачасову затребуваність, зважаючи на її здатність представляти національно-державні і власне індивідуальні (людські) засади. Описано фольклор як унікальну синкретичну, поліфункціональну систему, що відобразила різні світоглядні настанови й історико-культурні реалії. Визначено діалог словесного фольклору і масмедіа, що зумовлений низкою критеріїв, які стали парадигмальними умовами здійснення комунікації. Досліджено фольклор у контексті масової культури, що транслює базові філософсько-культурологічні цінності, які втілені в численних архетипних образах і постають сенс-змістовними домінантами сучасного медіапростору, зокрема масмедіа (телебачення, радіо, інтернет, кіно, фото, анімація тощо). Проаналізовано способи вираження інформації у фольклорі та масмедіа; визначено особливості комунікативного процесу, основи знакової системи, функції та системні принципи як критерії комунікації фольклору та масмедіа.

MORAL VALUES OF UKRAINIANS: FROM FOLKLORE TO MASS MEDIA

Mytsiuk M. V.

*Master's Student at the Department of Folklore
Institute of Philology
of Taras Shevchenko National University of Kyiv
Taras Shevchenko boulevard, 14, Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0003-1560-4096
marinaua98@gmail.com*

Naumovska O. V.

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Folklore
Institute of Philology
of Taras Shevchenko National University of Kyiv
Taras Shevchenko boulevard, 14, Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-9290-7843
lesyanaumovska@gmail.com*

Key words: *folklore, archetype, media space, mass media, folklore text.*

Ukrainian verbal folklore is examined in the article as a system-forming dominant of the modern media space. The paradigms of mass media as a successor of verbal folklore focused on social modernization and spiritual development of every individual in a globalizing world are revealed; preconditions for the interaction of verbal folklore and mass media are validated hereby. The article reveals the potential of moral values of verbal folklore as a meaningful phenomenon of modern mass culture (particularly mass media) that contributes to the establishment of philosophical and cultural foundations of human functioning in the natural and socio-cultural settings (morality, morals, right, harmonious relations of an individual and society). It specifies consistent patterns of the evolution of traditional verbal folklore as a multifunctional social multi-stage art system, the architectonics of which is determined by historical and cultural factors. It determines semantic bases of traditional verbal folklore in the context of revealing philosophical and culturological principles and actualization of its genre nature, putting verbal folklore in timeless demand, considering its feature to represent national-state and actually individual (human) principles. Folklore is described as a unique syncretic, multifunctional system that reflects different worldviews as well as historical and cultural realities. The article determines the dialogue between verbal folklore and mass media that is caused by a number of criteria, which have become paradigmatic conditions necessary to communicate. Verbal folklore is examined in the conditions of mass culture that broadcasts basic philosophical and cultural values, which are embodied in many archetypal images and act as semantic dominants of modern media space, in particular, mass media (television, radio, Internet, cinema, photo, animation). The ways of expressing information in folklore and mass media are analyzed; the article determines special aspects of the communicative process, basics of a sign system, functions, and system principles, as the criteria of communication between folklore and mass media.

Постановка проблеми. У ситуації затяжної духовно-моральної кризи, в умовах подолання множинних соціально-культурних проблем особливу значущість гармонізації життя держави, суспільства і людини набувають цінності народної культури, ядром якої з давнини до сучасності

є фольклор. Він акумулює в собі протягом багатьох століть світоглядні засади антропологічного, національно-історичного й особистісного характеру, і нині функціонує в ролі «ланки», що забезпечує зв'язок з історичною пам'яттю, є чинником збереження національно-культурної ідентичності.

Будучи включений у безперервний процес розвитку культури загалом, словесний фольклор функціонує як її частина, насамперед завдяки власній вербальній природі, є виявом культурної і соціальної самосвідомості; що актуалізує його затребуваність у сучасному медіапросторі. У зв'язку із цим вважаємо за доцільне на філософсько-культурологічному рівні виявити можливі тенденції взаємодії усної народної творчості і сучасного медіапростору.

Розгляду інформаційно-пізнавального та виховного потенціалу словесного фольклору як системи, зокрема аспектам духовно-морального виховання за допомогою його жанрів, присвячені роботи таких культурологів та фольклористів, як А. Арнольдов, Д. Лихачов, О. Потебня, В. Пропп та інші.

Мета. Філософсько-культурологічна експлікація тенденцій впливу морально-ціннісних ідеалів українців та взаємодії усної традиції і сучасних масмедіа.

Виклад основного матеріалу. Фольклор є джерелом пізнання буття людини, народу, етносу протягом усієї історії існування людства; унікальним способом формування національної самосвідомості, ментальності, базових загальнолюдських і національних цінностей та ідеалів, їх трансляції в сучасний соціум; художньо-естетичним феноменом, що органічно поєднав кілька видів народного мистецтва, соціокультурний універсалізм якого воістину необмежений; багатофункціональним, комунікативним інструментом, здатним на основі творчої синергії та культурних контекстів забезпечити взаєморозуміння світової спільноти в загальних почуттях добра, справедливості, краси, поваги людської гідності у вирішенні глобальних проблем людства. Фольклор, як і раніше, є не лише системою відображення дійсності, а й системою впливу на дійсність, зокрема на моделювання медіапростору та вдосконалення масмедіа.

Утілені у слові, як і у звуці та русі, духовні багатства багатьох поколінь є рефлексією засвоєння людиною необхідних знань, культурних цінностей, норм поведінки та навичок.

Світоглядні орієнтації й ідеали, моральні почуття, традиції, норми, принципи, заповіді, мотиви, цілі, відносини, вчинки, оцінки, категорії добра, совісті, честі, справедливості, щастя тощо; моральні якості особистості, феномени милосердя, благодійності, чесноти, утілені у слові, постають продуктами життєдіяльності груп і соціальних спільнот та людства загалом, які становлять собою єдиний сукупний суб'єкт; уявленнями про цінності для людини, класу, групи, суспільства, їхні переконання і переваги, виражені в поведінці, що не піддаються сумніву і є еталоном належного, розумного, загальнолюдського тощо.

Зверненню до духовного досвіду фольклору, його миттєвому впізнаванню в масмедіа сприяють основні цінності, які оприявнюються завдяки архетипним образам, «когнітивним структурам, у яких у короткій формі зафіксовано родовий досвід» [4]. Як своєрідний «соціокультурний продукт», який вироблений у процесі багатоговікової життєдіяльності суспільства і передається з покоління в покоління, архетипні образи відкривають людині священні знання.

Позначимо деякі властивості архетипу. Найважливіша його особливість полягає в тому, що він не може бути цілком описаний у звичному нині для нас логічно впорядкованому і структурованому вигляді. Він постійно мінливий, але водночас містить якийсь невловимий єдиний первень. Важко передати, скажімо, образ Бога, любові, зла. Можливо, саме тому в багатьох релігіях забороняється зображати образ божества, щоб віряни не зводили його нескінченну різноманітність до єдиного образу. Важливою властивістю архетипу є його присутність у нашому житті на різних понятійних, символічних, семантичних зрізах. Він може бути представлений як текст-опис, поняття, зображення, звуковий або цифровий символ. Ці знаки-символи, будучи пов'язаними із глибинним архетиповим змістом, діяли в минулому і продовжують діяти в сьогоденні, допомагають створювати необхідний настрій, формувати ставлення, впливати.

Засновник «аналітичної психології» К.Г. Юнг архетипами назвав складні стани свідомості, які передаються у спадок і відтворюють глибинні міфологічні символи, що конструюють важливі значення в житті несвідомого в людині, тому, за його словами, «<...> нам ніколи не позбутися архетипових засад, не погодившись поплатитися за це неврозом. Архетипи мають у собі наявний у кожній людині душевний орган; непохитні елементи несвідомого, водночас не позбавлені можливості постійно змінювати свій вигляд. Наприклад, архетип дитини містить мотиви потенційного майбутнього, мотив усвідомлення, мотиви занедбаності, самотності, схильності до небезпек і нездоланності тощо. Водночас окремий архетип, будучи дуже складним органом свідомості, у переплетенні з іншими утворює «усеохопну єдність» [5].

Одним із найдавніших архетипних образів, універсальних прототипів світу, є Древо світове, що втілює вісь світову – універсальну концепцію світу, форми упорядкування зв'язку між світами, прагнення і досягнення досконалості. Цей архетип усебічно представлений у фольклорних текстах. Образотвірними символами цього архетипу – праобразу самоцінності життя і всього живого – стають, наприклад, у рекламі як явищі масмедіа колони, вежі, обеліски, арки, сходи: золоті арки

«Макдональдс», реклама «Білайн», де мобільний телефон представлений у формі вежі-маяка [1].

Архетипні символи так само різноманітні, як і життєві ситуації. Повтор певних подій протягом багатьох тисяч років глибоко закарбував їх у людську пам'ять. Архетипний символізм також сягає корінням у природу, боротьбу людини за існування і біологічні прогреси. Інтерпретація архетипних образів включає як свідоме, так і несвідоме, що дає можливість оцінювати українську культуру в контексті ірраціонального. Є ще культура серця, совісті та почуття, є культура споглядання, бачення; є культура служіння, самозречення і жертвності; є культура віри і молитви; є культура хоробрості і подвижництва. Уся ця вражаюча гармонійність духовного буття в повсякденній буденності життя стала продовженням на більш високому рівні світовідчуття українця. Тому спроби розібратися в особливостях сучасної української культури відсилають дослідників до народної культури, де такі метафізичні цінності, як Віра, Батьківщина, Честь, Обов'язок, Любов, Добро тощо, завжди цінувалися вище земного людського існування і виступали архетипними (від грец. *arche* – «початок», *typos* – «образ»), що, виходячи з «аналітичної психології» К.Г. Юнга, становлять зміст «колективного несвідомого» і «лежать в основі загальнолюдської символіки сновидінь, міфів, казок тощо, створенням фантазії, зокрема і художньої» [5].

Згадані метафізичні цінності міцно пов'язувалися з колективізмом, вони не протистоять особистості та властиві народній культурі як основі культури майбутнього. Ця орієнтація на колективізм сприйняття образу, така необхідна для масмедіа, дозволяє транслювати як базові цінності тріаду національної ідеї: соборність, патріотизм, духовність, які зумовлюють сталість архетипових образів Землі, Батьківщини, Природи, Роду, Родини, Дому, Матері, Людини й інші.

Архетипи Роду і Дому, важливі у традиційній культурі, виявляють цінність мікрокосмосу буття і його складників, яка породжує у свідомості людини уявлення про позачасовість, стійкість домівки, канонів родини, актуалізує можливість адаптації до зовнішніх впливів, здатність до запозичень і включень тощо, залишаються найважливішими регуляторами соціального і морального життя людей. Цінність Родини, домашнього вогнища завжди виявлялася в повазі до батьків, взаємодопомози і співпереживанні.

Фольклор, будучи унікальним етнопедагогічним засобом, в усі часи утверджував культ дитини, культ родини (культ матері, культ старших членів родини – бабусь, дідусів, культ братів), культ родинного добробуту і щастя. Виховання в дітей шанобливого ставлення до старших,

до батьків кожен розумів як свій найважливіший обов'язок перед людьми, як священний обов'язок не тільки батьків, але і всіх дорослих. «Умій дитя народити, умій і добру навчити» [3], – говорить народне прислів'я, яке підкреслює священність батьківського обов'язку.

Архетип Дому символізує традицію, сховище мудрості, зв'язок із предками, тілесне життя, захищеність, тепло і комфорт, а тому тісно пов'язаний з іншим «вогнищем», що символізує домашнє щастя, сонце в будинку, любов як синтез чоловічого і жіночого первнів, спадкоємність особистих звичок і родинних звичаїв.

Місце житла в картині світу багато в чому пояснює причину самодостатності будинку: «Вдома і стіни допомагають», «У гостях добре, а вдома краще», «Усяка хата господарем тримається» [3]. У наведених текстах про дім ідеться як про осередок основних життєвих цінностей – щасливої долі та достатку, єдності родини, роду і Батьківщини.

У фольклорних текстах закріплене ціннісне ставлення до батька не тільки як до господаря, а й як до справжнього «народного учителя», голови своєї родини. До батька як до чоловіка завжди мали особливе емоційне і шанобливе ставлення як до дбайливого і доброго господаря, який бездоганно виконує свої обов'язки.

Особливо значущою константою виховання є цінність материнства як унікального механізму об'єднання природних і соціокультурних основ у людині, бо мати протягом усієї історії розвитку українського народу відіграє важливу роль у формуванні та трансляції духовно-моральних ідеалів з одного покоління в інше. З образом матері в культурних традиціях асоціюються такі духовно-моральні якості, як любов до дітей, чуйне і дбайливе ставлення до світу, сердечність і душевність, співчуття, мудрість і строгість, терпимість, готовність на самопожертву заради дітей. Материнство – етнокультурний і соціокультурний феномен, що історично формувався всім укладом життя українського народу і закріплювався традицією. Від матері отримує дитина свої перші враження про світ через колискові пісні, материнську пісню, пізнаючи рідну мову, природу, головні етичні заповіді, естетичні уявлення, розвивається розумово і духовно. У простенькій колисковій пісні в дивовижно поетичній формі мати невимушено розповідає про природу, про Батьківщину, про важливість праці в повсякденному житті.

Девальвація в наш час традиційного для української культури ставлення до матері та материнства, відмова від перевірених століттями форм виховання дівчаток як майбутніх дбайливих матерів, берегинь родинного вогнища, призвели до кризи сім'ї, до детинофобії, до зростання дитячої безпритульності й інших гострих соціокультурних

проблем дитинства. Тому завдання формування ціннісного ставлення до матері і до материнства настільки актуальне в сучасному постіндустріальному / інформаційному суспільстві.

Архетипи Роду, Дому, Родини входять сьогодні до групи найбільш затребуваних, що, зокрема, пояснює появу сімейних ток-шоу й інших телепроектів («Коли ми вдома», «Кохана, ми вбиваємо дітей», «Хата на тата» тощо).

Цінність праці як процесу життєдіяльності проявляється в таких архетипах, як стихії світобудови (Земля, Небо, Вогонь, Вода), підкорювачем яких стає людина; пори року (Зима, Весна, Літо, Осінь), зміна яких асоціюється зі зміною людських занять.

Широко розуміється в народній свідомості словосполучення «Рідна земля», що означає незмінну любов до Батьківщини. Слова «Мати» і «Земля» в українській етноментальності злиті в єдине поняття. Вони мають не просто метафоричне значення, а позначають «душу природи», що дає життя і право на всі її прояви: «Дурна та птиця, яка своє гніздо не має», «Рідна сторона – мати, чужа – мачуха», – говорять українські народні прислів'я, констатуєчи позачасове ставлення до землі як до лона роду, будинку і родини, нарешті, як до місця застосування своїх талантів – не випадково загальновідома паремія: «Де народився, там і згодився!».

На жаль, в умовах формування нової псевдонаціональної парадигми поняття духовності, що ґрунтується не тільки на вірі, а й на дотриманні канонів, а значить – на прояві працьовитості, замінено в межах інформаційних потоків на «дохідність», матеріальний добробут домінує над духовним здоров'ям.

Цінність здорового способу життя й одухотворення краси людини дозволяє актуалізувати архетип людини як єдності біологічного і духовного первнів. Цілком зрозуміло, чому серед традиційних ідеальних образів у фольклорі постають дівчина-красуня, добрий молодець і богатир, добрі мати і батько, дружні сестри, брати (див., зокрема, чарівні і побутові казки, прислів'я і приказки, колядки тощо) [2].

Прикметною рисою української жінки-красуні споконвіку вважався природний розум, який проявляється у праці, бо праця, за народними традиціями, – це творчість: красуня повинна утверджувати в життя красу. Працьовита та гарна – це найвища оцінка жіночих якостей, ідеальний образ української жінки.

У нинішніх реаліях (у процесі духовно-морального становлення дівчинки) особливо затребуваний архетип Жінки, який протистоїть псевдоідеалу, що нав'язується сучасними винахідниками дитячих ігор та іграшок. Так, еталон дівочої краси,

утілений у ляльках Барбі і Братс тощо, формує в дитини нетрадиційні для української людини цінності, що впливають на весь спосіб життя, невласливі манери поведінки (як-от поведінка служниці). Повернення в лоно традиційної культури в контексті актуалізації архетипу жінки здійснюють деякі телепередачі (наприклад, «Все буде добре»), де дають корисні поради щодо ведення господарства та родинного затишку.

Етико-естетичний ідеал українського чоловіка яскраво представлений в українських народних казках, билинах, піснях та інших жанрах. Це – захисник Батьківщини і народу, прекрасний воїн, завзятий трудівник. Він любить рідну землю, стоїть на сторожі її кордонів, у хвилину небезпеки приходить на допомогу своєму народові, рятує його від поневолення і приниження. Його не лякають незліченні сили ворога, не лякає навіть сама смерть (наприклад, Микита Кожум'яка, який бореться зі змієм на очах у всієї громади Києва).

Усі згадані цінності, які транслюють бутеві основи людського життя: Людина, Родина, Дім, – акумулюються провідною цінністю Світу як впорядкованого всесвіту і гармонії. Концепт світу як місця, де живемо ми, «свої», і «Світ – Всесвіт, Універсум» пов'язані у прямому сенсі слова відносинами розширення у просторі: освоюється все більш широкий простір, риси первісного «свого» світу поширюються на все більш далекі простори, потім, коли фізичне освоєння за дальністю простору стає неможливим, освоєння триває подумки, шляхом перенесення, екстраполяції вже відомих параметрів на все більш віддалені відстані. Архетипи Світу як космічного устрою і гармонії систематично експлуатуються медіа, у рекламі, у друкованих і телевізійних засобах масової інформації, кіно, анімації тощо.

Кожне з явищ медіа має полярні якості. Так, реклама як одне з унікальних явищ медіакультури здатна створювати масові міфи для індивідуального користування, по суті, створює псевдоцінності, що в сукупності виступають як псевдоміфології, штучно формує нібито життєво значущі ситуації, що надають високий життєвий статус подіям і діям рутинно-буденного характеру. Інакше кажучи, реклама порушує порядок рівнів буття й ієрархію статусів, фактично руйнує те, що було завданням справжнього міфу [6].

На відміну від інформації про товар, що нейтрально подає його характеристики, реклама, по суті, – це завжди спланована й організована технологія обману. Під виглядом поради й участі реклама проникає у свідомість, намагається намацати найбільш вразливі струни душі і зіграти на них. Рекламотворчість вгадує і приховане бажання пересічної людини бути об'єктом уваги, і її готовність до актуалізації того чи іншого

архетипу з наявних у її свідомості, використовує у своєму наступі на неї тактику пред'явлення готової відповіді на запит, що тільки формується. Водночас відповідь, яку дає реклама, представлена в такій формі, яка не тільки не вирішує проблеми людини, але провокує виникнення нових проблем і водночас нав'язує такий результат, який виявляється не стільки в її інтересах, скільки в інтересах рекламодавця. І це все базовано на експлуатації найстійкіших архетипів, чому, власне, і здатна протистояти ціннісна система, що транслюється за допомогою усної народної творчості.

Найбільш дієва реклама – це та, що лежить у руслі національної культури, у нашому випадку – української. У результаті проведеного дослідження можемо стверджувати, що коли в рекламі демонструється щось далеке від реалій життя українця, але природне для американців, німців та інших, то ця реклама може викликати тільки роздратування, недовіру, несприйняття.

В американській рекламі образ рекламного героя – це стовідсотковий американець, який має стандартний набір (дуже далекий від стандартного набору середньостатистичного українця) життєвих благ. Реклама будується на тому, що для образу стовідсоткового громадянина не вистачає ще якогось товару, послуги. Або в рекламі підкреслюється та пряма вигода, яка складається в результаті саме цієї покупки, саме в цьому магазині (або в цій фірмі) [7].

З погляду драматургії телевізійної реклами, яка враховує «національний характер», жодних заперечень проти появи фольклорних персонажів у ролі рекламних героїв, імовірно, не виникне. Рекламний сюжет, зроблений із гумором, з використанням національних традицій, обрядів, фольклору, національних ігор, зі смішним текстом, у свідомості народу отримує зазвичай схвалення. Цим і пояснюється широке застосування в сучасних рекламних роликах національних архетипічних образів і вироблених на їхній основі ціннісно-моральних домінант.

Однак послідовники таких тверджень не враховують «атракційний характер» рекламних творів, насамперед телевізійних. Усе незвичайне, незнайоме часто сприймається телеглядачем як атракціон, природний у рекламі, а тому все незвичайне, незнайоме викликає інтерес. Тому поява в рекламному кліпі персонажів, знайомих нам із дитинства, – це теж атракціон. Отже, використання елементів національної культури в рекламі саме собою, крім незаперечних плюсів, має і деякі

мінуси, пов'язаних із неминучою стилізацією традицій, фольклору тощо, яка з легкістю і довірою сприймається в анімаційних сюжетах, виконаних зазвичай за технологіями комп'ютерної графіки, які змушують глядача співпереживати тому, чого в житті не було і не може бути. Варто зазначити, що мотиви національної культури будь-якого народу, широко використані в анімації, із цікавістю сприймаються аудиторією будь-якої етнічної належності. Чим незвичайніший зміст анімаційного твору, тим більший інтерес він викликає, тому анімаційні сюжети в рекламі поєднуються з ігровими, документальними сюжетами, нерідко реалістичні й анімаційні кадри комбінуються в рекламному ролику.

Проте реклама здебільшого позанаціональна. Вона може бути глибоко національною за формою, використовувати суто українські сюжети, стилістику закадрового тексту, образи персонажів тощо. Але це не означає, що рекламі не властиві сюжети, стилістика й образи, позбавлені виражених національних прикмет. Людина з мобільним телефоном у руці або юнак, що перетворюється на тигра, – персонажі телевізійної реклами – позанаціональні.

Висновки. Резюмуючи вищевикладене, уважаємо продуктивним використання ціннісно-морального потенціалу традиційного фольклору в сучасних масмедіа, що свідчить про позитивну динаміку процесу збереження і розвитку усної народної творчості як однієї із сенс-змістовних одиниць повернення людини у світ народної культури, гармонійного світопорядку, як чинника духовно-морального та соціально-культурного перетворення українського народу. Традиційна культура, народна словесність є актуальним чинником моделювання медіапростору та вдосконалення масмедіа.

Зверненню до духовного досвіду фольклору, його миттєвому впізнаванню в масмедіа як компонентах маскультури сприяють базові цінності, які реактуалізуються завдяки архетиповим образам як когнітивним структурам, у яких рефлексується етнічний досвід.

Узагальнивши можливі механізми актуалізації архетипів як «трансляторів» норм і цінностей, моральних ідеалів, життєвих принципів і переконань народу, його традицій, вироблених у процесі багатовікової життєдіяльності соціальної (етнічної) спільноти, за допомогою усної народної творчості, уважаємо продуктивним їх використання в сучасних масмедіа, у масовій культурі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ковриженко М. Креатив в рекламе. Санкт-Петербург : Питер, 2004. 235 с. С. 95–107.
2. Потебня А. Символ и миф в народной культуре. Москва : Лабиринт-К, 2007. 480 с.

3. Українські приказки, прислів'я і таке інше / уклад Матвій Номис ; упоряд., приміт. та вступна ст. М. Пазяка. Київ : Либідь, 1993. 768 с.
4. Хайзенга Йохан. Homo Ludens. Человек играющий : статьи по истории культуры / ред., сост., вступ. ст. Д. Сильвестрова ; коммент. Д. Харитоновича. Москва : Прогресс-Традиция, 1997. 416 с. С. 68.
5. Юнг К.Г. Архетипи і колективне несвідоме. Пер. з нім. К. Котюк ; наук. ред. укр. вид. О. Фешовець. 2-ге вид., опрац. Львів : Астролябія, 2018. 608 с.
6. Юнг К.Г. Архетип и символ. Москва : Renaissance, 1991. 299 с.
7. McLuhan M. The Mechanical Bride. *Folklore of Industrial Man*. L., 1967.

REFERENCES

1. Kovryzhenko, M. K. (2004) Kreatyv v reklame [Creative in advertising]. SPb.: Pyter, 235 s. S. 95–107.
2. Potebnia, O. O. (2007) Symvol y myf v narodnoi kulture [Symbol and myth in folk culture]. M.: Labyrint-K, 480 s.
3. Ukrainski prykazky, pryslivia i take inshe: Uklav M. Nomys [Ukrainian proverbs, sayings and so on] / uporiad., prymit. ta vstupna st. M.M. Paziaka. K.: Lybid, 1993. 768 s.
4. Khaizenha, Yokhan (1997) Homo Ludens. Chelovek yhraishchyi [Homo Ludens. The man playing]. Staty po ystoriyy kulture, red., sost., vstup. st. D.V. Sylvestrova; Komment. D.E. Kharytonovycha. M.: Prohress-Tradytsyia. 416 s., S. 68.
5. Yunh, Karl Gustav (2018). Arkhetypy i kolektyvne nesvidome [Archetypes and the collective unconscious]. Lviv: Astroliabiia.
6. Yunh, Karl Hustav (1991) Arkhetyp y symvol [Archetype and symbol], M.: Renaissance, 299 s.
7. McLuhan, M. (1967) The Mechanical Bride. *Folklore of Industrial Man*. L.

РЕЦЕНЗІЇ

DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2021-1-39>

REVIEW OF THE MONOGRAPH BY NATALIYA LAZEBNA “ENGLISH LANGUAGE AS MEDIATOR OF HUMAN-MACHINE COMMUNICATION”¹

Dinesh Kumar

Professor

Dyal Singh College

Karnal, Haryana, India

The present book, titled English Language as Mediator of Human Machine Communication is a brilliant attempt by the author to justify the content and subject-matter handled in an efficient manner.

Chapter first, titled Language of Programming as the Linguistic and Mathematical Symbiosis portrays beautifully the socio-cultural characteristics of synthetic language as well as uncanny hyperreal, supernormal virtual relationship and communication: human and non-human.

Chapter Second of the book, The Modern English Language and its Perception by Human throws light on some of the philosophical and logics of English language. The author has brilliantly presented the morphological awareness of humans and its effect on the correct use of words. She has also taken into consideration the assessment of human competence noun phrase construction that will be beneficial for the readers and it will certainly help them in enhancing their understanding regarding these aspects to a great extent.

In Chapter III, English and Non-Human Languages interaction, the author tries to convey the knowledge of said subject by providing an in-depth information about formal relation of information- language objects and artificial intelligence. Besides it, she has also worked hard on the topics of Semantic Ambiguity Machine Ukrainian-English Translation and Semantic Ambiguity of English language Chatbots.

Chapter IV delineates the concept of chatbots as anchors. The author has also dealt with the objective study of chatbots in terms of linguistic, its performance and improvement, as well as pragmatics of chatbots.

In the beginning, the author tries to focus on an intuitive-sensual type. By means of practical skills an individual gets acquainted with language peculiarities. An individual should master language usage and even try to think with the help of studied language. In case

an individual is characterized by an intuitive-sensual type of language acquisition, he masters his skills by ear or within a special language environment. The main difficulty is to master phonetics and semantic charge of foreign words.

While explaining abilities of children to distil syntactic patterns from the speeches of their parents or people around them, in the present book, the author has taken into consideration a universal perspective.

She has quoted a number of examples from well-known and reputed linguists including Naom Chomsky and Pinker, which helps in differentiating human language from the non-human language on the basis of design features of the language. It reflects the idea how the human language reaches indefinite scope of influence by means of definite tools. On the one hand, whereas in non-humans the vocal calls are located in other parts of brains, but on the other hand, in case of human brains the in-born peculiarities are responsible for language “location”. The author has also tried to propound the conviction how human communication has been developed in accordance with the special needs of humans and as a response to a changing reality.

In case of non-human, language abilities were not developed as much because they do not require such adaptation. Still, the author does not find non-human disabilities to communicate the same way as humans do, but she underlines that communication among humans and non-humans should not be equal, as the bird’s wings should not be equal to human hands.

All in all, the present book will be very useful for the English-language students and learners and will purvey to the need of those who passionately desire to get in depth, minute and microscopic knowledge of English Language and the various aspects associated with it.

Moreover, various articles used by the author also make the reader convince and to get a wider perspective of the English language. In these articles, the article titled, “Is language unique to the human species?” by Ulla Hedeager provides ample knowledge where the author intends to claim that

¹ Nataliia Lazebna. English Language as Mediator of Human-Machine Communication : monograph. Mysore, India : PhDiAns along with Ambishpere ; Academic and Medical Publishers ; Royal Book Publishing, 2021. 571 p.

language is universal both for humans and non-humans. Nevertheless, the main difference between human and non-human communication is considered by the author in terms of predictability of animals in the process of communication and unpredictability of human language. Other articles by various linguists such as Charles Hockett and Chomsky are considered to be improper in terms of natural social context.

The author has also tried to present a very comprehensive account of English language and the tools associated with it through advocating three different approaches and perspectives in which Psychological Perspective, Social Perspective and Biological Perspective help to get a deep insight into the English language and factors associating with it when we learn it. Individual psychological features define strategies of language acquisition.

Psychologists study verbal and non-verbal ways of storing, generating and transmitting information in the consciousness of individuals and societies. For example, common and distinctive features of lexical and semantic systems in different languages are under consideration. For native speakers and foreigners, semantic, grammar or other linguistic features can differ. The researchers claim that language is an individual psychic act, a phenomenon of psychological activity of a person or people. Every individual refers to his own language, where he reflects his personal and ethnic specifics. The environment of an individual shapes his language acquisition process. As a rule, it is possible to outline two basic psychological aspects of language acquisition: intuitive-sensual and rational-logic.

When individuals use foreign words and expressions in their native speech, they switch from native language to foreign language involuntarily. Rational-logical type of language acquisition requires theoretical linguistic knowledge and very often results in many difficulties of language mastering. This aspect focuses on grammar structures and vocabulary mastering. Despite differences in psychological aspects of language acquisition, it is possible to reach effective communication in case speakers are open-minded, ready to share their experience with other speakers and focus on common goals of communication.

There is another challenge, when an individual changes his language perception under the influence of foreign language environment. In this case, a foreigner's cognitive abilities are under pressure. Individual psychological reality subject to foreign language environment. Language acquisition is a

complex and challenging process, which involves both heart and mind of an individual. Effective individual psychological aspect of language acquisition depends on both intuitive- sensual and rational-logic language perception, as well as environment of speakers.

Through the biological perspectives, the author has tried to connect the study of language biological aspects. For a long time, there has been a hot discussion among many researchers and scientists that language is a biological phenomenon. From their viewpoint, it is an innate property of a person, the same as the ability of a person to eat, drink, walk, etc. In other words, language is inherited by humans. It is inherent in the biological entity of humans. On the other hand, we can witness many examples in nature, when children turn into wild beasts or animals if they grew up among them. When these children returned to human society, they could not learn to speak although their organs of speech were quite normal. Moreover, there are many examples, when children of one nationality were placed into another language environment, and they spoke the language of the environment, and not their native language. These facts show that language is not inherited and does not belong to biological phenomena. As far as we can see, biological perspective can be argued.

Last, but not the least, the writer has tried to incorporate the social aspects in the learning of English language. Social aspect of language acquisition is given by LeMonda which contrasts with the biological aspect of language. The researchers claim that responsiveness of parents in the process of child's language acquisition results in effective words learning and vocabulary development. The researchers explain interaction between parents and their children as an effective background for socialization. A child understands that if he repeats one or another word, he will find a responsive reaction to his activities. Further, children can refer the words they hear to the objects from real life. Thus, they will extend the process of their socialization. Pragmatic understanding of meaning conveyed by words will extend referents' background for children.

Without any shadow of doubt, the present book, ENGLISH LANGUAGE AS MEDIATOR OF HUMAN-MACHINE COMMUNICATION will be beneficial for those who want to expose themselves to the English language and the tools associated with it which will surely help the readers to grasp a better understanding and more comprehensive study of English Language.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ «ВІСНИК ЗАПОРІЗЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ. ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ»

Вимоги до оформлення статей:

До друку приймаються статті, що мають наукову і практичну цінність. Автор має право представити тільки одну, раніше не публіковану, наукову статтю в один номер. Автор несе відповідальність за оригінальність тексту статті, точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних назв, географічних назв та інших відомостей, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, котрі не підлягають відкритій публікації. Остаточне рішення про публікацію статті, на підставі попереднього анонімного її рецензування, ухвалює редакційна колегія.

Технічні вимоги:

- до друку приймаються статті українською, іншими слов'янськими та англійською мовами;
- електронний варіант статті у форматі ***.doc**, ***.docx** або ***.rtf**, підготовлений у текстовому редакторі Microsoft Word;
- **формат** А4, міжрядковий інтервал – 1,5;
- **шрифт** Times New Roman, розмір 14; у разі застосування інших шрифтів автор надсилає їх разом зі статтею.
- **поля**: ліве – 3 см, праве – 1,5 см, верхнє, нижнє – 2 см.

Необхідною умовою є розрізнення дефіса (-) як внутрішньослівного графічного знака і тире (–) – як пунктуаційного.

Використання **нерозривного пробілу** є обов'язковим при оформленні:

- а) ініціалів імені й прізвища в тексті статті або імені, по батькові й прізвища у списку літератури: а) ініціал імені-нерозривний пробіл-прізвище (І. Петренко); б) ініціал імені-нерозривний пробіл-ініціал по батькові-нерозривний пробіл-прізвище (І. П. Петренко);
- б) нумерованих або маркованих літерами переліків (нерозривний пробіл ставиться після цифри/літери-маркера);
- в) графічних скорочень (15 с., С. 122, XX ст., XIX в. тощо).

Найпоширеніші скорочення, які використовуються у статті (*ст.*, *напр.* і т.ін.), мають бути уніфіковані по всьому тексту.

Структура статті:

- рядок 1** – УДК (вирівнювання по лівому краю);
- рядок 2** – назва тематичного розділу (вирівнювання по лівому краю);
- рядок 3** – назва статті (вирівнювання по центру, напівжирний шрифт, великі літери);
- рядок 4** – прізвище та ініціали автора статті; науковий ступінь, вчене звання, посада із зазначенням кафедри (вирівнювання по центру);
- рядок 5** – місце роботи (навчання), адреса роботи (навчання), ORCID-код, електронна адреса автора (вирівнювання по центру).

Якщо автор не має ORCID-коду, його можна отримати за посиланням <https://orcid.org/>

абзац 1 – **розширена** анотація (1800 знаків без пробілів) та ключові слова (мінімум 5 слів), написані мовою, як і вся стаття;

абзац 2 – назва статті (напівжирний шрифт, усі літери великі), прізвище, ініціали автора, науковий ступінь, вчене звання, посада із зазначенням кафедри, місце роботи (навчання), адреса роботи (навчання), orcid-код, електронна адреса автора, **розширена** анотація (1800 знаків без пробілів) та ключові слова (мінімум 5 слів), написані **англійською мовою**. Переклад англійською мовою повинен бути достовірним (не машинним).

Якщо стаття подана не українською мовою, то обов'язково після анотації мовою статті подаються назва статті (напівжирний шрифт, усі літери великі), прізвище, ініціали автора, науковий ступінь, вчене звання, посада із зазначенням кафедри, місце роботи (навчання), адреса роботи (навчання), ORCID-код, електронна адреса автора, розширена анотація (1800 знаків без пробілів) та ключові слова (мінімум 5 слів), написані українською мовою.

Структурні елементи основного тексту статті:

Постановка проблеми (постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, де вказати започаткування розв'язання окресленої проблеми та на які спирається автор, а також обов'язково виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячена стаття).

Мета статті (висловлюється головна ідея публікації, яка суттєво відрізняється від сучасних уявлень про проблему, доповнює або поглиблює вже відомі підходи; звертається увага на введення до наукового обігу нових фактів, висновків, рекомендацій, закономірностей або уточнення відомих раніше, але недостатньо вивчених).

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Висновки й перспективи подальших розробок у цьому напрямку.

Література розміщується після статті в порядку згадування; друкується через 1,5 інтервал, 14 кеглем, шрифтом Times New Roman та оформляється відповідно до вимог міждержавного стандарту ДСТУ 8302:2015.

Покликання на літературу в тексті слід давати у квадратних дужках. Наприклад, [2, с. 25; 5, с. 33], де перша цифра вказує порядковий номер джерела в списку літератури, а друга – відповідну сторінку в цьому джерелі; одне джерело (без сторінок) відокремлюється від іншого крапкою з комою [3; 4; 6; 8; 12; 15].

Наприкінці статті розміщується транслітерована й перекладена англійською версія літератури (**References**), оформлена згідно з вимогами APA (American Psychological Association).

За наявності використання у статті скорочень джерел ілюстративного матеріалу список таких скорочень під назвою **Перелік умовних скорочень використаних джерел** подається після **References**.

Порядок подання матеріалів:

Для публікації статті у фаховому науковому виданні необхідно надіслати на електронну адресу редакції editor@philology.journalsofznu.zp.ua такі матеріали:

- **ретельно вчитану наукову статтю**, обов'язково оформлену відповідно до вказаних вимог;
- **інформаційну довідку про автора**;
- **відскановане підтвердження сплати коштів** (реквізити для сплати надаються авторові після позитивного висновку рецензента).

Зразок оформлення назви електронних файлів: Іванов_І.І._стаття, Іванов_І.І._оплата.

Редакція здійснює анонімне рецензування статей упродовж трьох тижнів.

Статті студентів редакція приймає лише у співавторстві з науковим керівником.

Адреса та контактні дані:

Редакція збірника наукових праць «Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки», вул. Жуковського, 66а, корп. 2, ауд. 237, 424, м. Запоріжжя, Україна, 69096

Телефон: +38 066 53 57 687

Електронна пошта: editor@philology.journalsofznu.zp.ua

Офіційний сайт: www.journalsofznu.zp.ua/index.php/philology

Збірник наукових праць

**ВІСНИК ЗАПОРІЗЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ.
ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ**

№ 1, 2021

Комп'ютерна верстка – Н.С. Кузнєцова
Коректура – В.В. Ізак

Підписано до друку: 25.06.2021.
Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 33,25.
Замов. № 0921/313. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
69063, Україна, м. Запоріжжя, вул. Олександрівська, 84, оф. 414
Телефони: +38 (048) 709 38 69, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.